

# ÁTALAKULÓ VILÁGREND

Az unipoláris pillanat vége?

Szerkesztette  
*Üörös Zoltán – Tarrósy István*



**LUDOVIKA**  
EGYETEMI KIADÓ

## Átalakuló világrend





# Átalakuló világrend

Az unipoláris pillanat vége?

Szerkesztette  
Vörös Zoltán és Tarrósy István



**LUDOVIKA**  
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2024

A kézirat lezárva  
2023. december 1.

A kötet szerzői

|                    |                   |
|--------------------|-------------------|
| Csicsmann László   | N. Rózsa Erzsébet |
| Csoma Mózes        | Rácz András       |
| Háda Béla          | Tarrósy István    |
| Horváth Levente    | Tárik Meszár      |
| Klemensits Péter   | Ugrósdy Márton    |
| Lehoczki Bernadett | Vörös Zoltán      |
| Marsai Viktor      | Wagner Péter      |
| Marton Péter       | Zoltai Alexandra  |

Szakmai lektor  
Szilágyi István

Kiadja a Nemzeti Közszerzői Egyetem  
Ludovika Egyetemi Kiadó

A kiadásért felel: Deli Gergely rektor  
Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.  
Kapcsolat: [kiadvanyok@uni-nke.hu](mailto:kiadvanyok@uni-nke.hu)

Felelős szerkesztő: Kilián Zsolt  
Olvasószerkesztő: Csinta Áron  
Tördelőszerkesztő: Kilián Zsolt  
Korrektor: Bujdosó Hajnalka

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.  
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

DOI: [https://doi.org/10.36250/01222\\_00](https://doi.org/10.36250/01222_00)

ISBN 978-963-653-086-0 (nyomtatott)  
ISBN 978-963-653-087-7 (ePDF)

Szerkesztés © Vörös Zoltán, Tarrósy István, 2024  
© A szerzők, 2024  
© A kiadó, 2024

Minden jog védve.

# Tartalom



|                                                                                                                                         |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <i>Előszó</i>                                                                                                                           | 7   |
| VÖRÖS ZOLTÁN – TARRÓSY ISTVÁN                                                                                                           |     |
| Az átalakuló világrend és a pólusok elmélete                                                                                            | 11  |
| VÖRÖS ZOLTÁN – HORVÁTH LEVENTE                                                                                                          |     |
| Dominancia és függés? – Kína az átalakuló nemzetközi térben                                                                             | 37  |
| CSOMA MÓZES                                                                                                                             |     |
| Északkelet-Ázsia helyzete a 21. század harmadik évtizedének elején                                                                      | 61  |
| HÁDA BÉLA                                                                                                                               |     |
| India hatalmi politikája a 21. század harmadik évtizedében – kihívások és lehetőségek                                                   | 81  |
| KLEMENSITS PÉTER                                                                                                                        |     |
| Délkelet-Ázsia országai az új multipoláris világrendben                                                                                 | 103 |
| WAGNER PÉTER                                                                                                                            |     |
| Közép-Ázsia és Afganisztán a multipoláris világ hajnalán az Egyesült Államok, Kína és Oroszország befolyásszerzési stratégiai közepette | 131 |
| RÁCZ ANDRÁS                                                                                                                             |     |
| Oroszország: az egykori kihívó magányossága                                                                                             | 153 |
| UGRÓSDY MÁRTON                                                                                                                          |     |
| Nyugaton a helyzet változatlan: Európa, az Európai Unió és a világrend átalakulása                                                      | 181 |
| TÁRIK MESZÁR                                                                                                                            |     |
| Törökország felemelkedése és szerepe a kibontakozó új világrendben                                                                      | 209 |
| CSICSMAHN LÁSZLÓ                                                                                                                        |     |
| Az átalakuló világrend és a Közel-Kelet                                                                                                 | 235 |
| N. RÓZSA ERZSÉBET                                                                                                                       |     |
| Észak-Afrika: a Magreb, azaz „a hely, ahol a nap lenyugszik”                                                                            | 261 |
| TARRÓSY ISTVÁN – MARSAI VIKTOR                                                                                                          |     |
| Szubszaharai Afrika és az új világrend: perspektívák, kihívások és feladatok                                                            | 281 |
| LEHOCZKI BERNADETT                                                                                                                      |     |
| Latin-Amerika nemzetközi pozíciókeresése: globális észak/nyugat és globális dél/kelet között                                            | 305 |
| MARTON PÉTER                                                                                                                            |     |
| Az Egyesült Államok kilátásai: geopolitikai versengés, nem hagyományos kihívások és elbizonytalanodó identitás                          | 331 |
| ZOLTAI ALEXANDRA                                                                                                                        |     |
| Az Északi-sarkvidék felértékelődése                                                                                                     | 349 |
| <i>A kötet szerzői</i>                                                                                                                  | 373 |
| <i>Név- és tárgymutató</i>                                                                                                              | 377 |



# Előszó



A 2020-as évekre még világosabbá vált a globális világrend átalakulása és annak a struktúrájának a megváltozása, amelyet az Egyesült Államok hegemoniája határozott meg, és éppen ezért unipoláris világrendként írtunk le. Egyre érzékelhetőbbé váltak a regionális hatalmak globális folyamatokat befolyásolni igyekvő elképzelései, az úgynevezett *status quo*, Washington dominanciájának megváltoztatására szolgáló tervek. Ezt az időszakot – napjaink történéseit – a megváltozó dinamikák és a régióként, térségenként eltérő mértékben megjelenő bizonytalanság jellemzi, amelyek következménye és tünete például az orosz–ukrán háború, de idesorolhatjuk a hosszú ideje a szemünk előtt zajló eseményeket is, mint például a kínai katonai kiadások növekedését, az indiai haditengerészeti fejlesztést, a nagyobb önállóságra törekvő brazil külpolitikát vagy a török külpolitikai manőverezést. A sort folytathatnánk afrikai, további ázsiai és latin-amerikai vagy akár európai példákkal, jelen kötet ötlete pont ezért született meg: nézzük meg, tekintsük át, és értsük meg, milyen következményekkel jár az átalakuló világrend a nemzetközi kapcsolatokat meghatározó főbb állami szereplők, az egyes nemzetközi szervezetek, illetve a globális civil társadalom nem állami szereplői számára! A tanulmányok célja, hogy megvizsgálják azon – nemcsak regionális, de globális értelemben is egyre nyilvánvalóbb befolyással bíró – szereplők gazdasági, politikai és társadalmi jellemzőit, amelyek növekvő, talán nem is a távoli jövőben megkerülhetetlen hatással lehetnek a transznacionális folyamatokra.

A kötetnek előzménye is van, 2013-ban ugyanis megjelent *Az átalakuló világrend küszöbén* című tanulmánykötet Grünhut Zoltán és Vörös Zoltán szerkesztésében, amely hasonló módon, a világrend változásaira fókuszálva mutatta be a kulcsrégiókat és -országokat. Egy évtizeddel később az átalakulás talán még egyértelműbb, és a regionális és globális folyamatok igényelték, hogy ismét áttekinthessük azon szereplőket, amelyek képesek lehetnek az átalakulás folyamatában, illetve azt követően a regionális és globális folyamatok alakítására. Az elemzések a 2023 decemberéig tartó időszak eseményeit tekintik át.

A kötet 15 tanulmánya 14 államot, illetve régiót mutat be és elemez, és mint látni fogjuk, a feltörekvő államok erősödő politikai, gazdasági és kulturális befolyása, egyre jelentősebb diplomáciai aktivitása olyan berendezkedést vetít előre, amely több központtal rendelkezik, ahol ezen szereplők képesek (lehetnek) az amerikai jelenléttel és érdekekkel szemben regionális viszonyaik irányítására és meghatározására,

mindezen keresztül, részben a közös együttműködések révén, a globális folyamatok befolyásolására.

Az első tanulmány a kötet szerkesztőinek kísérlete arra, hogy meghatározzák a világrend átalakulásának lehetséges irányát, irányait, egyúttal áttekintve a pólusok szakirodalmát, a tradicionális megközelítés mellett figyelembe véve az újabb elméleteket is, elméleti és strukturális keretet biztosítsanak a kötet országokra és térségekre fókuszáló tanulmányainak.

Ezen országok sorát Kína nyitja, Vörös Zoltán és Horváth Levente tanulmánya a legjelentősebb feltörekvő szereplőt mutatja be ebben az átalakuló világban, kitérve az ország globális dominanciájára bizonyos aspektusokban és továbbra is fennálló függőségére egyéb területeken. Ezt követően Csoma Mózes mutatja be Északkelet-Ázsiát, első-sorban Japánra és Dél-Koreára fókuszálva, majd Háda Béla segítségével érthetjük meg a dél-ázsiai hatalom, India helyét és szerepét ebben a világban, fókuszálva az ország kihívásaira és lehetőségeire. Ázsiában maradv a kötet ötödik írásában Klemensits Péter a délkelet-ázsiai államokat elemzi, ezt követően Wagner Péter a továbbra is különösen jelentős geostratégiai jelentőségű Közép-Ázsiát veszi górcső alá az Egyesült Államok, Kína és Oroszország stratégiái mentén. Ázsiából Európára fordulva Rácz András Oroszországot, az átalakulások középpontjában álló szereplőt mutatja be, hogy megérkezve az *öreg kontinensre* Ugródy Márton Európa és az Európai Unió helyét és szerepét értékelje az átalakulások folyamatában. Ezt követően szintén a kontinensek találkozásánál fekvő, stratégiai elhelyezkedéséből profitálható Törökországot elemzi Tárik Meszár, majd Csicsmann László a Közel-Kelet viszonyait mutatja be az átalakuló világ perspektívájából. Továbbhaladva a regionális logikai struktúrán N. Rózsa Erzsébet segítségével Észak-Afrikát, azaz a Magreb térséget és a régió lehetőségeit ismerhetjük meg az átalakulás folyamatában, majd Tarrósy István és Marsai Viktor a szubszaharai Afrikát mutatja be, kitérve a kihívások mellett a következő évtizedek lehetőségeire is. Nyugatra fordulva előbb a latin-amerikai államok és szervezetek nemzetközi pozíciókeresését ismerhetjük meg Lehoczki Bernadett tanulmányában, majd Marton Péter az eddigi hegemon Egyesült Államok kilátásaival foglalkozik írásában. A tanulmányok sorát Zoltai Alexandra az Északi-sarkvidék növekvő fontosságáról írt anyaga zárja, amely tanulmány nem csupán azért érdekes, mert egy felértékelődő régiót mutat be, amely képes lehet meghatározni a globális gazdasági és kereskedelmi viszonyokat, hanem mert elemez egy olyan architektúrát is, amelyben a nagyhatalmak és a regionális szereplők együttműködésére lenne szükség. Mindez az esetlegesen kialakuló multipoláris világrend kapcsán lehet intő példa: noha normákra lesz szükség egy ilyen világ működtetéséhez, egyelőre ehhez nem minden szereplő hajlandó hozzájárulni.

A kötet tanulmányainak összeállításakor igyekeztünk figyelembe venni azokat a kulcsállamokat és -régiókat, amelyek kiemelt szerepet játszhatnak az átalakulás folyamatában, illetve a létrejövő új világrendben. Továbbá a pólusok irodalmának megfelelően némileg tradicionálisabb megközelítésen keresztül elsősorban államokkal, állami szereplőkkel és ezen szereplőkön keresztül az érintett nemzetközi szervezetekkel foglalkozunk. Mindezek tükrében tehát az, hogy a tanulmányok között nincs olyan, amely a multinacionális vállalatokról szólna, nincs olyan, amely a nemzetközi szervezeteket állítaná fókuszba, és nincs az Egyesült Nemzetek Szervezetére és a szervezet jövőjére fókuszáló írás sem – tudatos szerkesztői döntés, viszont ez nem jelenti azt, hogy nem kell lefolytatni ezeket a vizsgálatokat és elemzéseket. Az Északi-sarkvidékre fókuszáló tanulmány már ennek az iránynak az előfutára, érdemes továbbá szerintünk a kialakuló újabb űrverseny kapcsán is a nemzetközi viszonyokra fókuszálni, a globalizációt még mélyebben elemezni, a nyersanyag-tartalékokat kontextusba helyezni – az átalakuló világrend vizsgálata tehát nem ért és nem érhet véget. A kiválasztott államokhoz kapcsolódik továbbá, hogy nem kapott szerepet külön egy Kelet-Közép-Európára fókuszáló tanulmány, ahogy a szub-szaharai Afrikával foglalkozó írás is lefedi az egymástól igen különböző regionális szereplőket – mindez ismételten tudatos szerkesztői döntés eredménye, a mikro-régiók további kiemelése más térségekben is szükségessé tette volna a bővítést, így ezzel a lépéssel csak akkor éltünk, ha az adott régió vagy ország globális értelemben jelentős szerepet tölthet be az átalakulás folyamatában. Az egyetlen hiányosság, amely nem szerkesztői döntés eredménye, az az Ausztráliára fókuszáló tanulmány, sajnos ebben a tekintetben nem jártunk sikerrel, és bár bizonyos tanulmányokban megjelenik a kontinensnyi ország, az elmúlt években növekvő aktivitása és szerepvállalása indokolná az önálló tanulmány megírását.

A kötet összeállításakor arra is törekedtünk, hogy a szakmai közösség mellett a szélesebb értelemben vett érdeklődő társadalmi rétegeket is megszólíthassuk a tanulmányokkal, egyúttal kiemelt célunk volt, hogy a kötet és a tanulmányok hasznosíthatóak legyenek az egyetemi oktatásban – bízunk abban, hogy könyvünk meg tud felelni ezen elvárásoknak.

Végezetül, köszönjük a szerzők hozzájárulását és együttműködését, a kiváló tanulmányokat, valamint kimondhatatlan köszönetünket szeretnénk kifejezni a Ludovika Egyetemi Kiadónak, hogy a kézirat megjelentetését eredetileg vállaló kiadó váratlan megszűnését követően vállalta e kötet gondozását és kiadását.

*A szerkesztők*



Vörös Zoltán – Tarrósy István

## Az átalakuló világrend és a pólusok elmélete



### Absztrakt

*A tanulmány célja, hogy kontextusba helyezze a kötet írásait, megadva azt az elméleti keretet, amelyben az egymást követő térségi elemzések szövetszerű építkezést tudnak megvalósítani. Az átalakuló világrend kapcsán írásunkban a pólusokkal foglalkozunk: áttekintjük a pólusok és a polaritás elméleteit a nemzetközi kapcsolatok teóriáinak rendszerében, és részletesen értekezünk az unipolaritásról, a multipolaritás és a bipolaritás lehetőségéről, egyúttal nem hagyjuk figyelmen kívül a poszthegemoniális térben tetten érhető interpolaritást sem. A tanulmány szándékosan jelez számos kritikát a fentiekkel kapcsolatban, és ezzel felhívja a figyelmet a regionális dinamikák és a transznacionális hálózatok jelentőségére a jövő globális arénájának és kapcsolatainak formálásában.*

### Átalakuló világrend

2022. február 24-én Oroszország átfogó háborút, saját megfogalmazása szerint különleges katonai hadműveletet indított Ukrajna ellen, felerősítve a világrend átalakulásáról szóló véleményeket, elképzeléseket. Pedig a világrend átalakulása nem most kezdődött el, és vélhetően nem is egyhamar fog véget érni, az *unipoláris pillanatot* (KRAUTHAMMER 1990) követően pedig visszatérhetünk a 20. század első felének többpólusú berendezkedéséhez vagy akár a kétpólusú struktúrához. Az Egyesült Államok által dominált poszthidegháborús világ a végéhez közeledik, de két dolgot mindenképpen érdemes kiemelni ezen átalakulás kapcsán: az egyik, hogy az Egyesült Államok nem fog eltűnni a nemzetközi kapcsolatok főszereplői közül (bár belpolitikai folyamatai megrendíthetik politikai stabilitását, lásd MARTON 2024); a másik pedig a tény, hogy az unipoláris világrend felbomlása, a pillanat vége szinte rögtön az új évezred elején megkezdődött, a 9/11 és nemzetközi következményei – különösen a transznacionális terrorizmus immáron mindennapos jelenléte – előrevetítették a hatalmi átrendeződést.

Talán véletlen egybeesés, vagy a nemzetközi hatalmi játszmák klimaxának kezdete, de a Kínai Népköztársaság épp 2001-ben lett a Kereskedelmi Világszervezet (World Trade Organization, WTO) tagja, ami lehetővé tette a kelet-ázsiai, akkor még fejlődő állam gazdasági és kereskedelmi expanzióját, és felgyorsította fejlődését.

A Szovjetunió felbomlásától számított unipoláris pillanatot az Egyesült Államok páratlanul kemény katonai és puha kulturális ereje jellemezte, a globalizáció a Washington által biztosított kereskedelmi útvonalak mentén bontakozhatott ki teljesen, és még a globális, multilaterális intézményekben is, mint például az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ; angol nevén United Nations, UN), az amerikai dominancia volt jelen. Hogy a rendszer liberális (MARTON 2024) vagy imperialista (CSICSMANN 2024) volt-e, arról megoszlanak a vélemények, de annyi bizonyos, hogy azt sokszor ENSZ-felhatalmazás nélküli katonai beavatkozások jellemezték, Marton Péter fogalmazott úgy, hogy „a liberálisnak nevezett nemzetközi rend lényeges elemei [...] politikai filozófiai értelemben nem liberális természetűek. Ilyen volt hagyományosan az Egyesült Államok hegemoniájának egyértelműsége, melynek révén számos konfliktus a felek józan belátása nélkül is elfojtható volt, a kisebb hatalmak részéről jelentkező elhajló politikák feladása pedig ösztönözhető és kikényszeríthető. Nem liberális elem ironikus módon a nemzetközi kapcsolatok 1945 utáni formális szabályrendszere is, mely magában foglalja a nemzetközi agresszió tilalmát és az ENSZ Biztonsági Tanácsában helyet foglaló autokráciák effektív vétőjogát az erő nemzetközi használatával kapcsolatban. Ezt a szabályrendszert a mai nemzetközi rend ténylegesen liberális elemei – különösen az ENSZ Biztonsági Tanácsát megkerülő humanitárius (vagy ilyen érveken alapuló) beavatkozások és az ezek által teremtett kivételek mint precedensek – sokszor annak ellenére gyengítették, hogy az agresszió előfordulásának ritkulása egyébként hozzájárult a gazdasági és politikai liberalizáció világléptékű terjedéséhez az így teremtett nagyobb stabilitás révén.” (MARTON 2024)

A stabilitásra a későbbiekben még vissza kell térnünk, de az látszik, hogy az átalakulás folyamata, noha 2001-ben megkezdődött, pont a multipolaritás irányába ható erők hatásai miatt hosszú – és kérdéses kimenetelű. Az Egyesült Államok hanyatlása tehát nem várható, de globális szerepe és jelenléte már világosan csökkenőben van – viszont nincs olyan szereplő, amely egyértelmű kihívója lehetne Washingtonnak, adott esetben átvehetné globális, szinte hegemon szerepét.<sup>1</sup> A feltörekvő szereplők<sup>2</sup> viszont

<sup>1</sup> A görög *hégemon* szó vezető, legfőbb hatalmat, domináns szereplőt jelent.

<sup>2</sup> Ahogy például India kapcsán megfogalmazta Háda: „Dél-Ázsia legnagyobb állama egy valóban multipoláris világrendben érdekelt, amelyben megőrzi stratégiai autonómiáját, és nem válik közvetlenül érintetté mások konfliktusaiban.” (HÁDA 2024) Törökország kapcsán Tárik jegyzi

a *status quo* megváltoztatásában érdekeltek, ami az amerikai hegemonia visszaszorulását és a térségenkénti amerikai érdekek csökkenését eredményezné, eredményezi: direkt konfrontáció nem lehetséges, de a saját érdekszférákban, szűk régiókban az amerikai jelenlét és hatékonyság indirekt, évek hosszú politikai, gazdasági, kulturális befolyásával módosítható.

Erre kiváló példa lehet 2008, az oroszok grúziai epizódja, amely előrevetítette az orosz külpolitika irányait a volt szovjet tagköztársaságok irányába, és 2012, amikor az ASEAN-államok 45 év után először zárónyilatkozat elfogadása nélkül utaztak haza találkozójukról, mert nem tudtak megegyezni abban, milyen módon kellene megfogalmazni a Kína egyre agresszívabb dél-kínai-tengeri politikájával kapcsolatos térségi aggályokat.

Nincs biztos tudásunk a formálódó világrend jövőjéről, a sokpólusú, multipoláris rendszer irányába jelenleg több erő hat, de napjaink válságai, a pandémia, az ellátási láncok összeomlása és az orosz–ukrán háborúból fakadó regionális és világméretű következmények olyan lépéseket indukálhatnak a globális szereplők részéről, amelyek megváltoztatják ezen tendenciák irányát. Krauthammer ugyanis kiemelte a világrendi struktúrák kapcsán, hogy „a szerepeket nem absztrakt módon találják ki, hanem egy érzékelt világstruktúrára adott válaszként jönnek létre” (KRAUTHAMMER 1990: 23). És mint látni fogjuk, az amerikai válasz egy általuk jól ismert felállás lehetőségét is megteremtheti. Ne feledjük ugyanakkor Krauthammer szavait, hisz már 1990-ben úgy fogalmazott: „Nem kétséges, a multipolaritás el fog érkezni.” (KRAUTHAMMER 1990: 23.)

## **Pólusok a nemzetközi kapcsolatokban**

Történelmi értelemben a vesztfáliai rendszer létrejötte óta a globális folyamatokat mindig kisszámú állam dominálta. Ezek a folyamatok kezdetben Európa, majd a függetlenségük elérésével és a világrendszerbe történő betagozódásukkal a további régiók és kontinensek, a 20. század második felére pedig az egész világ sorsát meghatározták. Ahogy a politikatudomány és a nemzetközi kapcsolatok igyekeztek érthetővé tenni a nemzetközi folyamatokat, úgy jött létre a pólusok elmélete, amely az alapján határozta meg a világot, hogy azt hány állam (és nem szövetség) dominálja katonai,

---

meg a hasonló érdeket (TÁRIK 2024), de mindez megtalálható Kína (VÖRÖS–HORVÁTH 2024) és a latin-amerikai államok (LEHOCZKI 2024) elképzelései között is, Tarrósy és Marsai pedig kiemelte, hogy az afrikai államoknak „a multipolárisává váló globális térben jóval nagyobb lehetőségeik nyílnak a manőverezésre” (TARRÓSY–MARSAI 2024).

gazdasági és technológiai szempontból.<sup>3</sup> Mindezek mentén definiálhatunk egypólusú (unipoláris), kétpólusú (bipoláris) és többpólusú (multipoláris) világrendet. Az elsőben egy, a másodikban kettő, a harmadikban kettőnél több nagyhatalom található a nemzetközi rendszerben, amelyek hatalmuknál, erejüknél fogva képesek érdekeiket kivetíteni, és azok mentén cselekedni.

### *A pólusok elmélete*

A pólusok elmélete, a polaritás a realizmushoz, azon belül is elsősorban a neorealizmus-hoz és Kenneth N. Waltzhoz köthető, de a teória az általuk befolyásolt nemzetközi politikai gazdaságtanban is jelentős, itt elsősorban Robert Gilpint lesz érdemes kiemelni (BUZAN 2013: 156).

A teória a nagyhatalmak, az úgynevezett főszereplők számát és relatív erejét vizsgálja a nemzetközi politika dinamikájának és eredményeinek alakításában. A pólusok elméletén belül a nagyhatalmak azok a szereplők, amelyek a materiális javak többsége felett rendelkeznek. Ennek tükrében tehát az elméletek *csak* a nagyhatalmakkal foglalkoznak, keretet biztosítanak annak megértéséhez, hogy a hatalmi viszonyok hogyan befolyásolják az államok viselkedését, a szövetségeket, a konfliktusokat és a nemzetközi rendszer stabilitását, illetve azzal foglalkoznak, hogy milyen következményekkel járhat az egyik struktúráról a másikra történő váltás (BUZAN 2013: 156). Az elmélet problémáival és adott keretek között a kritikáival ugyan foglalkozni fogunk még, de érdemes kiemelni, hogy mindazok ellenére továbbra is széles körben, a tudományban és a közbeszédben alkalmazott és használt terminus, amely képes sokak számára közhírként megragadni a nagyhatalmi viszonyok lényegét.

Waltz a pólusok elméletének alapidokumentumában, a *Theory of International Politics*-ban azzal érvelt, hogy a két domináns hatalommal jellemezhető kétpólusú rendszerek általában stabilabbak, mivel a hatalmi egyensúly egyértelmű, és a bipolaritás enyhítheti a konfliktusokat. Ezzel szemben a három vagy több nagyhatalommal rendelkező többpólusú rendszerek instabilabbnak tekinthetők, mivel a hatalom szétoszóródik, és az egyensúlyozási dinamika összetettebbé válik (WALTZ 1979).

<sup>3</sup> Fontos kiemelni, hogy az erő jellemzésére többnyire a materiális elemeket veszik alapul az elméletek (BUZAN 2013: 156), de beilleszthetők a *soft* elemek is ezen vizsgálati tárgyak közé. Acharya, akinek elméletére a későbbiekben még kitérünk, ugyanakkor pont emiatt idejétmúltnak nevezi a pólusok elméletét, és új keretek létrehozásának szükségességéről beszél (ACHARYA 2017).

A pólusok elmélete kapcsán már rendelkezünk történelmi tapasztalatokkal, mind a multi-, mind a bi- és az unipoláris rendszert illetően, és bár összességében a polaritáselméletek hozzájárulnak a hatalom dinamikájának megértéséhez a nemzetközi kapcsolatokban, továbbra is eltérő nézetek, viták és kritikák határozzák meg létezését (BUZAN 2013: 157–164).

### *A pólusok napjainkig*

Nézzük meg, továbbra is támaszkodva az elméleti keretekre, melyik rendszert milyen globális folyamatok jellemzik – történelmi perspektívában!

Miután az elméleti keretekre támaszkodunk, a bipoláris felosztással kell kezdenünk, és Waltz alapelméletéhez kell visszatérnünk, amely szerint a kétpólusú rendszer, amelyet két domináns hatalom jelenléte jellemez, a legstabilabb konfiguráció. Úgy vélte, hogy a kétpólusúság egyértelmű hatalmi egyensúlyt biztosít, csökkentve az államok közötti nagy méretű konfliktusok valószínűségét. A poszt-másodikvilágháborús világrend valóban hosszú időre befagyasztotta a nemzetközi kapcsolatokat, és a két, világnézetével az államokat befolyásolni igyekvő nagyhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió szembenállásáról szólt, és igaz, hogy nagy méretű konfliktus nem alakult ki a felek között, a *proxyháborúk* sokasága ugyanakkor nem túl békés periódusként definiálta ezt az időszakot.

Továbbra is az elméleti háttérbe kapaszkodva nem véletlen, hogy a bipoláris világ jelenik meg az egyensúlyt biztosító struktúráként, hisz Waltz elmélete ekkor forrott ki, és a pólusokban való gondolkodást, ahogy Buzan fogalmaz, retrospektív módon ekkor vetítették vissza a történelmi rendszerekre (BUZAN 2013: 157).

Ezen a ponton érdemes ismét visszakanyarodni Krauthammerhez is, nevezetesen, hogy az államok pozíciói és az általuk definiált világrendi folyamatok az érzékelt világstruktúrára adott válaszként jönnek létre: a bipoláris világrend, az elmélet elnyerte Washington és Moszkva tetszését is, hisz az a középpontba helyezte a szuperhatalmakat, és ahogy Freedman is kiemelte, ennek köszönhetően létrehozhatták saját exkluzív klubjaikat, fenntartva a lehetőséget mások kizárására e klubokból (FREEDMAN 1999: 23–25).

Folytatva a sort az unipoláris világrenddel Waltz úgy vélte, az egypólusú rendszerek, ahol egy állam uralja a nemzetközi rendszert, eleve instabilak – avagy fogalmazzunk inkább úgy, eleve lehetetlenek, tekintve, hogy ebben az esetben nincs egyensúlyban az erő. Waltz sohasem foglalkozott komolyan az unipoláris világrend lehetőségével,

egy világkormány lehetséges létrejöttével igen, de egy szuperhatalom dominanciájával nem (WALTZ 1979), ebben az értelemben ugyanis az ellensúlyozó hatalmak hiánya potenciális hatalmi egyensúlytalansághoz vezethet, és arra ösztönözhet más államokat, hogy egyensúlyt teremtsenek a domináns hatalommal. A poszthidegháborús világrend kezdetben biztosabban volt megfogalmazható *nem bipoláris világgént*, mint unipolárisként, tekintve, hogy a neorealisták nem dolgoztak ki ehhez koherens világképet (BUZAN 2013: 160). A tény, hogy az Egyesült Államok volt az egyetlen szuperhatalom, felvetette a többi szereplő pozíciójának kérdését: ha Kína vagy Japán, esetleg Oroszország<sup>4</sup> nem szuperhatalom, akkor egy szinten említhetők egyéb afrikai, latin-amerikai vagy ázsiai fejlődő államokkal? Ha nem, akkor multipoláris-e a struktúra, miközben ezek az államok világos módon nem rendelkeztek az Egyesült Államokhoz mérhető kapacitásokkal? Ha ehhez hozzátesszük, hogy Kennedy elemzése alapján Washington globális súlya is folyamatosan csökkenőben van (KENNEDY 1988), merre tart a pólusok elmélete?

Az 1990-es évek végére az *unipoláris pillanat*, amely elnevezés pont az elméleti háttér hiányosságai miatt vált népszerűvé, egyértelműnek látszott: az ázsiai gazdasági válság, az amerikai katonai beavatkozások világossá tették Washington hegemon szerepét. A 9/11-et, az Egyesült Államokat ért terrortámadást a korábbiakban úgy értelmeztük, mint az unipoláris pillanat végét jelentő folyamat első állomását, Buzan ugyanakkor hozzáteszi, ez is az unipoláris struktúra létezését bizonyította (BUZAN 2013: 161). Waltz elmélete ekkortól került ismét előtérbe, hisz mindezek alapján (WALTZ 1979) valójában az unipoláris világ csakis rövid és átmeneti lehet, mielőtt a hatalmi egyensúly visszatér a bi- avagy multipoláris struktúrába. Mielőtt továbbmennénk a multipoláris rendszerek irányába, az unipolaritásról a nemzetközi politikai gazdaságtan elméletei másképp vélekednek. Többek szerint az egypólusúság békésebb világrendhez vezethet, mivel a domináns hatalom stabilizáló erőként működik. Idesorolható a már említett Robert Gilpin, a hegemon stabilitáselmélet kidolgozója, aki a hegemonok szerepére összpontosítva a nemzetközi rendszer stabilitását vizsgálta. A realista hegemon stabilitáselmélet szerint „a stabilitás nem a nagyhatalmak közötti egyensúlyból, hanem az egypólusúságból következik, amelyben az egyik állam egyértelműen erősebb és képes fellépni a rendszer bizonyos fokú rendjének biztosítása érdekében” (D’ANIERI 2010: 69). A teória elsődlegesen a gazdaságon keresztül fogta meg a nemzetközi viszonyokat, és a Marton által már érintett stabilitást fogalmazta meg. Gilpin azzal érvelt, hogy egy hegemon hatalom, vagyis egyetlen

<sup>4</sup> Itt az Európai Közösség, később az Európai Unió is megemlíthető lenne, miután azonban nem állam, nem fér bele az elméleti megközelítésekbe.

domináns állam képes stabilitást biztosítani a nemzetközi rendszerben azért, hogy olyan szabályokat, normákat és intézményeket érvényesít, amelyek elősegítik az államok közötti rendet és együttműködést. Az elmélet szerint a hegemon gazdasági és katonai hatalma lehetővé teszi számára, hogy alakítsa a többi állam viselkedését, és fenntartsa a stabil globális rendet (GILPIN 1987). Hangsúlyozta, hogy egy hegemon hatalma nem korlátozódik pusztán a katonai képességekre, hanem magában foglalja a gazdasági erőt és azt a képességet is, hogy közjavakat nyújtson más államoknak. Gilpin kiemelte a gazdasági interdependencia fontosságát, azt sugallva, hogy a hegemon kulcsfontosságú erőforrások és piacok feletti ellenőrzése lehetővé teheti számára, hogy más államok viselkedését alakítsa (GILPIN 1987). Gilpin és a hegemon stabilitáselmélet tehát ellenkezőleg gondolkodik az unipoláris világrendről, mint a neorealisták, bár végkifejletében találhatunk hasonlóságokat: szerintük is erodálódhat idővel a hegemon hatalma és befolyása, ami instabil időszakhoz és potenciális hatalmi harcokhoz vezethet a felemelkedő és hanyatló hatalmak között, és ez már nem áll messze a neorealisták által mindössze átmenetinek tartott unipoláris világrendfelfogástól.

A stabilitáselmélet képviselői ugyanakkor nincsenek egyedül, Huntington szerint „egypólusú rendszerben a hegemon – mivel nincs olyan nagyhatalom, amely kihívást jelentene számára – általában képes fenntartani dominanciáját” (HUNTINGTON 1999: 36).

A harmadik struktúra az úgynevezett multipoláris világrend, amely napjainkra eljutott arra a pontra, hogy sokak szerint az elkövetkező évtizedeket meghatározó legvalószínűbb struktúrát fogja jelenteni, olyan regionális nagyhatalmakkal, amelyek saját érdekszférájukban képesek befolyásolni a gazdasági, katonai, politikai és kulturális folyamatokat. A multipoláris világrend ugyanakkor nem újdonság, a vesztfáliai nemzetközi rendszert ilyen többpólusú rendszerek határozták meg egészen a második világháborúig – nem véletlen, hogy Waltz azt állította, hogy a három vagy több nagyhatalommal rendelkező többpólusú rendszerek általában kevésbé stabilak, mint a kétpólusú rendszerek. Többpólusú rendszerben a hatalom szétszórtabb és a hatalmi egyensúly gyakran bizonytalanabb, ami nagyobb stratégiai bizonytalansághoz és konfliktuspotenciálhoz vezet (WALTZ 1979).

Az 1648-as vesztfáliai békeszerződéstől<sup>5</sup> a második világháborúig tartó időszak nemzetközi hatalmi szerkezetében és dinamikájában számos változás következett be, és a világ (Európa) a multipolaritás különböző fázisain ment keresztül, de minden esetben több jelentős szereplő (nagyhatalom) között oszlott meg a hatalom.

<sup>5</sup> A szerződés fordulópontot jelentett a nemzetközi kapcsolatokban az állami szuverenitás és a hatalmi egyensúly elvének megteremtésével. Hozzájárult a modern nemzetállami rendszer kialakulásához, amelyben minden állam bizonyos fokú autonómiával rendelkezett, és saját érdekeit igyekezett megvédeni.

A multipoláris világrend tehát legalább három, nagyjából egyenlő mértékű hatalommal rendelkező államot feltételez, de a klasszikus, vesztfáliai szerződést követő időszakra jellemző hatalmi egyensúlyban öt államról, Nagy-Britanniáról, Oroszországról, Poroszországról (Németországról), Franciaországról és a Habsburg Birodalomról (Monarchia) beszélhetünk. Ezek a hatalmak versengtek a befolyásért, diplomáciai manővereket folytattak, szövetségeket kötöttek és háborúk sorát vívták érdekeik biztosításáért. Az állandó rivalizálást hozó rendszert Napóleon Franciaországa fenyegette, majd veresége terelte vissza egy békésebb időszakba – valódi hatalmi egyensúlyt kreálva. Bonaparte Napóleon Franciaország vezetőjeként a francia hatalom megszilárdítására és kiterjesztésére törekedett, ami megkérdőjelezte az Európában fennálló egyensúlyt, katonai hadjáratok és diplomáciai manőverek sorozatával igyekezett megerősíteni a francia dominanciát és átformálni a kontinens politikai arculatát, megzavarva a nagy európai hatalmak között kialakult rendet. Mivel Franciaország domináns hatalomként jelent meg, kihívást intézve a hagyományos nagyhatalmakhoz, azok végül koalícióra lépve térdre kényszerítették Franciaországot, és a waterlooi csatában a porosz és brit erők végleg legyőzték Napóleont. Az időszak végül jelentős politikai és társadalmi átalakulásokhoz vezetett Európában, de ami témánk szempontjából kiemelten fontos: megalkotta a kontinens jövőbeli fejlődését és hatalmi dinamikáját. A Waltz által említett bizonytalanság tehát a szereplők magas számából fakad, az 1815-ös bécsi kongresszuson kötött béke ugyanakkor olyan időszakot generált, amelyben kisebb háborúk mellett a nagyhatalmak semlegesek maradtak, és ahogy Mingst fogalmazott, ezt a stabilitást vélhetően erősítette a kinyíló világ melletti összetartozás, egymáshoz tartozás érzése (MINGST 2011: 40–41). Az öt nagyhatalom „lényegében a hasonlóan gondolkodó vezetők egyfajta klubjává vált, akik az első világháborúig több mint harminc alkalommal találkoztak, és e találkozók révén az új európai államok függetlenségét és Afrika gyarmatosító hatalmak közötti felosztását is legitimálták” (MINGST 2011: 40).

A stabilitás az erőegyensúllyal és azzal a félelemmel volt magyarázható, amely valamelyik hatalom hegemonná válásához kapcsolódott, felelevenítve a multipoláris rend napóleoni időszakát és az instabilitást. Azaz a hatalmak több előnyt láttak a *status quo* megőrzésében, mint egyfajta hegemon szerep kialakításában, amely ismételten Krauthammer szavait kell hogy eszünkbe juttassa.

Mingst kiemelte, hogy az ilyen hatalmi egyensúlyi rendszerben a hatalmak által elfogadott normákra van szükség, amelyeket a kor multipoláris felépítésén keresztül az alábbiakban mutatott be:

- „Bármely, saját dominanciájának biztosítására törekvő szereplőnek vagy koalíciónak korlátozás alá kell kerülnie.
- Az államok területszerzéssel, népességnövekedéssel vagy gazdasági fejlesztéssel növelik erejüket.
- A tárgyalás jobb, mint a háború.
- Harcolni jobb, mint a képességek növelésének kudarca, mert egy gyenge államot senki nem véd meg.
- A többi államra potenciális szövetségesként kell tekinteni.
- Az államok a hatalom fogalmai szerint meghatározott nemzeti érdekek érvényesítésére törekszenek.” (MINGST 2011: 98.)

A 19. század végére ez az egyensúly ugyanakkor töredezni kezdett. Nem mehetünk el szó nélkül a jelentős változások mellett, amelyek a század során történtek, és elkezdtek megkérdőjelezni a fennálló rendet: az ipari forradalom, a technológiai fejlődés és az új gazdasági hatalmak, például az Egyesült Államok és Japán megjelenése elkezdte átformálni a globális hatalmi egyensúlyt. A 19. század vége és a 20. század eleje a nacionalista mozgalmak felemelkedésének és a régi birodalmak hanyatlásának is tanúja volt. Ebben az időszakban következett be az Oszmán Birodalom hanyatlása, Olaszország és Németország egyesülése, valamint új államok megjelenése Kelet-Európában (lásd Magyarország), amelyek mind hozzájárultak a hatalmi egyensúly eltolódásához.

A rendszer megbomlása ugyanakkor inkább a szövetségi viszonyok megváltozásához kapcsolódott, azaz az államok nem mindegyike tekintett már potenciális szövetségesként a másikra: Mingst olvasatában a viszonyok megszilárdultak (hármass és kettőss szövetség), sőt egymás gyengítése érdekében az országok Európán kívüli szereplőkkel is együttműködésre törekedtek, lásd a brit–japán tengeri szövetséget Oroszországgal szemben (MINGST 2011: 45). A nagyhatalmak közötti feszültségek, a gyarmatokért és befolyási övezetekért folytatott rivalizálás és a bonyolult szövetségek végül az első világháború 1914-es kitörésében csúcsosodtak ki. A háború fordulópontot jelentett a globális hatalmi dinamikában, ami a régi birodalmak hanyatlásához és új erőközpontok megjelenéséhez, valamint további megerősödéséhez vezetett a következő években.

Itt kell már kitérni Németország szerepére, amely már a 19. század végén elégedetlen volt helyzetével és szerepével, területi expanzióban gondolkozott, lényegében a *status quo* megbontásában lett érdekelt, amely törekvés végül elvezetett az első, majd annak nem túl sikeres lezárásán és megoldatlan problémáin keresztül a második világégéshez. A multipoláris világrend ismét instabil, egymással versengő hatalmak színterévé vált, amelyhez immáron Európán kívüli, globális szereplők is kapcsolódtak.

Mielőtt az elméletek problémáira térnénk ki, a világrend struktúrái kapcsán ki kell emelni, hogy a stabilitás nem pólusfüggő, világosan látszik, hogy létezhet uni-, bi- és multipoláris körülmények között is. Ami ebből következik, az viszont fontos lesz a 21. századra nézve is:

- A pólusok elmélete nem képes definiálni, előre jelezni a nemzetközi kapcsolatokat, hovatovább meghatározni az államok viselkedését – többnyire a nagyhatalmak viselkedését és relációit tudja bemutatni.
- Világos, hogy az elmélet figyelmen kívül hagy regionális sajátosságokat, belső (vallási, nyelvi, etnikai, kulturális, politikai) érdekeket, amelyek meghatározhatják viselkedésüket.
- Az elmélet államközpontú, miközben a regionális együttműködések és a multinacionális vállalatok egyre nagyobb világpolitikai (és nem utolsósorban gazdasági) jelentőséggel bírnak.

Ismételten visszatérve Krauthammerhez, a jövő vizsgálatához és esetleges előrejelzéséhez azt is meg kell érteni, hogy maguk a főszereplők, a nagyhatalmak milyen struktúrákban gondolkodnak, milyen világot képzelnek el, és hol látják önmagukat ebben a világban.

### *A pólusok elméletének problémái*

Tovább boncolva a problémákat Buzan az elméletnek több gyengeségét is kiemelte. Egyrészt, hogy a hidegháború második felére egyre több szakértő számára vált világossá, hogy a Szovjetunió nem tökéletes (BUZAN 2013: 159), avagy ahogy Dibb fogalmazott, *nem teljes szuperhatalom* (DIBB 1988). Paul Kennedy *Nagyhatalmak tündöklése és bukása* című munkájában is kiemelte, hogy a Szovjetunió katonai ereje és szuperhatalmi státusza ellenére jelentős gazdasági gyengeségeket és hiányosságokat tapasztalhatunk, amelyek végül hozzá is járultak hanyatlásához. Kennedy azt állította, hogy a Szovjetunió gazdaságilag túlvállalta magát azáltal, hogy nagymértékben beruházott a katonai képességekbe, és fenntartotta hatalmas birodalmát. Ez fenntarthatatlan terhet rótt a szovjet gazdaságra, ami gazdasági stagnáláshoz és belső gyengeségekhez vezetett (KENNEDY 1988). Miért volt ez probléma? Mert Waltz elmélete világossá tette, hogy a nagyhatalom (*great power*) önálló kategória, azzal szemben áll minden más állam. Ez viszont nehezítette a megkülönböztetést, abban a tekintetben, hogy mely államokat miképpen nevezhetünk, és hogy mikor válhatnak pólussá. Ez a feloldatlan

elem empirikus nehézségeket okozott (és mint látni fogjuk, okoz továbbra is), nem véletlen, hogy a nagyhatalommal szinte szinonimaszerűen használták a szuperhatalom (*super power*) kifejezést, de megjelent a hiperhatalom (*hyper power*) megnevezés is (BUZAN 2013: 162–163), a probléma mégis abból fakadt, hogy egy szuperhatalom mellett megjelentek úgynevezett nagyhatalmak is – melyikük számít pólusnak? Ennek a problémának a feloldására az unipoláris világ utóbbi években tapasztalható átalakulása kapcsán megjelent a regionális hatalom vagy regionális nagyhatalom kifejezés, utalva ezzel adott állam limitáltabb befolyásolási lehetőségeire, de a kérdés továbbra is fennáll – és fennáll valójában már az első világháború óta.

További, nem elhanyagolható probléma, hogy a pólusok mentén történő meghatározás leegyszerűsíti a nemzetközi, sok esetben többretegű folyamatokat – ezáltal figyelmen kívül hagyva országokat, országcsoportokat és régiókat. A bipoláris világrend is két nagyhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió szembenállásáról híres, a történelemtények ezt a furcsa háborús időszakot dolgozzák fel, kevés figyelmet szentelve a két világon kívüli szereplőknek, az úgynevezett „harmadik világnak”, amely ugyan idejekorán igyekezett definiálni önmagát az 1955-ös bandungi és az 1961-es belgrádi konferenciával és az el nem kötelezettek mozgalmának (Non-Aligned Movement, NAM) létrehozásával, a részes déli, harmadik világbeli államok (TARRÓSY 2006) különösebb figyelmet csak a bipoláris világrend felbomlását követően kaptak, amelyet ismételten nem a sokszínűséggel, hanem az Egyesült Államok dominanciájával írtak le.

A pólusok elmélete tehát leegyszerűsít, és ez bizonyosan így lesz a következő világrendi felállásban is, vannak ugyanakkor olyanok, akik szerint az egész polaritás idejétmúlt nézet. A polaritáselméletek kritikusai kiemelik a kizárólag a hatalom elosztására való összpontosítás korlátait. Azt állítják, hogy más tényezők, például az ideológia, a kultúra és a nem állami szereplők fontos szerepet játszanak a nemzetközi kapcsolatok alakításában. Továbbá a technológiai fejlődés, a gazdasági interdependencia és a regionális dinamika hatása is befolyásolhatja az államok viselkedését, és megkérdőjelezheti a polaritás hagyományos elképzeléseit. Acharya szerint a póluselmélet már nem megfelelő módszer a világ leírására, mert nem veszi kellő mértékben figyelembe a puha erő jelentőségét, szerepét, továbbá, még kiemeltebben, nem veszi figyelembe, hogy a világ megváltozott, és az államok mellett egyéb szereplők is megjelentek. Acharya elmélete alapján decentralizált, nem csupán államok által dominált világról, a *multiplex* világról beszélhetünk (ACHARYA 2017). Mindezt tovább képes árnyalni Grevi (GREVI 2009) gondolatmenete, amely a fennálló világrendet az *interpoláris* terminussal írja le pontosabban. Ez utóbbi a fő globális és regionális aktorok együttműködését jelenti szerinte az egyre intenzívebbé váló interdependencia közben

tartása, valamint az olyan működőképes és hatékony multilaterális rend kialakítása érdekében, amelyet a Dél–Dél-kötélékekhez hasonló, egyre nagyobb figyelmet érdemlő kapcsolati hálók alkotnak (TARRÓSY 2017: 37).

*Idejétmúlt nézet?*

Acharya kritikai szempontokat kínálva hozzájárult a polaritás tanulmányozásához: megkérdőjelezi a polaritás hagyományos értelmezését, és árnyaltabb elemzést kínál, amely a nem nyugati perspektívákat és az identitás szerepét is magában foglalja a nemzetközi kapcsolatokban. Egyik legfőbb tézise a polaritás Nyugat-centrikus, az Egyesült Államokból származó elméleteinek kritikája, amelyek gyakran elhanyagolják a nem nyugati államok tapasztalatait és perspektíváit, figyelmen kívül hagyják a nem nyugati államok nemzetközi szerepvállalását és rendszerhez való hozzájárulását. Mindezekben keresztül a befogadóbb és globálisabb perspektíva fontosságára hívja fel a figyelmet (ACHARYA 2017).

Az úgynevezett *multiplex* világ elmélete alternatív keretet kínál a globális politika megértéséhez. Azt állítja, hogy a nemzetközi rendszert a hatalmi viszonyok többrétegűsége jellemzi, ahol a különböző kérdések, szereplők és régiók különböző mértékű befolyással és hatalommal rendelkeznek. Ahelyett, hogy a nagyhatalmak közötti hatalommegosztásra összpontosítana, Acharya kiemeli a regionális dinamikák, a transznacionális hálózatok jelentőségét a globális politika alakításában (ACHARYA 2017).

Acharya elmélete a hagyományos póluselméletek értékes kritikáját nyújtja, és hozzájárul a globális politika átfogóbb megértéséhez azáltal, hogy kiemeli a befogadóbb és sokszínűbb perspektíva szükségességét, valamint a nem nyugati nézőpontok, az identitásdinamika és a nem állami szereplők elemzésbe való bevonását. Ezt erősíti meg Richard N. Haass is, aki szerint a 21. századi nemzetközi kapcsolatok legfőbb jellemzője a polaritás nélküli rendszer: a világot immár nem egy vagy két vagy akár számos nagyhatalom dominálja, hanem többtucatnyi aktor birtokol és gyakorol hatalmat, különböző formában (HAASS 2008).

Acharya kitér vizsgálódásunk fő pontjaira is, amely szerint a jövő várhatóan az egymásrautaltságról fog szólni, és senkinek nem lesz hegemon szerepe: ebben a tekintetben tehát a világháborúk előtti multipolaritáshoz térhetünk vissza, de Acharya elmélete itt tér el a neorealista elmélettől. Szerinte öt olyan fontos különbség van, amely miatt nem beszélhetünk ugyanannak a multipolaritásnak a visszatéréséről, és inkább a *multiplex* világról kell beszélnünk:

- A háború előtti multipolaritás a birodalmak és gyarmatok világa volt, ahol az európai hatalmak domináltak. Ma a világpolitikának több szereplője van, köztük intézmények, vállalatok, nem kormányzati szervezetek és társadalmi mozgalmak.
- A gazdasági interdependencia ma már a kereskedelemre, a pénzügyekre és a globális termelési hálózatokra is kiterjed, míg a háború előtti multipolaritás elsősorban kereskedelmi alapú volt.
- A mai gazdasági interdependencia globálisabb, míg a múltban főként Európán belüli volt.
- Ma több nemzetközi és regionális intézmény létezik, mint az első világháború előtti időszakban, amikor az intézmények száma korlátozott volt.
- A rendet és a stabilitást fenyegető kihívások összetettebbé váltak. Az államközi konfliktusok csökkentek, míg az államon belüli konfliktusok és a transznacionális kihívások nőttek. A nem hagyományos fenyegetések, mint a terrorizmus, az éghajlatváltozás és a világjárványok ma, a 21. században már jelentős aggodalomra adnak okot (ACHARYA 2017).

A póluselméletekre érkező kritikák és hiányosságok figyelembevétele mellett Acharya és Grevi pontjait is megfontolva a továbbiakban is a póluselméletek által meghatározott világokban fogunk vizsgálni, de a multipolaritás lehetőségei (és egyébként a várható struktúrák) kapcsán nem fogjuk figyelmen kívül hagyni: a világ és a nemzetközi kapcsolatok alapvető változáson mentek keresztül, a globalizáció mellett az államok melletti egyéb szereplőkre is ki fogunk térni.

### **Milyen irányba tart a világ?**

Mindezen elméleti és történeti háttérrel együtt vajon meghatározható-e a globális struktúra alakulásának várható iránya? A kérdés megválaszolásához érdemes visszatérni a jelenleg fennálló unipoláris világrendhez, ahhoz a „pillanathoz”, amely az 1990-es évek eleje óta tart, és amelyet az Egyesült Államok nagy-, szuper- vagy hiperhatalmisága jellemez. Ahogyan azt már kiemeltük, Krauthammer szerint elkerülhetetlenül vissza fogunk jutni a multipolaritáshoz, a jelenlegi pillanat mindössze átmeneti időszak ebben a folyamatban. Miért? Mert szerinte látszat- vagy pseudomultilateralizmusról kell beszélni: az unipoláris világrend nem természetes következménye volt a bipoláris világrendnek, mindössze annyi történt, hogy Washington vált az egyetlen olyan szereplővé, amely „rendelkezett azokkal a katonai, diplomáciai, politikai és gazdasági képességekkel,

amelyek lehetővé tették, hogy meghatározó szereplő legyen a világ bármely térségében, bármely olyan konfliktusban, amelyet magának kiválaszt” (KRAUTHAMMER 1990: 24). Hiába emlegették már akkor Kínát félpólusként, Japánt vagy Németországot pólusként, egyik szereplő sem rendelkezett még csak ehhez hasonló képességekkel sem.

Az elmúlt két évtized ugyanakkor megváltoztatta ezt a felállást, regionális nagyhatalmak emelkedtek fel (például Kína), tradicionális nagyhatalmak erősödtek meg (például Oroszország), és az Egyesült Államok elkezdett eltávolodni a hatalom középpontjától. „A 21. század második évtizedére világossá vált, hogy a hegemon szereplő, az Egyesült Államok nem akar minden olyan struktúrát fenntartani, melyek egyrészt meghatározták az unipoláris világrendet, másrészt pedig ingyen biztosítottak szolgáltatásokat és garantáltak biztonságos kereskedelmet a feltörekvő államok számára” (VÖRÖS 2022). A Tálás által poszthegemoniálisnak nevezett világrend (TÁLÁS 2021) egyre inkább *többszereplőssé* válik, és ebben az átalakulásban több egyéb szereplő növekvő gazdasági, politikai, kulturális és katonai ereje kiemelt figyelmet kap, hisz ezáltal képesek lehetnek versenyre kelni Washington érdekeivel saját régiójukban. Így néz ki a világ dióhéjban, a lehetséges irányok tekintetében ugyanakkor az alábbi scenáriókról kell beszélnünk:

- Továbbra is fennmarad az unipoláris világrend, de egyre jelentősebb lesz a *status quo* megdöntését szorgalmazó nagyhatalmak globális aktivitása.
- Multipoláris világrend jön létre, ahol az Egyesült Államok csupán egyike lesz azon nagyhatalmaknak, amelyek behálózják a világot, és meghatározzák a globális folyamatokat. Olyan világ jön, ahol potenciálisan akár 8–10 regionális nagyhatalomról és az általuk kialakított egyensúlyról beszélhetünk. Ez a multipolaritás ugyanakkor (1) már (figyelembe véve Acharya elméletét) modern, posztállami; (2) globális, azaz poszteurópai; és (3) (nem feledve Grevit) interdependens. A multipoláris világrend kapcsán ugyanakkor nem szabad elfeledkezni a már az 1980-as évek óta egyre egyértelműbb valóságról: a regionális nagyhatalmak felemelkedése ugyan zajlik, de nem tudnak (egyelőre) az Egyesült Államokhoz mérhető globális képességekre szert tenni. Tehát utolsó kiegészítésként ki kell emelni, hogy az ilyen multipoláris világrend vélhetően (4) aszimmetrikus is, ahol állami szereplőként a rendszerben egy szuperhatalom mellett több kisebb nagyhatalom képes befolyásolni a globális folyamatokat.<sup>6</sup>
- Visszatérünk a bipoláris világhoz, ahol az Egyesült Államok továbbra is jelentős aktor, potenciálisan Kína ellenpólusként.

<sup>6</sup> Mindehhez a Huntington által 1999-ben bevezetett „uni-multipoláris” hibrid rendszer fogalmát érdemes még kötni, amelyben egy szuperhatalom és több nagyhatalom van, amelyek a világ egyes térségeiben kiemelkedő szerepet töltenek be anélkül, hogy érdekeiket és képességeiket olyan komplex módon globálisan tudnák kiterjeszteni, mint az Egyesült Államok (HUNTINGTON 1999: 36).

Azt a kérdést kell ezen a ponton feltennünk, hogy vajon végbemegy-e a világrendi változás, és mi várható ebben az átalakuló világban. A tanulmány terjedelmi korlátai miatt azzal a fontos aspektussal nem foglalkozunk, hogy az átalakulás, ha végbemegy, békés vagy konfliktusos, háborús átmenet lesz-e (CSICSMANN 2024), itt mindössze a várható scénáriókra fókuszálunk.

Mielőtt elemeznénk a felsorolt irányokat és egyáltalán a lehetőséget, érdemes a világ jelenlegi helyzetét kicsit jobban kibontani, épp annyira, hogy megértsük a főbb aktorok érdekeit és ezen keresztül a lehetséges scénáriók valószínűségét. Napjaink világa globalizált, interdependens világ, a kapitalizmus térségeket és országokat kizsákmányoló, de ezáltal a kölcsönös függést erősítő struktúrája. Az Egyesült Államok globális tevékenysége a bipoláris világ vége óta lehetővé tette a kereskedelmi útvonalak biztonságát, és a fenntartott nemzetközi hálózatok (globális perspektívából) stabilitást, békét hoztak magukkal. Mindezek lehetővé tették olyan feltörekvő államok felemelkedését, amelyek kihasználva a világrend nyújtotta előnyöket előbb gazdasági, majd egyre inkább politikai-diplomáciai, kulturális és szép lassan katonai erőre tettek szert. Itt elsősorban Kínáról beszélhetünk, de nem szabad elmenni többek között India, Törökország, Indonézia, Brazília, a Dél-afrikai Köztársaság vagy akár Szaúd-Arábia mellett sem. Ezen államok érdeke hosszú ideig a *status quo* fennmaradása volt, majd idővel megjelentek a globális folyamatok nagyobb fokú irányítására vonatkozó elképzelések: a pekingi cél is az lett, hogy az ország „szabálykövető nemzetközi szereplőből szabályalkotó hatalomként jelenjen meg a nemzetközi porondon” (ESZTERHAI 2016: 116).

A világ tehát változóban van, az Egyesült Államok távolodik a politikai (és gazdasági) centrumtól, hol önkényesen (palagáz- és palaolaj-kitermelés, saját kőolajmezők megnyitása), hol kényszerből, a *status quót* megtörni igyekvő szereplők érdeke mentén. Az elmúlt évek konfliktusai és kihívásai (a COVID–19-pandémia, az Ever Given hajó balesete a Szezei-csatornán, az orosz–ukrán háború) ugyanakkor rávilágítottak egy eddig kevésbé taglalt, de ismert tényre: napjaink globalizált, interdependens világa törekeny világ, patikamérlegen kimért egyensúly, ahol az ellátási láncok zavara globális viharokat kavarhat, helyreállításuk pedig akár hosszú éveket is igénybe vehet. Hogy mit hozhat a jövő, kevesebb globalizációt és akár a saját kapacitások és termelés kiépítését vagy mindennek a folytatását, egyelőre még nyitott kérdés, a kapitalista pénzügyi berendezkedés ugyanakkor a globális rendszer fenntartásában lesz érdekelt. Mindehhez elég visszamenni az Egyesült Államok 2016–2020 közötti adminisztrációjához, Donald J. Trump elnökségéhez. Az elnök által Kínával szemben kiépített pénzügyi vámok ugyanis azt célozták, hogy az amerikai kereskedelmi deficit megszűnjön Kínával

szemben, és a gyártókapacitások „hazatérjenek”. Kwon ugyanakkor jól összefoglalta, hogy ehhez képest Washington deficitje Pekinggel szemben folyamatosan nőtt 2016-tól (346 milliárd dollár) 2018-ig (418 milliárd dollár, ami történelmi csúcs), és csak 2019-ben csökkent a 2016-os 346 milliárd dollárhoz hasonló szintre (342 milliárd dollár), ráadásul a vámok hatása az amerikai gazdaságra pusztító volt, mivel a kereskedelmi háború közel 300 ezer munkahelybe és becslések szerint a reál-GDP 0,3%-ába került a gazdaságnak. Sok amerikai vállalkozásnak valós profitvesztéseget is okozott, mivel sokuk függött a Kínából importált alapanyagoktól, és a korábbinál magasabb alapanyagköltségek miatt sok amerikai vállalkozás emelte saját árait, hogy megőrizze a haszonkulcsot, ami végül ahhoz vezetett, hogy elvesztették piaci részesedésüket más országokból származó versenytársakkal szemben, akiknek nem kellett megfizetniük a kiegészítő vámokat. A vámok jelentősen növelték az USA kereskedelmi deficitjét a világgal szemben, az amerikai gazdaság rovására, és végül Vietnám volt a legnagyobb haszonélvezője az amerikai–kínai vámháborúnak (KWON 2022) – egy olyan feltörekvő állam, amely az alacsonyabb hozzáadott értékű, munkaerő-intenzív gyártási folyamatokon és a kevés szabályozáson keresztül lehetővé tette a nagyvállalatok profitmaximalizálási szándékainak megvalósítását. Itt kell tehát visszatérni Acharya elméletére, az államok mellett a transznacionális vállalatok globális gazdasági érdekeire és – ebből fakadóan – befolyásolóképességére. Azt sem szabad ugyanakkor elfelejteni, ahogyan azt kiemeli Marton, hogy „a globalizáció jövőjét kérdőjelezi meg [...] az, ha a Nyugat egyszerre halad előre az Oroszországtól és Kínától történő tartós stratégiai elszakadás irányában, és ez végül biztosan átalakítja majd a világ rendjét, egyelőre nehezen megítélhető összhatással a világ gazdaság és a nemzetközi hatalmi egyensúly szempontjából” (MARTON 2024).

Mi várható tehát az átalakuló világban?

Az első szcenárió az unipoláris világ *tovább* élése, a pillanat tovább nyújtása, lényegében a jelenlegi struktúra kisebb változásokkal tarkított fennmaradása. Ahogyan Huntington fogalmazott, „az Egyesült Államok egyértelműen olyan egypólusú rendszert részesítene előnyben, amelyben ő [...] a hegemon” (HUNTINGTON 1999: 36). A lehetőség abban a tekintetben továbbra is adott, hogy nincs olyan nagyhatalom, amely képes lenne azt a globális jelenlétet fenntartani, amelyet Washington fenntart. Ez a jövő ugyanakkor továbbra is az átmenetről szólhat majd, arról az időszakról, amely az elmúlt két évtizedben szökött szárba: nem tarthat örökké, és a feltörekvő hatalmak, regionális nagyhatalmak, nagyhatalmak egyre inkább érdekeltnek lesznek ennek a struktúrának a megváltoztatásában. Ismételten visszautalva Krauthammerre, hogy az államok pozíciói és az általuk definiált világrendi folyamatok az érzékelt világstruktúrára adott válaszként jönnek létre, Washingtonon kívül nincs olyan

nagyhatalom, amely a jelenlegi világrend fenntartásában lenne érdekelt – még az európai államok sem: „Ha Európa sikerrel akar részt venni a világrend átalakításában, szembe kell néznie a stratégiai autonómia kérdésével. Élénk és érdemi vitát kell folytatnunk arról, akarjuk-e vállalni az önállóság kockázatát, felelősségét és költségeit. Európának vannak jól beazonosítható, saját érdekei, ezeket meg kell [védenie], és úgy kell [fellépnie] a világban, hogy az a saját [érdekeit] szolgálja.” (UGRÓSDY 2024)

A második scenárió a multipoláris világrend *visszatérése*. Visszatérése a nagyhatalmak száma alapján, de ez a világrend, figyelembe véve a globális politikai és gazdasági, valamint strukturális változásokat, immáron modern, nem csupán az államokra fókuszáló és az államok ereje által meghatározott, globális, azaz poszteurópai, nem csak európai hatalmak egyensúlyáról fog szólni, és a gazdasági folyamatoknak köszönhetően interdependens, továbbá aszimmetrikus, az Egyesült Államok jelentősebb súlyával. Az előző analógia mentén, ha azt mondjuk, hogy a globális szereplőknek nem érdekük az unipoláris világrend, akkor azt is elmondhatjuk, hogy érdekük a multipoláris. Itt viszont mindenképpen vissza kell utalnunk a neorealisták és Waltz elméleti hiányosságára: létezik-e legalább három, nagyjából egyenlő erejű nagyhatalom a világban, vagy továbbra is szuper- (avagy hiper-) és nagyhatalmakról, netán regionális nagyhatalmakról tudunk csak beszélni? Azaz van-e elég pólus az ilyen nemzetközi rendhez? A multipolaritás kapcsán vissza kell tekintenünk a múltbeli tapasztalatokra és a stabilitás kérdéskörére is. Az 1815-ös bécsi békét követő, egyébként stabilnak mondható hatalmi egyensúlyi rendszerben a hatalmak által elfogadott normákra volt szükség, és ahogyan azt Csicsmann kiemelte, egy ilyen rendszerben továbbra is viselkedési normákra lenne szükség, ezekre példaként pedig a Rodrik és Walt által felvázolt négy pontot hozta: „1. Az úgynevezett tiltott cselekedetek; 2. a külpolitikai magatartás kölcsönös megváltoztatása; 3. szabad külpolitikai cselekvés olyan területeken, amely nem sérti a másik szuverenitását. 4. globális problémákra adott multilaterális válasz.” (Rodrikot és Waltot idézi: CSICSMANN 2024) Az ilyen, közösen elfogadott normák lehetőséget teremthetnek az egyébként legtöbb (akár állami, akár regionális, akár gazdasági) aktor által kívánt stabilitás megteremtéséhez.<sup>7</sup>

És végül nem szabad elmenni a bipoláris világ újjáépítése mellett sem. Ha minden állam az unipoláris pillanat végét és a multipoláris világrend kialakítását várja, akkor miért kell a harmadik scenárióról beszélni? Mert a kétpólusú világ amerikai érdek – ráadásul ne felejtjük, az előző bipolaritásból is győztesen került ki Washington, így nem véletlen, hogy az amerikai külpolitika, ahogy Salát fogalmazott, „egy nagy blokk

<sup>7</sup> Itt kell megemlíteni, hogy az Északi-sarkvidék kapcsán úgy tűnik, a felek jelenleg nem képesek ezen normák megalkotására, ami intő példa lehet a jövőre nézve. Lásd ZOLTAI 2024.

kialakításán dolgozik” (SIKLÓS 2023), hisz ahogy azt már korábban kiemeltük, „egy bipoláris világ, melyben a Nyugatot az amerikaiak vezetik, egy sokkal kedvezőbb szcenárió a számukra, mint egy multipoláris világ, melyben az USA csak az egyik szereplő lenne a sok közül” (Vöröst idézi: PAPP 2022). A nyugati blokk kialakításának szándéka politikai (Pelosi tajvani látogatása), katonai (az AUKUS létrehozása) és gazdasági (a legfejlettebb mikrocsipek exporttilalma) szinten is látványos, ebben a folyamatban egyes elemzők odáig merészkedtek, hogy a Kínával történő szembenállást az Oroszországgal kiépített partnerség segítené igazán,<sup>8</sup> visszautalva az előző bipoláris világrendre, amikor Washington kijátszotta a Kína-kártyát (BUZAN 2013: 159) a Szovjetunióval szemben az 1970-es években, és felvette a diplomáciai kapcsolatokat Pekinggel. Az amerikai politika ugyanakkor egyelőre a Keletet kínai–orosz tengelyként ábrázolja, és az orosz–ukrán háborút is igyekszik felhasználni e narratíva bizonyítására.

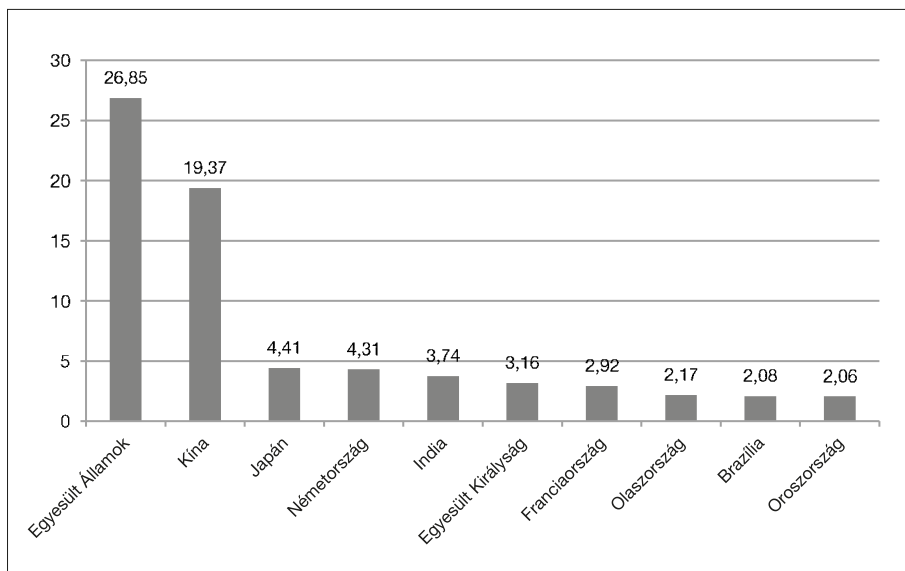
### **„Nagyhatalmi szakadék” – Lehetséges-e az unipoláris világrend átalakulása?**

Vannak szakértők, akik szerint ugyan várhatók változások, de a jelenlegi egypólusú rendszer fennmarad (Ikenberryt idézi: CSICSMANN 2024), ezt a tábornok erősíti Brooks és Wohlforth is, akik szerint az igazi kérdés nem az unipoláris világ megszűnése, hanem csak annak természete, működése (BROOKS–WOHLFORTH 2023). Ők a rendszer fennmaradását a *nagyhatalmi szakadék* jelenségével aposztrofálták (1. és 2. ábra), amely a 20. században az erőviszonyok bemutatására használt, ma már meghaladott indikátorok mentén<sup>9</sup> világosan látható.

A *nagyhatalmi szakadék* Brooks és Wohlforth értelmezésében azt jelenti, hogy az Egyesült Államok és Kína mellett nincs olyan szereplő, amely eséllyel zárkózna fel akár csak Kína szintjére az elkövetkező évtizedekben, és Kína is távol áll az amerikai szinttől; értelmezésükben az unipoláris világrend megmarad, mindössze annyi változik, hogy a *totális unipolaritást a részleges unipolaritás* váltja fel (BROOKS–WOHLFORTH 2023).

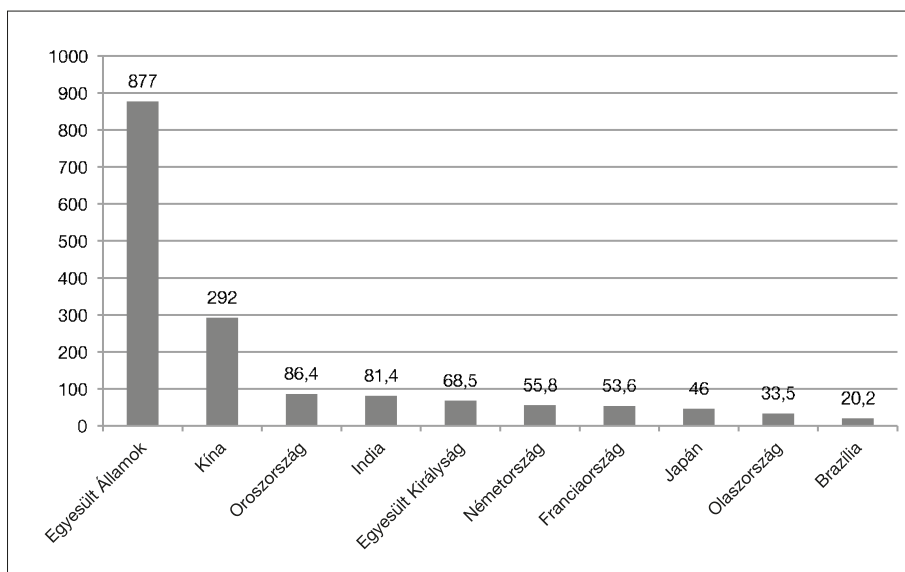
<sup>8</sup> „Meg kell békélnünk (megfelelő mértékben) Kína folyamatos felemelkedésének elkerülhetetlenségével és egy új, a hidegháborúra emlékeztető globális sakktábla valószínű visszatérésével. A körültekintő államférfiú arra törekedne, hogy a Távol-Keleten egy Ábrahám-egyezményhez hasonló regionális kínai elrettentő szövetséget hozzon létre, amelynek fókusza India, Dél-Korea és Japán lenne. Talán a legprovokatívabb, hogy miután a jelenlegi ukrainai háború végre véget ér, üdvös lenne egy kísérlet az Oroszországgal való hosszú távú kapcsolatok elsimitására.” (HAMMER 2022)

<sup>9</sup> Brooks és Wohlforth tisztában van azzal, hogy ma már több indikátor alapján ítéljük meg az államok hatalmát, befolyását.



1. ábra. Éves GDP, jelentős hatalmak (billió USD)

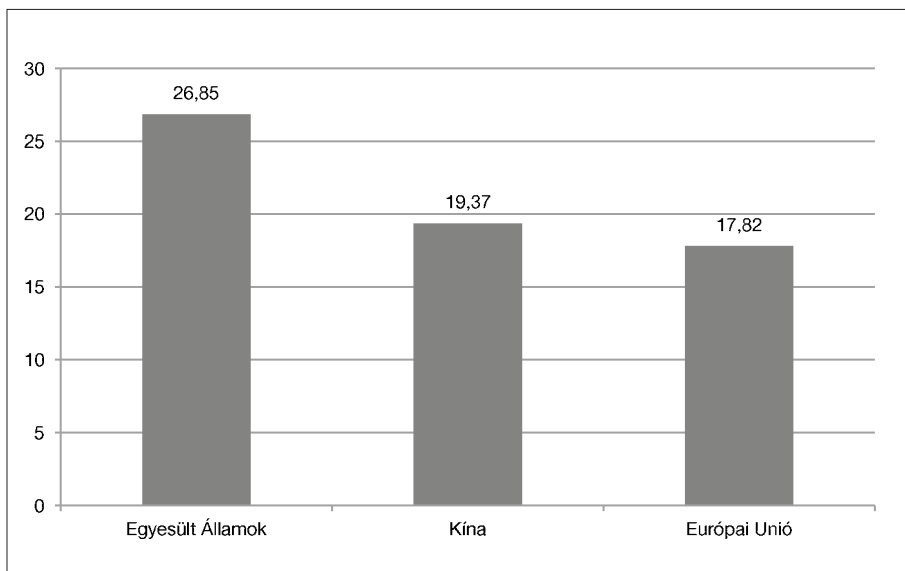
Forrás: IMF 2023



2. ábra. Katonai kiadások, 2022 (milliárd USD) –

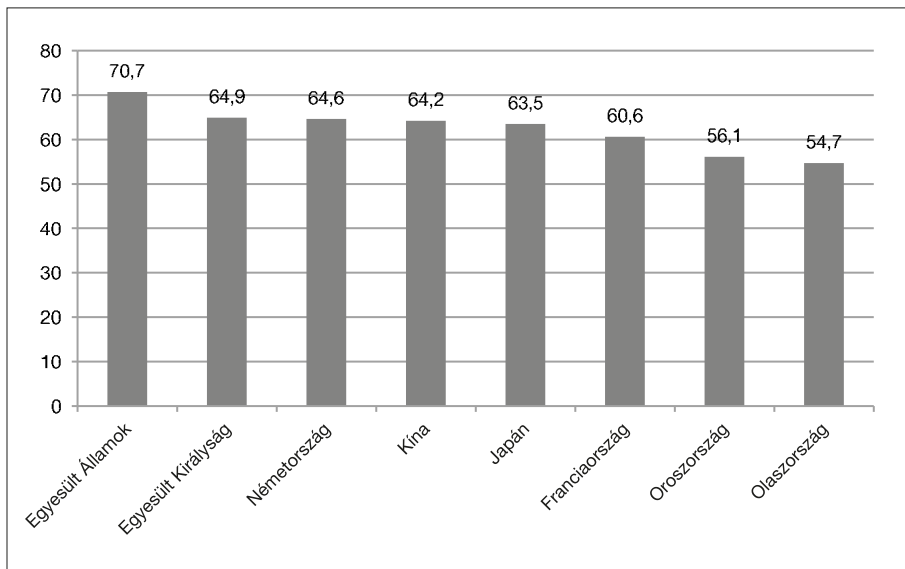
Kína és Oroszország esetében az adatok becsült adatok

Forrás: TIAN et al. 2023



3. ábra. Éves GDP, Egyesült Államok, Kína és az Európai Unió (billió USD)

*Forrás: IMF 2023*



4. ábra. Globális Puhaerő-index, 2022 (milliárd USD)

*Forrás: Brand Finance 2022*

Elég-e ugyanakkor csak gazdasági és katonai adatokra hivatkozva végeredményt hirdetni? Nem szabad elmenni azon tény mellett, hogy a világ, ahogy arra több, már említett szakértő is felhívta a figyelmet, megváltozott. Nem elég csupán ezen indikátorok alapján megítélni a globális viszonyokat, és nem szabad elmenni a regionális együttműködések, továbbá a multinacionális vállalatok mellett sem, amelyek a fentebb vizsgált államok mindegyikében vagy azok közül sokban rendelkeznek érdekeltségekkel. Sőt, a nagyhatalmi szakadék is mindjárt másképp néz ki, ha betesszük a 27 tagú Európai Unió adatait a táblázatba (3. ábra).

A kemény erőn túl nem szabad elmenni a puha erő jelentősége mellett sem, ebben a tekintetben pedig kiegyenlítettebb viszonyokkal találkozunk. Az úgynevezett Globális Puhaerő-index<sup>10</sup> próbálkozás az államok puha erejének meghatározására, amely amerikai elsőbbséget, de szoros versenyt mutat (4. ábra).

De ennél is tovább kell mennünk, hisz kiemelkedően fontos a Dél–Dél kapcsolati háló, dokumentáltan nyomon követhetjük, hogy az afroázsiai Dél–Dél interakciók minden bizonnyal globális mértékben válnak meghatározóvá szerte a nemzetközi porondon. Miközben elfogadjuk, hogy „megnőtt az eurázsiai magtértség és szélesebb értelemben véve az Európát és Ázsiát magában foglaló eurázsiai szuperkontinens katonai, gazdasági, politikai és biztonságpolitikai súlya és jelentősége” (SZILÁGYI 2021: 4), rögzíthetjük a globális dél aktorainak sűrűsödő és súlyosbodó lábnyomait, jelenlétét, valamint hallhatjuk erősödő hangját (TARRÓSY 2022: 68).

A globális dél számos országa szorgalmazza a NAM újjáélesztését annak érdekében is, hogy képesek legyenek a globalizáció számukra „emberibb arculattal” való előmozdítására. Ez alapvetően azt jelenti a globális dél szereplőinek megfogalmazásában, hogy a globalizációval, a globális kölcsönhatásokkal és a konnektivitással kapcsolatos viselkedésmódok egy másik kontextusát kell feltárni. A „jobb világ” számos összetevője közül Rodrik és Walt (2022) a (nagyobb) bizalom kiépítéséről beszél az átláthatóság fokozása érdekében, valamint arról, hogy a háborúk elkerülése és a mindenki számára biztonságosabb környezet megteremtése érdekében nagyobb teret kell biztosítani a mediációnak és a diplomáciának. Írásukban megemlítik, hogy még mindig „jelentős mozgástér van az emberi cselekvés számára” (RODRIK–WALT 2022: 145), ami hozzájárulhat a „nagyhatalmi rivalizálás korlátozásához”, amely elengedhetetlen egy ilyen jobb világ megteremtéséhez. Ez a fajta emberibb arculatú cselekvőképesség

<sup>10</sup> A Brand Finance által készített Global Soft Power Index teljes mértékben felmérésen alapuló éves kutatás a nemzeti márkák megítéléséről, amely világszerte több mint 100 ezer válaszadó véleményét rögzíti 120 nemzeti márkáról.

kézzelfogható az afroázsiai elköteleződések és kapcsolatok gyakorlatában, és a jövő világrendjében minden bizonnyal viszonyítási pontot képvisel.

Akár tagadjuk az unipolaritás végét, akár elemezzük a multi- vagy bipoláris világ visszatérését és újjáépítését, egy dolog bizonyos, a világrendi struktúrák változóban vannak, és a világgazdaság súlypontja egyre inkább az indo-csendes-óceáni térség irányába tolódik (CSICSMANN 2024), az amerikai hegemonia pedig csökkenő tendenciát mutat, az egyre inkább befelé figyelő Washington miatt is (TARRÓSY-VÖRÖS 2020: 114). Ahogy Zakaria fogalmazott, az Egyesült Államok „továbbra is messze a legerősebb ország egy olyan világban, ahol számos más jelentős nagyhatalom van, és ahol minden szereplő egyre határozottabb és aktívabb” (ZAKARIA 2012: 53), és az általa elképzelt posztamerikai világ olyan struktúra, amelyben a folyamatokat „sok helyről és sok ember által határozzák meg és irányítják” (ZAKARIA 2012: 4).

Mearsheimer szintén azt hangsúlyozza, hogy a világ legerősebb államaként az USA „nem az egyetlen nagyhatalom a rendszerben, ami definíció szerint szükséges az egy-pólusúsághoz vagy a globális hegemoniához”. Szerinte „többpólusú világban élünk, amelyben három nagyhatalom van: Kína, Oroszország és az Egyesült Államok, a leghatalmasabb közülük” (MEARSHEIMER 2006: 113). Ma a vita már egyre inkább nem arról folyik, hogy az USA hegemon szuperhatalom-e, vagy sem, hisz látható, számos szakértő még mindig az USA-nak tulajdonít (egyfajta) hegemoniát, hanem arról, hogy a Krauthammer által is jelzett sokpólusúság mikor ölt tényleges testet a nemzetközi térben.

## **Összegzés**

A világ feltörekvő államai, regionális nagyhatalmai tehát a multipoláris, egyetlen szuperhatalma pedig inkább a jelenlegi világrend megtartásában vagy a bipoláris világrendben érdekelt – és pont amiatt lehet sikeres a washingtoni érdek, ami miatt ezen államok a sokpólusúságban gondolkodnak: nem rendelkeznek globális kapacitásokkal, befolyásolási képességgel, illetve fogalmazzunk inkább úgy, messze nem rendelkeznek annyi képességgel, mint az Egyesült Államok. Éppen emiatt érdekeltek egy olyan, több nagyhatalom között kiegyensúlyozott világban, ahol befolyásolni, irányítani tudják – többnyire – regionális, majd ezen keresztül globális viszonyait, meghatározhatják érdekszférájukat, és adott esetben képesek lehetnek saját térségükben az amerikai érdekekkel is szembemenni. Hogy reflektáljunk a címben feltett kérdésre, a világ valóban a multipolaritás küszöbén található, a gazdasági,

világgazdasági rendszer a globalizációnak is köszönhetően már többpólusú, a nagyhatalmi szakadéknak is köszönhetően ugyanakkor az Egyesült Államok globális szerepe, helye és befolyása nem hagyható figyelmen kívül, és már megjelentek azok a politikai, geopolitikai lépések, amelyek az újabb kétpólusosságot, blokkosodást készíthetik elő.

## Felhasznált irodalom

- ACHARYA, A. (2017): After Liberal Hegemony: The Advent of a Multiplex World Order. *Ethics & International Affairs*, 31(3), 271–285. Online: <https://doi.org/10.1017/S089267941700020X>
- Brand Finance (2022): Global Soft Power Index 2022: USA Bounces Back Better to Top of Nation Brand Ranking. *Brand Finance*, 2022. március 15. Online: <https://brandfinance.com/press-releases/global-soft-power-index-2022-usa-bounces-back-better-to-top-of-nation-brand-ranking>
- BROOKS, S. G. – WOHLFORTH, W. C. (2023): The Myth of Multipolarity. American Power's Staying Power. *Foreign Affairs*, 2023. április 18. Online: [www.foreignaffairs.com/united-states/china-multipolarity-myth](http://www.foreignaffairs.com/united-states/china-multipolarity-myth)
- BUZAN, B. (2013): Polarity. In WILLIAMS, P. D. (szerk.): *Security Studies. An Introduction*. Második kiadás. London – New York: Routledge, 155–169.
- CSICSZMANN L. (2024): Az átalakuló világrend és a Közel-Kelet. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 235–260.
- D'ANIERI, P. (2010): *International Politics. Power and Purpose in Global Affairs*. Belmont, CA: Wadsworth.
- DIBB, P. (1988): *The Soviet Union. The Incomplete Superpower*. Második kiadás. Basingstoke: Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-19349-3>
- ESZTERHAI V. (2016): Az Új Selyemút terv. *Eszmélet*, 28(109), 116–131.
- FREDMAN, L. (1999): The New Great Power Politics. In ARBATOV, A. G. – KAISER, K. – LEGVOLD, R. (szerk.): *Russia and the West. The 21st Century Security Environment*. Armonk, NY: M.E. Sharpe.
- GILPIN, R. (1987): *The Political Economy of International Relations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- GREVI, G. (2009): The Interpolar World: A New Scenario. *ISS Occasional Paper*, 79, 1–44.
- HAASS, R. N. (2008): The Age of Nonpolarity. *Foreign Affairs*, 87(3), 44–56.
- HAMMER, J. (2022): The End of the Unipolar Moment. *Newsweek.com*, 2022. március 11. Online: [www.newsweek.com/end-unipolar-moment-opinion-1687036](http://www.newsweek.com/end-unipolar-moment-opinion-1687036)
- HÁDA B. (2024): India hatalmi politikája a 21. század harmadik évtizedében – kihívások és lehetőségek. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 81–102.

- HUNTINGTON, S. P. (1999): The Lonely Superpower. *Foreign Affairs*, 78(2), 35–49. Online: <https://doi.org/10.2307/20049207>
- IMF (2023): *GDP, Current Prices*.
- KENNEDY, P. M. (1988): *The Rise and Fall of the Great Powers*. New York: Random House.
- KRAUTHAMMER, C. (1990): The Unipolar Moment. *Foreign Affairs*, 70(1), 23–33. Online: <https://doi.org/10.2307/20044692>
- KWON, E. (2022): The US–China Trade War: Vietnam Emerges as the Greatest Winner. *Journal of Indo-Pacific Affairs*, 5(4), 227–239.
- LEHOCZKI B. (2024): Latin-Amerika nemzetközi pozíciókeresése: globális észak/nyugat és globális dél/kelet között. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 305–330.
- MARTON P. (2024): Az Egyesült Államok kilátásai: geopolitikai versengés, nem hagyományos kihívások és elbizonytalanodó identitás. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 331–348.
- MEARSHEIMER, J. (2006): Conversations in International Relations. Interview with John J. Mearsheimer (Part I). *International Relations*, 20(1), 105–123. Online: <https://doi.org/10.1177/0047117806060939>
- MINGST, K. A. (2011): *A nemzetközi kapcsolatok alapjai*. Ford. Kovács Á. A., Mesterházi J., Szikszai Sz. Budapest: Napvilág.
- PAPP A. (2022): Kína nem a globalizáció lebontására, hanem annak irányítására törekszik. *24.hu*, 2022. október 21. Online: <https://24.hu/kulfold/2022/10/21/kina-20-partkongresszus-hszi-csin-ping-globalizacio-tajvan-geopolitika>
- RODRIK, D. – WALT, S. M. (2022): How to Build a Better Order. *Foreign Affairs*, 101(5), 142–155.
- SIKLÓS A. (2023): Most dőlhet el, hogy merre indul Kína. *Index.hu*, 2023. március 7. Online: <https://index.hu/kulfold/2023/03/07/kina-parlament-ules-hszi-csin-ping-gazdasag-oroszország-ukrajna-haboru>
- SZILÁGYI I. (2021): Főszerkesztői előszó. *Eurázsia Szemle*, 1(1), 4–6.
- TARRÓSY I. (2006): A globális világrend és az Észak–Dél kontextus. *Politikatudományi Szemle*, 15(2–3), 169–188.
- TARRÓSY I. (2017): Indonézia afrikai szerepvállalása és az újjáéledő bandungi szellemiség. *Külügyi Szemle*, 16(1), 36–50.
- TARRÓSY I. (2022): Kína árnyékában? Dél- és délkelet-ázsiai aktorok afrikai szerepvállalásainak lehetőségei a 21. században. *Eurázsia Szemle*, 2(3), 64–83.
- TARRÓSY I. – MARSAI V. (2024): Szubszaharai Afrika és az új világrend: perspektívák, kihívások és feladatok. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 281–303.
- TARRÓSY I. – VÖRÖS Z. (2020): Hungary's Pragmatic Foreign Policy in a Post-American World. *Politics in Central Europe*, 16(S1), 113–134. Online: <https://doi.org/10.2478/pce-2020-0006>

- TÁLAS P. (2021): A poszthegeemoniális nemzetközi hatalmi rendről. In KAJTÁR G. – SONNEVEND P. (szerk.): *A nemzetközi jog, az uniós jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században. Tanulmányok Valki László tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös, 841–854.
- TÁRIK M. (2024): Törökország felemelkedése és szerepe a kibontakozó új világrendben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 209–233.
- TIAN, N. et al. (2023): Trends in World Military Expenditure. *SIPRI Fact Sheet*, 2023. április. Online: [www.sipri.org/sites/default/files/2023-04/2304\\_fs\\_milex\\_2022.pdf](http://www.sipri.org/sites/default/files/2023-04/2304_fs_milex_2022.pdf)
- UGRÓSDY M. (2024): Nyugaton a helyzet változatlan: Európa, az Európai Unió és a világrend átalakulása. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 181–207.
- VÖRÖS Z. (2022): Kínai geopolitika a 21. században: a globális világrend megkérdőjelezése? *Eurázsia Szemle*, 2(1), 8–28.
- VÖRÖS Z. – HORVÁTH L. (2024): Dominancia és függés? Kína az átalakuló nemzetközi térben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 37–60.
- WALTZ, K. N. (1979): *Theory of International Politics*. Reading: Addison-Wesley.
- ZAKARIA, F. (2012): *The Post-American World. Release 2.0*. New York: W.W. Norton & Co.
- ZOLTAI A. (2024): Az Északi-sarkvidék felértékelődése. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 349–372.



## Dominancia és függés? – Kína az átalakuló nemzetközi térben



### Absztrakt

*A tanulmány a Kínai Népköztársaság helyét és szerepét mutatja be a nemzetközi térben, fókuszálva két, egymással párhuzamos sajátosságra: az ország jelentőségére, bizonyos fokú nemzetközi dominanciájára, nemzetközi aktivitására, illetve arra a függőségre, amely a mai napig megfigyelhető az ország külpolitikája és külkereskedelme vonatkozásában. Az írás először bemutatja Kínát a nemzetközi térben a 21. században, majd azt, ahogyan Kína gondolkodik a világról és benne saját szerepéről. Ezt követően az ország kemény és puha erejének bemutatása következik, amely után rátérünk a megkezdett geopolitikai játszmákra és a kínai felelős nagyhatalmiság jelentőségére és működésére. Végül a függőséggel foglalkozunk három példán keresztül, hogy ezt követően összegezzük: hol helyezkedhet el Kína az átalakuló világrendben, és milyen érdekekkel rendelkezik mindebben.*

### Bevezetés

A 2020-as évekre már nem a Kínai Népköztársaság felemelkedése és megerősödése határozza meg a nemzetközi folyamatokat, sokkal inkább a növekedés fenntartása vagy éppen – nyugati szempontból – a növekedés meggátolása került a középpontba, azzal a globális kérdéssel párhuzamosan, hogy vajon az ország gazdasági térnyerése miképpen támogathatja Peking globális politikai befolyásának növekedését. A kínai érdek már globális szinten van jelen, ami megváltoztatta, régióként eltérővé tette az ország külpolitikáját, annak megítélését. Fontos kérdés, hogy vajon a *globalizáció 2.0* vagy a *sinoglobalizáció* (ERDÖSI 2020; THORNTON–THORNTON 2018), avagy a kínaiak által csak *inkluzív globalizációnak* (LIU 2019) nevezett világrend mennyiben kívánja megbontani a második világháború után létrejött struktúrákat. Az egy évtizeddel ezelőtt megjelent, *Az átalakuló világrend küszöbén* (2013) című kötetben amellet érveltünk, hogy „Peking nem a világrend intézményi struktúráit kritizálja, hisz azoknak köszönhetően érte el sikereit, hanem az intézmények nyugati

világ általi dominanciáját kívánja megváltoztatni, a fejlődő országok javára” (VÖRÖS 2013). Mindezt tovább elemezve, látva a politikai, gazdasági és kulturális folyamatokat Eszterhai 2016-ban már úgy fogalmazott, az ország gazdasági helyzete megengedi, hogy „Kína szabálykövető nemzetközi szereplőből szabályalkotó hatalomként jelenjen meg a nemzetközi porondon” (ESZTERHAI 2016: 116), Kasznár és Zalai szerint pedig „a kínai politikai elit elérkezettnek látja az időt arra, hogy az ország jelentős, vezető szereplőként lépjen fel a világban” (KASZNÁR–ZALAI 2017: 118). Más szóval Kína nagyobb kontrollt és befolyást keres a nemzetközi térben, dominánsabb szerepre tör, amelyet tulajdonképpen a korábbi nemzetközi rendszer játékszabályai szerint jogosan várhat el annak jogán, hogy a világ gazdaság második legnagyobb nagyhatalma lett 2010-ben, és azóta is erősödik a világ gazdaságban betöltött szerepe.

Miközben a 2010-es években még a világ gyáráként utaltunk Kínára, napjainkra az előbbi kifejezéssel párhuzamosan már a világ egyik innovátoraként, az ipari forradalom 4.0 egyik éllovasaként is hivatkozhatunk a kelet-ázsiai hatalomra. Az elmúlt években tapasztalt befektetések az oktatásba és a kutatásba-fejlesztésbe meghozták várt eredményüket, a gazdasági jövőkép mégsem egyértelműen pozitív az ország számára.

A nemzetközi politika és világrend átalakulásával az elmúlt évtizedekhez képest változtak, változóban vannak a belpolitikai folyamatok is, a gazdasági sikereket lehetővé tevő, a sokszor meglepően nyitott, reformokat végrehajtó politikai hatalom egyre inkább koncentrálódik. Évtizedes szabályok válnak semmissé, és az alkotmányt módosító, abba gondolatait már elnöksége alatt befoglaló Hszi Csin-ping harmadik ciklusát megkezdve lebontotta a Teng Hsziao-ping által is fémjelzett politikai architektúrát.

Bizonyos belpolitikai és regionális eseményekből kifolyólag az ország nemzetközi megítélése, ha lehet, még vitatottabb, mint valaha, a felerősödő nyugati *soft power* hadjáratokból kifolyólag. Az USA által indított amerikai–kínai kereskedelmi háború óta nagy hangsúlyt kap a hongkongi politikai folyamatokba történő beleszólás, a kisebbségeket, kiemelten az uigurokat és a tibetieket célzó intézkedések, a délkelet-ázsiai vitás események és a tajvani viszony nyugati narratívája a nemzetközi politikában, aminek célja, hogy élesen szembeállítsák Kínát a *felelős Kína-imázssal*, a nemzetközi beruházásokkal, befektetésekkel és a globális infrastruktúra-éhségre reflektáló projektekkel. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a geopolitikai játszmák már az új világrendről, annak felépítéséről vagy éppen a régi unipoláris világrend megtartásáról szólnak (VÖRÖS–TARRÓSY 2024). Nem véletlen a Huawei amerikai betiltása, Nancy Pelosi demokrata politikai vezető tajvani látogatása vagy akár a Kínát érő kritika az orosz nyersanyagok további importálása miatt.

A Hszi Csin-ping első ciklusában meginduló és egyre inkább beérő centralizálás ugyanakkor veszélyeket is hordoz magában, fenyegetve a kínai célokat: a pragmatikusan felépített politikai struktúra, szimbiózisban élve a társadalommal, igyekezett megfelelni az elvárásoknak, a Tienanmen téri incidenst követően létrejött kvázi társadalmi szerződés ugyanis ebben fektette le a Kommunista Párt legitimációját, fenntartva azt, ameddig a lakosság életszínvonalának javulása garantált (KUSAI 2020). A három évig tartó kínai zéró-COVID-19 politika – amely a kínai kormány kommunikációja szerint az emberek életét a gazdasági fejlődés fölé helyezte – megviselhette ezt a kapcsolatot, főképp azokban a városokban, amelyeket egy-két vagy akár több hónapra is lezártak. A 2023. januári nyitással fellellegezhettek az emberek, és Kína visszatért a korábbi kerékvágásba, ám a hároméves lezárás rányomta bélyegét a gazdasági fejlődés korábbi gyors ütemére és fel-erősítette az öregedő társadalom meg egyéb társadalmi problémák okozta kihívásokat.

A tanulmány célul tűzi ki, hogy bemutassa Kína helyét a 21. század átalakuló világrendjében, egy olyan *pillanat* után, amelyben az Egyesült Államok hegemon szuperhatalomként jelenhetett meg. Hogy két- vagy többpólusú világgal nézünk majd szembe, a jelenleg is zajló geopolitikai játszmák során fog eldőlni, de a már egy évtizede is világos trend mára megkérdőjelezhetetlen: a kínai érdekek egyre több régióban ütköznek más fejlődő országok vagy a fejlett államok, de legfőképp az USA pozícióival, érdekeltségeivel, továbbá Peking felértékelődő gazdasági-politikai szerepe is felelős, a globális folyamatokat irányítani képes külpolitikát igényel.

### **Gazdaság és politika – Kína a nemzetközi térben**

A Kereskedelmi Világszervezethez (WTO) történő 2001-es csatlakozás óta Kína globális gazdasági pozíciói folyamatosan erősödtek, pozitív kereskedelmi mérleggel rendelkezik legfőbb partnereivel szemben (leszámítva bizonyos jelentős nyersanyag-partnereket), ami már komolyabb kereskedelmi csatározást eredményezett az Egyesült Államokkal. Továbbra is rekordmértékű, világelső valuta- és aranytartáléka támogatni képes a globális befektetéseket, amire Dani és Törös már 2011-ben utalt: „azáltal, hogy egyre több valutatartalékot csoportosítanak át és tudatosan fektetik be a világ-gazdaság számos pontján, fedezhetik jövőbeli nyersanyag-szükségeik egy részét, jobb alkupozícióba kerülhetnek számos szektorban, befolyásuk lehet érzékeny iparágakban, és saját vállalataikat is előnybe hozhatják a világméretű terjeszkedés nyomán.” (DANI-TÖRÖS 2011: 249.)

Bár Kína makroértékben a világ második legnagyobb gazdasága, számos aspektusban (alacsony egy főre jutó GDP, alacsony termelékenység, a mezőgazdaságban dolgozók még mindig magas száma stb.) még lemaradásban van, és továbbra is a közepes jövedelmű országok közé sorolható. A gazdasági fejlettség, fejlődés kapcsán érdemes ugyanakkor kiemelni, hogy a történelem során először 2020-ban Kína lett a világ legnagyobb működőtőke-befektetője (MOLDICZ 2022: 73), továbbá egyre jelentősebb az innováció szerepe is az ország gazdaságában, 2019–2020-ban már Kínában regisztrálták a legtöbb szabadalmat, és a tudásintenzív ágazatokban látja az ország vezetése a közepes jövedelmi csapda kikerülését és a magas jövedelmű országok közé való bekerülés lehetőségét.

Itt érdemes kitérni arra a tényre, hogy a gazdasági struktúraváltás a szemünk előtt zajlik, a munkabérek növekedése, illetve a (munkajogi és környezetvédelmi) szabályozások megjelenése és szigorodása miatt az ország elvesztette versenyképességét az alacsony hozzáadott értékű, nagy munkaigényes termékek viszonylatában, így a gyártási folyamatok olcsóbb országokba települtek és települnek át. Ez a gazdasági realitás fontos mozzanat a kínai külpolitikai gondolkodásban, hisz a gyártás a szomszédos régiókba vagy Afrikába, olyan fejlődő államokba települ át, ahol még fennállnak az alacsonyabb bérek, és a szabályozások kevésbé szigorúak, vagy szinte nem is léteznek. Továbbá nem szabad elmenni azon tény mellett, hogy Kína masszív túlzott kapacitást hozott létre a 2008-as globális pénzügyi válság leküzdésére, elsősorban az infrastruktúra terén és az ingatlanszektorban, a kapacitások részleges külföldi kihelyezése pedig megoldást találhat erre a kihívásra anélkül, hogy súlyosan visszaessenek az érintett iparágak, azaz például az infrastruktúrális beruházásokban érintett vállalkozások, megtartva munkaerejüket, hasznosítva tudásukat és felhasználva technológiájukat, Kínán kívül is beruházásokba kezdhetnek.

Ez a két tény, az alacsony hozzáadott értékű iparágak távozása és a hazai túlzott kapacitások, alapvető fontosságú volt az Övezet és Út Kezdeményezés (a továbbiakban: Övezet és Út Kezdeményezés, Kezdeményezés, illetve BRI) létrehozásának folyamatában, mert ezáltal Peking mindkét gazdasági folyamatra reagálni tud: az infrastruktúra-építésen keresztül fenn tudja tartani a kapcsolatokat azokkal a régiókkal, ahova ezen iparágak települtek, és képes lehet ezt az összeköttetést maga megteremteni. Ez a kezdeményezés az afroeurázsiai szuperkontinens (KUSAI 2023) meghatározó vezetőjévé teheti az országot. Az alapvetően gazdasági indíttatású projekt elsősorban tehát a kínai gazdasági érdekekről és igényekről szól, ahogy Baranyiék, valamint Flint és Zhu kiemeli, belpolitikai dimenzió mentén létrejött (BARANYI–GORECZKY–SALÁT 2020: 7; FLINT–ZHU 2019: 99) elképzelés, de térbeli kivetülése

és a globális folyamatokat befolyásolni igyekvő hatása miatt természetesen geopolitikai megfontolások is állnak mögötte, azok is kapcsolódnak hozzá. A terv összefüggésben áll külső és belső faktorokkal, amelyeket Eszterhai 13 pontban foglalt össze, ideértve többek között az ipar túlzott kapacitásainak csökkentését, a nyersanyagok import-útvonalának biztosítását, az exportpiacok és a velük való kapcsolatok fejlesztését, a valutatartalék hatékony felhasználását és az amerikai globális jelenlét ellensúlyozását (lásd ESZTERHAI 2016: 118–119).

A Kezdeményezés tehát nem csupán gazdasági, hanem politikai, a nemzetközi térben geopolitikai, geostratégiai előnyökkel és – értelemszerűen, bizonyos szereplőkre nézve – veszélyekkel jár. Kiemelendő egyrészt a konnektivitás, amely Kína egyik fő hívószava lett a jövőre nézve – és nem csupán a gazdasági átmenethez kapcsolódóan most áttelepített, illetve áttelepítendő iparágak miatt. Peking olyan rendszerben erősödött meg, amelyben rá volt szorulva mások jóindulatára, kereskedelmi útvonalai pedig biztonsági kockázatokkal voltak tele. Miközben az Övezet és Út Kezdeményezés egyik alapelemeként Kína a konnektivitást célozza (TARRÓSY 2020), és javítaná kereskedelmi partnertérségeivel a kapcsolatot, globális igényre is reagál: az infrastruktúra-hiányra, illetve a befektetések hiányára az infrastrukturális eszközök és projektek terén. A nemzetközi eseményekből jól ismert beruházásokhoz és projektekhez ugyanakkor nem csupán az elképzelt előnyök, hanem a rejtett veszélyek is kapcsolódnak. Kína nemzetközi szerepvállalásai kapcsán egyre többször jelenik meg kritikaként, félelemként a kínai pénzügyi szerepvállalásokhoz kapcsolódó „adósságcsapda”, illetve „adósságcsapda-diplomácia” kifejezés, utalva arra, hogy Peking mintha szándékosan finanszírozna eleve halálra ítélt projekteket, élve gazdasági erőfölényével, és így jutna stratégiaileg fontos ágazatokhoz és infrastrukturális létesítményekhez (VÖRÖS 2022a). A BRI kapcsán sokszor felmerülő vádat, ahogy Eszterhai fogalmaz, Chellaney vezette be a köztudatba egy 2017-es cikkével (ESZTERHAI 2021: 4; CHELLANEY 2017), és hamar széles körben befogadásra lelt. A legnépszerűbb példa a Srí Lanka-i Hambantota kikötő, amely felett Kína 99 évre szerzett kontrollt. Eszterhai Chellaney elméletét is felhasználva megvizsgálta az esetet, és arra jutott, hogy a feltételezés inkább mítosz, semmint valóság, s nem beszélhetünk adósságcsapdáról, nem Peking volt az ötletgazda, és az eladósodást is félresikerült gazdaságpolitikai döntések, nem pedig a kínai hitelek okozták. Eszterhai szerint „Hambantota kikötőjének esete az egyre intenzívebbé váló kínai–amerikai vetélkedés miatt kapott jelentős figyelmet. Az adósságcsapda-diplomácia koncepció beleillik abba a versengő nagyhatalmi narratívába, amely a másik oldalt negatív színben igyekszik feltüntetni” (ESZTERHAI 2021: 12). Ne menjünk el ugyanakkor a törlesztőrészleteket fizetni nem képes államok, ezen keresztül az új függőség esetleges kialakulása és az afrikai gazdaságokra leselkedő

veszélyek mellett sem (TARRÓSY 2020: 18). A fizetéseképtelen országok ugyanakkor súlyos kockázatokkal járnak a kínai befektetésekre nézve is, a jövőben ebben a tekintetben is jelentős változásoknak lehetünk szemtanúi, és vélhetően Peking is egyre komolyabban fogja figyelembe venni ezt a szempontot is hitelezései és beruházásai során.

Végül fontos kitérni az ország nyersanyagéhségére és ezzel párhuzamosan nyersanyag-függőségére, amely aktívvá tette a kínai vállalatokat a nyersanyagpiacon, nem csupán kereskedelmi egyezményeken, hanem beruházásokon, egyesüléseken és felvásárlásokon, valamint *joint venture*-ökön keresztül.

Mindezeket a folyamatokat figyelembe véve a globális járványt követően, az ukrajnai események árnyékában nehéz hosszabb távú gazdasági folyamatokról beszélni, de a jelenlegi várakozások szerint a 2030-as években Kína megelőzi az Egyesült Államokat, a világ legnagyobb gazdaságává válva: miközben Kína részesedése a világ GDP-jéből a 2000-es évek második feléig 5% alatt volt, „a 2030-as évek közepén a világ GDP-jének 27%-a lesz” (SZUNOMÁR 2019: 1313).

### **Kínai külpolitika és az új világrend – Kínából szemlélve**

Kína 5000 éves történelme során nem törekedett külföldi terjeszkedésekre, sem dominanciára. Az ókori kínai stratégiák műveit tanulmányozva azt láthatjuk, hogy a kínai császárok és hadvezérek legfőbb célja az volt, hogy erős, központi hatalom vezetésével egyesítsék a Középső Birodalmat. Időszámításunktól az ópiumháborúig Kína adta a világ gazdaság 20–30%-át, technológiailag fejlettebb volt a környező országoknál, hatalmas hadiflottával rendelkezett, ennek ellenére nem kezdett gyarmatosításba, nem volt misszionáriusi szemlélete, a kínai diplomácia célja az volt, hogy tiszteljék és fogadják el a kínai császárt mint az ég fiát (KISSINGER 2017). A kínaiak magukra mindig is a világ közepeként tekintettek, mind a mai napig, ahogy ez az ország nevének kínai megfelelőjéből is kiolvasható: 中国 – Középső Ország/Birodalom. Ebből kifolyólag Kína a 19. század végéig geopolitikai stratégiáját Kínára és a környező országokra, azaz regionális szintre vetítette ki (YE 1988: 4). Az országot a természetes határokig terjesztették ki – északon sivatag, keleten tenger, délen és délnyugaton hegységrendszer határolta –, ahol pedig nem volt természeti határ, ott felépítették a kínai nagy falak rendszerét. Kína saját magát az egyetlen szuverén kormányzatnak tekintette az egész világon, amely a Nyugaton megszokott szuverén államok vetélkedésével zajló egyensúlyrendszertől eltérő, sajátos hierarchia leképeződése volt (HORVÁTH 2022). Kialakult

egyfajta hűbéri rendszer a környező országokkal, amelyben a földrajzi távolságok alapján rangsorolták az alárendelt népekkel, királyságokkal való kapcsolatot. De Kína nem tartott igényt a nomád területekre, amelyek Kína szemében „köves területek” voltak (TAI 2019: 21–23). Ezekből kifolyólag 1861-ig Kínában nem is volt a nyugati értelemben vett, klasszikus külügyminisztérium.

Kínában kezdetben az ókori selyemúton keresztül indult el a kereskedelem, majd a későbbi tengeri selyemúttal is új kereskedelmi útvonalakat hoztak létre, a tengeren keresztül azonban már diplomáciai kapcsolatokat is kezdtek kialakítani. Az 1400-as évek elején – Kolumbusz Kristófot 90 évvel megelőzve – a kínai császár Cseng Ho admirálist bízta meg, hogy a több száz hajóból álló hadiflottával fedezze fel a világot. Ho hét expedíciója során egészen Afrikáig eljutott. A történészek között napjainkban is vita zajlik arról, hogy mi lehetett a kínai császár terve a felfedezésekkel, hiszen a nyugati nagy felfedezésekkel nem volt összehasonlítható a motiváció: egyrészt Kína természeti erőforrásokban gazdag ország volt, és a külkereskedelemre nem tett nagy gazdasági hangsúlyt, míg Európa „aranyéhségben” szenvedett a kiürülő nemesfém-bányák miatt, és a fő kereskedelmi útvonalakat az Oszmán Birodalom egyre nagyobb vámokkal terhelte. Amíg a nyugati felfedezők új kereskedelmi útvonalakat kerestek Indiába és Kínába, emellett új nemesfémlelőhelyek után is kutattak, addig Kína hatalmas hadiflottáival kincseket szállított a környező országoknak, népeknek. Kissinger (2017) megállapítása szerint Kína ezzel a *soft power* korai formáját használta és saját nagyságát hirdette.

1433-ban a kínai császár elrendelte a teljes hadiflotta leszerelését, és bezárkózott, a továbbiakban nem folytatott aktív diplomáciai kapcsolatot a környező országokkal, de Kína továbbra is a világgazdaság 20–25%-át termelte ki.

A nyugati erőszakos terjeszkedés, az ópiumháborúk, az egyenlőtlen szerződések kényszerítették rá Kínára, hogy újra részt vegyen a világkereskedelem vérkeringésében a nyugati gyarmatosítók felügyelete alatt. Ekkor kezdődött meg Kína gazdasági hanyatlása, a következő 150 évben – a többi gyarmatosított országhoz hasonlóan – káoszba fulladt, történelmi szempontból tévútra került az ország (BRZEZINSKI 2017).

Ám ahogy Kína történelme során számtalan alkalommal láthattuk – és ahogy a nagy kínai klasszikus regény, *A három királyság regényes története* is kezdődik: „Ha a birodalom hosszú ideig széthasadt, biztosan egyesülni fog... Így megy ez már ősidők óta” (话说天下大势，分久必合) (LUO 2010). Az új, erős, központosított hatalom alatt újra egyesült az ország, és a császárság bukását követő zavaros, polgárháborús évtizedeket követően 1949-ben megalapították a Kínai Népköztársaságot, amely az 1978-as „reform és nyitás” politikájával kezdte meg gyors gazdasági felemelkedését. Teng Hsziao-ping

vezetésével Kína beilleszkedett a Nyugat vezette világrendbe, alkalmazkodott a globalizációs nemzetközi gazdasághoz, és a 21. századra Kína újra a világ gazdaság egyik legnagyobb hatalma lett. Teng Hsziao-ping 24 karakteres tanácsát – „higgadtan vizsgálódjunk, álljunk stabil lábakon, kezeljük nyugodtan a kihívásokat, takarjuk el a napot, és tápláljuk a sötétséget, legyünk szerények, ne törekedjünk vezető szerepre” (冷静观察, 稳住阵脚, 沉着应付, 韬光养晦, 善于守拙, 决不当头) – követve Kína folyamatosan a gazdasági reformokra és a külgazdasági kapcsolatok építésére tette a hangsúlyt, szerényen fejlődött, és nem is törekedett vezetői státuszra a nemzetközi politikában. Ez a gondolat azonban nem volt „új keletű”, a nagy kínai stratégia, Szun-ce több mint 2000 évvel ezelőtt is hasonló gondolatokat vetett papírra: „Régen, akik igazán járatosak voltak a harcban, mindenekelőtt saját magukat tették legyőzhetetlenné, és úgy várták ki (a kedvező pillanatot), amikor az ellenség legyőzhetővé lett.” (SZUN-CE 2006)

A „kedvező” pillanat a 2010-es években jött el. Kínának nagy szerepe volt abban, hogy a világ nagy része gyorsan kilábal a 2008-as gazdasági válságból. Kína meghirdette a „kínai álom” politikáját, amely Kína reneszánszát, azaz a nyugati erőszakos behatolást megelőző világ gazdasági státusz visszaszerzését vizionálta Kína számára. Az országnak egyre nagyobb szerepe és felelőssége lett a világ gazdaságban, ebből kifolyólag egyre inkább úgy vélte, sokkal nagyobb jogok illetnék meg a különböző nemzetközi szervezetekben vagy akár a világrend kialakításában (LI-LIN-ZHENG 2020). Ebből kifolyólag 2013-ban Peking meghirdette a már említett Övezet és Út Kezdeményezést, amely egyfajta új világrendi mintaként is definiálható. A korábbi egypólusú, Nyugat dominálta világrend helyébe multipoláris világrendet képzeltek el, amelyben a békés együttélésre, kölcsönös tiszteletre és a *win-win* együttműködésre teszik a hangsúlyt. A kezdeményezés öt alappillére is a multilaterális együttműködés alapjait fektette le:

- „Először is, erősítenünk kell a politikai konzultációt.” – Kína többször hangsúlyozta, hogy nem egy-két országnak vagy kis csoportoknak (például G7) kellene döntenie a világrend alakulásáról, a nemzetközi események végkimeneteléről, hanem minden ország közös részvételével kellene dönteni az ügyekben. Az Övezet és Út Fórumra minden részt vevő ország vezetője meghívást kapott, hogy közösen tárgyaljanak a további együttműködésekről.
- „Másodsorban, javítanunk kell a közúti összeköttetést.” – Az infrastrukturális összekapcsolódással még több országot be tudnak vonni a világkereskedelem vérkeringésébe, ezzel is támogatva az elmaradottabb országok fejlődését, ezáltal kölcsönös előnyökön alapuló együttműködések tudnak létrehozni.

- „Harmadjára, ösztönöznünk kell a szabad kereskedelmet.” – A korábbi nyugati globalizációs világrendhez igazodva és alkalmazkodva Kína is támogatja a szabad kereskedelmet és a kereskedelmi együttműködéseket.
- „Negyedszer, erősíteniünk kell a pénzforgalmat.” – A pénzügyi integritás is kiemelt prioritást kapott a kínai kezdeményezésben, hogy a világ pénzügyi rendszere egyensúlyban legyen, ne egy ország pénzügyi rendszere határozza meg.
- „Ötödször, segítenünk kell a megértést népeink között.” – Fontos, hogy a különböző kultúrák és civilizációk népei megismerjék egymás történelmét, társadalmi fejlődését, vallását és az ezekből fakadó gondolkodását. Ebből kifolyólag nem lesz félreértés a különböző országok, régiók között, és békés együttműködést tudnak folytatni. (A felsorolásban szereplő idézetek: HSI 2018)

2013 óta már több nemzetközi platformon is a multipoláris világrendet hirdette Kína, a kínai államfő által elmondott 42 beszédet a *Hszi Csin-ping beszédei az Övezet és Út Kezdeményezéséről* című könyvben foglalták össze. A 2022-ben kitört orosz–ukrán háború első évfordulóján és egyben a kezdeményezés 10. évfordulóján a kínai kormány kiadta *Az ukrán válság politikai megoldásával kapcsolatos álláspont* című dokumentumot (MFA of PRC 2023), amely ugyancsak egy multipoláris világrend keretrendszerét mutatja be.

A kínai külpolitikára nagy hatással vannak az ókori kínai bölcsek és stratégiák tanításai. A legfontosabb tanítások közé tartozik a *dao* (道), az út, amelyet erényként is fordítanak, továbbá *A változások könyve*, amely a teljes kínai civilizáció alapja, a *jin-jang* (阴阳) rendszerének megteremtője. Ezen két bölcelet alapján alakult ki a kínai külpolitika és a saját világrendi elképzelés, ezek határozták meg a békés együttélés öt pontját, miszerint tiszteletben tartják egymás területi egységét és szuverenitását, kölcsönösen nem támadják meg a másikat, egymás belügyeibe nem szólnak bele, egyenlő és kölcsönös előnyökre törekednek, békésen élnek együtt. És ugyancsak az Övezet és Út Kezdeményezést is, a 21. századi kínai külpolitikai stratégiát is ezek az ókori gondolatok határozzák meg: béke, harmónia, *win-win* együttműködés (HORVÁTH 2022).

A Nyugat természetesen nem nézi jó szemmel, hogy Kína gazdaságilag megerősödött és veszélyt jelent a jól megszokott nyugati világrendre. 2018-ban az Amerikai Egyesült Államok, a globalizáció korábbi fővédnöke kereskedelmi háborút indított Kína ellen, és különböző egyoldalú szankciókat vezetett be, hogy ezzel is akadályozza vagy legalábbis lassítsa Peking gazdasági felemelkedését. Egyes elképzelések szerint, a thuküdidészi csapdára hivatkozva, elkerülhetetlen a hatalmon lévő állam és a feltörekvő állam közötti konfliktus, amelyet a világtörténelem során is számtalan

alkalommal tapasztalhattunk, így Kína és az USA között is előbb-utóbb háború alakulhat ki (ALLISON 2017). Megfigyelve a jelenlegi nemzetközi híreket láthatjuk, hogy számos *proxyháború* zajlik a nagyhatalmak között. A Nyugat, használva a *soft power* hatalmát, folyamatosan démonizálja Kínát, és különböző kettős mércét használ az ország megítélésére. A kínai diplomatákat 2018-tól kezdték *wolf warrior* (harci farkas) jelzővel kritizálni, ha felszólaltak saját országuk védelmében. Emellett a – nyugati narratíva szerinti – tajvani és ujjgurügy is ismét kiemelt téma lett a nyugati diplomáciában és médiában, ezzel is újabb konfliktusokat generálva Kínával.

### **Kemény és puha erő**

A kínai katonai kapacitások fejlesztése, modernizálása az 1980-as évektől zajló folyamat, az évről évre növekvő kiadások, a technológiai és módszertani fejlesztések ugyanakkor előrevetítik az ütőképes, az Egyesült Államok hadseregére hajazó kínai katonai erő megjelenését először az ázsiai csendes-óceáni térségben, majd a világ óceánjain. A Népi Felszabadító Hadsereg (People's Liberation Army, PLA) egyelőre nem képes az ország határaitól távol található kínai érdekeltségek megvédésére, Kína beltengerein és szűk régiójában ugyanakkor egyre jelentősebbnek mondhatóak a kínai kapacitások. Ahogy Bartók és Wagner kétrészes elemzésében aláhúzta, a „több évtizede zajló katonai [reformoknak] köszönhetően nem csupán a haderők szervezeti átalakulása és a területvédelmi eszközeinek korszerűsítése történt meg, hanem az ország katonai erőikivetítési lehetőségei is hatalmasat fejlődtek” (BARTÓK–WAGNER 2020: 12), és kiemelték, hogy „Kelet-Ázsia biztonsági komplexumában a kétoldalú viszonylatokban a Kínai Népköztársaság katonai erőfölénye egyértelmű” (BARTÓK–WAGNER 2020: 18). A kínai dominancia és a dél-kínai-tengeri szigetépítések ugyanakkor arra motiváltak délkelet-ázsiai szereplőket, kiemelten Vietnám és a Fülöp-szigetek kormányát, hogy egyensúlyozva (bővebben lásd KLEMENSITS 2024) a kínai politikai és gazdasági érdekek mentén támogassák az amerikai katonai kapacitásokat a tenger nemzetközi vizein – szembeállítva a világ két legnagyobb költségvetésű hadseregét a Kína által saját beltengerének tartott vizeken. A feszültségek megfigyelhetőek az Egyesült Államok és Kína hadereje között: a 2019-es kínai védelmi fehér könyv már egyenesen az Egyesült Államok destabilizáló szerepéről ír (State Council Information Office of the PRC 2019).

A jelenlegi kínai haderőfejlesztés egyértelműen a mélytengeri képességek kiépítésének irányába mutat, és bár a part menti vizek védelme továbbra is prioritást élvez, egyre komolyabb érdekek fűződnek a globális jelenléhez, a globális biztonság garانتálásához.

Kiemelten azért, mert a hegemon Egyesült Államok egyre kevésbé érdekelt a mások érdekeit szolgáló, a kereskedelmi útvonalak biztonságát garantáló kapacitások fenn-tartásában, gazdasága továbbra is fennálló exportorientáltsága és a nyersanyagok okán fennálló importéhség miatt pedig elengedhetetlen Peking számára, hogy a kereskedelmi útvonalak biztonságosan járhatóak legyenek.

A katonai kapacitások esetében kell megemlíteni, hogy bár a kiadások már a GDP-növekedést meghaladó mértékben emelkednek, és továbbra sem teljesen átláthatók ezek az összegek, Kína hadereje még nem nevezhető modern, ütőképessé. Az átgondolt átalakításoknak köszönhetően ugyanakkor évről évre előrelép a népi hadsereg, és a stratégiai gondolkodás jóvoltából mindehhez még háborúkra sincs szüksége Pekingnek. A szárazföldi katonai tapasztalatokat az ENSZ-missziókon belüli aktív személyi részvétellel igyekszik megszerezni a kelet-ázsiai állam (GILL–HUANG 2009: 12; VÖRÖS–TARRÓSY 2020), a tengeri kapacitások támogatása pedig az Ádeni-öbölnél zajló nemzetközi összefogásnak köszönhető. Itt a kínaiak rengeteg mindent tanultak a tengeri missziók működtetéséről, támogatást kaptak a mélytengeri kapacitások kiépítéséhez, annak felgyorsításához és a nemzetközi együttműködés gyakorlására is volt lehetőségük. Nem csupán azt tanulták meg, milyen hosszú ideig tengeri bevetésen lenni, de a hajók felépítését, stabilitását, kialakítását is befolyásolták a missziók (HENRY 2016: 16), de még az ellátó-támogató hajók fejlesztését, modernizálását és számuk növelését is az ádeni-öbölbeli tapasztalatoknak köszönhetik (VÖRÖS 2021).

Ahogy azt már 2021-ben kiemelték, egy ilyen képességekkel ellátott haderő nemcsak elrettentésre és védelemre, hanem együttműködésekre és a kínai felelős nagyhatalmiság bizonyítására is alkalmas (VÖRÖS 2021).

Természetesen nem a haditengerészet az egyedüli fejlesztési irány, a jövőben tovább növekedhet a kínai kötődésű kikötők, bázisok száma, akár kétoldalú megállapodásokon keresztül kereskedelmi kikötőkhöz is kapcsolódóan, a mianmari és a tervezett pakisztáni vezetékek az alternatív útvonalakban nyújtanak segítséget, és az sem váratlan, hogy a kínai–orosz energia-együttműködés jelentősebbé vált, a stabilabb és védhető szárazföldi vezetékek miatt. De a Jeges-tenger átjárhatósága és az északi-tengeri útvonal kiaknázása is az alternatívák sorát gyarapítja (ZOLTAI 2024).

Azonban azt mindenképpen érdemes megemlíteni, hogy a Nyugat a *soft power* erejét használva a kínai katonai fejlesztések kapcsán a kettős mérce és a csúsztatások eszközével félelmet próbál kelteni a világ országaiban: Kína a 2023. márciusi kettős ülés keretében jelentette be, hogy a 2022-ben regisztrált mértékhez képest 7,2%-kal növeli védelmi kiadásait, amely kapcsán az angolszász média aggodalmát fejezte ki. Ez a szám önmagában félelmet keltő lehet, de ha megnézzük, GDP-arányosítva hogy áll Kína

és az Egyesült Államok, akkor azt láthatjuk, hogy míg előbbi a GDP 1,28%-át költi a védelmi kiadásokra, addig a nagyobb GDP-jű Washington a 3,5%-át, mindemellett közel 800 katonai bázissal rendelkezik szerte a világban – főképp Oroszország és Kína körül –, miközben Kínának csupán egy bázisa van, Afrikában.

A fentebb említettek kapcsán ezért a katonai erő mellett nem szabad elfeledkezni a *soft power*ről sem. Joseph Nye 1990-ben vezette be a *soft power* fogalmát (NYE 1990), de ez nem azt jelenti, hogy a történelem során korábban az államok ne használták volna a puha erő eszközeit. Kínában az ókori stratégiák is a háború nélküli győzelmeket szorgalmazták, amit számos művükben is megörökítettek, például Szun-ce *A háború művészete* című művéből idézve: „Ezért aki száz csatában száz győzelmet arat, még nem a jók legjobbika. A jók legjobbika küzdelem nélkül hódoltatja meg az ellenséges sereget.” (SZUN-CE 2006)

A korábbiakban is említettük, hogy Kissinger (2017) szerint Kína a 15. századi felfedezések korában is a *soft power* korai formáját használta, és saját nagyságát hirdette. Jelenleg is hasonló – a nyugatitól eltérő – *soft power*t alkalmaz a nemzetközi politikában. A Nyugat a médián (online és nyomtatott sajtó, közösségi platformok, hollywoodi filmek stb.) keresztül démonizálja vagy negatív színben tünteti fel a vélt vagy valós ellenfeleket: miközben az 1970-es, 1980-as években a különböző angolszász folyóiratokban Japán jelentette a „sárga veszedelmet”, ez mára megváltozott, és Kína vált a „sárga veszedelemmé”. Kína is igyekszik aktív lenni a különböző közösségi oldalakon és a médián keresztül, az ország nagyságát és gazdagságát – gyorsvasúthálózat, mesterségesintelligencia-fejlesztés, megújulóenergia-befektetések stb. – és 5000 éves kultúráját bemutatva és kiemelve. Habár Kínában rengeteg jó minőségű film és sorozat készül, ezek nemigen jutnak el a nyugati világba – a dél-koreai alkotásokkal szemben. Kína *soft power* erejét az elmúlt években két irány jellemzi:

1. *Technológia* – Kína egyre nagyobb szerepet vállal a technológiai fejlesztésekben. Ma már az emberek által használt mobiltelefonok, számítógépek nemcsak „Made in China” címkével vannak ellátva, hanem jó minőségű kínai termékek kerültek a piacra, többek között a Huawei mobiltelefonok, a Lenovo számítógépek, egyéb háztartási eszközök, de a kínai elektromos autók is kezdenek megjelenni az európai piacokon. Míg korábban a kínai termékek szinonimája a „gagy” volt, mára már minden lakásban kínai *high-tech* termékek is megtalálhatók. Ezek mellett a kínai applikációk is egyre népszerűbbek Kínán kívül is, gondoljunk a Tik Tokra vagy akár az Alibaba és a WeChat platformra. Az új technológiai fejlesztésekkel és eszközökkel Kína teljesen más képet mutat az újabb generációknak, amelyeknek már természetes, hogy a kínai *high-tech* jelen van hétköznapi életükben. Kína ezzel is

saját nagyságát hirdeti, továbbá a Kínán kívüli országokkal megszeretteti az országot vagy legalábbis a kínai termékeket.<sup>1</sup>

2. *Békítő diplomácia* – Nagy diplomáciai eredménynek tekinthető, hogy kínai közvetítéssel Irán és Szaúd-Arábia hét év után újra diplomáciai kapcsolatokat alakított ki egymással, és ezzel megjelent a lehetősége annak, hogy stabil, békés környezet alakulhasson ki a Közel-Keleten. Kínának politikai és gazdasági szempontból is stabil régiókra van szüksége. Hszi Csin-ping kínai elnök újraválasztását követő első külföldi útja Oroszországba vezetett, ahol Putyinnal tárgyalt három napot. Ha az orosz–ukrán háború is kínai közvetítéssel tudna befejeződni, az újabb siker lenne a kínai diplomáciában. Kína ezzel a felelős nagyhatalom képét mutatja, amely ahelyett, hogy feszültségeket szít a különböző régiókban, békét és stabilitást hoz el. Azon országok számára, amelyek nem választottak térfelet (Nyugat vagy Kelet), vagy amelyek még bizonytalanok, el nem kötelezettek, mindenképp kedvezőbb ország benyomását nyújtja Kína. Nem hiába éri egyre több provokáció Kínát a tajvani ügyben,<sup>2</sup> hogy a nemzetközi porondon ne csak a békés, aranyos panda látszódjon, hanem a tűzokádó sárkányt hozzák elő belőle.

Összességében azonban azt mindenképpen fontos megjegyezni, hogy Kína a Nyugathoz képest le van maradva a *soft power* tekintetében, mint ahogy a katonai fejlesztések terén is. Annak érdekében, hogy puha és kemény hatalom tekintetében egyaránt az Amerikai Egyesült Államokhoz hasonló erővel rendelkezessen, még sok időnek kell eltelnie.

### **A megkezdődő geopolitikai játszmák?**

Ahogy az előzőekben ezt már érintettük, egyre több szinten van jele a kínai–amerikai rivalizálásnak, és a leglátványosabban mindez az ázsiai csendes-óceáni térségben figyelhető meg. Az Obama-adminisztráció 2011-ben hirdette meg a *Pivot to Asia* (Kelet felé fordulás) politikáját, amelynek keretében az Egyesült Államok külpolitikai manőverezése és a kínai érdekszféra kialakításából fakadó konfliktushelyzetek az ASEAN-régióban manifesztálódnak elsőként. Ebben a térségben Vietnám és a Fülöp-szigetek, Indonézia, illetve Ausztrália nevezhető meg jelentős szereplőként, nem elfelejtve természetesen

<sup>1</sup> Talán nem véletlen, hogy globális verseny indult, vajon ki tudja elhíttetni a másik oldal eszközéről, hogy az lehallgatja őt – miközben vélhetően mindegyik eszköz képes lehet erre.

<sup>2</sup> Nancy Pelosi már említett és még megemlítendő látogatása vélhetően az amerikai provokáció része.

India külpolitikai törekvéseit. Miközben azonban a három délkelet-ázsiai szereplő inkább egyensúlyozó szerepkörre szorul a kínai gazdasági jelenlét miatt, így kevésbé tud kritikus lenni, India pedig gazdaságának megerősítésére nagyobb fókuszot helyez, mint a Kínával való direkt szembenállásra, Ausztrália az egyetlen szereplő, amelynek politikai és gazdasági, továbbá katonai ereje is van a Pekinggel szembeni fellépésre. Campbell a térségbeli középhatalmakat vizsgálva is arra jutott, hogy Ausztrália elemzett (gazdasági, védelmi, politikai) képességei és intézkedései a Kínával szembeni egyensúlyozási stratégiát mutatják: „az Egyesült Államokhoz fűződő erős katonai és politikai kötelek biztositják Ausztráliának azt a bátorságot, hogy a világ színpadán bírálja Kínát, és ellenálljon a gazdasági kényszerítő intézkedéseknek” (CAMPBELL 2023: 62). Nem véletlen, hogy 2017-ben újra életet leheltek a szereplők a QUAD-ba, a Négyoldalú Biztonsági Párbeszéd szervezetbe, amelynek célja Kína hatalmának korlátozása.<sup>3</sup> A Japánt, Indiát, Ausztráliát és az Egyesült Államokat felsorakoztató együttműködést nevezték már az ázsiai NATO-nak is (MADAN 2017), de inkább volt tekinthető a bizonyos azonos érdekekkel rendelkező államok párbeszédének, és nem valós, Kínával szembeni katonai, gazdasági vagy akár politikai platformnak. Talán nem véletlen, hogy 2021 őszén létrejött az AUKUS, Ausztrália, az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok együttműködése, amely már nyíltan Kína ázsiai csendes-óceáni térségi aktivitásával szemben alakult meg. Peking ezt a blokkot egyértelműen ázsiai csendes-óceáni térségi NATO-nak és az Egyesült Államok azon lépésének tartja, amely visszahozza a hidegháborús mentalitást és a blokkpolitika gondolkodását, amelyet ráadásul Kína provokációnak tart (RUSSELL 2022). Az AUKUS kapcsán több fontos dolgot is érdemes ugyanakkor kiemelni. Egyrészt nincs ázsiai tagja, a QUAD egyik ázsiai szereplője sem lett meghívva az első körben, Kanada és Új-Zéland csatlakozásáról is sok szó esik, bár ezekben az országokban is megjelent a szervezettel szembeni kritika kihagyásuk és a nukleáris tengeralattjárók miatt, ráadásul az egyezség elütötte Franciaországot egy már aláírt és megkezdett dízeltengeralattjáró-együttműködéstől Ausztráliával, diplomáciai feszültséget okozva az Egyesült Államok és Franciaország, közvetve pedig az Európai Unió között.<sup>4</sup>

<sup>3</sup> „Az amerikai diplomácia kezdeményezte [...] a fórum bővítését Dél-Koreával és más szövetséges országokkal, bár Dél-Korea tartózkodott a szervezettel kapcsolatos bármilyen megnyilvánulástól, ugyanis nem akarta veszélyeztetni kapcsolatait Kínával” (CSOMA 2024).

<sup>4</sup> Nem közvetlenül a témához kapcsolódó hír, de a kínai aggodalmakat a nukleáris tengeralattjárók Ausztráliának történő kölcsön-, majd eladása, végül pedig tervezett ausztrál gyártása kapcsán nemzetközi szakértők is osztják, mert szerintük káros precedenst teremt, megsértve az atomsorompó-egyezmény szellemiségét. Az AUKUS-egyezmény „az első alkalom, amikor az 1968-as nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásáról szóló szerződés egyik rendelkezését arra használják fel,

Washington stratégiája nem csupán ezen lépés, hanem az ország külpolitikai manőverei, sajtóhírei miatt is világos: visszahozni azt a kétpólusú világot, amelyben az Egyesült Államok nem csupán egyike a sok regionális erőternek, hanem az egyik blokk ismételt vezetője, főszereplője. A Pekinget érő kritikák az orosz nyersanyag további vásárlásáról valóban aggasztó, az orosz–ukrán háborút vélhetően fenntartó folyamatról szólnak, de ki kell emelni, hogy nem Kína az egyedüli szereplő, többek között India is előszeretettel használja ki az alacsonyabb piaci árakat (lásd HÁDA 2024) – egyébként másolva az Európa által évtizedeken keresztül élvezett előnyös energiaár-struktúrát. Ugyanígy, a kínai fegyvereladások Oroszország számára sem bizonyultak igaznak, nem is érdekelt Peking a konfliktus elhúzódásában vagy eskalálásában. Továbbá az amúgy is feszült szorosközi kapcsolatokra öntött olajat Washington, amikor Nancy Pelosi tajvani látogatását jóváhagyta, és óvatosan, de elkezdte feszegetni *az egy Kína elvének status quóját*. Mindezen lépések ellenére Kína nem bipoláris világrendben, sokkal inkább multipoláris struktúrában érdekelt, és például az ország diplomáciai erőfeszítései, az elmúlt évek ENSZ-aktivitása olyan felelős ország képét igyekszik kialakítani, amely aktívan tesz a globális békéért és biztonságért, az emberiség jövőjéért.

Fontos megemlíteni azt is, hogy a fent jelzett nyugati együttműködések és szövetségeken kívül van számos „nem nyugati” multilaterális együttműködés, amelyben Kína fontos szerepet vállal. Ezen együttműködések motivációja azonban a nyugatitól eltérően nem katonai és politikai, hanem inkább gazdasági:

- A BRICS-országok együttműködése 3,2 milliárd fős lakosságot hoz közös platformra – a nyugati 800 milliós lakosság ellenében. Az 5 ország együttműködéséhez 19 ország jelezte csatlakozási szándékát – közülük Egyiptom, Etiópia, Irán, Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírségek már 2024. január 1-jével taggá vált.
- A Sanghaji Együttműködési Szervezet Kína, Oroszország és négy közép-ázsiai ország együttműködésével indult, de mára már India, Pakisztán és Irán is csatlakozott hozzá.
- Az Átfogó Regionális Gazdasági Partnerség (RCEP) az ASEAN-országokon kívül Kína, Japán, Dél-Korea, Ausztrália és Új-Zéland közötti szabad kereskedelmi partnerség.

---

hogy hasadóanyagot és nukleáris technológiát adjanak át egy atomfegyverrel rendelkező államból egy nem atomfegyverrel rendelkező államnak”. Az egyezmény ugyan engedélyezi a nem explozív katonai használatot, mint a szóban forgó tengeri meghajtást, amely így az ENSZ-ellenőrzéseket is elkerülheti, de sokak szerint pont ezért káros precedenst teremt, és a jövőben más államok is élhetnek hasonló megoldásokkal, elrejtve a dúsítotturánium- és plutóniumszállítmányokat (DOHERTY-HURST 2023).

Emellett Kína számos multilaterális együttműködést hozott létre a különböző régiókkal (ASEAN, Arab Liga, közép- és kelet-európai országok, Közép-Ázsia, Afrika,<sup>5</sup> Latin-Amerika<sup>6</sup> stb.), amelyek mind a gazdasági együttműködésekben alapulnak. Ezen multilaterális együttműködések összefoglalásaként jött létre az Övezet és Út Kezdeményezés.

Ezen együttműködések is a multipoláris világrend gondolatát tükrözik, amelyben Kína a békés együttműködést, kölcsönös tiszteletet és a felelős nagyhatalom képét képviseli.

### **Felelős nagyhatalmiság?**

A felelős nagyhatalmiság a nagyhatalmak által definiált, éppen ezért sokszor és sokak által vitatott fogalom. Röviden talán úgy lehetne megfogalmazni, hogy a befolyással és hatalommal rendelkező szereplők egyfajta kötelezettséggel is rendelkeznek, hogy mindezt „jól” használják: nem csupán saját érdekeiket kell szem előtt tartaniuk, hanem a nemzetközi közösség érdekeit is, támogatva a béke megőrzését vagy akár a konfliktusok békés, mielőbbi rendezését. Robert Zoellick amerikai külügyminiszter-helyettes már 2005-ben arról beszélt (NCUSCR 2005), hogy a Kínai Népköztársaságnak felelős szereplővé kell válnia, bár már ezt megelőzően is voltak jelei annak, hogy Kína korábbi kritikus, forradalmi szerepe megváltozott a nemzetközi rendszerrel szemben, és inkább a rendszer felfedezőjévé, fenntartójává vált (FOOT 2001: 8). Hszi Csin-ping kínai elnök 2018-as újévi beszéde kiemelten fontos ebben a tekintetben. Az ország első embere hangsúlyozta, hogy Kína határozottan fenn fogja tartani az Egyesült Nemzetek Szervezetének tekintélyét és státuszát, aktívan teljesíteni fogja nemzetközi kötelezettségeit és feladatait, továbbra is határozottan elkötelezi magát korábbi ígéretei mellett az éghajlatváltozás kezelésében, aktívan ösztönzi az Övezet és Út Kezdeményezést, és mindig a világbéke építője, a globális fejlődés támogatója és a nemzetközi rend fenntartója lesz. Hszi beszédében hangsúlyozta, hogy a kínai nép kész arra, hogy más országok állampolgáraival közösen meghatározza az emberiség békés és prosperáló jövőjét (Xinhua 2018).

Két folyamat kapcsán ragadható meg legjobban az utóbbi évek változása:

- A be nem avatkozás elve mentén kialakított külpolitika, a szuverenitás elsődlegességének hirdetése népszerű partnerré, szövetségessé és bizonyos esetekben

<sup>5</sup> Kína afrikai szerepéről bővebben: TARRÓSY–MARSAI 2024.

<sup>6</sup> Kína latin-amerikai szerepéről bővebben: LEHOCZKI 2024.

baráttá tette Kínát, ráadásul fejlődő államként, hasonló történelmi és társadalmi sajátosságok miatt könnyen alakított ki kereskedelmi, gazdasági és politikai kapcsolatokat a korábban „globális délként” (TARRÓSY 2006) is aposztrofált térségekkel, államokkal (VÖRÖS 2020). Noha az elv változatlanul meghatározza a kínai politikát, mint látni fogjuk, átalakulóban van az értelmezés – anélkül, hogy Kína elengedné a területi integritás és az önrendelkezés joga elvének hangsúlyozását, elsődlegességét.

- Az ENSZ esetében a korábbi tartózkodó hatalom aktív, a beavatkozásokban akár személyi részvétellel is hajlandó részt venni. Hirono és Lanteigne az ICG jelentése alapján öt pontban gyűjtötte össze azokat a kínai megfontolásokat, érdekeket, amelyek motiválhatták, motiválhatják az ázsiai államot az aktívabb ENSZ-részvétellel. Ilyen motiváció „a multilateralizmus eszméje, Kína azon vágya, hogy felelős hatalomként jelenjen meg, a működési előnyök, a harci-szervezési tapasztalatok, a kínai nemzetközi érdekek megvédése és az egy Kína elve” (HIRONO–LANTEIGNE 2011: 244; ICG 2009: 12–14).

Kína globális arca és aktivitása tehát változóban van, de ki kell emelni, hogy a felelős állam imázsa nem csupán az ENSZ-missziókban, hanem az aktívabb nemzetközi konfliktuskezelésben is kezd megnyilvánulni – illetve fogalmazzunk úgy, a szabályalkotó hatalom nem követi vagy várja egyéb nemzetközi szereplők konfliktuskezelő megoldásait, hanem maga határozza meg a megoldások lehetséges irányait. A kérdés azért érdekes, mert Kína ez idáig visszafogottabb, óvatosabb volt ebben a tekintetben, de a következő időszak sorsfordítónak ígérkezhet az orosz–ukrán konfliktussal és Kína mint mediátor esetleges megjelenésével.

Az óvatosabb kifejezés persze nem azt jelenti, hogy Peking soha nem vállalt ilyen szerepet, Kína szudáni (és dél-szudáni) szerepvállalása segítséget tud nyújtani abban a tekintetben, hogy mi is várható Kínától ebben a szerepkörben. Az ország az 1990-es évektől egyre nagyobb mértékben szorult nyersanyagimportra, és ezen igény kielégítése érdekében fordult az éppen felszabaduló afrikai piacok és Szudán felé (VÖRÖS 2009). A szudáni lehetőségek a különböző embargók és szankciók miatt jelentek meg, viszont ez azt is jelentette, hogy egy olyan állammal kezdett el gazdasági és politikai kapcsolatot kiépíteni Kína, amely nyugati (Darfúr) és déli (a mai Dél-Szudán) tartományaiban belső konfliktusokat tartott fenn. A konfliktusok ugyanakkor a gazdasági aktivitást is befolyásolták, veszélyeztették, éppen ezért Kína nem látott más megoldást, mint a nemzetközi szervezetek szerepvállalását, és ehhez elkezdte használni diplomáciai erejét. Nyomást gyakorolt a szudáni rezsimre, Peking engedélyezett három ENSZ

Biztonsági Tanács-határozatot ellenük (1044., 1054. és 1070. számú határozat), majd 2007-ben elfogadta a nemzetközi haderőt Szudánba telepítő, az UNAMID-ot (Közös Afrikai Unió – ENSZ Darfúri Hadművelet) létrehozó határozatot, és a misszió keretében első körben rögtön 315 főt küldött az afrikai országba (VÖRÖS 2009). Itt nem állt meg a kínai diplomáciai aktivitás, és később aktív közvetítói szerepet játszott Szudán és a Szudáni Népi Felszabadítási Mozgalom (SPLM) között, ami végül a békemegállapodáshoz, majd a függetlenedéshez vezetett. De ugyanebbe a sorba illeszthető a dél-szudáni konfliktus megoldása is 2014–2015-ben, ismételten Kína szerepvállalásának köszönhetően.

Sultan és Sun mindezt a *kreatív mediáció* kifejezéssel írta le, amely szerint „Kína a szudáni és dél-szudáni konfliktusok megközelítése során minden hadviselő fél számára biztosította a gazdasági segítséget, a kereskedelmi engedményeket, például az importált árukra kivetett alacsonyabb vámokat, és meghívta az összes fél vezetőjét, hogy látogasson el Kínába, és néhány esetben katonai segítséget nyújtott a konfliktusban álló felek közötti megállapodás eléréséhez. Peking emellett gazdasági befolyását és nemzetközi státuszát is felhasználta arra, hogy rákényszerítse a harcoló vagy a konfliktust megoldani nem akaró feleket az egyezsége.” (SULTAN–SUN 2020: 10.)

A kínai diplomáciai szerepvállalás tehát megfelel a nemzetközi jognak, hajlandó Peking a multilaterális megoldásokra (ENSZ), és továbbra is kiemelten fontosnak tartja a felek beleegyezését – fogalmazhatunk úgy is, a be nem avatkozás elve továbbra is jelen van, csak még flexibilisebbé vált (AULIA 2021). A konfliktusokkal kapcsolatos megközelítésében a fő különbség tehát az, hogy Peking újradefiniálja az elfogadható „beavatkozást” anélkül, hogy átlépné az önálló, szuverenitást megsértő beavatkozás vörös vonalát.

Nem Afrika az egyedüli térség, ahol ez a diplomácia sikert ért el, 2023-ban szinte bombaként robbant a hír, hogy Kína segítségével ismételten felvette a diplomáciai kapcsolatokat egymással Szaúd-Arábia és Irán, ami egyértelműen az Egyesült Államok térségbeli háttérbe szorulását és Peking növekvő jelenlétét – a bejelentésen keresztül pedig diplomáciai nagyságát – hangsúlyozza.

Kína ugyan új szereplő a közel-keleti konfliktusok közvetítésében a versenytársakhoz – Oroszországhoz és az Egyesült Államokhoz – képest, de felhasználva politikai, gazdasági és kulturális erejét képes lehet meghatározni a felelős állam saját maga által definiált szerepkörét, amelyet ebben az esetben ki kell egészíteni a közösségről való gondoskodás mellett azzal is, hogy Peking tiszteletben tartja ezen államok területi integritását és önrendelkezéshez való jogát is.

## **Globális szerep és viszony – Miképpen hat a függés Kína külpolitikájára?**

Kína olyan regionális nagyhatalom, amely globális képességekkel rendelkezik, szabályokat alkotna, ám továbbra is függ a fennálló struktúrák működésétől. Ahogyan Erdősi Ferenc fogalmazott, „a globalizációt nem lehet [...] »leállítani«, mert ahhoz a világ különböző rendszerei közötti kölcsönös és létfontosságú egymásrautaltságot kellene megszüntetni” (ERDŐSI 2020: 18). Erre Kína sem képes, az egyre világosabbá váló gazdasági és bizonyos térségekben érződő politikai dominancia mellett Peking továbbra is szembe kell hogy nézzen egyfajta függőséggel, amely fakad egyrészt a globalizáció sajátosságaiból, másrészt abból a tényből, hogy az ország nem képes külföldi érdekeinek megvédésére, rá van utalva bizonyos nemzetközi struktúrákra.

A függőség három eseményen keresztül jól érzékeltethető:

- Geostratégiai szempontból a Dél-kínai-tengeren, a Malaka-szoroson, az Indiai-óceánon és a Hormuzi- és a Báb el-Mandeb-szoroson, valamint a Szuеzi-csatornán átívelő tengeri kereskedelmi útvonal jelenti a kínai gazdaság ütőerét, fontos a globális export és az energiaimport kapcsán – ám ennek az útvonalnak a megvédésére korlátozottan képes. Ahogyan azt érintettük, a kínai katonai fejlesztések ezen kapacitások megteremtését célozzák, már katonai bázisuk van Dzsibutiban, de továbbra sem képesek önerőből megvédeni szállítmányaikat, miközben az Egyesült Államok hadereje garantálta ezen csomópontok biztonságát az elmúlt évtizedekben.
- Az új technológiák megjelenésével új iparágak és szempontok lettek és lesznek fontosak, az elmúlt évek egyik kiemelt iparágává a csipgyártás, ezen belül is a félvezetők gyártása vált. Az elmúlt évek amerikai exportkorlátozásai (amelyeket Kínával szemben vezettek be) érzékenyen érintették a kínai technológiai óriásokat, hisz Kína egyelőre nem képes az úgynevezett *high-end*, fejlett félvezetők, az 1 nanométeres csipegységek gyártására, és a korlátozások miatt ezek legálisan nem kerülhetnek Kínába, így globális versenyhátránnyal nézhetnek szembe a kínai vállalatok.
- Biztonsági szempontból pedig az amerikaiak 2021. augusztusi afganisztáni kivonulása nevezhető meg példaként. A 20 éves amerikai jelenlét ugyanis nem a lehető legrosszabb szcenárió volt Kína számára, amelynek köszönhetően a térség és a környező régiók stabilizálódhattak. „Nem nyertese tehát Kína az amerikai kivonulásnak, Peking lépés-kényszerbe került és úgy kell reagálnia a most előttük tornyosuló afgán-kérdésre, ahogy az korábban sem a szovjeteknek, sem az amerikaiaknak (a NATO-nak) nem sikerült. Félve a továbbgyűrűző hatástól, attól, hogy további szomszédos országok destabilizálódhatnak, Peking nem hagyhatja hátra az országot és nem kezdhet egy olyan megszállásba

sem, amelyből az amerikaiak éppen megpróbálnak rutintalanul (vagy éppen, pár korábbi kudarcra is gondolva, rutinosan) kiszállni: ezt az ország külpolitikai arca, imázsa és hadseregének fejlettségi állapota sem teszi lehetővé” (VÖRÖS 2022b).

Mindhárom esemény rámutat arra a tényre, hogy egyrészt Kína sok területen nem képes önálló kapacitások megjelenítésére, másrészt, hogy az Egyesült Államok az egyetlen igazi szuperhatalomként továbbra is képes korlátozni Peking törekvéseit, adott esetben, mondjuk, az eddig szavatolt biztonság megvonásával veszélyeztetheti a kínai gazdaság működését.

A függőség ugyanakkor rámutat az eddig bemutatott felelős Kína-imázs kialakításának és a multilaterális eszme hangsúlyozásának okaira: Kína nem képes az önálló jelenlét létrehozására, fenntartására, illetve nem is célja ennek megteremtése, továbbá nem képes globálisan megoldani kihívásait, megvédeni érdekeit, így a nemzetközi közösség és a partner-államok által is biztosított eszközöket felhasználva igyekszik elérni meghatározott céljait. Ráadásul az Egyesült Államok hitelét „a multilateralizmus [...] elmozdítójaként” (MARTON 2024) már jelentősen erodálta, miközben Kína éppen mellette foglal állást.

Mindezek függvényében érthetővé válik, Kína miért a multipoláris világrendben érdekelt, miért a többpólusú világ egyik vezető szereplőjeként, pólusaként vizionálja önmagát – és a geopolitikai lépéseket látva az is látszik, az Egyesült Államok miért érdekeltbb a bipoláris világ újbóli felépítésében.

## Összegzés

Kína a „reform és nyitás” politika keretében alkalmazkodott a Nyugat által vezetett unipoláris világrend játékszabályaihoz, ezt kihasználva tudott megerősödni, és 2010-re a világgazdaság második legnagyobb országává emelkedni. Ezzel azonban versenytárrsá vagy vetélytárrsá vált a Nyugat szemében, és a Nyugat eddigi hegemon hatalma megtörni látszik. Ennek a nyugati nagyhatalmak természetesen nem örülnek, meg akarják tartani a jól megszokott egypólusú, Nyugat által dominált világrendet, de az ázsiai országok gazdasági felemelkedésével ez a továbbiakban már nehezen tartható. Kína az elmúlt 40 évben hatalmas gazdasági fejlődést produkált, de nemcsak gazdaságilag, hanem politikailag és katonailag is megerősödött, ahogy ezt láthattuk a tanulmányban. Ám még mindig messze el van maradva az Amerikai Egyesült Államoktól. Az USA tulajdonképpen a nemzetközi politikában azon dolgozik, hogy a kínai fejlődést megállítsa, vagy legalább lelassítsa a különböző szankciókkal, provokációkkal, amelyekkel elszigetelni próbálja a keleti nagyhatalmat.

Természetesen Kínának emellett saját belpolitikai, gazdasági és társadalmi kihívásaival is meg kell küzdenie, hogy fenntartható legyen a gazdasági növekedése, mindenesetre az ország nemzetközi szerepvállalásai kapcsán a dominancia és a függőség kettőssége figyelhető meg – fokozatosan egyre több szektorban képes Peking globális jelentőségre szert tenni, de továbbra sem képes elszakadni olyan, például a biztonságot garantáló struktúráktól, amelyek az előző világrendet fenntartó Egyesült Államokhoz kötődnek.

A multipoláris világrend nem véletlenül vonzó koncepció Kína számára, mert illeszkedik nemzetközi helyzetéhez és szerepéhez, ráadásul beleillik abba a kínai világképbe, amely meghatározza geopolitikai és stratégiai gondolkodását, külpolitikai aktivitásait.

Az elmúlt években élesebbé váló amerikai–kínai viták már ennek a változó struktúrának az eredményei, az amerikai gazdasági és technológiai korlátozások geopolitikai lépések Kína megállítására – a japán mintára lezajló, gazdasági csodát követő megtorpanást ugyanakkor Kína nem csupán óriási mérete, politikai struktúrája és többek között külpolitikai doktrínája miatt kerülheti el, hanem a múltból tanulva elérheti, hogy a fejlett centrumállamok ne legyenek képesek korlátozásokkal gátat vetni növekedésének.

## Felhasznált irodalom

- ALLISON, G. (2017): *Destined for War. Can America and China Escape Thucydides's Trap?* Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
- AULIA, N. (2021): Responsible Power and China's International Assistance in South Sudan. *Intermestic Journal of International Studies*, 6(1), 56–78. Online: <https://doi.org/10.24198/intermestic.v6n1.4>
- BARANYI T. P. – GORECZKY P. – SALÁT G. (2020): A kínai Övezet és Út kezdeményezés – mítosz és valóság. *KKI Elemzések*, (98). Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.E-2020.98>
- BARTÓK A. – WAGNER P. (2020): Kínai A2/AD és válaszreakciók Kelet-Ázsiában (1.). *KKI Elemzések*, (69). Online: [https://kki.hu/wp-content/uploads/2020/08/E-2020\\_69\\_kina-kelet\\_azsia.pdf](https://kki.hu/wp-content/uploads/2020/08/E-2020_69_kina-kelet_azsia.pdf)
- BARTÓK A. – WAGNER P. (2021): Kínai A2/AD és válaszreakciók Kelet-Ázsiában (2.). *KKI Elemzések*, (07). Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.E-2021.07>
- BRZEZINSKI, Z. (2017): *A Nagy Sakktábla*. Ford. Hruby J. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- CAMPBELL, A. A. (2023): Contending with a Rising China: A Comparative Study of Middle-Power Strategies in the Indo-Pacific. *Journal of Indo-Pacific Affairs*, (1), 49–75.
- CHELLANEY, B. (2017): China's Debt-Trap Diplomacy. *Project Syndicate*, 2017. január 23. Online: [www.project-syndicate.org/commentary/china-one-belt-one-road-loans-debt-by-brahma-chellaney-2017-01](http://www.project-syndicate.org/commentary/china-one-belt-one-road-loans-debt-by-brahma-chellaney-2017-01)
- CSOMA M. (2024): Északkelet-Ázsia helyzete a 21. század harmadik évtizedének elején. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 61–79.

- DANI Á. – TÖRÖS Á. (2011): China's Sovereign Wealth Funds. A Path to Sustained Development? *Public Finance Quarterly*, 56(2), 241–256.
- DOHERTY, B. – HURST, D. (2023): What is the Aukus Submarine Deal and What Does It Mean? The Key Facts. *The Guardian*, 2023. március 14. Online: [www.theguardian.com/world/2023/mar/14/what-is-the-aukus-submarine-deal-and-what-does-it-mean-the-key-facts](http://www.theguardian.com/world/2023/mar/14/what-is-the-aukus-submarine-deal-and-what-does-it-mean-the-key-facts)
- ERDŐSI F. (2020): Sinoglobalizáció – Retorika csupán, vagy a jövőt meghatározó valóság? *Tér és Társadalom*, 34(3), 3–25. Online: <https://doi.org/10.17649/TET.34.3.3268>
- ESZTERHAI V. (2016): Az Új Selyemút terv. *Eszmélet*, 28(109), 116–131.
- ESZTERHAI V. (2021): Sri Lanka esete a kínai adósságcsapda-diplomáciával – mítosz és valóság. *KKI Elemzések*, (10). Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.E-202110>
- FLINT, C. – ZHU, C. (2019): The Geopolitics of Connectivity, Cooperation, and Hegemonic Competition. The Belt and Road Initiative. *Geoforum*, 99, 95–101. Online: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.12.008>
- FOOT, R. (2001): Chinese Power and the Idea of a Responsible State. *The China Journal*, 45, 1–19. Online: <https://doi.org/10.2307/3182363>
- GILL, B. – HUANG, C. (2009): China's Expanding Role in Peacekeeping. *SIPRI Policy Paper*, 25. Online: [www.sipri.org/sites/default/files/files/PP/SIPRI25.pdf](http://www.sipri.org/sites/default/files/files/PP/SIPRI25.pdf)
- HÁDA B. (2024): India hatalmi politikája a 21. század harmadik évtizedében – kihívások és lehetőségek. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 81–102.
- HENRY, J. (2016): China's Military Deployments in the Gulf of Aden: Anti-Piracy and Beyond. *Asie Visions*, 89. Online: [www.ifri.org/en/publications/notes-de-lifri/asie-visions/chinas-military-deployments-gulf-aden-anti-piracy-and](http://www.ifri.org/en/publications/notes-de-lifri/asie-visions/chinas-military-deployments-gulf-aden-anti-piracy-and)
- HIRONO, M. – LANTEIGNE, M. (2011): Introduction: China and UN Peacekeeping. *International Peacekeeping*, 18(3), 243–256. Online: <https://doi.org/10.1080/13533312.2011.563070>
- HORVÁTH L. (2022): *A kínai geopolitikai gondolkodás*. Budapest: Pallas Athéné.
- HSZI Cs. [习近平] (2018): 习近平谈 “一带一路” [Hszi Csin-ping beszédei az „Egy övezet, egy út” kezdeményezéséről]. Beijing: Central Party Literature Press [中央文献出版社].
- ICG (2009): China's Growing Role in UN Peacekeeping. *International Crisis Group Asia Report*, 166. Online: [www.crisisgroup.org/asia/north-east-asia/china/china-s-growing-role-un-peacekeeping](http://www.crisisgroup.org/asia/north-east-asia/china/china-s-growing-role-un-peacekeeping)
- KASZNÁR A. – ZALAI N. (2017): *A globális erőközpontok és a nemzetközi biztonság*. Miskolc: Bíbor.
- KISSINGER, H. (2017): *Kínáról*. Ford. Magyarics T. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- KLEMENSITS P. (2024): Délkelet-Ázsia országai az új multipoláris világrendben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 103–130.
- KUSAI S. Z. (2020): A kínai politikai rendszer néhány új sajátossága. In P. SZABÓ S. – HORVÁTHNÉ VARGA POLYÁK Cs. (szerk.): *Lehetőségek és kihívások a magyar–kínai kapcsolatok területén. I. Politikai kapcsolatok*. Budapest: Dialóg Campus, 29–48.

- KUSAI S. Z. (2023): Kína már a maga által elképzelt új világrendet valósítja meg. *Index Kibeszélő*, 2023. április 4. Online: <https://index.hu/belfold/2023/04/04/kibeszelo-kina-vilagrend-orosz-oroszag-usa-kulpolitika-tajvan/?token=76c6f7f8ac75ac43512176122e208dddf>
- LEHOCZKI B. (2024): Latin-Amerika nemzetközi pozíciókeresése: globális észak/nyugat és globális dél/kelet között. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 330–330.
- LI, Y. [厉以宁] – LIN, Y [林毅夫] – ZHENG, Y. [郑永年] (2020): 读懂一带一路 [Az „Egy övezet, egy út” megértése]. Beijing: China CITIC Press [中信出版集团].
- LIU, W. (2019): *The Belt and Road Initiative. A Pathway Towards Inclusive Globalization*. London: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9780429447228>
- LUO, G. [罗贯中] (2010): 三国演义(上) [Három Királyság (I.)]. Beijing: People's Literature Publishing House [人民文学出版社].
- MADAN, T. (2017): The Rise, Fall, and Rebirth of the „QUAD”. *War on the Rocks*, 2017. november 16. Online: <https://warontherocks.com/2017/11/rise-fall-rebirth-quad>
- MARTON P. (2024): Az Egyesült Államok kilátásai: geopolitikai versengés, nem-hagyományos kihívások és elbizonytalanodó identitás. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 331–348.
- MFA of PRC [中华人民共和国外交部] (2023): 关于政治解决乌克兰危机的中国立场 [Az ukrán válságpolitikai megoldásával kapcsolatos álláspont]. Online: [www.mfa.gov.cn/web/zyxw/202302/t20230224\\_11030707.shtml](http://www.mfa.gov.cn/web/zyxw/202302/t20230224_11030707.shtml)
- MOLDICZ Cs. (2022): Törésvonalak Európában. Közép-Európa helyzete az új világrendben. *Eurázsia Szemle*, 1(1), 62–79.
- NCUSCR (2005): *Robert Zoellick's Responsible Stakeholder Speech*. Online: [www.ncuscr.org/fact/robert-zoellicks-responsible-stakeholder-speech](http://www.ncuscr.org/fact/robert-zoellicks-responsible-stakeholder-speech)
- NYE, J. S. (1990): Soft Power. *Foreign Policy*, 80, 153–171. Online: <https://doi.org/10.2307/1148580>
- RUSSELL, G. (2022): China Slams AUKUS Hypersonic Missile Pact as Asian NATO. *Asia Financial*, 2022. április 7. Online: [www.asiafinancial.com/china-slams-aukus-hypersonic-missile-pact-as-asian-nato](http://www.asiafinancial.com/china-slams-aukus-hypersonic-missile-pact-as-asian-nato)
- State Council Information Office of the PRC (2019): *China's National Defense in the New Era*. Beijing: Foreign Languages Press. Online: [www.globalsecurity.org/military/library/report/2019/china-national-defense-new-era\\_20190724.pdf](http://www.globalsecurity.org/military/library/report/2019/china-national-defense-new-era_20190724.pdf)
- SULTAN, H. – SUN, D. (2020): China's Participation in the Conflict Resolution in Sudan and South Sudan: A Case of „Creative Mediation”. *BRIQ*, 1(2), 7–23.
- SZUN-CE (2006): *A háború művészete*. Ford. Tokaji Zs., Szántai Zs. Budapest: Carthaphilus.
- SZUNOMÁR Á. (2019): A digitális nagy ugrás. Lassulás és modernizációs stratégiaváltás Kínában. *Közgazdaságtani Szemle*, 66(12), 1312–1346. Online: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2019.12.1312>

- TAI, M. (2019): *Kína és szomszédai. Ázsiai diplomácia az ókortól napjainkig*. Ford. Hajdu A. Budapest: Pallas Athéné.
- TARRÓSY I. (2006): A globális világrend és az Észak–Dél kontextus. *Politikatudományi Szemle*, 15(2–3), 169–188.
- TARRÓSY I. (2020): China's Belt and Road Initiative in Africa, Debt Risk and New Dependency: The Case of Ethiopia. *African Studies Quarterly*, 19(3–4), 8–28.
- TARRÓSY I. – MARSAI V. (2024): Szubszaharai Afrika és az új világrend: perspektívák, kihívások és feladatok. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 281–303.
- THORNTON, W. H. – THORNTON, S. H. (2018): Sino-Globalisation: The China Model After Dengism. *China Report*, 54(2), 213–230. Online: <https://doi.org/10.1177/0009445518761087>
- VÖRÖS Z. (2009): Olajban kötött házasság: Kína és Szudán kapcsolatának 50 éve. *Afrika Tanulmányok*, 3(3–4), 66–77.
- VÖRÖS Z. (2011): China's Role in Africa: The Case of Sudan. In TARRÓSY I. – SZABÓ L. – HYDEN, G. (szerk.): *The African State in a Changing Global Context: Breakdowns and Transformations*. Berlin: LIT, 33–47.
- VÖRÖS Z. (2013): Kína, a regionális nagyhatalom: Multipoláris világrend az unipoláris világrend intézményi struktúrájának megtartásával? In GRÜNHUT Z. – VÖRÖS Z. (szerk.): *Az átalakuló világrend küszöbén*. Pécs: Publikon, 205–229.
- VÖRÖS Z. (2020): Kína növekvő befolyása az ENSZ-ben. *Pólusok*, 1(1), 153–165. Online: <https://doi.org/10.15170/PSK.2020.01.01.07>
- VÖRÖS Z. (2021): A kínai haditengerészet fejlesztésének stratégiai irányai. In KASZNÁRA. – HÁGEN Á. (szerk.): *Kína Kollégium*. Lakitelek: Antológia, 253–261.
- VÖRÖS Z. (2022a): Kínai geopolitika a 21. században: a globális világrend megkérdőjelezése? *Eurázsia Szemle*, 2(1), 8–28.
- VÖRÖS Z. (2022b): Mit jelenthet Kína számára az amerikai kivonulás és a gyors tálib hatalomátvétel Afganisztánban? *KKIElemzések*, (14). Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzések.KE-2022.14>
- VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (2020): China as a Peacekeeper: The Case of MINURSO. *Journal of International Studies*, 13(4), 143–154. Online: <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2020/13-4/10>
- VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (2024): Az átalakuló világrend és a pólusok elmélete. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 11–35.
- Xinhua (2018): Commentary: Xi Demonstrates China's Role as Responsible Country in New Year Address. *Xinhua*, 2018. január 1. Online: [www.xinhuanet.com/english/2018-01/01/c\\_136865307.htm](http://www.xinhuanet.com/english/2018-01/01/c_136865307.htm)
- YE, Z. [叶自成] (1998): *地缘政治与中国外交* [Geopolitika és Kína külpolitikája]. Beijing: Beijing Press [北京出版社].
- ZOLTAIA. (2024): Az Északi-sarkvidék felértékelődése. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 349–372.

Csoma Mózes

## Északkelet-Ázsia helyzete a 21. század harmadik évtizedének elején



### Absztrakt

*A 21. század harmadik évtizedének elején a világ számos új kihívással szembesült. Ilyen a globális méretű menekültválság, a 2020-ban megkezdődött koronavírus-világjárvány, valamint az orosz–ukrán háború, amely új kontextusba helyezett számos addig lappangó konfliktust is. Északkelet-Ázsia esetében az első számú ilyen lappangó konfliktus a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság (KNDK, Észak-Korea) katonai célú nukleáris programja és ballisztikus rakétagyártása, amely az elmúlt évek során fegyverkezési versenyt indított el a térségben. A fenti folyamatok ráadásul az Egyesült Államok és a Kínai Népköztársaság globális szembenállásának árnyékában zajlanak, kiegészülve Amerika azon állandó törekvésével, hogy Dél-Korea és Japán bevonásával egységes politikai-katonai szövetséget teremtsen Kínával szemben. Jelen tanulmány célja, hogy mindezen tényezők alapján mutassa be az északkelet-ázsiai térség helyzetét a 2020-as évek elején. Az elemzés elkészítéséhez nagy segítséget jelentettek mindazok a tapasztalatok, amelyeket e sorok írója Magyarország rendkívüli és meghatalmazott nagyköveteaként szerzett a Koreai Köztársaságban 2018 és 2022 között.*

### A Koreai Köztársaság helyzete

2018 elején a phjongcshangi téli olimpiai játékok új fejezetet nyitottak a Koreai-félsziget két államának viszonyában, ez az új fejezet azonban sajnos rövid életűnek bizonyult. Bár az év során három csúcstalálkozóra is sor került a félsziget két államának vezetői között – sőt a 2018 szeptemberében lezajlott phenjani találkozón fontos katonai megállapodás is létrejött, amelynek értelmében visszavonták a katonákat a Panmin-dzsoni Közös Őrterületről –, Mun Dzse In elnök megbékélést célzó politikájának nem sikerült áttörést elérnie. Ebben nagy szerepet játszott az, hogy az Egyesült Államok és a KNDK viszonyában nem történt érdemi változás: hiába került sor három személyes találkozóra is Donald Trump elnök és Kim Dzsong Un első számú vezető között, sem a nukleáris leszerelés ügyében, sem a kétoldalú viszony normalizálásának

ügyében nem született megegyezés. Mun elnök békülékeny északi politikájának kudarca 2020 júniusában vált egyértelművé, amikor a KNDK demonstratívan felrobbantotta a keszongi ipari park területén lévő úgynevezett kapcsolattartó iroda épületét, amelyet két évvel korábban azzal a céllal hoztak létre, hogy a két ország(rész) közvetlen kommunikációját biztosítsák.

2021 és 2022 során a KNDK egyre fokozódó mértékben hajtott végre rakéta-teszteteket, amelyek során bevetettek katyusajellegű eszközökből kilőtt rövid hatótávolságú rakétákat, nagy hatótávolságú cirkálórakétákat, valamint ballisztikus rakétákat is. Az utóbbiak indítására a legkülönbözőbb helyszíneken került sor, így 2021 szeptemberében például egy alagútból kivontatott vasúti teherkocsiról is, amiről a *Rodong Shinmun* részletes felvételeket is közölt. A pártlap beszámolója szerint az utóbbi indítást a nem sokkal korábban létrehozott „vasúti rakétaezred” hajtotta végre, amely a kiadott parancsnak megfelelően hegyvidéki területre vonult, majd egy onnan 800 kilométerre lévő tengeri célpontot talált el (KCNA Watch 2021). A „vasúti rakétaezred” jól dokumentált első bevetésével a KNDK minden bizonnyal azt kívánta demonstrálni, hogy fegyveres erői bármikor és főleg bárhol – rejtett vasúti alagútból felbukkanva is – képesek rakéták indítására távoli célpontok ellen. 2022 elejétől az erődemonstrációk már havonta több alkalommal is előfordultak, amelyek során egy hiperszonikus sebességű és egy tengeralattjáróról indított rakéta tesztje is lezajlott.

Mun Dzse In elnök békülékeny északi politikájának kudarca több más régóta húzódozó belpolitikai feszültségforrással – így az elszabadult szöuli ingatlanárakkal – egyetemben oda vezetett, hogy 2022 májusában ismét konzervatív irányultságú államfő kezdte meg működését a Koreai Köztársaságban. A politikai átrendeződés természetesen érezteti hatását a környező nagyhatalmakhoz való viszonyulásban is: míg a leköszönő baloldali kormányzat a ciklus kezdetén még nagy szerepet szánt az Oroszországgal és a közép-ázsiai régióval történő együttműködésnek, a hivatalba lépett új kormányzat – külpolitikai hagyományainak és értékeinek megfelelően – sokkal inkább az Egyesült Államok vezetete szövetségi rendhez kötődik. Az amerikai–kínai szembenállás egyébként folyamatos bonyolult egyensúlyozásra kényszeríti a mindenkori szöuli vezetést, mivel az ország számára az első számú politikai-biztonságpolitikai szövetséges és az első számú gazdasági partner egyaránt kiemelt fontosságú.

Mint ismeretes, az amerikai–kínai viszonyt a hagyományos feszültségzónákon (Dél-kínai-tenger, Tajvan, Hongkong, Tibet) (MARTON 2024; VÖRÖS–HORVÁTH 2024) túl egyre inkább súlyosbítják gazdasági ügyek, különösen kereskedelmi és információs-technológiai kérdések. Az utóbbi az egyik legélesebb választóvonalnak bizonyult, ugyanis az Egyesült Államok által életre hívott „The Clean Network”

kezdeményezés azt a célt tűzte ki, hogy a nyugati világban kiépülő 5G telekommunikációs hálózatok mellőzzék a kínai vállalatok termékeit, így elsősorban a Huawei márka eszközeit. Kína saját globális adatbiztonsági kezdeményezésével vágott vissza, amelyet diplomáciai csatornákon keresztül a szöuli kormányzat figyelmébe is ajánlott. Ezzel párhuzamosan az amerikai diplomácia kezdeményezte az Egyesült Államokat, Ausztráliát, Japánt és Indiát tömörítő QUAD (Négyek) fórum bővítését Dél-Koreával és más szövetséges országokkal, bár Dél-Korea tartózkodott a szervezettel kapcsolatos bárminemű megnyilvánulástól, ugyanis nem akarta veszélyeztetni kapcsolatait Kínával. A szöuli kormányzat egyébként azt közölte, hogy nem kapott hivatalos felkérést a QUAD fórumhoz való csatlakozásra (Yonhap 2021: 91).

A Koreai Köztársaság biztonsági aggodalmait nem csupán a KNDK folyamatos erődemonstrációi okozzák, hanem az ország közvetlen közelében zajló orosz és kínai légi manőverek is, amelyek különösen az orosz–ukrán háború kirobbanása óta számítanak fenyegetőnek. 2022 májusában például négy orosz repülőgép – köztük két Tu-95-ös bombázó – és két kínai bombázó hatolt be előzetes jelzés nélkül a dél-koreai légvédelmi azonosító zónába (KADIZ), amire minden valószínűség szerint Joe Biden amerikai elnök ötnapos ázsiai útja miatt került sor (SONG 2022a). 2022 nyarának végén és őszén újfent hasonló eseményekre került sor: orosz és kínai repülőgépek több alkalommal is behatoltak a dél-koreai légvédelmi azonosító zónába, amely ugyan nem része az ország légterének, de az átrepülési szándék előzetes jelzése kötelező. 2022. november 30-án egyszerre hat orosz repülőgép és két kínai bombázó is érintette az említett zónát (SONG 2022b). Mindezek a fejlemények és a dél-koreai hadiipar exportcéljai egységesen járultak hozzá ahhoz, hogy korábban nem tapasztalt közeledés indult meg a Koreai Köztársaság és az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) között. Jun Szok Jol elnök 2022 júniusában részt vett a katonai szervezet madridi csúcserkeztetén, amelynek során megnyitották Dél-Korea NATO-hoz akkreditált képviselőjét, majd az év végén a szöuli kormányzat bemutatta az indo-csendes-óceáni térségre vonatkozó stratégiai célkitűzéseit, amely által szoros együttműködésre törekszik a szervezettel. A folyamat következő lépéseként 2023 januárjában Jun Szok Jol elnök Szöulban fogadta Jens Stoltenberg NATO-főtáitkárt (H. LEE 2023c).

Visszatérve az amerikai–kínai szembenállás kérdésköréhez fontos megemlíteni, hogy a Koreai-félszigeten már csaknem 80 éve a rivális érdekszférák határa húzódik. A félsziget déli része 1945 óta az amerikai érdekszférába tartozik, északi része pedig a szovjet tömb egyik sajátos entitása lett, majd az 1990-es évek során a kínai érdekszférába került. Napjainkban tehát az amerikai és a kínai érdekszféra egyik ütközőzónája a Koreai-félsziget, ahol a két rivális nagyhatalom szembenállása közvetett módon, a két rivális

koreai állam szembenállásán keresztül mutatkozik meg. A fentiekkel kapcsolatos szöuli dilemmákról 2020 tavaszán Pak Cshol On nyugalmazott dél-koreai politikus, az 1988-as magyar–dél-koreai titkos tárgyalások vezetője úgy fogalmazott e sorok írójának, hogy Dél-Korea minden sikerét az amerikai érdekszférába tartozva érte el, és a kínai érdekszféra kiterjesztése a félsziget egészére semmiképpen sem lehet alternatíva. Bár a kínai érdekszférába tartozva talán megvalósulhatna Dél-Korea és Észak-Korea laza föderációja, a koreaiak számára azok az évszázadok, amikor kínai befolyás alatt álltak – a 14. század végétől a 19. század végéig –, elrettentő példát jelentenek. Akkoriban ugyanis az ország „az elmaradottak között is a legelmaradottabb” volt. A veterán politikus úgy vélte, hogy az amerikai–kínai kapcsolatok alakulása során előfordulhat olyan fejlemény, hogy az Egyesült Államok „lemond” a félsziget déli részéről, mert annak megtartása „több fejtörést” jelent az amerikai stratégiai gondolkodók számára, mint tényleges hasznót.<sup>1</sup> A fentiekhez annyit lehet még hozzátenni, hogy dél-koreai történészkörökben ilyen „lemondásként” tekintenek arra az időszakra, amikor a 20. század elején Nagy-Britannia és az Egyesült Államok nem ellenezte a Koreai Császárság függetlenségének elvesztését és a japán gyarmati uralom létrejöttét.

### **Japán helyzete és a kelet-ázsiai fegyverkezési verseny**

Japán biztonságpolitikai helyzetét már évtizedek óta hármas fenyegetés határozza meg: egyszerre kényszerül szembenézni a folyamatos észak-koreai provokációkkal, a Kelet-kínai-tengeren érzékelhető kínai terjeszkedéssel, valamint az északi irányból tapasztalható orosz fenyegetéssel. 2022 júliusában a tokiói kormányzat közzétette éves védelmi jelentését, amelyben leszögezte, hogy Kína és Oroszország kapcsolatai a közeljövőben várhatóan még szorosabbá válnak. A jelentés továbbá arra hívta fel a figyelmet, hogy az orosz fél ukrajnai agressziója kedvezőtlen precedenst teremthet, ezek után más országok is megpróbálhatják félretenni a nemzetközi jogot, és erőszakkal próbálhatják megváltoztatni a kialakult *status quót* a világ más részein, akár Kelet-Ázsiában is. Az utóbbi megjegyzés egyértelműen Kínára vonatkozott, ugyanis a 21. század harmadik évtizedének elején ismét növekedett a lehetősége annak, hogy a pekingi döntéshozók fegyveres erőt alkalmazzanak Tajvan visszaszerzése érdekében – ezt a tényt Kishi Nobuo japán védelmi miniszter is megerősítette az éves védelmi jelentés közzététele utáni sajtótájékoztatón (Kyodo 2022c).

<sup>1</sup> A szerző beszélgetése Pak Cshol On nyugalmazott dél-koreai politikussal. Szöul, 2020. április 28.

Az orosz–ukrán háború kitörését követően a kelet-ázsiai térségben is megerősödött a hagyományos szövetségesek egymásrautaltsága és együttműködése. A japán *Kyodo* hírügynökség 2022 júliusában pekingi forrásokra hivatkozva számolt be arról, hogy Kína és Oroszország minden bizonnyal megerősíti Japánnal szembeni tengeri manővereit, valamint jobban fogják koordinálni együttműködésüket. A történetek közvetlen előzménye, hogy 2022 júliusának elején egy orosz hadihajó közelítette meg a Kelet-kínai-tengeren lévő – japán ellenőrzés alatt álló, de vitatott hovatartozású – Szenkaku-szigetek (kínaiul Tiaojü-szigetek) térségét, ahonnan rövidesen egy kínai hadihajó üldözte el. Sajtóinformációk szerint az orosz hajó valószínűleg egy tájfunnt akart elkerülni, ezért közelítette meg a Japán és Kína által is magának követelt területet. A tengeri incidenst követően a kínai és az orosz fél online konzultációt folytatott, és megállapodtak arról, hogy előzetesen értesítik egymást, ha hadihajóik a Szenkaku-szigetek térségében vagy a Tajvani-szoros közelében haladnak el. Az előzetes értesítésekre akkor is sor fog kerülni, ha a kínai hajók megközelítik a szintén vitatott hovatartozású Kuril-szigetek (japánul Csisima) térségét, amelyek Oroszország ellenőrzése alatt állnak ugyan, de Japán saját területének tekinti a négy szigetet (Kyodo 2022b). Mint ismeretes, Kunashir, Iturup (Etorofu) és Shikotan szigetét, valamint a Habomai-szigetcsoportot a második világháború utolsó napjaiban szovjet csapatok szállták meg, Japán viszont a mai napig saját megszállt területeként tekint a szigetekre, amelyek a japán terminológiában „Északi Területek” néven szerepelnek.

A vitatott hovatartozású északkelet-ázsiai szigetek térségében az orosz fegyveres erők már 2022 márciusának végén is nagyszabású hadgyakorlatot hajtottak végre, amelyben 3000 katoná és 100 katonai jármű vett részt. A manőver forgatókönyve szerint az orosz erők „ellentámadást indítottak” egy ellenséges inváziós kísérletet követően (Kyodo 2022a). Csaknem fél évvel később, 2022 szeptemberének elején pedig a *Vosztok 2022* nevű hadgyakorlat keretében zajlott le orosz katonai manőver a Kuril-szigetekhez tartozó Kunashir és Iturup területén, ami japán részről felháborodást és aggodalmakat váltott ki. Bár az orosz védelminiszter-helyettes azt nyilatkozta, hogy a gyakorlat nem irányult egyetlen konkrét ország vagy katonai szövetség ellen sem, az ukrainai fejlemények árnyékában mindez nem hatott túlságosan megnyugtatóan (Japan Times 2022a). Két héttel később, szintén a *Vosztok 2022* hadgyakorlat részeként orosz és kínai közös haditengerészeti manőverre került sor a Csendes-óceán térségében is. A közös „járőrözés” taktikai manőverezést és tüzérségi lögyakorlatot foglalt magában, az orosz fél megfogalmazása szerint annak érdekében, hogy a „béke és stabilitás” fennmaradjon a csendes-óceáni térségben, valamint biztosítsák az orosz és kínai „gazdasági tevékenységet folytató létesítmények” védelmét (Japan Times 2022b).

A fentiekben bemutatott hármás fenyegetés hatására Japán vezetése fontos döntést hozott a védelmi költségvetés növeléséről. A szigetország katonai célra fordított költségvetésének felső határa már régóta az ország bruttó hazai össztermékének 1%-a, azaz körülbelül 5 billió jen volt (2022. nyári árfolyamon számolva 36,2 milliárd dollár). Ez azt jelentette, hogy a GDP arányában a szigetország rendelkezett a legalacsonyabb védelmi költségvetéssel a G7-es országok, valamint Ausztrália és a Koreai Köztársaság között. A kormányzó Liberális Demokrata Párt úgy döntött tehát, hogy a védelmi költségvetés összege az évtized második feléig a bruttó hazai össztermék 2%-ára emelkedjen (Kyodo 2022c).

A 21. század harmadik évtizedének elejére tehát Északkelet-Ázsiában fegyverkezési verseny alakult ki, amelynek első számú kiváltó okai a folyamatos észak-koreai erő-demonstrációk voltak, de a mind nagyobb méreteket öltő amerikai–kínai szembenállás és az orosz–ukrán háború is nagy löketet adott a térség országainak felfegyverkezéséhez. Japán és Dél-Korea ugyanis már nem kívánja kizárólag az amerikai védőernyőre bízni az ország védelmét, hanem saját maguk is rendelkezni kívánnak a szükséges kapacitásokkal. Dél-Korea konzervatív irányultságú államfője 2023 januárjában már annak a lehetőségét is meglebegettette, hogy a KNDK nukleáris fenyegetettségének fokozódása esetén a Koreai Köztársaság akár saját nukleáris eszközöket is birtokolhat (H. LEE 2023b). Az ország hadiipara egyébként az ezredforduló óta eltelt időszakban látványosan felfutott, majd az orosz–ukrán háború kitörését követően nagy volumenű fegyverüzleteket kötöttek Lengyelországgal mint a konfliktushoz földrajzilag legközelebb lévő uniós országgal. Miként Mariusz Błaszczak lengyel védelmi miniszter kijelentette, az országa és a Koreai Köztársaság közötti stratégiai jelentőségű együttműködés hátterében az orosz–ukrán háború tapasztalatai húzódnak, ugyanis a korszerű páncélosok és a tüzérség rendkívül fontos szerepet tölt be a harcmezőkön (LONDON–SEO–ATAMAN 2022). A megállapodás értelmében a lengyel fél 180 darab dél-koreai gyártmányú K-2 típusú harckocsit vásárol, további 800 darabot pedig Lengyelországban fog legyártani majd. A közép-európai ország 48 darab dél-koreai K-9 típusú önjáró tarack beszerzéséről is megállapodott, amit 600 darab – szintén Lengyelországban készülő – eszköz fog követni. Miként a lengyel védelmi minisztérium közölte, összesen 48 darab FA-50 típusú dél-koreai könnyű vadászgépet is vásárolnak, amelyek közül az első 12 darabot 2023-ban szállítják majd le. Az utóbbi eszközök egyébként nagy hasonlóságot mutatnak az amerikai F-16-os többcélú vadászgépekkel, amelyeket a lengyel légierő jelenleg is használ. Ennek megfelelően az F-16-os pilóták néhány órás képzést követően már képesek lesznek a dél-koreai FA-50-esek irányítására (M. LEE 2022a). A Koreai Köztársaság hadiiparának egyik legutóbbi sikereként az is bejárta a világsajtót,

hogy a szintén hazai gyártású KF-21 típusú vadászgép szuperszonikus sebességet ért el. A teljesítményt Li Dzsong Szob védelmi miniszter „történelmi bravúrként” értékelte, amellyel nagyon fontos lépést sikerült megtenniük, hogy az ország a világ negyedik legnagyobb hadiipari exportőrévé váljon.<sup>2</sup>

### **A KNDK nemzetközi mozgásterének növekedése**

A phenjani rezsim folyamatos erődemonstrációi következtében a nemzetközi közösség 2017-ben minden korábbinál szigorúbb büntetőintézkedés-csomagot léptetett életbe az országgal szemben, ráadásul a szankciókhoz Kína és Oroszország is csatlakozott. Bár 2018-ban és 2019-ben Kim Dzsong Un észak-koreai vezető és Donald Trump amerikai elnök összesen három alkalommal is találkozott egymással, a tárgyalások nem eredményeztek olyan kompromisszumot, amely a szankciók enyhítésének irányába mutatott volna, ráadásul a 2020 elején megkezdődött koronavírus-világjárvány miatti lezárások tovább növelték a KNDK elszigeteltségét. A gazdasági büntetőintézkedések, a kényszerű határzár, valamint az országot sújtó természeti katasztrófák 2020 második felére rendkívül súlyos helyzetet teremtettek a KNDK döntéshozói számára.

Az orosz–ukrán háború kitörése azonban teljes mértékben megváltoztatta a nemzetközi viszonyokat, aminek során a KNDK támogatása hirtelen felértékelődött az elszigetelődő Oroszország számára. 2022 júliusában Kim Dzsong Un észak-koreai vezető Vlagyimir Putyin elnöknek küldött levelében egyértelműen felsorakozott a régi-új nagyhatalmi patrónus mögött, és a nyilvánosság számára is elérhetővé tett levélben kifejtette, hogy Oroszország „nagy sikereket ért el méltóságának és biztonságának megvalósítása” terén, illetve az orosz félnek sikerült minden „kihívást és nehézséget” leküzdenie (Yi 2022). Ezzel párhuzamosan a KNDK elismerte a megszállt ukrán területeken létrehozott, úgynevezett Donyeck-i Népköztársaság és az úgynevezett Luhanszki Népköztársaság önálló államiségát, ami világszerte egyértelművé tette, hogy az észak-koreai–orosz kapcsolatok régen nem tapasztalt szintre emelkedtek.<sup>3</sup> A fejleményeket követően az *Izvesztijja* című orosz napilap interjút közölt Alekszandr Macegora phenjani orosz nagykövettel, aki felvázolta, hogy a „magasan képzett és igénytelen” észak-koreai munkások képesek lehetnek majd az említett két bábállam infrastruktúrájának helyreállítására (PORTYAKOVA 2022).

<sup>2</sup> A szöuli kormányzat 2015-ben indította el KF-21 típusú 4,5 generációs vadászgépek kifejlesztésének programját, hogy lecserélhesse az ország előregedett F-4-es és F-5-ös vadászgépeit (SONG 2023b).

<sup>3</sup> Oroszország phenjani nagykövetségének 2022. július 14-i közleménye alapján.

A fentiekkel párhuzamosan egy másik fontos fejlemény is történt, amely hozzájárult a KNDK nemzetközi mozgásterének bővüléséhez. 2022 augusztusában Nancy Pelosi amerikai házelnök Tajvan szigetére látogatott, ami a Kínai Népköztársaság részéről heves tiltakozást váltott ki. Ennek során Kína katonai erődemonstrációk sorát hajtotta végre az általa „szakadár tartományként” számontartott sziget körül, valamint figyelemfelkeltő célzattal rakétaindításokra is sor került. A KNDK külügyminisztériuma a felfokozott nemzetközi helyzet közepette egyértelműen kiállt a kínai álláspont mellett, közleménye az Egyesült Államokat tette felelőssé a feszültségért, mivel „olajat önt a tűzre”. Az észak-koreai kommuniké Nancy Pelosit a nemzetközi béke és stabilitás „legrosszabb rombolójának” minősítette, hozzátéve azt is, hogy az Egyesült Államoknak „drágán kell majd fizetnie” az általa okozott gondokért (Straits Times 2022). 2022. október 1-jén Kim Dzsong Un levélben gratulált Hszi Csin-ping államfőnek a Kínai Népköztársaság kikiáltásának 73. évfordulója alkalmából, amelyben többek között leszögezte, hogy a KNDK mindig támogatni fogja a Tajvan státuszával kapcsolatos kínai álláspontot (KCNA Watch 2022).

A nemzetközi környezet változásának eredményeképpen tehát a phenjani rezsim Oroszország és Kína vonatkozásában is sikerrel szabadult meg attól az állapottól, amelybe 2017-ben folyamatos erődemonstrációi következtében került. A KNDK két régi-új nagyhatalmi patrónusa pedig az Egyesült Államokkal folytatott ütésváltások közepette már nyilvánvalóan teljesen másképpen viszonyul az észak-koreai államhoz és az ellene hozott gazdasági büntetőintézkedésekhez, mint pár évvel korábban. Az orosz–ukrán háború elhúzódása, valamint a putyini Oroszország további elszigetelődése (RÁCZ 2024) ahhoz vezethet, hogy Oroszország lesz az első olyan nagyhatalom, amely elismeri a KNDK-t nukleáris eszközökkel rendelkező országgént.

### **Az Egyesült Államok törekvése a hagyományos szövetségi rend megerősítésére**

Az Egyesült Államok mindenkori külpolitikája számára alapvető érdek, hogy a kelet-ázsiai térségben található szövetségeseit minél szorosabban tudhassa maga mellett, illetve az érintett országok is minél konstruktívabb kapcsolatban álljanak egymással (a témáról bővebben: HÁDA–MATURA 2020). Az utóbbi kérdés Achilles-pontja a Dél-Korea és Japán közti viszony, amely még napjainkban is számtalan feszültséget hordoz magában. Mint ismeretes, a két szomszédos ország a második világháború végét követően 20 évvel, 1965-ben vette fel a diplomáciai kapcsolatokat egymással, aminek során a szigetország gazdaságfejlesztési

támogatásnak nevezett jóvátételt is fizetett a gyarmati uralom idején okozott károkért. A koreai közvélemény nagy része azonban korántsem tekinti lezártnak az elszenvedett történelmi sérelmek kérdéskörét, és úgy véli, hogy a szigetország nem megfelelő módon nézett szembe az általa okozott károk örökségével. Ehhez kapcsolódóan meg kell említeni, hogy a koreai nemzeti identitás több meghatározó eleme is a Japán-ellenes érzelmekre épül: a kiemelkedő nemzeti hősektől (Li Szun Sin admirális, An Dzsung Gün és Kim Gu függetlenségi harcos) kezdve az *Arirang* című nemzeti dalig és a Pektuszan nevű szent hegyig számos emlék kötődik a szigetországgal folytatott harcok időszakához.

A két szomszédos ország viszonya 2018 októberétől vált különösen rideggé, miután a koreai Legfelsőbb Bíróság két japán céget (Nippon Steel és Mitsubishi Heavy Industries) arra kötelezett, hogy fizessen kompenzációt a gyarmati uralom időszakában általa dolgoztatott koreai kényszers munkásoknak. A szigetország válaszlépésként kizárta Dél-Koreát a megbízható kereskedelmi partnereket tartalmazó „fehér listáról”, amelynek következtében számos japán gyártmányú ipari alapanyag elérhetetlenné vált az országban. 2019 októberében Naruhito japán császár koronázási ceremóniájának margóján Li Nak Jon dél-koreai miniszterelnök ugyan megállapodott japán partnerével, Abe Sinzó akkori miniszterelnökkel a bilaterális kapcsolatok javításának szükségességéről, érdemi előrelépést azonban nem sikerült elérni.

A fentiek következtében az Egyesült Államok azon törekvése, hogy minél szorosabb viszonyt alakítson ki két fő kelet-ázsiai szövetségese között, mind ez ideig nem vezetett eredményre. Sőt, a Japán-ellenes érzelmek terén bizonyos egységfront is tapasztalható a Koreai Köztársaság és a Kínai Népköztársaság között, ami nyilvánvaló okok miatt a legkevésbé sem tetszik az Egyesült Államoknak. E sorok írója 2021 júniusában saját szemével figyelhette meg, hogy az UNESCO Világörökség részévé nyilvánított Meidzsi-korszakbeli japán ipari létesítmények kapcsán kialakult vitában mennyire egyetemes a dél-koreai és a kínai álláspont. Mint ismeretes, a világörökség részévé nyilvánított helyszíneken a második világháború idején nagy számban dolgoztattak koreai, kínai és más országbeli kényszers munkásokat, a helyszíneket bemutató tokiói információiroda viszont sehol sem jelzi azt, hogy az illetők nem önkéntes munkavállalók, hanem rabszolgamunkára hurcolt emberek voltak. A fentiekkel kapcsolatosan a szöuli külügyminisztérium tájékoztató értekezletet szervezett az országba akkreditált diplomáciai missziók részére, amelyen viszonylag kevés ország képviseltette magát, ugyanakkor a kínaiak nagyköveti szinten vettek részt. Az utóbbi abból a szempontból is említésre méltó, mert a szöuli diplomáciai testület eseményein a mindenkori kínai nagykövet rendkívül ritkán szokott megjelenni. A Japán–Kína–Korea-viszonyrendszer összetettségét nagyon jól jellemzi az a beszélgetés, amely a fenti időszakban zajlott le az Európai

Unió szöuli nagykövetének rezidenciáján. Michael Reiterer EU-nagykövet munkabéden látta vendégül a dél-koreai nemzetgyűlés több képviselőjét és e sorok íróját, a beszélgetés egyik témája a Dél-Koreában tapasztalható Japán-ellenesség jövője volt. Ennek kapcsán Reiterer nagykövet arra figyelmeztette a koreai képviselőket, hogy ezeket a megnyilvánulásokat mindenképpen vissza kéne szorítani ahhoz, hogy az ország az Egyesült Államok vezette szövetségi rendszerben maradhasson. Ellenkező esetben ugyanis „oda fognak kerülni, ahova soha nem szeretnének”. Az utóbbi megjegyzés egyértelműen a kínai érdekszférára vonatkozott.

Mint korábban már említettük, 2022 májusában ismét konzervatív indíttatású államfő vette át a Koreai Köztársaság irányítását, ami a várakozásoknak megfelelően változásokat hozott az ország külkapcsolataiban is. Ennek következtében politikai döntés született arról, hogy a dél-koreai haditengerészet képviseltetni fogja magát a Japán Tengeri Önvédelmi Erők flottafelvonulásán, amelyre a Tokió melletti Szagami-öbölben került sor. Hasonló részvétel már 2002-ben és 2015-ben is volt, bár a közös felvonulás mindig belpolitikai vitákat kavart, ugyanis ilyen alkalmakkor elkerülhetetlen a részt vevő koreai hadihajó tisztelgő elhaladása a japán hadihajók előtt, amelyeken a második világháborús időszakot idéző napsugaras zászló (Kjokudzszicu-ki) lobog. A megosztó szimbólumot 1889-től a Japán Birodalmi Flotta használta, majd 1954-ben a Japán Tengeri Önvédelmi Erők is átvette használatát, bár Dél-Koreában civil szervezetek rendszeresen kampányolnak azért, hogy a napsugaras zászló használata kerüljön egy elbírálás alá a német horogkeresztes zászlóéval, ugyanis mindkettő a háborús agresszióra emlékeztet. Mindez tökéletesen illusztrálja, hogy mennyire nehéz megvalósítani az Egyesült Államok kelet-ázsiai szövetségeseinek egységét (M. LEE 2022b).

Az új dél-koreai vezetés azonban rendkívül eltökélt abban, hogy rendezze a szomszédos szigetországgal fenntartott viszonyt. 2023. március 1-jén – a Japán-ellenes koreai felkelés évfordulóján mondott beszédében – Jun Szok Jol elnök kimondottan jövőorientált álláspontot fogalmazott meg a szigetországgal kapcsolatosan, amelyet azonos értékeket valló államnak nevezett. Kiemelte továbbá, hogy Japán fontos partner lehet Dél-Korea számára az Észak-Korea okozta fenyegetés elhárításában, valamint egyes globális kihívások megoldása terén (BYUN 2023). A fentieket követően Jun elnök bejelentette, hogy országa a japán cégek közreműködésétől függetlenül is kárpótolni fogja a második világháborús kényszermunkák elszenvedőit. Az intézkedés célja egyértelműen az, hogy új fejezetet lehessen nyitni a két szomszédos ország viszonyában, így – a jövőbe vetett hittel – kezdeményezték a fiatal generációk közti kulturális és oktatási cserekapcsolatok kiterjesztését is (H. LEE 2023d). Az Egyesült Államok Külügyminisztériuma természetesen azonnal üdvözölte a két szövetséges ország

vezetésének erőfeszítéseit, amelyek a kétoldalú kapcsolatok javítását célozzák (BYUN 2023). 2023 márciusának közepén Jon Szok Jol elnök és felesége hivatalos látogatást is tett Japánban, amelynek során megpecsételték a két szomszédos ország „jövőorientált” kapcsolatait. Kérdéses ugyanakkor, hogy a nagypolitikai gesztusok képesek lesznek-e a koreai nemzeti identitás részévé vált Japán-ellenes érzelmek csökkentésére.

### **Északkelet-Ázsia biztonsági viszonyainak legutóbbi fejleményei**

A 21. század első és második évtizedének fejleményeit elemezve azt tapasztaljuk, hogy az északkelet-ázsiai térségben egymást gerjesztő folyamatok zajlottak és zajlanak. Az Egyesült Államok a KNDK-ra mutatva, de közben a Kínai Népköztársaságra gondolva próbálja egyre szorosabbra fűzni viszonyát szövetségeseivel, illetve rendszeres amerikai–dél-koreai hadgyakorlatokat szervezni, amire válaszul a KNDK újabb és újabb erődemonstrációkat hajt végre.

A Biden-adminisztráció hivatalba lépése óta erősödő feszültség további fokozódását jelezte, hogy 2022. október 14-én a Koreai Néphadsereg csapatai mintegy 560 tüzérségi lövedéket lőttek ki a két ország közti tengeri határvonal irányába a félsziget nyugati és keleti partvidékén (Ji 2022a). Erre válaszul a dél-koreai fegyveres erők október 17-én megindították *Hoguk* (jelentése: Honvédelem) nevet viselő hadgyakorlatukat a demilitarizált övezet keleti részén, amelynek során szintén leadtak lövéseket tüzérségi eszközökből. A KNDK válasza két nappal később érkezett: az ország nyugati partvidékén a Sárga-tenger irányába 100, a keleti partvidéken pedig 150 lövedéket lőttek ki (BYUN 2022). A Sárga-tengeren húzódó vitatott határvonal térségében végrehajtott erődemonstráció egyébként a 2018 szeptemberében létrejött Korea-közi katonai megállapodás egyértelmű megsértésének tekinthető, ugyanis a phenjani Mun Dzse In – Kim Dzsong Un-csúcstalálkozó során arról egyeztek meg, hogy a felek nem hajtanak végre tüzérségi gyakorlatokat és tengeri manővereket a sárga-tengeri határvonal térségében. A Koreai Néphadsereg vezérkari főnöksége a tüzérségi erődemonstrációt „figyelmeztető és elrettentő” tűznek minősítette, amellyel az „ellenség” hadgyakorlatára válaszolt, ám sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy az észak-koreai figyelemfelkeltés a Kínai Kommunista Párt párhuzamosan zajló 20. Kongresszusának szolt. A fontos kínai pártesemény nyitónapján a *Rodong Shinmun* címlapján közölte Hszi Csin-ping kínai államfő Kim Dzsong Unnak címzett, pár nappal korábban kelt levelét, amely méltatta Kína és Észak-Korea stratégiai együttműködését a „bonyolult nemzetközi és regionális biztonsági dinamikák” közepette (Ji 2022b). Ezzel párhuzamosan a Koreai Munkapárt Központi Bizottsága

levélben üdvözölte a Kínai Kommunista Párt 20. Kongresszusát, kiemelve, hogy a két párt és a két ország „példátlanul összetett nemzetközi környezetben” tevékenykedik (Rodong 2022). A KNDK mindezzel azt kívánta demonstrálni, hogy a fokozódó kínai–amerikai szembenállás árnyékában egyértelműen felsorakozik hagyományos szövetségese mellett, a korábbi kétoldalú nézeteltérések – mint 2017-ben Kína csatlakozása a KNDK elleni gazdasági büntetőintézkedésekhez – már lezárt fejezetet képeznek.

A Koreai-félsziget térségében a feszültség 2022 novemberének elején ismét szintet lépett, ugyanis az Egyesült Államok és Dél-Korea légierije megkezdte a nagyszabású *Vigilant Storm* (Éber Vihar) hadgyakorlatot, amelynek során több mint 240 repülőgépet – köztük radarok által nem érzékelhető lopakodó harci eszközöket – vonultattak fel. Ezzel párhuzamosan érkezett meg a dél-koreai partokhoz az Egyesült Államok USS Key West nevű nukleáris meghajtású támadó tengeralattjárója, amelyre a KNDK rendkívül hevesen reagált: Pak Dzsong Cshon, a Koreai Munkapárt KB-titkára közölte, hogy az USA és Dél-Korea „szörnyű árat” fog fizetni, ha úgy dönt, hogy megtámadja az országot (CHAE 2022). Mindezen előzmények után november 2-án az észak-koreai fegyveres erők mintegy 23 rakétát indítottak az ország különböző területeiről, amelyek közül az egyik a keleti oldalon áthaladt a két koreai állam közti tengeri határvonalon, amire gyakorlatilag a koreai háború harci eseményeit lezáró 1953-as fegyverszünet óta nem volt példa. A rövid hatótávolságú ballisztikus rakéta a tengeri határvonaltól 26 kilométerre délre, a dél-koreai Szokcscho várostól 57 kilométerre keletre csapódott a vízbe. A fenyegető lépésre válaszul a dél-koreai légierő vadászgépei három precíziós rakétát indítottak a tengeri határvonaltól északra lévő vizek irányába, de a KNDK reakciója sem váratott sokat magára, mivel a térséghez közel fekvő észak-koreai Koszong járásból tüzérségi lövések hangjait lehetett hallani (CHAE 2022). Egy nappal később, november 3-án a KNDK három ballisztikus rakétát indított, amelyek közül az egyik minden bizonnyal interkontinentális nagy hatótávolságú eszköz volt, amely Japán irányába repült, de vélhetően műszaki hiba miatt megsemmisült.

A *Vigilant Storm* hadgyakorlat utolsó napján a KNDK újabb négy rövid hatótávolságú rakéta indításával fejezte ki ellenérzéseit, ráadásul az indítóhely ezúttal nem Dél-Koreához közelebb eső területeken volt, hanem a kínai határvidéken lévő Észak-Phjongan tartományban, alig 20 kilométerre a kínai Tantung határvárostól. Az amerikai–dél-koreai gyakorlat utolsó napján az Egyesült Államok két Guamról felszálló B-1 B Lancer bombázót is felvonultatott, ez a típus egyébként legutoljára 2017-ben repült Dél-Korea felett az akkori feszültségek idején. A dél-koreai fegyveres erők valamennyi fegyvernemének parancsnokaiból álló Egyesített Vezérkari Főnökség közleménye szerint a B-1 B Lancer bombázók demonstratív felvonultatása

2022. november 5-én megmutatta, hogy az amerikai–dél-koreai szövetség kész „szigorúan reagálni” a KNDK provokációira (M. LEE 2022c).

Bár a világsajtóban kevés publicitást nyert, a fenti erődemonstrációkkal egy időben zajlott le a Pentagonban az amerikai és a dél-koreai védelmi miniszter 54. biztonsági konzultációja, amelynek eredményeiről közös kommuniké született. Lloyd J. Austin és Li Dzsong Szob miniszter találkozója megerősítette a két szövetséges elkötelezettségét a demokratikus normák előmozdítása iránt az indiai–csendes-óceáni térségben, valamint az aktuális fejleményekre reagálva kifejezték aggodalmukat amiatt, hogy a KNDK többszörösen megsértette a 2018 őszén kötött katonai egyezményt. Austin megismételte, hogy országa „kiterjesztett elrettentés” révén védelmezi a Koreai Köztársaságot, amely magában foglalja az amerikai védelmi képességek teljes skálájának – így többek közt a nukleáris eszközöknek a – felhasználását. Közölte azt is, hogy az Egyesült Államok szövetségesei elleni bármilyen nukleáris támadás elfogadhatatlan, és az egyértelműen a Kim-rezsim végét fogja jelenteni. A felek megállapodtak abban, hogy az elrettentés fokozásának érdekében – szükség esetén – elkötelezettek újabb amerikai katonai eszközök telepítésére is Dél-Korea területére (54th Security Consultative Meeting Joint Communiqué 2022). Az utóbbi pont konkrétumokat ugyan nem tartalmazott, de minden bizonnyal a szöuli kormányzat biztonsági aggodalmaira reflektált.

A közös kommuniké közölte azt is, hogy az Egyesült Államok evidenciában tartja a Koreai Köztársaság azon törekvését, hogy az ország délkeleti részén lévő Camp Caroll területén felállított amerikai THAAD elhárító rakétaüteg továbbra is az adott helyszínen állomásozzon. Az utóbbi ügy egyébként kiemelt figyelmet érdemel, mivel nagyon pontosan illusztrálja a Koreai Köztársaság kényes egyensúlyozását első számú politikai-biztonságpolitikai szövetségese és első számú külgazdasági partnere között. Mint ismeretes, még 2016-ban az amerikai rakétaüteg telepítése a Kínai Népköztársaság részéről rendkívül heves tiltakozást váltott ki, ugyanis a fegyverrendszer radarjai Észak-Koreán kívül Kína északkeleti területeit is képesek megfigyelni. Az üteg telepítését követően Kína gazdasági büntetőintézkedéseket is érvénybe léptetett Dél-Koreával szemben, aminek következményeképpen 2017 és 2018 között teljesen leálltak az országba beutazó kínai turistacsoportok, érzékeny veszteséget okozva ezzel a helyi idegenforgalomnak (KIM 2020). Az Egyesült Államok és Kína közti egyensúlyozás részeként Mun Dzse In akkori államfő meghirdette a „három nem” politikáját, miszerint az ország nem telepít további THAAD elhárító rakétaütegeket, nem vesz részt az Egyesült Államok vezette rakétavédelmi hálózatban, valamint nem köt hármas katonai paktumot az Egyesült Államokkal és Japánnal. 2022 nyarán Kína nyomatékosan jelezte a hivatalba lépő új dél-koreai kormányzat számára, hogy a „három nem” politikájának továbbra is

érvényben kell maradnia. Pak Dzsing új dél-koreai külügyminiszter nemzetgyűlési meghallgatásán azonban közölte, hogy a „három nem” korántsem kétoldalú megállapodás volt Kína és Dél-Korea között, hanem a szöuli külpolitikai magatartás magyarázata. A THAAD-ügy tehát ismételten érzékeny kérdéssé lépett elő, mivel Kína deklaráltan úgy tekint a rakétaütegek telepítésére mint saját biztonságát aláásó amerikai mesterkedésre, az Egyesült Államok viszont a növekvő mértékű észak-koreai fenyegetés miatt tartja szükségesnek az ütegek jelenlétét a Koreai-félsziget déli részén (C. LEE 2022).

A KNDK jelentette fenyegetés 2022 karácsonyán újabb kellemetlen meglepetésekkel szolgált. A Koreai Köztársaság légtérét öt észak-koreai drón sértette meg, semlegesítésükre a dél-koreai légierő több vadászgépet és harci helikoptert indított. A légtérsértő robotrepülőgépek közül végül egyet sem sikerült lelőni, ami miatt a dél-koreai fegyvernemek egyesített vezérkari főnöksége bocsánatkérésre is kényszerült. Miként közleményében kifejtette, nem akart olyan szintű erőt alkalmazni a drónok elpusztítása érdekében, amely a dél-koreai civil lakosságnak esetleges kellemetlenséget okozhatott volna. Ez minden bizonnyal arra utalt, hogy a robotrepülőgépek roncsai a lakott területekre zuhanva kárt tehetek volna az ott tartózkodó emberekben és a vagyontárgyakban.

A karácsonykor lezajlott incidens több fontos tényre is rávilágított. Elsőként arra, hogy a demilitarizált övezethez rendkívül közel fekvő dél-koreai főváros mennyire sebezhető. Az ezredforduló utáni években többször is napirenden volt már, hogy az adminisztratív fővárost Szöulból a délebbre felépített Szedzsong városba költöztessék, de végül csupán a kormányzati szervek egy részét költöztették át az új helyszínre. Az észak-koreai drónok felbukkanása így ahhoz is vezethet, hogy újabb kormányzati hivatalok kerülnek majd át Szedzsongba. A karácsonyi incidens másodszor arra a tényre világított rá, hogy a dél-koreai fegyveres erők nem rendelkeznek a három méternél kisebb szárnyfeszítavolságú repülőeszközök elhárításához szükséges eszközökkel, így meg kell tenniük a szükséges lépéseket a kapacitások megteremtéséhez. Jun Szok Jol államfő egyben elrendelte, hogy a Koreai Köztársaság is állítson fel fejlett drónegységet, ami azt jelenti, hogy a nem túl távoli jövőben Dél-Korea ezeknek az eszközöknek az exportőreként is megjelenhet majd (H. LEE 2022). A karácsonyi légtérsértés harmadszor arra a tényre mutatott rá, hogy a KNDK minimális anyagi ráfordítással milyen súlyos zavarokat okozhat a Koreai Köztársaság területén. A drónok behatolása miatt az incshoni és a kimpói repülőtéren is ideiglenesen fel kellett függeszteni a forgalmat, ami akár súlyosabb kellemetlenségekhez is vezethetett volna. Jun Szok Jol dél-koreai államfő hivatali elődjével szemben kritikaként fogalmazta meg, hogy 2017 – a legutóbbi észak-koreai légtérsértéses eset – óta nem készült átfogó megoldás az északi robotrepülőgépek elhárítására. Az elnöki kritika margóján ugyanakkor

megemlítendő, hogy Mun Dzse In exelnök regnálása idején átfogó enyhülés zajlott le a Koreai-félszigeten, sőt 2018 szeptemberében – mint fentebb már említettük – fontos katonai megállapodás is kötött az összetűzések esélyének csökkentése érdekében. Mindez nyilván kevésbé tette sürgetővé a drónok elleni védelmi protokoll létrehozását.

### **A nagyhatalmak ütközőzónája**

Mint a fentiekben áttekintettük, az északkelet-ázsiai térségben a múlt századbeli hidegháborús időszak első évtizedeire jellemző feszültség alakult ki tömbökké szerveződő szövetségekkel és komoly fegyverkezési versennyel. A térség válsággócának tekinthető Koreai-félszigeten ráadásul jelentős változások történtek: a Koreai Köztársaság a 2022 májusában hivatalba lépett Jun Szok Jol elnök kormányzatának irányítása alatt felsorakozott az Egyesült Államok és a NATO mellett, a KNDK pedig régi-új nagyhatalmi patrónusainak viszonylatában sikeresen kitört korábbi elszigeteltségéből, és nagyobb nemzetközi mozgástérre tett szert. A phenjani rezsim – maga mögött tudva Moszkva és Peking támogatását – a 2022-es év során így kifejezetten konfrontatív erődemonstrációkba kezdett.

A KNDK az 1980-as évek közepe óta már több száz rakétát indított a félsziget nyugati és keleti partvidékén, amelyek minden esetben a tengerbe csapódtak. Olyan fejleményre azonban 2022 novemberéig nem került sor, hogy egy rakétát úgy irányozzanak, hogy az keresztezze a két koreai állam közötti tengeri határvonalat. Az eset így a 2010 novemberében történtekhez hasonlítható, amikor a KNDK célzott tüzéségi lövéseket adott le a Dél-Koreához tartozó Jonpjong-szigetre, amelyek két katona és két civil halálát okozták. A phenjani rezsim 2022 során több mint 95 rakétát tesztelt, amelyek között voltak ballisztikus rakéták, cirkálórakéták, valamint katyusaszerű lövegekből kilőtt eszközök is. Az erődemonstrációk azt az egyértelmű üzenetet hordozták, hogy az ország megfelelő hordozóeszközökkel rendelkezik egy háborús konfliktus esetére, amelyekkel súlyos károkat lennének képesek okozni.

2022 utolsó napjaiban a Koreai Munkapárt plenáris ülésén Kim Dzsong Un észak-koreai vezető közölte, hogy országának tovább kell növelnie nukleáris arzenálját. A fenyegető kijelentésre válaszul a Koreai Köztársaság védelmi minisztériuma bejelentette, hogy a phenjani rezsim bárminemű atomfegyver-használati kísérlete a Kim-rezsim végét fogja elhozni. A minisztérium továbbá hangsúlyozta, hogy az észak-koreai nukleáris és rakétafenyegetésre válaszul drámaian megerősítik „három tengelyre” épülő védelmi rendszerüket. Ez magában foglalja (1) az észak-koreai vezetés kiiktatását háborús

konfliktus esetén; (2) a Gyilkos Lánc nevű megelőző csapásokat végrehajtó platformot; valamint (3) a dél-koreai lég- és rakétavédelem működését. Mindeközben Pak Dzsong Hvan tábornok, a dél-koreai fegyveres erők vezérkari főnöke előre be nem jelentett látogatást tett a hadsereg azon szervezeti egységének parancsnokságán, amely az ellenséges hátszországban való különleges műveletekért felel háború esetén. A vezérkari főnök felszólította az érintett egység parancsnokságát, hogy olyan képességekkel legyen felszerelve, amelyekről az északiak a leginkább tartanak (SONG 2023a). Az észak-koreai vezetés által leginkább aggasztónak tartott fejlemények kétségkívül a dél-koreai–amerikai közös gyakorlatok, amelyek során az amerikai erők akár nukleáris eszközöket is felvonultathatnak.

Valószínűleg a fenti aggodalmat kívánta kihasználni Jun Szok Jol dél-koreai államfő, amikor egy interjúban arról számolt be, hogy országa tárgyalásokat folytat az Egyesült Államokkal közös hadgyakorlatok végrehajtásáról, amelyekbe nukleáris fegyvereket is bevonnának. Mint az elnök megfogalmazta, mindezekre azért van szükség, mert a dél-koreai közvéleményt már nem nyugtatja meg az amerikaiak által biztosított nukleáris védőernyő létezése. Ezt az elrettentő erőt ugyanis még abban az időszakban alakították ki, amikor Észak-Korea nem rendelkezett nukleáris eszközökkel, az Egyesült Államok által biztosított elrettentés pedig alapvetően a Szovjetuniónak és a Kínai Népköztársaságnak szólt. Jun Szok Jol hangsúlyozta, hogy a megváltozott körülmények miatt országa az amerikaiakkal közösen, együttműködve szeretne részt venni a nukleáris eszközökkel folytatott gyakorlatok megtervezésében és lebonyolításában (H. LEE 2023a). Joe Biden amerikai elnök azonban még aznap cáfolta dél-koreai kollégája szavait, egyértelműen leszögezve, hogy nincsenek tárgyalások a két ország között a fent említett témában (CHOI–HUNNICUTT 2023). Bármiképp is legyen, az északkelet-ázsiai térség fegyverkezési versenye egyértelmű tény, amelyben a nukleáris eszközök jelenlétének lehetősége rendkívül aggasztó. Az egymást gerjesztő folyamatok révén ugyanis a fejlemények könnyen kontrollálhatatlan fázisba is torkollhatnak.

Északkelet-Ázsia jelenlegi helyzetének megértéséhez fontos feleleveníteni, hogy a Koreai-félsziget történelme során mindig is a nagyhatalmak ütközőzónája volt. A feudális koreai királyság a 16. század végén az egységessé váló Japán célpontjává vált, ugyanis a félszigeten keresztül vezetett az út a kínai Ming-birodalom tervezett lerohanásához. A 19. század végén Korea hovatartozásáért robbant ki az első kínai–japán háború, majd nem sokkal később – már a 20. század legelején – az ország fölötti befolyásért zajlott le az orosz–japán háború is. A félsziget ezt követően japán gyarmati uralom alá került, majd a második világháború végén a szövetséges hatalmak vezérkari főnökei osztották szovjet és amerikai megszállási övezetre a területet, amelyekből kialakult a két rivális koreai állam. A 21. század legelső éveiben még úgy tűnt, hogy a megosztott Koreai-félsziget

képes lesz túllépni a bipoláris korszak örökségén, napjainkra azonban már egyértelmű, hogy mindez a nagyhatalmak majdani paktuma nélkül – csakúgy, mint az Európát kettéválasztó „vasfüggöny” felszámolásának esetében – nem fog tudni megvalósulni.

### Felhasznált irodalom

- 54th Security Consultative Meeting Joint Communiqué (2022). *US Department of Defense*. Online: [www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/3209105/54th-security-consultative-meeting-joint-communicue](https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/3209105/54th-security-consultative-meeting-joint-communicue)
- BYUN, D. (2022): N. Korea Fires Artillery Shells into Inter-Korean Buffer Zone'. *Yonhap News Agency*, 2022. október 19. Online: <https://en.yna.co.kr/view/AEN20221019000251325>
- BYUN, D. (2023): US Supports Yoon's Vision for S. Korea–Japan Relations: State Dept. *Yonhap News Agency*, 2023. március 2. Online: <https://en.yna.co.kr/view/AEN20230302000300325>
- CHAE, Y. (2022): N. Korea's Missile Flies Across NLL for 1st Time; S. Korea Sends Missiles Northward in Its Show of Force. *Yonhap News Agency*, 2022. november 2. Online: <https://en.yna.co.kr/view/AEN20220307009057325>
- CHOI, S. – HUNNICUTT, T. (2023): Biden Says US Not Discussing Nuclear Exercises with South Korea. *Reuters*, 2023. január 2. Online: [www.reuters.com/world/asia-pacific/south-korea-us-eye-exercises-using-nuclear-assets-yoon-says-newspaper-2023-01-02](https://www.reuters.com/world/asia-pacific/south-korea-us-eye-exercises-using-nuclear-assets-yoon-says-newspaper-2023-01-02)
- HÁDA B. – MATURA T. szerk. (2020): *Az Amerikai Egyesült Államok ázsiai kapcsolatai*. Budapest: Dialóg Campus.
- Japan Times (2022a): Russia Conducts Military Drills on Islands Claimed by Japan. *Japan Times*, 2022. szeptember 3. Online: [www.japantimes.co.jp/news/2022/09/03/national/russia-drills-disputed-islands](https://www.japantimes.co.jp/news/2022/09/03/national/russia-drills-disputed-islands)
- Japan Times (2022b): China and Russia Conduct Joint Patrols in Pacific Ocean. *Japan Times*, 2022. szeptember 15. Online: [www.japantimes.co.jp/news/2022/09/15/asia-pacific/russia-china-pacific-drills](https://www.japantimes.co.jp/news/2022/09/15/asia-pacific/russia-china-pacific-drills)
- Ji, D. (2022a): N. Korea Continues Artillery Barrage, Labels Firing as „Tit-for-Tat”. *Korea Herald*, 2022. október 19. Online: [www.koreaherald.com/view.php?ud=20221019000757](https://www.koreaherald.com/view.php?ud=20221019000757)
- Ji, D. (2022b): Xi Says China, N. Korea Should Further Cooperate Amid Complex Security Dynamics. *Korea Herald*, 2022. október 6. Online: [www.koreaherald.com/view.php?ud=20221016000105](https://www.koreaherald.com/view.php?ud=20221016000105)
- KCNA Watch (2021): Pak Jong Chon Guides Test Firing Drill of Railway-borne Missile Regiment. *KCNA Watch*, 2021. szeptember 16. Online: <https://kcnawatch.org/newstream/1631758213-865188913/pak-jong-chon-guides-test-firing-drill-of-railway-borne-missile-regiment>
- KCNA Watch (2022): Respected Comrade Kim Jong Un Sends Greetings to General Secretary Xi Jinping. *KCNA Watch*, 2022. október 1. Online: <https://kcnawatch.org/newstream/1664605220-122861610/respected-comrade-kim-jong-un-sends-greetings-to-general-secretary-xi-jinping>

- KIM, S. (2020): No. of Chinese Tourists to S. Korea Dips 30 Pct Over THAAD Row. *Yonhap News Agency*, 2020. július 2. Online: <https://en.yna.co.kr/view/AEN20200702003700320>
- Kyodo (2022a): Russia Starts Military Drill on Disputed Islands Off Japan. *Kyodo News*, 2022. március 26. Online: <https://english.kyodonews.net/news/2022/03/co868f95954a-russia-starts-military-drill-on-disputed-islands-off-japan.html>
- Kyodo (2022b): China, Russia Apparently Agree to Boost Surveillance around Japan. *Kyodo News*, 2022. július 7. Online: <https://english.kyodonews.net/news/2022/07/f850ea64ee07-china-russia-apparently-agree-to-boost-surveillance-around-japan.html?phrase=abe&words=>
- Kyodo (2022c): Ukraine War May Boost China–Russia Military Ties: Japan Gov’t Report. *Kyodo News*, 2022. július 22. Online: <https://english.kyodonews.net/news/2022/07/5affc0968f91-ukraine-war-may-boost-china-russia-military-ties-japan-govt-report.html>
- LEE, C. (2022): South Korea’s THAAD Missile Shield Reconsidered After North Korean Threats. *Voice of America*, 2022. augusztus 5. Online: [www.voanews.com/a/south-korea-s-thaad-missile-shield-reconsidered-after-north-korean-threats/6687971.html](http://www.voanews.com/a/south-korea-s-thaad-missile-shield-reconsidered-after-north-korean-threats/6687971.html)
- LEE, H. (2022): Yoon Says N.K. Drone Infiltration „Unacceptable”. *Yonhap News Agency*, 2022. december 29. Online: <https://en.yna.co.kr/view/AEN20221229002751315>
- LEE, H. (2023a): Yoon Says S. Korea, US in Talks Over Joint Nuclear Exercises. *Yonhap News Agency*, 2023. január 2. Online: <https://en.yna.co.kr/view/AEN20230102002500315>
- LEE, H. (2023b): Yoon’s Comment on Nuclear Armament Indication of Will to Defend Nation: Official. *Yonhap News Agency*, 2023. január 12. Online: <https://en.yna.co.kr/view/AEN20230112007900315>
- LEE, H. (2023c): Yoon Meets with NATO Chief, Promises to Help Ukrainian People. *Yonhap News Agency*, 2023. január 30. Online: <https://en.yna.co.kr/view/AEN20230130007600315>
- LEE, H. (2023d): Yoon Says Forced Labor Decision Aimed at Moving toward Future-Oriented Relationship with Japan. *Yonhap News Agency*, 2023. március 6. Online: <https://en.yna.co.kr/view/AEN20230306008351315>
- LEE, M. (2022a): Poland Snaps Up Korean Armaments after Ukraine Invasion. *Korea JoongAng Daily*, 2022. július 27. Online: <https://koreajoongangdaily.joins.com/2022/07/27/national/defense/Korea-Poland-K2/20220727175050938.html>
- LEE, M. (2022b): Joining Japanese Fleet Review Causes Controversy’. *Korea JoongAng Daily*, 2022. október 31. Online: <https://koreajoongangdaily.joins.com/2022/10/31/national/diplomacy/Korea-fleet-review-Navy/20221031180907979.html>
- LEE, M. (2022c): Vigilant Storm Ends with More North Korean Missile Launches. *Korea JoongAng Daily*, 2022. november 6. Online: <https://koreajoongangdaily.joins.com/2022/11/06/national/defense/Korea-North-Korea-missile/20221106164513734.html>

- LONDON, B. – SEO, Y. – ATAMAN, J. (2022): Poland to Buy Hundreds of South Korean Tanks, Howitzers after Sending Arms to Ukraine. *CNN*, 2022. július 27. Online: <https://edition.cnn.com/2022/07/27/asia/south-korea-poland-tanks-howitzer-ukraine-intl-hnk-ml/index.html>
- MARTON P. (2024): Az Egyesült Államok kilátásai: geopolitikai versengés, nem-hagyományos kihívások és elbizonytalanodó identitás. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 331–348.
- PORTYAKOVA, N. [ПОРТЯКОВА, Н.] (2022): Северокорейцы не выставляют нам счета после каждого голосования в ООН [Az észak-koreaiak nem számláznak nekünk...]. *Izvesztyija* [Известия], 2022. július 18. Online: <https://iz.ru/1365120/nataliia-portiakova/severokoreitsy-ne-vystavliaiut-nam-scheta-posle-kazhdogo-golosovaniia-v-oon>
- RÁCZ A. (2024): Oroszország: az egykori kihívó magányossága. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 153–179.
- Rodong (2022): WPK Central Committee Congratulates... *Rodong Shinmun*, 2022. október 16. Online: [www.rodong.rep.kp/en/index.php?MTJAMjAyMioxMCoXNi1OMDA1QDE1QD-FAQDBAMQ==](http://www.rodong.rep.kp/en/index.php?MTJAMjAyMioxMCoXNi1OMDA1QDE1QD-FAQDBAMQ==)
- SONG, S. (2022a): Multiple Russian, Chinese Warplanes Enter KADIZ Without Notice. *Yonhap News Agency*, 2022. május 24. Online: <https://en.yna.co.kr/view/AEN20220524009200325>
- SONG, S. (2022b): 2 Chinese, 6 Russian Warplanes Enter S. Korea's Air Defense Zone Without Notice. *Yonhap News Agency*, 2022. november 30. Online: <https://en.yna.co.kr/view/AEN20221130005300325>
- SONG, S. (2023a): Defense Ministry Warns Any North Korean Nuclear Use Attempt Would Result in Kim Regime's End. *Yonhap News Agency*, 2023. január 1. Online: <https://en.yna.co.kr/view/AEN20230101003400325>
- SONG, S. (2023b): S. Korea's Homegrown KF-21 Fighter Achieves Supersonic Speeds: Arms Agency. *Yonhap News Agency*, 2023. január 17. Online: <https://en.yna.co.kr/view/AEN20230117006551325>
- Straits Times (2022): North Korea Denounces Pelosi for Deterrence Talks during South Korea Visit. *The Straits Times*, 2022. augusztus 6. Online: [www.straitstimes.com/asia/east-asia/north-korea-denounces-pelosi-for-deterrence-talks-during-south-korea-visit](http://www.straitstimes.com/asia/east-asia/north-korea-denounces-pelosi-for-deterrence-talks-during-south-korea-visit)
- VÖRÖS Z. – HORVÁTH L. (2024): Dominancia és függés? – Kína az átalakuló nemzetközi térben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 37–60.
- YI, W. (2022): N. Korean Leader Extends Full Support to Putin Amid War in Ukraine. *Yonhap News Agency*, 2022. június 12. Online: <https://en.yna.co.kr/view/AEN20220612000800325>
- Yonhap (2021): *Korea Annual 2021*. Seoul: Yonhap News Agency.



Háda Béla

## India hatalmi politikája a 21. század harmadik évtizedében – kihívások és lehetőségek



### Absztrakt

*A 21. század harmadik évtizede e sorok születéséig globális kihatással bíró válságok egész sorát hozta el. Hivatkozva erre a jelenségegyüttesre egyre többen vélik úgy, hogy a 2019-et követő évek egyúttal új világtörténelmi korszak határát is jelentik. Bár ma még igen korai lenne megkísérelnünk részletesen leírni ezen új korszak jellemzőit, az igen valószínűnek tűnik, hogy a nemzetközi rendszer jelentős állami és nem állami szereplőit érő különböző sokkhatások az addiginál feszültebb világot alapoznak meg. E világban a társadalmak várhatóan minden korábbinál nagyobb érzékenységet mutatnak majd a klimatikus és egészségügyi kockázatokkal szemben. Ugyanakkor a nagyhatalmak közötti érdekkonfliktusok alapján erősödhet a szembenállás a világrend fenntartásában érdekelt és az azt átrendezni kívánó államok között. Ennek kapcsán fontos megjegyezni, hogy formálódó világunkban a katonai erő hagyományos, háborús alkalmazása is újra reális opcióként merülhet fel e nagyhatalmak részéről, akár területszerző céllal is. Ez szintén jelentős változás a 2020-as éveket megelőző időszakokkal összevetve. Noha várhatóan az Amerikai Egyesült Államok világelsőége (bár több vonatkozásban csökkenő fölény mellett) fennmarad még egy ideig, a világrend multipolaritásának erősödése és különösen a Kínai Népköztársaság által képzett pólus felértékelődése borítékolható (VÖRÖS–TARRÓSY 2024). A világrend jelenleg tapasztalható átalakulása persze nem néhány év fejleménye, és a legkevesbé sem váratlan, csupán arról van szó, hogy 2022–2023-ra elérkeztünk néhány olyan lélektani pillanathoz, amely megélhetőbbé tette azt a szélesebb közvélemény számára is, egyúttal lökést adott az említett, nagyhatalmak közötti polarizáció felgyorsulásához. A nemzetközi biztonsági tanulmányok művelői (például Immanuel Wallerstein vagy Fred Halliday, Magyarországon pedig Tóth Péter munkásságát felhasználva) egyre gyakrabban jellemzik ezt a helyzetet a poszthegeemoniális világrend fogalmával. Ez olyan állapotot takar, amelynek a korábbi hegemon (korunkban az Amerikai Egyesült Államok) világelsőége fontos területeken kérdőjeleződik meg, ezért nem tudja vagy nem szándékozik tovább fenntartani a létező hatalmi struktúrát. Egyúttal ez a riválisok erősebb fellépését is maga után vonja, a pozíciók újraosztásának céljától vezérelve (TÓTH 2021: 2).*

*Voltaképpen bármilyen (jelenleg reálisan elképzelhető) forgatókönyv érvényesüljön is az előttünk álló évtizedek világrendjének kiformalódásakor, India az egyik legjelentősebb hatalom lesz az államok közösségén belül. E tekintetben nincs vita a témával foglalkozó szakértők között. Am ez azt is jelenti, hogy állásfoglalásai egyes globális folyamatokat, illetve az indiai–csendes-óceáni térség biztonságát és fejlődését érintő kérdésekben a többi hatalom számára is egyre fontosabbakká válnak. Újdelhi egyértelmű elköteleződésre bírása egyik vagy másik érdekelt fél mellett ezért várhatóan erősödő törekvés lesz a többi vezető hatalom részéről, miközben Dél-Ázsia legnagyobb állama a valóban multipoláris világrendben érdekelt, amelyben megőrzi stratégiai autonómiáját, és nem válik közvetlenül érintetté mások konfliktusaiban. Ez a jelenség már a 2022-ben nyílt háborúvá eszkalálódott orosz–ukrán konfliktus vonatkozásában is megmutatkozott.*

*E tanulmány India nemzetközi pozíciójának változásait elemzi a hidegháború utáni időszakra, azon belül különösen az elmúlt 10 esztendőre nézve. Külön ismerteti ennek során az országfejlődésének néhány fontos jellemzőjét, a vezető hatalmakhoz fűződő viszonyát, valamint tágabb stratégiai környezetének Újdelhi számára kedvező avagy kedvezőtlen folyamatait. Végezetül a 2020-as évek elejének válságai nyomán a tanulmány kitekintésre is vállalkozik a jövőre annak vizsgálatával, hogy milyen kihívások terhelhetik az indiai hatalmi politikát az előttünk álló időszakban.*

### **India nemzetközi helyzetének formálódása a posztbipoláris korban**

India számára a posztbipoláris korszak beköszönte összetett kihívásokat hozott. Mindenekelőtt az új nemzetközi környezetben át kellett értékelnie addigi külpolitikáját, különösen, mivel a Szovjetunióhoz és az általa vezetett keleti blokkhoz fűződő kereskedelmi és biztonságpolitikai kötelékek meglazultak (esetenként kifejezetten megszűntek), így az ország már nem remélhette tőlük a korábbi előnyöket. Egyúttal a Szovjetunió felbomlása azt is jelentette, hogy India számára ajánlatosnak tűnt minél jobb viszonyra törekedni az unipoláris pillanatát élő Amerikai Egyesült Államokkal. Washington az afganisztáni szovjet kivonulást követően már alig mutatott érdeklődést a dél-ázsiai térség iránt, ami egyúttal azt is jelentette, hogy a korábbi vitatémák (Pakisztán pénzügyi és haditechnikai támogatása, a kabuli kormányhoz fűződő viszony stb.) sokat veszítettek jelentőségükből. A szuperhatalmak távozása a térségből viszont India fölényét tette nyomasztóbbá környezete számára, Pakisztánban például a kínai partnerség további felértékelődését és az iszlám szélsőséges csoportjainak támogatását ösztönözve. Noha ezek a folyamatok hosszabb távon növelték a politikai távolságot az USA és Pakisztán között, ebből még nem következett, hogy Washington könnyen

talált hangot Újdelhivel. Több okból sem volt gyors a közeledés az USA és India között, viszonyuk tulajdonképpen a 2000-es évektől indult látványos fejlődésnek.

Ugyanakkor elodázhatatlanná vált az indiai gazdaság mélyreható reformja is (AHLUWALIA 2002: 69). Ez utóbbi megindulásának idején a súlyos válság megelőzését, hosszabb távon pedig az ország gyors fejlődésének megalapozását célozta. Sikere előfeltétele volt annak, hogy India kihasználhassa a hidegháborús időszak lezárulásából számára kínálkozó lehetőségeket. E lehetőségek közül az indiai civilizációs és történelmi identitásnak – és nem mellesleg az ország méretéből fakadó adottságainak – megfelelő nagyhatalmi pozíció elérése volt különösen értékes. India kormányzó eljte az ország 1947. évi függetlenné válásától kezdve a nemzetközi rendszer egyik legfontosabb államaként tekintett hazájára, ám ennek alátámasztását sokáig az indiai kultúráknak az emberiség fejlődéséhez való hozzájárulásában, valamint a modern indiai állam antikolonialista, antiimperialista, antirasszista és pozitív semlegességi politikájának morális iránymutató erejében kereste. Hagyományos katonai képességei sokáig nem tükröztek nagyhatalmi státuszt, noha Banglades függetlenségének 1971. évi kivívásával legalábbis regionális szinten megerősítette vezető hatalmi szerepét (FELDMAN 1972: 356). Gazdasági fejlődése azonban a függetlenné válást követő évtizedek évente átlagban 3-3,5%-ot kitevő, úgynevezett hindu növekedési rátájával elmaradt attól a szinttől, amellyel az ország képes lett volna legalább tartani relatív pozícióját a világ jelentősebb hatalmainak gazdasági teljesítményéhez viszonyítva, de még tágabb ázsiai relációban is fokozatos lecsúszás jellemezte (GUHA 2008: 696). Manmohan Singh, Narasimha Rao 1991-ben hivatalba lépett kormányának pénzügyminisztere indította el az átfogó gazdasági reformokat, amelyek új pályára állították az ország fejlődését. India a reformokat követő évtizedben akkora növekedést ért el, mint függetlenné válása óta az 1990-es évek elejéig összesen, aminek köszönhetően 1992 és 2003 között a hazai össztermék értéke megduplázódott (Firstpost 2014). Dél-Ázsia vezető országa a feltörekvő gazdaságok második legnagyobbika lett Kína után. Az 1990-es évekre tehát a gazdaságpolitikai váltást a körülmények kikényszerítették, a hatalmi ambíciók erősebb képviselőjére pedig a kül- és belpolitikai feltételek közel egy időben teremtdtek meg.

Újdelhiben az 1998-as választások nyomán kormányra lépett Bharatiya Janata Párt egyértelműen állást foglalt az atomhatalmi státusz demonstrálása mellett, amelytől az ország Kínával és Pakisztánnal szembeni stratégiai garanciáinak elérése mellett azt remélték, hogy egyúttal a vezető hatalmak sorába emeli Indiát, megalapozva korlátozott globális hatalmi pozícióját. Még 1998. május 11-én és 13-án öt kísérleti nukleáris robbantással India újra demonstrálta a világnak, hogy képes atomfegyver előállítására. Noha ezt 1974. május 18-án egyszer már megtette egy szerény hatóerejű robbanóeszköz

működésbe hozatalával (KUX 1993: 307), az 1998-as, jóval nagyobb szabású kísérletek már a határozottabb indiai hatalmi identitás kifejezésére szolgáltak – és ezt az ország partnerei is világosan értették. Fontos, hogy India nukleáris fegyverkezésével sem nemzetközi egyezményt nem sértett (soha nem csatlakozott az atomsorompó-szerződéshez), sem különösebb meglepetést nem okozott a világ vezető hatalmainak. Már a hidegháború idején meglehetősen pontos információk álltak rendelkezésre Moszkvában és Washingtonban is a dél-ázsiai államok nukleáris programjainak kilátásait illetően (HÁDA 2022: 29). A működőképes nukleáris fegyverek ugyanis Pakisztánban is rendelkezésre álltak az 1980-as évek második fele óta, így az 1998. május eleji indiai kísérletekre az iszlám köztársaság is hasonló erődemonstrációval felelhetett, még a hónap 28-án és 31-én. Nem sokkal a nukleáris kísérletek után, 1999. május és július között zajlott le az e tanulmány születéséig utolsó, egyszerű határvillongások szintjét meghaladó, tényleges háború India és Pakisztán között. Ez volt az úgynevezett kargili háború, amely térben és a bevetett erők tekintetében egyaránt korlátozott maradt. Korlátozott jellege csökkentette ugyan a nukleáris eszkaláció veszélyét, ám nem is hozott változást az addigi területi állapotokban. India sikeresen megvédte az általa ellenőrzött kasmíri térséget, és 2004-re sikerült látszólagos békét is elérnie szomszédjával (ez utóbbit mind az USA, mind Kína szorgalmazta). Ugyanakkor Kasmír státusza továbbra is rendezetlen maradt, és a történetek nagy hatást gyakoroltak az indiai fegyveres erők kilátásaira, amelyek Kargilra hivatkozva a nukleáris fegyverek birtokában is számíthattak hagyományos hadviselési képességeik gyors fejlesztésére (BURGESS 2004: 26). A 2000-es évek feszült békéje mellett ugyanakkor India és Pakisztán is dolgozott a legmagasabb szintű védelmi garanciák megszerzésén. Megindult a két vezető dél-ázsiai állam nukleáris fegyverkezési versenye, amely nem is annyira a fegyverkészletek gyors duzzasztásában, mintsem a bevetési képességek fejlesztésében volt tetten érhető. Jóllehet, a szakértői becslések szerint Pakisztánnak néhány darabra tehető fölénye alakult ki a bevethető állapotú atomfegyverek számát illetően, ez nem kérdőjelezte meg India bevetési képességek terén elért eredményeit, amelyek ugyanakkor fokozatosan felülmúlták a pakisztáni rivális hasonló képességeit. Mindkettejük külföld felé sugárzott identitásának részévé vált ugyanakkor atomhatalmi státuszuk, ez azonban csak India esetében társult komolyabb perspektívákkal nemzetközi kapcsolatait illetően.

Az addig rejtve folytatott nukleáris fegyverkezés nyílt felvállalása – ahogy az előre látható volt – negatív reakciókat szült a nyugati hatalmak fővárosaiban, ám jelentős károk végül nem keletkeztek az elfogadott szankciók nyomán. Ebben a nyugati vállalatok sem voltak érdekelték, és a politikai érdekek is máshogy alakultak. A 2001. szeptember 11-i terrortámadások után ugyanis az Egyesült Államok merőben új

felfogást kezdett képviselni Dél-Ázsia két legnagyobb államával szemben. Noha ennek a változásnak az elsődleges célja a helyi támogatás biztosítása volt Washington afganisztáni törekvései számára, éppen India esetében a térségen túlmutató stratégiai számítások is társultak hozzá. A 2000-es évek elejének változásai nyitották meg az utat India addigi eredményeinek külpolitikai haszonra váltása előtt.

Fokozatosan ment végbe a világ „legnépesebb” és „leghatalmasabb” demokráciáinak egymásra találása, amelyet közös, hosszú távú biztonságpolitika és stratégiai érdekek ösztönöztek, ám a hidegháborús korszakból örökölt bizalomhiány, valamint kultúrájuk különbözősége hátráltatott valamennyire. A George W. Bush vezette amerikai neokonzervatív kormány ugyanakkor az előbbi tényezőket az utóbbiak fölé helyezte, és kompromisszumokra is hajlandó volt azért, hogy Újdelhit megnyerje érdekeinek. Fontos állomása volt e folyamatnak az indiai *de facto* atomhatalmi státusz elismerése, amelyet a 2006. évi békés célú nukleáris együttműködési megállapodás rögzített (LEVI–FERGUSON 2006). Az USA ebben hozzáférést enged Indiának a nukleáris alapanyagok és technológiák nemzetközi piacához, miközben az továbbra sem lesz részes állama az atomsorompó-szerződésnek. Miközben ezzel az Egyesült Államok csapást mért a nonproliférációs rezsim működése szempontjából kulcsfontosságú egyezmény hitelességére, a 2000-es évek folyamán India sorra köthette nukleáris megállapodásait a világ országaival. Az indiai atomfegyverek leszereléséről nem lehetett szó, és az ország kivonhatta a fegyverkezés szempontjából fontos intézményeit a nemzetközi ellenőrzés alól. Cserébe, egészen e tanulmány születéséig, nem hajtott végre újabb nukleáris erődemonstrációt, és fegyverkészleteinek mennyiségi fejlődése is lassú maradt. Szakértői becslések szerint 2022-re 160 bevethető állapotú nukleáris fegyverrel rendelkezhetett (Federation of American Scientists 2022). Habár voltak törekvések az amerikai politikai eliten belül, hogy mindezért rászorítsák Indiát arra, hogy építse le kapcsolatait az amerikaiakkal ellenséges viszonyt folytató kereskedelmi/külpolitikai partnereivel (különösen Iránnal), Bush ezt sem tartotta elengedhetetlennek, és elfogadta, hogy a dél-ázsiai óriásállamnak vannak az amerikaiakétól merőben eltérő stratégiai szempontjai és külpolitikai tradíciói is (PANT 2011: 62).

Washington gesztusai India nagyhatalmi státuszának elismerésére persze visszagazolást adtak az indiai különlegesség eszméjének. Kérdés volt ugyanakkor, hogy a megváltozott viszonyok között mi tartható (egyáltalán tartandó) meg a hidegháborúból örökölt stratégiai felfogásból. A helyzetet akkor sok szempontból a kényszer diktálta: India szegény és fejletlen, több ponton vitatott határokkal rendelkező, ám hatalmas területű és népességű országgént távol tartotta volna magát a szuperhatalmak szembenállásától, és mindkettejük gazdasági és politikai támogatását szívesen vette

volna. Majd miután ez Pakisztán 1954-től szerződésbe foglalt amerikai szövetséges státusza, majd a Kínától 1962-ben elszenvedett határháborús vereség következtében fenntarthatatlanná vált, elfogadta a Szovjetunió szorosabb barátságát. Ám formailag végig fenntartotta el nem kötelezett álláspontját. A 2000-es évekre azonban az el nem kötelezettségnek már nem volt sok értelme, igaz, nyílt szakítás sem történt a mozgalmal. Ehelyett India önálló, az 1998-as belpolitikai fordulat után már korlátozott globális jelenléttel bíró hatalomként tekintett önmagára, amely a multipoláris világ egyik pólusának szerepébe törekedne, még ha ez nem is jelentene a szuperhatalmakéhoz mérhető befolyást. Mindez társul a régi nagyhatalmi kapcsolatok fenntartásával és újabbak létesítésével a kölcsönös érdekek mentén. Így India akár olyan államokkal is jó viszonyt ápolhat, amelyek egymással szemben egyébként rivális, néha kifejezetten ellenséges törekvéseket mutatnak. Noha ez békeidőben megfelelhet az indiai nemzeti érdekeknek, akadályozhatja a bizalom elmélyítését az ilyen partnerekkel. Újdelhi továbbá fenntartotta azt a több évtizedes álláspontját is, hogy nem vállal védelmi szövetséget más nagyhatalmakkal azért, hogy elkerülje a konfliktusba sodródást mások érdekei miatt. Lefordítva a fenti törekvéseket a külpolitika nyelvére, az el nem kötelezettséget többirányú és változó mélységű elkötelezettségek hálózataként kezdték értelmezni, amelyen belül India továbbra sem válik egyoldalúan függővé egyik hatalmi centrumtól sem, de valamennyivel megőrzi képességét az együttműködésre. 2012-ben jelent meg az *El nem kötelezettség 2.0* című stratégiai dokumentum, amelyben az ország témával foglalkozó, elismert szakértőiből álló szerzőgárda fejtette ki álláspontját ezzel kapcsolatban (KHILNANI et al. 2012). Eszerint Újdelhinek keresnie kell a stratégiai partnerség, illetve együttműködés lehetséges formáit a világ vezető hatalmaival, de bizonyos távolság megtartása még az USA-val is indokolt. E többirányú elköteleződés hívei szerint Washingtonnal mindössze barátság épül, de szövetségkötésről nem érdemes gondolkodni. Ugyanakkor már a 2010-es években világos volt, hogy Újdelhi indiai-óceáni pozícióinak erősödése pozitív fogadtatásra lelt az USA részéről, és ennek fennmaradása a dél-ázsiai hatalom alapvető érdeke. A későbbiekben még részletesebben szólunk az indiai-óceáni stratégia jelentőségéről, e helyütt azonban fontos röviden teret szentelnünk az ország orosz, pakisztáni és kínai relációinak is.

Az *Oroszországi Föderáció* a Szovjetunió örököseként kiemelt figyelemre számíthatott India elitjétől. Ezt a figyelmet döntően pozitív beállítódás határozta meg: az orosz fél baráti, a kritikus időszakokban nagyon fontos támogatást nyújtó szereplőként élt az indiai politikai emlékezetben. Ráadásul az ország fegyveres erői döntően (haderőnemtől függően 70–85%-os arányban) szovjet eredetű haditechnikát használtak, amelynek folyamatos alkatrész-utánpótlásához, a használhatatlanná vált eszközök pótlásához

súlyos biztonsági érdekek fűződtek (SHAUMYAN 2010: 157). Újdelhi tehát okkal remélte, hogy a hidegháború végével moszkvai kapcsolatai nem feltétlenül épülnek le. Borisz Jelcin orosz elnök 1993. évi újdelhi látogatásához szokták kötni a két állam kapcsolatainak új alapokra helyezését (NAIK 1995: 183). India megkapta a garanciát a szovjet haditechnika üzemben tartására, egyúttal további gazdasági együttműködés és távlatilag közös haditechnikai fejlesztések előtt nyílt meg az út. Oroszország kiemelt reláció maradt India számára, és ezen – mint fentebb utaltunk rá – az Egyesült Államokhoz való közeledés sem változtatott. Moszkva tipikus hivatkozási alapja lett annak az indiai politikának, amely adott esetben egymással feszült viszonyban lévő hatalmakkal is baráti kapcsolatokat ápolására képes. Tény ugyanakkor, hogy a 21. század elejére Oroszország három vonatkozásban maradt fontos India számára. Egyrészt az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagjaként Újdelhi számított a támogatására néhány kiemelt fontosságú ügyben (például a Kasmír státuszával kapcsolatos álláspontját illetően). Másrészt nyersanyag-beszállítóként még fontos, bár nem kiválthatatlan szerepe volt az indiai ipari és energetikai szükségletek kielégítésében is. Végül harmadrészt továbbra is az ország első számú haditechnikai importforrása maradt, amelyet erősödő gyártási, valamint kutatási-fejlesztési együttműködés is kiegészített. Áttekintve a hidegháború időszakára, illetve az azóta eltelt évtizedekre jellemző trendeket, nem látható az orosz eredetű eszközök 65-66%-os részarányának érdemi csökkenése a dél-ázsiai hatalom haditechnikai importjában (MENON–RUMER 2022). Persze a 2020-as évek elejére a hazai gyártású eszközök aránya az indiai fegyveres erőknél nagyot nőtt, és India más forrásokból is hozzájuthat a fejlett haditechnikához, mégis, a katonai együttműködés terén őrizte meg Oroszország a legfontosabb szerepet India külkapcsolataiban. Ebből – mint még látni fogjuk – napjainkra dilemmák is származnak a dél-ázsiai ország szemében.

Kína az 1962. évi határháború után az ellenséges, majd az 1970-es évek második felétől a potenciálisan ellenséges állam státuszát töltötte be Újdelhi világképében, ugyanakkor megkerülhetetlen szerepét mindvégig elismerték. A népköztársasággal fennálló területi viták rendezése a Himalája térségében e sorok születéséig várat magára, ám a hidegháború lezárultával két egyezményben, 1993-ban és 1996-ban is igyekeztek csökkenteni a feszültséget és az esetleges fegyveres összetűzések kockázatát (HÁDA 2019: 104). Súlyos problémát ebben az esetben az jelent, hogy a 21. század egyik szuperhatalmának szerepébe várt Kína hatalmi építkezése Ázsiában egyre több ponton került összeütközésbe India hasonló ambícióival. Délkelet-Ázsia lett ennek az egyik legfontosabb színtere, ahol Peking stratégiai érdekekkel és konkrét területi igényekkel (a Dél-kínai-tenger vonatkozásában) is rendelkezik (KLEMENSITS 2024). India pedig olyan térségként tekint Délkelet-Ázsiára, amely civilizációs kisugárzásának

hagyományos, történelmi célterülete, ahol ráadásul gazdasági szempontból sikeres társadalmakkal építhet kapcsolatokat. Az egyes délkelet-ázsiai államok tengeri területi vitái Kínával lehetőséget adnak Indiának arra, hogy növelje befolyását a térségben. Ezt ráadásul a 2020-as évekre egyre inkább más, a kínai tengeri terjeszkedésben ellenérdekelt államokkal együttműködve teszi meg.

Ahogy India és az Egyesült Államok hosszú távú érdekei azonosnak mutatkoznak Kína feltartóztatásában, úgy Kína is érdekazonosságot talált Pakisztánnal a tekintetben, hogy Dél-Ázsián belül korlátozza India vezető hatalmi szerepét. Iszlámábád hadászati nukleáris fegyverei egy átfogó támadás elrettentéséhez elegendőek lehetnek, minden más tekintetben azonban egyértelműen India mögé szorult, hátránya pedig a posztbipoláris korszakban inkább növekedett, mintsem csökkent volna. Különösen igaz volt ez a gazdasági teljesítményre. Pakisztán vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP-je 1990-ben ugyanis még 60%-kal meghaladta Indiáét. 2019-re viszont már India 43%-os előnye mutatkozott (HÁDA 2022: 289). Noha az afganisztáni polgárháború 2001 utáni, az Amerikai Egyesült Államok vezette nemzetközi erők jelenlétével fémjelzett szakasza ismét felértékelte Pakisztán szerepét a régióban, és segítette hozzájárulását Washington katonai és gazdasági segélyeihez, összességében a pakisztáni államnak nem sikerült Indiával legalább közel egyenrangú félként pozicionálni magát a nemzetközi kapcsolatokban. Még a kulturális rokonság miatt természetes támogatói körét alkotó közel-keleti muszlim országok is egyre erősebb gazdasági kapcsolatokat építettek Indiával, amelyek védelme érdekében kerülni kezdték az állásfoglalást a két dél-ázsiai rivális vitás ügyeiben. Különösen kellemetlen megnyilvánulása volt e folyamatnak, amikor 2019 augusztusában az újdélhi kormány felszámolta Kasmír indiai ellenőrzés alatt lévő részének speciális jogállását, és államból szövetségi területté minősítette vissza a térséget. Pakisztán élénken tiltakozott ez ellen, de hiába próbált támogatást lelteni külföldi partnerei között az álláspontjához (GÜNSBERGER 2022: 84). Külpolitikai tekintetben is beérték tehát az indiai gazdaság fejlődésének gyümölcsei. Ilyen feltételek mellett Iszlámábád számára stratégiai fontosságú volt a kínai reláció fejlesztése, mivel világos volt, hogy Peking nem fogja teljesen magára hagyni akkor sem, ha az afganisztáni, külföldről támogatott államépítés projektje kudarcba fullad, és akkor sem, ha Indiában komolyabb üzleteket köthet. A 2010-es évek második felében nőtt a fegyveres konfrontáció kockázata Kína és India között a Himalája térségében. 2017 nyarán feszültség alakult ki a Bhután és Kína között vitatott hovatartozású Doklam-fennsíkban az itt megjelent kínai műszaki alakulatok miatt (RÓMA 2019: 137). India fegyveres erőinek felvonulása késztette meghátrálásra a kínaiakat, de az incidens jelezte, hogy a himáljai határok ügye újból kiéleződhet a felek között. 2020–2021 folyamán már

közvetlenül az indiai–kínai aktuális ellenőrzés vonalán törtek ki összetűzések a kínai és az indiai határőrök között, amelyek nyílt fegyveres konfliktussá nem eszkalálódtak ugyan, de jelezték, hogy a két vezető ázsiai hatalom rendezetlen ügyei szándék esetén (vagy véletlen következtében) bármikor válságot idézhetnek elő. Kínát nemcsak Újdelhi nagyhatalmi törekvései, de az amerikai–indiai együttműködés elmélyülése is arra ösztönözte, hogy ne hagyja leépülni pakisztáni kapcsolatait. Iszlámábád így Peking első számú dél-ázsiai relációja maradt, és Kína arra is késznek mutatkozott, hogy átfogó fejlesztési programokat támogasson az országban.

A hidegháborút követő bő három évtized az indiai külpolitika és hatalmi törekvések érvényesülése szempontjából tehát a kétségtelen eredmények időszaka volt, amely a hidegháborúval összevetve kevesebb nyílt katonai konfrontációt hozott. Dél-Ázsia vezető államának külpolitikai mozgástere különösen a 2000-es évektől egyértelműen szélesedett. Ez a 2020-as évek elejének válságáig terjedő, nagyjából 20 éves periódus a független India történetének rendkívül sikeres időszaka volt az ország nemzetközi rendszerben betöltött szerepének formálása szempontjából. Ugyanakkor a nagyhatalmi versengés jelenleg formálódó szakasza – amelynek immár India is fontos szereplője lett – óhatatlanul komoly választások elé állítja az országot, különösen az olyan kiélezetté váló helyzetekben, mint például az amerikai–kínai rivalizálás az indo-csendes-óceáni térségben (VÖRÖS–HORVÁTH 2024) vagy az Oroszországgal szembeni nyugati politika. A tanulmány utolsó részében még kitérünk ezekre a dilemmákra, előtte azonban érdemes figyelmet fordítani India gazdasági és társadalmi fejlődésének néhány olyan tendenciájára is, amely befolyásolhatja az ország nemzetközi pozícióját vagy éppen belső stabilitását.

### **Fordulat egy régi versenyben**

Korábban már érintettük, hogy India 1991-ben elindult piacpárti gazdasági reformja – amely számosat ledöntött az ország hidegháborús gazdaságpolitikájának tabui közül – több korrigálással ugyan, de végeredményben megteremtette az ország jelenleg is tartó, gyors fejlődésének feltételeit. Részletekbe itt nem érdemes bocsátkoznunk e már (magyar nyelven is) sokat elemzett gazdaságpolitikai reformról (lásd például GÁTHY 2017; MAJOROS 2003). Eredményeit talán jól szemlélteti, hogy az egy főre jutó GDP alapján (vásárlóerő-paritáson) 1990-ben még a dél-ázsiai térség (Nepál és Banglades után) harmadik legszegényebb államának számító India 2019-re a legfejlettebb lett a nagy helyi gazdaságok közül, a Maldív-szigetek, Srí Lanka és Bhután után a negyedik legmagasabb egy főre jutó GDP-t produkálta (World Bank 2023c). Konkrét összegben kifejezve ez

kicsit több mint 1200 USA-dollárról csaknem 7000 dollárra emelkedett az említett 30 év alatt, miközben az ország népessége 56%-kal nőtt (World Bank 2023d). Szintén vásárlóerő-paritáson számítva India 2011-től már a harmadik legnagyobb GDP-t tudhatta magáénak a világon (Kína és az USA után), a növekedés statisztikai üteme azonban sokáig elmaradt a versenytárs Kínáétól (BANERJI–SHAH 2012). Fordulatot a 2010-es évek vége hozott e tekintetben, amikor a kelet-ázsiai hatalom GDP-növekedésének alacsonyabb pályára állása egyúttal India előzését is lehetővé tette. A dél-ázsiai óriás 2015–2018 között valamivel nagyobb éves GDP-növekedést tudott felmutatni, mint északkeleti szomszédja (World Bank 2023a). Az 1980-as évek óta ilyen csak elvétve történt addig egy-egy évben. Noha a koronavírus-világjárványra reagáló, szigorú nemzeti zárlat Indiában történelmi mértékű visszaesést hozott a GDP-ben a 2020–2021-es pénzügyi évre nézve, ezáltal megtörte az ország felívelő tendenciáját, 2021-ben az indiai GDP éves növekedése már ismét meghaladta Kínáét, és az előzetes adatok alapján 2022-re is ez volt várható. A fejlődés ütemében lezajlani látszó helycsere ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a dél-ázsiai ország átlagos életszínvonala is jelentősen közeledett volna a kínaihoz. Valójában a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP tekintetében Kína az 1990-es évek elejétől gyors ütemben kezdett távolodni Indiától, és hosszabb időtávot figyelembe véve inkább növekedett a kettejük közti különbség. Ennek következtében 2021-ben Kína egy főre jutó GDP-je már több mint 2,6-szorosa volt Indiáénak (World Bank 2023b), és e különbség látványos csökkenésére belátható időn belül nem mutatkozik esély. India gazdasági fejlődésének sajátossága tehát, hogy noha önmagához képest valóban nagyot lépett előre, és megerősítette vezető szerepét Dél-Ázsiában, ám vitán felül a második helyre szorult Kína mögött a feltörekvő nagy gazdaságok sorában. Mindemellett India annak 1999-es megalakulásától tagjává vált a világ 20 legnagyobb gazdaságát tömörítő G20-csoportnak, és a 2010-es években a világ egyik legnagyobb kereskedőnemzetévé emelkedett. Gazdasági kapacitásainak bővülése természetesen külpolitikai érdekérvényesítésére is jótékony hatást gyakorolt, nemcsak a vele való együttműködésből realizálható haszon miatt, de a jövőbeli várakozások okán is.

Természetesen az indiai kormányok – a 2004–2014 között regnáló baloldali és a 2014 óta kormányzó jobboldali koalíció is – nem pusztán az ázsiai riválisokkal folytatott verseny érdekében szenteltek kiemelt figyelmet a gazdaságnak, hanem a társadalom életviszonyainak javításáért is. Az ENSZ adatai szerint 2005–2021 között a szegények aránya Indiában 55,1%-ról 16,4%-ra csökkent. Ez azt jelenti, hogy 15 év alatt mintegy 415 millió embert sikerült kiemelni kilátástalan élethelyzetéből (Economic Times 2022). Nőtt a születéskor várható élettartam is, az 1990-es 57,9 évről 2019-re 69,4 évre (World Bank 2023e). Eközben az analfabetizmus részarányát 2018-ra 25%-ra szorították vissza

(Times of India 2022). E számokat kontextusba helyezve ismét el kell mondanunk: mindez még 2022-ben is távol állt a kínai társadalom elmúlt 40 évben realizált eredményeitől, de megerősíti a dél-ázsiai hatalom közeledésének tendenciáját a világátlaghoz.

Párhuzamosan a fenti tendenciákkal a középosztályhoz sorolható tömeg jelentős létszámnövekedést ért el, bár továbbra is csak vékony réteget alkotott a társadalomnak. Az 1990-es években nagyjából 30 millió fő körül mozgott India középosztályának lélekszáma. Ez a 2000-es évekre nagyjából 100–200 millió fő közötti tömeggé terebélyesedett, amellyel már akkor is az egyik legnépesebb volt a világon (ROY 2018: 32–37). A 2010-es évek további dinamikus bővülést hoztak, aminek következtében elemzői várakozások szerint a 21. század előttünk álló évtizedeiben az indiai középosztály lélekszáma felülmúlhatja majd a kínaiét, és ezzel a legnagyobbá válik a világon (EEA 2010).

Nem független ez a jelenség India gyors demográfiai növekedésétől sem. Habár a termékenységi mutatók hosszabb időintervallumokat figyelembe véve Dél-Ázsia legnagyobb országában is csökkenést mutatnak, a népességnövekedés dinamikája régóta meghaladja a kínait. Ennek köszönhetően a 2010-es évek elejétől már általános várakozás volt, hogy India társadalmának lélekszáma valamikor a 2020-as évtized közepére megelőzi majd a Kínai Népköztársaságét. Peking az egykepolitika felszámolásával sem tudott eddig lényegi változást elérni a kínai állampolgárok családtervezési stratégiájában, így ez a prognózis továbbra is érvényes azzal a kiegészítéssel, hogy a történelmi „előzés” már 2023-ban bekövetkezhet.

Narendra Modi kormányfő 2014-es hivatalba lépésekor elsősorban gazdaságpolitikai terveinek szenteltek komoly nemzetközi figyelmet, és az indiai társadalom is a munkahelyek számának gyors növekedését remélte az általa meghirdetett „Make in India” programtól. Ez utóbbi viszont nem a várakozások szerint alakult. India gazdasági fejlődésének velejárója egyúttal a termelési módszerek hatékonyabbá válása, amely csökkenő munkaerőigényt, illetve hatékonyabb humán erőforrás-gazdálkodást eredményez. Végül soron a látványos GDP-növekedés nem járt együtt a munkahelykínálat ezzel arányos bővülésével, miközben az indiai munkaerőtömeg továbbra is számottevő ütemben nő. Egyes számítások szerint hozzávetőlegesen évi 10 millió új munkahely teremtésére lenne szükség a munkanélküliség problémájának leküzdéséhez (TANDOM 2018). Mondani sem kell, ez igen nehéz feladat, sikeres megoldása pedig kétséges. Miközben tehát India számára stratégiai távlatokban előnyt jelent óriási munkaerő-tartaléka, addig demográfiai folyamatai egyúttal belső feszültségek forrásává is válhatnak.

Nem csak a fiatal generációk megélhetésének kérdései tartoznak azonban a potenciális belső feszültségforrások közé. A 2010-es évektől egyre többen hívták fel a figyelmet az indiai társadalom nemi arányainak eltolódására is. A jelenségre a népszámlálások

adatai világítottak rá, és a leánygyermek számának jelentős csökkenését takarja a fiúkhoz képest (Economic Times 2011). Ez mesterséges torzítás eredménye, amelynek oka az indiai szociális hagyományokban keresendő, és többnyire a leánygyermekek kiházasításának költségeivel hozzák összefüggésbe. Amiért ez a jelenség helyet kaphat egy ilyen tanulmányban, az – a munkához jutáshoz hasonlóan – a fiatal nemzedékek jövőbeli társadalmi helyzetének alakulásában játszott szerepe, ezáltal hatása az ország stabilitására. A családalapítás lehetősége a dél-ázsiai ember számára rendkívül fontos, meghatározza a polgártársai körében róla kialakított képet, a személyes kapcsolatok kiépítésének lehetőségeit és gyakran időskori megélhetésének feltételeit is. A gyökértelen fiatal férfiak könnyen kerülhetnek radikális szervezetek vonzáskörébe, ráadásul frusztráltságuk India társadalmi életén is nyomot hagyhat, a szegényebb rétegek felzárkózási esélyeinek romlásával, illetve a nők elleni erőszakcselekmények további terjedésével.

További lehetséges feszültségforrás, hogy az indiai népesség növekedése nem egyforma arányban oszlott el az egyes nagy, eltérő vallási/civilizációs tradíciót hordozó csoportok között. A függetlenné válást követő első népszámlálástól megfigyelhető a muszlimok részarányának lassú, de töretlen növekedése Dél-Ázsia legnépesebb társadalmán belül (SINGH 2015). Ez persze nem kellene hogy gondot jelentsen sem az európai gondolkodásmód szerint, sem az indiai alkotmányban rögzített alapértékek alapján. Ám a 2010-es évektől a hindu nacionalista eszmeáramlat erősödése, amelynek a BJP 2014-es újbóli kormányra kerülése további lökést adott, a muszlimok szerepét is más megvilágításból szemléli, és – némi leegyszerűsítéssel – erőszakkal behurcolt, idegen kultúra reprezentánsait látja bennük. A hinduizmus dominanciáját ugyan semmi sem fenyegetheti belátható időn belül, ám a muszlimok részarányának lassú növekedése, valamint rendszeres összemosásuk egyrészt az iszlám ideológiai bázisú terrorizmussal, másrészt Pakisztán kasmíri törekvéseinek vélelmezett támogatásával erősíti a velük szembeni ellenséges attitűdöket. Modi hindu nacionalista irányultságú kormánya fokozatosan engedett teret azon szimbolikus kezdeményezéseknek, amelyek a muszlim közösségi érdekek sérelméhez vezettek. Különösen sérelmes lépésnek számított az ayodhyai Báabri-mecset 1992-es lerombolásával, illetve a helyén Ráma születésének tiszteletére emelendő hindu templom ügyével kapcsolatos kormányzati politika, Kasmír különleges jogállásának 2019. augusztusi felszámolása, illetve az indiai állampolgársági törvény 2019. decemberi módosítása. Ezekben mind a muszlim kultúra másodrendűként kezelésének, illetve a hindu dominancia erősítésének kísérleteit látják, és tiltakozó megmozdulások szervezésével reagáltak rájuk azon csoportok, amelyek érintettnek érezték magukat, vagy ellenezték a távolodást India szekuláris hagyományaitól. Utóbbi demonstrációk a koronavírus-járvány elleni 2020-as lezárásokkal elcsitultak ugyan, ám

a feszültség megmaradt. Jóllehet, India 2014 óta regnáló kormányának társadalompolitikája nem mindenben talál megértésre a nyugati világban, gazdasági súlyának töretlen növekedése és katonai nagyhatalmi státusza ugyanakkor igen kíváncsú partnerre emeli, és ez háttérbe szorítja az indiai kormánypolitikával összefüggő esetleges kritikákat.

Alkalmat nyitnak a szoros együttműködésre India és a nyugati államok között az Indiai-óceán térségével kapcsolatos közös érdekek. Ez az a pont, ahol Újdelhi történelmi és reálpolitikai tényezőkből egyaránt levezetett biztonságpolitikai szempontjai találkoznak Washingtonnak a kínai befolyás terjedésének feltartóztatására irányuló ambícióival (MARTON 2024).

### **Az indiai-óceáni politika támaszai**

India számára a nagyhatalmi szerep egyúttal több évtizedes stratégiai törekvéseinek korunk feltételrendszeréhez igazítását és a korábbinál hatékonyabb képviselést is lehetővé teszi. Különösen érdekes ebből a szempontból az indiai-óceáni vezető szerep igénye, amely – ha béketörekvésként megfogalmazva is, de – már az 1970-es évektől részét képezi a dél-ázsiai ország deklarált stratégiai törekvéseinek (GANDHI 1970).

Érdemes szem előtt tartani azonban, hogy az indiai politikai elit a gyarmatosítás emlékének hatására – és nincs okunk kételkedni benne: valódi morális meggyőződésből – nem azonosulhatott imperializmust idéző politikával. A stratégiai szükségletek néha megkövetelték ugyan a rugalmasságot (mint például az 1956-os magyar forradalom elleni szovjet fellépés megítélése esetében), ám nemcsak India reális képességeivel, de politikai imázsával sem fért volna össze az európaiakéhoz vagy a japánokéhoz hasonló expanzió. Noha az indiai külpolitika realista fordulata végbement Indira Gandhi miniszterelnöksége alatt (MITRA 2009: 20), ezekkel a korlátokkal továbbra is számolni kellett. További fontos szempont volt, hogy míg India hatalmi elsősége mellett – különösen az 1970-es évektől – még lehetett érvelni a vele közvetlenül érintkező dél-ázsiai térségben, addig az Indiai-óceánon ez még elméletben sem létezett. Ebből következően a megközelítés is eltérő volt: Újdelhi különleges helyzetét az indiai-óceáni térségben az itt élő népekkel együttműködő, pártfogó hatalom szerepével támasztotta volna alá, és az idegen hatalmak távoltartásával békeövezet létrehozására tett javaslatot. Függetlenül attól, hogy mit gondolunk ennek őszinteségéről, tény, hogy a hidegháborús szuperhatalmak nem kívánták korlátozni működésüket az Indiai-óceánon és Dél-Ázsiában, így a békeövezetből semmi sem lett, a Szovjetunió afganisztáni inváziójával pedig nemhogy csökkent volna, hanem erősödött az idegen hatalmak jelenléte India stratégiai érdekövezetében.

A posztbipoláris korszakban India már említett korlátozott globális hatalmi ambícióinak meghirdetése, majd az Egyesült Államokkal való együttműködés magasabb szintre emelése tette lehetővé az indiai-óceáni célkitűzések korábbiaknál hatékonyabb képviselését. A 2010-es évek folyamán az előző évtizedben megalapozott amerikai–indiai stratégiai partnerség mind egyértelműbben fókuszált az Indiai-óceánnal kapcsolatos közös érdekekre. Ekkor már a Kínai Népköztársaság jelentette azt az idegen hatalmat, amelyet Újdelhiben távol akartak látni a térségtől. A tengerhajózás szabadságáról és a szabályalapú nemzetközi rend védelméről szóló amerikai–indiai közös állásfoglalások, ha nem is konfrontatív módon, de a kínai tengeri expanziós törekvésekkel szembeni ellenérdekeltséget fejeztek ki (Government of India MEA 2015).

Washington tudta, hogy milyen megközelítéssel érdemes bevonni Újdelhit biztonságpolitikai partnerei közé. Az indiaiak stratégiai kultúrája és atomhatalmakkal fennálló területi konfliktusai miatt a kölcsönös védelmi megállapodást fel sem volt érdemes vetni, de a kínai bekerítéstől való félelem és a modern fegyverrendszerekhez való hozzájutás lehetősége olyan tényező volt, amelyre lehetett építeni. Nem volt véletlen, hogy a 2017. decemberi amerikai nemzetbiztonsági stratégia már támogatólag nyilatkozott India biztonsági szolgáltató szerepéről az Indiai-óceán térségére nézve (White House 2017). Ahogyan nyilván az sem volt véletlen, hogy a 2022. októberi hasonló dokumentum már nem emlékezik meg erről a témáról, ehelyett az erőszakos orosz terjeszkedési törekvések és a Kína által támasztott kihívások uralják mondanivalóját (White House 2022). Az előbbivel kapcsolatosan pedig Újdelhi politikája, ha váratlan nem is volt, elégedettségre nem adott okot nyugaton. Mindez persze nem azt jelzi, hogy az Egyesült Államok már nem tekint baráti országgént Indiára – a stratégiában több helyen említi fontos partnerei sorában –, ám az új kihívások nyomán könnyen elképzelhető, hogy Washingtonban preferálni fogják a szervezettebb keretek között zajló és/vagy erősebb védelmi dimenziójú együttműködéseket. Ennek kapcsán a Négyoldalú Biztonsági Párbeszéd (QUAD) jövője lesz különösen érdekes India számára. A 2007-ben Japán, Ausztrália, az USA és India egyeztető fórumaként létrejött együttműködést az utóbbi években egyre nagyobb figyelem övezi (CSOMA 2024). Miután Japánt és Ausztráliát védelmi egyezmény is köti az Egyesült Államokhoz, nem meglepő, hogy Washingtonban láthatóan sokakat foglalkoztat a szervezet lehetséges jövője a kínai hatalmi emelkedést katonai téren ellensúlyozó szövetségként. Mint fent utaltunk rá, India erős stratégiai autonómiájának megőrzése érdekében nehezen preferálhatná az ilyen megoldást, ám azt is tapasztalhatjuk, hogy éppen tengeri érdekeit illetően profitálhatna is belőle.

Jóllehet, az indiai haditengerészet képességeinek fejlesztési programjai az elmúlt két évtized folyamán látványos eredményeket is produkáltak, összességében elmaradtak

az ezredforduló éveiben megfogalmazott ambícióktól és különösen a kínai haditengerészet fejlesztési eredményeitől. India repülőgép-hordozó képessége, nukleáris triádjának tengeri komponense, partra szállító képessége vagy tengeralattjáró-erői egyaránt gyengébbek a kínai haditengerészeténél (HÁDA 2021: 74–86). Noha ez páratlanul előnyös földrajzi pozíciója és a kínaiak csendes-óceáni lekötöttsége miatt egyelőre nem fenyegeti az Indiai-óceánon tapasztalható fölényt, Kína belátható időn belül valószínűleg tovább növeli előnyét Indiával szemben a haditengerészet hajóegységeinek számát és képességeit illetően is. Ez távolilag azzal fenyeget, hogy India nem lesz képes érdekei önálló megvédelmezésére azon a térségen belül, amelyet elsődleges tengeri érdekövezetnek tekint. Mindez annak ellenére fenyeget, hogy a 2023–2024-es költségvetési évre a fegyveres erők forrásai várhatóan 13%-kal nőnek a megelőző évhez viszonyítva (RAGHUVANSHI 2022), és ezen belül a haderőnemek közül a haditengerészet a második legnagyobb fejlesztési keretet kapja (körülbelül 6 milliárd dollárt). Noha a kormány elkötelezettsége a haderőfejlesztés mellett változatlan, amit nyíltan a kínai fegyverkezés támasztotta kihívással indokolnak, a haderőnemek eltérő hatékonysággal tudnak lobbizni a fejlesztési pénzekért. Végso soron a haditengerészet további eszközbeszerzésekre számíthat ugyan, ám trendfordulót ez nem jelez előre India elmaradásában Kína tengeri fegyverkezéséhez képest.

A QUAD másik három tagállama viszont mind jelentős tengeri hatalom, komoly fejlesztési tervekkel, ami szorosabb együttműködés esetén Újdelhinek is jól jöhet. A hagyományosan amerikai–indiai tengeri hadgyakorlatként évente megrendezett Malabár gyakorlatokon 2014 óta Japán, 2020 óta pedig Ausztrália is rendszeresen részt vesz, ráadásul a gyakorlatok helyszíne már több ízben is a Japán körüli vizek vagy a Filippínó-tenger volt. Így a Malabár a QUAD közös tengeri hadgyakorlatává látszik válni. Miután a tagállamok érdekeltége közös az indiai-óceáni szállítási útvonalak stabil működésében (szükség esetén ellenőrzésében), várható, hogy tengeri hadműveleti együttműködésük hatékonyabbá tétele a jövőben közös fellépésüket is megalapozza az őket érő kihívásokkal és fenyegetésekkel szemben. India ennek köszönhetően nem feltétlenül marad magára, ha konfliktusba keveredik egy másik tengeri nagyhatalommal (erre ma Kína az egyetlen reális jelölt), egyúttal a QUAD másik három állama is érdekelt az indiai haditengerészet fejlődésében és abban, hogy az ország be tudja tölteni a 2015. évi tengeri védelmi stratégiájában megfogalmazott biztonságsszolgáltató szerepét az Indiai-óceánon (Indian Navy 2015: 34–35).

A kínai térfoglalásra Indiának persze nemcsak koalíciós keretben születik válassza, hanem saját, önálló eltökéltségéből is. Lalit Mansingh külügyi államtitkár 2011 augusztusában hozta nyilvánosságra első ízben a „gyémánt nyaklánc” néven hivatkozott koncepciót, amikor India regionális stratégiai prioritásairól tartott nyilvános előadást (SINGH 2021). Ez az elképzelés olyan katonai/biztonságpolitikai együttműködéseket

foglal magában, amelyek szorosabbra fonják India és egyes, a Kínai Népköztársaság közvetlen szomszédságában lévő és/vagy Kínával szemben aggodalmakat tápláló ázsiai és indiai-óceáni államok kapcsolatait (BUBNA–MISHRA 2020). Újdelhi általa támaszpontok használati jogát is megszerezheti, ami nyilvánvaló válaszlépés Kína infrastrukturális beruházásaira és növekvő befolyására az Indiai-óceán térségében. A katonai erőviszonyokon azonban ez önmagában persze nem változtat.

Noha a posztbipoláris korszak indiai kül- és biztonságpolitikájában teret nyert többirányú elköteleződés és a függetlenné válástól őrzött stratégiai autonómia helyesége továbbra sem kérdőjeleződött meg, az előttünk álló évtizedekben várható, hogy az idealizált egyensúlyozás egyre nehezebben lesz fenntartható az ország számára. India 21. századi vezető hatalmi pozícióját a témával foglalkozók tényként kezelik (amennyire persze ezt biztosra lehet venni évtizedekre előre), ám az kérdés, hogy Újdelhi milyen mértékben igazodik majd az Egyesült Államokhoz és szövetségi köréhez abban a nemzetközi rendszerben, amelynek újra jelentős rendezőereje lesz két vezető hatalom rivalizálása. Ráadásul – eltérően a hidegháború korától – e két vezető hatalom közül az egyikkel Indiának területi vitája is van, viszonyulása tehát közel sem tud annyira távolságtartó lenni, mint a szovjet–amerikai szembenállás kapcsán volt. Minden bizonnyal lassú folyamat eredményeként láthatunk majd változást India stratégiai vonalvezetésében, amelynek keretében fokozatosan értékelődnek majd fel a fejlettebb országokhoz fűződő kapcsolatok az orosz–kínai tandemhez viszonyítva, de az önálló hatalmi pólus szerepéből Újdelhi nem fog engedni. A 2020-as évek elejének turbulens időszakában az indiai államot ért kihívások felgyorsítani látszanak ezt a folyamatot.

### **A 2020-as évek válságai nyomán**

A 2020 tavaszán kitört koronavírus-járványt India legalábbis felemás hatékonysággal kezelte, aminek következtében a pandémia nagyon nagy áldozatokat követelt az ország társadalmától. Megoldásának felemásságát a járvány első hullámának enyhítését célzó, párját ritkító szigor, majd 2021 elején a második hullám felfutását elősegítő tétova hozzáállás együtt alakította ki.

Senki sem vitatta, hogy a koronavírus-járvány igen bonyolult kihívás elé állítja a világországait, és India ezek között is az egyik legveszélyeztetettebbnek tűnt az első perctől kezdve. A tragédia elkerülése 2020. március–június között drákói intézkedéseket követelt a központi és helyi kormányzatoktól, ennek gazdasági és társadalmi következményei ugyanakkor elrettentették a választott vezetőket attól, hogy az újabb

hullámokat hasonló szigorral kezeljék. A politikai megfontolások és a lakosság kifáradása itt is felülkerekedett a természettudósok prognózisai által sugallt észszerűségen. 2021 tavaszán, a koronavírus-járvány második indiai hullámának felfutásával már szinte apokaliptikus állapotokról érkeztek híradások az országból, ahol az ellátásra váró emberek a kórházak folyosóin fulladtak meg (PRIYA–DASH–RANAWARE 2021).

Indiában hivatalos közlések szerint 2022 őszére több mint 530 ezer ember veszítette életét koronavírus-megbetegedés következtében, amellyel az USA és Brazília után a harmadik legnagyobb veszteséget szenvedte el a dél-ázsiai ország (Worldometers 2022). Nem volt azonban érdemi vita arról, hogy az áldozatok tényleges száma ennek többszörösére tehető, ahogy arról sem, hogy az indiai társadalom embervesztése a pandémia következtében messze a legnagyobb a világ nemzetei között. Mindössze pontos adatokat nem tudott társítani ehhez senki, bár hozzátétele, hogy szórását mutató becslések persze készültek. Egy ilyen szerint például 2021 augusztusára 3,4–4,9 millió fő közé tették a lakosság tényleges veszteségeit a járvány következtében, miközben a megerősített halálesetek száma akkor 400 ezer körül mozgott (DASGUPTA 2021).

A koronavírus-járvány kezelésének ellentmondásai és a helyzetet kísérő emberi tragédiák persze önmagukban nem befolyásolták India mint a nemzetközi rendszer aktorának pozícióit, ahogy a jövőjével kapcsolatos várakozásokat sem. Ám a kormány munkáját ért kritikák arra ösztönözték Modi miniszterelnököt, hogy igyekezzék a 2024-ben esedékes választásokig hátralévő időben minél több eredménnyel feleltetni 2021 tavaszának közállapotait. Ráadásul az indiai GDP történelmi mértékű, 7,3%-os visszaesést szenvedett el a 2020–2021-es pénzügyi évben (MUKHERJI 2021), amit már csak a gazdasági fejlődést középpontba állító politika logikája szerint is gyorsan korrigálni kellett. Mindezek – túl az indiai stratégiai autonómia követelményein – arra ösztönözték a kormányt, hogy ne engedjen az önérdékkövető külpolitikai gyakorlatból. Jól megfigyelhető volt ez az orosz–ukrán háborúra adott reakciókban is.

Ukrajna és Oroszország konfliktusának nyílt háborúvá eszkalálódása 2022. február végén (RÁCZ 2024) tapasztalhatóan frusztrálta az indiai politikai elitet. Noha nyugati partnerei korábban elfogadták, hogy fontos érdekeknek alárendelve Teheránhoz és Moszkvához is jó viszony fűzi Újdelhit, ez a kapcsolatrendszer nyilvánvalóan akkor volt zavartalanul fenntartható, ha az említettek és az Egyesült Államok viszonya nem mérgesedik el túlságosan. A háború ennek veszélyét kézzelfoghatóvá tette, egyúttal nyomás alá helyezte az indiai külpolitikát az orosz támadás nyílt bírálatahoz és a Moszkvával szembeni fellépéshez való csatlakozás érdekében. India erre nem volt hajlandó, inkább kihasználta az olcsó orosz energiahordozó-importban rejlő lehetőségeket. Ebben a közvélemény is támogatta a kormányzatot, minekutána a szomszéd

dél-ázsiai államokat sújtó, tragikus gazdasági és társadalmi jelenségekkel összevetve India relatíve stabil állapotban maradt.

Önmagában a gazdasági érdek elegendő lehetett volna a politika felvállalásához, de ott húzódott mögötte egy hosszú ideje érvényesülő szempont is: ez az indiai stratégiai önképnek való megfelelés igénye. Indiában nagy várakozások fűződnek a multipoláris nemzetközi rend kialakulásához, amelynek egyik pólusát vitán felül a dél-ázsiai hatalom alkothatná. Ez Újdelhi szemében nemcsak kívánatos, de igazságos világrendként is értékelhető, amelynek keretében India elfoglalja azt a helyet az emberiség életének alakításában, amely nemcsak kemény hatalmi adottságai, de az ókor óta létező civilizációalkotó szerepe miatt is megilletheti. Csakhogy ez a pólusképző szerep megköveteli a stratégiai önállóság megőrzését, amelyet Indiában hagyományosan a biztonságpolitika szuverenitásával és a kereskedelmi kapcsolatok szabadságával is összekapcsolnak. Mint fentebb már részleteztük, előbbi röviden azt jelenti, hogy nem vállal védelmi kötelezettséget egyik nagyhatalommal szemben sem, és nem engedi bevonni magát mások fegyveres konfliktusaiba, míg utóbbi szerint a kölcsönös haszon alapján gazdasági kapcsolatokat épít, egymással akár ellenséges viszonyban álló országokkal is. Mindennek a fenntartása a polarizáltabbá váló világban ugyanakkor egyre nehezebbé válik, és India könnyen nyomás alá kerülhet a felek közötti egyértelmű állásfoglalás érdekében. A működő multipoláris világrend ennek az esélyét is csökkentheti, ám nincs annyi állam, amennyi ilyen pólusképző szerepet betölthetne. Oroszország éppen az egyik lenne, és India komolyan számolt is Moszkva hasonló szerepével. 2022 tavaszát követően azonban felmerült a korábban nem mérlegelt kérdés: vajon Oroszország az őt sújtó szankciók következtében milyen feltételekkel juthat majd hozzá a belátható jövőben a további fejlődéséhez, modernizációjához szükséges javakhoz, és ez milyen hatással lehet stratégiai autonómiájára? Persze számos társadalmi és gazdasági jelensége alapján régóta számolhatunk Oroszország relatív súlyának csökkenésével, de ez fokozatos és kalkulált folyamat volt addig. A háború következményei azonban jelentősen felgyorsíthatják az orosz állam térvésztesét a nemzetközi kapcsolatokon belül. Ha Moszkva függése nő Pekingtől – és e tanulmány születésekor kevesen hangoztatnak kétségeket efelől –, akkor vajon be tudja-e tölteni azt a szerepet, amelyet az indiai stratégiák szánnak neki, és hajlandó lesz-e legalább egyes Újdelhinek fontos kérdésekben régi partnere mellé állni, akár Kínával szemben is? További fontos kérdés, hogy az orosz veszteségek és a haditechnika háborús alkalmazhatóságával kapcsolatban felmerült tapasztalatok miként hatnak majd a két ország sok évtizedes katonai együttműködésére. Persze India fegyveres erőinek óriási kitettséget az orosz eredetű fegyverrendszerektől nem lehet rövid időn belül felszámolni, még akkor sem, ha erre tényleges politikai akarat és terv születik (jelen sorok írásakor ilyen még nem ismert). Könnyen elképzelhető ugyanakkor, hogy

a haderő jövőbeli fejlesztési programjainál egyre nagyobb szerepet kapnak majd a fejlett, döntően nyugati országokból származó eszközök, valamint a hazai (esetenként az orosz eredetű technikával is számoló licenc-) gyártás.

Természetesen ma még korai lenne egyértelmű válaszokat várnunk a felmerült dilemmákra, de azok a kérdések, amelyek 2022 decemberére, a 2023. év elején India külpolitikáját foglalkoztatták, egyaránt arra mutattak, hogy a dél-ázsiai hatalom korábban kedvező feltételek között folytatott többirányú kapcsolatépítése nehezebb időszak elé néz. Újdelhi növekvő hatalmi súlyával növekvő felelősség is együtt jár, a nemzetközi közösség problémáinak megoldásához az elvi állásfoglalások nem lesznek elegendők. India elitjének tehát aktívabb szerepre kell felkészülnie nemcsak az indiai-óceáni térség, de egyre inkább a globális stabilitás szavatolása érdekében is. Ennek részét képezheti, hogy időnként felülvizsgálja viszonyát múltbéli partnereivel, és ha az általa képviselt elveket mások számára is hajlandó biztosítani. Különben megkérdőjeleződhet a hitelessége felelős hatalmi tényezőként, és csökkenhet iránta azon partnereinek bizalma, amelyek támogatása ugyanakkor középtávon igen fontos az indiai érdekek érvényesítéséhez.

### Felhasznált irodalom

- AHLUWALIA, M. S. (2002): Economic Reforms in India Since 1991: Has Gradualism Worked? *Journal of Economic Perspectives*, 16(3), 67–88. Online: <https://doi.org/10.1257/089533002760278721>
- BANERJI, D. – SHAH, R. (2012): India Overtakes Japan to Become Third-Largest Economy in Purchasing Power Parity. *The Economic Times*, 2012. április 19. Online: <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/indicators/india-overtakes-japan-to-become-third-largest-economy-in-purchasing-power-parity/articleshow/12722921.cms?from=mdr>
- BUBNA, V. – MISHRA, S. (2020): String of Pearls vs Necklace of Diamonds. *Asia Times*, 2020. július 14. Online: <https://asiatimes.com/2020/07/string-of-pearls-vs-necklace-of-diamonds>
- BURGESS, S. F. (2004): *India's Emerging Security Strategy, Missile Defense and Arms Control*. USAF Institute for National Security Studies (INSS Occasional Paper, 54). USAF Academy, CO: USAF Institute for National Security Studies.
- CSOMA M. (2024): Északkelet-Ázsia helyzete a 21. század harmadik évtizedének elején. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 61–79.
- DASGUPTA, R. (2021): After India's Brutal Coronavirus Wave, Two-Thirds of Population Has been Exposed to SARS-CoV2. *The Conversation*, 2021. augusztus 20. Online: <https://theconversation.com/after-indias-brutal-coronavirus-wave-two-thirds-of-population-has-been-exposed-to-sars-cov2-165050>

- Economic Times (2011): Census of India 2011: Child Sex Ratio Drops to Lowest since Independence. *The Economic Times*, 2011. március 31. Online: <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/indicators/census-of-india-2011-child-sex-ratio-drops-to-lowest-since-independence/articleshow/7836942.cms?from=mdr>
- Economic Times (2022): India Lifted 415 Million Out of Poverty in 15 Years, Says UN. *The Economic Times*, 2022. október 18. Online: <https://economictimes.indiatimes.com/news/india/india-lifted-415-million-out-of-poverty-in-15-years-says-un/articleshow/94926338.cms>
- EEA (2010): *Projected Shares of Global Middle-Income Class Consumption, 2000 to 2050*. Online: [www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/projected-shares-of-global-middle](http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/projected-shares-of-global-middle)
- Federation of American Scientists (2022): *Status of World Nuclear Forces*. Online: <https://fas.org/issues/nuclear-weapons/status-world-nuclear-forces>
- FELDMAN, H. (1972): *From Crisis to Crisis: Pakistan, 1962–1969*. London: Oxford University Press.
- Firstpost (2014): From 1947 to 2014: How the Indian Economy Has Changed since Independence. *Firstpost*, 2014. augusztus 15. Online: [www.firstpost.com/business/data-business/from-1947-to-2014-how-the-indian-economy-has-changed-since-independence-1983853.html](http://www.firstpost.com/business/data-business/from-1947-to-2014-how-the-indian-economy-has-changed-since-independence-1983853.html)
- GANDHI, I. (1970): *Address at the Third Conference of the Heads of State or Government of Nonaligned Countries* [Lusaka, September 1970]. Indian National Congress, Speeches. Online: <http://inc.in/resources/speeches/337-India-And-The-Third-World>
- GÁTHY V. (2017): *India. A múltból a jövő felé*. Budapest: Typotex.
- Government of India MEA (2015): *US–India Joint Strategic Vision for the Asia-Pacific and Indian Ocean Region*. Online: [www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/24728/USIndia\\_Joint\\_Strategic\\_Vision\\_for\\_the\\_AsiaPacific\\_and\\_Indian\\_Ocean\\_Region](http://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/24728/USIndia_Joint_Strategic_Vision_for_the_AsiaPacific_and_Indian_Ocean_Region)
- GUHA, R. (2008): *India after Gandhi. The History of the World's Largest Democracy*. London: Pan Books.
- GÜNSBERGER D. (2022): Az Imrán Khán-kormány külpolitikája. *Külügyi Szemle*, 21(4), 67–107. Online: [https://doi.org/10.47707/Kulugyi\\_Szemle.2022.4.3](https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2022.4.3)
- HÁDA B. (2019): *India biztonságpolitikájának evolúciója 1947–2017*. Budapest: NKE.
- HÁDA B. (2021): Az indiai haditengerészet az indiai–csendes-óceáni térségben. *Nemzet és Biztonság*, 14(4), 66–91. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2021.4.3>
- HÁDA B. (2022): *Dél-Ázsia a poszthidegháborús korban*. Budapest: Ludovika.
- Indian Navy (2015): *Ensuring Secure Seas: Indian Maritime Security Strategy*. New Delhi: Integrated Headquarters Ministry of Defence. Online: [www.indiannavy.nic.in/sites/default/files/Indian\\_Maritime\\_Security\\_Strategy\\_Document\\_25Jan16.pdf](http://www.indiannavy.nic.in/sites/default/files/Indian_Maritime_Security_Strategy_Document_25Jan16.pdf)
- KHILNANI, S. et al. (2012): NonAlignment 2.0. A Foreign and Strategic Policy for India in the Twenty First Century. *CPR India*, 2012. február 29. Online: <https://cprindia.org/briefsreports/nonalignment-2-0-a-foreign-and-strategic-policy-for-india-in-the-twenty-first-century>

- KLEMENSITS P. (2024): Délkelet-Ázsia országai az új multipoláris világrendben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 103–130.
- KUX, D. (1993): *India and the United States: Estranged Democracies, 1941–1991*. Washington, DC: National Defense University Press.
- LEVI, M. A. – FERGUSON, C. D. (2006): *US–India Nuclear Cooperation. A Strategy for Moving Forward*. New York: Council on Foreign Relations Press.
- MAJOROS P. (2003): Az Európai Unió és India gazdasági-kereskedelmi kapcsolatai. *EU Working Papers*, 4, 50–69. Online: [https://publikaciotar.uni-bge.hu/532/1/ewp\\_0304\\_05.pdf](https://publikaciotar.uni-bge.hu/532/1/ewp_0304_05.pdf)
- MARTON P. (2024): Az Egyesült Államok kilátásai: geopolitikai versengés, nem hagyományos kihívások és elbizonytalanodó identitás. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 331–348.
- MENON, R. – RUMER, E. (2022): Russia and India: A New Chapter. *Carnegie Endowment for International Peace*, 2022. szeptember 20. Online: <https://carnegieendowment.org/2022/09/20/russia-and-india-new-chapter-pub-87958>
- MITRA, S. K. (2009): Nuclear, Engaged, and Non-Aligned: Contradiction and Coherence India's Foreign Policy. *India Quarterly*, 65(1), 15–35. Online: <https://doi.org/10.1177/097492840906500103>
- MUKHERJI, B. (2021): When Will India's Economy Recover from Its Second COVID Wave? Economists are Split. *Fortune*, 2021. június 1. Online: <https://fortune.com/2021/06/01/india-economy-gdp-recovery-covid-second-wave>
- NAIK, J. A. (1995): *Russia's Policy Towards India. From Stalin to Yeltsin*. New Delhi: MD Publications.
- PANT, H. V. (2011): India's Relations with Iran: Much Ado about Nothing. *The Washington Quarterly*, 34(1), 61–74. Online: <https://doi.org/10.1080/0163660X.2011.534964>
- PRIYA, A. – DASH, S. – RANAWARE, K. (2021): The Truth About Oxygen Deaths During Covid Second Wave. *The Indian Express*, 2021. július 7. Online: <https://indianexpress.com/article/opinion/columns/covid-second-wave-oxygen-death-coronavirus-cases-7392219>
- RÁCZ A. (2024): Oroszország: az egykori kihívó magányossága. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 153–179.
- RAGHUVANSHI, V. (2022): India to Boost Defense Spending by 13%, with Billions for New Weapons. *Defense News*, 2022. február 2. Online: [www.defensenews.com/global/2023/02/02/india-to-boost-defense-spending-13-with-billions-for-new-weapons](http://www.defensenews.com/global/2023/02/02/india-to-boost-defense-spending-13-with-billions-for-new-weapons)
- RÓMA Á. (2019): India és Kína farkasszemét néz a Doklam-fennsíkon. In SALÁT G. – SZAKÁLI M. – SZILÁGYI Zs. (szerk.): *Veszélyes vizeken*. Budapest: Typotex, 133–145.
- ROY, A. (2018): The Middle Class in India: From 1947 to the Present and Beyond. *Asian Politics*, 23(1), 32–37.
- SHAUMYAN, T. (2010): Russian–Indian Bilateral Cooperation. In STOB DAN, P. (szerk.): *India–Russia Strategic Partnership. Common Perspectives*. New Delhi: Institute for Defence Studies and Analyses, 149–164.

- SINGH, A. K. (2021): Why has India's „Necklace of Diamonds” Strategy in the Indian Ocean Region not been as Successful Compared to China's „String of Pearls” Strategy? *Manohar Parrikar Institute for Defense Studies and Analyses*, 2021. március 16. Online: <https://idsa.in/askanexpert/why-has-india-necklace-diamonds-strategy-indian-ocean-region>
- SINGH, V. S. R. (2015): Muslim Population Growth Slows. *The Hindu*, 2015. augusztus 25. Online: [www.thehindu.com/news/national/Census-2011-data-on-Population-by-Religious-Communities/article61777196.ece](http://www.thehindu.com/news/national/Census-2011-data-on-Population-by-Religious-Communities/article61777196.ece)
- TÁLAS P. (2021): A poszthegemoniális hatalmi rend „hegemónjáról”. *Nemzet és Biztonság*, 14(4), 2–3.
- TANDOM, R. (2018): India Needs 10 Million Jobs Per Annum Till 2030 To Counter Unemployment. *Business World*, 2018. február 26. Online: [www.businessworld.in/article/India-Needs-10-Million-Jobs-Per-Annum-Till-2030-To-Counter-Unemployment-/26-02-2018-141808](http://www.businessworld.in/article/India-Needs-10-Million-Jobs-Per-Annum-Till-2030-To-Counter-Unemployment-/26-02-2018-141808)
- Times of India (2022): 75 Years, 75% Literacy: India's Long Fight against Illiteracy. *The Times of India*, 2022. augusztus 14. Online: <https://timesofindia.indiatimes.com/india/75-years-75-literacy-in-dias-long-fight-against-illiteracy/articleshow/93555770.cms>
- VÖRÖS Z. – HORVÁTH L. (2024): Dominancia és függés? – Kína az átalakuló nemzetközi térben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világtrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 37–60.
- VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (2024): Az átalakuló világtrend és a pólusok elmélete. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világtrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 11–35.
- White House (2017): *National Security Strategy of the United States of America*. Online: <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2017/12/2017.pdf>
- White House (2022): *National Security Strategy*. Online: [www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf](http://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf)
- World Bank (2023a): *GDP Growth (Annual %) – China, India*. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=CN-IN>
- World Bank (2023b): *GDP Per Capita, PPP (Current International \$) – China, India*. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=CN-IN>
- World Bank (2023c): *GDP Per Capita PPP (Current International \$) – Afghanistan, Bangladesh, Bhutan, India, Maldives, Nepal, Sri Lanka, Pakistan*. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=AF-BD-BT-IN-MV-NP-LK-PK>
- World Bank (2023d): *Population, Total – India*. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=IN>
- World Bank (2023e): *Life Expectancy at Birth, Total (Years) – India*. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN?locations=IN>
- Worldometers (2022): *Coronavirus – India*. Online: [www.worldometers.info/coronavirus/country/india](http://www.worldometers.info/coronavirus/country/india)

Klemensits Péter

## Délkelet-Ázsia országai az új multipoláris világrendben



### Absztrakt

*Az új multipoláris világrendben az ázsiai országok előretörését figyelembe véve Délkelet-Ázsia is fokozott figyelmet érdemel. A régióban található a 10 nemzetet tömörítő Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (Association of Southeast Asian Nations, ASEAN), amely politikai, gazdasági értelemben egyaránt növekvő jelentőségű. Azontúl, hogy az ASEAN a világ ötödik legnagyobb gazdasága, a regionális integrációs kezdeményezéseknek is az alapját jelenti az ázsiai és a csendes-óceáni térségben. Geopolitikai értelemben az egyes országok az Egyesült Államok és Kína között egyensúlyoznak, aminek során, kerülve az egyoldalú elköteleződést, a híd szerepének betöltésére törekednek. A két nagyhatalom számára geostratégiai értelemben különösen fontos a térség, ami felértékeli annak az Eurázsia jövőjében játszott szerepét is. A tanulmány célja, hogy a térséggel kapcsolatos legfontosabb információk összefoglalását követően sorba véve az egyes államok geopolitikai orientációját bemutassa, hogy Kína és az Egyesült Államok rivalizálásának tükrében, a politikai, gazdasági, biztonsági kapcsolatok formálásán keresztül a délkelet-ázsiai államok miként képesek sikeresen egyensúlyozni az ellentétes nagyhatalmi érdekek között. Mivel a 21. században a geopolitikai érdekek mellett a geoökonómiai érdekek is nagy jelentőséggel bírnak, így az írás az egyes országok külpolitikájának megvilágításához a gazdasági helyzetük rövid ismertetésére is törekszik.*

### Bevezetés

A 21. századra megkezdődött az új multipoláris világrend kialakulása (VÖRÖS-TARRÓSY 2024), amelyben Ázsia felemelkedése szembetűnő. A kontinens egyik legfontosabb régiója Délkelet-Ázsia, napjainkra politikai és gazdasági értelemben a világ egyik meghatározó szereplőjévé vált. A Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége a világ ötödik legnagyobb gazdasága, amelynek globális jelentősége fokozatosan nő (ANGGORO 2021). A szervezet egyben az ázsiai és a csendes-óceáni térség integrációs kezdeményezéseinek is a talpköve, amelyek a nagyhatalmakhoz fűződő kapcsolataikat is átszövik. Geopolitikai szempontból

nézve a délkelet-ázsiai országok hagyományosan a nagyhatalmak közötti egyensúlyozásra, közvetítésre törekşenek, kerülve a nyílt elkötelezõdést. A régió a nagyhatalmi befolyás ütközõzónájának is tekinthetõ, ahol az Amerikai Egyesült Államok biztonságpolitikai, katonai pozíciója ma is meghatározó, miközben a gazdaság területén Kína dominál. Ugyanakkor az új multipoláris Eurázsia-központú világrend kialakulásával párhuzamosan megfigyelhetõ az USA dominanciájának csökkenése, ezzel párhuzamosan Kína befolyásának növekedése (TÁRIK 2021: 1555; VÖRÖS 2022; VÖRÖS–HORVÁTH 2024).

Bár a délkelet-ázsiai régió összességében a világ egyik legprosperálóbb térségének számít, az egyes országok jelentõs politikai, gazdasági, társadalmi problémákkal néznek szembe, amelyek kezelése csupán a külsõ nagyhatalmak együttmûködésével valósulhat meg. A tanulmány célja, hogy a térséggel kapcsolatos legfontosabb információk összefoglalását követõen sorba véve az egyes államok geopolitikai orientációját áttekintse, hogy Kína és az Egyesült Államok rivalizálásának tükrében, a politikai, gazdasági, biztonsági kapcsolatok formálásán keresztül a délkelet-ázsiai államok miként képesek sikeresen egyensúlyozni az ellentétes nagyhatalmi érdekek között. Természetesen a 21. században a geopolitikai célok mellett a geoökonómiai érdekek legalább akkora súllyal bírnak, így az írás az egyes országok külpolitikájának megvilágításához a gazdasági helyzetük rövid ismertetését sem nélkülözheti. Mivel az érintett országok geopolitikai jelentõségének rangsorolása meghaladná a tanulmány kereteit, az államok bemutatása a népesség alapján felállított sorrendben történik.

Vitathatatlan, hogy a kibontakozó eurázsiai integráció során a délkelet-ázsiai országokkal is számolni kell, és tapasztalataik a superkontinens nyugati részén is figyelmet érdemelnek. A fejezet elõször Délkelet-Ázsiának a nemzetközi rendszerben betöltött szerepét kívánja tisztázni, majd ezt követõen részletesebben kitér a 11 állam történelmének, gazdasági fejlõdésének és külpolitikájának legfõbb összefüggéseire, aminek keretében arra a kérdésre is választ kapunk, hogy a térség és az egyes országok milyen szerepet tölthetnek be az új, multipolárisra váló világrendben, és ennek érdekében miként határozzák meg geostratégiai céljaikat.

### **Délkelet-Ázsia helye a 21. század nemzetközi rendszerében**

Az ázsiai kontinens egyik meghatározó része Délkelet-Ázsia, amely a Kínától délre, Indiától keletrre és Ausztráliától északnyugatra található térséget jelöli. Összterülete 4 545 792 km<sup>2</sup>, lakosainak száma 685,77 millió (Worldometer 2022). A régió teljes GDP-je 2022-ben elérte a 3,66 billió dollárt (IMF 2023). Földrajzi értelemben megkülönböztethetõ a szárazföldi

Délkelet-Ázsia, valamint a szigetvilág. A régió földrajzi, politikai és kulturális szempontból is heterogén területnek tekinthető, magát a Délkelet-Ázsia kifejezést csupán a második világháborútól kezdve használják, bizonyítva az egyes kisebb területek közötti szoros kapcsolat meglétét.<sup>1</sup> Thaiföld kivételével a térség államai a gyarmatbirodalmak részét képezték, függetlenségüket csupán az 1945 utáni időszakban nyerték el.

Politikai értelemben az ASEAN 10 tagállama (Mianmar, Thaiföld, Kambodzsa, Laosz, Vietnám, Malajzia, Szingapúr, Indonézia, Brunei, Fülöp-szigetek) és a 2002-ben függetlenné vált Kelet-Timor található a régióban. Az ASEAN a világ ötödik legnagyobb gazdasági integrációját alkotja, amely persze heterogén térséget jelent, ahol a tigriskölyök-gazdaságok<sup>2</sup> (Indonézia, Malajzia, a Fülöp-szigetek, Thaiföld és Vietnám) pozíciója kiemelkedő. A térség legnagyobb gazdasága Indonézia, vásárlóerő-paritáson számolva az ország jelenleg a 7. legnagyobb GDP-vel rendelkezik a világon, de az előrejelzések szerint 2050-re már a 4. helyre kerülhet (PwC 2017). Szingapúr a világ egyik legfejlettebb állama, pénzügyi, kereskedelmi központ, egyes prognózisok szerint az évszázad közepére a világ leggazdagabb állama lehet. Vietnám jelenleg a Föld 23. legnagyobb gazdasága, de az előrejelzések szerint 2050-re tartósan a világ leggyorsabban növekvő nagy gazdasága lehet, megközelítően 5,1%-os éves GDP-növekedéssel számolva (PwC 2017). Délkelet-Ázsia második legnagyobb gazdasága, Thaiföld elsősorban a feldolgozóiparnak, a turizmusnak és a mezőgazdaságnak köszönheti fejlődését. Csakúgy, mint Ázsia 8. legnépesebb állama, a Fülöp-szigetek, valamint az oktatás és az üzleti téren is meghatározó szereplő Malajzia, amelyek éves GDP-növekedése átlagban 6-7% körül mozog.<sup>3</sup>

A legtöbb délkelet-ázsiai ország az újonnan iparosodott államok csoportjába tartozik, világgazdasági jelentőségük azonban folyamatosan nő. Délkelet-Ázsiának a világgazdaságban betöltött szerepét jól illusztrálja az a tény, hogy a régió globális feldolgozóipari központnak számít (PANANOND 2019). A szektor az ASEAN GDP-jének 20%-át biztosítja, és amellet, hogy az egyik legfontosabb piacnak számít, a világ harmadik legnagyobb munkaerő-állományával rendelkezik (Business Sweden 2012: 12). A befektetések mellett a fokozott innováció szintén fontos összetevője a növekedésnek. A produktivitást nagyban elősegítheti a mobilinternet, a *big data*, a dolgok internete, az automatizáció és a felhőalapú technológiák elterjedése.

<sup>1</sup> A Fülöp-szigetek esetében csupán az 1970-es évekre vált elfogadottá, hogy az ország Délkelet-Ázsiához tartozik.

<sup>2</sup> Az elnevezés arra utal, hogy az említett országok ugyanazt az exportalapú gazdasági fejlődést követték, amelyet a négy ázsiai tigris (Hongkong, Szingapúr, Dél-Korea, Tajvan).

<sup>3</sup> A COVID-19-pandémia természetesen az utóbbi években erőteljesen negatív irányba módosította ezeket az adatokat, de a talpra állás jelei már mutatkoznak, amelyek arra utalnak, hogy az említett gazdaságok prosperitása a jövőben is folytatódni fog.

Délkelet-Ázsia fejlődése töretlennek tűnik, habár a régió heterogenitásából adódóan az egyes államokon belül is hatalmas eltérések figyelhetők meg. A háttérben meghúzódó súlyos politikai, gazdasági, társadalmi problémákra (például etnikai, vallási konfliktusok, terrorizmus, demográfiai robbanás, mélyszegénység, diktatúrák, az emberi jogok csorbulása stb.) hosszú távon csupán a minél szélesebb rétegeket magában foglaló inkluzív fejlődés jelenthet megoldást.

Délkelet-Ázsia fejlődését azonban nagymértékben akadályozza az elmaradott infrastrukturális környezet, amely jelentős befektetéseket kíván. Az Ázsiai Fejlesztési Bank előrejelzése szerint 2016 és 2030 között minimálisan 2,8 trillió dollár infrastrukturális befektetésre lenne szükség a régióban, ami már külső források bevonását is megköveteli (Standard Chartered 2019). Nem véletlen, hogy a délkelet-ázsiai államok szívesen csatlakoztak a Kína által 2013-ban meghirdetett Övezet és Út Kezdeményezéshez, amely a beruházások mellett az érintett országok gazdasági fejlesztését, egyben az Ázsián átívelő konnektivitás megerősítését célozza (HORVÁTH 2022: 25–26). A Peking tevékeny részvételével megvalósuló nagyszabású infrastruktúra-fejlesztési projektek segítségével a Délkelet-Ázsia és a távolabbi régiók közötti gazdasági együttműködés tovább erősödhet, ami azt bizonyítja, hogy az eurázsiai integráció előrehaladása Délkelet-Ázsia gazdasági pozícióinak további javulását fogja eredményezni nemzetközi összehasonlításban. Az Egyesült Államok indo-csendes-óceáni stratégiája a BRI-re adott válaszként is értelmezhető, így a nagyobb amerikai elkötelezettség a régió iránt várhatóan szintén előnyös lesz az ASEAN-országokra nézve.

Mint regionális integrációs szervezet az ASEAN 1967-ben jött létre, fő célja a gazdasági fejlődés, a béke és a biztonság garantálása volt (BALOGH 2015: 449). A szervezet a későbbiekben az ázsiai és a csendes-óceáni térségben kialakuló nemzetközi együttműködési rendszereknek is az alapját képezte. Délkelet-Ázsia stratégiai jelentősége már a hidegháború során is megmutatkozott, de ez a helyzet a 21. században sem változott. Napjainkban az ASEAN-ben a klímaváltozás elleni küzdelem és a fenntarthatóság biztosítása egyre nagyobb hangsúlyt kap, a szervezet elkötelezte magát az ENSZ fenntartható fejlődésről szóló céljainak teljesítése mellett is.

Az utóbbi években megfigyelhető, hogy gazdasági értelemben egyre inkább meghatározó Kína térnyerése a régióban, miközben biztonságpolitikai aspektusból nézve az Egyesült Államok továbbra is fontos pozíciókkal rendelkezik. Az ASEAN-államok fő erőssége, hogy a történelem során mindig sikerrel folytatták a nagyhatalmak közötti egyensúlyozást, amelynek értelmében a kölcsönös előnyöket szem előtt tartva jelenleg is az USA és Kína közötti egyenlő távolság megtartására törekшенek.

**A délkelet-ázsiai országok  
a megváltozott nemzetközi környezetben**

*Indonézia*

A 270 millió lakosú, 1,9 millió négyzetkilométer területű Indonézia Délkelet-Ázsia legnépesebb és legnagyobb országa, az ASEAN legerősebb gazdasága. Az állam mint a G20 tagja 2019-ben bekerült a Világbank szerint a közepes jövedelemszintű országok felső kategóriájába, de egyben az újonnan iparosodott országok kategóriájába is sorolható (Straits Times 2020).<sup>4</sup> Vásárlóerő-paritáson számolva Indonézia jelenleg a 7. legnagyobb GDP-vel rendelkezik a világon, de a Wellington Capital előrejelzése szerint néhány éven belül már a világ negyedik legnagyobb gazdasága lehet (WCA Team 2022).

Az egykori Holland Kelet-India területén 1945-ben függetlenné vált szigetország Sukarno elnöksége idején (1945–1967) súlyos politikai, gazdasági, társadalmi krízissel nézett szembe, de végül sikerült stabilizálnia helyzetét a régióban.<sup>5</sup> Az 1968-tól 1998-ig fennálló Suharto-rendszer sokáig biztosította a remélt gazdasági, társadalmi fejlődést, de az 1997-es pénzügyi válság súlyosan érintette az országot. Suharto bukását követően azonban helyreállt a demokrácia, és a gazdasági fejlődés is ekkor indult meg, azóta is biztosan hozva az évi 4–6%-ot, amely egészen a COVID–19-járvány kitöréséig töretlenülnek bizonyult. 2012-ben Indonézia Kína mögött a második leggyorsabban növekvő G20-as gazdasággá vált (JHA 2013). A szegénység elleni küzdelemben az ország különösen jól teljesített, 1999 és 2020 között a felére, 9,78%-ra csökkent a szegénység aránya (World Bank 2022a). Indonézia ugyan piacgazdaság, de az államnak a gazdaságban betöltött szerepe ma is meghatározó, beleértve néhány alapvető termék, például az üzemanyag, a rizs és a villamos energia árának szabályozását.

Indonézia új, 2020-as munkahelyteremtésről szóló törvénye jelentős reformnak minősül, amely elősegíti a külföldi befektetéseket, ezáltal a munkahelyteremtést. Míg a koronavírus hatására 2020-ban az ASEAN-államok területén átlagosan 31%-kal csökkentek a külföldi közvetlen befektetések, addig Indonéziában csupán 2,4% volt a visszaesés (SURIANTA 2021). A külföldi befektetők számára az elkövetkezendő években is várhatóan jó lehetőség lesz az indonéz piacon való megjelenés, amelynek következtében az ország valódi mágnessé válhat a befektetők szemében.

<sup>4</sup> 2020-ban a COVID–19 miatt Indonézia visszacsúszott az alsó közép-jövedelemszintű országok közé, de 2021-ben már ismét a felső közép-jövedelemszintű országok között foglalt helyet.

<sup>5</sup> Részletesebben lásd RICKLEFS 2001: 247–286.

A legnagyobb kérdés viszont, hogy az ország gazdasági erejéhez milyen politikai, diplomáciai és katonai hatalom fog társulni, hiszen ez az új világrendben betöltött szerepét is alapvető mértékben befolyásolja. Indonézia ugyan Délkelet-Ázsia meghatározó hatalmának számít, de az ASEAN-ben ennek ellenére vonakodik felvállalni a vezető szerepet. Joko Widodo elnöksége alatt 2014-től az ország a korábbiaknál jelentősebb nemzetközi szerepvállalásra törekszik, gazdasági és politikai értelemben is összekötő kapocs kíván lenni a Csendes-óceán és az Indiai-óceán térsége között. Jokowi első elnöki ciklusa során nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy Indonézia globális tengeri hatalommá váljon. Úgy látta, hogy a tenger egyre fontosabb szerepet játszik Indonézia jövőjében, és hogy tengeri országgént Indonéziának a két óceán, az Indiai- és a Csendes-óceán közötti erőként kell érvényesülnie (WITULAR 2014). A „világ tengeri tengelye” doktrína öt pillére az indonéz tengeri kultúra újjáépítése, a tengeri erőforrások fenntartása és kezelése, a tengeri infrastruktúra és összeköttetés fejlesztése, valamint a hajózási ipar és a tengeri turizmus fejlesztése, más nemzetek felkérése a tengeri együttműködésre és a tengeri konfliktusok forrásának megszüntetése, valamint a tengeri védelmi erők fejlesztése. Ennek a víziónak a részeként Jokowi az illegális halászattal szemben is keményen fellépett, ami a szomszédos államok kritikáját is kiváltotta.

Indonézia nagyhatalmi szerepvállalását jelentősen korlátozza az elmaradott infrastruktúra, fejlesztéséhez viszont a kormány nem rendelkezik a szükséges anyagi forrásokkal, ezért Kína 21. századi Új Tengeri Selyemút tervét örömmel támogatja. Az indonéz–kínai kapcsolatokat jól jellemzi, hogy az utóbbi kilenc évben Kína lett az ország legnagyobb kereskedelmi partnere (ZOLTAI–KLEMENSITS 2020). Politikai értelemben Jakarta az Egyesült Államokkal is baráti kapcsolatokat ápol, a nagyhatalmak között közvetítő szerepre törekszik.

Jokowi elnök hivatali idejének első felében kevés érdeklődést mutatott a külpolitika iránt. Annak formálását nagyrészt kompetens tanácsadóira bízta, például Retno Marsudi külügyminiszterre (CONNELLY 2014). Indonézia G20-as elnöksége azonban 2022-ben változást hozott ebben, amelyet valószínűleg az ország 2023-as ASEAN-elnöksége is befolyásolt (PURBA 2022). Jokowi az év során a korábbiaknál jelentősebb külpolitikai aktivitást mutatott, elődei hagyományát követve.

Az indonéz elnök aktív külpolitikája keretében más országoknál merészebbnek is bizonyult, amit ukrainai és oroszországi látogatásai is bizonyítanak.<sup>6</sup> Lényegében

<sup>6</sup> Az orosz–ukrán háború kitörését követően Jokowi igyekezett közvetíteni a felek között, ezért 2022 júniusában személyesen utazott el Kijevbe és Moszkvába, hogy megpróbálja tüzzújra rávenni az érintetteket, és véget vetni a háborúnak, de kísérlete végül nem vezetett eredményre.

megfelelve az 1945-ös alkotmánynak teljes mértékben elkötelezte magát az ország szabad és aktív külpolitikája mellett (Independent Observer 2022).

Nem kétséges, hogy Jokowi számára a diplomácia a gazdaságot szolgálja. Külföldi tárgyalásai során elsősorban a gazdasági előnyök megszerzését tartotta szem előtt. Mivel Kínával súlyos érdekellentét alakult ki a dél-kínai-tengeri határok miatt, Indonéziának a BRI-ben való részvételét is a gazdasági előnyök motiválják. Miközben az elnök szerint a Kínával való gazdasági együttműködésnek nincs alternatívája, a regionális biztonság és a nemzetközi politika tekintetében Nyugat-barátnak számít. Az Egyesült Államok regionális katonai jelenlétének erősítését támogatja, miközben a Négyes<sup>7</sup> szerepvállalását (HÁDA 2024) és az AUKUS-paktumot<sup>8</sup> is előnyben részesíti. Indonézia keményebb fellépése Mianmarral szemben a későbbiekben az ASEAN demokratizálódását is elősegítheti, miközben a G20-as elnökség és a 2022 novemberében megrendezett csúcstalálkozó sikere hasznos alapot szolgáltathat a jövőben az ország erősödő nemzetközi szerepének.

### *Fülöp-szigetek*

A 109 millió fős népességű Fülöp-szigetek Ázsia legrégebbi demokráciája, amelynek lakossága folyamatosan növekszik. Több mint 80%-a római katolikus, Délkelet-Ázsia egyetlen országa, amely teljes mértékben átvette a gyarmatosító spanyolok vallását. A szigetország az újonnan iparosodott országok csoportjába tartozik, Ázsia 13., míg

<sup>7</sup> A Négyoldalú Biztonsági Párbeszéd, közismert nevén a Négyek (QUAD) az Ausztrália, India, Japán és az Egyesült Államok közötti stratégiai dialógust jelenti, amelyet 2007-ben Abe Sinzójapán miniszterelnök kezdeményezett. Miután azonban Kevin Rudd ausztrál kormányfő az USA és Kína közötti egyensúlyozás politikája jegyében visszalépett a tagságtól, a dialógus lényegében működésképtelen lett. Az együttműködés csupán 2017-ben éledt újjá, amikor is Malcolm Turnbull miniszterelnökkel az élen Ausztrália – Kínát fenyegetésként értékelve – már újra érdekeltté vált a szövetségesekkel való kooperáció elmélyítésében.

<sup>8</sup> Az AUKUS Ausztrália, az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok közötti háromoldalú biztonsági paktum, amelyet 2021. szeptember 15-én hoztak létre. A paktum értelmében az USA és az Egyesült Királyság kötelezettséget vállalt arra, hogy segíteni fogja Ausztráliát abban, hogy nukleáris meghajtású tengeralattjárókat rendszeresítsen. A három ország szorosabb védelmi együttműködése nem csupán az ausztrál haditengerészet megerősítését jelenti, hiszen bár az érintettek hangsúlyozták, hogy az egyezmény egyetlen ország ellen sem irányul, kétség sem férhet hozzá, hogy valódi célja Kína befolyásának korlátozása a térségben. Az utóbbi években az ausztrál kormány, támogatva az USA politikáját, hajlandó volt Kínával kielezni a viszonyt, miközben a délkelet-ázsiai és a csendes-óceáni térségben igyekezett megerősíteni politikai, gazdasági jelenlétét, kiszolgálva Washington érdekeit. Részletesebben lásd ROZMAN 2022.

a világ 29. legnagyobb gazdasága, ahol viszont a népesség 13,2%-a szegénységben él (Philippines Statistics Authority 2022). Az ország a felemelkedő piacok kategóriájába sorolható, nominális értéken számítva a GDP értéke Thaiföldet és Indonéziát követően a legmagasabb Délkelet-Ázsiában. Mára a GDP 60%-át már a szolgáltató szektor állítja elő, ezen belül is a turizmus és az információs technológia foglal el prominens helyet. 2020 során az előző évhez képest a GDP 9,6%-kal csökkent, ami a legnagyobb visszaesést jelentette a statisztika kezdete, vagyis 1946 óta (SANCHEZ 2020). A koronavírus-járvány rendkívül súlyos egészségügyi és gazdasági helyzetet teremtett az országban, a talpra állás az egyes szektorokban évekig elhúzódhat. 2022-ben a kormány 7,6%-os éves GDP-növekedésre számít (DOMINGO 2023).

Azután, hogy a Fülöp-szigetek 1946 júliusában elnyerte függetlenségét az Egyesült Államoktól, továbbra is Amerika szoros szövetségese és „partnere” maradt.<sup>9</sup> Az 1951-es kölcsönös védelmi egyezmény értelmében az Egyesült Államok biztosította az ország védelmét, az 1947-es katonaibázis-megállapodás pedig lehetővé tette az USA számára a katonai támaszpontok használatát is. Az ASEAN alapító tagjaként Manila ugyan a regionális integrációs törekvéseket is támogatta, de a hidegháború végéig politikai, katonai és gazdasági kapcsolatrendszerét az USA-tól való függés határozta meg (KLEMENSITS 2016: 13–14). 1992-ben azonban a kongresszus a szuverén külpolitika kialakításának jelszávalával elutasította az amerikai katonai jelenlét meghosszabbítását, ez azonban a politikai és gazdasági kapcsolatokat csupán kismértékben befolyásolta. A manilai kormány Kína felemelkedését és dél-kínai-tengeri expanzióját egyre inkább fenyegetésként értékelte, ezért a 2000-es évek elején a terrorizmus elleni globális háborúval párhuzamosan újra a szövetségi kapcsolatok megerősítésében vált érdekeltté.

A 2016–2022 között hivatalban lévő Rodrigo Duterte elnök kormányának célja a versenyképesség növelése, a vidék, az egészségügy, az oktatás fejlesztése, valamint a befektetések elősegítése volt. A filippínó állampolgárok véleményét is magában foglaló 25 éves hosszú távú vízió, az *AmBisyon Natin 2040* szintén a gazdasági-társadalmi programok és fejlesztések összehangolását tekintette legfontosabb céljának, miközben kiemelt jelentőséget tulajdonított az oktatásnak, hiszen 2040-re a cél a prosperáló, alapvetően a középosztályból álló „okos és innovatív” társadalmi réteg megteremtése (NEDA 2016).

A Fülöp-szigetek ugyan az Egyesült Államok szövetségeseinek számít, de Duterte elnök annak érdekében, hogy részt vegyen az Övezet és Út Kezdeményezésben, Kína felé is nyitott, ám az ország egyik kiemelt problémáját, az infrastruktúra elmaradottságát

<sup>9</sup> A Fülöp-szigeteket a 16. században a spanyolok gyarmatosították, de 1899-ben a spanyol–amerikai háborút követően a szigetek az Egyesült Államok ellenőrzése alá kerültek.

a kínai befektetések segítségével sem sikerült orvosolni, miközben a Dél-kínai-tengeren kiéleződött a két ország geopolitikai konfliktusa, így az elnök hivatali idejének utolsó hónapjaiban ismét nélkülözhetetlenné vált az amerikai támogatás.

2022 májusában ifjabb Ferdinand Marcos elnökké választása ismét a demokrácia hanyatlásáról tanúskodik a régióban (FITZGERALD 2022). Marcos ugyan nem vezetett be rendkívüli állapotot az országban, mint édesapja tette 50 évvel ezelőtt,<sup>10</sup> de pozíciója vitathatatlanul majdnem olyan erős, többek között annak következtében, hogy a választók tájékozatlan tömegei a Kongresszus mindkét házát rokonaival és szövetségeseivel töltik meg, hogy az igazságszolgáltatási rendszer engedékeny a végrehajtó nyomására, és hogy a rendőrség és a hadsereg megkérdőjelezhetetlenül elfoglalt uralma iránt. Nem kérdés, hogy a társadalom többsége a demokráciából való kiábrándultsága miatt támogatja az új elnököt, elősegítve az 1986 előtti autoriter kormányzás jegyeinek visszatérését.

Marcos viszont, aki ugyan elődje politikájának folytatását ígerte, Dutertével szemben sokkal inkább számít Amerika-barát elnöknek, lényegében az USA-val fennálló biztonsági kapcsolatok megerősítése mellett kötelezte el magát, ezzel együtt a Kínával való eredményes gazdasági együttműködéstől is sokat remél. 2023 januárjában azzal a céllal utazott Pekingbe, hogy a két ország stratégiai együttműködésében új fejezetet nyisson (STRANGIO 2023a). Marcos és Hszi Csin-ping végül 14 kétoldalú megállapodást írt alá többek között a mezőgazdaság, az infrastruktúra, a fejlesztési együttműködés, a tengeri biztonság és a turizmus területén. Mivel a kölcsönös viszonyt a dél-kínai-tengeri követelések erősen beárnyékolják, mindenképpen nagy jelentőséggel bír, hogy a tárgyalások során megállapodtak abban, hogy újraindítják a közös olaj- és gázfeltárásokat a térségben, továbbá közvetlen kommunikációs csatornát hoznak létre a dél-kínai-tengeri kérdések tisztázása ügyében (STRANGIO 2023b). Duterte 2016-os látogatásához hasonlóan Marcos is komoly gazdasági küldöttség kíséretében látogatott el a kínai fővárosba, hiszen az infrastrukturális fejlesztések területén igyekszik a kínai segítségre (kölcsönök, támogatások, beruházások) támaszkodni. Ennek keretében a BRI Fülöp-szigeteki projektjei is a tárgyalások fontos részét képezték (FMPRC 2023).

<sup>10</sup> Az 1965-ben hatalomra került idősebb Ferdinand Marcos a kommunista lázadások jelentette veszélyre hivatkozva 1971-ben felfüggesztette a *habeas corpus*, 1972 szeptemberében pedig rendkívüli állapotot vezetett be. 1978-ig rendeleti úton kormányzott, végül 1986 februárjában új elnökválasztást rendezett, amelyet a Választási Bizottság szerint megnyert. Végül miután a hadsereg és az Egyesült Államok is megvonta tőle támogatását, a diktátor elfogadta vereségét, és az USA-ba távozott. Részletesebben lásd CELOZA 1997.

A több mint 98 milliós lakosságú Vietnám Délkelet-Ázsiában geostratégiai értelemben meghatározó hatalomnak számít, amely történelme során több nagyhatalom ellenében is sikeresen vette fel a küzdelmet. A második világháborút követően a vietnámi kommunista erők az első indokínai háború (1946–1954) során elűzték a gyarmatosító franciákat, majd a második indokínai háborúban (1955–1975) az amerikaiakra is vereséget mértek, ennek következtében 1975-ben létrejött az egyesült Vietnámi Szocialista Köztársaság (KIERNAN 2019: 395–450).

Az ASEAN-hoz 1995-ben csatlakozott ország fejlődése az elmúlt 30 évben figyelemre méltó volt. Az 1986-ban elindított gazdasági és politikai reformok (Đổi Mới) gyors gazdasági növekedést váltottak ki, amely a világ egyik legszegényebb nemzetét alacsonyabb közepes jövedelmű országgá változtatta. Vietnám gazdasága – amely a kínai mintát követve szocialistaorientált piacgazdaság – vásárlóerő-paritáson számolva a világon a 23. legnagyobbnak minősül. A prognózisok szerint 10 éven belül Vietnám már a felső középszintű jövedelemmel rendelkező országok csoportját is megközelítheti. 2002 és 2018 között az egy főre eső GDP a 2,7-szeresére nőtt, miközben több mint 45 millió embert sikerült kiszabadítani a szegénységből (World Bank 2022b). 2018–2019 folyamán a GDP egyaránt 7%-kal nőtt, miközben, köszönhetően az exportorientált feldolgozóiparnak és a hazai fogyasztásnak, a gazdaság jelentős tűrőképességet mutatott, így a koronavírus-járvány idején 2020-ban is pozitív, 2,9%-os növekedést produkált, ezzel Ázsia legjobban teljesítő gazdaságává vált a 2020-as évben (LEE 2021). 2022-ben a GDP 8,02%-kal nőtt, amely 1997 óta a leggyorsabb növekedési ütem (VU 2022). A legnagyobb exportpiacot továbbra is az USA jelenti, nem véletlen, hogy jelentős kereskedelmi deficitje van Vietnámmal szemben. Vietnám számára az is pozitívum, hogy az amerikai–kínai kereskedelmi háború miatt sok nemzetközi vállalat helyezte át a termelést Kínából a délkelet-ázsiai országba.

A társadalmi-gazdasági fejlesztési stratégia 2021–2030 értelmében az elkövetkezendő években fő cél a termelékenység, a hatékonyság és a versenyképesség javítása, a tudományos technológiai fejlesztések, a befektetési és üzleti környezet támogatása, valamint a társadalmi egyenlőtlenség kezelése (Ministry of Planning & Investments 2019). A vietnámi kormány a külföldi befektetések megélénküléséhez nagy reményeket fűz, hiszen ez a pandémiát követő talpra állást is meggyorsíthatja.

Sokak szerint Vietnám a 21. század elején igazi sikertörténetnek tűnik, és már az új ázsiai kistigrisek között emlegetik. Noha az előrejelzések a töretlen növekedéssel számolva egy-két évtized múlva Vietnámot a világ élvonalába prognosztizálják, az instabilitás és a kiszámíthatatlanság problémát jelenthet. A korrupció, az állami szektor gazdaságtalan működése

az egypártrendszer és a globális gazdaságba integrálódó piacgazdaság összeegyeztethetőségének kérdését is felveti, ami hosszú távon a politikai liberalizációhoz is elvezethet.

Ami a külpolitikát illeti, a hidegháború vége, a Szovjetunió és a kelet-európai kommunista rendszerek bukása új külpolitikai helyzetet teremtett, amely a vietnámi vezetőket is óvatosságra intette. Az 1979-es háborút követően Kínával sikerült rendezni a kapcsolatokat, miközben a regionális nyitás is eredményes volt. Az USA-val való kapcsolatok normalizálásának viszont még ennél is nagyobb a jelentősége. Az embargó feloldását követően 2001-ben a két ország kereskedelmi egyezményt kötött, 2003-ban pedig már egy amerikai hadihajó is látogatást tett az országban (KLEMENSITS 2018).

A 2003-as iraki hadjárat után Vietnám új nemzetbiztonsági stratégiát fogadott el, amelynek a lényege, hogy a pragmatizmusnak megfelelően az ország mindenkiel nyitott az együttműködésre, ideológiától függetlenül (NGUYEN 2020). Ez megkönnyítette az USA-val való kooperációt, csakúgy, mint a felemelkedő Kína jelentette fenyegetés, amelynek ellensúlyozásához – a vietnámi vezetés véleménye szerint – Amerika nélkülözhetetlen. 2010 után Vietnám örömmel fogadta az amerikai kiegyensúlyozási koncepció meghirdetését és a Kínával szembeni politikai, gazdasági és katonai támogatást, különösen a Spratly-szigetekkel kapcsolatban kiéleződő területi konfliktusa miatt.

A 2011 óta hatalmon lévő Nguyễn Phú Trọng pártfőtitkár és környezete számára a legnagyobb külpolitikai kihívás, hogy Kína és az Egyesült Államok közötti egyensúlyozást az új multipoláris világrendben miként fogja tudni megvalósítani. A kínai és a vietnámi kommunista párt között manapság jó a viszony, mindkét fél a stratégiai partnerség elmélyítésében érdekelt. Továbbra is igaz, hogy a vietnámi külpolitikát nagyrészt a Kínához való alkalmazkodás formálja. Ugyanakkor bizonyos kérdésekben, például a dél-kínai-tengeri követelések esetében kicsi az esélye a kompromisszumnak. Éppen ezért Hanoi az Övezet és Út Kezdeményezésben is csupán korlátozott szerepet vállal, ami valószínűleg a jövőben is így marad. Az USA-val a biztonsági együttműködés kiemelendő.<sup>11</sup> Miután 2016-ban Washington feloldotta a Vietnámmal szembeni fegyverzetadási embargót, a Trump-adminisztráció szintén a kapcsolatok erősítése mellett tette le voksát (White House 2021a).

Joe Biden elnöksége alatt a két ország kapcsolata tovább erősödött, a 2021 márciusában kiadott ideiglenes nemzetbiztonsági stratégia Vietnámot a régióban a legfontosabb partnerek közé sorolta (White House 2021b).

<sup>11</sup> Habár jelenleg Vietnám az USA egyik legközelebbi stratégiai partnere Délkelet-Ázsiában, hosszú és mély kapcsolatokat ápol Oroszországgal, amelyek a vietnámi háborúig nyúlnak vissza. Ennek eredményeképpen hadserege nagymértékben függ az orosz felszereléstől, így az orosz–ukrán háború kitörése az országot elég kényelmetlen helyzetbe hozta, és nem meglepő módon nem ítélte el az orosz agressziót.

*Thaiföld*

A közel 70 milliós lakosságú Thaiföld Indonézia után a második legnagyobb gazdaság a régióban, miközben az ország a 4. leggazdagabbnak minősül Délkelet-Ázsiában. 1985 és 1996 között az ország GDP-je világrekord növekedést produkált, átlagban évi 12,4%-ot. 2020-ban a koronavírus-járványt követően 6,1%-os volt a visszaesés, miközben a thai központi bank 2022-re már 3,3%-os GDP-növekedést várt (Reuters 2022). Fejlett infrastruktúrájának és jó elhelyezkedésének köszönhetően válhatott Délkelet-Ázsia logisztikai központjává. A vagyoni egyenlőtlenség azonban nagy problémát jelent, 2018-ban 8,4%-os volt a szegénységi ráta, aminek a kezelése rövid távon – különösen a COVID–19 árnyékában – aligha tűnik megoldhatónak, ami az elkövetkezendő években is súlyos társadalmi gondok forrása lehet. A thai gazdaság jelentős mértékben exportfüggő, Délkelet-Ázsia legnagyobb autógyártó ipara található az országban. A turizmus fontos szektort képvisel, de a munkaerő-állomány fele még napjainkban is a mezőgazdaságban dolgozik.

Thaiföld politikai rendszerét alapvetően befolyásolta az a tény, hogy az ország elkerülte a külföldi gyarmatosítást, így a monarchia szerepe máig meghatározó. 1945 utáni történelmét a demokratikus periódusok és a diktatúra váltakozása jellemzi. Az 1990-es évek demokratikus reformjait követően 2001 és 2006 között a baloldali populista Thakszin Csinavat (Sinawatra) töltötte be a kormányfői pozíciót, a tartós politikai megosztottság kialakulása is erre az időszakra datálható. Thakszint a katonai vezetés ugyan eltávolította a hatalomból, de pártja 2011-ig ismételten győzelmet aratott a választásokon, a konzervatív elit törekvései ellenére (HÁDA 2017: 63–64). 2014 májusában a Prajuth Csan-Ocsa tábornok vezette hadsereg megdöntötte Thakszin hűga, Jinglak Csinavat kormányát, ezt követően visszatért a katonai diktatúra, de a 2019-es nemzetgyűlési választásokat is a hadsereg pártja nyerte meg Prajuth vezetése alatt.<sup>12</sup> 2022 szeptemberében a kritikák ellenére az alkotmánybíróság úgy döntött, hogy a miniszterelnök megtarthatja pozícióját, vagyis jogilag 2025-ig kormányfő maradhat.<sup>13</sup>

A belpolitikai helyzet az ország külkapcsolatait is befolyásolja, geopolitikai értelemben Thaiföld a nagyhatalmak számára nagy jelentőséggel bír. Az ország az ASEAN egyik alapító tagállama, az USA egyik meghatározó regionális szövetségese, és Donald Trump

<sup>12</sup> A konzervatív elit elutasítja a királyság politikai rendszerének megreformálását, az arisztokrácia és a katonai vezetés befolyásának csorbítását, és a politikai stabilitást geopolitikai szempontból nézve is mindennél többre tartja.

<sup>13</sup> 2022 decemberében Prajuth bejelentette, hogy a következő választásokon is indulni fog a kormányfői székért, de ekkor már nem a hadsereg támogatását élvező párt színeiben (STRANGIO 2023c).

elnöksége idején az emberi jogok és a demokrácia kérdése sem jelentett akadályt a két fél közeledésének, amely a biztonsági és gazdasági területekre egyaránt kiterjedt. Joe Biden hivatalba lépése után 2021-től sem változott a kapcsolatok dinamikája, a Thaifölddel való szoros együttműködés a globális események (mianmari krízis, orosz–ukrán háború, Kína–Tajvan-feszültség) tükrében az USA számára egyértelmű prioritás. Az USA Biden elnöksége alatt a geostratégiai érdekek és a demokrácia előmozdítását egyaránt fontosnak tartja, bár előbbi elsőbbséget élvez.

Thaiföld ugyanakkor a többi délkelet-ázsiai országhoz hasonlóan igyekszik fenntartani az egyensúlyt az USA-hoz és Kínához fűződő kapcsolatai tekintetében. Bangkok részt vesz a kínai Övezet és Út Kezdeményezésben is, és 2021-ben Peking volt Thaiföld legfontosabb kereskedelmi partnere (Xinhua 2022). A BRI keretein belül megvalósuló vasúti projekt összekapcsolná Bangkokot az ország északkeleti részén fekvő Nongkhajjal, még hozzá Kínából importált nagy sebességű vasúti technológiával. Ezután Laoszon keresztül közvetlenül el lehetne jutni Kunming városába. Éppen ezért a thaiföldi–kínai nagy sebességű vasútvonal kiépítése kiemelt fontosságú projekt a BRI-n belül, a Laosz fővárosával, Vientiánnal való összeköttetés kulcsfontosságú lenne Thaiföld gazdasága számára is, mivel csökkentené a kereskedelmi költségeket.

Prajuth 2022. novemberi pekingi látogatása során a Hszi Csin-pinggel való találkozáson a felek amellett, hogy megállapodtak a BRI-projektek felgyorsításáról, egyetértettek abban, hogy meg kell erősíteni az együttműködést az olyan hagyományos területeken, mint a beruházás, a kereskedelem, a turizmus, az infrastruktúra és az ipari parkok, és ezzel egyidejűleg új növekedési területeket kell megművelni, és előrehaladást kell elérni az együttműködés olyan új területein, mint a digitális gazdaság, az új energiahordozók és a technológiai innováció (CGTN 2022).

Noha a 2014-es katonai puccsot követően a thai–kínai kapcsolatok javulása látványos volt, ezzel párhuzamosan Trump hivatalba lépéséig az USA-val hűvösebbé vált a viszony, 2023 elején a korábbi kényes egyensúly helyreállása tapasztalható.

### *Mianmar*

A szárazföldi Délkelet-Ázsia legnagyobb állama az 55 milliós népességű Mianmar (1989 előtti nevén Burma) geopolitikai értelemben a térség egyik fontos szereplője. A 2010-es években az ország egyike volt a leggyorsabban növekvő GDP-jű államoknak a világon. A stabil növekedésnek azonban a koronavírus-járvány kitörése, majd a 2021-es katonai puccs vetett véget. 2021-ben a GDP 18%-kal csökkent, miközben súlyos

gazdasági válság kezdődött, amelyet a polgárháborús állapotok tovább súlyosbítottak. 2022-ben a szegénységben élők aránya 2019-hez képest közel megduplázódott (World Bank 2021). Az ország gazdasága elsősorban a nyersanyagexportra támaszkodik, de az infrastruktúra fejletlensége számos probléma forrása.

Az 1948-ban függetlenné vált egykori brit gyarmaton 1962–1988 között Ne Vin tábornok katonai diktatúrát vezetett be, amely a későbbiekben is fennmaradt. A demokratikus fordulat csupán 2015-ben következett be, amikor a szabad nemzeti gyűlési választásokon az Aun Szan Szu Kji vezette ellenzék győzött. 2021 februárjában azonban Min Aun Hlain tábornok vezetésével a Tatmadav katonai puccsot hajtott végre (HÁDA 2021). Az országban, ahol jelentős létszámú kisebbség él, amely évtizedes harcot folytat az elszakadásért, ezt követően polgárháború robbant ki, de a kormányzati hatalmat a hadsereg máig kézben tartja. A puccs az ország külkapcsolatait is negatívan befolyásolta, a katonai vezetés még az ASEAN-en belül is elszigetelődött.<sup>14</sup>

Mianmar legfontosabb szövetségese Kína, amely évtizedek óta fegyverekkel látja el a katonai kormányzatot. Nem véletlen, hogy az ország a BRI-ben is fontos szerepet kapott. A projektek mind kapcsolódnak a Kína–Mianmar gazdasági folyosóhoz (CMEC) is. Mianmar különös jelentőséggel bír Peking geostratégiai tervei szempontjából, hiszen az ország hozzáférést biztosít Kína számára az Indiai-óceánhoz, amely a létfontosságú tengeri utánpótlási vonalat biztosítja a közel-keleti olajimport tekintetében. A szárazföldi útvonalak már használatban vannak, Kjaukpju olaj- és gázvezetékei 2013 óta gázt, 2017 óta pedig olajat szállítanak Mianmarból egész Kunmingig, lehetővé téve Pekingnek a Dél-kínai-tenger és a stratégiai szempontból sebezhető Malaka-szoros elkerülését. Aun Szan Szu Kji mianmari kormányfő belátta, hogy fel kell gyorsítani országának gazdasági növekedését, és ehhez nagy szükség van az infrastruktúra fejlesztésére, így már a Hszi Csin-pinggel folytatott 2017. évi pekingi találkozásán beleegyezett a Kjaukpjut és Kunmingot összekötő Kína–Mianmar gazdasági folyosó megvalósításába (PERLEZ 2017). Peking stratégiai okokból kifolyólag ma is támogatja a mianmari katonai vezetést, amelyet a nagyhatalmak közül csupán Oroszország hajlandó nyíltan szövetségesének tekinteni.<sup>15</sup>

Az Egyesült Államok számára Mianmar szintén nagy geostratégiai jelentőséggel bír. A 2010-es éveket megelőzően az USA szankciókkal igyekezett elszigetelni a katonai vezetést, miközben támogatta az ellenzékét és a demokratikus átmenetet szorgalmazta. 2015-ben a demokrácia győzelme nem csupán politikailag volt nagy

<sup>14</sup> Az ország 1997-ben csatlakozott az ASEAN-hez.

<sup>15</sup> Mianmar az Ukrajna elleni, 2022 februárjában megindított támadást jogos és elfogadható lépésnek ismerte el Oroszország részéről (WEE–SCHMALL–SAMEER 2022).

siker az Obama-kormányzat számára, mivel a mianmari gazdaság megnyitása kedvezett az amerikai érdekeknek. 2021. februárt követően a kapcsolatok ismét kihűltek, visszatért a szankciók kora. Legutóbb 2022 decemberében fogadta el a kongresszus a Burma-törvényt, amely szankciókat tesz lehetővé az államcsínyben részt vevő személyekkel szemben, egyben támogatást nyújt a civil társadalomnak és humanitárius segítséget kínál az országnak (American Baptist Churches 2022).

### *Malajzia*

Az 1963-ban létrejött közel 33 milliós népességű Malajzia Délkelet-Ázsia egyik meghatározó jelentőségű állama. Malajzia az újonnan iparosodott piacgazdaságok közé tartozik, a régióban a 3. legnagyobb gazdasággal rendelkezik. 1957 és 2005 között éves átlagban 6,5%-os GDP-növekedést produkált, ezt a későbbiekben is megközelítette. A COVID–19 következtében 2020-ban a GDP 5,6%-ot esett vissza, ennek ellenére a jelenlegi kormány azzal számol, hogy 2030-ra az állam a fejlett országok sorába léphet (ANAND 2021). Az ország fejlődéséhez a nyersanyagforrások döntő mértékben járultak hozzá, később a mezőgazdaság, az ipar, majd a szolgáltatások vették át a vezető szerepet. 2022-ben a 64 országot átfogó versenyképességi rangsorban Malajzia a 32. pozíciót szerezte meg, köszönhetően a fejlett infrastruktúrájának,<sup>16</sup> az üzletbarát környezetnek és az innovációs képességeknek (IMD World Competitiveness Center 2022). A társadalmi kihívásokra reagálva a maláj kormány 2019 októberében hirdette meg a *Megosztott prosperitás vízió 2030* nevű tervet, amelynek a legfőbb célja, hogy 2030-ig növelje az egyes etnikai csoportok, különösen a hátrányos helyzetben lévő malájok jövedelmét (Kiniguide 2019).

A 2018-as nemzetgyűlési választásokat az ellenzéki Pakatan Harapan koalíció nyerte meg, ami valódi rendszerváltozást jelentett, hiszen 1957 óta folyamatosan a Nemzeti Koalíció irányította az országot. Az ellenzéki erők vezetője és az új miniszterelnök az a Mahathir Mohamad lett, aki 1981 és 2003 között a kormánypárt színeiben több mint 20 éven keresztül vezette az országot, 2018-ban pedig 93 évesen a világ legidősebb hivatalban lévő állami vezetőjének számított. 2020–2022 folyamán azonban a politikai válságok egymást érték az országban, végül 2022 novemberében Anwar bin Ibrahim alakíthatott kormányt.

A 21. század elején a maláj külpolitikát a nagyhatalmakkal és a regionális partnerekkel való együttműködés motiválta. Najib Razak miniszterelnöksége idején (2009–2018)

<sup>16</sup> A modern telekommunikáció, az utak és vasutak hálózata mellett a külföldi befektetők számára nem mellékes, hogy 200 ipari park található az ország területén.

a maláj külpolitika a nagyhatalmaktól való egyenlő távolságtartásra fókuszált, miközben belpolitikai és geostratégiai okoknál fogva az Egyesült Államokkal és Kínával is a korábbiaknál szorosabb együttműködés mellett kötelezte el magát. Az amerikai *rebalance* (újraegyensúlyozás) koncepció meghirdetésében Malajzia nagy lehetőséget látott, ezért Kínával szemben megpróbálta maximális mértékben kihasználni az amerikai partnerséget. Az Obama-kormányzattal kialakított szoros együttműködés Donald Trump megválasztását követően is folytatódott, miközben az USA számára Malajzia szerepe egyre inkább felértékelődött (PARAMESWARAN 2018).

Kína asszertív külpolitikája, gazdasági dominanciájának erősödése végett a Najib-kormány Pekinggel is az együttműködést választotta, egyrészt a gazdasági előnyök, másrészt az USA melletti elköteleződés ellensúlyozása miatt. A többi délkelet-ázsiai országhoz hasonlóan Malajzia a nagyhatalmak rivalizálását megpróbálta saját előnyére fordítani, ezért tényleges „Kína felé fordulásról” az utóbbi évek történései ellenére sem beszélhetünk.

Mahathir hivatalba lépése 2018-ban nem eredményezett gyökeres külpolitikai fordulatot, annak ellenére sem, hogy a miniszterelnök felülvizsgálta a BRI-projekteket, amelyek közül az ország gazdasági helyzetére hivatkozva néhányat törölt vagy felfüggesztett.<sup>17</sup> Kisebb súlypontát helyezéssel ugyan, de a több évtizedes hagyományokra visszatekintő maláj külpolitika tovább folytatódott. Anwar bin Ibrahim Malajzia aktív középhatalmi szerepének megerősítését célozta meg, miközben az Egyesült Államok és Kína közötti hatalmi rivalizálásban Malajzia szomszédjaihoz hasonlóan lényegében semleges álláspontot képvisel.

### *Kambodzsa*

A 16,7 milliós Kambodzsa történelme során mindvégig Vietnám és Thaiföld szorításában őrlődött. Az 1975-ben hatalomra került Pol Pot vezette vörös khmerek rezsime alatt közel 2 millió ember veszítette életét, majd 1978-ban bevonultak a vietnámiak, akik csupán az 1990-es évek elején távoztak az országból. Az 1985-ben hivatalba lépett Hun Szen miniszterelnök, aki máig megőrizte hatalmát, a világ legrégebben hivatalban lévő kormányfőjének számít. Valódi demokráciáról nem beszélhetünk, ahol Hun Szen vezető szerepéhez nem férhet kétség, az utóbbi években pedig ellenzéke nyílt félreállításával már a látszat fenntartását sem tartotta szükségesnek (STRANGIO 2014: 89–110).

<sup>17</sup> A 640 km-es keleti parti vasútvonal mellett a Bandar Malaysia és a 100 milliárd USD befektetéssel épülő Forest City projekt folytatásáról is megállapodás született.

A gazdasági reformoknak köszönhetően Délkelet-Ázsia egyik legfejletlenebb országa 1994–2021 között 7,7% GDP-növekedést valósított meg, amelyből azonban csak kevesen profitáltak (CEIC 2021). A COVID–19 miatt 2020-ban 3,1%-os volt a visszaesés.

Kambodzsa elkötelezett támogatója a nagyszabású kínai megaprojektnek, valamint nagy reményeket fűz ahhoz, hogy a BRI jelentheti a nemzet fejlődésének egyik alapját. A két legfontosabb projekt a Sihanoukville Különleges Gazdasági Övezet (SSEZ) és a tervezett Phnompen–Sihanoukville gyorsforgalmi út, utóbbi építése 2019-ben kezdődött (BUNTHOEUN 2020). 1991 után Kambodzsa többpólusú külpolitika megvalósítása mellett kötelezte el magát, amelyben a nagyhatalmaktól való egyenlő távolság kialakítása, a regionális integráció, a szomszédos államokkal való szoros együttműködés élvezett prioritást.

A 21. század elején azonban az ASEAN-államokkal való gyümölcsöző együttműködés mellett az EU, az USA és Japán segítsége ellenére Kína már egyre nagyobb befolyást szerzett a régióban. Hun Szen a gazdaságban örömmel fogadta a kínai térnyerést, hiszen Peking nem kritizálta a rendszert, és a Nyugattal ellentétben feltételekhez sem kötötte a befektetéseket, segélyeket, hiteleket. A 2010-es évek közepére Kína lett Kambodzsa legnagyobb kereskedelmi partnere, a legnagyobb külföldi befektető az országban, a legnagyobb segélyező állam, valamint a khmer hadsereg legfőbb partnere, támogatója.<sup>18</sup>

A kínai befolyás erősödése a politika területén is láthatóvá vált, hiszen Kambodzsa más ASEAN-tagállamokkal szemben is hajlandó volt nyíltan Kína érdekeit képviselni, ez mindennél jobban érzékelteti az ország megváltozott külpolitikai irányvonalát, egyben az átalakuló nemzetközi hatalmi egyensúlyt (HUNT 2012).

Hun Szennek Trump elnök politikája is kedvezett, hiszen Trump külkapcsolataiban a demokrácia elveinek hangsúlyozása helyett a gazdasági érdekek domináltak. Noha Biden elnök elődjével szemben az emberi jogok érvényesülésére nagyobb hangsúlyt helyez, jelenleg a kambodzsai kormánnyal való együttműködés Kína feltartóztatása miatt prioritás.

### *Laosz*

A 7 milliós lakosságú Laosz gazdasági értelemben Délkelet-Ázsia egyik legfejletlenebb országa. Laosz nagy részét hegyek borítják, területének csak 6%-a művelhető, amely a legalacsonyabb arány a Mekong-folyó régiójában. A lakosság 80%-a önellátó

<sup>18</sup> A legfontosabb azonban, hogy a kínai befektetők és a CPP-hez köthető khmer politikai elit között rendkívül szoros, kölcsönösen jelentős haszonnal járó partnerség alakult ki.

földműves. A soknemzetiségű kisállam sokáig – az erőteljes vietnámi befolyást leszámítva – elszigetelten élt, az utóbbi két évtizedben azonban nyitott a külvilág felé, s gazdasága jelentősen nőtt. Délkelet-Ázsia egyetlen tengerparttal nem rendelkező országa 2019-ben 5,2%-os GDP-növekedést könyvelhetett el (Tradingeconomics 2022). Laosz 2010 és 2018 között az export tekintetében az összetett éves növekedési rátát figyelembe véve Vietnám mögött a második legmagasabb eredményt produkálta a régióban (SENO-ALDAY 2021). A COVID–19 súlyos károkat okozott a gazdaságban, jelentősen csökkentve a lakosság életszínvonalát, 2020-ban a GDP mindössze 0,2%-kal nőtt. Bár a korlátozásokat nagyrészt 2022 tavaszán feloldotta a kormány, a lassú talpra állást ma főként az orosz–ukrán háború következményei hátráltatják.

A több évtizedes polgárháborút követően 1975-ben létrejött szocialista köztársaságban a kommunista pártvezetés az utóbbi években jelentős gazdasági reformokat léptetett életbe, megnyitva az országot a külföldiek előtt, továbbá egyes kormányzati politikával igyekezett kihasználni a regionális integráció és a szabad kereskedelmi egyezmények kínálta lehetőségeket. Laosz csatlakozása az ASEAN-hez 1997-ben mérföldkönek tekinthető ebben az értelemben, hiszen ezzel az ország a délkelet-ázsiai szabad kereskedelmi területnek is a része lett.

Laosz számára külpolitikai értelemben a Vietnám és Kína közötti egyensúlyozás jelenti a dilemmát. A Laoszi Népi Forradalmi Párt vietnámi támogatású és irányultságú szervezetként került hatalomra, az országban sokáig vietnámi katonák állomásoztak, s csak akkor lazult az ország függése Hanoitól, amikor az a kelet-európai szocialista rendszerek összeomlásakor befelé fordult, és visszavonta csapatait. A vietnámi befolyás még mindig erős, az utóbbi években azonban a kínai jelenlét is fokozódik, egyre több a nagy kínai beruházás és a kínai áru. Laosz láthatóan próbál egyensúlyozni Kína és Vietnám között (SIMS 2021). Az ország mozgásterét növelte, hogy 1997-ben belépett az ASEAN-be, 2012-ben pedig a WTO-ba, ami lehetővé teszi kapcsolatai diverzifikálását. Ugyanakkor a laoszi adósságállomány 47%-át Kína birtokolja, miközben Peking számára Laosz stratégiai jelentőségű. A laoszi kormányzat az infrastruktúra-fejlesztés szükségességével is tisztában van, ezért szívesen részt vállal Kína Övezet és Út Kezdeményezésében. Az egyik legfontosabb projekt a közelmúltban a két ország közötti vasúti pálya kiépítése volt (Boten–Vientián vasút), amely jelenleg a leghosszabb Kínán kívüli vasútvonal Ázsiában, és 2021 decemberében kezdte meg működését (Xinhua 2021).<sup>19</sup>

<sup>19</sup> A projekt egy 414 kilométeres vasúti szakaszt jelölt, amely a Laosz északi részén található Boten kínai határvárostól egészen Vientiánig vezet, a 198 kilométer hosszan alagutakkal, egy 62 kilométeres szakaszon pedig hidakkal tagolt vonalon 160 km/h sebességgel lehet haladni. A projekt

*Szingapúr*

Az alig több mint 5,6 millió lakosú, 721,5 négyzetkilométeren fekvő miniállam egykori miniszterelnöke, Lee Kuan Yew vezetése alatt 50 év alatt harmadik világbeli volt gyarmatból a legfejlettebb országok csoportjába került. A vásárlóerő-paritáson alapuló egy főre jutó GDP 2021-ben elérte a 116 486,5 dollárt, ezzel Szingapúr a világ egyik leggazdagabb országának számít (World Bank 2022c). 2020-ban az állam a világ versenyképességi ranglistáján az első helyezést érte el, de évek óta stabilan a top 3 pénzügyi központ közé tartozik a világon, miközben a Nemzetközi Valutaalap szerint 2014-ben a 3. legnagyobb egy főre jutó GDP-vel rendelkezett. 2020-ban a szingapúri gazdaság 5,4%-kal lassult, amire a függetlenség kivívása, azaz 1965 óta nem volt példa a városállamban. Mindezek ellenére a kormány a 2022-es évre már 3,5%-os GDP-növekedést vár (TAN 2022).

Az egykori brit gyarmat Szingapúr, amely 1965-ben vívta ki függetlenségét,<sup>20</sup> geostratégiai értelemben különös jelentőségű, hiszen az egyik legforgalmasabb tengeri kereskedelmi útvonal mellett fekszik, így a kezdetektől központi szerepet töltött be a térség forgalmának lebonyolításában és ellenőrzésében. Azt sem szabad elfeledni viszont, hogy Szingapúr alapvető mértékben függ a tengeri kereskedelemről, ami megkívánja az ország folyamatos alkalmazkodását a geopolitikai realitásokhoz.

A szingapúri kormány 2030-ra a gyártószektor 50%-os bővítését tervezi, ami a külföldi befektetők számára is lehetőséget jelent (NG 2021). A DBS jelentése szerint 2030-ra az egy főre jutó GDP tekintetében Szingapúr lehet a világ vezető országa, évi 3-3,5%-os GDP-növekedéssel számolva. A jelentés kiemeli Szingapúr stratégiai jelentőségét a világkereskedelemben, Kína és az USA közötti közvetítő szerepét, új technológiák és üzleti modellek bevezetését, valamint az ASEAN-államokba irányuló export növelését (ASEAN Business Staff 2021). Jelzésértékű, hogy a világ 100 legnagyobb technológiai cége közül 80 működik a városban, köztük a Google, a Facebook és az Alibaba, valamint olyan regionális vezetők, mint a Garena, a Grab és a Razer12, amelyek közül sokan kihasználják Szingapúr infrastruktúráját a globális piacok eléréséhez.

---

2016-ban kezdődött, és 2021 végére fejeződött be. A BRI részeként 2020 végén elkészült 110 km hosszú Vientían–Vangvieng gyorsforgalmi út – amely része a Vientían és Boten között épülő közútnak – szintén jelentős mértékben javítja a közlekedési feltételeket.

<sup>20</sup> 1963 szeptemberében Malajzia, Szingapúr, Észak-Borneó és Sarawak létrehozta Malajziát, de a kínaiak és a malájok között kialakult faji feszültségek és politikai nézeteltérések miatt az ország nem bizonyult életképesnek. 1965. augusztus 9-én a maláj parlament megszavazta Szingapúr eltávolítását az államszövetségből, amelyet Lee Kuan Yew, az 1959-ben beiktatott miniszterelnök is elfogadott, ezzel létrejött a független Szingapúr.

Lee Kuan Yew 1959–1990 között töltötte be a kormányfői tisztséget, 2004-ben aztán fia, Lee Hsien Loong lett az ország 3. miniszterelnöke,<sup>21</sup> aki számos reformot vezetett be, fő célja a politikai stabilitás fenntartása, az ország nemzetközi versenyképességének megőrzése, a külkapcsolatokat tekintve pedig az ASEAN-integráció elősegítése és Szingapúr nagyhatalmak közötti közvetítő szerepének megerősítése lett.

Szingapúr a kezdetektől tisztában volt azzal, hogy kis országgént az ellenséges környezetben csak akkor maradhat életben, ha realista külpolitikát folytat. Ahogy az ország első külügyminisztere, Sinnathamby Rajaratnam megállapította, Szingapúrnak a békére és a prosperitásra kell törekednie egy olyan régióban, amelyet nagyhatalmi konfliktusok, belső erőszak, gazdasági dezintegráció és kölcsönös féltékenység jellemez. A megoldást az jelentheti, ha a városállam mindenkivel a békés kapcsolatok fenntartására törekszik, különösképpen nagyobb szomszédjaival. A regionális integráció támogatása biztonsági és gazdasági okokból kifolyólag szintén prioritást kapott. Ami a nagyhatalmakhoz fűződő kapcsolatot illeti, Rajaratnam a függetlenségre törekvő külpolitika követését ajánlotta, amelynek lényege a regionális hatalmi egyensúly fenntartása és az óvatos egyensúlyozás megvalósítása a vezető hatalmak között, a kölcsönös előnyök alapján (HO 2016).

A világrendi átalakulás, a globális gazdasági hatalom keletre tolódása Szingapúrtól is megkívánja az alkalmazkodást. Mivel Kína a Szingapúrral való együttműködésben erősen érdekelt, 2013 után, a BRI meghirdetését követően a két ország között kiteljesedett a partnerség. Szingapúr a kezdetektől előnyben részesítette a BRI-t, különösen az infrastruktúra, a pénzügyi konnektivitás és a harmadik országba történő befektetések területére fókuszálva.<sup>22</sup>

A Kínával fenntartott szoros gazdasági együttműködés ellenére a távoli jövőt szem előtt tartva Szingapúr az USA katonai jelenlétének fenntartásában, így a biztonság, a béke és a stabilitás megőrzésében is érdekelt, amely egyfajta kényes egyensúlyozásra kényszeríti a nagyhatalmak között. Szingapúr egyértelműen támogatta az amerikai indo-csendes-óceáni stratégiai koncepciót. Az USA több mint 30 éve folyamatos katonai jelenlétet tart fenn a városállamban (sembawangi haditengerészeti bázis), amelyet 2019-ben újra meghosszabbítottak (2035-ig), miközben a szingapúri haderő közös hadgyakorlatokon is részt vesz az amerikaiakkal (SIM 2019).

<sup>21</sup> 1990–2004 között Goh Chok Tong volt a miniszterelnök.

<sup>22</sup> A szárazföldi összeköttetés javítása érdekében Szingapúr és Malajzia 2017-ben kezdte meg a 350 km hosszú, 11 milliárd USD-ba kerülő Kuala Lumpur–Szingapúr gyorsvasút megépítését, amelyet végül a szingapúri és a maláj kormány közötti nézeteltérések miatt 2021 januárjában leállítottak.

*Brunei*

A 430 ezer lakosú Brunei szultanátus egykor brit protektorátus volt, Délkelet-Ázsia egyik legfejlettebb állama. Az 1990-es és 2000-es évek gazdasági növekedése – a GDP 1999 és 2008 között 56%-kal nőtt – Bruneit iparosodott országgá tette, amely elsősorban a kőolaj- és földgázmezőkből származó bevételekből gazdagodott meg. A délkelet-ázsiai országok közül Szingapúr után Brunei rendelkezik a második legmagasabb humán fejlettségi indexszel. Az ország abszolút monarchia, ahol 1967 óta Hassanal Bolkiah szultán uralkodik. Az ASEAN-hez 1984-ben csatlakozott államban az emberi jogok területén ma is nagy hiányosságok vannak, de a stratégiai érdekek miatt az államot az USA fontos szövetségesének tekinti.

Bruneit elsősorban gazdasági kapcsolatok fűzik Kínához, hiszen az ország kiemelten támogatja a BRI projektet, ráadásul Kína az ország gazdaságának diverzifikálása területén is segítséget ígért. Brunei gazdasága alapvetően a kőolaj- és földgáztermelésre épül, de a készletek kimerülése súlyos problémákat okozhat a jövőben, az alacsony olajárak pedig már jelenleg is recessziót idéztek elő. A Kína által kínált infrastrukturális beruházások, valamint a kereskedelmi forgalom növelése azonban megoldást jelenthet a problémákra (KLEMENSITS 2021: 306).<sup>23</sup>

*Kelet-Timor*

Az egykori portugál gyarmat, az 1,3 milliós népességű Kelet-Timor a több évtizedes indonéz uralom után csupán 2002 májusában nyerte el önállóságát. Délkelet-Ázsia egyetlen állama, amely még nem tagja az ASEAN-nek, csupán megfigyelői státusszal rendelkezik. A külfölddel való együttműködés kiemelkedő jelentőségű az ország számára, a nemzetközi békefenntartó erők gondoskodtak a biztonságról, miközben a segélyeknek köszönhetően sikerült stabilizálni az ország gazdaságát. Az Ausztráliával és Indonéziával fenntartott jó kapcsolatok a kormány legfőbb politikai céljai közé tartoznak, a történelmi és a közelmúltbeli feszültségek ellenére. (Ausztrália a függetlenség első 10 évében a nemzetközi támogatás élén állt, nemcsak mint a legnagyobb kétoldalú fejlesztési segélyező, hanem azáltal is, hogy vezető szerepet játszott az ország biztonságának és stabilitásának biztosításában.) Ezek az országok fontos

<sup>23</sup> Az egyik legnagyobb BRI keretbe tartozó projekt a Hengyi Industries és hazai partnere által 2017-ben megkezdett olajfinomító építése 2019-re fejeződött be. A Brunei–Guangxi gazdasági folyosó célja a Muara kikötő rekonstrukciója, valamint egy mezőgazdasági és orvosi park létrehozása.

gazdasági partnerek, és ők biztosítják a legtöbb közlekedési kapcsolatot az országgal. A térség hagyományosan Ausztrália befolyási övezetéhez tartozik, de az USA is jelentős támogatást nyújt a fiatal állam számára. Az utóbbi időben Kína is növelte gazdasági és politikai jelenlétét, hozzájárulva a főváros, Dili infrastruktúrájának fejlesztéséhez.<sup>24</sup>

## Összegzés

Az új, multipolárisra váló világrendben, amelyben a globális politikai és gazdasági hatalom súlypontja keletre tolódik, az ázsiai kontinens, azon belül is Délkelet-Ázsia szerepe jelentős. Összességében heterogén térségről beszélhetünk, amelynek gazdasági prosperitása kiemelkedő, ezért a 21. század nemzetközi kapcsolataiban is fontos szerepet tölt be. Geopolitikai értelemben az ASEAN-országok a múltban a nagyhatalmak között egyensúlyoztak, és tették mindezt kiemelkedő eredményességgel. Manapság Kína és az Egyesült Államok is szeretné megerősíteni befolyását a régióban, ezért az érintett országok velük szemben is azt a stratégiát követik, hogy anélkül, hogy térfelet választanának, mindkét országgal igyekeznek együttműködni, miközben megpróbálnak közvetíteni közöttük. Noha az egyes országok geostratégiai adottságai eltérőek, külpolitikájában mindegyik állam kénytelen szembenézni az USA és Kína fokozott jelenlétével, ezért a közöttük való egyensúlyozásnak lényegében nincs alternatívája. Kína gazdasági segítségére (BRI) és az USA garantálta védelem – a jelenlegi *status quo* – fenntartására szinte mindegyik állam igényt tart. Az utóbbi évek eseményei (koronavírus-járvány, orosz–ukrán háború) természetesen a délkelet-ázsiai országokat is érintették, többnyire negatívan befolyásolva a régió fejlődését, egyben arra figyelmeztetve az érintetteket, hogy az új multipoláris világrendben a globális kihívások kezelése végett a nemzetek közötti békés együttműködés a korábbiaknál is fontosabb lesz, miközben a nagyhatalmak közötti rivalizálás továbbra is megmarad.

<sup>24</sup> Részletesebben lásd STRATING 2019.

## Felhasznált irodalom

- American Baptist Churches (2022): US Senate Passes Burma Act Bill. *American Baptist Churches*, 2022. december 16. Online: [www.abc-usa.org/2022/12/u-s-senate-passes-burma-act-bill](http://www.abc-usa.org/2022/12/u-s-senate-passes-burma-act-bill)
- ANAND, R. (2021): Malaysia's GDP Shrinks 5.6% in 2020, Worst Performance Since 1998'. *The Straits Times*, 2021. február 11. Online: [www.straitstimes.com/business/economy/malaysias-economy-shrinks-faster-than-expected-in-q4-on-tighter-covid-19-curbs](http://www.straitstimes.com/business/economy/malaysias-economy-shrinks-faster-than-expected-in-q4-on-tighter-covid-19-curbs)
- ANGGORO, W. D. (2021): ASEAN is 5th Largest Economy in the World: Report. *Medcom*, 2021. április 29. Online: [www.medcom.id/english/business/8kolpWRK-asean-is-5th-largest-economy-in-the-world-report](http://www.medcom.id/english/business/8kolpWRK-asean-is-5th-largest-economy-in-the-world-report)
- ASEAN Business Staff (2021): More Asean Engagement Could Make Singapore the World's Richest Country: DBS. *The Business Times*, 2021. január 6. Online: [www.businesstimes.com.sg/international/asean/more-asean-engagement-could-make-singapore-worlds-richest-country-dbs](http://www.businesstimes.com.sg/international/asean/more-asean-engagement-could-make-singapore-worlds-richest-country-dbs)
- BALOGH A. (2015): *Bevezetés Délkelet-Ázsia történelmébe*. Budapest: ELTE Eötvös.
- BUNTHOEUN, C. (2020): Billion-Dollar Highway to Sihanoukville 20pct Ready. *Khmer Times*, 2020. március 4. Online: [www.khmertimeskh.com/697727/billion-dollar-highway-to-sihanoukville-20pct-ready](http://www.khmertimeskh.com/697727/billion-dollar-highway-to-sihanoukville-20pct-ready)
- Business Sweden (2012): *The Rise of the Southeast Asian Tigers – Elements for Success in Southeast Asia*. Online: <https://marketing.business-sweden.se/acton/media/28818/southeastasia?sid=TV2%3AsH8budOIC>
- CEIC (2021): *Cambodia Real GDP Growth*. Online: [www.ceicdata.com/en/indicator/cambodia/real-gdp-growth](http://www.ceicdata.com/en/indicator/cambodia/real-gdp-growth)
- CELOZA, A. F. (1997): *Ferdinand Marcos and the Philippines: The Political Economy of Authoritarianism*. Westport, CT: Praeger.
- CGTN (2022): More Stable, Prosperous and Sustainable: China, Thailand Chart New Directions of Bilateral Relations. *CGTN*, 2022. november 20. Online: <https://news.cgtn.com/news/2022-11-20/China-Thailand-chart-new-directions-of-bilateral-relations-1f5UIJKm1mo/index.html>
- CONNELLY, A. L. (2014): Indonesian Foreign Policy under President Jokowi. *Lowy Institute*, 2014. október 15. Online: [www.lowyinstitute.org/publications/indonesian-foreign-policy-under-president-jokowi](http://www.lowyinstitute.org/publications/indonesian-foreign-policy-under-president-jokowi)
- DOMINGO, R. W. (2023): Philippines Posted Above-Target GDP Growth of 7.6% in 2022. *Asia News Network*, 2023. január 27. Online: <https://asianews.network/philippines-posted-above-target-gdp-growth-of-7-6-in-2022>
- FITZGERALD, C. (2022): Revisionist Marcos Regime a Danger to Philippine Democracy. *Asia Times*, 2022. október 18. Online: <https://asiatimes.com/2022/10/revisionist-marcos-regime-a-danger-to-philippine-democracy>

- HÁDA B. (2017): Az átmeneti katonai kormányzás és az új alkotmány jellemzői Thaiföldön. *Nemzet és Biztonság*, 10(4), 63–79.
- HÁDA B. (2021): A 2021. évi mianmari katonai hatalomátvétel háttere. *SVKI Elemzése*, (5). Online: [https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKI\\_Elemz%C3%A9sek\\_2021\\_5\\_A%202021.%20%C3%A9vi%20mianmari%20katonai%20hatalom%C3%A1tv%C3%A9tel%20h%C3%A1tt%C3%A9re\\_\(H%C3%A1da%20B.\).%20pdf.pdf](https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKI_Elemz%C3%A9sek_2021_5_A%202021.%20%C3%A9vi%20mianmari%20katonai%20hatalom%C3%A1tv%C3%A9tel%20h%C3%A1tt%C3%A9re_(H%C3%A1da%20B.).%20pdf.pdf)
- HÁDA B. (2024): India hatalmi politikája a 21. század harmadik évtizedében – kihívások és lehetőségek. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 81–102.
- HO, G. (2016): A Foreign Policy Outlined: S Rajaratnam Speaks at Singapore’s Admission to the UN. *National Archives of Singapore*, 2016. október 11. Online: <https://corporate.nas.gov.sg/media/collections-and-research/foreign-policy-outline>
- HORVÁTH L. (2022): *A kínai geopolitikai gondolkodás*. Budapest: Pallas Athéné.
- HUNT, L. (2012): ASEAN Summit Fallout Continues. *The Diplomat*, 2012. július 20. Online: <https://thediplomat.com/2012/07/asean-summit-fallout-continues-on>
- IMD World Competitiveness Center (2022): *World Competitiveness Ranking*. Online: [www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness](http://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness)
- IMF (2023): *GDP, Current Prices*.
- Independent Observer (2022): Jokowi Practices „Free and Active” Foreign Policy as Mandated by the Constitution, Says Expert. *Independent Observer*, 2022. június 30. Online: <https://observerid.com/jokowi-practices-free-and-active-foreign-policy-as-mandated-by-the-constitution-says-expert>
- JHA, S. (2013): Indonesia Continues to Grow Faster than India. *Business Standard*, 2013. december 15. Online: [www.business-standard.com/article/economy-policy/indonesia-continues-to-grow-faster-than-india-113121400640\\_1.html](http://www.business-standard.com/article/economy-policy/indonesia-continues-to-grow-faster-than-india-113121400640_1.html)
- KIERNAN, B. (2019): *Việt Nam: A History from Earliest Times to the Present*. Oxford: Oxford University Press.
- Kiniguide (2019): What is the „Shared Prosperity Vision 2030”? *Malaysiakini*, 2019. október 5. Online: [www.malaysiakini.com/news/494538](http://www.malaysiakini.com/news/494538)
- KLEMENSITS P. (2016): Védelmi reform és hadseregfejlesztés a Fülöp-szigeteken. *Honvédségi Szemle*, 144(2), 13–22.
- KLEMENSITS, P. (2018): Geopolitical Consequences of the 21st Century New Maritime Silk Road for Southeast Asian Countries. *Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations*, 4(1), 107–138.
- KLEMENSITS P. (2021): A 21. századi tengeri selyemút Délkelet-Ázsiában: tervek és a folyamatban lévő projektek. In SALÁT G. – HORVÁTH L. (szerk.): *Övezet és út: múlt, jelen, jövő*. Budapest: Typotex, 295–313.

- LEE, Y. N. (2021): This is Asia's Top-Performing Economy in the Covid Pandemic – It's Not China'. *CNBC*, 2021. január 27. Online: [www.cnbc.com/2021/01/28/Vietnam-is-asias-top-performing-economy-in-2020-amid-covid-pandemic.html](http://www.cnbc.com/2021/01/28/Vietnam-is-asias-top-performing-economy-in-2020-amid-covid-pandemic.html)
- Ministry of Planning & Investments (2019): *MoPI Crafts Socio-Economic Development Strategy in 2021–2030. Socio-Economic Development*. Online: [www.mpi.gov.vn/en/Pages/tinbai.aspx?idTin=43286&idcm=92](http://www.mpi.gov.vn/en/Pages/tinbai.aspx?idTin=43286&idcm=92)
- NEDA (2016): *About Ambisyon Natin 2040*. Online: <http://2040.neda.gov.ph/about-ambisyon-natin-2040>
- NG, C. (2021): 10-Year Plan for Singapore Manufacturing to Grow 50% by 2030: Chan Chun Sing. *The Straits Times*, 2021. január 25. Online: [www.straitstimes.com/business/economy/10-year-plan-for-singapore-manufacturing-to-grow-50-by-2030-chan-chun-sing](http://www.straitstimes.com/business/economy/10-year-plan-for-singapore-manufacturing-to-grow-50-by-2030-chan-chun-sing)
- NGUYEN, T. (2020): The Trouble with Vietnam's Defense Strategy. *The Diplomat*, 2020. január 17. Online: <https://thediplomat.com/2020/01/the-trouble-with-Vietnams-defense-strategy>
- PANANOND, P. (2019): Southeast Asia Moves from World's Factory to Regional Powerhouse. *Nikkei*, 2019. október 9. Online: <https://asia.nikkei.com/Opinion/Southeast-Asia-moves-from-world-s-factory-to-regional-powerhouse>
- PARAMESWARAN, P. (2018): Malaysia's Foreign Policy Challenges Loom after Its 2018 Elections. *The Diplomat*, 2018. május 9. Online: <https://thediplomat.com/2018/05/malaysias-foreign-policy-challenges-loom-after-its-2018-elections>
- PERLEZ, J. (2017): In China, Aung San Suu Kyi Finds a Warm Welcome (and No Talk of Rohingya). *The New York Times*, 2017. november 30. Online: [www.nytimes.com/2017/11/30/world/asia/china-myanmar-aid-sanctions.html](http://www.nytimes.com/2017/11/30/world/asia/china-myanmar-aid-sanctions.html)
- Philippines Statistics Authority (2022): *Official Poverty Statistics of the Philippines*. Online: [https://psa.gov.ph/sites/default/files/Preliminary%202021%20Full%20Year%20Poverty%20Statistics%20Publication\\_25Aug2022\\_1.pdf](https://psa.gov.ph/sites/default/files/Preliminary%202021%20Full%20Year%20Poverty%20Statistics%20Publication_25Aug2022_1.pdf)
- PURBA, K. (2022): Jokowi's Foreign Policy Comes Late, but Internationally Impactful. *BruDirect*, 2022. november 27. Online: [www.bruirect.com/news.php?id=157835](http://www.bruirect.com/news.php?id=157835)
- PwC (2017): *The World in 2050. The Long View: How will the Global Economic Order Change by 2050?* Online: [www.pwc.com/gx/en/research-insights/economy/the-world-in-2050.html](http://www.pwc.com/gx/en/research-insights/economy/the-world-in-2050.html)
- Reuters (2022): Thai Central Bank Sees GDP Growth of 3.3% in 2022. *Reuters*, 2022. november 2. Online: [www.reuters.com/business/finance/thai-central-bank-sees-gdp-growth-33-2022-2022-11-02](http://www.reuters.com/business/finance/thai-central-bank-sees-gdp-growth-33-2022-2022-11-02)
- RICKLEFS, M. C. (2001): *A History of Modern Indonesia since c.1200*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- ROZMAN, G. (2022): *Strategic Triangles Reshaping International Relations in East Asia*. London: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9781003296256>
- SANCHEZ, M. J. (2020): Economic Impact of Coronavirus COVID-19 Philippines 2020. *Statista*, 2020. november 18. Online: [www.statista.com/statistics/1103540/philippines-economic-impact-coronavirus-covid-19](http://www.statista.com/statistics/1103540/philippines-economic-impact-coronavirus-covid-19)

- SENO-ALDAY, S. (2021): How Laos is Overcoming Landlockedness and Bolstering Growth. *East Asia Forum*, 2021. március 5. Online: [www.eastasiaforum.org/2021/03/05/how-laos-is-overcoming-landlockedness-and-bolstering-growth/?fbclid=IwARoFA2jNbgOql-bQ75hOmCaQz-lFRtWyxg-ZfEv4Lq-LrVitXiZMNt3ONV8I](http://www.eastasiaforum.org/2021/03/05/how-laos-is-overcoming-landlockedness-and-bolstering-growth/?fbclid=IwARoFA2jNbgOql-bQ75hOmCaQz-lFRtWyxg-ZfEv4Lq-LrVitXiZMNt3ONV8I)
- SIM, D. (2019): Singapore Renews Military Bases Pact with US amid Deepening Defence Ties with China. *South China Morning Post*, 2019. szeptember 24. Online: [www.scmp.com/week-asia/politics/article/3030111/china-will-be-wary-us-singapore-deal-military-bases](http://www.scmp.com/week-asia/politics/article/3030111/china-will-be-wary-us-singapore-deal-military-bases)
- SIMS, K. (2021): On China's Doorstep, Laos Plays a Careful Game of Balancing. *The Diplomat*, 2021. július 7. Online: <https://thediplomat.com/2021/07/on-chinas-doorstep-laos-plays-a-careful-game-of-balancing>
- Standard Chartered (2019): ASEAN Needs to Re-think Approach to US\$2.8 Trillion Infrastructure Gap. *Standard Chartered Banking*, 2019. április 3. Online: [www.sc.com/en/feature/asean-needs-to-re-think-approach-to-us2-8-trillion-infrastructure-gap](http://www.sc.com/en/feature/asean-needs-to-re-think-approach-to-us2-8-trillion-infrastructure-gap)
- STRANGIO, S. (2014): *Hun Sen's Cambodia*. New Haven, CT – London: Yale University Press.
- STRANGIO, S. (2023a): On China, Can Marcos Succeed Where Duterte Failed? *The Diplomat*, 2023. január 4. Online: <https://thediplomat.com/2023/01/on-china-can-marcos-succeed-where-duterte-failed>
- STRANGIO, S. (2023b): Philippines, China Agree on Measures to Manage Maritime Disputes. *The Diplomat*, 2023. január 5. Online: <https://thediplomat.com/2023/01/philippines-china-agree-on-measures-to-manage-maritime-disputes>
- STRANGIO, S. (2023c): Thailand's Prayut Changes Party, Says Willing to Remain PM. *The Diplomat*, 2023. január 10. Online: <https://thediplomat.com/2023/01/thailands-prayut-changes-party-says-willing-to-remain-pm>
- STRATING, R. (2019): *The Post-Colonial Security Dilemma. Timor-Leste and the International Community*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1355/9789814818414>
- Straits Times (2020): Indonesia is Now an Upper-Middle Income Country, World Bank Says. *The Straits Times*, 2020. július 3. Online: [www.straitstimes.com/asia/se-asia/indonesia-is-now-an-upper-middle-income-country-world-bank-says](http://www.straitstimes.com/asia/se-asia/indonesia-is-now-an-upper-middle-income-country-world-bank-says)
- SURIANTA, A. (2021): Indonesia's False Choice between Investment and Innovation. *East Asia Forum*, 2021. június 15. Online: [www.eastasiaforum.org/2021/06/15/indonesias-false-choice-between-investment-and-innovation](http://www.eastasiaforum.org/2021/06/15/indonesias-false-choice-between-investment-and-innovation)
- TAN, F. (2022): Singapore's GDP Growth Expected to Come in „Around 3,5%” in 2022: MTI. *The Edge Singapore*, 2022. november 23. Online: [www.theedgesingapore.com/news/singapore-economy/singapores-gdp-growth-expected-come-around-35-2022-mti](http://www.theedgesingapore.com/news/singapore-economy/singapores-gdp-growth-expected-come-around-35-2022-mti)
- TÁRIK M. (2021): China-centric Economic Order in Asia: Growing Chinese Presence in the Middle East. *Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations*, 7(3), 1553–1587.

- Tradingeconomics (2022): *Laos GDP Annual Growth Rate*. Online: <https://tradingeconomics.com/laos/gdp-growth-annual>
- VÖRÖS Z. (2022): Kínai geopolitika a 21. században: a globális világrend megkérdőjelezése? *Eurázsia Szemle*, 2(1), 8–28.
- VÖRÖS Z. – HORVÁTH L. (2024): Dominancia és függés? – Kína az átalakuló nemzetközi térben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 37–60.
- VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (2024): Az átalakuló világrend és a pólusok elmélete. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 11–35.
- VU, K. (2022): Vietnam 2022 GDP Growth Quickens to 8.02%, Fastest since 1997. *Reuters*, 2022. december 29. Online: [www.reuters.com/markets/asia/Vietnam-2022-gdp-growth-quickens-802-vs-258-expansion-2021-2022-12-29](http://www.reuters.com/markets/asia/Vietnam-2022-gdp-growth-quickens-802-vs-258-expansion-2021-2022-12-29)
- WCA Team (2022): Indonesia Will Become the 4th Largest Economy in the World by 2030. *Wellington Capital Advisory*, 2022. augusztus 29. Online: [www.wca.co.id/post/indonesia-will-become-the-4th-largest-economy-in-the-world-by-2030](http://www.wca.co.id/post/indonesia-will-become-the-4th-largest-economy-in-the-world-by-2030)
- WEE, S.-L. – SCHMALL, E. – SAMEER, Y. (2022): „We Are on Our Side”: Across Asia, a Mixed Reaction to Ukraine War. *The New York Times*, 2022. március 2. Online: [www.nytimes.com/2022/03/02/world/asia/asia-russia-ukraine-war.html](http://www.nytimes.com/2022/03/02/world/asia/asia-russia-ukraine-war.html)
- White House (2021a): *Fact Sheet: Strengthening the US–Vietnam Comprehensive Partnership*. Online: [www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/08/25/fact-sheet-strengthening-the-u-s-vietnam-comprehensive-partnership](http://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/08/25/fact-sheet-strengthening-the-u-s-vietnam-comprehensive-partnership)
- White House (2021b): *Interim National Security Strategic Guidance*. Online: [www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/03/interim-national-security-strategic-guidance](http://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/03/interim-national-security-strategic-guidance)
- WITULAR, R. A. (2014): Jokowi Launches Maritime Doctrine to the World. *The Jakarta Post*, 2014. november 13. Online: [www.thejakartapost.com/news/2014/11/13/jokowi-launches-maritime-doctrine-world.html](http://www.thejakartapost.com/news/2014/11/13/jokowi-launches-maritime-doctrine-world.html)
- World Bank (2021): *Myanmar Economy Expected to Contract by 18 Percent in FY2021: Report*. Online: [www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/07/23/myanmar-economy-expected-to-contract-by-18-percent-in-fy2021-report](http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/07/23/myanmar-economy-expected-to-contract-by-18-percent-in-fy2021-report)
- World Bank (2022a): *The World Bank in Indonesia. Overview*. Online: [www.worldbank.org/en/country/indonesia/overview#1](http://www.worldbank.org/en/country/indonesia/overview#1)
- World Bank (2022b): *The World Bank in Vietnam*. Online: [www.worldbank.org/en/country/Vietnam/overview](http://www.worldbank.org/en/country/Vietnam/overview)
- World Bank (2022c): *GDP Per Capita, PPP (Current International \$)*. Online: [https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?most\\_recent\\_value\\_desc=true](https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?most_recent_value_desc=true)

- Worldometer (2022): *South-Eastern Asia Population*. Online: [www.worldometers.info/world-population/south-eastern-asia-population](http://www.worldometers.info/world-population/south-eastern-asia-population)
- Xinhua (2021): Xinhua Headlines: China-Laos Railway Opens, Putting Laos on Track from Land-locked to Land-Linked'. *China.org.cn*, 2021. december 3. Online: [www.china.org.cn/china/Off\\_the\\_Wire/2021-12/04/content\\_77909856.htm](http://www.china.org.cn/china/Off_the_Wire/2021-12/04/content_77909856.htm)
- Xinhua (2022): Thailand's Foreign Trade Up 23.1 pct in 2021. *Xinhuanet*, 2022. január 21. Online: <https://english.news.cn/asiapacific/20220121/8da85b332d61434583eb9fa70de0634f/c.html>
- ZOLTAI A. – KLEMENSITS P. (2020): What do China and the BRI Mean to ASEAN Economies? *Foreign Policy Review*, 13, 7–23. Online: <https://doi.org/10.47706/KKIFPR.2020.13.7-23>

Wagner Péter

## Közép-Ázsia és Afganisztán a multipoláris világ hajnalán az Egyesült Államok, Kína és Oroszország befolyásszerzési stratégiái közepette



### Absztrakt

*Az átalakuló világrend közép-ázsiai folyamatainak vizsgálata érdekében ebben a tanulmányban három szempont szerint vizsgálom az Egyesült Államok, Kína és Oroszország befolyását a térségben. A katonai erő kapcsán feltérképezem a három ország fegyveres erőinek jelenlétét a térségben. Ha a számok szerények is, a trendek pontosan leírják a szereplők helyzetének változásait általánosságban. Egy következő szekció a nagyhatalmak jelenlétét elemzi a kereskedelmi kapcsolatok, a befektetések és a geoökonómiai szempontok szerint. Az ezt követő rész a három ország puha hatalmi erejét mutatja Közép-Ázsiában, megállapítva, hogy Oroszország – legalábbis az ukrajnai háború előtti időkig – a leginkább elfogadott ország volt a nagyhatalmak közül.*

*Az ukrán–orosz háború hatásával külön szekcióban foglalkozom, mivel a tanulmány nagy részét – és mindenekelőtt a kutatáshoz felhasznált forrásokat, adatokat – még a háború kitörése előtt, illetve annak első hónapjaiban állítottam össze. Ennél fogva az első három részben elhangzó, a trendekre és a jövőre vonatkozó megállapítások az amerikai, kínai és orosz perspektívából azokra a tényekre támaszkodnak.*

*A jelenlegi konfliktus kimenetele beláthatatlan, az esetleges ukrán győzelem határai definiálhatatlanok, az esetleges orosz vereség következményei pedig messze túlmutathatnak pusztán a katonai erők visszavonulásán, területek feladásán. Oroszország győzelmének egyelőre minimális esélye van, de matematikailag nem zárható ki. Bárhogyan is fog alakulni az ukrán–orosz háború és a mögötte valójában felsejlő orosz–amerikai szembenállás, az természetszerűleg Közép-Ázsiára is hatással lesz (erről bővebben lásd RÁCZ 2024). Mivel a lehetséges kimenetek száma nagy, ezért nem bocsátkozom jóslásokba az utolsó részben, ehelyett az elmúlt egy év kétoldalú kapcsolatainak átalakulását tekintem át. Meglepetések annyiban voltak, elsősorban a tavaszi és nyári ukrán katonai sikerek után, hogy a közép-ázsiai országok sokakat meglepő önállósággal és határozottsággal nyomatékosították szuverenitásukat, miközben a szövetségeseket és partnereket kereső Oroszország számára a térség ismét felértékelődött.*

*Az elemzésben az egykori Szovjetunióhoz tartozó öt államot egy egységként fogom kezelni, míg a hozzájuk etnikailag és kulturálisan kötődő, de történelemfejlődésében eltérő Afganisztánt külön aktorként fogom vizsgálni, kivéve az utolsó részben, ahol az afgán szereplőket mellőzőm az ukrán–orosz háború egy éve helyi kihatásainak vizsgálata során.<sup>1</sup>*

## Történelmi előzmények

Az elmúlt 30 évben Közép-Ázsia sajátos helyet foglalt el a kutatás vizsgálódási szempontjai alapján. 1992-ben épp csak elnyerte függetlenségét a Szovjetunió legfejletlenebb régiója, a szomszédos Afganisztánban pedig az év áprilisában megbukott az addigra már csak elemeiben létező posztkommunista államszervezet, és kiteljesedett a polgárháború. A 1990-es években a posztkommunista közép-ázsiai államok számára az önálló államiság feltételeinek megteremtése jelentette a fő feladatot, miközben létezésük során először az önálló külpolitikai kapcsolatrendszerek kialakítása is feladatként jelentkezett.

Az 1990-es években a térség megmaradt az orosz érdekszférában, bár országoként eltérő mértékben. Az egykori szovjet időszakból visszamaradt gazdasági és infrastrukturális függés (például földgáz- és kőolajvezetékek) még a leginkább önállóságra törekvő Üzbegisztán esetében is korlátokat jelentett.

Az USA számára ebben az időszakban Közép-Ázsia sokadrangú prioritás volt, a belső problémák kezelésén túl külpolitikai téren megelőzték Oroszország és a kelet-európai országok átmenetének kérdései, a közel-keleti események (Irak, Irán és az arab–izraeli békefolyamat [lásd CSICSMANN 2024]) vagy Kína jövője az 1989-es Tienanmen téri események után. Az a kevés figyelem, amely a térségnek jutott, három területen oszlott meg: a demokratikus átmenetek elősegítése, elsősorban Kirgizisztánban, kisebb mértékben Kazahsztánban, a nonprolifерáció megakadályozása a felbomlás során hirtelen atomhatalommá váló Kazahsztán esetében, valamint a térségben található szénhidrogén-készletek kitermelésében való amerikai részvétel (GRAU 2001).<sup>2</sup>

Az ezredforduló utáni első évtized megnövekedett nemzetközi érdeklődést hozott Közép-Ázsia iránt, hiszen érintetté vált az Egyesült Államok „Global War on Terror”

<sup>1</sup> A nagyhatalmak gazdasági jelenlétével kapcsolatos rész elkészítésében köszönöm Trembeczki Zsolt segítségét.

<sup>2</sup> Kazahsztánban és Türkmenisztánban a világpiacon is jelentősnek számító szénhidrogén-lelőhelyek vannak, de Üzbegisztán is rendelkezett szerényebb tartalékokkal. Az 1990-es években 11 amerikai cég 100 milliárd dollárt fektetett be az ottani cégekbe.

projektjében, ráadásul a kiépülő amerikai jelenlét a nagyhatalmi rivalizálás kiújulását hozta magával. Oroszország és az Egyesült Államok mellett Kína azonos súlyú szereplőként zárkózott fel a térségben ebben az időszakban. Az USA „érdeklődését” egyértelműen az afganisztáni események indukálták, bár a gazdasági és értékalapú (demokratizálódás) szempontok is folyamatosan jelen voltak. Az amerikai jelenlét megnövekedése részben lépéskényszert jelentett Oroszországnak és Kínának, részben saját jogon is biztosítani akarták jelenlétüket, Moszkva elsősorban politikai/katonai szempontból, Kína pedig gazdasági téren. Ez az időszak mindkét ország esetében a gazdasági fellendülés/bővülés időszakával esett egybe, Peking számára a nyersanyag-éhség, a kínai áruk felvevőpiaca és az uigur szeparatizmus elleni harc szempontjából vált egyre fontosabbá a térség.

A 2010-es éveké az USA számára már a távolodás időszaka volt, Barack Obama 2009-ben hirdette meg az afganisztáni kivonulást, amely rövid felfutás után valóban a washingtoni figyelem szignifikáns csökkenését jelentette a közép-ázsiai államok esetében is, Afganisztánban pedig a teljes csapatkivonást 2021 augusztusában. Erre az időszakra a demokratikus átmenetokről szőtt álmok is szertefoszlottak, a Nyugat nemzetközi figyelme a tágabb Közel-Keletről Kína és Oroszország felé fordult. Kína számára ez az időszak a gazdasági térnyerés bővülésének időszaka, amikor az „Egy út, egy övezet” program – ma Övezet és Út Kezdeményezés (BRI) – keretében Közép-Ázsia fontos befektetési célponttá válik mind a nyersanyagforrások Kína felé terelése szempontjából, mind az Európa és a Közel-Kelet felé vezető szárazföldi tranzit szempontjából. A növekvő USA–Kína-rivalizálás következményeként egyre asszertívebb a kínai biztonságpolitika, a távoli-keleti hatalom első külföldi katonai bázisait is épp ebben a térségben alapítja meg.

### **Katonai erő**

Közép-Ázsiában és Afganisztánban a vizsgált három időpont jól mutatja az Egyesült Államok és Kína hatalmi befolyásának eltérő trendjét. 1992-ben a térségben még épp csak véget ért a szovjet befolyás. A Szovjetunió 1991 decemberében bomlott fel, az egykori Vörös Hadsereg alakulatainak hovatartozása, kivonása, áthelyezése a külső határokról még tisztázatlan volt. Az átmenet kaotikus évtizedében Oroszország szigetszerűen tudta fenntartani katonai jelenlétét a térségben, amelyre egyes helyi államok is igényt tartottak. Türkmenisztánban az ott állomásozó 52. hadsereg bázisán született meg az új türkmén haderő, amely kétoldalú megállapodás keretében 10 éves átmeneti időszak után

került át teljesen Aşgabat irányítása alá, s így az orosz egységek csak az évtized végén hagyták el az országot (JASUTIS–STEYNE–CHMYKH 2020: 17–18). Tádzsikisztánban a 201. hadosztály maradt hátra, amely aktívan részt vett a 1992 és 1997 között dúló polgárháborúban, és szerepet vállalt az afganisztáni polgárháború miatt instabillá váló határok őrzésében. Üzbegisztánban, Kazahsztánban és Kirgizisztánban megszűnt az orosz erők jelenléte, de az utóbbi két országban Moszkva kétoldalú megállapodások révén tovább használta meglevő űr-, kutatói vagy felderítő létesítményeit.

Oroszország befolyásának fenntartását biztonság- és védelempolitikai téren az 1992-ben létrehozott Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete (KBSZSZ) is segítette, amelyet épp Közép-Ázsiában, Taskentben alapítottak, és a hat alapító közül négy térségbeli volt.

Az Egyesült Államoknak az 1990-es években semmilyen katonai jelenléte nem volt Közép-Ázsiában és Afganisztánban. Az új államok létrejöttét követő kétoldalú elismerések a Szovjetunió felbomlásával szinte egy időben történtek meg, de az első amerikai nagykövetségek csak 1992 tavaszán jöttek létre. Ennek megfelelően az amerikai katonai jelenlét ebben az évben nullához közeli volt, hiszen még a nagykövetségek védelmét biztosító tengerészgyalogos-egységek megjelenése is váratott magára.

Afganisztánban – a szovjet összeomlás okozataként – 1992 áprilisában megbukott a Muhammad Nadzsibullah vezette exkommunista vezetés, és a polgárháború teljes káoszba torkollott. Az 1980-as években az USA számára prioritás volt az ország, de csak a szovjet csapatok jelenléte miatt. Azok kivonulása után Washington érdeklődése is a minimálisra csökkent, 1991-ben az iraki háború során zsákmányolt iraki fegyverekből még átadott eszközöket mintegy 30 millió dollár értékben a felkelőknek, de a Nadzsibullah-rezsim bukását követően minden pénzügyi forrást elapasztottak az amerikaiak (RUBIN 2020: 179–183). Mivel az amerikai nagykövetséget már 1979-ben bezárták, sem diplomáciai, sem katonai jelenlét nem volt az országban 2001-ig.

A 2000-es évek amerikai jelenléte a térségben már teljes összhangban volt az USA hegemonisztikus befolyásával a világban. A 2001. szeptemberi terrortámadásokra válaszul Washington támadást indított az Afganisztánt uraló Talibán mozgalom ellen, és 2001 októbere és decembere között vereséget mért a szervezetre. Mivel Afganisztán földrajzilag zárt, tengeri kijárat nélküli (*landlocked*), ezért az Egyesült Államoknak szüksége volt az azt körülvevő országok támogatására egy szárazföldi katonai akció megindítása céljából. Ez a tény – Pakisztán mellett – felértékelte a közép-ázsiai országokat is, elsősorban Üzbegisztán, kisebb mértékben Tádzsikisztán és Kirgizisztán szerepét.

Elsőnek Üzbegisztán bocsátotta rendelkezésére Karshi-Khanabad (K2) repterét 2001 októberében, ahonnan Afganisztán északi területeinek szárazföldi inváziója

indulhatott el. 2001 decemberében a kirgiz főváros melletti manaszi repülőtérén nyitottak tranzitbázist amerikai katonák, amely elsősorban az afganisztáni jelenlét logisztikai ellátását segítette, de amerikai és NATO-tagországok harci gépei is teljesítettek innen bevetéseket.

Az amerikai katonai jelenlét azonban nem vált tartóssá, 2005-ben egy üzbég belpolitikai konfliktust követően Taskent beavatkozási kísérletnek minősítette az amerikai szenátus emberjogi vizsgálódási kísérleteit, és a jelenlét felszámolására szólította fel az Egyesült Államokat, amelyet az meg is tett 2005 novemberére. Kirgizisztánban 2014-ben fejeződött be a jelenlét, amikor a két fél nem tudott megegyezni a bérleti díj mértékéről, de a kirgiz parlament végső döntésében már a növekvő orosz nyomás is szerepet játszhatott (BBC 2013). Az Üzbegisztánban állomásozó katonák számáról nincs pontos információnk, a legutóbbi becslések szerint mintegy 15-16 ezer amerikai katona fordult meg a K2 légibázison, egyszerre mintegy 1300 fő (IMAMOVA 2022). A manaszi légikikötőben működő amerikai erők létszáma a Pentagon kimutatása szerint 1057 fő volt 2008-ban (Department of Defense 2022).

Oroszország katonai jelenléte a 2000-es évektől enyhén csökken. Tádzsikisztánban 2005-re megszűnt az orosz határőrség jelenléte az afgán határon, és az ott állomásozó 201. hadosztály több elemét (légvédelmi és harckocsizó egységek) is kivonták 2006-ban. Jelenleg a 201. Katonai Bázis nevű alakulat mintegy 6000-7000 katonája a közép-ázsiai ország különböző bázisain állomásozik, az elmúlt években ugyanakkor visszakapta korábban „elvett” légvédelmi és harckocsizó elemeit (US News 2021). A katonai jelenlét egyedül Kirgizisztánban bővült, ahol a főváros közelében, Kant városánál levő régi szovjet légibázist 2003-ban újranyitották, válaszul arra, hogy az Egyesült Államok megállapodott Biskekkel a manaszi légibázis használatáról (lásd fentebb). 2019-től folyamatosan jelentek meg hírek egy újabb, dél-kirgizisztáni bázis létrehozásáról, de 2022 júniusáig nem történt előrelépés (Naval Postgraduate School 2020).

Afganisztánban 2001 után több lépcsőben nőtt az amerikai erők száma, 2008-ban 29 585 fő állomásozott, de egy évvel később már a duplája. Ez a dinamikus növekedés 2011-ig tartott, amikor a katonák száma elérte a 99 366-ot (Department of Defense 2022). 2009-től a létszámemelések már nem azt a célt szolgálták, mint korábban, hogy a Talibán egyre erősödő felkelésével felvegyék a harcot, hanem hogy olyan állapotot alakítson ki az Egyesült Államok Afganisztánban biztonsági értelemben, hogy megkezdődhessen a kivonulás. Jellemzően az amerikai védelempolitika Afganisztán-központúságára és a valódi nagyhatalmi kihívások hiányára 2011-ben a tengeren túl állomásozó amerikai erők egynegyede a közép-ázsiai országban működött.

2020-ra vonatkozóan az amerikai védelmi minisztérium nem tett még közzé adatokat az Afganisztánban tartózkodó amerikai erők számáról. A Trump-adminisztráció 2020 februárjában egyezett meg (MARTON 2024) a tálibokkal arról, hogy júliusra 8600 főre csökkenti az erők létszámát, 2021 áprilisában pedig kivonja azokat (State Department 2021). 2020 novemberében Trump elnök további csökkentést rendelt el, ekkor már csak 4000 amerikai katona volt Afganisztánban, akiknek a létszáma 2021 januárjára 2500 főre csökkent (BURNS–BALDOR 2021).

Kína csak a 2010-es években jelent meg Közép-Ázsiában és Afganisztánban, ugyanakkor nem világos, hogy rendőri vagy katonai erőkkel. Ezek a lépések összhangban álltak az erősödő nagyhatalmi versengéssel, a kínai fegyveres erők növekvő képességeivel és lehetőségeivel. A kínai katonai bázisok elhelyezkedése ugyanakkor arra is utal, hogy Peking az USA afganisztáni kivonulásával járó (vélt) instabilitás továbbterjedését is szempontnak tekintette (VÖRÖS 2022). A nemzetközi sajtóban nagy visszhangot kapott, hogy az afgán–tádzsik–kínai hármashatár tádzsik oldalán jött létre Kína második külföldi bázisa Dzsibuti után. A bázis kis méreténél fogva sem képvisel jelentős erőt, és elemzők szerint nem is a kínai néphadsereg, hanem a rendőrség az, amely a bázison a tádzsik erőkkel együttműködve a hármashatár biztonságát kívánja erősíteni (SCIORATI 2021). Más kínai katonai jelenlétről nincs információ Közép-Ázsia tekintetében. Afganisztán esetében 2017-ben röppentek fel hírek, hogy kínai katonai egységek kiképzést és logisztikai támogatást nyújtanak a fent említett hármashatár afgán oldalán, az úgynevezett Vahan-korridornak. Ez a vékony földnyelv Pakisztánt és Tádzsikisztánt választja el, határossá téve Afganisztánt Kínával. A terület érdemben csak állatok segítségével vagy gyalogosan járható, nehezen ellenőrizhető, magashegyvidéki terület, amely így kiválóan alkalmas, hogy Pakisztánból szélsőségesek megközelítsék Afganisztán északi területeit, Közép-Ázsiát vagy Kína ujgurok lakta területeit.

A kínai katonai jelenlétet sosem erősítették meg, de 2017-ben egy, a Vahan-korridorban tartózkodó kínai katonai járművet ábrázoló fotó került napvilágra (BOYD 2017), 2018-ban pedig egy hongkongi lap – kínai katonai forrásokra hivatkozva – arról számolt be, hogy Peking egy afgán hegyi dandár kiképzését fogja biztosítani, többek között egy bázis építésével a Vahan-korridorban. A lap azt is megemlítette, hogy ha a bázis elkészült, a kínai csapatok minden bizonnyal jelen lesznek a kiképzés biztosítása érdekében (CHAN 2018). A hírt a kínai külügyminisztérium cáfolta, és azóta nem jelentek meg új információk.

A nagyhatalmi szereplők katonai befolyásáról árulkodó lehet az is, hogy a vizsgált országok jellemzően honnan szerzik be fegyvereiket, és mely külső szereplők játszanak

szerepet a tisztképzésükben. Az amerikai befolyás szempontjából természetesen Afganisztán áll az első helyen, amely 2001 és 2020 között 73 milliárd dollár katonai segílyt kapott csak az Egyesült Államoktól, és amelyből 18,6 milliárd dollár volt haditechnikai eszköz (TIAN 2021). Az afgán tisztek képzése a West Point oktatási rendszerét másolta, akiket amerikai és más NATO-tagországok katonái képeztek a helyi iskolákban. Melléjük mintegy 3000 afgán személy kapott képzést az Egyesült Államokban a két évtized során (SIGAR 2019). Oroszország és Kína érthetően nem játszott szerepet az afgán fegyveres erők felszerelésében és kiképzésben.

Közép-Ázsiában ezzel szemben Oroszország több ország esetében is domináns szerepet tölt be. Kazahsztán 1994 óta évente 500 hallgatót küld katonai felsőoktatási intézményekbe, 1993 és 2006 között 15 ezer kazah katona kapott valamilyen képzést Oroszországban. A Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének másik két közép-ázsiai tagja, a sokkal korlátozottabb anyagi lehetőségekkel bíró Kirgizisztán és Tádzsikisztán esetében is hasonló, ha nem nagyobb szerepet kap a számukra kedvezményes vagy ingyenesen biztosított orosz katonai oktatás. Egy 2008-as nyilatkozat szerint a kirgiz tisztikar 90%-a orosz katonai intézményekben kapott képzést, Tádzsikisztánban pedig a helyben levő orosz csapatok is hozzájárulnak a tádzsik erők kiképzéséhez (PEYROUSE 2010). Az orosz befolyástól távolságtartóbb türkmén és üzbég vezetésnél az Oroszországgal fenntartott katonai együttműködés lazább. Ez nemcsak a tisztképzés terén mutatkozik meg, hanem a fegyverbeszerzések terén is. A SIPRI adatbázisa szerint 1991 és 2020 között Türkmenisztán fő fegyverszállítója Törökország volt, csak utána következett Oroszország, amelyet szorosan követett Kína, Európa és Ukrajna. Üzbegisztán esetében, bár Moszkva adta el a legtöbb fegyvert (az összes beszerzés 60%-át), Kína, az USA és az európai országok is jelentős beszállítónak számítanak. Kazahsztánban, Kirgizisztánban és Tádzsikisztánban az orosz fegyverek aránya 85–95% között változik (ZHOLDAS 2021).

2022 januárjában egyhetes zavargássorozat tört ki Kazahsztánban, amely számunkra elsősorban azért fontos, mert az eseményeknek a KBSZSZ zászlaja alatt, főként orosz katonai beavatkozással sikerült véget vetni. Bár a kezdőlökést valószínűleg a társadalmi elégedetlenség jelentette az év elején, ezt napokon belül az ország elnöke, Kaszim-Zsomart Tokajev arra használta fel, hogy megszabaduljon az előző elnök, Nurszultan Nazarbajev által hátrahagyott párhuzamos hatalmi és gazdasági struktúráktól, és így lezárja a kettejük együttélésén 2019 óta alapuló duopolisztikus hatalommegosztást. Ezt azonban Nazarbajev hívei nem fogadták el, a következő napon ellenpuccsot próbáltak végrehajtani, amelynek végül az orosz vezetésű nemzetközi (örmény, fehérorosz, tádzsik és kirgiz) erők intervenciója és a kazah hadsereg vetett véget (VASA 2022: 8–10).

A Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének beavatkozása mindenképpen mérföldkőnek volt tekinthető 2022-ben, mivel a szervezet a megelőző 30 évben nem vállalkozott ilyenre, még akkor sem, ha erre egyértelmű kérés volt valamelyik tagállam részéről. 2010-ben, amikor a kirgizisztáni Os városában zavargások törttek ki a helyi üzbég és kirgiz közösségek között, Biskek hiába kérte Moszkvát békefenntartó művelet indítására, az orosz vezetés elzárkózott attól (TYNAN 2010). Bár 2022-ben a gyors és határozott (ugyanakkor kis létszámú) orosz/KBSZSZ-beavatkozás mögött többen a magabiztos Moszkva megnyilvánulását látták, a 2022 februárjában elindított orosz invázió tükrében valószínűbbnek tűnik, hogy a Kreml egyfajta kényszerhelyzetben volt. Nem akart úgy nekikezdeni egy háborúnak nyugaton, hogy Közép-Ázsiában rendezetlen marad egy kezdődő konfliktus, ráadásul egy olyan országban, ahol jelentős orosz kisebbség él, és ahol a több ezer kilométer hosszú közös határ katonailag őrizetlen.

Az KBSZSZ beavatkozásával – amely Tokajev kérése után egy nappal megtörtént – Oroszország két kazah szövetségese közül egyértelműen a regnálót választotta. A koalíció erőinek pár nappal későbbi kivonása után megindultak a latolgatások, hogy az orosz „szívességet” miként kell majd megfizetnie a kazah vezetésnek. Akkor az elemzések többsége az orosz befolyás növekedését (a kínai és amerikai befolyás rovására), illetve más külpolitikai kérdésekben az orosz álláspont erősödő kazah támogatását vizionálta (PANNIER 2022; ESSEN–HEDENSKOG 2022).

### **A nagyhatalmak gazdasági jelenléte Közép-Ázsiában: kereskedelem, befektetések, geoökonómiai jelentőség**

A Szovjetunió 1991-es széthullását követően valamennyi közép-ázsiai posztszovjet ország súlyos gazdasági recesszió ment keresztül, és csak a 90-es évek második felére álltak ismét – időnként ingatag – növekedési pályára. A régió nemzetközi gazdasági jelentősége és (mérsékelt) tökevonzó képessége elsősorban a Kazahsztánban, Türkmenisztánban és kisebb részben Üzbegisztánban összpontosuló szénhidrogén-vagyonon alapul. Kirgizisztán és Tádzsikisztán, a két hegyvidéki ország esetében a vízerőművekre építő villamosenergia-export, a teljes régióra nézve pedig a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és a különféle ásványi anyagok bányászata merülhet fel a külföldi befektetéseket potenciálisan vonzó ágazatként (ASHUROV et al. 2020).

A közép-ázsiai országoknak közvetlenül függetlenné válást követő években fennálló nemzetközi gazdasági kapcsolatairól kevés megbízható adat áll rendelkezésre. Oroszország oldaláról Közép-Ázsia nemzetközi kereskedelmi súlya az 1990-es

évek óta kismértékben csökkent, sőt, a 2000-es évek közepe óta némiképp emelkedett. Oroszország a közép-ázsiai országokkal 1996-ban mintegy 8169 milliárd dollár értékű kereskedelmi forgalmat bonyolított le, amely az orosz külkereskedelem teljes értékének 5,45%-át tette ki. Ez a forgalom 2007-ig 21 719 milliárd dollárra, 2019-ig pedig 28 650 milliárd dollárra (rendre az orosz export és import teljes volumenének 3,4, illetve 4%-ára) nőtt.

Az Egyesült Államok számára Közép-Ázsia energiahordozó-készletei csupán közvetett gazdasági jelentőségűek, más régiók kapacitásának felszabadítása révén (ASHUROV et al. 2020). Más régiókhoz, például a Kőolaj-exportáló Országok Szervezetének (Organization of the Petroleum Exporting Countries, OPEC) tagállamaihoz képest azonban még ez a közvetett energiapiaci jelentőség is igen mérsékelt (BOYER 2006: 93).

Az 1990-es évek elejétől 2007-ig az Egyesült Államok Közép-Ázsiával lebonyolított éves kereskedelmi forgalma néhány százmillió dollárról (például 1992: 136,1 millió USD) évi 2707 millió dollárra nőtt, amelyből 2004 millió dollárt tett ki az amerikai–kazah kétoldalú kereskedelem. Míg az olaj- vagy földgáztermelő országok – Kazahsztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán – Egyesült Államokkal szembeni kereskedelmi mérlege a legtöbb évben pozitív volt, Tádzsikisztán és Kirgizisztán USA-ba irányuló exportja még az onnan érkező viszonylag kis értékű importhoz mérten is szerény maradt (US Census Bureau 2022). 2007 és 2020 között az USA és Közép-Ázsia közötti kereskedelem értéke számottevően csökkent, vélhetőleg a kőolaj világpiaci árának a 2010-es évek második felében bekövetkezett zuhanásával összefüggésben.

2020-ban az öt közép-ázsiai posztiszocialista országgal folytatott amerikai kereskedelem teljes volumene mindössze 1768,5 milliárd dollár volt, ami az USA teljes külkereskedelmi forgalmának alig 0,1%-át tette ki. Ezen belül 1413 milliárd dollárnyi forgalmat bonyolítottak le Kazahsztánnal, ami közel 30%-os csökkenést jelez 2007-hez képest. 2020-ban a régióban egyedül Üzbegisztán tudott a 2007-es értékénél nagyobb forgalmat lebonyolítani az Egyesült Államokkal (253 milliárd helyett 262 milliárd dollárt); valószínűleg nem függetlenül attól a tényről, hogy bár jelentős földgázkészletekkel rendelkezik, gazdaságán belül a szénhidrogének súlya kisebb, mint Kazahsztán és Türkmenisztán esetében. Az energiaárak hatása mellett az is jellemző, hogy az alacsony bázisérték miatt egy-egy nagyobb üzlet (például repülőgép-vásárlás) önmagában is szignifikáns évenkénti ingadozást tud okozni az amerikai–közép-ázsiai kereskedelmi kapcsolatok volumenében.

Az Egyesült Államoknak a térség kereskedelmében játszott szerepéről elmondható: míg Közép-Ázsia országai az amerikai külkereskedelmi forgalom elhanyagolható részét tették ki a teljes vizsgált időszakban, az amerikai export és import legalább

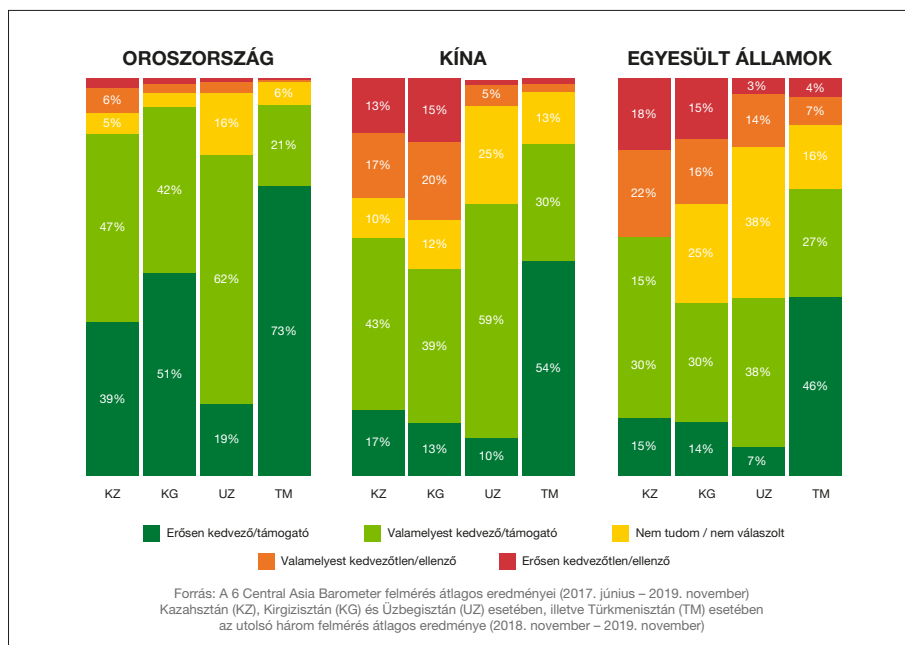
2007-ig számottevő, bár Oroszországtól, Kínától és Európától jócskán elmaradó részét tette ki több régióbéli ország külkereskedelmi forgalmának. Ez a korlátozott, bár nem jelentéktelen szerep azonban a 2010-es évek második felében jelentősen csökkent. Míg 2007-ben az Egyesült Államok Kazahsztán és Kirgizisztán importjának öt legnagyobb forrása, illetve a földgázra épülő türkmén export negyedik legnagyobb felvevőpiaca volt, 2019-ben már egyik közép-ázsiai ország öt legnagyobb importforrása vagy exportpiaca között sem szerepelt.

Közép-Ázsia Kína számára az ujjur szeparatista törekvések és az úgynevezett Malaka-dilemma miatt fontos. Az Övezet és Út Kezdeményezésen belül fölvezolt gazdasági folyosók közül kettő, az „új eurázsiai szárazföldi híd” és a „Kína–Közép-Ázsia–Nyugat-Ázsia gazdasági folyosó” egyaránt keresztülhalad a régión, és (közvetve, Afganisztánon keresztül) egy harmadik, a „Kína–Pakisztán gazdasági folyosó” (CPEC) működőképessége is összefügg Közép-Ázsia stabilitásával. A kétoldalú kapcsolatokon túl Kína a Sanghaji Együtműködési Szervezeten (SCO) keresztül is szoros figyelemmel követi a régió változásait (ASHUROV et al. 2020).

A Kína és Közép-Ázsia országai között lebonyolított kétoldalú kereskedelmi forgalom az 1992-es 463 milliárd dollárról 2007-ig 19 662 milliárd dollárra, 2019-ig pedig 46 483 milliárd dollárra nőtt; utóbbi két időpontban ez Kína teljes nemzetközi kereskedelmi forgalmának 0,8–1%-át tette ki, amely szintén körülbelül négyszeres növekedés az 1992-es 0,2%-hoz képest. Miközben tehát Kína kereskedelmi lábnyoma a régió egészének a szintjén mostanra meghaladta Oroszországét, függése Közép-Ázsia piacaitól – az energiaellátás szempontját leszámítva – jóval alacsonyabb fokú. A Kína és Közép-Ázsia közötti kereskedelem legnagyobb részét valamennyi vizsgált évben a Kazahsztánnal lebonyolított bilaterális forgalom tette ki (ASHUROV et al. 2020).

### **Puha hatalmi tényezők Közép-Ázsiában**

A fenti szekcióban már bemutatott, az Egyesült Államok hullámzó jelenlétének és Kína növekvő szerepvállalásainak tendenciája, valamint a térségtől való földrajzi távolságok már sejtetni engedik, hogy a nagyhatalmi versengés puha hatalmi oldala milyen tendenciákat mutathat Közép-Ázsiában. Az Egyesült Államok gyenge teljesítménye e téren Közép-Ázsiában számos jelenséggel áll összefüggésben. Egyfelől a régió társadalmi meglehetősen konzervatív értékeket vallanak, szemben az USA liberális értékrendjével. Az amerikai külpolitika kimondott céljait (értékelvű diplomácia, a civil társadalom támogatása, demokráciaterjesztés) a többség bizalmatlanul



1. ábra. A nagyhatalmakról alkotott vélemények Közép-Ázsiában

Forrás: LARUELLE–ROYCE 2020: 3.

kezeli, miközben megjelennek olyan összeesküvés-elméletek, mint hogy Washington célja a Közel-Kelet meghódítása vagy más országok nyersanyagainak kiaknázása, és az „eredményeket” Irak, Afganisztán vagy Szíria esetével azonosítják (GERBER–ZAVISCA 2015).

Az Egyesült Államok negatív megítélését, míg Oroszország puha hatalmi befolyását az USA-val, de akár Kínával szemben több közvélemény-kutatás is alátámasztotta az elmúlt években. A Central Asia Barometer adatfelvétele 2017 júniusa és 2019 novembere között négy köztársaságban (Tádzsikisztán kivételével) Moszkva egyértelmű népszerűségét mutatta ki.

Az 1. ábrából kiderül, hogy Moszkva megítélése általánosan pozitív volt Közép-Ázsiában, még a türkmén lakosság körében is magas, 90% feletti azoknak az aránya, akik pozitívan vélekednek Oroszországról, pedig ebben az országban az orosz nyelv oktatása vagy az orosz nyelvű csatornák elérhetősége is alacsony, és Aşgabat külpolitikájában is távolságot kíván tartani Moszkvától. Kína megítélése egy fokkal kedvezőtlenebb a vizsgált országok esetében, itt már jelentős eltéréseket lehet találni

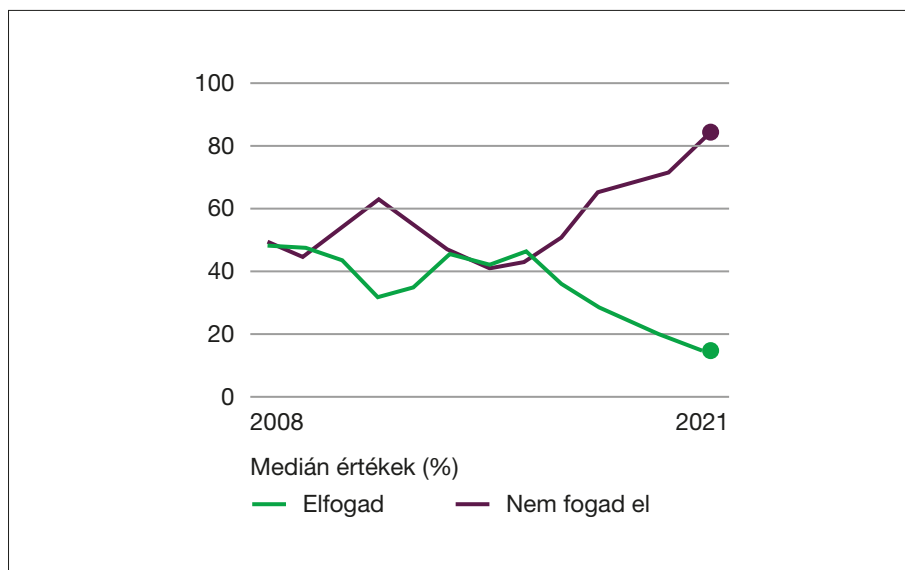
annak függvényében, hogy az adott ország szomszédos-e a nagyhatalommal, és hogy Kína gazdasági jelenléte milyen jellegű. A kazah és a kirgiz lakosság van a legkevésbé pozitív véleménnyel Pekingről, míg a türkmén lakosság – amelynek gyakorlatilag semmilyen kitettsége nincs – a legjobb véleménnyel. A kirgiz és a kazah lakosság véleményét Kína tekintetében elsősorban az olcsó kínai áruk kiszorító hatása, a nagy volumenű infrastrukturális beruházásokban való helyi tartalom hiánya és esetleg a rokon uigur lakossággal való bánásmód befolyásolhatja.

A közép-ázsiai országok között az Egyesült Államok megítélése a legkevésbé pozitív. Kínához képest, ha nem is sokkal, de a kirgizek és az üzbégek a legkritikusabbak. Azon két országról van szó, ahol a 2000-es években amerikai katonai jelenlét is megvalósult, és Kazahsztán mellett a legtöbb figyelem összpontosult a demokráciaterjesztés, a média és az emberi jogok védelme tekintetében.

Hogyan lehet, hogy Oroszország visszaszoruló gazdasági és stagnáló katonai jelenléte mellett még mindig pozitív megítélésű Közép-Ázsiában? A válaszhoz több tényező figyelembevétele szükséges. Az orosz népszerűség egyik oka természetesen a közös történelmi múlt, amely a helyi társadalmak esetében nem feltétlenül negatívumként jelentkezik. 30 évvel a Szovjetunió felbomlása (és általában a világban lezajlott demokratizálódási hullám után) egyébként is van nosztalgia a korábbi autoriter rezsimek jelentette stabilitás, illetve a szerény, de kiszámítható életminőség iránt, ugyanakkor ez Közép-Ázsiában párosul azzal, hogy a hidegháború alatt a Szovjetunió jelentős tudás- és tőke-transzfert irányított a térségbe, amely révén a terület néhány évtized alatt több száz év fejlődésén ment keresztül.

Az orosz nyelv ma is meghatározó szerepet játszik a régióban, közvetítő nyelvi funkcióját ma sem veszítette el, bár az 1990-es, 2000-es évtizedekben az volt a vélekedés, hogy ez csak idő kérdése. Ez egyelőre nem következett be, sőt például Kazahsztánban az elmúlt évtizedben még nőtt is az orosz nyelvet beszélők aránya. A 2009-es népszámlálás alkalmával 79–84%-ra volt tehető azok aránya, akik folyékonyan tudtak írni és olvasni, úgy, hogy az orosz kisebbség száma csökkent 1991 óta (LARUELLE–ROYCE–BEYSSEMBAYEV 2019: 12). A helyzet Türkmenisztán kivételével a többi országban is hasonló, természetesen nem ilyen extrém mértékben. Kirgizisztánban és Tádzsikisztánban a mai napig cirill ábécét használnak, a legjobb egyetemek orosz nyelven tanítanak, és a lakosság 70–80%-a rendszeresen orosz nyelvű csatornákat néz (BEKMURZAEV 2019).

Moszkva puha hatalmi befolyásának – a fentiekkel összefüggő – másik eleme a közép-ázsiai lakosság migrációja Oroszországba. 2021-ben orosz kormányzati források 7,8 millió főre tették a Közép-Ázsiából érkező, legálisan az országban dolgozó



2. ábra. Az Egyesült Államok megítélése az afgán lakosság körében 2008 és 2021 között

Forrás: Gallup 2022: 5

személyek számát, amely a régió teljes lakosságának több mint 10%-a (NAJIBULLAH 2022). Becslések szerint mellettük még további 1,1 millió illegális vendégmunkás dolgozik az országban Közép-Ázsiából (CABAR.asia 2021).

Röviden már említettük, de az orosz média jelentős pozíciókkal rendelkezik Kazahsztánban, Kirgizisztánban, Tádzsikisztánban és kisebb mértékben Üzbegisztánban. Ezeknek az országoknak – hozzájuk számítva Törkmenisztánt is – a sajtószabadság tekintetében a leginkább ellenőrzött a nyilvánosságuk, a World Press Freedom 180 országot minősítő ranglistáján Kirgizisztán kivételével mindegyik ország az utolsó harmadban található (PUTZ 2022). Ez egyben azt is jelenti, hogy az orosz sajtó a nemzeti médiumokhoz képest még mindig szabadabbnak, érdekesebbnek számít.

Afganisztán esetében a legnagyobb problémát az adatok hiánya okozza. Nemcsak azért, mert kevés közvélemény-kutatás készült, hanem azért is, mert ezek egy része már nem elérhető. A rendelkezésre álló források alapján legalább az Egyesült Államok megítélésének trendje megállapítható. Az ABC/BBC/ARD tévétársaság közös kutatásának adatfelvétele 2008 végén, 2009 elején történt, Barack Obama beiktatásához és így az új amerikai külpolitikai váltáshoz időzítve. Az eredmények folyamatosan romló tendenciáról számoltak be: míg 2005-ben a lakosság 83%-a volt támogató (*favorable*)

véleménnyel az USA-ról, addig ez 2008 végére 47%-ra csökkent. A megkérdezettek 44%-a szerint a nyugati erők számát a jövőben csökkenteni kell (ehhez képest még három éven keresztül nőtt a számuk). A növekvő ellenérzés legfontosabb okai között van, hogy a légitámadásoknak civil áldozatai vannak, és hogy az USA által támogatott afgán kormány korrump, nem hatékony (CORDESMANN 2009: 5–6).

Az Egyesült Államok megítélése kapcsán a másik támpontot a Gallup 2007 óta, Global Leadership Ratings néven elvégzett felmérése jelenti, amely nem kifejezetten az adott országban vagy a térségben meglevő jelenlétre reflektál, hanem arra, hogy melyik ország vezetését tartja elfogadhatónak, kívánatosnak a válaszadó. A Gallup felmérései szintén az USA támogatottságának folyamatos csökkenéséről számolnak be. Ez a 2021-es kivonulás évében 14%-on állt, ennél rosszabb adatokat csak Irán produkált Ázsiából (Gallup 2022: 5). Az USA megítélése a megelőző években sem volt sokkal pozitívabb (2019-ben 23%, 2014-ben 42%), de még mindig megelőzte Kína vagy Oroszország megítélését (Gallup 2019: 19; 2015: 14).

### **Közép-Ázsia az orosz–ukrán háború egy éve után: új mozgástér?**

A 2022 februárjában kirobbant háború – miként más relációkban is – egyfajta lakmusztesztje lett a közép-ázsiai országok és Oroszország viszonyának. A 2023 márciusában tapasztaltakat persze még nem tekinthetjük véglegesnek, és amit látunk, az nem is igazán az elmúlt év, hanem az utolsó fél év eseményeinek lenyomata. Ez idő alatt a hadiszerencse véglegesen elfordult Moszkvától, az európai és nemzetközi gazdasági szankciók életbe léptek, Kína kivárássra játszik (VÖRÖS–HORVÁTH 2024), az Egyesült Államok és Európa pedig Ukrajna határozott és erőteljes támogatásával az Oroszországgal való konfrontáció útjára lépett (UGRÓSDY 2024).<sup>3</sup>

Mindezek a körülmények szerepet játszottak a közép-ázsiai országok válaszainak kialakításában, amelyek végső soron egy Moszkvával bátran szembehelyezkedő, a függőségi véleményekre rácáfoló (látványosan Kazahsztán esetében a már említett 2022. januári orosz beavatkozás után), a fennálló nemzetközi rendszer normáihoz igazodó lépéseket eredményeztek. Az egyensúlyozás természetesen továbbra is a külpolitikai

<sup>3</sup> Ezt csak azért érdemes hangsúlyozni, mert a háborút megelőzően kétségek voltak Joe Biden elnök vezetői képességeit és az EU összefogását illetően abban a tekintetben is, hogy egy Ukrajna elleni orosz agresszió esetén mennyire mernek majd konfrontálódni Vlagyimir Putyinnal a megelőző majd egy évtized óvatos párbeszédet és együttműködést kereső politikája után.

döntések egyik meghatározó szempontja volt, de összességében nem beszélhetünk Moszkvának kiszolgáltatott „csatlósokról” a közép-ázsiai országok kapcsán.

A háború kirobbanása előtti napokban Moszkva elismerte az úgynevezett Donyeck és Luhanszki Népköztársaság függetlenségét, ezt mind az öt ország megtagadta. Az ENSZ Közgyűlés 2022. március 2-i és 24-i, az orosz inváziót elítélő határozatának szavazásán ezek az országok vagy tartózkodtak, vagy egyszerűen nem szavaztak. Az orosz atrocitások nyilvánosságra kerülése és az első katonai kudarcok után a kazah, a kirgiz és az üzbég kormány már kritikákat is megfogalmazott, sőt engedélyeztek néhány szimpátiatüntetést Ukrajna mellett (de nem az oroszokat kritizáló háborúellenes tünetést) és humanitárius segély gyűjtését az ukrán lakosság számára (STRONSKI 2022). Ilyen kezdeményezések a három autoriter országban nem történnek spontánul, a civil szervezetek szoros kontroll alatt működnek, így csak a hatóságok jóindulata mellett szerveződhetnek meg.

Vlagyimir Putyin számára a nyugati elszigetelődésre válaszul Közép-Ázsia felértékelődött. 2022 során öt alkalommal utazott a térségbe, hogy megerősítse vagy inkább fenntartsa az országa szerepét, ám a sajtóhírek ennek ellenkezőjét mutatták. Az invázió utáni első külföldi útja 2022 júniusában Tádzsikisztánba vezetett, majd innen a Kaszpi-tengeri államok csúcstalálkozója utazott Türkmenisztánba, ahol megalázó módon ő volt az egyetlen külföldi méltóság, akit a repülőtéren nem fogadtak a szokásos kenyérrel és sóval való köszöntéssel (HEDLUND 2022).

2022 szeptemberében a Sanghaji Együttműködési Szervezet szamarkandi csúcstalálkozóján volt jelen Putyin, majd októberben a Független Államok Közösségének éves államfői találkozója vett részt Asztabanban. Itt fordult elő, hogy Emomali Rahmon tádzsik elnök, Putyin egyik legfontosabb szövetségese tőle meglepő határozottsággal kért több tiszteletet Oroszországtól az eseményt közvetítő televíziók nyilvánossága előtt (RFE/RL 2022). Kirgizisztán ugyanebben a hónapban lemondta a KBSZSZ éves hadgyakorlatát, ami példátlan volt az elmúlt évtizedek gyakorlatában. Mindez ráadásul látványos ellentétben állt azzal, hogy augusztusban amerikai vezetéssel tartottak hadgyakorlatot Tádzsikisztánban, amelyen Türkmenisztán kivételével mindegyik közép-ázsiai ország részt vett (CENTCOM 2022).<sup>4</sup>

2022-ben mind a Kaukázusban, mind Közép-Ázsiában kiújultak államközi konfliktusok. A 2020-as hegyi-karabahi háború – orosz szerepvállalással történt – újbóli befagyasztását követően 2022-ben ismét összecsapások voltak az örmény és az azeri erők között. Az év nyarán és őszén minden korábbinál súlyosabb összecsapások zajlottak

<sup>4</sup> Mindehhez hozzátartozik az is, hogy a két hadgyakorlat jellege jelentősen eltért egymástól. Amíg a KBSZSZ gyakorlatai katonai alakulatok felvonultatásával és gyakorlatoztatásával szokott járni, addig az amerikaiak csak a katonai törzsek részvételével lezajlott szimulációs gyakorlatot szerveztek.

a tádzsik–kirgiz határokon is. Bár a bonyolult és kijelöletlen határok miatt korábban is voltak megmozdulások a két fél lakossága között, most először fordult elő, hogy a két fél hadserege is felvonult, és összeütközésekbe bocsátkozott. Az áldozatok és sebesültek száma több száz főre nőtt és mintegy 130 ezren menekültek el a harcok helyszínéről, ami azt mutatja, hogy az 1990-es évekbeli tádzsik polgárháború óta a legsúlyosabb válsaggal néz szembe a térség.

Nincs egyértelmű magyarázat, hogy miért most eszkalálódtak ezek a konfliktusok. A belpolitikai okok mellett az orosz befolyás gyengülése is magától értődőnek tűnik. Mivel Moszkva figyelmét leköti az ukrainai háború, ezért nem tudja kezelni a térségbeli partnereinek egymás közötti problémáit, így azok saját kezükbe veszik, vagy vehetik a rendezést (illetve más külső szereplők számára is megnyílhat az út a térnyerésre).

## Összegzés

Összességében véve megállapítható, hogy az Egyesült Államok számára Közép-Ázsia az elmúlt 30 évben mindig is perifériának számított, összehasonlítva a világ más részeivel. A térség földrajzi távolsága, elzártsága és jelentősen eltérő kulturális és értékrendszere eleve nehézséget jelentett az USA (és általában a Nyugat) számára, hogy ott nagyobb befolyásra tegyen szert Kínával vagy Oroszországgal szemben. Ezen a periferikus jellegen Afganisztán 2001-es megtámadása változtatott némiképp, és az elkövetkező két évtizedben csak ennek mellékhatásaként történt némi változás. Ezek a változások azonban periodikusak voltak, annak függvényében változtak, hogy Washington érdekei miként alakultak Afganisztánban. A kemény hatalmi tényezők tekintetében Közép-Ázsia jelentőségét annak „ugródeszka” jellege jelentette, és az afganisztáni háború lecsengésével az amerikai jelenlét meg is szűnt.

Az orosz–ukrán háborút megelőzően a katonai jelenlét, általában véve a biztonsági dimenzió tekintetében Oroszország szerepe meghatározó volt a közép-ázsiai régióban, nemcsak a meglévő katonai bázisok, katonai célú kutató-, űr- és híradó állomások tekintetében, de a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetén keresztül is, amelyet kiegészítenek a haditechnikai beszerzések, valamint a katonai felsőoktatásban meglevő előnye is. Ezen a téren még Kína pozíciói erősödnek, de egyelőre messze elmaradnak Oroszországtól.

Gazdasági és külkereskedelmi területen továbbra is Oroszország és Kína szerepe domináns. Kína regionális gazdasági lábnyoma 2007-re megközelítette, 2019–2020-ra pedig mind a kétoldalú kereskedelem, mind a külföldi működőtőke-befektetések volumenét

tekintve lehagyta Oroszországot. Ez az általános kép országonként jelentős eltéréseket fed fel: Oroszország 2019-ben továbbra is első számú importforrása volt a régió legnagyobb gazdaságának, Kazahsztánnak, valamint Türkmenisztánnak, és ugyanebben az évben a Kazahsztánba irányuló orosz FDI értéke is meghaladta a kínaiét. A Kína javára történő relatív orosz gazdasági térvesztés azonban ezzel együtt egyértelmű – és egyértelműen gyorsuló – trend a régió egészében és annak valamennyi országában.

A puha hatalmi mutatók terén továbbra is Oroszország vezető szerepe figyelhető meg, a kultúra, a médiafogyasztás, a nyelvhasználat, de az általános értékrend tekintetében is. A közép-ázsiai országok lakossága ezer szálon kötődik az egykori gyarmatosítóhoz, és ezek a trendek az oroszországi belső folyamatok ellenére sem csökkentek az elmúlt évtizedben. Moszkvától jelentősen lemaradva a régió lakossága mind Kínát, mind az Egyesült Államokat fenntartásokkal kezeli ezen a téren.

Afganisztánt az Egyesült Államok dominanciája jellemezte 2001 és 2021 között, ám a felszín alatt ezt növekvő kiábrándultság és csalódottság jellemezte. A kemény hatalmi és gazdasági téren a közép-ázsiai országra fordított hihetetlen összegek minimális hatással jártak, az Egyesült Államok megítélése a sikertelenség hatására fokozatosan romlott. Bár a nemzetközi sajtó és a szakértők egy része hajlamos (volt) Afganisztánt egyfajta amerikai–kínai rivalizálás részeként kezelni, Peking lábnyoma a megelőző évtizedben gazdasági értelemben is igen szerény maradt, és az elkövetkező években sem várható áttörés ezen a téren, tekintve a COVID–19-járvány hatásait és a nagyhatalmi rivalizálás más, nagyobb jelentőségű térségeinek szerepét.

Az orosz–ukrán konfliktus hatására a közép-ázsiai országok mozgástere nőtt. Még korai lenne kijelenteni, hogy Moszkva katonai/biztonsági dimenzióban játszott szerepe megdőlt, de az elmúlt év eseményei mindenképpen a gyengülés irányába mutatnak. Az, hogy ez végleges vagy csak időleges lesz, az az ukrajnai konfliktus elhúzódásától és az orosz vereségtől vagy győzelemtől nagyban függ. Egy évvel a háború megkezdése után az eddigi trendek alapján inkább az orosz befolyás gyengülésével számolhatunk, miközben a közép-ázsiai országok egyensúlyozása, immár talán határozottabb szuverén külpolitika mellett, folytatódik.

Ezt alapul véve elképzelhető, hogy gyakoribbá válnak vagy felerősödnek a meglevő államközi konfliktusok (kirgiz–tádzsik, illetve a Kaukázusban az örmény–azeri), de azzal is járhat, hogy erősödik a két regionális hatalom, Kazahsztán és Üzbegisztán együttműködése, akár valamiféle török jelenlét erősödése mellett a Türk Államok Szervezetén keresztül. Érdemes megjegyezni, hogy mindmáig nincs Közép-Ázsiának regionális együttműködési szervezete, és lehet, hogy Oroszország meggyengülésével ebbe az irányba is el lehet indulni.

Moszkva jelenlétének csökkenése annyiban dilemma elé állítja a helyi hatalmakat, hogy biztonságuk garantálása szempontjából – és ebbe határozottan beleértendő a belbiztonságuk is – megoldást kell találniuk a jövőben. A belső konfliktusok akár gazdasági, akár etnikai, akár politikai okok miatt rendszeresen visszatérőek ezekben az autoriter rendszerekben, és mint épp a kazah példa mutatja, kiszámíthatatlanok is. Kína egyelőre nem mutatkozik késznek az orosz szerep átvételére, az USA számára Ukrajna és Tajvan prioritásai (és a földrajzi távolság) mellett szintén elképzelhetetlen ez a szerep.

### Felhasznált irodalom

- ASHUROV, S. et al. (2020): The Determinants of Foreign Direct Investment in Central Asian Region: A Case Study of Tajikistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan (A Quantitative Analysis Using GMM). *Russian Journal of Economics*, 6(2), 162–176. Online: <https://doi.org/10.32609/j.ruje.6.48556>
- BBC (2013): Manas: Kyrgyzstan Backs Closure of US Airbase. *BBC*, 2013. június 20. Online: [www.bbc.com/news/world-asia-22988967](http://www.bbc.com/news/world-asia-22988967)
- BEKMURZAEV, N. (2019): Russian Language Status in Central Asian Countries. *Central Asian Bureau for Analytical Reporting*, 2019. február 28. Online: <https://cabar.asia/en/russian-language-status-in-central-asian-countries>
- BOYD, E. B. (2017): Reported Patrols by China Underline Beijing's Interest in Afghan Security. *Stars and Stripes*, 2017. március 10. Online: [www.stripes.com/news/reported-patrols-by-china-underline-beijing-s-interest-in-afghan-security-1.458038](http://www.stripes.com/news/reported-patrols-by-china-underline-beijing-s-interest-in-afghan-security-1.458038)
- BOYER, A. L. (2006): US Foreign Policy in Central Asia: Risk, Ends, and Means. *Naval War College Review*, 59(1), 91–118.
- BURNS, R. – BALDOR, L. C. (2021): Pentagon Says US Has Dropped to 2,500 Troops in Afghanistan. *AP News*, 2021. január 15. Online: <https://apnews.com/article/joe-biden-donald-trump-afghanistan-taliban-united-states-16cc1dd5b2f74d463311d212adod215a>
- CABAR.asia (2021): Labor Migration from Central Asia: Constantly Relying on Russia is a Wrong Strategy. *Central Asian Bureau for Analytical Reporting*, 2021. június 18. Online: <https://cabar.asia/en/labor-migration-from-central-asia-constantly-relying-on-russia-is-a-wrong-strategy#:~:text=According%20to%20the%20Ministry%20of,of%20them%20from%20Central%20Asia>
- CENTCOM (2022): Regional Cooperation 2022 Military Exercise Begins in Dushanbe. *Centcom*, 2022. augusztus 10. Online: [www.centcom.mil/MEDIA/NEWS-ARTICLES/News-Article-View/Article/3123432/regional-cooperation-2022-military-exercise-begins-in-dushanbe](http://www.centcom.mil/MEDIA/NEWS-ARTICLES/News-Article-View/Article/3123432/regional-cooperation-2022-military-exercise-begins-in-dushanbe)

- CHAN, M. (2018): China is Helping Afghanistan Set Up Mountain Brigade to Fight Terrorism. *South China Morning Post*, 2018. augusztus 28. Online: [www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2161745/china-building-training-camp-afghanistan-fight](http://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2161745/china-building-training-camp-afghanistan-fight)
- CORDESMANN, A. (2009): Afghan Public Opinion and the Afghan War. *CSIS*, 2009. április 10. Online: [https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy\\_files/files/media/csis/pubs/094013\\_afghanpollbyregion.pdf](https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/094013_afghanpollbyregion.pdf)
- CSICSZMANN L. (2024): Az átalakuló világrend és a Közel-Kelet. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 235–260.
- Department of Defense (2022): *DoD Personnel, Workforce Reports & Publications*. Online: <https://dwp.dmdc.osd.mil/dwp/app/dod-data-reports/workforce-reports?fbclid=IwAR1O9Mayurs3c-pEzsCZGHZf6FGTfPCOPZda1pBvXYCxUCTd77xnv4LNjn1E>
- Gallup (2015): *Rating World Leaders: The US vs. Germany, China and Russia*. Online: [www.meridian.org/wp-content/uploads/2015/07/Rating\\_World\\_Leaders\\_Report\\_04-20-15.pdf](http://www.meridian.org/wp-content/uploads/2015/07/Rating_World_Leaders_Report_04-20-15.pdf)
- Gallup (2019): *Rating World Leaders: The US vs. Germany, China and Russia*. Online: [www.gallup.com/analytics/247040/rating-world-leaders-2019.aspx](http://www.gallup.com/analytics/247040/rating-world-leaders-2019.aspx)
- Gallup (2022): *Rating World Leaders: The US vs. Germany, China and Russia*.
- GERBER, T. – ZAVISCA, J. (2015): 18 Focus Groups in the Former USSR Taught Us about America's Image Problems. *The Wilson Quarterly*, 2015. nyár. Online: [www.wilsonquarterly.com/quarterly/summer-2015-an-age-of-connectivity/what-18-focus-groups-in-former-ussr-taught-us-about-americas-pr-problems](http://www.wilsonquarterly.com/quarterly/summer-2015-an-age-of-connectivity/what-18-focus-groups-in-former-ussr-taught-us-about-americas-pr-problems)
- GRAU, L. W. (2001): Hydrocarbons and a New Strategic Region: The Caspian Sea and Central Asia. *Military Review*, 81(3), 17–26.
- HEDLUND, S. (2022): Central Asia is Coming Into Its Own. *GIS Report*, 2023. január 26. Online: [www.gisreportsonline.com/r/central-asia-russia-ukraine](http://www.gisreportsonline.com/r/central-asia-russia-ukraine)
- IMAMOVA, N. (2022): Uzbeks Perplexed as US Veterans Link Illnesses to Air Base. *VOA*, 2022. január 23. Online: [www.voanews.com/a/uzbeks-perplexed-as-us-veterans-link-illnesses-to-air-base/6407910.html](http://www.voanews.com/a/uzbeks-perplexed-as-us-veterans-link-illnesses-to-air-base/6407910.html)
- JASUTIS, G. – STEYNE, R. – CHMYKH, E. (2020): *Mapping Study on the Security Sector of Turkmenistan*. Geneva: Geneva Centre for Security Sector Governance. Online: [www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/security%20sector%20Turkmenistan%2006.07.2020.pdf](http://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/security%20sector%20Turkmenistan%2006.07.2020.pdf)
- LARUELLE, M. – ROYCE, D. (2020): No Great Game: Central Asia's Public Opinions on Russia, China, and the US. *Kenan Cable*, 56. Online: [www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/KI\\_200805\\_cable%2056\\_final.pdf](http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/KI_200805_cable%2056_final.pdf)
- LARUELLE, M. – ROYCE, D. – BEYSSEMBAYEV, S. (2019): Untangling the Puzzle of „Russia's Influence” in Kazakhstan. *Eurasian Geography and Economics*, 60(2), 211–243. Online: <https://doi.org/10.1080/15387216.2019.1645033>

- MARTON P. (2024): Az Egyesült Államok kilátásai: geopolitikai versengés, nem hagyományos kihívások és elbizonytalanodó identitás. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világtrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 331–348.
- NAJIBULLAH, F. (2022): Central Asian Migrants Losing Work as Russian Businesses Downsize or Close. *RFE/RL*, 2022. március 26. Online: [www.rferl.org/a/russia-sanctions-central-asian-migrants/31771858.html](http://www.rferl.org/a/russia-sanctions-central-asian-migrants/31771858.html)
- Naval Postgraduate School (2020): *A New Russian Base in Southern Afghanistan: Containing Uzbekistan*. Online: <https://nps.edu/documents/105988371/107571254/Central+Asia+article+Russia.pdf/eed65e4f-9aa8-4738-8f86-2c8b44cca62>
- PANNIER, B. (2022): How the Intervention in Kazakhstan Revitalized the Russian-led CSTO. *Central Asia Papers Reports*, 2022. március 7. Online: [www.fpri.org/article/2022/03/how-the-intervention-in-kazakhstan-revitalized-the-russian-led-csto](http://www.fpri.org/article/2022/03/how-the-intervention-in-kazakhstan-revitalized-the-russian-led-csto)
- PEYROUSE, S. (2010): The Central Asian Armies Facing the Challenge of Formation. *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, 11. Online: <https://doi.org/10.4000/pipss.3799>
- PUTZ, C. (2022): No, Press Freedoms Have Not Improved in Central Asia. *The Diplomat*, 2022. május 3. Online: <https://thediplomat.com/2022/05/no-press-freedoms-have-not-improved-in-central-asia>
- RÁCZ A. (2024): Oroszország: az egykori kihívó magányossága. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világtrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 153–179.
- RFE/RL (2022): Putin Arrives in Tajikistan for First Stop on Trip to Central Asia. *RFE/RL*, 2022. június 28. Online: [www.rferl.org/a/putin-visits-tajikistan-rahmon-ukraine/31919990.html](http://www.rferl.org/a/putin-visits-tajikistan-rahmon-ukraine/31919990.html)
- RUBIN, B. R. (2002): *The Fragmentation of Afghanistan*. New Heaven, CT: Yale University Press.
- SCIORATI, G. (2021): Not a Military Base: Why Did China Commit to an Outpost in Tajikistan? *ISIP Online*, 2021. november 2. Online: [www.isiponline.it/en/pubblicazione/not-military-base-why-did-china-commit-outpost-tajikistan-32177](http://www.isiponline.it/en/pubblicazione/not-military-base-why-did-china-commit-outpost-tajikistan-32177)
- SIGAR (2019): *Divided Responsibility, Lessons from US Security Sector Assistance Efforts in Afghanistan*. Online: [www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-19-39-LL.pdf](http://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-19-39-LL.pdf)
- State Department (2021): *Joint Declaration between the Islamic Republic of Afghanistan and the United States of America for Bringing Peace to Afghanistan*. Online: [www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/02.29.20-US-Afghanistan-Joint-Declaration.pdf](http://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/02.29.20-US-Afghanistan-Joint-Declaration.pdf)
- STRONSKI, P. (2022): The Common Theme in Central Asia's Response to Russia's Invasion of Ukraine. *Carnegie Endowment for International Peace*, 2022. március 30. Online: <https://carnegieendowment.org/2022/03/30/common-theme-in-central-asia-s-response-to-russia-s-invasion-of-ukraine-pub-86764>
- TIAN, N. (2021): 20 Years of US Military Aid to Afghanistan. *SIPRI*, 2021. szeptember 22. Online: [www.sipri.org/commentary/topical-backgrounder/2021/20-years-us-military-aid-afghanistan#:~:text=Military%20aid%20to%20Afghanistan%20from,dollars%20\(see%20figure%201\)](http://www.sipri.org/commentary/topical-backgrounder/2021/20-years-us-military-aid-afghanistan#:~:text=Military%20aid%20to%20Afghanistan%20from,dollars%20(see%20figure%201))

- TYNAN, D. (2010): CSTO Indecisive on Kyrgyzstan Intervention. *Eurasianet*, 2010. június 14. Online: <https://eurasianet.org/csto-indecisive-on-kyrgyzstan-intervention>
- UGRÓSDY M. (2024): Nyugaton a helyzet változatlan: Európa, az Európai Unió és a világrend átalakulása. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 181–207.
- US Census Bureau (2022): *US International Trade Data*. Online: [www.census.gov/foreign-trade/balance/country.xlsx](http://www.census.gov/foreign-trade/balance/country.xlsx)
- US News (2021): Russia Sends New Tanks to Base in Tajikistan, Practices Missile Defence. *US News*, 2021. december 6. Online: [www.usnews.com/news/world/articles/2021-12-06/russia-sends-new-tanks-to-base-in-tajikistan-practices-missile-defence](http://www.usnews.com/news/world/articles/2021-12-06/russia-sends-new-tanks-to-base-in-tajikistan-practices-missile-defence)
- VASA L. (2022): Kazahsztán krízis után I. Konszolidáció és elitváltás. *KKIElemzések*, KE-2022/8. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2022.08>
- VON ESSEN, H. – HEDENSKOG, J. (2022): Russia's CSTO Intervention in Kazakhstan: Motives, Risks and Consequences. *SCEEUS*, 2022. január 14. Online: [www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/sceeus/russias-csto-intervention-in-kazakhstan.pdf](http://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/sceeus/russias-csto-intervention-in-kazakhstan.pdf)
- VÖRÖS Z. (2022): Mit jelenthet Kína számára az amerikai kivonulás és a gyors tálib hatalomátvétel Afganisztánban? *KKIElemzések*, KE-2022/14. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2022.14>
- VÖRÖS Z. – HORVÁTH L. (2024): Dominancia és függés? – Kína az átalakuló nemzetközi térben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 37–60.
- ZHOLDAS, A. (2021): Import of Arms in Central Asia: Trends and Directions for Diversification. *CABAR.asia*, 2021. október 1. Online: <https://cabar.asia/en/import-of-arms-in-central-asia-trends-and-directions-for-diversification>



Rácz András

## Oroszország: az egykori kihívó magányossága



### Absztrakt

*Ebben a tanulmányban<sup>1</sup> arra az általános kérdésre igyekszünk választ találni, hogy a 2022 februárjában eszkalálódott ukrajnai háború kontextusában hogyan változott az Oroszországi Föderáció helye és szerepe a világrendben. Annak érdekében, hogy ezt meg lehessen határozni, természetesen szükséges az előtte lévő időszak vizsgálata is a megalapozott összehasonlítás érdekében. Ugyanakkor a világrend és az abban betöltött orosz szerep szempontjából már a 2014-es esztendő, tehát az Ukrajnához tartozó Krím-félsziget orosz elfoglalása és törvénytelen annexiója is vízváltásztónak tekinthető, ekkor kezdődött ugyanis Moszkva és a Nyugat intézményes elszigetelődése az első szankciók bevezetésének következtében. A 2014 előtti időszak részletes vizsgálata közel egy évtized távlatából tartalmilag már némiképp redundáns volna, és terjedelmi okokból nincs is rá lehetőség (a 2014 előtti időszak elemzéséhez lásd TAKÁCS 2013). Ebből adódóan tehát az elemzést érdemes időben szűkíteni, és közelebb hozni a jelenkorhoz.*

*Így a pontos kutatási kérdés úgy hangzik, hogy a 2014-et követő időszakhoz képest hogyan változott Oroszország helye és szerepe a világrendben. Természetesen a világrend egészének elemzése messze meghaladná jelen tanulmány kereteit, ebből adódóan a vizsgálatot leszűkítem három térségre, amelyhez képest vizsgálom az Oroszországi Föderáció viszonyát. Ez a politikai értelemben vett Nyugat, beleértve az EU-t és a NATO-t is, a posztsovjet térség, valamint Kína. A tanulmány azt elemzi tehát, hogyan változott Moszkva viszonya ehhez a három régióhoz a 2014 és 2022 előtti állapothoz képest az ukrajnai eszkalációt követően.*

*Szerkezetét tekintve a fejezet öt részből áll. A bevezetőt követően az első részben Oroszország és a Nyugat viszonyának változását tekintem át 2014-től kezdve. A második fejezet a posztsovjet térség néhány kiválasztott országa, illetve régiója kapcsán tekinti át a lezajlott változásokat, míg a harmadik rész azt mutatja be, hogyan változott és mélyült Oroszország és Kína viszonya, és mik ennek az inherens politikai korlátai. Mindhárom regionális szekció úgy épül fel, hogy külön kezeli a 2012–2022 közötti és a 2022 utáni helyzetet. A tanulmány rövid összegző résszel zárul.*

<sup>1</sup> A tanulmány elkészítéséhez szükséges háttérkutatás a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával valósult meg.

*Az elemzés elkészítése során, különösen a 2022. február 24. utáni események kapcsán fontos módszertani sajátosság, hogy a folyamatban lévő háború katonai eseményeit nem lehet a maguk teljességében feltárni, egyszerűen a vonatkozó információk korlátozott hozzáférhetősége miatt. A gyakran „a háború ködeként”<sup>2</sup> leírt jelenség miatt tehát az anyag csak a minimálisan szükséges mértékben tárgyalja a háború katonai eseményeit, ehelyett inkább a politikai vonatkozásokra fókuszál. Hasonlóképpen, a gazdasági és energetikai kapcsolatok is kívül esnek az elemzés fókuszán. A tanulmány az eseményeket 2023. május végéig követi nyomon.*

## **Oroszország és a Nyugat**

A Krím félsziget 2014-ben történt orosz megszállása és törvénytelen annexiója önmagában csak elhidegülést okozott Oroszország és a politikai értelemben vett Nyugat viszonyában. Az igazi törést a 2022-es események hozták el.

### *2014–2022: a lassú elhidegülés korszaka*

Azt követően, hogy Ukrajnában 2014 februárjában az Euromajdannak vagy „a méltóság forradalmának” nevezett eseménysor végén hatalomváltás következett be, az orosz vezetés a Krím félsziget katonai megszállása és gyors annexiója mellett döntött. Kihasznlva a Janukovics-rendszer bukását követően hatalomra került új ukrán vezetés legitimációs és szervezeti gyengeségét, Oroszország alig egy hónappal később, 2014. március 18-án saját jogrendje szerint már magához is csatolta a Krímet.

Az események gyorsasága meglepte az Európai Uniót és az Egyesült Államokat. Amíg zajlott a Krím megszállása és a „népszavazás” előkészítése, az EU mindössze arról tudott dönteni, hogy március 3-án felfüggesztette a tervezett új vízummegállapodás tárgyalását Oroszországgal és a Brüsszel meg Moszkva közötti kapcsolatokat szabályozó Partnerségi és Együttműködési Megállapodás (Partnership and Cooperation Agreement, PCA) megújításáról szóló tárgyalásokat is. Ez gyakorlatilag az intézményes

<sup>2</sup> A kifejezés eredetileg Carl von Clausewitz porosz katonai gondolkodótól származik, aki *A háborúról (Vom Kriege)* című, 1832-es művében „a háború köde” (*Nebel des Krieges*) metaforát eredetileg annak leírására használta, hogy a harcmezőn a parancsnokok legtöbbször nem tudják tisztán látni a helyzetet a löporfüst és a lovak által felvert por miatt, és ilyen körülmények között kell döntéseket hozniuk. Mára a kifejezést inkább átvitt értelemben használjuk; a mostani orosz–ukrán háborúban az információk korlátozott hozzáférhetőségéből adódó értékelési bizonytalanságot írjuk le vele.

kapcsolatok további mélyítésének lehetetlenné válását jelentette, ugyanakkor a politikai és gazdasági együttműködés alapvető keretei érvényben maradtak, hasonlóképpen a tudományos és kulturális kapcsolatokhoz.

Az első szankciókat 2014. március 17-én fogadta el az EU Oroszország ellen (EC 2014a). Ezek ekkor még csak 21, a megszállásban kulcsszerepet játszó orosz tisztviselőre terjedtek ki, akiknek megtiltották a beutazást az EU-ba, és befagyasztották az EU területén tartott vagyonukat. Bár a lista később további nevekkal bővült, az unió a személyek elleni szankciók mellé csak június elején fogadta el az első, szélesebb gazdasági szankciókat, jelesen a Krímből származó termékek importjának tilalmát (EC 2014b). Kiterjedtebb gazdasági szankciók elfogadására (EC 2014c) csak 2014 júliusában, a Malaysia Airlines MH17-es járatának katasztrófáját<sup>3</sup> követően került sor.

Később, a 2022. februári eskaláció előtt még számos további különféle szankciót fogadtak el, személyek és gazdasági szereplők (orosz állami vállalatokat is beleértve) ellen. E szankciók közös eleme volt, hogy mind határozott időre szóltak – jellemzően 6 vagy 12 hónapra –, meghosszabbíthatók voltak, és konkrét feltételek teljesítéséhez volt kötve a visszavonásuk. A szankciók megtiltották ugyan az Oroszországba irányuló fegyverexportot, Moszkva például ezért nem tudott francia gyártmányú Mistral helikopterhordozó hajókat vásárolni, ám a tilalom nem vonatkozott a katonai eszközökben használt elektronikára és a kettős felhasználású termékek legnagyobb részére sem. Oroszország az uniós szankciókra az EU-ból történő élelmiszerimportot nagyrészt tiltó ellenszankciókkal válaszolt (European Commission [é. n.]).

Bár az egyes EU-tagállamok Oroszország-politikájának részletes elemzése meghaladja jelen tanulmány kereteit, annyit mégis érdemes rögzíteni, hogy az EU és Oroszország közötti energetikai együttműködés alapvető keretei ekkor még nem változtak, sőt, bizonyos területeken még bővültek is.

Az Oroszországból történő olajimportot a háború közvetlenül nem befolyásolta: a mennyiségek 2016-ig még nőttek is, és csak azt követően indult be a fokozatos csökkenés (Trading Economics 2023), de a 2020-as állapot szerint az EU teljes olajimportjának mintegy 25%-át továbbra is Oroszországból fedezte (Transport Environment 2022), érdemi csökkenés csak 2020-tól indult. Strukturált, szervezett diverzifikációs erőfeszítésekre nem került sor (UGRÓSDY 2024).

<sup>3</sup> Az Amszterdam és Kuala Lumpur között közlekedő járatot 2014. július 17-én lőtte le hibás cél-azonosítás miatt a Kelet-Ukrajnában harcoló, Oroszország által támogatott szakadárak légvédelme egy, az orosz hadseregtől származó légvédelmi rakétával. A gépen utazó 283 utas és 15 fős személyzet életét veszttette. Az áldozatok közül 211 fő uniós állampolgár volt, közülük 193-an hollandok.

A gázszektorban éppenséggel még szorosabbá is váltak a kapcsolatok: német–orosz együttműködésben folytatódott az Északi Áramlat 2 vezeték építése, és 2020 januárjától üzembe helyezték a Török Áramlat gázvezetékét is. Az EU döntő többsége továbbra is megbízható gázszállítási partnerként tekintett Oroszországra. A 2021-es állapot szerint az EU évi mintegy 155 milliárd m<sup>3</sup> gázt importált Oroszországból, amely az éves gázimport körülbelül 45%-át tette ki; azaz Oroszország az EU legfontosabb gázszállítási partnere volt (KARDAŠ 2023). Igazán látványos kivételt csak Litvánia jelentett: a 2000-es évek második felének orosz–ukrán „gázháborúiból” tanulva a litván kormány 2014-ben üzembe helyezte Klaipėdában a térség első cseppfolyósítottgáz-terminálját (LNG, liquified natural gas terminal), versenyhelyzetbe kényszerítve a korábban monopolpozíciót élvező Gazpromot.

A nukleáris energia terén vegyes volt a mérleg: a cseh kormány 2014 áprilisában törölte a temelíni atomerőmű bővítésére vonatkozó tendert (World Nuclear News 2014a), amelyen pedig az orosz Atomsztrójeuszport és a cseh Škoda konzorciuma esélyes induló lett volna; ugyanakkor a magyar kormány 2014 decemberében véglegesítette a paksi atomerőmű két új blokkjának építéséről szóló megállapodást a Joint-Stock Company Nizhny Novgorod Engineering Company Atomenergoproekt orosz állami vállalattal (Paks2 2014). Folytatódott a finn Fennovoima konzorcium és a Roszatom együttműködése is a Hanhikivibe tervezett, 1200 megawattos atomerőmű megépítése érdekében (World Nuclear News 2014b).

Az észak-atlanti szövetség és Oroszország viszonya is alapvetően változott meg. A Krim orosz megszállása után, 2014 áprilisában a NATO lényegében minden együttműködést felfüggesztett Oroszországgal, ideértve a rendszeres konzultációs fórumként szolgáló NATO–Oroszország Tanács működését is (NATO 2016).

A 2014 szeptemberében tartott, walesi NATO-csúcson az ukrainai eseményekre válaszul a szövetség ismét területe védelmét helyezte a feladatok középpontjába. Bár ekkor még nem született döntés arról a lengyel és balti javaslatról, hogy 10 ezer NATO-katona települjön Lengyelországba, a keleti szárny védelme ezzel együtt is abszolút prioritássá vált. Így a lengyelországi Szczecinben működő parancsnokságot elkezdtek arra felkészíteni, hogy szükség esetén képes legyen az 5. cikkely szerinti, tehát kollektív védelmi műveletek irányítására. Emellett döntöttek arról is, hogy a NATO Reagáló Erőn (NRF, NATO Response Force) belül nagyon magas készsűtségű, két–öt napon belül bevethető egységet (VJTF, Very High Readiness Task Force) hoznak létre, éppen a krímihez hasonló, meglepetésszerű támadások elhárítására (SZENES 2014: 8). Emellett a NATO egyre fokozódó, igen sokrétű kiképzési és kibervédelmi segítséget is biztosított Ukrajnának.

A NATO 2016-tól kezdve csapattelepítésekkel is hozzájárul a keleti szárny, tehát a balti államok és Lengyelország védelméhez. Mind a négy országba egy-egy zászlóaljnyi, többnemzetiségű NATO-erő települt, a szccecini parancsnokság alárendeltségében.

Néhány zászlóaljtól természetesen nem lehetett reálisan azt várni, hogy feltartóztasson egy nagy léptékű orosz támadást, de nem is ez volt a céljuk. A többnemzetiségű jelenlét mögött az volt a – botlódórtnak (*tripwire*) is nevezett – logika, hogy mivel mind a négy zászlóaljat a NATO egy-egy jelentős katonai hatalma vezette (Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Kanada és Németország), ezért az esetleges orosz támadás hatására ezek az országok biztosan nagyszámú katonát veszítenének, ami biztosan kiváltaná a szövetség egészének hadba lépését Moszkva ellen.

Fegyverszállításokra azonban ebben az időszakban még csak igen korlátozott léptékben került sor. Az Egyesült Államok 2016-tól kezdve elkezdett ugyan kisszámú Javelin harckocsi-elhárító rakétát, mesterlövészpuskákat, tüzérségi felderítőradarokat és más eszközöket szállítani Ukrajnának, ezek azonban csak arra voltak alkalmasak, hogy erősítsék az ukrán hadsereg védelmét az ekkorra már megmerevedett kelet-ukrajnai front mentén. Egy nagy léptékű orosz támadás elhárításához a 2022 előtt nyújtott segítség teljes mértékben alkalmatlan lett volna.

Az EU és a NATO mellett érdemes kitekinteni néhány más együttműködési fórumra is. A politikai értelemben vett Nyugat és Oroszország kapcsolatában a Krím megszállása annyiban jelentős törést okozott, hogy a világ legfejlettebb országait tömörítő G8 szervezet nem orosz tagjai lemondták a 2014. március 24-re Szocsiba tervezett csúcstalálkozón való részvételt, és felfüggesztették Oroszország tagságát a szervezetben. Ugyanakkor Moszkva a tágabb, G20-as körnek tagja maradhatott (Sz. BÍRÓ 2019). Nem került sor arra sem, hogy Oroszország tagságát más szervezetekben tartósan korlátozzák. A Krím után Moszkva szavazati jogát felfüggesztették ugyan az Európa Tanácsban, ám Oroszországot nem zárták ki a szervezethez (ESI [é. n.]).

Összességében tehát úgy lehet jellemezni a 2014 és 2022 közötti időszakban a Nyugat és Oroszország kapcsolatait, hogy jelentős politikai elhidegülésre és számos együttműködési csatorna felfüggesztésére került sor ugyan, permanens szakítás azonban nem következett be. Ekkor még volt elméleti esély a kapcsolatok rendbe hozására – annál is inkább, mert az uniós szankciók legnagyobb része is a kelet-ukrajnai rendezésről szóló minszki megállapodások teljesítéséhez volt kondicionálva. Ha Moszkva hajlandó lett volna ebben engedményeket tenni, a történelem jó eséllyel másképp alakult volna.

### *2022 után: a nyílt törés időszaka*

Ám éppen az ellenkezője történt. A 2022. februári eszkaláció szinte minden intézményszerű politikai kapcsolatot elvágott Oroszország és a Nyugat között. Ami közvetlenül

Ukrajnát illeti, a nagy léptékű orosz agresszió semmissé tette a 2014 óta a fegyverszüneti tárgyalások keretében szolgáló minszki megállapodásokat, amelyekben Oroszország *de jure* nem a konfliktus résztvevőjeként, hanem közvetítőként szerepelt. Ennek a nyílt putyini hadüzenet értelemszerűen véget vetett.

Így az EU és Oroszország között megszűnt mindenfajta politikai együttműködés, a nagykövetségek létszámát a legtöbb ország jelentősen lecsökkentette, és a magas szintű találkozók is elmaradtak. Az EU felfüggesztette az oktatási és kutatási együttműködést is Oroszországgal (KILLEEN 2022), megszakította a kapcsolatokat a rendőri együttműködést koordináló Europol (RIEHLE 2022), az Európa Tanács pedig kizárta Oroszországot (CoE 2022) tagjai közül. Az EU lezárta légterét az orosz légi közlekedési vállalatok előtt (BBC 2022), és ugyanígy járt el az Egyesült Államok is. Erre válaszul Oroszország hasonló intézkedést hozott, így 2022 tavaszától megszűnt a közvetlen légi összeköttetés az EU és az Egyesült Államok, illetve Oroszország között.

Az EU szankciókkal sújtotta az orosz pénzügyi szektort, a bankrendszert, számos orosz állami vállalatot és az orosz energiaszektor is. A 2014–2022 közötti időszakról eltérően az újonnan bevezetett szankciók már bármiféle haditechnikai együttműködést megtiltottak Oroszországgal, ideértve a részegységek és alkatrészek exportját is. Ez igen súlyosan érintette az orosz védelmi ipart, jelentősen visszavetve például a harcokcsik, robotrepülőgépek és helikopterek gyártását. Bár Oroszország sokrétű módon igyekszik megkerülni a nyugati technológiai szankciókat (FT 2023), többek között fedőcégek és közvetítő országok felhasználásával, a nyugati büntetőintézkedések súlyos problémákat okoznak.

A 2022 februárja után bevezetett uniós szankciók ráadásul olyan tekintetben jelentősen különböznek a korábbiaktól, hogy egy részük nem határozott, hanem határozatlan időre szól – ilyenek például a szén- és az olajimport korlátozásáról szóló döntések. Másképp fogalmazva ezeket immár nem kell félévente vagy évente hosszabbítani, hanem mindaddig hatályban maradnak, amíg nem születik ellenkező értelmű döntés.

Az intézményes szankciók mellett hasonlóan lényeges volt az is, hogy 1000-nél több (Yale School of Management 2023) nyugati nagyvállalat döntött úgy, hogy az Ukrajna elleni agresszióra válaszul vagy teljesen kivonul az orosz piacról, vagy legalábbis felfüggeszti ottani működését. Elhagyta az orosz piacot számos autógyár és autóiipari beszállító, így a Stellantis konzorcium, a Bosch, a Mercedes, a Volvo, nagyon sok informatikai és szolgáltató vállalat, de még számos luxusipari cég is. Különösen súlyosan érinti az orosz államot, hogy a két legnagyobb repülőgépgyártó, a Boeing és az Airbus is kivonult az orosz piacról, alkatrészellátás nélkül hagyva az országot.

Radikális változások történtek az energetikában is, az EU ugyanis, eltérően a 2014–2022 közötti időszaktól, korábban elképzelhetetlenül radikális lépéseket tett annak érdekében, hogy csökkentse a függést Oroszországtól. Ami a földgázt illeti, az első lépések már Ukrajna február 24-i lerohanása előtt megkezdődtek. A német kormány két nappal korábban, 2022. február 22-én jelentette be, hogy válaszul arra, hogy Oroszország előző nap, február 21-én egyoldalúan elismerte az úgynevezett Donyeck és Luhanszki Népköztársaság nevű, kelet-ukrajnai szakadár kváziállamok függetlenségét, leállítja az Északi Áramlat 2 vezetékek engedélyezési eljárását. Ez *de jure* a vezetékek végét jelentette; *de facto* erre 2022 őszén került sor, amikor máig tisztázatlan körülmények között robbantás következtében megsemmisült az Északi Áramlat 1–2 vezetékhálózata összesen négy csővéből három.

A nagy léptékű invázió elindulását követően az EU-tagországok mind igyekeztek kiváltani az orosz gázimportot, annak árán is, hogy 2022 második felében radikálisan magas árakat kellett fizetni a földgázért, és korlátozó intézkedésekre is szükség volt. Végeredményképpen az Európai Unió az invázió első évfordulóján már 80%-kal csökkentette az orosz gáz importját az előző évihez képest (KARDAŠ 2023).

Az olajimport területén a 2022. május végén elfogadott és június elején hatályba lépett hatodik szankciós csomag decembertől kezdve megtiltotta az orosz nyersolaj, 2023 februárjától pedig az olajtermékek vezetéken történő importját. Kivételt egyedül Magyarország kapott, tekintettel az orosz olaj által betöltött kulcsfontosságú szerepre az ország energiaimportjában. Ezzel együtt is az EU egésze 90%-kal csökkentette az orosz olaj közvetlen importját (EuroNews 2023). Bár orosz olaj továbbra is érkezik harmadik országokon – például Törökország, India, Nigéria stb. – keresztül, az EU által bevezetett, hordónkénti 100 dolláros „ársapka” hatására az orosz költségvetés olajexportból származó bevételei igen jelentősen, körülbelül 30%-kal csökkentek (Moscow Times 2023).

A nukleáris energia terén is jelentősen gyengültek Oroszország és a Nyugat kapcsolatai. A cseh kormány 2022 áprilisában úgy döntött, hogy az orosz Roszatom egy leányvállalata helyett a Westinghouse és a Framatome szállítsa a fűtőanyagot a temelíni reaktorhoz, emellett kiszorította az orosz tőkét az ország legfontosabb nukleárisenergia-ipari vállalatából, a Škoda JS-ből is (DĚBIEC 2023). Ezzel Csehország radikálisan csökkentette függését az orosz nukleáris energiától. Finnországban az invázió után, 2022 májusában a Fennovoima konzorcium a sorozatos késésekre hivatkozva felmondta az együttműködést a Roszatommal. Így Moszkva számára egyedül a magyarországi Paks II. projekt maradt olyan lehetőségként, hogy az Európai Unió területén építhessen atomerőművet.

A háborúra válaszul a NATO további csapaterősítéseket vezényelt a keleti szárny védelmére, immár nemcsak a Baltikumra, de Romániába és Bulgáriába is (NATO 2022).

A szövetség emellett a 2022 júniusában tartott madridi csúcson úgy döntött, hogy minden korábbinál intenzívebb és kiterjedtebb módon kezdi támogatni Ukrajnát. Ennek leglényegesebb eleme, hogy a NATO immár hadfelszerelést is szállít Ukrajnának, így például biztonságos kommunikációt lehetővé tévő rádiókat, egyéni védőfelszereléseket, egyenruhákat, aknamentesítési és drónok elleni eszközöket, valamint számos más felszerelést is. Lényeges részlet, hogy a szövetség egésze fegyvert továbbra sem szállít Ukrajnának – viszont politikai értelemben kifejezetten támogatja, hogy az egyes tagországok ezt megtegyék.

Ez elvezet ahhoz a változáshoz, amely alapvetően hat ki mind a háború kimene telére, mind a Nyugat és Oroszország jövőbeli viszonyára. Ez a tényező: a nyugati fegyverszállítások Ukrajnának. A 2022 februárja előtti eszkaláció előtt szinte elképzelhetetlen volt nemcsak egy ilyen léptékű háború az európai kontinensen, de az is, hogy az EU országai nehézfegyverekkel támogassák egy folyamatban lévő háborúban az egyik harcoló felet – és különösen az, hogy ezt Oroszországgal szemben tegyék. Jelen tanulmány lezárásának idején viszont néhány kivétellel már az összes EU- és NATO-tagország aktívan támogatja Ukrajnát fegyverrel és lőszerrel. Sőt, a támogatók köre ennél bővebb: a ramsteini találkozók, amelyek célja Ukrajna katonai megsegítése, 50-nél több ország vesz részt, köztük Ausztrália, Japán és Marokkó is (Reuters 2023). Vízválasztó az is, hogy az Európai Unió a közösségi költségvetés terhére, a European Peace Facility keretében nemcsak hadfelszerelést, de fegyvert és lőszert is vásárol Ukrajnának (EC 2023b).

Az Ukrajnának átadott fegyverek köre és száma igen jelentősen bővült a 2016-tól kezdődően szállított, alapvetően védelmi jellegű eszközökhöz képest. A 2022. februári eszkaláció után közvetlenül Kijev elsősorban még gyalogsági fegyvereket kapott, mert ezeket könnyen lehetett szállítani és az ukrán csapatokat a használatukra kiképezni. Tavasztól kezdve már tüzérségi és légvédelmi fegyverek, sőt, harckocsik is érkeztek, igaz, ekkor elsősorban még az egykori Varsói Szerződés államaiból, elsősorban Lengyelországból, Csehországból és Bulgáriából. A nyugati tüzérségi eszközök szállítása 2022 nyarán kezdődött meg (TAROCIŃSKI–WILK 2023), 2023 tavaszától Ukrajna már nyugati harckocsikat is kap, jelen fejezet lezárása idején pedig már az F-16-os vadászpilótágepek átadásáról is formálódik a konszenzus.

Ugyanez Oroszország szemszögéből egyre inkább úgy jelenik meg, hogy Moszkva immár nemcsak Ukrajna ellen folytat „különleges katonai műveletet”, hanem *de facto* az egész Nyugattal hadban áll. Egyes radikálisabb orosz elemzők arra számítanak (KARAGANOV 2023), hogy a Nyugattal való szembenállás az ukrajnai háború lezárulta után is folytatódik majd, és olyan orosz nagykövet is akad, aki

a fegyverszállításokra válaszul nyíltan a NATO Oroszország ellen folytatott háborújaként jellemzi az ukrajnai eseményeket (STEPANOV 2023). A 2023. március 31-én nyilvánosságra hozott új orosz külpolitikai koncepció (Permanent Mission of the Russian Federation to the EU 2023) már nyílt célként hirdeti meg a Nyugattól való elfordulást és az orosz külpolitika átorientálását Kína, India, illetve az ázsiai és afrikai országok felé.

Mindezek alapján igen valószínűtlen, hogy a Nyugat és Oroszország viszonyában bármiféle érdemi javulás következhetne be mindaddig, amíg az ukrajnai háború nem jut nyugvópontra. Sőt, figyelembe véve az orosz kül- és biztonságpolitikai elit erős Nyugat-ellenességét (KIMMAGE–LIPMAN 2023), erősen kérdéses, hogy a háború lezárulta után Moszkva mennyire lesz majd nyitott bármiféle normalizációra.

### **Oroszország a posztszovjet térségben: a gyengülő exhegemón**

A posztszovjet térségben a 2022-es eskaláció kevésbé hozott drámai fordulatot, mint Moszkva és a Nyugat viszonyában, inkább csak felgyorsította a már eleve zajló távolodási folyamatokat. Módszertani szempontból fontos megjegyzés, hogy Ukrajna, bár a posztszovjet térség része, mégis kívül esik jelen fejezet fókuszán, a 2014-ben kezdődött orosz agresszió ugyanis értelemszerűen alapvetően változtatta meg a két ország viszonyát. Mivel arra területi okokból nincs lehetőség, hogy a régió minden országának áttekintsük az Oroszországhoz fűződő kapcsolatait, így a fejezet a vizsgált időszak leginkább meghatározó eseményeire fókuszál.

#### *2014–2022: egyre távolabb Moszkvától*

A Krím félsziget 2014 tavaszán történt orosz megszállása és törvénytelen annexiója a posztszovjet térség minden országában nagy nyugtalanságot keltett a politikai elit körében. Részben azért, mert a félsziget megszállásával Moszkva megszegte saját, korábban Ukrajnának adott területi és biztonsági garanciáit is, és ez megkérdőjelezte a többi posztszovjet országnak adott orosz garancia érvényét is. Ennél aggasztóbb volt, hogy Moszkva a krími orosz kisebbségek védelmével igyekezett legitimálni a beavatkozást, ami értelemszerűen nem nyugtatta meg azokat a posztszovjet országokat, amelyekben jelentősebb számú orosz kisebbség él.

Különösen igaz volt ez Kazahsztánra, ahol az ország lakosságának mintegy 11%-át kitevő oroszok döntően az északi, orosz határ mentén élnek. A helyzetet tovább élezte egy 2014. augusztusi Putyin-beszéd, amelyben az orosz elnök megkérdőjelezte a kazah állam létjogosultságát (TRAYNOR 2014). Erre válaszul Nurszultan Nazarbajev akkori kazah elnök azzal fenyegette meg Moszkvát, hogy Kazahsztán kész kilépni az Eurázsiai Gazdasági Unióból. Bár az orosz fenyegetés nem ismétlődött meg, Moszkva és Asztana kapcsolatai jelentősen lehűltek (MICHEL 2014). Emellett a kazah vezetés felismerte, hogy Oroszország erőit egyre jobban leköti az ukrainai háború, így Asztana a 2014 utáni időszakban egyre aktívabban kereste a multivektorális külpolitika lehetőségeit (MIKOVIC 2023), és szorosabbra fűzte kapcsolatait nemcsak közvetlen szomszédaival, ideértve Kínát is, hanem olyan távolibb partnerekkel is, mint Törökország és Irán.

A kazah–orosz viszony további lehűlését hozta Nazarbajev elnök 2019-ben történt távozása a hatalomból. Az 1940-ben született, így a posztszovjet politika igazi veteránjának számító Nazarbajev menedzselte átmenettel kívánt távozni, így bár az elnöki széket átadta megbízható bizalmasának, a volt miniszterelnök és kétszeres külügyminiszter Kaszim-Zsomart Tokajevnek, számos hatalmi kompetenciát magánál tartott, emellett létrehozta önmaga számára a leginkább „a haza atyjaként” fordítható *Elbaszi* tisztséget, amely élethosszig tartó mentelmi jogot is biztosított neki. Bár az átmenet eleinte sikeresnek tűnt, a Tokajevhez köthető elitek fokozatosan megelégték a Nazarbajev-klán gyámkodását, és a 2022 januárjában kitört zavargásokat kihasználva eltávolították a volt elnököt és bizalmasait a hatalomból. A stabilizációban látványos, ám valójában kevésbé jelentős szerepet játszott az Oroszország által vezetett Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete, amely – történetében elsőként – rövid válságkezelő misszióval segítette a rend helyreállítását Kazahsztánban (WAGNER 2024). Bár ennek révén Moszkva hallgatólagosan jóváhagyta a tokajevi hatalomátvételt, az új kazah vezetés már sokkal kevésbé volt Moszkva-barát, mint Nazarbajev.

Hasonló, az orosz dominanciától távolodni igyekvő külpolitikai fordulat zajlott le a térség minden országában, és az Oroszországtól való távolodás szándéka esetenként belpolitikai fordulatban is manifesztálódott. Moldovában 2009 óta szinte folyamatos belpolitikai válságot tartott fenn a Nyugat-barát és oroszbarát erők versengése. A változás 2020-ban kezdődött, amikor az elnökválasztáson a korábbi miniszterelnök, Maia Sandu győzelmet aratott a hatalomban lévő oroszpárti elnök, Igor Dodon felett, majd a 2021-es, előre hozott parlamenti választásokat is a nyugatos politikai erők koalíciója nyerte.

A posztszovjet országok Oroszországtól való távolodási szándékát az Európai Unió is támogatta. Hosszas tárgyalások után 2016-ban három országgal, Ukrajnával, Moldovával és Grúziával is aláírták a társulási megállapodást (Association Agreement),

amely a részleges szabad kereskedelmet is lehetővé tévő mély és átfogó szabad kereskedelmi megállapodással (Deep and Comprehensive Free Trade Agreement) is kiegészült. Örményország Oroszországtól való erős függése miatt ugyan csatlakozott a Moszkva által dominált Eurázsiai Gazdasági Unióhoz, ám 2017-ben megkötötte saját, egyfajta egyszerűsített társulási megállapodásnak is tekinthető egyezményét, az átfogó és továbbfejlesztett partnerségi megállapodást (Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement). A nyugatos orientáció tehát intézményes szinten is egyre látványosabban manifesztálódott a térség egyes országaiban.

*Belarusz: a nyugati nyitástól a teljes zárásig*

Korlátozott fordulatra került sor még a Moszkva szoros katonai szövetségesének számító Belaruszban is. Aljakszandr Lukasenka belarusz elnök 2014 nyarán, attól tartva, hogy az esetleges gyors ukrajnai siker után Moszkva figyelme esetleg Minszk felé fordul, gyors és radikális nyitást hajtott végre a belarusz külpolitikában. A cél az volt, hogy az ország nyugati kapcsolatait javítva nagyobb eséllyel tudjon ellenállni Oroszország esetleges agresszív szándékainak (WILSON 2015). Ennek leglátványosabb eleme az volt, hogy Belarusz felajánlotta, hogy közvetít Moszkva és Kijev között. Ezt nemcsak a felek, de a minszki fegyverszüneti tárgyalásokon részt vevő Németország, Franciaország és az EBESZ képviselői is elfogadták, annak ellenére, hogy Belarusz *de jure* Oroszország katonai szövetséges volt.

A minszki vezetés annak érdekében, hogy javítsa a Nyugathoz fűződő kapcsolatait, nemcsak a bebörtönzött politikai foglyok jelentős részét engedte szabadon, hanem a 2015-ös elnökválasztásokat is relatíve erőszakmentesen vezényelte le. Érdekeség, hogy bár Lukasenka választási győzelme természetesen nem lehetett kérdés (BBC 2015), a belarusz ellenzék – eltérően a 2006-os és a 2010-es elnökválasztástól – ezúttal nem igyekezett komoly kihívóként fellépni a rezsimmel szemben. Érzékelté ugyanis, hogy ha a választásokat követően bármiféle belpolitikai instabilitás lépne fel, az ürügyet adhatna Oroszországnak a beavatkozásra.<sup>4</sup> Belarusz az Egyesült Államok és a NATO irányába is tett tapogatózó lépéseket. Ennek a leglátványosabb eredménye az volt, hogy az amerikai védelmi miniszter helyettese, Michael Carpenter 2016. március 30-án Minszkbe látogatott; másfél évtizede ő volt a legmagasabb rangú amerikai politikus Belaruszban.

<sup>4</sup> Interjú a 2015-ös elnökválasztás egyik ellenzéki jelöltjével. Vilnius, 2017. október.

A nyitás mögött nemcsak politikai, hanem gazdasági motivációk is meghúzódtak (AYRES 2016). Az orosz gazdaság lassulása, majd recessziója súlyosan érintette a Moszkvával nagyon szorosan együttműködő, attól ezer szállal függő Belaruszt is. Lukasenka a gazdasági helyzet stabilizálása érdekében Nyugatról remélt kedvező hiteleket, később befektetőket is.

A belarusz fordulat 2020-ban ért gyors és véres véget. Az augusztusi, még belarusz léptékkel is jelentősen elcsalt elnökválasztást követően az ellenzék országszerte tüntetésekbe kezdett, amelyre a Lukasenka-rendszer Moszkva támogatásával példátlan erőszakkal válaszolt. Az ellenzéki tüntetéseket vérbe fojtották, tízezreket (!) börtönöztek be hosszabb-rövidebb időre, az ellenzék vezetőit pedig részben külföldre kényszerítették, mint Szvjatlana Cihanouszkaja elnökjelöltet, vagy letartóztatták, mint Andrej Dzmatrijeut. Lukasenka a tüntetéseket csak annak köszönhetően tudta levern, hogy az orosz vezetés széles körű politikai, információs, biztonsági és titkosszolgálati támogatást nyújtott neki, ezzel sokkal szorosabbá vált a függése Moszkvától, mint korábban bármikor. Oroszország nem is habozott kihasználni a lehetőséget, hogy saját hasznára korlátozza Belarusz szuverenitását: 2021-től kezdve az eddig meglévő katonai objektumokon túl harcoló erőket kezdett telepíteni Belaruszba, ezzel lényegében előkészítve azt, hogy a 2022-es invázióban Belarusz már Moszkva szoros szövetségeseiként támogassa a műveleteket, és ezzel lényegében hadviselő féllé váljon.

*A 2020-as karabahi háború:  
az orosz dominancia török kihívója*

A korszaknak az ukrajnai háború mellett a legjelentősebb és legnagyobb hatású katonai konfliktusa a karabahi háború fellángolása volt. Azerbajdzsán 2020 őszén nagy léptékű támadást indított az örmény fennhatóság alatt álló Hegyi-Karabah ellen. Az azeri haderő, köszönhetően egyrészt az olajbevételekből végrehajtott haditechnikai fejlesztéseknek (IISS 2020), másrészt a Törökországtól kapott kiképzési, hírszerzési és haditechnikai támogatásnak, alig másfél hónap után győzelmet aratott. Ebben kulcsszerepet játszottak a Törökországból kapott TB-2 Bayraktar támadódrónok, amelyekkel szemben az elavult, szovjet eszközökkel rendelkező karabahi légvédelem tehetetlen volt.

A november 9-én megkötött fegyverszünetet a felek orosz közvetítéssel hozták tető alá. A Moszkvában aláírt megállapodás értelmében (EGERESI–RÁCZ–JÓJÁRT 2022)

a Hegyi-Karabah körül elhelyezkedő, szintén örmény megszállás alatt lévő hét azeri megye visszakerült Baku fennhatósága alá, hasonlóan a háború során visszaszerzett karabahi területekhez, ideértve Susi városát is. Az örmények kezén Karabah északi része maradt, a régió fővárosával, Xankəndivel (örményül Sztepanakert) együtt. A megállapodás betartását egy Oroszország által küldött békefenntartó misszió szavaltotta, amely a tüzszünet ellenőrzése mellett a Karabahot Örményországgal összekötő, kulcsfontosságú lacsini korridor védelmét is ellátta. A fegyverszüneti egyezményrel párhuzamosan török–orosz közös katonai megfigyelő központot is létrehoztak, amely szintén a tüzszünet betartását volt hivatott ellenőrizni.

Örményország a háború során többször is próbált segítséget kérni Oroszországtól, hivatkozva a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete keretében fennálló, kollektív védelmi garanciára. Moszkva azonban arra hivatkozva utasította el a segítségnyújtást, hogy a háború Örményország területét nem, csak az Azerbajdzsánhoz tartozó hegyi-karabahi régiót érinti, ez pedig nem tartozik a szerződés hatálya alá. Az orosz tartózkodásban az is szerepet játszott, hogy Azerbajdzsán igen jelentős vásárlója volt az orosz fegyvereknek, és ezt Moszkva nem kívánta veszélybe sodorni.

A háborús vereség megrendítette ugyan Nikol Pasinjan örmény miniszterelnök kormányát, de elhúzódó belpolitikai válság után (HAUER 2021; GIRAGOSIAN 2021) hatalmon tudott maradni, így rá maradt a tanulságok levonása is. Az örmény vezetés felmérte, hogy az immár Törökország által is teljesen nyíltan támogatott Azerbajdzsánnal szemben nem számíthat Moszkva védelmére, így szükségessé vált a külpolitika fokozatos reorientációja, részben a Nyugat, részben pedig Törökország felé.

### *2022 után: az invázió mint katalizátor*

Az Ukrajna elleni nyílt, nagy léptékű orosz agresszió sokként érte a posztszovjet térség országait. A 2014 óta jelen lévő fenyegetési potenciál sokkal súlyosabbá vált, hiszen az orosz „különleges katonai művelet” Ukrajna önálló államiságának megszüntetésére és az ország végleges alávetésére irányult. A régió országai igen eltérő módon reagáltak a kialakult helyzetre; összességében úgy lehet jellemezni, hogy az orosz invázió felgyorsította mindazokat a folyamatokat, amelyek már 2022 februárja előtt is jelen voltak. Ebben stratégiai szinten talán a legfontosabb változást az jelentette, hogy az ukrajnai háború nemcsak intenzívebbé vált, de földrajzi értelemben is kiterjedt azzal, hogy Belarusz is bekapcsolódott Oroszország oldalán.

*Belarusz hadviselő féllé válik*

A 2022. február 24-én indult támadás legfontosabb műveletét, a Kijev elleni offenzívát az orosz hadsereg Belarusz területéről hajtotta végre. A felvonulás fedéseként a Szövetségi Elhatározás (Szojuznaja Resimoszty) nevű (McDERMOTT 2022), orosz–belarusz közös hadgyakorlat szolgált, amelyet 2022. február 10. és 20. között hajtottak végre. A háborúban Belarusz teljes körű befogadó nemzeti támogatást nyújtott az orosz haderőnek. Az orosz hadsereg belarusz területről és légtérből indít támadásokat Ukrajna ellen, korlátozás nélkül használja a belarusz katonai infrastruktúrát, sőt, a haditechnikai veszteségek pótlására már a belarusz hadsereg nehézfegyverzetét és felszerelését is elkezdte elszállítani (SLUNKIN 2022). Egyetlen olyan lépés van, amelyről Belarusz mind ez ideig tartózkodott: Minszk katonákat nem küld az Ukrajna elleni háborúba. Ennek a belarusz hadsereg alapvető gyengeségén túl valószínűleg az is az oka, hogy a belarusz társadalom egészében nagyon népszerűtlen az ukrainai katonai szerepvállalás gondolata (Belarus Polls 2022), a Lukaszenka-rezsim pedig nem akarja élezni a belpolitikai helyzetet.

A belarusz szerepvállalást az Ukrajna elleni háborúban az teszi különösen tragikussá, hogy Minszknak semmiféle követelése nincs Kijevvel szemben. Nincs olyan politikai, gazdasági vagy katonai cél, amelyet Belarusz a háború segítségével tudna vagy akarna realizálni Kijevvel szemben. Jól látható tehát, hogy az a manőverezési képesség, amelyre a belarusz diplomácia 2014-ben még képes volt, 2022-re teljesen megszűnt.

Az ország szuverenitásának további, súlyos korlátozását jelentette, hogy Oroszország bejelentette, 2023 nyarán harcászati nukleáris fegyvereket telepít Belarusz területére (FAULCONBRIDGE 2023). Az eszközök továbbra is az orosz hadsereg parancsnoksága alatt maradnak, nem arról van szó tehát, hogy Belarusz is atomhatalommá vált volna. Ezzel együtt az országba telepített atomfegyverek még erősebben alárendelik Belaruszt az orosz hadigépezetnek, és még tovább csökkentik Minszk még megmaradt önállóságát.

*Teljes azeri dominancia Karabahban*

Ahogy haladt előre az ukrainai háború, a harcok az Oroszországi Föderáció fegyveres erőinek egyre nagyobb részét vették igénybe. Ez azzal is járt, hogy Moszkva kénytelen volt csökkenteni mind Örményországban állomásozó, mind Hegyi-Karabahba telepített békefenntartó erői létszámát és fegyverzetét. A hegyi-karabahi misszió első,

harcedzett parancsnokát, Rusztem Muradov tábornokot az orosz hadvezetés még 2021 őszén hazarendelte, gyaníthatóan már az invázió előkészítésének keretében, utóda, Mihail Koszobokov pedig nem tudott felnőni a feladathoz.

Az azeri fél kihasználta az örmény területek biztonságát garantáló orosz kontingens gyengeségét, és először 2022 márciusában, majd augusztusban indított kisebb támadásokat a karabahi örmény állások ellen. Mivel az orosz erők nem akadályozták meg ezeket a műveleteket, Baku felbátorodott, és 2022 szeptemberében az örmény–azeri határ szinte teljes hosszában korlátozott támadásokat indított. A néhány napig tartó incidenseknek közel 300 halálos áldozata volt, kétharmaduk örmény katona (ICG 2023).

Nem sokkal később, 2022 decemberében újabb összecsapásokra került sor, mind az azeri–örmény határon, mind Karabahban. Magukat „környezetvédelmi aktivistáknak” tettető azeriek blokád alá vonták a Karabahot Örményországgal összekötő lacsini korridort, súlyos humanitárius válságot idézve elő a szakadár régióban. Az orosz békefenntartó kontingens képtelen volt megakadályozni a folyosó elvágását (KUCERA 2022).

Örményország ezúttal is hiába kért segítséget a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetétől. Válaszként az örmény vezetés 2023 januárjában lemondta a szervezet Örményországba tervezett hadgyakorlatát, márciusban pedig bejelentette, hogy Jereván nem jelöl örmény tagot a KBSZSZ rotációs alapon betöltött főtítkárhelyettesi posztjára (MGDESYAN 2023).

Párhuzamosan a KBSZSZ-ben való részvétel csökkentésével az örmény vezetés az EU-hoz fordult segítségért az ország külső határainak védelme érdekében, hogy ne ismétlődjenek meg a 2022-es összecsapások. A tárgyalások 2022 októberében kezdődtek, először egy polgári megfigyelőmisszió felállításáról, amelynek állományát a grúziai EUMM-misszió állományából vezényelték át a térségbe (EC 2023a). Ezt követően az EU 2023 januárjában teljes értékű, a közös biztonság- és védelempolitika (CSDP) keretében szervezett polgári missziót indított Örményországban (EEAS 2023).

Jereván azt is felismerte, hogy Hegyi-Karabahot erős orosz támogatás nélkül képtelen megvédeni. Így az örmény vezetés már 2022 októberében tárgyalásokat kezdett Bakuval egymás szuverenitásának kölcsönös elismeréséről. Az orosz biztonsági garanciák ismételt kudarca után végül Pasinjan miniszterelnök 2023. május 22-én bejelentette, hogy Jereván kész elismerni Hegyi-Karabahot Azerbajdzsán részeként azzal a feltétellel, hogy Baku garantálja az ott élő örmények biztonságát. Ezzel egy időben bejelentette azt is, hogy Örményország ki fog lépni a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetéből (EURActiv 2023).

*További távolodás Oroszországtól*

Az invázió felgyorsította a kazah vezetés távolodását is Oroszországtól. Moszkva az első nyugati szankciók bevezetése után bejelentette, hogy saját élelmiszer-ellátásának biztosítása érdekében felfüggeszti bizonyos mezőgazdasági termékek exportját az Eurázsiai Gazdasági Unió országaiba (Reuters 2022). Erre válaszul a kazah vezetés március végén deklarálta, hogy az Eurázsiai Gazdasági Unióban fennálló tagsága ellenére sem kíván részt venni abban, hogy megsértse az Oroszországgal szemben hozott nyugati fegyverembargót. Hasonlóan nyilatkozott a többi tagállam vezetése is, leszámítva Belaruszt, amely ekkor már maga is nyugati szankciók hatálya alatt volt.

Valójában a kazah vezetés igazolhatóan szemet huny afelett, hogy Oroszország a nyugati szankciókat megkerülve kettős felhasználású termékek egész sorát importálja Kazahsztánon keresztül. A probléma olyan léptékű, hogy az EU 2023 júniusában hivatalosan is felszólította Asztanát, hogy segítsen betartatni a szankciókat (RFE/RL 2023b). Arra vonatkozó információ azonban jelen fejezet lezárásáig nem merült fel, hogy Kazahsztán fegyvert is szállítana vagy átengedne a területén Oroszország felé, ami jól mutatja, hogy az asztanai vezetés nem kívánja megkockáztatni, hogy maga is szankciók alá kerüljön.

Az Ukrajna elleni támadás katalizálta Moldova erőfeszítéseit is az Oroszországtól való távolodásra. Ebben kulcsszerepet játszik a transznisztriai konfliktus és a szakadár régióban állomásozó orosz katonák. Ha ugyanis az orosz hadsereg a háború elején elérte volna Odesszát, elvágva Ukrajnát a Fekete-tengertől, nagy valószínűséggel nem haboztak volna kihasználni Moldova katonai gyengeségét sem. A moldovai vezetés ennek megfelelően a háború elején szükségállapotot vezetett be (IBRAGIMOVA 2023), ami jelentősen kitágította a kormány cselekvési lehetőségeit (REMLER 2022). Ukrajnával szoros együttműködésben Chişinău teljes mértékben elszigetelte Transznisztriát, jelentősen csökkentve a szeparatisták által jelentett fenyegetést. Emellett a kormány javaslatára a moldovai alkotmánybíróság 2023 júniusában betiltotta a nyíltan és váltaltan oroszbarát oligarcha, Ilan Şor saját magáról elnevezett pártját, ezzel kiiktatva a legjelentősebb oroszbarát politikai erőt (RFE/RL 2023a).

**Az orosz–kínai viszony**

Oroszország és a Kínai Népköztársaság viszonyában a háború 2022. februári kirobbanása kevésbé hozott forradalmi változást, mint az akár a Nyugathoz, akár a posztszovjet térséghez fűződő kapcsolatokban.

Az Ukrajna elleni háború 2014-es kitörése előtt Oroszország nem fordított kiemelt figyelmet a Kínával fennálló kapcsolatok erősítésére. Így a Krím megszállását és a kelet-ukrajnai eseményeket követő nyugati szankciók miatt Moszkva időzavarba került, mivel hirtelen akarta megteremteni a nyugati kapcsolatok politikai és gazdasági alternatíváját.

A két rendszert ideológiai alapon összekötötte és összeköti az erős Amerika-ellenesség és a Nyugattal szembeni szkepticizmus. Ez az ideológiai hasonlóság 2014 óta egyértelműen meghatározza a kínai–orosz kapcsolatok hivatalos kommunikációját: Hszi Csin-ping már 2019-es moszkvai látogatás során a legjobb barátjának nevezte Putyin elnököt, és hosszan beszélt a kettejük között meglévő „mély barátságról” (BBC 2019).

Ami azonban a Nyugathoz való viszony tényleges tartalmát illeti, alapvető különbségek vannak Moszkva és Peking között. Exportorientált gazdaságként Kína igen mélyen, rendkívül diverzifikált exportszerkezettel volt integrálva a világkereskedelembé, míg Oroszország exportjának legnagyobb részét a szénhidrogének tették ki. Ennélfogva egészen más a két rendszer hajlandósága arra, hogy nyílt gazdaságipolitikai konfliktust vállaljon a Nyugattal. Ennek fényében nem meglepő, hogy Kína sem ismerte el a Krím felszigetét Oroszország részeként; a várható külföldi reakciók mellett azért sem, mert Kína számára a területi integritás kérdése kiemelt fontosságú saját, Tajvannal fennálló konfliktusa miatt.

Amikor Moszkva megkezdte saját „keleti nyitását”, olyan szempontból is hátrányos helyzetből indult, hogy ekkorra már Kína volt Oroszország legfontosabb kereskedelmi partnere, míg Kína számára Oroszország még az első 10-ben sem volt benne (Trade Map [é.n.]). Kína igen pontosan mérte fel, hogy Oroszország a szűkülő nyugati kapcsolatok miatt szorult helyzetben van, és nem is habozott ezt kihasználni, többek között az energiaszállítások terén sem. A Szibéria Ereve 1 gázvezeték építése során Kína megtagadta Moszkva kérését a vezeték egy részének finanszírozására, így azt a Gazpromnak önerőből kellett megépítenie (RIA 2015), miközben Kína képes volt arra is, hogy igen preferenciális árazást harcoljon ki magának.

A kétoldalú együttműködés leginkább perspektivikus terepe a haditechnika volt. A 2000-es években Moszkvát még komolyan aggasztotta, hogy Kína esetleg lemásolja a neki eladott orosz fegyvereket, a 2010-es évekre azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a legtöbb területen Kína hamarosan úgyis technológiai fölényre tesz szert, így ezek az aggodalmak fokozatosan okafogyottá váltak. Ráadásul 2014 után

beszűkültek az orosz védelmi ipar exportlehetőségei, így Moszkva egyre inkább Kína felé orientálódott.

Oroszország már 2014–2015 folyamán eladta Kínának mind az Sz-400-as légvédelmi rakétarendszert, mind a Szuhoj Szu-35-ös vadászpilótát. Néhány évvel később még tovább mélyült az együttműködés: 2019-ben bejelentették, hogy Oroszország segítséget nyújt Kínának egy ballisztikus rakéták elleni korai előrejelző rendszer kifejlesztésében (TRENIN 2019).

A technológiatranszfer a másik irányban is működött: mivel a 2014-ben bevezetett nyugati szankciók elvágták Oroszországot a haditechnikai import jelentős részétől is, az orosz vezetés megpróbálta kínai alternatívákkal kiváltani a szankcionált nyugati alkatrészeket. Ez többek között a katonai hajómotorokat érintette, 2014 előtt ugyanis Moszkva számos hadihajótípust német, illetve finn motorokkal gyártott, például a *Bujan-M* (MILToday 2018a) és *Karakurt* (MILToday 2018b) osztályú korvetteket. Miután ezek a hajtóművek a szankciók miatt elérhetetlenné váltak, az orosz gyárak megpróbálták őket nyugati licenc alapján gyártott kínai motorokkal kiváltani, inkább kevesebb, mint több sikerrel. A kínai motorok ugyanis sem teljesítményben, sem megbízhatóságban nem tudták felvenni a versenyt a nyugati eredetiekkel. Látható tehát, hogy haditechnikai téren is érvényesült bizonyos aszimmetria: míg Kína az Oroszország által szállítani tudott legjobb eszközöket kapta, addig a Kína által a nyugati import alternatívájaként eladott alkatrészek számos kívánnivalót hagytak maguk után.

### *2022 után: a „korlátok nélküli partnerség” korlátai*

Máig nem teljesen egyértelmű, hogy Kína mennyire volt tisztában Oroszország inváziós terveivel. Kétségtelen, hogy Moszkva a támadás megindításával megvárta a pekingi téli olimpia 2022. február 20-i befejeződését, így nem ismétlődött meg a 2008-as kínos fiasco, amikor Oroszország a pekingi nyári olimpia első napjaiban rohanta le Grúziát.

Alig 20 nappal a háború kitörése előtt, 2022. február 4-én Hszi Csin-ping és Putyin közös nyilatkozatot fogadott el arról, hogy a kínai–orosz partnerségnek nincsenek korlátai (Kreml 2022), nincsenek tiltott zónák, így az együttműködés minden területre kiterjedhet (DODWELL 2022). Valójában azonban a hangzatos nyilatkozat mögött nem sok érdemi tartalom volt.

A kínai vezetés a háború első napjaiban tartózkodott a határozott véleménynyilvánítástól. Amint azonban egyértelművé vált, hogy a háború el fog húzódni, és a Nyugat igen kemény szankciókat vezet be Oroszországgal szemben, Peking még

óvatosabbá vált. Elsősorban nem is Ukrajna miatt, hanem a kínai vezetés saját, Tajvan-nal kapcsolatos ambíciói miatt. Kína számára ugyanis az, ahogyan a Nyugat reagál Ukrajna orosz lerohanására, indikatív arra vonatkozóan, hogy milyen válaszra számíthatna Peking egy Tajvan elleni támadást követően (STANDISH 2023).

A szankciók azért is kiemelten fontosak Kína számára, mert a kínai gazdaság már 2022 előtt is sokkal mélyebben volt integrálva a világ gazdaságba, mint az orosz. Így pedig a kínai vezetésnek a legkisebb mértékben sem érdeke, hogy kockáztassa saját gazdasági pozícióit azzal, hogy Oroszországot segítve esetleg maga is nyugati gazdasági szankciók hatálya alá kerül.

Ez a logika határozza meg azt is, ahogyan Kína viszonyul ahhoz, hogy katonai eszközökkel támogassa Oroszország ukrajnai háborúját. Elméletileg Peking képes lenne akár azonnali, rögtön használható katonai segítséget is nyújtani, a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg ugyanis nagyszámú olyan, exszovjet tűzérési eszközzel (152 és 122 mm-es tarackok, 120 mm-es aknavetők) (IISS 2023) rendelkezik, amelyek teljes mértékben azonosak az orosz hadsereg által használt fegyverekkel. Ugyanez igaz a hozzájuk tartozó lőszerekre is.

A gyakorlatban azonban Kína mind ez ideig visszautasította, hogy nyíltan megsértse az Oroszországgal szembeni fegyverembargót (VÖRÖS–HORVÁTH 2024). Az Egyesült Államok többször is figyelmeztette a kínai vezetést, hogy súlyos következményei lennének bármilyen ilyen lépésnek (GRADY 2023). Jelen tanulmány lezárása idején nincs arra utaló nyilvános adat, hogy Kína akár fegyvert, akár lőszert szállított volna Oroszországnak. Számos információ utal azonban arra, hogy Kína jelentős mennyiségű kettős felhasználású, tehát katonai és polgári célra is használható termékkel látja el Oroszországot. Ezek között dokumentáltan szerepelnek drónok (MOZUR–KROLIK–BRADSHER 2023), mikroelektronikai eszközök, különféle ötvözetek, szenzorok és számos más termék is. Hongkong kiemelten fontos szerepet tölt be az Oroszországba irányuló kínai exportban és a nyugati technológiai szankciók megkerülésében (KOT 2023). Ezzel együtt abban, amire Oroszországnak a legnagyobb szüksége volna, tehát fegyverekre és tűzérési lőszerekre, Kína nem segít.

A háború kitörésének első évfordulóján, 2023. február 24-én bemutatott kínai béke-terv (MFA PRC 2023) sem tekinthető egyértelműen oroszbarátnak. A szöveg elítéli ugyan az egyoldalúan meghozott szankciókat, ennyiben tehát nyíltan Nyugat-ellenes, ám markánsan tartózkodik attól, hogy bármilyen mértékben elismerje Oroszország részeként az Ukrajnában elfoglalt területeket. A szöveg emellett számos kulcsfontosságú részletet homályban hagy a rendezés technikai részleteivel kapcsolatban (GABUEV 2023). Ilyen értelemben a szöveg sokkal inkább tekinthető egyfajta alternatívának

az eddigi nyugati rendezési javaslatokkal szemben, mintsem egy Oroszország melletti egyértelmű kiállásnak. A tervezet célközönségét is valószínűleg inkább a harmadik világ országai alkotják, nem pedig akár Ukrajna, akár Oroszország, akár a Nyugat (VÖRÖS–HORVÁTH 2024).

A kínai vezetés távolságtartását mutatja az is, ahogyan Peking az időről időre ismétlődő orosz nukleáris fenyegetéshez viszonyul. Már 2022 őszén, Olaf Scholz német kancellár novemberi kínai látogatása során is közös nyilatkozatban ítélték el Moszkva nukleáris eskalációs fenyegetését (CONNOLLY 2022). Ezt erősítette az említett, 2023. februári béketervezet is, amelyben külön pont foglalkozik azzal, hogy garantálni kell a nukleáris létesítmények biztonságát, és tartózkodni kell az atomfegyverek használatától (MFA PRC 2023).

A „korlátok nélküli együttműködés” egyedül a gazdaság és főleg az energiaszállítások terén látszik működni. Azt követően ugyanis, hogy az Európai Unió szankciókkal sújtotta az orosz olajexportot, Kína elkezdte radikálisan megnövelni saját olajimportját Oroszországból, kihasználva, hogy Moszkva elveszítette az európai piacot. Kína 2022 februárjában még 1,52 millió tonna orosz olajat importált, ám ez a mennyiség 2023 májusára több mint háromszorosára, 4,99 millió tonnára nőtt (HEUSSAFF et al. 2023).

A gázpiacon már kevésbé egyértelmű a helyzet, elsősorban infrastrukturális okokból. A régóta tervezett Szibéria Ereje 2 gázvezetéken, ha elkészül, további 50 milliárd m<sup>3</sup> gázt lehet majd Kínába szállítani. Még a két vezeték együtt sem lesz képes azonban kiváltani azt az európai piacot, ahová Oroszország a háború előtt évi mintegy 150-160 milliárd m<sup>3</sup> gázt tudott eladni, ráadásul jóval alacsonyabb költséggel (VAKULENKO 2023). Hozzá kell tenni, hogy a Szibéria Ereje 2 építése csak 2024-ben kezdődik (EuroNews 2022), és a 2030-as évek eleje előtt biztosan nem lesz működőképes. Összességében tehát a „korlátok nélküli együttműködés” a gázszállítások területén erős technikai korlátok közé van szorítva.

### **Következtetések: Oroszország elszigetelődése tartós**

A fentiek alapján az Oroszországi Föderációnak az új világrendben betöltött helyzetét leginkább egyre fokozódó elszigetelődésként és gyengülésként lehet jellemezni. Moszkva nyugati kapcsolatai lényegében nullára redukálódtak, politikai és gazdasági értelemben egyaránt. Ezzel nemcsak a Nyugattal való együttműködésből fakadó modernizációs lehetőségét veszítette el Oroszország, hanem igen jelentősen csökkent

az a képessége is, hogy az energiakereskedelem révén befolyásolni tudja egyes nyugati országok politikai folyamatait és ezen keresztül az EU meg a NATO működését is.

Ezzel párhuzamosan a posztszovjet térségben is jelentősen gyengült Moszkva befolyása. A régió összes országa, az egyetlen, szuverenitásában erősen korlátozott Belarusz kivételével, távolodni igyekszik Oroszországtól, külpolitikai, gazdasági és esetenként katonai alternatívák segítségével próbálva csökkenteni a potenciális orosz fenyegetést. Emellett válságba került az orosz vezetésű Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete is az azeri–örmény összecsapásokban mutatott passzivitása miatt.

A hangzatos hivatalos nyilatkozatok ellenére erősen kérdéses, hogy az orosz külpolitika Kína felé történő nyitása képes lehet-e ellensúlyozni a nyugati kapcsolatok megszűnését és a posztszovjet térségbeli befolyás meghatározó gyengülését. Annál is inkább, mert igencsak korlátos Kína hajlandósága arra, hogy stratégiai léptékben köteleződjön el Oroszország mellett. A jelenleg zajló háború kontextusában jól megfigyelhető, hogy Peking – Moszkva ismételt kérései ellenére – nem hajlandó fegyvert és lőszert szállítani az orosz hadseregnek; sőt, az atomfegyverek bevetésének lehetősége kapcsán a kínai álláspont lényegében a nyugattal egyezik meg, az orosz ellenében.

Az orosz nagyhatalmiság bizonyos attribútumai természetesen továbbra is megmaradnak. Ezek közül a legfontosabb a nukleáris ütőerő és az ENSZ Biztonsági Tanácsában betöltött állandó tagság. Oroszországnak azonban egyre kevesebb olyan szövetségese marad, akire megbízhatóan támaszkodhat majd saját érdekei érvényesítésében a kialakuló új világrend viszonyai között.

## Felhasznált irodalom

AYRES, S. (2016): As Belarus Economy Falters, Lukashenko Looks West. *Aljazeera*, 2016. január 3.

Online: <http://america.aljazeera.com/multimedia/2016/1/as-belarus-economy-falters-lukashenko-looks-west.html>

BBC (2015): Belarus Vote: Lukashenko Re-elected President by Landslide. *BBC*, 2015. október 12.

Online: [www.bbc.com/news/world-europe-34499387](http://www.bbc.com/news/world-europe-34499387)

BBC (2019): China's Xi Praises „Best Friend” Putin during Russia Visit. *BBC*, 2019. június 6. Online:

[www.bbc.com/news/world-europe-48537663](http://www.bbc.com/news/world-europe-48537663)

BBC (2022): Ukraine Invasion: EU Shuts Airspace to Russian Planes. *BBC*, 2022. február 27. Online:

[www.bbc.com/news/world-europe-60539303](http://www.bbc.com/news/world-europe-60539303)

Belarus Polls (2022): How Belarusians' Views on the War Have Changed Over Six Months. *Belarus*

*Polls*, 2022. szeptember 23. Online: <https://en.belaruspolls.org/wave-11>

- CoE (2022): Exclusion of the Russian Federation from the Council of Europe and Suspension of All Relations with Belarus. *Council of Europe*, 2022. március 17. Online: [www.coe.int/en/web/ccpe/-/the-russian-federation-is-excluded-from-the-council-of-europe](http://www.coe.int/en/web/ccpe/-/the-russian-federation-is-excluded-from-the-council-of-europe)
- CONNOLLY, K. (2022): China and Germany Condemn Russian Threat to Use Nuclear Weapons in Ukraine. *The Guardian*, 2022. november 4. Online: [www.theguardian.com/world/2022/nov/04/scholz-china-germany-visit-lets-work-together-says-xi](http://www.theguardian.com/world/2022/nov/04/scholz-china-germany-visit-lets-work-together-says-xi)
- DĘBIEC, K. (2023): The Czech Nuclear Showdown Enters the Final Straight. *OSW Commentary*, 2023. március 17. Online: [www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-03-17/czech-nuclear-showdown-enters-final-straight](http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-03-17/czech-nuclear-showdown-enters-final-straight)
- DODWELL, D. (2022). China–Russia „No Limits” Relationship Should be Taken with a Pinch of Salt. *South China Morning Post*, 2022. július 16. Online: [www.scmp.com/comment/opinion/article/3183389/china-russia-no-limits-relationship-should-be-taken-pinch-salt?module=inline&pgtype=article](http://www.scmp.com/comment/opinion/article/3183389/china-russia-no-limits-relationship-should-be-taken-pinch-salt?module=inline&pgtype=article)
- EEAS (2023): *EU Mission in Armenia (EUMA)*. Online: [www.eeas.europa.eu/euma/eu-mission-armenia-euma\\_en?s=410283](http://www.eeas.europa.eu/euma/eu-mission-armenia-euma_en?s=410283)
- EC (2014a): Council Condemns the Illegal Referendum in Crimea. Foreign Affairs Council. *Consilium Europa*, 2014. március 17. Online: [www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/03/17](http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/03/17)
- EC (2014b): Council Supports Kiev Efforts for a Peace Plan’. Foreign Affairs Council. *Consilium Europa*, 2014. június 23. Online: [www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/06/23](http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/06/23)
- EC (2014c): ‘Council Conclusions on Ukraine. Foreign Affairs Council. *Consilium Europa*, 2014. július 22. Online: [www.consilium.europa.eu/uedocs/cms\\_data/docs/pressdata/EN/foraff/144090.pdf](http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/144090.pdf)
- EC (2023a): Armenia: EU Establishes a Civilian Mission to Contribute to Stability in Border Areas. European Council. *Consilium Europa*, 2023. január 23. Online: [www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/01/23/armenia-eu-sets-up-a-civilian-mission-to-ensure-security-in-conflict-affected-and-border-areas](http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/01/23/armenia-eu-sets-up-a-civilian-mission-to-ensure-security-in-conflict-affected-and-border-areas)
- EC (2023b): Ammunition for Ukraine: Council Agrees €1 Billion Support under the European Peace Facility’. European Council. *Consilium Europa*, 2023. április 13. Online: [www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/04/13/ammunition-for-ukraine-council-agrees-1-billion-support-under-the-european-peace-facility/?utm\\_source=dsms-auto&utm\\_medium=email&utm\\_campaign=Ammunition%20for%20Ukraine%3A%20Council%20agrees%20%25u20ac1%20billion%20support%20under%20the%20European%20Peace%20Facility](http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/04/13/ammunition-for-ukraine-council-agrees-1-billion-support-under-the-european-peace-facility/?utm_source=dsms-auto&utm_medium=email&utm_campaign=Ammunition%20for%20Ukraine%3A%20Council%20agrees%20%25u20ac1%20billion%20support%20under%20the%20European%20Peace%20Facility)
- EGERESI Z. – RÁCZ A. – JÓJÁRT K. (2022): Stratégiai helyzet Hegyi-Karabahban a 2020. őszi háború után. NKE. *Védelmi Tanulmányok*, (1). Online: [https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/VT\\_2022\\_1\\_Egeresi\\_R%C3%A1cz\\_J%C3%B3járt\\_C3%A1rt\\_Strat%C3%A9giai%20helyzet%20Hegyi-Karabahban\\_a%202020\\_%C5%91szi%20h%C3%A1bor%C3%BA%20ut%C3%A1n\\_full.pdf](https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/VT_2022_1_Egeresi_R%C3%A1cz_J%C3%B3járt_C3%A1rt_Strat%C3%A9giai%20helyzet%20Hegyi-Karabahban_a%202020_%C5%91szi%20h%C3%A1bor%C3%BA%20ut%C3%A1n_full.pdf)

- ESI [é. n.]: *Why Russia Had to be Expelled from the Council of Europe*. Online: [www.esiweb.org/proposals/why-russia-had-be-expelled-council-europe](http://www.esiweb.org/proposals/why-russia-had-be-expelled-council-europe)
- EURActiv (2023): Armenia's Pashinyan Gives Up Karabakh, Abandons Russia-led CSTO. *EURActiv*, 2023. május 23. Online: [www.euractiv.com/section/global-europe/news/armenias-pashinyan-gives-up-karabakh-abandons-russia-led-csto](http://www.euractiv.com/section/global-europe/news/armenias-pashinyan-gives-up-karabakh-abandons-russia-led-csto)
- Euronews (2022): Moscow Says Power of Siberia 2 Pipeline to China Will „Replace” Nord Stream 2. *EuroNews*, 2022. szeptember 15. Online: [www.euronews.com/2022/09/15/moscow-says-power-of-siberia-2-pipeline-to-china-will-replace-nord-stream-2](http://www.euronews.com/2022/09/15/moscow-says-power-of-siberia-2-pipeline-to-china-will-replace-nord-stream-2)
- Euronews (2023): EU Imports of Russian Oil Plunge by 90% as a Result of Sweeping Bans. *EuroNews*, 2023. június 20. Online: [www.euronews.com/my-europe/2023/06/19/eu-imports-of-russian-oil-plunge-by-90-as-a-result-of-sweeping-bans](http://www.euronews.com/my-europe/2023/06/19/eu-imports-of-russian-oil-plunge-by-90-as-a-result-of-sweeping-bans)
- European Commission [é. n.]: *Russian Import Ban on EU Products*. Online: [https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/international-affairs/eu-russia-sps-issues/russian-import-ban-eu-products\\_en](https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/international-affairs/eu-russia-sps-issues/russian-import-ban-eu-products_en)
- FAULCONBRIDGE, G. (2023): Putin Says Tactical Nuclear Weapons to be Deployed in Belarus in July. *Reuters*, 2023. június 9. Online: [www.reuters.com/world/europe/russia-deploy-tactical-nuclear-weapons-belarus-july-putin-says-2023-06-09](http://www.reuters.com/world/europe/russia-deploy-tactical-nuclear-weapons-belarus-july-putin-says-2023-06-09)
- FT (2023): Clamping Down on Russia's Sanctions Evasion. *Financial Times*, 2023. május 18. Online: [www.ft.com/content/5ecbc9fo-ee9e-46db-8a67-91f2fdf985d3](http://www.ft.com/content/5ecbc9fo-ee9e-46db-8a67-91f2fdf985d3)
- GABUEV, A. (2023): Inside China's Peace Plan for Ukraine. *Carnegie Endowment for International Peace*, 2023. március 1. Online: <https://carnegieendowment.org/politika/89172>
- GIRAGOSIAN, R. (2021): Armenia's Post-War Political Crisis. *Zentrum Liberale Moderne*, 2021. március 9. Online: <https://libmod.de/en/armenias-post-war-political-crisis-giragosian>
- GRADY, J. (2023): Beijing Warned Against Sending Russia Lethal Aid for Ukraine War, Says US Ambassador to China. *USNI News*, 2023. május 2. Online: <https://news.usni.org/2023/05/02/beijing-warned-against-sending-russia-lethal-aid-for-ukraine-war-says-u-s-ambassador-to-china>
- HAUER, N. (2021): Armenia is Still Grieving. *Foreign Policy*, 2021. április 24. Online: <https://foreignpolicy.com/2021/04/24/armenia-azerbaijan-war-nagorno-karabakh-aftermath>
- HEUSSAFF, C. et al. (2023): Russian Crude Oil Tracker. *Bruegel*, 2023. június 15. Online: [www.bruegel.org/dataset/russian-crude-oil-tracker](http://www.bruegel.org/dataset/russian-crude-oil-tracker)
- IBRAGIMOVA, G. (2023): How Russia Torpedoed Its Own Influence in Moldova. *Carnegie Endowment for International Peace*, 2023. május 11. Online: <https://carnegieendowment.org/politika/89731>
- ICG (2023): *Averting a New War between Armenia and Azerbaijan*. Online: [www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-conflict/266-averting-new-war-between-armenia-and-azerbaijan](http://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-conflict/266-averting-new-war-between-armenia-and-azerbaijan)
- IISS (2020): *The Military Balance 2020*. Abingdon: Routledge.
- IISS (2023): *The Military Balance 2023*. Abingdon: Routledge.

- KARAGANOV, S. A. (2023): We Are Shaking off the Western Yoke... *Russia in Global Affairs*, 2023. június 19. Online: <https://eng.globalaffairs.ru/articles/shaking-off-the-western-yoke>
- KARDAŠ, SZ. (2023): Conscious Uncoupling: Europeans' Russian Gas Challenge in 2023. *ECFR*, 2023. február 13. Online: <https://ecfr.eu/article/conscious-uncoupling-europeans-russian-gas-challenge-in-2023/#:~:text=In%202021%2C%20EU%20countries%20imported,cent%20of%20total%20gas%20imports>
- KILLEEN, M. (2022): Europe Cuts Ties with Russian Researchers as EU Suspends Funding. *EURActiv*, 2022. március 4. Online: [www.euractiv.com/section/digital/news/europe-cuts-ties-with-russian-researchers-as-eu-suspends-funding](http://www.euractiv.com/section/digital/news/europe-cuts-ties-with-russian-researchers-as-eu-suspends-funding)
- KIMMAGE, M. – LIPMAN, M. (2023): Will Russia's Break With the West Be Permanent? *Foreign Affairs*, 2023. június 19. Online: [www.foreignaffairs.com/united-states/putin-will-russia-break-west-be-permanent-kimmage?fbclid=IwARooth5hK7jyZH7tNBYu4mHkKqjzBUiFA\\_xwEpyOLaJQce-DOZ1rxuul-g](http://www.foreignaffairs.com/united-states/putin-will-russia-break-west-be-permanent-kimmage?fbclid=IwARooth5hK7jyZH7tNBYu4mHkKqjzBUiFA_xwEpyOLaJQce-DOZ1rxuul-g)
- KOT, B. C. H. (2023): Hong Kong's Technology Lifeline to Russia. *Carnegie Endowment for International Peace*, 2023. május 17. Online: <https://carnegieendowment.org/2023/05/17/hong-kong-s-technology-lifeline-to-russia-pub-89775>
- Kreml (2022): *Joint Statement of the Russian Federation and the People's Republic of China on the International Relations Entering a New Era and the Global Sustainable Development*. Online: <http://en.kremlin.ru/supplement/5770?s=08>
- KUCERA, J. (2022): Russian Peacekeepers in Karabakh Under Harsh Spotlight. *EurasiaNet*, 2022. december 15. Online: <https://eurasianet.org/russian-peacekeepers-in-karabakh-under-harsh-spotlight>
- MCDERMOTT, R. (2022): Russia's Military Exercise in Belarus Prepares for War. *Eurasia Daily Monitor*, 19(7). Online: <https://jamestown.org/program/russias-military-exercise-in-belarus-prepares-for-war>
- MFA PRC (2023): *China's Position on the Political Settlement of the Ukraine Crisis*. Online: [www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx\\_662805/202302/t20230224\\_11030713.html](http://www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx_662805/202302/t20230224_11030713.html)
- MGDESYAN, A. (2023): Armenia Further Downgrades Participation in CSTO. *EurasiaNet*, 2023. március 14. Online: <https://eurasianet.org/armenia-further-downgrades-participation-in-csto>
- MICHEL, C. (2014): Russia–Kazakhstan Relations Took a Dive in 2014. *The Diplomat*, 2014. december 20. Online: <https://thediplomat.com/2014/12/russia-kazakhstan-relations-took-a-dive-in-2014>
- MIKOVIC, N. (2023): Russia's Ally Kazakhstan Turns Eyes to the West. *Lowy Institute*, 2023. június 14. Online: [www.lowyinstitute.org/the-interpreter/russia-s-ally-kazakhstan-turns-eyes-west](http://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/russia-s-ally-kazakhstan-turns-eyes-west)
- MILToday (2018a): Commissioning of Corvette Vyshny Volochek Delayed Due to Faulty Chinese Engine. *MILToday*, 2018. február 6. Online: <http://mil.today/2018/Business2>
- MILToday (2018b): Russia to Equip New Karakurt-Class Corvettes With Chinese Engines. *MILToday*, 2018. szeptember 7. Online: <http://mil.today/2018/Navy13>

- Moscow Times (2023): Russia's Oil Export Revenues Fall One-Third Due to Western Price Cap – Study. *The Moscow Times*, 2023. április 26. Online: [www.themoscowtimes.com/2023/04/26/russias-oil-export-revenues-fall-one-third-due-to-western-price-cap-study-a80951](http://www.themoscowtimes.com/2023/04/26/russias-oil-export-revenues-fall-one-third-due-to-western-price-cap-study-a80951)
- MOZUR, P. – KROLIK, A. – BRADSHER, K. (2023): As War in Ukraine Grinds On, China Helps Refill Russian Drone Supplies. *New York Times*, 2023. március 21. Online: [www.nytimes.com/2023/03/21/business/russia-china-drones-ukraine-war.html](http://www.nytimes.com/2023/03/21/business/russia-china-drones-ukraine-war.html)
- NATO (2016): *NATO–Russia Relations: The Facts*. 2016. július 9. Online: [www.nato.int/cps/en/natohq/topics\\_111767.htm](http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_111767.htm)
- NATO (2022): *Relations with Russia*. 2022. július 14. Online: [www.nato.int/cps/en/natohq/topics\\_50090.htm](http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50090.htm)
- Paks2 (2014): Aláírták az új paksi atomerőművi blokkokkal kapcsolatos megvalósítási szerződéseket. *Paks2*, 2014. december 9. Online: <https://paks2.hu/web/guest/w/2014-01>
- Permanent Mission of the Russian Federation to the EU (2023): *The Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation*, 2023. március 31. Online: <https://russiaeu.ru/en/news/concept-foreign-policy-russian-federation>
- REMLER, P. (2022): Transnistria, Moldova, and Russia's War in Ukraine. *Carnegie Endowment for International Peace*, 2022. augusztus 2. Online: <https://carnegieendowment.org/2022/08/02/transnistria-moldova-and-russia-s-war-in-ukraine-pub-87609>
- Reuters (2022): Russia to Suspend Grain Exports to Eurasian Economic Union until Aug 31. *Reuters*, 2022. március 10. Online: [www.reuters.com/business/russia-suspend-grain-exports-eurasian-economic-union-until-aug-31-2022-03-10](http://www.reuters.com/business/russia-suspend-grain-exports-eurasian-economic-union-until-aug-31-2022-03-10)
- Reuters (2023): Allies Move to Bolster Ukrainian Tank Forces Ahead of Counteroffensive. *Reuters*, 2023. április 21. Online: [www.reuters.com/world/europe/ukraine-presses-weapons-us-allies-meet-germany-2023-04-21](http://www.reuters.com/world/europe/ukraine-presses-weapons-us-allies-meet-germany-2023-04-21)
- RFE/RL (2023a): Moldova's Constitutional Court Bans Pro-Russian Shor Party. *RFE/RL*, 2023. június 19. Online: [www.rferl.org/a/moldova-shor-party-banned/32465941.html](http://www.rferl.org/a/moldova-shor-party-banned/32465941.html)
- RFE/RL (2023b): EU, Kazakhstan in Contact on Preventing Russia Sanctions Evasion, Steinmeier Says. *RFE/RL*, 2023. június 20. Online: [www.rferl.org/a/germany-steinmeier-kazakhstan-russia-sanctions-evasion/32467746.html](http://www.rferl.org/a/germany-steinmeier-kazakhstan-russia-sanctions-evasion/32467746.html)
- RIA [РИА] (2015): „Газпром” построит газопровод „Сила Сибири” за счет своих средств. *RIA*, 2015. június 26. Online: <https://ria.ru/20150626/1090108945.html>
- RIEHLE, C. (2022): Cooperation with Russia Suspended. *EUCRIM*, 2022. április 26. Online: <https://eucrim.eu/news/cooperation-with-russia-suspended>
- SLUNKIN, P. (2022): Putin's Last Ally: Why the Belarusian Army Cannot Help Russia in Ukraine. *ECFR*, 2022. október 27. Online: <https://ecfr.eu/article/putins-last-ally-why-the-belarusian-army-cannot-help-russia-in-ukraine>

- STANDISH, R. (2023): China Sees Invasion of Ukraine as „Test Case” for Its Own Designs, Taiwan Warns. *RFE/RL*, 2023. május 30. Online: [www.rferl.org/a/china-invasion-ukraine-test-case-taiwan-designs/32435629.html](http://www.rferl.org/a/china-invasion-ukraine-test-case-taiwan-designs/32435629.html)
- STEPANOV, O. V. (2023): The Ukrainian Dilemma and the Unavoidable. *Russia in Global Affairs*, 2023. február 8. Online: <https://eng.globalaffairs.ru/articles/ukrainian-dilemma>
- SZ. BÍRÓ Z. (2019): *Putyin Oroszországa*. Budapest: Noran Libro.
- SZENES Z. (2014): Előre a múltba? A NATO Wales után. *Külügyi Szemle*, 13(3), 3–26.
- TAKÁCS G. (2013): „Cold War Light” – The (Neo) Containment of Sovereign Democracy. A szuverén demokrácia bekerítése – geopolitikai játszmák az ezredfordulót követően. In GRÜNHUT Z. – VÖRÖS Z. (szerk.): *Az átalakuló világrend küszöbén*. Pécs: Publikon, 83–114.
- TAROCIŃSKI, J. – WILK, A. (2023): Arms Deliveries to Ukraine: Crossing the Red Lines. *OSW Commentary*, 2023. július 9. Online: [www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-06-09/arms-deliveries-to-ukraine-crossing-red-lines](http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-06-09/arms-deliveries-to-ukraine-crossing-red-lines)
- Trade Map [é. n.]: *Bilateral Trade between Russian Federation and China*. Online: [www.trademap.org/Bilateral\\_TS.aspx?nvpm=1%7c643%7c%7c156%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1](http://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c643%7c%7c156%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1)
- Trading Economics (2023): *European Union Crude Oil Imports from Russia*. Online: <https://tradingeconomics.com/european-union/crude-oil-imports-from-russia>
- Transport Environment (2022): *How Russian Oil Flows to Europe*. Online: [www.transportenvironment.org/wp-content/uploads/2022/03/20220303\\_russian\\_oil\\_in\\_the\\_EU.pdf](http://www.transportenvironment.org/wp-content/uploads/2022/03/20220303_russian_oil_in_the_EU.pdf)
- TRAYNOR, I. (2014): Kazakhstan is Latest Russian Neighbour to Feel Putin’s Chilly Nationalist Rhetoric. *The Guardian*, 2014. szeptember 1. Online: [www.theguardian.com/world/2014/sep/01/kazakhstan-russian-neighbour-putin-chilly-nationalist-rhetoric](http://www.theguardian.com/world/2014/sep/01/kazakhstan-russian-neighbour-putin-chilly-nationalist-rhetoric)
- TRENIN, D. (2019): How Cozy is Russia and China’s Military Relationship? *Carnegie Endowment for International Peace*, 2019. november 19. Online: <https://carnegie moscow.org/2019/11/19/how-cozy-is-russia-and-china-s-military-relationship-pub-80363>
- UGRÓSDY M. (2024): Nyugaton a helyzet változatlan: Európa, az Európai Unió és a világrend átalakulása. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 181–207.
- VAKULENKO, S. (2023): Can China Compensate Russia’s Losses on the European Gas Market? *Carnegie Endowment for International Peace*, 2023. június 1. Online: <https://carnegieendowment.org/politika/89862>
- VÖRÖS Z. – HORVÁTH L. (2024): Dominancia és függés? – Kína az átalakuló nemzetközi térben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 37–60.

- WAGNER P. (2024): Közép-Ázsia és Afganisztán a multipoláris világ hajnalán az Egyesült Államok, Kína és Oroszország befolyásszerzési stratégiái közepette. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 131–151.
- WILSON, A. (2015): Belarus' Balancing Act. *Foreign Affairs*, 2015. október 29. Online: [www.foreignaffairs.com/articles/belarus/2015-10-29/belarus-balancing-act](http://www.foreignaffairs.com/articles/belarus/2015-10-29/belarus-balancing-act)
- World Nuclear News (2014a): CEZ Cancels Temelin Expansion Tender. *World Nuclear News*, 2014. április 10. Online: [www.world-nuclear-news.org/nn-cez-cancels-temelin-expansion-tender-1004144.html](http://www.world-nuclear-news.org/nn-cez-cancels-temelin-expansion-tender-1004144.html)
- World Nuclear News (2014b): Parliament Approves Fennovoima's Amendment. *World Nuclear News*, 2014. december 5. Online: [www.world-nuclear-news.org/NN-parliament-approves-Fennovoimas-amendment-5121401.html](http://www.world-nuclear-news.org/NN-parliament-approves-Fennovoimas-amendment-5121401.html)
- Yale School of Management (2023): *Over 1,000 Companies Have Curtailed Operations in Russia – But Some Remain*. 2023. június 15. Online: <https://som.yale.edu/story/2022/over-1000-companies-have-curtailed-operations-russia-some-remain>



Ugrósdý Márton<sup>1</sup>

## Nyugaton a helyzet változatlan: Európa, az Európai Unió és a világrend átalakulása



### Absztrakt

*A világrendváltás talán Európát hozta a legnehezebb helyzetbe: jelenleg úgy tűnik, a térség a blokkosodás következtében nyersanyagforrásait és piacait is elveszítheti, a kibívások kezelésében pedig nem segít a kontinens megosztottsága, az ukrajnai háború és az ideológiavezérelt külpolitika sem. A korábbi pragmatizmust felváltotta a megfélemlési kényszer, míg a külső partnerek sem a közös sikerekben, hanem saját érdekeik érvényesítésében érdekeltek. Európa továbbra is gazdag és gyenge, még úgy is, hogy valójában egyre szegényebb és még gyengébb lesz, hiszen mára már nemcsak hadereje van romokban, hanem fegyvereit is nagyrészt Ukrajnának adta. Az Egyesült Államoknak való kiszolgáltatottság egyre nagyobbá válik: biztonsági téren Európa elveszítette minden önállóságát, és a Biden elnök által bevezetett inflációcsökkentési törvény az európai versenyképességre is rendkívül káros hatással van. Mindezt tetézi, hogy sok elemző szerint új hidegháborús korszak köszönt majd be, és ahogyan Jake Sullivan amerikai nemzetbiztonsági főtanácsadó is nemrég megfogalmazta: Amerika szövetségeseinek választaniuk kell majd, hogy az USA-val vagy a többiekkel tartanak, ha a politikai és gazdasági együttműködésről van szó. Az európai stratégiai autonómiáról szóló vita, amely 2016 után kapott új lendületet, mára politikailag teljesen inkorrektté vált, így nemcsak eszközökben, hanem ötletekben is súlyos hiányt szenvedünk. A jövő borús: a mostani trendek mellett Európára sodródás és kiszolgáltatottság vár, vagy ahogyan Jeremy Shapiro, a European Council on Foreign Relations elemzője mondta, „elvázsallusodás” vár.*

### Bevezetés

Emmanuel Macron francia köztársasági elnök néhány évvel ezelőtt egy interjúbán agyhalottnak nevezte a NATO-t (Economist 2019). Az államfő akkor még nem

<sup>1</sup> Az itt megfogalmazott gondolatok kizárólag a magánvéleményemet tükrözik, és nem tekinthetők Magyarország Kormánya hivatalos álláspontjának (a szerző megj.).

tudta és nem is tudhatta, hogy 2023-ra nem a NATO, hanem az Európai Unió stratégiai autonómiája, Macron első számú stratégiai célja lesz nemcsak agy-, hanem teljesen halott. A 2022-ben kitört ukrajnai háború alapvetően változtatta meg Európa stratégiai környezetét, és a saját morális felsőbbrendűség-mítoszána foglyává vált Európai Unió mára pusztán követi a biztonságát garantáló Egyesült Államok érdekeit. Legyen szó akár az európai versenyképesség lerombolásáról, az amerikai belső piac fellendítését szolgáló Inflation Reduction Act (IRA) elleni érdemi fellépés hiányáról (NÆSS-SCHMIDT et al. 2022) vagy a legjövedelmezőbb kínai piacról való lemondásról (FABRY 2021), Európa öles léptekkel halad afelé, hogy az első hidegháború után újra az Egyesült Államok, a Nyugat vezető erejének perifériájává váljon.

Még egy tudományos igényűnek szánt fejezetben is nehéz az Európai Unió külpolitikájáról és a világban játszott szerepéről írni. Európa ugyanis a külpolitikai térben számos fejjel rendelkezik és nagyon sok szájjal beszél: egyszerre szólalnak fel nevében a vezető tagállamok állam- és kormányfői, az uniós intézmények vezetői, de sokszor még az európai parlamenti képviselők is vindikálják maguknak a jogot arra, hogy a teljes EU és mind a 27 tagállam nevében beszéljenek. Nem csoda, hogy ebben a kofóniában Henry Kissinger volt amerikai külügyminiszter kérdése, miszerint „kit kell felhívnom, ha Európával akarok beszélni”, a mai napig megválaszolatlan (RACHMAN 2009).<sup>2</sup> A közös kül- és biztonságpolitikai döntéshozatalban számos szereplő próbálja meg meghatározni a napirendet: az Európai Bizottság elnöke, Ursula von der Leyen mellett Josep Borrell főképviseelő, az Európai Bizottság alelnöke, de még Charles Michel, az Európai Tanács elnöke és az Európai Parlament elnökei is szükségét érzik annak, hogy diplomáciai aktivitást fejtsenek ki. Ehhez társul a Külügyek Tanácsa által hozott határozatok, állásfoglalások és nyilatkozatok sora, valamint a tagállami kormányok tevékenysége is. Ez az írás azonban nem az európai intézményi versengésre fókuszál, hanem arra a nagystratégiai szintre, amelyre Von der Leyen is célzott, amikor beiktatásakor „Geopolitikai Bizottság” létrehozását jelölte meg célként.

Ahhoz azonban, hogy az Európai Unió valódi geopolitikai aktor legyen, csak a két legfontosabb feltétel hiányzik: hogy legyenek céljaink, illetve az azok elérését szolgáló eszközeink. Az EU többször is megpróbálkozott saját céljainak megfogalmazásával, legutóbb a 2016-ban elfogadott EU Globális Stratégia (EUGS) határozta meg azokat a célkitűzéseket, amelyeket az uniónak el kellett volna érnie (EEAS 2016). Ezeket a célokat azonban a megfelelő eszközök híján nyilvánvaló képtelenség lesz megvalósítani, a közös külpolitika ugyanis tipikusan az a terület, amely először esik

<sup>2</sup> És az is marad, tekintettel arra, hogy a fenti kijelentés soha nem hangzott el.

a megszorítások, a koronavírus-járványhoz hasonló exogén sokkok, illetve a szomszédban dúló háború áldozatául.

Át lehetne ugyan tekinteni az EUGS-t ebben a fejezetben is, ám mint már említettem, az ott megfogalmazott célok és a valóság viszonylag gyenge kapcsolatban áll egymással. A béke és a biztonság, a prosperitás, a demokrácia és a szabályszerű globális rendszer, amelyek az EUGS öt prioritását képezik (EEAS 2016), már az EU közvetlen szomszédságában is veszélyben vannak, az EU teljesen és tökéletesen képtelen arra, hogy bármelyik prioritás érdekében bármit is tegyen. Az ukrajnai háború következtében az európai katonai képességek fokozatosan leépülnek (TIDEY 2022): számos európai ország adta át létfontosságú katonai eszközeit (Reuters 2023a) vagy akár teljes fegyvernemeit Ukrajna számára (MULLER 2022), így jelenleg Európa önvédelmi képességei is erősen kétségesek. A gazdasági prosperitás terén először a koronavírus-járvány okozta korlátozások (KAMMER 2021), majd az Oroszország ellen bevezetett szankciók okoztak jelentős gazdasági kihívásokat a tagállamoknak (BUSQUETS GUÀRDIA – COOPER 2023), amelyek számára az elmúlt három évben megtapasztalt sokkok sokszor leküzdhetetlen kihívást jelentettek. Az energiaárak elszabadulása, az olcsó orosz nyersanyagokhoz való hozzáférés megszűnése az 1970-es évek óta kiépült sikeres és eredményes európai, de főleg német gazdasági modellt kérdőjelezte meg (SULLIVAN 2022). Voltak ugyan olyan tagállamok, amelyek előnyükre tudták fordítani ezt a helyzetet, például Hollandia vagy az Európai Gazdasági Térség-tag Norvégia (Reuters 2023b), az uniós székhelyű vállalatok azonban jelentős versenyképességi hátrányba kerültek a magasabb nyersanyagárak, illetve a teljes Közös Piacot sújtó infláció és az emiatt megugró munkaerőköltség miatt is (EIU 2022). Ráadásul a gazdasági kihívások ismét a felszínre hozták a Közös Piac belső egyenetlenségeit, amelyek tovább gyengítik az amúgy is számos kihívással küzdő belső tagállami szolidaritást.

### **A stratégiai autonómia mítosza**

Az Európai Parlament Kutatási Szolgálatának definíciója szerint az EU stratégiai autonómiája azt jelenti, hogy az unió képes meghozni saját döntéseit és meghatározni saját jövőjét (DAMEN 2022). A kifejezést először egy 2013-as tanácsi konklúzióban fogalmazták meg, de a 2016-ban kiadott EU Globális Stratégia is négyszer használja (EEAS 2016). Ennek ellenére a stratégiai autonómia fogalma meglehetősen rosszul körülírt: nem tudni, hogy kitől kellene autonómiát élveznünk, milyen célokat (gazdasági, politikai, katonai, egyik sem, mind a három) kívánunk vele megvalósítani,

és ami még ennél is fontosabb, az elmúlt években sem sikerült meghatározni, hogy valójában mi is Európa stratégiai érdeke (DAMEN 2022).

A stratégiai autonómiáról szóló vitának a kezdetektől fogva több dimenziója volt. Egyrészt megosztottságot láthattunk a régi és az új Európa között. Míg a régi tagállamok, de főleg Franciaország, elsősorban saját regionális és globális érdekeik érvényesítésére kívánták felhasználni a közös európai külpolitikát (lásd még Unió a Mediterráneumért [BICCHI 2011]), észak- és nyugat-afrikai törekvések és expedíciós műveletek uniós szintű megerősítésére (CHARBONNEAU 2017) vagy a meglehetősen embrionális állapotban lévő gondolatra, a közös európai hadseregre (SZENES 2015), addig az új tagállamok, amelyek saját biztonságukat a NATO-tagságon keresztül, amerikai közreműködéssel látták biztosíthatónak, elsősorban a transzatlanti kapcsolat erősítésében voltak érdekelték (LIPPERT–ONDARZA–PERTHES 2019).

Barack Obama hivatalba lépésével, illetve a *Pivot to Asia* politikájának meghirdetésével úgy tűnt, hogy Európa és az EU nemcsak magára találhat, hanem könnyen magára is maradhat saját biztonsági kihívásainak kezelésével (SVERDRUP-THYGESON – LANTEIGNE – SVERDRUP 2016). A 2008-as grúziai háború már felhívta a figyelmet arra, hogy Oroszországgal, legalábbis saját közvetlen szomszédságában, újra számolni kell (MIKHELIDZE 2009), viszont az arab tavasz, illetve különösen a 2010-ben kitört szíriai polgárháború, majd Líbia széthullása egyértelműen déli irányba fordította az EU figyelmét is, és a leginkább kézzelfogható biztonsági kihívás az irreguláris és illegális migráció, valamint a kelet-mediterrán térségből kisugárzó instabilitás lett (bővebben lásd N. RÓZSA 2024). Ugyanakkor a Krím 2014-es annexiója, valamint az azt követő kelet-ukrajnai háború elsősorban az oroszokat hagyományosan fenntartásokkal kezelő keleti tagállamok számára ismét a keleti, tradicionális katonai fenyegetés jelentőségére hívta fel a figyelmet (STAHL–LUCKE–FELFELI 2016).

Az EU számára nehézséget jelentett, hogy egyes tagállamai alapvetően más álláspontot foglaltak el mind a keleti, mind a déli kihívások kapcsán, így az önálló európai fellépés igényére sem született és születhetett egységes válasz. Míg Olaszország és Görögország elsősorban az illegális migrációtól szenvedett, és az új, nem állami szereplőkkel küzdött, addig a történelmük során számos orosz megszállást átélő kelet-közép-európai tagállamok elsősorban a hagyományos katonai fenyegetést látták, és a területvédelemre fókuszáltak. Nem csoda, hogy két ilyen alapvetően különböző és földrajzilag is szeparált kihívás egyidejű leküzdésének igénye nem mozdította elő az EU közös fellépéséről szóló vitát sem. Egy területen sikerült nagyjából azonnali sikert elérni a közös fellépést tekintve, ez az Oroszországgal szemben a Krím elfoglalása után bevezetett szankcióké volt (PORTELA et al. 2021), ám a 2014–2022 között

meghozott uniós szankciós intézkedések sem vezettek sem Oroszország étvágának csökkenéséhez, sem az EU–orosz kapcsolatok radikális leépüléséhez.

A stratégiai autonómiáról szóló vita újabb szakaszát Donald Trump elnöki beiktatása hozta meg (AGGESTAM – HYDE-PRICE 2019), elsősorban azért, mert Trumpról sok európai vezető nem feltételezte, hogy válsághelyzet idején valóban eleget tenne a NATO-alapszerződés V. cikkelyében foglalt kollektív védelem elvének (HOWORTH 2018), így politikailag is elfogadottá vált arról beszélni, hogy Európa nem számíthat az USA-ra, és tudnia kell gondoskodni saját és környezete biztonságának megteremtéséről. Ekkor erősödtek fel a stratégiai autonómia megteremtésének igényéről szóló hangok is, elsősorban a francia gaulle-ista hagyományokat felelevenítve, amelynek egyik leglátványosabb legújabb kori példája Macron elnök Sorbonne-on elmondott beszéde volt (MACRON 2017).

Annak ellenére, hogy a nagyobb európai önállóság igénye most már a *mainstream* európai gondolkodásba is betört, valójában a 2017–2021 közötti időszak számos káros hatással járt az EU nemzetközi érdekérvényesítő szerepére. Ezek közül a legfontosabb a brexit volt (MARTILL–SUS 2019), ugyanis a britek kiválásával az EU a Five Eyes hírszerzési körön kívül került, illetve elveszítette nukleáris elrettentő erejének, valamint tengeren túli erőkitétési képességének túlnyomó részét is. A fennmaradó katonai erőről pedig kiderült, nemhogy az észak-afrikai expedíciós tevékenység fenntartására elégtelen, de semmilyen elrettentő erővel sem szolgál abban az esetben, ha a szomszédunkban lévő, egyetlen számottevő nagyhatalom a határok erőszakos megváltoztatása mellett dönt.

Az európai stratégiai autonómia fogalmát lehet kiterjesztően is kezelni, ahogyan arra az EUISS kísérletet is tett. Daniel Fiott egyenesen stratégiai szuverenitásról beszél, amelybe beleérti az új technológiák ellenőrzését, az ellátási láncok feletti kontroll megteremtését, a biztonság és védelem fenntartását, valamint a multilaterális kapcsolatok és globális partnerségek kiépítését (FIOTT 2021). Ugyanakkor sem a stratégiai autonómia, sem a stratégiai szuverenitás nem válaszol arra a kérdésre, hogy kivel szemben, mitől és milyen mértékben kellene megvédenie az EU-nak saját magát. Ha mindenkit a partnerünknek tekintünk – ahogyan ezt legkésőbb 2022. február végéig tettük –, akkor kérdés, hogy valójában kitől és miért is szeretnénk autonómiát kiharcolni.

Valójában az előbb feltett kérdés jelenti az EU stratégiai gondolkodásának legnagyobb rákfénjét. Az igazi elefánt a szobában ugyanis az Egyesült Államok és az általa biztosított biztonsági védőernyő, amelyből Európa az elmúlt 80 évben részesült és profitált. Természetesen ez nem olyan *free-riding* volt, ahogyan azt az amerikaiak

hajlamosak lefesteni, hiszen Európa magához mérten mindig is kivette a részét a kollektív Nyugat védelméből, még akkor is, ha ezt nem direkt katonai kiadásokon keresztül tette (JACOBSEN 2018). Viszont az a gondolat, hogy Európának stratégiai téren függetlennek, tehát autonómnak kell lennie, ráadásul az Egyesült Államoktól is, sokak számára, Trump elnök megválasztása előtt, illetve a 45. elnök hivatali ideje után is egyenesen a blaszfémiával határos.

Az Egyesült Államoknak egyébként érdeke lenne a magáról gondoskodni képes Európa, Bill Clinton a délszláv háborúk idején tett is kísérletet arra, hogy az akkor még sokkal kisebb és gyengébb európai közösségre bízza a helyzet kezelését, sikertelenül (HALBERSTAM 2001). Egy olyan Európai Unió azonban, amely valóban képes lenne rendet tartani a saját portáján, fel tudna szabadítani értékes amerikai erőforrásokat a Kínával való elkerülhetetlen szembenézésre (VÖRÖS 2017). Erről szólt később Obama Ázsia-központú megközelítése is, az akkori Fehér Ház ugyanis belátta, hogy az igazi hosszú távú kihívás a Csendes-, és nem az Atlanti-óceán túlpartjáról fogja érni az amerikai hegemoniát (UGRÓSDY–REINITZ 2017). Egy, az amerikaiakkal koordinált stratégiai autonómia tehát végső soron Washington érdekeit is szolgálhatná, a gyakorlatban azonban azt láttuk, hogy az amerikaiak egyenesen sértve érzik magukat attól, hogy Európa a saját útját kívánja járni, és nem hajlandó alávetni magát az amerikai érdekeknek.

Az ukrajnai háború ismét, világosan és fájdalmasan rámutatott, hogy a délszláv háborúk, a boszniai háború, Koszovó, Abházia és Dél-Oszétia, a Krím és a Donbasz után az EU továbbra is képtelen saját biztonságának garantálására. Az európai országok képtelenek voltak olyan katonai és politikai feltételeket teremteni, amelyek képessé tennék az uniót bármilyen, a határai mentén fellépő hagyományos vagy nem hagyományos konfliktus hatékony kezelésére. Európa biztonságához továbbra is elengedhetetlenül szükség van az Egyesült Államokra, nemcsak a hírszerzési információk, a műholdképek és a stratégiai légi szállítási kapacitás, hanem a töltények, lőszer és mindennapi katonai eszközök terén is. Amikor Európa ennyire ki van szolgáltatva egy külső hatalomnak, vajon mennyire reális stratégiai autonómiáról beszélni? Amikor az európai katonai vezetőknek nincsenek saját műholdképeik az ukrajnai katonai helyzetről, amikor az EU legnagyobb gazdasággal rendelkező tagállamai képtelenek akár csak 50 működőképes harckocsit kiállítani, amikor az európai hadseregek kifogynak a lőszerből, ki meri feltenni azt a kérdést, hogy létezhet-e európai biztonság amerikai fegyverek és katonák nélkül? Ki meri felvállalni nyilvánosan, hogy Európának igenis saját érdekei vannak, és nem kellene mindenben az amerikai elvárásokat követnie, hogy megvásárolja saját biztonságát?

Ugyanakkor az EU valódi érdekeit nézve világosan látható, hogy az unió és az Egyesült Államok érdekei sok területen nem egyeznek meg (FIX–MANKOFF 2022). Az EU stratégiai érdekeit nézve például kiemelt fontosságú lenne saját szomszédságunk biztosítása és az onnan érkező kihívások szakszerű és hatékony kezelése. Sajnos és szerencsére ezeknek a kihívásoknak a jelentős többsége nem kinetikus-katonai jellegű, így itt az amerikai támogatásnak vagy éppen annak hiányának elméletileg viszonylag kevés jelentősége lenne.

Az EU-t egyik legjobban erodáló külső kihívás az illegális és irreguláris migráció kérdése (COI et al. 2022). Nemcsak azért, mert a volt gyarmattartó országok nem tudnak mit kezdeni a probléma morális súlyával, hanem azért is, mert az illegális migráció évtizedek óta gyengíti az unió egységét, megosztva a migráció biztonságiasítása, illetve morális alapú kezelése mellett érvelő tagállamokat, áthidalhatatlan ellentétet hozva létre az unión belül egy politikai szempontból létfontosságú kérdésben. Erre a mély ellentmondásra világított rá a 2023. júniusi európai tanácsi ülés is, ahol pont a migráció kezelése kapcsán robbant ki a legnagyobb vita az állam- és kormányfők között. A migráció hatékony kezelése, illetve az arról zajló racionális politikai vita csökkenteni tudná ezt a belső megosztottságot, és koherensebb, összetartóbb EU-t hozhatna létre. Ehhez viszont szükség lenne a külső határok hatékonyabb védelmére, a kibocsátó országokkal való szorosabb együttműködésre, illetve a belső uniós együttműködés szorosabbra fűzésére, a morális leckéztetés befejezésére, akár a belső elosztási kvóták kapcsán is. Ennek a feltételei egyelőre még nem állnak fenn, igaz, legalább a külső határok védelmének témájában előrelépések voltak tapasztalhatók az elmúlt években.

Ugyanígy megosztottak a tagállamok az EU biztonságexportja, a további bővítés kapcsán. Ha elfogadjuk azt az érvet, hogy az unió fő célja a béke garantálása (HIGASHINO 2004), akkor a bővítés szükségképpen véget nem érő folyamat kell hogy legyen egészen addig, ameddig az összes európai ország nem csatlakozik az unióhoz, hogy ezzel is megelőzzük a további háborúkat. Ezzel szemben azt látjuk, hogy a kis méretű, valójában az uniós belső szavazati arányok eltolódását sem befolyásoló balkáni országok tagjelöltsége elé is akadályokat gördítenek azoknak a régi tagállamoknak a kormányai, amelyek ugyan folyamatosan a nyitottságról és a toleranciáról beszélnek, viszont saját belső piacukat és szavazóbázisukat, valamint a nekik járó uniós (agrár) támogatásokat nem kívánják megosztani a keleti, szegényebb tagállamokkal. Bár a bővítés kapcsán a Von der Leyen-bizottság ért el minimális előrelépéseket, továbbra sem látni, hogy a tagság valódi perspektívája mikor nyílhat meg akár a nyugat-balkáni, akár a keleti szomszédság országai előtt. A partnerek folyamatos hitegetése viszont olyan hitelességdeficitet teremt az EU oldalán, amelyet azután a harmadik országokkal

ápolat kapcsolatok területén is nehéz lesz a későbbiekben meghaladni, és tovagyűrűző hatással van az EU szavahihetőségére, ezáltal rombolva a stratégiai autonómia egyik fő elemét. Ha az EU-ban nem lehet megbízni, mert a saját ígéreteit sem tartja be, akkor hogyan próbáljuk majd meggyőzni a harmadik országokat arról, hogy érdemes velünk együttműködni, és valóban kölcsönös előnyökre épülő kapcsolatokat lehet ápolni az unióval?

Az EU az ukrajnai háború kitöréséig konzisztensen kereskedelem- és globalizáció-párti álláspontot foglalt el. Igyekeztünk minél több partnerrel szabad kereskedelmi megállapodásokat kötni, illetve az uniós vámhatárokat is minél több partner számára átjárhatóvá tenni. Ugyanakkor az Oroszországgal szemben kivetett szankciók, illetve az arra adott ellenszankciók hatásainak köszönhetően Európa egyre inkább a gazdasági nyomásgyakorlás eszközeként tekint a kereskedelempolitikára (*economic statecraft*) (BALDWIN 2020). A gazdasági kapcsolatok biztonságiasítása akár vonzó ötletnek is tűnhet (ORBIE – DE VILLE 2020), mert amíg az EU szinte semmilyen számottevő katonai erővel sem rendelkezik, addig gazdasági téren valóban fontos szereplő, és a világ-kereskedelemben is súlyponti szerepet játszik. Ugyanakkor az EU és a világ gazdasági kapcsolatai rendkívül összetettek, és a tagállamok is eltérő módon kitettek egyes harmadik országok gazdasági befolyásának. Éppen ezért a közös uniós szankciók, a gazdasági fegyver alkalmazásának mikéntje az uniós együttműködés egyik leginkább korrozív területévé vált az utóbbi évben, hiszen a közös fellépés sokszor nem volt tekintettel a kisebb tagállamok önhibájukon kívül fennálló egyoldalú függőségi viszonyaira egyes kritikus fontosságú nyersanyagok terén. Az ilyen problémákat az uniós intézmények mégsem szakpolitikai, hanem politikai szinten akarták elsősorban megoldani, amivel tovább gyengítették az EU belső kohézióját, hiszen feltétlen együttműködést vártak el egyes tagállamoktól annak ellenére, hogy a szankciók bevezetése szinte azonnali és megsemmisítő gazdasági hatásokkal járt volna az adott országokra nézve.

Végso soron az EU stratégiai céljainak hiánya a szervezet öndefiníciós problémájából is levezethető. A kérdést lecsupaszítva így tehetjük fel: az EU önálló világpolitikai és gazdasági pólus kíván lenni, saját érdekekkel és az azok érvényesítéséhez szükséges eszközökkel, vagy megelégszik a másodhegedűs szerepével, és a biztonságért feláldozva szabadságát, az amerikai vezető szerepet elfogadva a Nyugat pozíciójának megőrzéséért fog küzdeni a jövőben? Ez a dilemma határozta meg a stratégiai autonómiáról szóló vitát az elmúlt években is, és ahogyan az USA egyre inkább Kínára fókuszálja majd erőforrásait (MARTON 2024), és az EU-t is egyre inkább Kína-ellenes álláspontra kívánja majd rávenni, ez fogja jellemezni az önálló európai fellépésről szóló beszélgetéseket a következő évtizedben is.

## **Stratégiaautonómia-dilemmák a jelenben: a geopolitikai nyomás és Európa kiszolgáltatottsága**

Az ukrajnai háború látványosan rávilágított arra, hogy Európa és az Európai Unió képtelen saját védelmét megszervezni. A háború első napjaitól világos volt, hogy az angolszász hatalmak katonai és hírszerzési képességei, politikai támogatása és csoportösszetartó politikai nyomása nélkül Ukrajna külső támogatásának megszervezését és az orosz támadás feltartóztatását nem lehetett volna elérni.

A háború radikálisan felerősítette az Európán belül a bővítés pillanata óta meglévő belső megosztottságot a kis és nagy tagállamok, illetve az EU északkeleti tagállamai és a többiek között (DETSCH–MACKINNON–GRAMER 2023). A héjaálláspontot évek óta elfoglaló kelet- és közép-európai NATO-tagállamok, így különösen Lengyelország és a balti államok hangja látványosan megerősödött, ők saját – történelmi példák alapján jogosnak számító – egzisztenciális félelmeiket vetítették és vetítik ki a mostani konfliktusra, Európa és Oroszország élet-halál küzdelmeként lefestve a kelet-ukrajnai harcokat. Ráadásul a belpolitikai döntései miatt az EU-ban és részben a NATO-ban is fekete báránynak számító lengyel kormány látványos „lám, én megmondtam” helyzetbe került; ezt a morálisan felsőbbrendűnek tűnő pozíciót Varsó azóta is előszeretettel használja ki Berlinnel szemben bel- és külpolitikai céljai érdekében is.

A két nagy tagállam, Németország és Franciaország alapvetően más stratégiát követ az ukrajnai háború meg az azt övező külső nyomás kapcsán, amely az EU döntéshozatalára is hatással van. Németország, amely Willy Brandt óta az egyik legnagyobb oroszországi kitettségű európai országnak számít, részben a koalíciós kormány belső feszültségei, részben a német politikai elitben kódolt önbecsülés-deficit, valamint a háborús büntudat miatt inkább követő, az amerikai nyomás előtt meghajló politikát folytatott a háború kitörése óta (ISCHINGER 2022). Berlin az Északi Áramlat felrobantása után maradék, Oroszországgal fenntartott energetikai együttműködését is felszámolta, de Ukrajna támogatása kapcsán is számtalan önellentmondásba keveredett Scholz kancellár. A Zeitenwende-beszéd<sup>3</sup> óta világosan látható (SCHOLZ 2022), hogy Németország elsősorban nem saját érdekeit követi, hanem a közvéleménynek kíván megfelelni, jól mutatja ezt a német fegyverszállítások komédiája vagy éppen

<sup>3</sup> Olaf Scholz német kancellár 2022. február 27-én a Bundestag ülésén megtartott beszédében reagált az Ukrajna elleni orosz támadásra. Kifejtette: Németország felülvizsgálja addigi igen óvatos védelempolitikáját, illetve 100 milliárd euró értékben fektet be hadseregébe a következő években. A kézirat lezárásakor a beszédben tett hangzatos ígéretek közül szinte semmit sem sikerült megvalósítani.

az, hogyan és milyen hosszan viselte el a német politikai elit Andrij Melnyik berlini ukrán nagykövet megalázó kijelentéseit.

Franciaország ezzel szemben sokkal önállóbb álláspontot képvisel Ukrajna ügyében is. Bár Párizs fegyverszállításokkal aktívan segíti Kijevet az önvédelemért folytatott küzdelemben, Macron az, aki időről időre egyedülként beszél a békéről (Reuters 2022a), a tárgyalások fontosságáról (PIETRALUNGA–RICARD 2022), az európai biztonsági rendszerről (Reuters 2022b) nagy nyilvánosság előtt, és ő volt az, aki az utolsó pillanatokban is igyekezett – sikertelenül – közvetíteni Oroszország és Ukrajna között a háború kitörése előtti órákban is. Macron ebben a kérdésben számíthat az önálló francia külpolitikai gondolkodás hagyományára és a gaulle-ista eszméket valójában soha el nem felejtő francia külpolitikai elite is (CADIER 2022). Az Élysée számára az ukrajnai háború kapcsán az egyik legjelentősebb, feloldhatatlan dilemma az európai stratégiai autonómia ügye: az egyik oldalon világosan látható, hogy Európa képtelen saját védelméről gondoskodni, ugyanakkor a másik oldalon az is egyértelmű, hogy pont Európa az, amely gazdaságilag és katonailag sem engedheti meg magának az elhúzódó háborút. És Európa lesz az is, amely a háború vége után továbbra is Oroszország szomszédja lesz, és valamit kezdenie kell majd azzal az orosz vezetéssel, amely egyértelműen és hosszú évtizedekre megégette magát az ukrajnai támadással, annak végeredményétől függetlenül (RÁCZ 2024).

A fenti belső törésvonalak nem csak a régi és az új tagállamok vagy az oroszpartí-oroszellenes táborok között állnak fenn. Legalább ennyire fontos törésvonal a kis és nagy tagállamok közötti ellentét: a közép-európai kis országok (és módszertanilag ugyan nem helyes, de mentalitása miatt indokolt módon idesorolom Lengyelországot is) azon félelmei, hogy az elmúlt évszázadok után ismét egy nagyhatalmi (német/francia-orosz) kiegyezés áldozataivá válnak, rendkívül károsak az európai szolidaritásra nézve. Minden alkalommal, amikor Macron vagy Scholz a békéről, a tárgyalásokról, az orosz igények elismeréséről beszél, az észt, lett, litván, román és lengyel közvéleményben az orosz elnyomás, az idegen uralom és az ország felosztásának keserű emléke idéződik fel, amelyre az adott országok kormányainak feltétlenül reagálniuk kell. Ezáltal bármilyen, a háború végkimeneteléről szóló vita szükségszerűen érzelmi alapú és így szürreális lesz, amelynek következtében a valódi európai stratégiai célokról sem lehet érdemi vitát folytatni.

Az európai intézmények és a tagállamok közötti konfliktus is jelentős: a Bizottság, illetve a német atlantista *establishment*ből érkező Von der Leyen sokkal gyorsabban és vakmerőbben haladna előre a szankciókkal és az orosz agresszióra adott európai válaszokkal, mint amire a tagállamok képesek és hajlandók lennének

(LYNCH–GRIDNEFF 2022). Von der Leyen szerepe kulcsfontosságú az EB ukrainai válságra adott válaszainak megértésében. A német társadalomba, de különösen a német politikai elitbe mélyen, a kezdetektől belenevelték a második világháborúért viselt felelősség tudatát. A német oktatási rendszernek és az elitek rekrutációs folyamatának is fontos sarokköve a büntudat, illetve az ezt ellensúlyozó folyamatos túlkompenzáció. Ebben a felfogásban minden rosszárt a náci Németország a felelős, amiért az utódoknak hetedíziglen bűnhődniük kell (RENSMANN 2004). Az alapkompexusra épül rá a német elit transzatlantizmusa: az a teljes ideológiai és gondolkodásbéli, önként vállalt kiszolgáltatottság, amely az USA-ból érkező gondolatok és felvetések azonnali, kérdések nélküli elfogadását és megvalósítását jelenti. Nem csoda tehát, hogy az egész életét ebben az eszmei keretrendszerben leélő Von der Leyennel szemben egyre gyakrabban fogalmazzák meg azt a vádat, hogy a háborúban nem Európa, hanem Amerika érdekeit képviseli (LYNCH–GRIDNEFF 2022).

A másik oldalon az EB bátorágát strukturális tényezők is támogatják: egyrészt nem a Bizottság lesz a felelős azokért a gazdasági nehézségekért, amelyek a tagállamokat sújtják például a szankciók bevezetése miatt. Ezeket a döntéseket ugyanis a Tanács hozza meg, így a végső felelősség a Tanácsot alkotó állam- és kormányfőké, illetve ők azok a közvetlenül választott, kellő legitimitású vezetők is, akiken a választók azután számon fogják kérni a gazdasági válság hatásait, az egekbe szökő energiaárakat vagy éppen a megszűnő munkahelyeket. A Bizottság így (az ukrán és amerikai gazdasági szakértőkkel és lobbistákkal együttműködve) (POHORILOV 2023) sokkal látványosabban tud további szankciókat és oroszellenes lépéseket javasolni, hiszen „nekik semmi sem drága”, és a politikai felelősséget sem ők viselik. Ugyanakkor a hatásköri vitákban a Bizottság álláspontját kiválóan segíti az a narratív helyzet, hogy Von der Leyen szeretné ugyan az oroszokat megfosztani a véres gázbevételektől, de az önző, oroszpárti nemzeti kormányok erre önös érdekeik miatt nem hajlandóak. Ez a politikai tőke később a Bizottság számára még jól jöhet az uniót folyamatosan jellemző hatásköri küzdelmek, a lopakodó föderalizáció, valamint a következő években várható Kína elleni fellépés kapcsán, ahol a tagállamok számára a gazdasági tét is sokkal nagyobb lesz, mint a mostani oroszellenes szankciók esetében.

Az ukrainai háború a stratégiai autonómia gondolatát alapvető kihívás elé állította, ugyanis kiderült, hogy sem az EU, sem a tagállamok többsége nem tud és nem is akar a NATO-tól, illetve az Egyesült Államoktól független külpolitikát folytatni (TVP World 2023). Legalábbis amikor saját fizikai biztonságuk is veszélyben van, akkor nem mernek eltérni a főszórtól. Néhány szereplő (Magyarország, Franciaország, illetve a legutóbbi időszakban Charles Michel) ugyan próbálkozik az önálló álláspont

megjelenítésével, a közösségi és hagyományos média viszont az ilyen kezdeményezéseket azonnal leveri, és fenntartja a nyugati narratíva egységét, oroszpárti árulóként megbélyegezve azokat, akik nem a központi kommunikációs stratégiát követik.

Az így létrehozott csoportnyomás egyelőre lehetetlenné teszi a valódi európai stratégiai autonómiáról zajló belső vitákat, illetve Európa saját stratégiai érdekeinek meghatározását is. Így viszont Európa nem tud önálló geopolitikai tényezővé válni, annak ellenére sem, hogy Von der Leyen ezzel az ígérettel és politikai programmal állította össze saját Bizottságát 2019-ben (Európai Bizottság 2019). Az ugyanis, hogy hűen követjük más, idegen hatalmak érdekeit, semmiképpen sem nevezhető saját geopolitikai teljesítménynek. A leginkább aggasztó trend mégis az, hogy az európai érdek semmibevételét egy viszonylag kicsi, méretében és a hadviselő felek számában korlátozott háborúval sikerült elérni, egy olyan ország elleni fellépés kikényszerítésével, amely az EU teljes külkereskedelmi forgalmának csupán egy kis hányadáért felelős. Az viszont már látható, hogy ha hasonló fellépést várnak el Európától Kínával szemben, akkor a mostaninál sokkal több európai vezető fog kiállni az európai stratégiai autonómia ügyéért.

### **Az EU Kína-problémája**

Oroszország és Kína európai gazdasággal való összefonódásának mértékét nem lehet egy lapon említeni, a Kínával ápolt kereskedelmi kapcsolatok mélysége és kiterjedtsége sokkal nagyobb, mint az EU–Oroszország kereskedelmi és befektetési viszonyrendszer. Kína mára az Európai Unió legfontosabb árukereskedelmi partnere lett, igaz, az EU tetemes külkereskedelmi deficitet halmozott fel az ázsiai országgal szemben (Európai Bizottság 2023). Számos európai cég fektetett be Kínában, elfogadva a Kínai Kommunista Párt által szabott feltételeket, amelyek sok esetben vezettek szellemi tulajdonjog-sértésekhez, illetve a nyugati cégek hátrányos megkülönböztetéséhez a belső kínai piacon. Ugyanakkor a kínai középosztály fogyasztásának ígérete és az 1,5 milliárd vásárlóval rendelkező piac túlságosan nagy vonzerőt jelent számos nyugati, amerikai és európai nagyvállalat számára is, hogy otthagyják jövedelmező, de mégis erős állami kontroll alatt lévő érdekeltségeiket.

Az ukrajnai háború világosan megmutatta, hogy Európa lényegében semmilyen katonai eszközzel nem rendelkezik még arra sem, hogy egy, a közvetlen szomszédságában kitört fegyveres konfliktust ellenőrzése alatt tartson. Ugyanakkor az Oroszország elleni szankciók jelentették annak a gazdasági hadviselésnek a főpróbáját, amelyet több amerikai, európai és kínai elemző szerint is a jövőben pont az ázsiai nagyhatalom

ellen vehetnek majd be, vélt vagy valós érdeksérelmek megtorlása érdekében (CHON 2022). Éppen ezért érdemes megvizsgálni az EU–Oroszország és az EU–Kína gazdasági kapcsolatok jellegét, hogy ezzel is felmérhessük, mivel járna egy valódi, Kína elleni gazdasági fellépés az európai gazdaság számára, és le tudna-e mondani Európa a kínai kapcsolatról pusztán politikai-ideológiai elvárások miatt.

### *A decoupling főpróbája: Oroszország*

Az Európai Unió szankciói a háború első napjától kezdve próbálták nyomás alá helyezni az orosz vezetést, mindhiába. Ha elfogadjuk Borrell főképviselő 2021 végén, 2022 elején tett nyilatkozatait, miszerint az európai szankciók célja a háború megakadályozása (CHALMERS–SIEBOLD–EMMOTT 2022), akkor meg kell állapítanunk, hogy a szankciók csúfos kudarcot vallottak. A szankcióknak és a spekulánsoknak betudhatóan az egekbe szökő energiaárak eredményeként a 2022-es évben a szénhidrogének eladásából származó orosz állami bevételek nemhogy csökkentek volna, hanem egyenesen nőttek. Bár az orosz olajra és gázra is a legtöbb uniós ország esetében behozatali tilalmat rendeltek el, valójában kerülőutakon, harmadik országokon keresztül még mindig eljut az orosz olaj még az Egyesült Királyságba is, amely ország talán a lehangosabban követeli minden héten és minden nap újabb szankciók bevezetését Oroszország ellen (PREM–CHO 2023). Ugyanakkor a brüsszeli Bruegel Intézet tanulmánya szerint Európa az elmúlt évben több mint 750 milliárd eurót, tehát a Next Generation EU hitel összegét költötte az energiaválság hatásainak enyhítésére: ebben benne vannak a csődbe menő energiacegek állami mentőöveitől a lakossági energiaár-támogatásig azok a kiadások, amelyeket az egekbe szökő szankciós energiaárak tettek szükségessé (SGRAVATTI et al. 2023).

A legtöbb nyugati, szankciópárti szakértő azzal számolt, hogy Oroszországot, a világ kilencedik legnagyobb gazdaságát fájdalommentesen ki lehet iktatni az EU külkereskedelméből. Érvelésük szerint egyrészt már 2014, a Krím annexiója óta számos szankciót vezettünk be Oroszországgal szemben, másrészt 2021-ben az EU külkereskedelmének csupán 5,8%-a zajlott Oroszországgal (amellyel az oroszok az unió ötödik legnagyobb kereskedelmi partnerei voltak), így a mostani korlátozások nem jártak volna jelentős hatással, hiszen korlátozott volumenű kereskedelmi relációt érintettek. A szankciók európai gazdaságra gyakorolt hatásait azonban mégsem látta senki előre.

A kétoldalú EU–orosz külkereskedelmi termékforgalom értéke 2021-ben 275 milliárd euró volt, ebből az EU importja 158 milliárd euró (Eurostat 2023a). Ennek mintegy kétharmada volt valamilyen nyersanyag (kiemelten olaj és gáz, mintegy

98,9 milliárd euró értékben), 7,4 milliárd euróért importáltunk vasat és acélt, 3,6 milliárd euróért pedig fát és fűrészárut. Ezek az orosz nyersanyagok képezték az alapját az európai feldolgozóiparnak, amely az orosz alapanyagokból több száz milliárd eurónyi hozzáadott értéket teremtett az ellátási láncok felsőbb szintjein. Az EU exportja főleg gépipari termékeket, autókat és más járműveket, illetve gyógyszereket és elektronikai eszközöket jelentett. Az orosz import tehát meglehetősen egysíkú és nyersanyagközpontú volt, míg az EU exportja inkább a magasabb hozzáadott értékű termékekre fókuszált, és a lehetőségekhez képest diverzifikált volt. Az oroszok kiszolgáltatottsága papíron jelentős volt: a háború előtt ugyanis az EU volt Oroszország legnagyobb külkereskedelmi partnere, a teljes orosz termékforgalom 37,3%-át bonyolították le az EU-val.

Még azt sem állíthatjuk, hogy a számok alapján az EU oroszoknak való kitettsége túlságosan nagy lett volna. Uniós szinten még az energetika területén sem volt meghatározó jelentősége az oroszoknak való kiszolgáltatottnak: a Gazprom 2021-ben a teljes EU-n kívüli gázimport 39,3%-át adta (a második helyezett Norvégia 24,2%-kal bírt), míg az olajimport terén az orosz részesedés 24,8% volt. Ezek ugyan magas értéknek számítanak, de az EU olajimportja igen diverzifikált volt már a háború előtt is (az olaj terén szintén Norvégia volt a második legnagyobb beszállító, 9,4%-os részesedéssel) (Eurostat 2022). A valódi problémát itt inkább az alternatív forrásokhoz való hozzáférés tagállami szintű egyenlőtlensége okozta: néhány tagállam ugyanis teljes mértékben függött és függ a mai napig is az orosz gázellátástól, míg más tagállamok számára ez teljesen irreleváns, távoli kérdés.

Első pillantásra tehát úgy tűnt, hogy a kereskedelmi adatok alapján Oroszország sokkal kiszolgáltatottabb az EU-nak, mint fordítva, a gazdasági kapcsolatok erősen aszimmetrikusak. A szankciók folyamatos és erőltetett bevezetése, az azokra adott piaci (pánik)reakciók és a nem szándékolt következmények, például az európai légitársaságok versenyképességének drasztikus visszaesése, mert nem használhatják távol-keleti útvonalaikon a legrövidebb utat biztosító orosz légiteret, azonban megmutatták, hogy a szankciós politika valódi hatásait felbecsülni az íróasztal mellett szinte lehetetlen.

És még mindig csak az EU ötödik legnagyobb kereskedelmi partneréről beszélünk, amellyel az unió külkereskedelmének kicsivel több mint 5%-át bonyolította le.

### *A decoupling igazi próbája: Kína*

Kína az EU külkereskedelmében teljesen más nagyságrendet képvisel. Az EU–Kína árukereskedelmi forgalom 2021-ben 696 milliárd eurót tett ki, ebből az európai

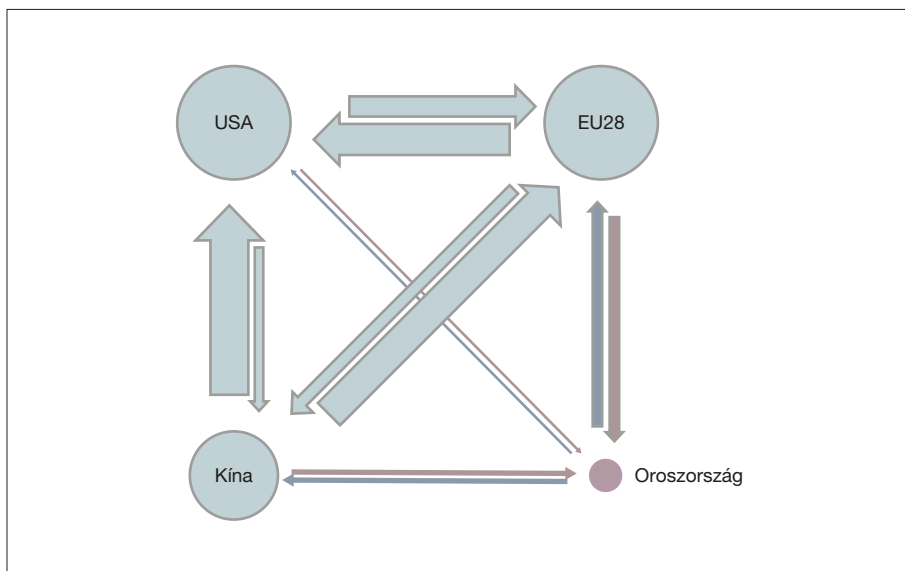
import 472 milliárd, míg az export 223 milliárd euró volt. Ebből következik, hogy az EU-nak jelentős külkereskedelmi hiánya van Kínával szemben. Az EU–Kína kereskedelem szerkezete azonban teljesen más, mint az EU–orosz kereskedelemé. A Kínából érkező áruk 97%-a feldolgozott termék, nyersanyagokat szinte nem is hozunk be a kelet-ázsiai országból. Az EU exportjában hasonló arányokat láthatunk: kivitelünk 84%-a feldolgozott termék. A kereskedelmi forgalom felét mindkét irányban a gépek és a közlekedési eszközök teszik ki, az EU exportjában mintegy 14%-kal bírnak a vegyipari termékek. Az uniós export 5,7%-a élelmiszer. Az elmúlt 10 évben a Kínával zajló külkereskedelmünk majdnem megkétszereződött, és mára Kína felelős az EU importjának 22,3, míg exportjának 10,3%-áért (Eurostat 2023b).

Kína exportja meglehetősen diverzifikált, egyetlen kereskedelmi partner sem rendelkezik túlságosan nagy súllyal. A külkereskedelmi forgalmat tekintve Kína legnagyobb partnere az EU, de részesedése csak 13,7%, míg a második USA aránya 12,5%. Ezeket követi Japán (6,2%), Dél-Korea és Hongkong (6-6%) (Eurostat 2023b). Kína tehát koránt sincsen annyira kiszolgáltatva az EU-nak, mint Oroszország volt a háború előtt. A helyzet megértését tovább nehezíti, hogy az európai és a kínai gazdaság összefonódása jellemzően a globális ellátási láncokon és a transznacionális vállalatokon keresztül valósult meg, míg az orosz–EU kapcsolatok lényegében leírhatók néhány óriásvállalat tranzakcióin keresztül.

A külkereskedelmi adatokból látható, hogy Kína ellen korántsem olyan egyszerű szankciókat bevezetni, mint Oroszország ellen. Míg az oroszok esetében néhány vállalat és termékcsoport korlátozásával lényegében a kétoldalú kereskedelem jelentős részét adminisztratív módon korlátozni lehet úgy, hogy ez az európai termelési láncokat a nyersanyaghiányon kívül nem veszélyezteti, addig Kína esetében a közös fejlesztések, a kiszervezett gyártási folyamatok és a termékforgalom összetettsége miatt a *decoupling* beláthatatlan gazdasági következményekkel járna.

Az 1. ábrán jól látható, hogy az orosz–kínai–európai–amerikai kereskedelmi viszonyokban Oroszország szerepe és nemzetgazdasági súlya lényegében elhanyagolható. Mégis, az EU úgy lépett fel az oroszokkal szemben a szankciós rezsim átgondolatlan bevezetésével, hogy ezen a kis kapcsolatrendszeren keresztül is óriási károkat okozott saját magának: az Európára csak az energetikai szektorban nehezedő pluszterhek a 2021-es teljes külkereskedelmi forgalom háromszorosát, az orosz olaj- és gázvásárlások összegének pedig hétszeresét (!) tették ki.

A kínai kapcsolat elvesztése az Európai Unió számára beláthatatlan gazdasági következményekkel járna. Az oroszellenes szankciók logikáját már ismerjük: nem számítanak az újabb intézkedések költségei, az európai polgárokra nehezedő anyagi



1. ábra. Az EU–USA–Kína–Oroszország gazdasági viszonyok  
ábrázolása a 2021-es külkereskedelmi adatok alapján

*Forrás: Stiftung Wissenschaft und Politik (KLUGE–HERD 2021)*

terhek, ha a „történelem jó oldalára” kell kerülni. Hasonló logikát látunk megjelenni a Kínával kapcsolatos amerikai narratíva megváltozásával: Kína és Oroszország összemosisásával, Peking fegyverszállításokkal való megvádolásával Washingtonban mintha már a Kínával szembeni gazdasági fellépést igyekeznének előkészíteni (VÖRÖS–TARRÓSY 2024; VÖRÖS–HORVÁTH 2024). Ha az EU elfogadná ezt a narratívát, és Kínával fenntartott kapcsolatainak felszámolása vagy jelentős leépítése mellett döntene, annak gazdasági következményei az elmúlt évek visszaesésénél is súlyosabban érintenék az unió gazdaságát.

### *Európa bevonásának szükségessége a Kína elleni fellépésbe*

Ha elfogadjuk az elmúlt évek narratíváit a világrend átalakulásáról, akkor Kína vált mára az amerikai hegemonia legfőbb kihívójává (MEARSHEIMER 2010). A gazdasági összefonódások (globális ellátási láncok, az amerikai államadósság finanszírozása stb.) miatt ugyan a közvetlen összecsapást még sokan elképzelhetetlennek tartják (JOHNSON 2022),

ugyanakkor az amerikai katonai és biztonságpolitikai elitben már évek óta Kínára „készülnek”, és egyértelműen Pekinget tartják az Egyesült Államokra leselkedő legnagyobb, egzisztenciális veszélynek (White House 2022).

Az amerikai vezetés egyik legnagyobb frusztrációja, hogy Kína úgy nőtt az amerikaiak fejére, hogy végig a Washington által kidolgozott játékszabályokat alkalmazta (VÖRÖS–HORVÁTH 2024). Kína maximális előnyt kovácsolt WTO-tagságából, és nemzetközi téren folyamatosan a nemzetközi rendre és a nemzetközi jogra hivatkozva jár el saját konfliktusainak rendezése során, ezzel is kihívást intézve a nemzetközi jogra hivatkozó, de azt rendszerint saját érdekei esetén figyelmen kívül hagyó Egyesült Államokkal szemben (MAZARR–HEATH–CEVALLOS 2018). Kína ugyanakkor még nem áll készen arra, hogy saját nemzetközi rendet építsen fel, ennek költségeit még nem képes és nem is kívánja viselni, inkább a meglévő rendszer előnyeit és kiskapuit kihasználva, a globalizáció hatásait saját javára fordítva építi pozícióit a világtrenden belül, de elsősorban saját közvetlen környezetében.

Az amerikai elit frusztrációja pontosan abból fakad, hogy saját – gazdasági – szabályait használták ki ellene. A *Wandel durch Handel* elve, vagyis a kínai rendszerváltás gazdasági reformokon keresztül való kikényszerítése nem valósult meg: Kína továbbra is „szocializmus kínai jellegzetességekkel”, és a plurális demokráciává válásnak semmilyen jelét sem mutatja. Bár a Nyugat számára bosszantó ideológiai kihívást jelent, hogy a demokrácia és a jólét korábban felbonthatatlannak tűnő egységét Kína (és egyébként Vietnám is) sikerrel törte meg, a valódi kihívást a Nyugat által megteremtett, fenn tartott és finanszírozott rendszer kínai kihasználása jelentette, és jelenti a mai napig.

Vitathatatlan tény, hogy Kína felemelkedésének oka a világgazdaság amerikai dominanciájú rendjébe való sikeres betagozódás és a rendszer előnyeinek kihasználása volt (TAN 2021). Éppen ezért tűnik logikus reakciónak amerikai részről, hogy a kínaiak világgazdasághoz való hozzáférését adminisztratív és egyéb úton korlátozzák. Ez kiterjedhet és ki is terjed bizonyos technológiák exportjának tilalmára (Huawei), a fejlett technológiákhoz való hozzáférés korlátozására (a holland ASML vállalat csipgyártási technológiájának exporttilalma vagy az Android operációs rendszerek kínai telefonokon való futtatásának tilalma) (WANG 2023), a kínai termékekre történő pluszadók és vámok kivetésére, illetve az amerikai cégek kínai befektetésének megnehezítésére vagy azok kiváltására a szomszédos országokban vagy Délkelet-Ázsiában eszközölt befektetésekkel.

Az Egyesült Államok egyedül már nem képes a kínai felemelkedés ellensúlyozására. Kína exportjának diverzifikáltsága, globális ellátási láncokban játszott szerepe, világszerte meglévő beruházásai összetett fellépést tesznek szükségessé (PAULSON 2023).

Ugyanakkor az Oroszország ellen bevezetett szankciók Peking számára is figyelemztetésként szolgáltak: például az orosz entitások kizárása az Amerika-központú pénzügyi infrastruktúrából Kínát is arra készítette, hogy jüanalapú elszámolásra álljon át a szaúdi olajszállítások esetében, vagy tovább erősítse a digitális jüan pozícióit, hogy az esetleges amerikai pénzügyi szankciós rezsim bevezetése esetén is maradjanak alternatívák. Ezzel a dedollarizációs folyamat is nagy lökést kapott, amelynek hatásait egyelőre még nem lehet felmérni.

Az USA-nak mind ideológiai-legitimációs (lásd a 2003-as iraki háborút), mind pragmatikus okokból partnerekre van szüksége a Kína elleni eredményes fellépéshez. Ebben kiemelt szerep vár az Európai Unióra, hiszen az EU Kína legnagyobb kereskedelmi partnere, egyben az EU az USA legnagyobb gazdasági versenytársa is, így a Kína-ellenesebb uniós álláspont kikényszerítése is legalább kettős célokat tudna szolgálni. Egyrészt sikeresen tudná rombolni a kínai gazdasági és politikai pozíciókat, másrészt az EU-t is gyengítené, az IRA után további csapást mérve az európai versenyképességre.

Az európai vezetők körében egyre jobban érzékelhető a radikális Kína-ellenes álláspont tarthatatlansága (ANDERLINI–CAULCUTT 2023). Egyes elemzések szerint valójában a Pekinggel szemben kritikus bizottsági álláspontot a tagállamok egyre kisebb hányada támogatja (BRENNER 2023). Az Oroszország és Kína jelentette merőben eltérő kihívások az európai országok többségében megnehezítik az USA számára, hogy saját érdekei mellé állítsa európai partnereit, bár a módszerek, amelyeket Washington a meggyőzésre használ, nagyon hasonlóak.

Az európai országok többsége számára Kína nem jelent semmilyen egzisztenciális fenyegetést. Mivel nem az európai országok és még csak nem is az Európai Unió a pozícióját féltő globális hegemon, ezért Kína megerősödése egyelőre nem jelent hagyományos, katonai fenyegetést az európai országok többsége számára. Van ugyan néhány tagállam, kiemelten Franciaország, amelynek találhatók külbirtokai az indiai–csendes-óceáni térségben, ezek azonban földrajzilag is messze esnek azoktól a nemzetközi vizektől, ahol jelenleg a kínai haditengerészet erőpróbái zajlanak. Bár Európának valóban érdeke fűződik a tengeri szállítási útvonalak szabad átjárhatóságához, igazából semmilyen eszköze nincs arra, hogy ezt az átjárhatóságot fenntartsa vagy megteremtse, ha egy harmadik ország fenyegetné a hajózási útvonalakat.

Éppen ezért kell az USA-nak is sokkal inkább az univerzális nyugati értékek, az individualizmus és a proliferálódott emberi jogok mentén érvelve morális szempontból megközelítenie a Nyugat–Kína-rivalizálást (lásd még: demokráciák és autoriter országok ellentéte), ugyanis katonai-gazdasági szempontból Európát nem lehet a kínai fenyegetéssel változásra bírni. A kínai Népi Felszabadító Hadsereg és annak hadihajói

egyetlen, a Távol-Keleten állandó bázissal rendelkező európai repülőgép-hordozó harccsoportot sem fenyegetnek. Ezért is volt figyelemre méltó fejlemény, amikor néhány évvel ezelőtt megindult a vita a NATO Kína-ellenes fellépésének szükségességéről, annak ellenére, hogy Kína se nem északi, se nem atlanti hatalom. Nem csoda, hogy a NATO-tagországok többsége értetlenül állt a kezdeményezés előtt, és csak azok foglalkoztak komolyan ezzel a kérdéssel, akik amúgy is szoros kapcsolatot ápoltak – más okokból – az USA-val.

Az EU-nak jelenleg van érvényes stratégiája az indopacifikus térségre, amelyet még 2021-ben fogadott el az Európai Tanács (EEAS 2022). A stratégia fő elemei a szabad és nyitott indopacifikus térségre vonatkoznak, és a regionális stabilitás megteremtését szolgálják. Ebbe beletartozik a gazdasági növekedés elősegítése, a zöld átalakulás támogatása, az óceánok közös használati szabályainak megteremtése, a digitális kormányzás és partnerségek kialakítása, a konnektivitás, a biztonság- és védelempolitikai együttműködés, valamint az emberi dimenzió hatékonyabb védelme, például a globális járványok elleni fellépés terén történő koordinációval. A célok kétségtelenül nemesek, a kérdés inkább az, az EU rendelkezik-e azokkal az eszközökkel, akár politikai, akár katonai, akár gazdasági téren, amelyekkel ezeknek a céljainak érvényt szerezhet akár olyan esetben is, amikor a partnerek nem bizonyulnak együttműködőnek. Így hiába is nevezi stratégiai riválisnak Kínát ez az uniós stratégia, ha egyrészt a tagállamok maguk nem tekintik annak Kínát, és továbbra is kereskedni akarnak vele, másrészt az EU nincs, és a közeljövőben nem is lesz birtokában azoknak a képességeknek, amelyekkel Kínát mint riválist tudná kezelni akár politikai, akár katonai, akár gazdasági téren.

Az európai megközelítés azonban Kína esetében nem a kizárólagosságra, a vagy-vagy típusú szemléletre korlátozódik. Bár itt is tapasztalhatunk eltéréseket az egyes tagállamok, illetve az uniós intézmények álláspontja között, abban jelenleg minden szereplő egyetért, hogy Kínával a kereskedelmi és befektetési kapcsolatokat fenn kell tartani, és bár a kínai politikai rendszer számos okból ellenszenves az európaiak számára, ezen felül lehet és felül kell emelkedni a gazdasági haszon reményében. Igaz, ahogyan arra a német Iparszövetség is felhívta a figyelmet, a kínai kormány nem feltétlenül teljesítette eddigi ígéreteit a kínai piachoz való korlátlan, vagyis inkább kevésbé korlátozott hozzáférés ügyében, az 1,5 milliárdos belső piac túlságosan nagy csábítást jelent a legtöbb európai – és amerikai – nagyvállalat számára ahhoz, hogy igyekezzen hozzáférést szerezni, és saját kormányát ennek a törekvésnek a támogatására vegye rá. A manicheista amerikai, fekete-fehér megközelítést tehát, amelyet az európaiak már elsajátítottak Oroszország esetében, Kína kapcsán még nem sikerült elültetni az európai politikai vezetők fejében.

A Kína kapcsán zajló útkeresés nehézségeit jól mutatja Macron 2023. áprilisi kínai hivatalos látogatása is. Miközben Scholz kancellár már 2022 novemberében Pekingbe látogatott, hogy újra felvegye a gazdasági együttműködés szálait, addig Macron fél évvel később szintén elsősorban a francia gazdasági érdekeket szolgálva folytatott tárgyalásokat kínai partnereivel. Macron azzal keltett feltűnést, hogy a hazaúton arról beszélt: Európának a saját érdekeit kellene követnie, és nem lenne szabad mások vazallusává válnia a közelgő nagyhatalmi összecsapásban. Macron nyilatkozatából nemcsak a stratégiai autonómia hagyományos francia felfogású változata életben tartásának igénye beszél, hanem annak a leegyszerűsítő világnézetnek a kritikája is, amelyet az Egyesült Államok Kína kapcsán képvisel.

### **Összegzés – Európa helye az átalakuló világrendben**

Ha a világrend átalakulásáról beszélünk, akkor meg kell állapítanunk, hogy Európa csak a nézőtérén foglal helyet, és a legtöbb változás csak megtörténik vele, ahelyett, hogy a folyamatok valódi alakítója lenne. Megfelelő eszközök és elérhető, reális célok hiányában a következő években is nehezen tűnik meghaladhatónak a belső megosztottság. Amíg arról is vita zajlik Európa vezetői között, hogy beszélhetünk-e egyáltalán európai érdekről, vagy csak az amerikai érdekszféra szélén foglalunk helyet, addig valójában minden, a stratégiai autonómiáról zajló vita feleslegesnek és hiábavalónak tűnik.

Európa függősége az Egyesült Államoktól katonai téren az elmúlt 30 évben talán most a legnagyobb. Az ukrajnai háború kapcsán láthatóvá vált, mennyire nincsen felkészülve az EU egy tartós katonai konfliktusra, legyen szó akár a lőszergyártás volumenének növeléséről vagy a rendelkezésre álló harckocsik és egyéb nehéz páncélozott járművek számáról. A képességek hiányát ugyanakkor voluntarizmussal bőven sikerült pótolni. Az unió úgy hozott és hoz szankciókat Oroszország ellen, hogy azok hatását előre nem, vagy rosszul méri fel. Nemcsak gazdasági, hanem politikai téren is jelentős feszültségeket okoznak ezek a korlátozások, amelyek ráadásul a szankciók deklarált célját, hogy vessenek véget a harcoknak, eddig még nem érték el. De ez nem zavarja az európai vezetőket, maga Borrell is úgy nyilatkozott: *no pain, no gain*, a fogyókúrát sem szabad abbahagyni az első alkalommal, amikor éhesek leszünk.

A fogyókúra hasonlatnál maradva azonban nem szabad elfelejteni, hogy a háború és az arra adott európai szankciós válaszok az amúgy is legyengült, anorexiás Európát

akarják további fogyásra kényszeríteni. A háború pont akkor tört ugyanis ki, amikor az EU éppen kezdett volna kikapaszkodni a koronavírus-járványt követő gazdasági válságból, és elindult volna újra a növekedés útján. Mondhatjuk, hogy szerencsétlen a háború időzítése, de valójában a háborúk mindig rosszkor jönnek. Ugyanakkor az, hogy Európa ennyire doktriner válaszokat adott az ukrajnai invázióra, sokszor saját gazdasági érdekeivel szemben is, nem azt vetíti előre, hogy az unió vezetése képes lenne felmérni, melyek is igazából Európa érdekei az új világrendben.

A fejezetben amellet érveltem, hogy nem feltétlenül érdemes az EU stratégiái dokumentumaira hagyatkozni, ha az unió külpolitikai céljait akarjuk megérteni. Igaz, a releváns dokumentumok rendelkezésre állnak, ám az EU külpolitikája is egyre inkább átpolitizálódik. Egyrészt egyre nagyobb teret kap az uniós intézmények napi-rendalkotási küzdelme, a Bizottság, a Tanács és a Parlament sokszor radikálisan eltérő álláspontjai arról, mit és miért kellene tennie Európának. A másik oldalon legalább ennyire fontosak az uniós intézmények és a tagállamok nézeteltérései, illetve végső soron a tagállamok közötti különbségek is. Nem csoda, hogy a közös kül- és biztonságpolitika kapcsán is egyre gyakrabban merül fel a jelenlegi konszenzusos döntéshozatali mechanizmus felváltása a minősített többségi eljárással. Eltekintve annak az ironiájától, hogy pontosan azok a tagállamok akarják saját frusztrációjukat a szabályok megváltoztatásával orvosolni, amelyek a jogállamiságra hivatkozva oktatnak ki egyes új tagállamokat, valójában a minősített többségű döntéshozatal bevezetése nem feltétlenül vezetne jobb megoldásokhoz az uniós külpolitikában sem. Egyrészt azért, mert a gyors döntések nem feltétlenül jó döntések, másrészt azért, mert amit ma az ellenfeleink ellen használunk fel, azt legközelebb pont ellenünk használhatják majd fel. Ma vonzónak tűnhet a magyar vétót megkerülve szankciók alá helyezni az orosz atomipart, de ha legközelebb az európai cégek kínai befektetéseiről kell döntést hozni, már lehet, hogy hiányozna az egyhangúság, és akár egyes nagy tagállamok érdekei is sérülhetnek a döntéshozatal során.

A globális hatalmi viszonyok változásai nem Európa mellett szólnak. A multipolárisabb világ szükségképpen versengőbb is lesz, és felértékelődik a hagyományos, kemény biztonságpolitikai eszközök szerepe. Ezen a téren Európa nagyon rosszul áll, és nagyon rosszul is fog állni a következő években: az Ukrajnának átadott eszközök pótlását, illetve a saját védelmi képességek fejlesztését ugyanis egyszerre kellene megoldani abban a környezetben, ahol jelentős belső társadalmi változások zajlanak az uniós országaiban, és az államoknak számos új problémára kell igen költséges megoldásokat találniuk. Ha Európa közvetlen szomszédságában továbbra is erők maradnak a hagyományos kihívások, akkor elsősorban a saját, közvetlen területvédelemre alkalmas

képességek fejlesztését kell majd előtérbe helyezni, így az erőkiemelésre is alkalmas képességek háttérbe szorulhatnak a jövőben, megkérdőjelezve azt, mennyire is tud alakítója lenni Európa a világrend átalakulásának.

A katonai-biztonsági képességek mellett az EU-nak az önálló gondolkodás képességét is vissza kell szereznie. Az ukrajnai háború óta eltelt időben a stratégiai autonómiáról szóló vita megrekedt és jelentéktelenné vált, ráadásul azokat, akik felvetik az önálló európai érdekképviselő gondolatát, azonnal a transzatlanti érdekek árulójának, valamint az oroszok és a kínaiak székértőjének minősítik. Európa azonban nem Amerika, és Európának igenis vannak saját érdekei azon túl is, hogy szeretnénk, ha az amerikaiak megvédenének minket. Benjamin Franklin szerint, aki feladja szabadságát a biztonságért, valójában egyiket sem érdemli meg. Európa pedig éppen most adja fel gondolatai szabadságát is a biztonságért cserébe.

Ha az EU sikerrel akar részt venni a világrend átalakításában, szembe kell néznie a stratégiai autonómia kérdésével. Élénk és érdemi vitát kell folytatnunk arról, akarjuk-e vállalni az önállóság kockázatát, felelősségét és költségeit. Európának vannak jól azonosítható, saját érdekei, ezeket meg kell védenünk, és úgy kell fellépniünk a világban, hogy az saját érdekeinket szolgálja. Ha ezek az érdekek a barátaink és szövetségeseink érdekeivel is egybevágnak, annál jobb. De Európa érdekeit csak Európa védheti meg. Nem spórolhatjuk meg ezt az erőfeszítést. Persze lehet, hogy a vita eredménye az lesz: valójában Európa csak Amerika szárnyai alatt lehet tartósan biztonságban, és ez adott esetben a szabadságunk feladását is megéri. De erről csak akkor bizonyosodhatunk valóban meg, ha a vitát – az igazi európai, felvilágosult hagyományok szerint – már lefolytattuk.

### Felhasznált irodalom

- AGGESTAM, L. – HYDE-PRICE, A. (2019): Double Trouble: Trump, Transatlantic Relations and European Strategic Autonomy. *Journal of Common Market Studies*, 57(S1), 114–127. Online: <https://doi.org/10.1111/jcms.12948>
- ANDERLINI, J. – CAULCUTT, C. (2023): Europe Must Resist Pressure to Become „America’s Followers”, Says Macron. *Politico*, 2023. április 9. Online: [www.politico.eu/article/emmanuel-macron-china-america-pressure-interview](http://www.politico.eu/article/emmanuel-macron-china-america-pressure-interview)
- BALDWIN, D. A. (2020): *Economic Statecraft: A New Edition*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- BICCHI, F. (2011): The Union for the Mediterranean, or the Changing Context of Euro-Mediterranean Relations. *Mediterranean Politics*, 16(1), 3–19. Online: <https://doi.org/10.1080/13629395.2011.547365>

- BRENNER, T. (2023): Europe is Disastrously Split on China. *Foreign Policy*, 2023. április 12. Online: <https://foreignpolicy.com/2023/04/12/europe-china-policy-brussels-macron-xi-jinping-von-der-leyen-sanchez>
- BUSQUETS GUÀRDIA, A. – COOPER, C. (2023): The Delayed Impact of the EU's Wartime Sanctions on Russia. *Politico*, 2023. február 3. Online: [www.politico.eu/article/numbers-delayed-impact-eu-european-union-war-sanctions-russia-vladimir-putin](http://www.politico.eu/article/numbers-delayed-impact-eu-european-union-war-sanctions-russia-vladimir-putin)
- CADIER, D. (2022): France: What's Behind Macron's Russia Initiative? In KAEDING, M. – POLLAK, J. – SCHMIDT, P. (szerk.): *Russia and the Future of Europe*. Cham: Springer, 39–42. Online: [https://doi.org/10.1007/978-3-030-95648-6\\_10](https://doi.org/10.1007/978-3-030-95648-6_10)
- CHALMERS, J. – SIEBOLD, S. – EMMOTT, R. (2022): EU Agrees Sanctions „to Hurt Russia” over Ukraine Crisis. *Reuters*, 2022. február 22. Online: [www.reuters.com/world/europe/eu-envoys-discuss-scope-sanctions-after-russian-move-ukraine-regions-2022-02-22](http://www.reuters.com/world/europe/eu-envoys-discuss-scope-sanctions-after-russian-move-ukraine-regions-2022-02-22)
- CHARBONNEAU, B. (2017): Whose „West Africa”? The Regional Dynamics of Peace and Security. *Journal of Contemporary African Studies*, 35(4), 407–414. Online: <https://doi.org/10.1080/02589001.2017.1365117>
- CHON, G. (2022): Russia is Dry Run for Bigger China Sanctions Test. *Reuters*, 2022. február 25. Online: [www.reuters.com/markets/asia/russia-is-dry-run-bigger-china-sanctions-test-2022-02-25](http://www.reuters.com/markets/asia/russia-is-dry-run-bigger-china-sanctions-test-2022-02-25)
- COI, G. et al. (2022): The EU's Real Refugee Policy: Division and Delay. *Politico*, 2022. május 12. Online: [www.politico.eu/article/ukraine-war-refugees-europe-real-policy-brussels-migration-division-delay](http://www.politico.eu/article/ukraine-war-refugees-europe-real-policy-brussels-migration-division-delay)
- DAMEN, M. (2022): *EU Strategic Autonomy 2013–2023: From Concept to Capacity*. Online: [www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS\\_BRI\(2022\)733589](http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2022)733589)
- DETSCH, J. – MACKINNON, A. – GRAMER, R. (2023): Ukraine Has Shifted Europe's East-West Fault Line. *Foreign Policy*, 2023. március 29. Online: <https://foreignpolicy.com/2023/03/29/ukraine-russia-war-eastern-europe-european-leadership>
- Economist (2019): Emmanuel Macron Warns Europe: NATO is Becoming Brain-Dead. *The Economist*, 2019. november 7. Online: [www.economist.com/europe/2019/11/07/emmanuel-macron-warns-europe-nato-is-becoming-brain-dead](http://www.economist.com/europe/2019/11/07/emmanuel-macron-warns-europe-nato-is-becoming-brain-dead)
- EEAS (2016): *A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy*. Online: [www.eeas.europa.eu/eeas/global-strategy-european-unions-foreign-and-security-policy\\_en](http://www.eeas.europa.eu/eeas/global-strategy-european-unions-foreign-and-security-policy_en)
- EEAS (2022): *EU Strategy for Cooperation in the Indo-Pacific*. Online: [www.eeas.europa.eu/eeas/eu-strategy-cooperation-indo-pacific\\_en](http://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-strategy-cooperation-indo-pacific_en)
- EIU (2022): Energy Crisis Will Erode Europe's Competitiveness in 2023. *Economist Intelligence Unit*, 2022. október 13. Online: [www.eiu.com/n/energy-crisis-will-erode-europe-competitiveness-in-2023](http://www.eiu.com/n/energy-crisis-will-erode-europe-competitiveness-in-2023)
- Európai Bizottság (2019): *Speech by President-elect von der Leyen in the European Parliament Plenary on the Occasion of the Presentation of Her College of Commissioners and Their Programme*. Online: [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH\\_19\\_6408](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_19_6408)

- Európai Bizottság [é. n.]: *China*. Online: [https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/china\\_en](https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/china_en)
- Eurostat (2022): *EU Energy Mix and Import Dependency*. Online: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU\\_energy\\_mix\\_and\\_import\\_dependency](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_energy_mix_and_import_dependency)
- Eurostat (2023a): *EU Trade with Russia – Latest Developments*. Online: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?oldid=558089#:~:text=Since%20then%20imports%20from%20Russia,stood%20at%20%E2%82%AC6.0%20billion>
- Eurostat (2023b): *China–EU – International Trade in Goods Statistics*. Online: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=China-EU\\_-\\_international\\_trade\\_in\\_goods\\_statistics](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=China-EU_-_international_trade_in_goods_statistics)
- FABRY, E. (2021): *European Companies are Facing the Decoupling of China and the United States*. Paris: Institute Jacques Delors.
- FIOTT, D. (2021): *European Sovereignty: Strategy and Interdependence*. Paris: EU Institute for Strategic Studies.
- FIX, L. – MANKOFF, J. (2022): Europe Has to Step Up on Ukraine to Keep the US From Stepping Back. *Council on Foreign Relations*, 2022. december 9. Online: [www.cfr.org/article/europe-has-step-ukraine-keep-us-stepping-back](http://www.cfr.org/article/europe-has-step-ukraine-keep-us-stepping-back)
- HALBERSTAM, D. (2001): *War in a Time of Peace: Bush, Clinton and the Generals*. New York: Scribner.
- HIGASHINO, A. (2004): For the Sake of „Peace and Security”? The Role of Security in the European Union Enlargement Eastwards. *Cooperation and Conflict. Journal of the Nordic International Studies Association*, 39(4), 347–368. Online: <https://doi.org/10.1177/0010836704047579>
- HOWORTH, J. (2018): Strategic Autonomy and EU–NATO Cooperation: Threat or Opportunity for Transatlantic Defence Relations? *Journal of European Integration*, 40(5), 523–537. Online: <https://doi.org/10.1080/07036337.2018.1512268>
- ISCHINGER, W. (2022): Germany’s Ukraine Problem. *Foreign Affairs*, 2022. augusztus 10. Online: [www.foreignaffairs.com/germany/germanys-ukraine-problem](http://www.foreignaffairs.com/germany/germanys-ukraine-problem)
- JACOBSEN, J. (2018): Is European NATO Really Free-Riding? Patterns of Material and Non-Material Burden-Sharing after the Cold War. *European Security*, 27(4), 490–514. Online: <https://doi.org/10.1080/09662839.2018.1515072>
- JOHNSON, C. K. (2022): Why China Will Play It Safe: Xi Would Prefer Détente – Not War – with America. *Foreign Affairs*, 2022. november 14. Online: [www.foreignaffairs.com/china/why-china-will-play-it-safe](http://www.foreignaffairs.com/china/why-china-will-play-it-safe)
- KAMMER, A. (2021): *Europe’s Post-Pandemic Economic Challenges: Getting Fiscal Policy Right Will be Harder than Dealing with Inflation*. Washington, DC: IMF.
- KLUGE, J. – HERD, G. P. (2021): Russia and China Trade and Technology Dependence? *George C. Marshall European Center for Security Studies*, 2021. november 30. Online: [www.marshallcenter.org/en/publications/clock-tower-security-series/strategic-competition-seminar-series/russia-and-china-trade-and-technology-dependence](http://www.marshallcenter.org/en/publications/clock-tower-security-series/strategic-competition-seminar-series/russia-and-china-trade-and-technology-dependence)

- LIPPERT, B. – ONDARZA, N. v. – PERTHES, V. (2019): *European Strategic Autonomy: Actors, Issues, Conflicts of Interests*. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik.
- LYNCH, S. – GRIDNEFF, I. (2022): Europe's American President: The Paradox of Ursula von der Leyen. *Politico*, 2022. október 6. Online: [www.politico.eu/article/europe-american-president-paradox-ursula-von-der-leyen](http://www.politico.eu/article/europe-american-president-paradox-ursula-von-der-leyen)
- MACRON, E. (2017): Initiative pour l'Europe – Discours d'Emmanuel Macron pour une Europe souveraine, unie, démocratique. *Élysée*, 2017. szeptember 26. Online: [www.elysee.fr/emmanuel-macron/2017/09/26/initiative-pour-l-europe-discours-d-emmanuel-macron-pour-une-europe-souveraine-unie-democratique](http://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2017/09/26/initiative-pour-l-europe-discours-d-emmanuel-macron-pour-une-europe-souveraine-unie-democratique)
- MARTILL, B. – SUS, M. (2019): Great Expectations: The Brexit Moment in EU Security and Defence and the Return of the Capabilities–Expectations Gap. *Europe and the World*, 3(1), 1–17. Online: <https://doi.org/10.14324/111.444.cwlj.2019.18>
- MARTON P. (2024): Az Egyesült Államok kilátásai: geopolitikai versengés, nem hagyományos kihívások és elbizonytalanodó identitás. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 331–348.
- MAZARR, M. J. – HEATH, T. R. – CEVALLOS, A. S. (2018): *China and the International Order*. Santa Monica, CA: Rand Corporation. Online: <https://doi.org/10.7249/RR2423>
- MEARSHEIMER, J. J. (2010): The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia. *The Chinese Journal of International Politics*, 3(4), 381–396. Online: <https://doi.org/10.1093/cjip/poq016>
- MIKHELIDZE, N. (2009): After the 2008 Russia–Georgia War: Implications for the Wider Caucasus. *The International Spectator*, 44(3), 27–42. Online: <https://doi.org/10.1080/03932720903148807>
- MULLER, R. (2022): Slovakia Sends Its Air Defence System to Ukraine. *Reuters*, 2022. április 8. Online: [www.reuters.com/world/europe/slovakia-gives-s-300-air-defence-system-ukraine-prime-minister-2022-04-08](http://www.reuters.com/world/europe/slovakia-gives-s-300-air-defence-system-ukraine-prime-minister-2022-04-08)
- NÆSS-SCHMIDT, S. et al. (2022): *Impact of the Inflation Reduction Act on EU Competitiveness*. Copenhagen: Copenhagen Economics.
- N. RÓZSA E. (2024): Észak-Afrika: a Magreb, azaz „a hely, ahol a nap lenyugszik”. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 261–279.
- ORBIE, J. – DE VILLE, F. (2020): *Impact of the Corona Crisis on EU Trade Policy: Our Five Cents to the Debate*. Ghent: Ghent University Centre for EU Studies.
- PAULSON, H. M. (2023): America's China Policy is Not Working: The Dangers of a Broad Decoupling. *Foreign Affairs*, 2023. január 26. Online: [www.foreignaffairs.com/china/americas-china-policy-not-working](http://www.foreignaffairs.com/china/americas-china-policy-not-working)
- PIETRALUNGA, C. – RICARD, P. (2022): Macron Hopes for Negotiations between Russia and Ukraine. *Le Monde*, 2022. október 13. Online: [www.lemonde.fr/en/international/article/2022/10/13/emmanuel-macron-hopes-for-negotiations-between-russia-and-ukraine\\_6000156\\_4.html](http://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/10/13/emmanuel-macron-hopes-for-negotiations-between-russia-and-ukraine_6000156_4.html)

- POHORILOV, S. (2023): Yermak-McFaul Expert Group Plans to Strengthen Sanctions on Russia Action Plan 2.0. *Ukrainska Pravda*, 2023. április 25. Online: [www.pravda.com.ua/eng/news/2023/04/25/7399330](http://www.pravda.com.ua/eng/news/2023/04/25/7399330)
- PORTELA, C. et al. (2021): Consensus Against All Odds: Explaining the Persistence of EU Sanctions on Russia. *Journal of European Integration*, 43(6), 683–699. Online: <https://doi.org/10.1080/07036337.2020.1803854>
- PREM, P. – CHO, S. (2023): Russian Oil Still Powering Europe's Cars With Help of India. *Bloomberg*, 2023. április 28. Online: [www.bloomberg.com/news/articles/2023-04-28/russian-oil-is-still-powering-europe-s-cars-with-help-of-india](http://www.bloomberg.com/news/articles/2023-04-28/russian-oil-is-still-powering-europe-s-cars-with-help-of-india)
- RACHMAN, G. (2009): Kissinger Never Wanted to Dial Europe. *The Financial Times*, 2009. július 22. Online: [www.ft.com/content/c4c1e0cd-f34a-3b49-985f-e708b247eb55](http://www.ft.com/content/c4c1e0cd-f34a-3b49-985f-e708b247eb55)
- RÁCZ A. (2024): Oroszország: az egykori kihívó magányossága. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világtrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 153–179.
- RENSMANN, L. (2004): Collective Guilt, National Identity, and Political Processes in Contemporary Germany. In BRANSCOMBE, N. R. – DOOSJE, B. (szerk.): *Collective Guilt: International Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 169–190. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139106931.012>
- Reuters (2022a): France's Macron Says There is Chance for Peace in Ukraine. *Reuters*, 2022. október 24. Online: [www.reuters.com/world/europe/frances-macron-says-there-is-chance-peace-ukraine-2022-10-23](http://www.reuters.com/world/europe/frances-macron-says-there-is-chance-peace-ukraine-2022-10-23)
- Reuters (2022b): Macron Says New Security Architecture Should Give Guarantees for Russia. *Reuters*, 2022. december 3. Online: [www.reuters.com/world/europe/macron-says-new-security-architecture-should-give-guarantees-russia-2022-12-03](http://www.reuters.com/world/europe/macron-says-new-security-architecture-should-give-guarantees-russia-2022-12-03)
- Reuters (2023a): Denmark to Send Artillery to Ukraine, Delaying Own Build-Up. *Reuters*, 2023. január 19. Online: [www.reuters.com/world/europe/denmark-send-artillery-ukraine-delaying-own-build-up-2023-01-19](http://www.reuters.com/world/europe/denmark-send-artillery-ukraine-delaying-own-build-up-2023-01-19)
- Reuters (2023b): Norway's Oil and Gas Tax Revenue Soars to Record \$89 Bln. *Reuters*, 2023. január 26. Online: [www.reuters.com/business/energy/norways-oil-gas-tax-revenue-soars-record-89-bln-2023-01-26](http://www.reuters.com/business/energy/norways-oil-gas-tax-revenue-soars-record-89-bln-2023-01-26)
- SCHOLZ, O. (2022): *Policy Statement by Olaf Scholz, Chancellor of the Federal Republic of Germany and Member of the German Bundestag, 27 February 2022 in Berlin*. Online: [www.bundesregierung.de/breg-en/news/policy-statement-by-olaf-scholz-chancellor-of-the-federal-republic-of-germany-and-member-of-the-german-bundestag-27-february-2022-in-berlin-2008378](http://www.bundesregierung.de/breg-en/news/policy-statement-by-olaf-scholz-chancellor-of-the-federal-republic-of-germany-and-member-of-the-german-bundestag-27-february-2022-in-berlin-2008378)
- SGRAVATTI, G. et al. (2023): *National Fiscal Policy Responses to the Energy Crisis*. Brussels: Bruegel.

- STAHL, B. – LUCKE, R. – FELFELI, A. (2016): Comeback of the Transatlantic Security Community? Comparative Securitisation in the Crimea Crisis. *East European Politics*, 32(4), 535–546. Online: <https://doi.org/10.1080/21599165.2016.1231670>
- SULLIVAN, A. (2022): Russian Gas in Germany: A 50-Year Relationship. *DW*, 2022. szeptember 3. Online: [www.dw.com/en/russian-gas-in-germany-a-complicated-50-year-relationship/a-61057166](http://www.dw.com/en/russian-gas-in-germany-a-complicated-50-year-relationship/a-61057166)
- SVERDRUP-THYGESON, B. – LANTEIGNE, M. – SVERDRUP, U. (2016): „For Every Action...” *The American Pivot to Asia and Fragmented European Responses*. Oslo: Norwegian Institute of International Affairs.
- SZENES Z. (2015): Közös európai haderő? *Nemzet és Biztonság*, 8(2), 2.
- TAN, Y. (2021): How the WTO Changed China: The Mixed Legacy of Economic Engagement. *Foreign Affairs*, 90(2).
- TIDEY, A. (2022): EU Defence Stockpiles „Almost Empty” Despite Increase in Spending, Borrell Warns. *Euronews*, 2022. december 8. Online: [www.euronews.com/my-europe/2022/12/08/eu-defence-stockpiles-almost-empty-despite-increase-in-spending-borrell-warns](http://www.euronews.com/my-europe/2022/12/08/eu-defence-stockpiles-almost-empty-despite-increase-in-spending-borrell-warns)
- TVP World (2023): Polish PM Discusses Ukraine, Transatlantic Ties in Washington. *TVP World*, 2023. április 13.
- UGRÓSDY M. – REINITZ K. (2017): Végül megkaptuk, amit kértünk: Közép-Európa és az Egyesült Államok Barack Obama elnöksége alatt. *Külgügyi Szemle*, 16(ksz.), 91–107.
- VÖRÖS G. (2017): Barack Obama külpolitikai hagyatéka Ázsiában. *Külgügyi Szemle*, 16(ksz.), 145–164.
- VÖRÖS Z. – HORVÁTH L. (2024): Dominancia és függés? – Kína az átalakuló nemzetközi térben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 37–60.
- VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (2024): Az átalakuló világrend és a pólusok elmélete. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 11–35.
- WANG, D. (2023): China’s Hidden Tech Revolution: How Beijing Threatens US Dominance. *Foreign Affairs*, 2023. február 28. Online: [www.foreignaffairs.com/china/chinas-hidden-tech-revolution-how-beijing-threatens-us-dominance-dan-wang](http://www.foreignaffairs.com/china/chinas-hidden-tech-revolution-how-beijing-threatens-us-dominance-dan-wang)
- White House (2022): *National Security Strategy*. Washington, DC: The White House.



## Törökország felemelkedése és szerepe a kibontakozó új világrendben



### Absztrakt

*Abogy a világgazdaság súlypontja nyugatról keletre tolódik, és a nemzetközi rendszer az új hatalmak felemelkedése miatt egyre inkább többpólusúvá válik, az Eurázsia-koncepció a geopolitikai egyensúly szempontjából a Nyugat ellensúlyaként vagy alternatívájaként jelenik meg. Törökország azon országok egyike, amelyeket ez az új geopolitikai valóság a leginkább érint, nemcsak azért, mert földrajzilag az eurázsiai szuperkontinens közepén helyezkedik el, hanem amiatt is, mert különösen az elmúlt évtizedben úgy döntött, hogy stratégiai kapcsolatainak fejlesztésébe kezd a feltörekvő eurázsiai hatalmakkal. Jelen tanulmányban kísérletet teszünk azon dinamikák feltárására, amelyek a török kormány Eurázsia felé irányuló geopolitikai kilátásait alakították a globális politikai és gazdasági egyensúlyok jelenlegi változásai fényében.*

*Ami a török gazdaságot illeti, a londoni székhelyű Standard Chartered multinacionális banki és pénzügyi szolgáltató cég 2015-ös jóslata szerint 2030-ra a világ ötödik legnagyobb gazdaságává válik (Daily Sabah 2019), ami habár most nem feltétlenül tűnik reálisnak, jól jelzi azt a potenciált, amellyel az ország rendelkezik. Emellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az orosz–ukrán konfliktusban Törökország az elhúzódó háború egyik legfontosabb szereplőjévé vált, ugyanis számos fronton érintett, kezdve az Ukrajnával közös biztonsági együttműködéstől az Oroszországgal folytatott energiaügyi együttműködésen át a Kijev és Moszkva közötti diplomáciai közvetítői szerepéig. A török diplomácia volt az, amely megkönnyítette a gabonaszállítás újraindulását Ukrajna kikötőiből 2022. augusztus 1-jén, a háború kezdetét követően először. A konfliktusnak ez az egyre inkább proaktív megközelítése nagy lehetőségeket, de egyben kihívásokat is jelent Törökország számára. Ankara régóta igyekszik kihasználni stratégiai pozícióját Európa és Ázsia interkontinentális kereszteződésében, valamint hangsúlyozni az összeköttetés fontosságát. Funkcionálisan Törökország megkerülhetetlen tranzitfolyosóként szolgál az olyan kulcsfontosságú erőforrások számára, mint az energia- és élelmiszer-ellátás, és ez a folyosó még jelentősebbé vált, tekintettel az orosz–ukrán háború okozta gazdasági és kereskedelmi zavarokra.*

*Ezenfelül rávilágítunk arra a fontos tényre is, hogy Törökország mára már meghatározó tényező a globális energiapiacra, és az energiabiztonság területén is egyre előkelőbb pozíciót foglal el.*

*Napjainkban már nemcsak kulturális értelemben számít a Kelet és a Nyugat kapujának, hanem mind gazdasági vonatkozásaiban, mind az energiaellátás terén nélkülözhetetlen szereplővé lépett elő. Végezetül, Törökország kapcsolatait is górcső alá vesszük, mivel a közel-keleti és afrikai országokkal való relációi egyre inkább előtérbe kerülnek.*

## **A „hagyományos” török külpolitika**

A török külpolitika elsődleges prioritása az ország biztonságának és érdekeinek megővése. Ennek megfelelően a török külpolitika alapelvei közé tartozik a függetlenség és a szuverenitás megőrzése. Az is szembeűnő, hogy az ország egyensúly kialakítására törekszik a kapcsolataiban, ami miatt korántsem meglepő, hogy fontos szerepet játszik a Közel-Keleten és a muszlim világban, fenntartja és gyakran hangsúlyozza jelentőségét a NATO-ban,<sup>1</sup> emellett az Európai Unióval, az afrikai országokkal való kapcsolatok elmélyítésében is érdekelt, és szoros együttműködést folytat a világ vezető hatalmaival, köztük az Egyesült Államokkal, Oroszországgal és Kínával is.

A török külpolitika folyamatosan komplex kihívásokkal szembesül, beleértve a területi konfliktusokat, a terrorizmust (PKK és YPG) és a menekült-, illetve migrációs válságot.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Recep Tayyip Erdoğan török elnök többször is kinyilvánította, hogy blokkolja Svédország és Finnország NATO-hoz való csatlakozási kérelmét, és kijelentette, hogy addig nem hagyja jóvá kérésüket, amíg a két skandináv ország be nem váltja az Ankarának tett ígéreteit. Finnország 2023. április 4-én viszont csatlakozott a szervezethez, de Svédország csak hosszas egyeztetéseket követően tudott megfelelni az Ankara által támasztott elvárásoknak. Ennek előzménye, hogy 2020 júliusában Törökország élesen bírálta a svéd külügyminiszter és a Kurdisztáni Munkáspárt (PKK) szíriai ága, a Kurd Népvédelmi Egységek (YPG/PKK) közötti videómegbeszélést. A török külügyminisztérium szerint az incidens „fontos kérdéseket vet fel Svédországnak a terrorizmus elleni küzdelem prioritásként való megközelítésével kapcsolatban”. Fontos tudni, hogy Svédország szövetségbe való felvételéhez mind a 30 NATO-tagállam egyhangú támogatására van szükség, így Törökországtiltakozhatott, sőt meg is akadályozhatta volna az északi ország csatlakozását. Ankara az elmúlt néhány évben bírálta a NATO-t, amiért tagjai nem minden ügyben kerültek egy hullámhosszra. Narratívája szerint a szövetség nem veszi eléggé figyelembe Törökország biztonsági aggályait, annak ellenére, hogy az ország több évtizede tanúsít hűséget hozzá. Mindezekről függetlenül az elemzők szerint is csak idő kérdése, hogy Svédország NATO-tagállammá váljon (lásd Al-Hurra 2022), ehhez már Törökország is hozzájárult.

<sup>2</sup> Az Európa és Ázsia metszéspontjában fekvő ország a legtöbb szíriai menekültet fogadta be az egész világon, és ők teszik ki Törökország teljes menekültpopulációjának túlnyomó részét, mivel a Törökországban tartózkodó négymillió menekültből hivatalosan több mint három és fél millió szíriai állampolgár. A török belügyminisztérium állítása szerint azonban az országukban tartózkodó menekültek száma jóval magasabb, és megközelítőleg eléri a hatmillió főt. A legfrissebb információk szerint időnként kialakulnak feszült helyzetek utóbbiak és a helyi lakosság között. Lásd PÉNZVÁLTÓ 2022; PETILLO 2022; TÁRIK 2022.

Ennek ellenére a török kormány elkötelezett a régió békéjének és stabilitásának fenntartása iránt, és folyamatos erőfeszítéseket tesz a konfliktusok diplomáciai megoldásának előmozdítása érdekében, habár sok esetben ennek pont az ellenkezője<sup>3</sup> valósul meg.

A török külpolitika már hosszú ideje kiemelkedő szerepet játszik az úgynevezett MENA-régióban,<sup>4</sup> ahol az ország részt vesz és olykor közvetít a békeszerződések tárgyalásaiban, és együttműködést folytat a térség országaival. Törökország emellett megkerülhetetlen tényező a muszlim világban, ahol a török állam fennállása óta hegemóniára törekszik a vallási és kulturális kérdésekben, és ebben a tekintetben versenyt folytat a régió másik két dominanciára törő országával, Szaúd-Arábiával és Iránnal.

A török külpolitika képes volt adaptálódni a változó globális helyzethez, és ha szükség volt rá, akkor stratégiáját is módosította annak érdekében, hogy megfelelő módon reagáljon a folyamatosan változó kihívásokra és lehetőségekre. A török kormány a pragmatizmus jegyében folytatja külpolitikáját, és hozzáállásának legfőbb motiválója, hogy mindenekelőtt nemzeti érdekeinek védelmét garantálja.

### **A török külpolitika eurázsiai dimenziója**

Az Eurázsia geopolitikai helyzetében 2007 után végbemenő figyelemre méltó változások a török külpolitikára is jelentős hatást gyakoroltak. Először is, főként a 2000-es évek lenyűgöző gazdasági növekedésének köszönhetően, Törökország maga is a világ egyik „új hatalma” lett, ahogy azt nyugati politikusok is elismerték (ASHTON 2010).

Fontos megemlíteni, hogy a kapcsolatok elmélyítésében érdekelt a BRICS-államokkal<sup>5</sup> és más hasonló csoportosulásokkal, és alapvető elvárás az országgal szemben, hogy növelje globális gazdasági befolyását a következő néhány évtizedben (WELCH 2013). Továbbá az a tény, hogy Törökország természetes hídként működik az ázsiai és az európai területek között, ténylegesen is eurázsiai országgá teszi. Különösen a hidegháború utáni időszakban vált egyre láthatóbbá a török külpolitikának ez az eurázsiai pillére, mivel az ország földrajzilag közel volt az eurázsiai szuperkontinens számos alrégiójához. Végül pedig az Igazság és Fejlődés Pártja (AKP) alá tartozó török kormányok különös jelentőséget tulajdonítottak a kapcsolatok erősítésének az olyan feltörekvő eurázsiai hatalmakkal, mint Kína, Oroszország és India.

<sup>3</sup> A régió békéjének kialakításáért folytatott törekvések sok esetben hosszan elnyúló konfliktusokhoz vezetnek, amelyek során a diplomáciai megoldások a háttérbe szorulnak. Lásd kurdkérdés.

<sup>4</sup> Angol betűszó: MENA (Middle East and North Africa), jelentése: Közel-Kelet és Észak-Afrika.

<sup>5</sup> BRICS-államok 2023 decemberéig: Brazília, Oroszország, India, Kína és a Dél-afrikai Köztársaság.

Ez a három tényező hozzájárult ahhoz, hogy Törökország a 21. században az eurázsiai politikai és gazdasági szintén befolyásos szereplővé vált.

Nem elhanyagolható tény, hogy regionális befolyásához jelentősen hozzájárult, hogy az AKP elitje újradefiniálta az ország geopolitikai identitását Ahmet Davutoğlu korábbi török külügyminiszter és miniszterelnök nézeteivel összhangban (ERŞEN 2014). Már 2009-es külügyminiszteri kinevezése előtt is nagy hatást gyakorolt Davutoğlu többoldalú külpolitikai elképzelése az AKP-kormányok politikájára, amely magában foglalta a szomszédos országokkal kapcsolatos problémák megoldását és Törökország befolyásának megerősítését a regionális és globális kérdésekben. Davutoğlu személyes érdeklődése a hagyományos geopolitikai elméletek iránt és különösen az, hogy Törökországot a világpolitika „központi országaként” ábrázolja, rávilágít a török külpolitika eurázsiai dimenziójára. Meg kell azonban jegyezni, hogy Euráziával kapcsolatos várakozása merőben különbözik elődjeitől, akik általában inkább Oroszországhoz, Közép-Ázsiához és a Kaukázushoz, azaz a volt szovjet térséghez kötötték a régiót. Velük szemben Davutoğlu gyakran úgy emlegette Törökországot „mint nagy országot Afroeurázsia hatalmas szárazföldjének közepén” (ERŞEN 2014).

### **A török–kínai viszony alakulása**

A török–kínai viszony jelentősnek mondható, és a két ország között számos együttműködés alakult ki az elmúlt évek során (HORVÁTH 2020). Ami a múltat illeti, az első világháború után Törökország és Kína is erőfeszítéseket tett a kétoldalú kapcsolatok kialakítására, majd 1934-ben baráti és kereskedelmi szerződést írtak alá. Ezt követően Kína 1935-ben nagykövetet küldött Ankarába, 1940-ben pedig egy török nagykövet ment Kínába. 1949-ben, a Népköztársaság megalakulása után azonban Törökország nagykövetsége Tajvanra költözött, és megszakadt a kapcsolat Törökország meg a szárazföldi Kína között. A koreai háború is fontos szerepet játszott a két ország viszonyának alakulásában. Törökország Dél-Korea oldalán harcolt, és mint ilyen szembekerült Kínával a konfliktus során. Törökország más nyugati országokkal együtt 1971-ben elismerte a Népköztársaságot. Az 1970-es évek azonban nem mutattak jelentős javulást a kétoldalú kapcsolatokban (FIDAN 2013).

Az 1980-as törökországi katonai puccs után azonban Kenan Evren elnök 1982-ben hivatalos látogatást tett Kínában, Pekingben és Sanghajban (FIDAN 2013). Meg kell jegyezni, hogy Evren látogatásának célja az volt, hogy javítsa Törökország gazdasági relációit a nem nyugati országokkal, mivel a puccs elszigetelte országát a Nyugattól.

A Szovjetunió összeomlását és a hidegháború végét követően a Törökország és Kína közötti viszony új jelentőségre tett szert. Teng Hsziao-ping vezető Mao halála után

szabadabb piaci irányba mozdította el Kína gazdaságát, ami fontossá tette országát Törökország számára a kereskedelem és a befektetések szempontjából. Az 1990-es években mindkét fél hivatalos látogatást tett egymásnál magas rangú tisztviselőkön keresztül, majd a 2000-es években fordulóponthoz érkezett, amikor a gazdasági kapcsolatok olyan gyorsan javultak a felek között, hogy Kína Törökország harmadik legnagyobb kereskedelmi partnerévé vált rövid időn belül (FIDAN 2013). Továbbá 2010-ben a kínai miniszterelnök hivatalos törökországi látogatása során bejelentették a török–kínai stratégiai partnerség létrejöttét. A két ország ekkor nyolc együttműködési megállapodást írt alá többek között a kereskedelem, a vasútépítés, az infrastruktúra, a kommunikáció és a kulturális cserék területén (China Daily 2010). A köteléket erősítette, hogy Kína támogatta Törökország megválasztott kormányát a 2016-os puccskísérlet után, amit Csang Ming külügyminiszter-helyettes három héttel későbbi gyors látogatása is mutatott (JIN 2016).

Az elmúlt években jelentősen javult a török–kínai reláció a gazdasági, a kereskedelmi, a turisztikai és a közlekedési szektorban. A bilaterális kereskedelmi volumen 2021-ben 32 milliárd dollár volt, szemben a 2001-es 1 milliárd dollárral. Törökországnak azonban kereskedelmi deficitje van Kínával szemben – az import értéke nagyjából kilencszerese a török export értékének (TEMİZ 2022). 2019-ben a teljes kereskedelmi volumen legnagyobb részét a mintegy 7 milliárd USA-dollár értékű beruházási javak tették ki. A második helyen a gépek és az elektromos cikkek állnak, körülbelül 6 milliárd dollár értékben. Kínával és Oroszországgal összehasonlítva az EU volt Törökország legnagyobb export- és importpartnere 2021-ben. Törökország importjának hozzávetőleg 33%-a származott abból az EU-ból, amely az ország exportjának 41%-át tette ki (TEMİZ 2022). Ezzel szemben a Kínába irányuló török export az ország teljes exportvolumenének mindössze 2%-át jelentette 2021-ben. Az egyes országok közül azonban Kína volt Törökország legnagyobb importpartnere. Továbbá elmondható, hogy a távol-keleti országnak is fontos Törökország, mivel ez utóbbi a NATO tagjaként és a Keletet és Nyugatot összekötő országgént számos előnyt kínál a kínaiaknak az EU-hoz, a Közel-Kelethez és Észak-Afrikához, valamint a Kaukázushoz és a Balkánhoz való hozzáférése tekintetében.

### **A török gazdaság 20–21. századi vonatkozásai**

Törökország fiatal, dinamikus és növekvő gazdaság, amely hatalmas lehetőségeket kínál a külföldi befektetések számára, ez azonban korántsem volt mindig így. A Török Köztársaság 1923-as megalapításakor az ország jóformán ipar nélkül funkcionált

és a lakosság döntő többsége mezőgazdaságból élt. Ez elegendő volt ahhoz, hogy viszonylagos jólét alakuljon ki, amely egészen a nagy gazdasági világválságig tartott. Ez utóbbi történés azonban súlyos csapást mért az egész országra, és ettől fogva a kormány sokkal nagyobb szerepet vállalt a gazdasági koncepció kidolgozásában, de az ország működésére általánosságban véve a kiegyensúlyozatlanság volt jellemző. Az állami vállalatok nem voltak költséghatékonyak, és ez a helyzet egészen a 20. század utolsó harmadáig fennállt. Az 1980-as években viszont változások álltak be, és a Süleyman Demirel vezette török kormány megnyitotta az utat az exportvezérelt növekedés előtt. A nagy horderejű reformprogramot a miniszterelnök-helyettes, Turgut Özal tervezte meg, és stratégiájának köszönhetően liberalizálták a gazdaságot. Ennek megfelelően ösztönözték a közvetlen külföldi befektetéseket, megreformálták az adórendszert, bővítették a magánszektor, és ettől a ponttól kezdve Törökország nem elhanyagolható TFP-növekedést<sup>6</sup> mutatott. Ezután viszont hanyatlás következett be, és az 1990-es évekbeli válságnál talán még súlyosabb volt a 2001-es (MACOVEI 2009: 4–5). Ám ezt az időszakot viszonylag hamar átvészelték, és rövid időn belül fellendültek a külföldi és hazai beruházások, növelve a termelékenységet és a valós konvergenciát. A különböző kormányok 2001 óta olyan jelentős és impozáns strukturális reformokat hajtottak végre, amelyeket a nemzetközi közösség is elismert. A török gazdaság felzárkózási folyamata jelentősen felgyorsult 2002 és 2007 között, amikor is a reál-GDP átlagosan évi 6,8%-ot növekedett (MACOVEI 2009: 9).

2016-ban újabb válságot élt meg a török gazdaság, amelynek előzménye a terror-támadások<sup>7</sup> okán bekövetkezett visszaesés a turizmusban és a 2016. július 15-én kezdődő puccskísérlet,<sup>8</sup> amelyet azonban sikeresen átvészelt, és fokozatosan visszanyerte erejét. A gyors talpra állás számos tényezőnek köszönhető. Ahogy említettük, az ország területileg Eurázia gazdasági és politikai térségének középpontjában áll. Közelsége a Balkánhoz és Európa többi részéhez, valamint a különböző feltörekvő közlekeleti és közép-ázsiai piacokhoz jelentős üzleti potenciált rejt magában, aminek

<sup>6</sup> TFP: *total factor productivity* (teljes tényezőtermelékenység).

<sup>7</sup> 2015-ben és 2016-ban több terrortámadás rázta meg az országot. Lásd UNICEF 2016.

<sup>8</sup> 2016. július 15-én a Török Fegyveres Erők egyik csoportja puccsot kísérelt meg állami intézmények, köztük a kormány és Recep Tayyip Erdoğan elnök ellen. A csoport Ankarában, Isztambulban, Marmarisban és még több helyen megkísérelte átvenni az irányítást, de kudarcot vallott, miután az államhoz hű erők legyőzték. A puccsban részt vevők a szekularizmus erózióját, a demokratikus uralom felszámolását, az emberi jogok figyelmen kívül hagyását és Törökország hitelességének a nemzetközi szinten való elvesztését hangsúlyozták. A kormány szerint a puccs vezetői kapcsolatban álltak azzal a Gülen-mozgalommal, amelyet a Török Köztársaság terrorszervezetnek minősít. Lásd KINNEY 2016.

következményeként napjainkra meghatározó befektetési célponttá és export-kereskedelmi platformmá vált. Ennek megfelelően az ország nemzetközi megítélése évről évre pozitívabb. Olyan vállalatok választották regionális bázisként, mint a Coca-Cola, a GE, a Microsoft, a Procter & Gamble vagy a Philip Morris (ARGÜDEN 2007: 1). Ezenfelül mára a különféle iparágakban is gyártási központnak számít, különösen az autóiparban, ahol a jelenlegi török kormány tervei szerint a következő 10 évben Európában vezető, globális szinten pedig az öt legnagyobb autógyártó nemzet egyikévé szeretne előlépni (Hürriyet Daily News 2021).

### **Gazdasági kihívások napjainkban: inflációs problémák**

Törökország hiába rendelkezik jelentős gazdasági potenciállal és javult a nemzetközi megítélése, gazdasági helyzete jelenleg korántsem tekinthető biztatónak. Az ország súlyosan eladósodott a nemzetközi befektetőkkel szemben – a legfrissebb adatok szerint 451 milliárd dollár értékű adósság terheli. Rövid távú külső államadóssága pedig 185,3 milliárd dollár (KUBILAY 2022). Ezek a rossz mutatók részben a magas energia- és nyersanyagárak miatt alakultak ki, amit tovább súlyosbított Oroszország ukrajnai inváziója. Törökország folyó fizetési mérlege tartós hiányt mutat. Az importárúk magasabb költsége nem fékezte kellően a keresletet, és a török munkaerő alacsonyabb költsége nem biztosított kellő versenyelőnyt a hazai iparnak a folyó fizetési mérleg hiányának javításához.

A GDP-számításokat 2008-ban és 2016-ban is jelentősen felfelé módosították, de az új adatsorok nem tekinthetők megbízhatónak, ami miatt a központi kormányzat, a jegybank és a nem pénzügyi reálszektor keményvalutában denominált kötelezettségeinek GDP-hez viszonyított aránya nehezen megbecsülhető. Ami a külső hitelfelvételt illeti, a török gazdaságot csak valamivel jobb helyzetben lévőnek minősítik, mint Srí Lankáét és Libanont, és egy csoportba helyezik Egyiptomével és Pakisztánéval. Törökország hosszú lejáratú, devizában denominált államadósságának hitelminősítése a Moody's szerint B3, amely a legalacsonyabb az elmúlt 30 évben (KUBILAY 2022). A külföldi államok és a befektetők számára a legfontosabb kérdés az, hogy Törökország képes lesz-e időben kiváltani külső adósságát anélkül, hogy problémákba ütközne.

Negatív fejlemény, hogy a 2021 vége óta tartó kamatsökkentési ciklus valutaválsághoz vezetett, amely 2022 októberében 24 éves csúcsra, 85,5%-ra emelte az inflációt. Míg ez utóbbi adat nagyrészt a bázishatások miatt 2022 decemberében 64,3%-ra

mérséklődött,<sup>9</sup> addig a közgazdászok az Ankara által vártnál lassabb csökkenésre számítanak. Törökország inflációja 2023-ban várhatóan 42,5%-ra csökken (Reuters 2023). Emellett a török jegybank 2022-ben 5 százalékponttal csökkentette az alapkamatot, amely a magas infláció ellenére 9%-ra csökkent. Ezzel szemben a központi bankok világszerte kamatot emeltek a megugró infláció elleni küzdelem érdekében (Time 2023). Elemzők szerint a jelenlegi kormány valószínűleg folytatja unortodox politikáját, és a központi bank továbbra is alacsonyan tartja majd a kamatokat, még akkor is, ha az infláció továbbra is magas szinten lesz (Reuters 2023).

### **Az ország külkereskedelme és exportja**

Az egyre intenzívebbé váló török exporttörekvések mögött dinamikus, lehetőségekkel teli gazdaság áll. Ezt mindenképpen segíti a permanens növekedésben lévő 85 milliós lakosság, az előregedő munkaerő folyamatos pótlása, továbbá azon gazdasági szektorok versenyképessége, amelyek elengedhetetlenül fontosak a török export kiváló teljesítményének fenntartásához (SZIGETVÁRI 2013: 145). Törökország tradicionális exporttermékeit a mezőgazdasági és textilipari termékek jelentették. Szigetvári (SZIGETVÁRI 2013: 145) leírja, hogy „ezen ágazatok exportja – különösen az 1980-as évek liberalizációja után – jelentős növekedésnek indult. Mind az agrár-, mind a textilipari termékek esetében komoly szerepe volt a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésében az európai országokban élő törököknek, akik sokszor az anyaországba hazautalt tőkéjükkel a termelőüzemek létrehozásában is jelentős részt vállaltak.” E két ágazat termékei ma is fontos exporttermékek, de mára az igazi húzóágazat az elektronikai szektor (a teljes export 9,2%-a 2021-ben) és a járműgyártás lett (a teljes export 11,1%-a 2021-ben) (SZIGETVÁRI 2013: 145; Hürriyet Daily News 2021; WORKMAN 2022).

Ez utóbbival összefüggésben fontos megemlíteni még, hogy a szakértők szerint a következő évtizedben Törökország az elektromos járművek gyártásának legnagyobb központjává válik majd (PRETE 2022; Hürriyet Daily News 2021). Az ország első saját gyártású elektromos autója 2022 végén jelent meg a piacon, amivel kapcsolatban a török elnök korábban elmondta: „Célunk, hogy Törökország az elektromos autók gyártása területén Európa vezető szereplője, és a világ top öt gyártó országának egyike legyen a következő tíz évben.” (PRETE 2022; Hürriyet Daily News 2021)

<sup>9</sup> Néhány közgazdász megkérdőjelezte az állami intézetek adatait. A független akadémikusokból és szakértőkből álló Inflációs Kutatócsoport azt állítja, hogy Törökország valódi inflációs rátája 2022 decemberében 135,55% volt. Lásd Time 2023.

1. táblázat. *Top 10 török termékcsoport a 2021-es exportot tekintve*

| <i>Termékcsoport</i>                                                                      | <i>Érték (milliárd USD)</i> | <i>Százalékos részesedés a teljes exportot tekintve</i> |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------|---------------------------------------------------------|
| Járművek                                                                                  | 25,0                        | 11,0%                                                   |
| Elektronikai termékek<br>(például számítógépek)                                           | 20,8                        | 9,2%                                                    |
| Vas, acél                                                                                 | 17,1                        | 7,6%                                                    |
| Elektromos berendezések                                                                   | 12,0                        | 6,3%                                                    |
| Drágakövek, nemesfémek                                                                    | 11,0                        | 4,9%                                                    |
| Kötött vagy horgolt ruházat, kiegészítők                                                  | 10,8                        | 4,8%                                                    |
| Műanyagok, műanyagból készült termékek                                                    | 10,0                        | 4,4%                                                    |
| Vasból vagy acélból készült termékek                                                      | 8,8                         | 3,9%                                                    |
| Üzemanyag, például olaj                                                                   | 8,5                         | 3,8%                                                    |
| Nem kötött vagy horgolt ruházat, kiegészítők                                              | 7,5                         | 3,3%                                                    |
| Összes export                                                                             | 225,4                       | 100,0%                                                  |
| A 10 legnagyobb termékcsoport a 2021-es törökországi export háromötödét (58,4%) tette ki. |                             |                                                         |

*Forrás: WORKMAN 2022; saját összeállítás*

Kijelenthető, hogy az ukrajnai orosz invázió a török gazdaságra is jelentős hatást gyakorol. Ankara kétértelmű politikája, amely szerint támogatja az ukrán hadsereget, de nem csatlakozik az Oroszország elleni nyugati szankciókhoz, azt a helyzetet idézte elő, hogy Törökország jelentős profitot termelt, mivel „kereskedelmi platformként” funkcionált a szankciók sújtotta Oroszország és a Nyugat között (BUYUK 2023). Ennek értelmében az Oroszországba irányuló török export 6 milliárd dollárt tett ki (a teljes török export kb. 3%-a) 2022-ben. A legnagyobb tételek a gyümölcsök, a zöldségek, a textilek és az autóalkatrészek voltak (TUSIAD 2023).

Emellett az ország vezetése továbbra is az egyensúly fenntartására törekszik a külkereskedelmi partnereket tekintve, ugyanis célja, hogy növelje az exportot a vezető piacokra, de az olyan hagyományos kereskedelmi partnerségeket is fontosnak tartja, amelyet például a déli szomszéd Irakkal ápol az ország. 2022-ben Törökország fő exportpartnere Németország volt 21,15 milliárd dollárral. Németországot az USA követi 16,88 milliárd dollárral, majd Irak következik 13,75 milliárd dollárral, az Egyesült Királyság 13,11 milliárd dollárral, Olaszország pedig 12,35 milliárd dollárral (Hürriyet Daily News 2023).

2. táblázat. *Törökország legfőbb exportpartnerei 2022-ben*

| <i>Törökország főbb exportpartnerei 2022-ben</i> | <i>Az export értéke (milliárd USD)</i> |
|--------------------------------------------------|----------------------------------------|
| Németország                                      | 21,15                                  |
| Egyesült Államok                                 | 16,88                                  |
| Irak                                             | 13,75                                  |
| Egyesült Királyság                               | 13,11                                  |
| Olaszország                                      | 12,35                                  |
| Összes export                                    | 254,00                                 |

*Forrás: BUYUK 2023; saját összeállítás*

Fontos lépés volt a közelmúltban, hogy az exportőrök a piac diverzifikációs lépéseként gyarapították üzletüket az amerikai cégekkel, és elkezdték termékeik csomagolását is az amerikai fogyasztók ízlése szerint alakítani. Emellett az Egyesült Államok is igyekszik fokozni a Törökországgal való kereskedelmi kapcsolatokat, aminek az a legfőbb oka, hogy ne ismétlődjön meg a világjárvány idején tapasztalt ellátási válság. Az amerikai vásárlók emellett távol kívánják tartani magukat a kínai-tajvani feszültség esetleges következményeitől is. Szakértők úgy látják, hogy a török gyártóknak a proaktív marketingre kell támaszkodniuk és mobilizálniuk kell a vásárlókat szerte a világon (Hürriyet Daily News 2023). Továbbá az adatokból kitűnik, hogy Törökország az export terén nemcsak a nyugat-európai országokra és az Egyesült Államokra, hanem a szomszédos államokra is koncentrál – nevezetesen Bulgáriára, Iránra, Irakra, Grúziára, Szíriára és Görögországra.

### **Törökország mint energiaközpont**

Napjainkban Törökországnak az energiabiztonságban betöltött szerepe megkerülhetetlenné vált. A különböző nagyhatalmak külpolitikai döntéshozói egyre inkább próbálnak kapcsolatot teremteni az erőforrásokban gazdag területekkel a kőolajforrások biztosítása érdekében. A Kaszpi-medence jelentős olaj- és gázkészletei miatt a közép-ázsiai köztársaságok megnövekedett globális figyelemben részesülnek. A térségnek olyan kiaknázatlan tartalékai vannak, amelyek akár az Arab-öbölével is vetekedhetnek. A régióban rejlő lehetőségekre vonatkozó optimista becslésekre felfigyeltek olyan országok, mint Kína vagy az Egyesült

Államok (lásd WAGNER 2024), de az Európai Unió is fokozott érdeklődéséről tett tanúbizonyságot. A sok energiát fogyasztó, valamint nagyobb nyersanyagkészlet híján lévő államok egyre inkább kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek, és az energiaforrások ma egyértelműen a világgazdaság legfontosabb árucikkei. Ez azt jelenti, hogy azok az országok és régiók, ahol ezek az erőforrások bőségesen megtalálhatók, jelentős előnnyel rendelkeznek a nemzetközi politikában. Az energiaforrások kitermelésének ellenőrzése, valamint a külföldi piacokra történő transzport tekintélyes mértékű befolyást gyakorol a regionális és globális politikai egyensúlyra. Ebben az értelemben az energia olyan területnek tekinthető, ahol a földrajz erősen összefonódik a hatalmi politikával. Az a tendencia, amelyben a földrajzot a hatalmi politika eszközeként kezelik, leginkább a hagyományos geopolitikai elméletekben nyilvánul meg (ERŞEN–ÇELIKPALA 2019: 584–585). Ebből kiindulva Törökország, annak ellenére, hogy nem jelentős energiatermelő, mégis jelentékeny szerepet tölthet be Eurázsia felemelkedésében, mivel földrajzi elhelyezkedése a kelet–nyugati és az észak–déli energiafolyosó kereszteződésében mint tranzitország lehetőséget ad arra, hogy a szuperkontinens egésze szempontjából kulcsfontosságú energia-központ legyen. Példának okáért megemlíthetjük az egész Európa szempontjából rendkívüli jelentőségű Déli Gázfolyosót, amelyet gyakran Európa selyemútjának is neveznek, valamint az ott megvalósuló TANAP projektet, amely az előbb említett energiaszállítási útvonal gerince. Ennek lényege, hogy Törökországon keresztül földgázt szállítanak Azerbajdzsánból Európába, és az EU ezáltal jelentősen csökkenteni tudja orosz gázfüggőségét (ÇEVİKÖZ 2016: 28). Kijelenthetjük, hogy Törökország napjainkban már nemcsak kulturális vonatkozásban számít Kelet és Nyugat kapujának, hanem elhelyezkedése révén kulcsfontosságú szereplő Európa energiaellátásában és a világgazdaságban is.

### **Földrengések és természeti katasztrófák mint a gazdaságot befolyásoló tényezők**

Több erős földrengés rázta meg 2023. február 6-ra virradóan Törökország déli és Szíria északi részét. Ez volt a legnagyobb rengés az ország megalakulása óta, ugyanis egyes mérések szerint a Richter-skála szerinti 7,8-as erősséget is elérte.

A földrengés hatásait mindenképpen célszerű két különböző nézőpontból megvizsgálni, ugyanis e természeti jelenség általában jelentős környezeti és gazdasági következményeket von maga után.

1. Az előbbivel kapcsolatban elmondható, hogy a szökőár kialakulásának esélye jelentősen megnőtt, mivel a földrengést követően a Fekete-tenger térségében a szokásosnál erősebb hullámzást regisztráltak a térségben. Emellett az utóréngések fenyegetése sem elhanyagolható, ugyanis a szakértők szerint ezek eshetősége még évekig fennáll (VG 2023), ami megnehezíti a krízisből való talpra állást.
2. Ezenfelül a katasztrófa sújtotta területen az újjáépítés fogja a legnagyobb összegeket felemészteni, nem beszélve arról, hogy speciális, földrengésbiztos technológiával kell ellátni az újonnan felépülő lakóépületeket.

A gazdasági károkhoz egyértelműen hozzájárul, hogy az ellátás szempontjából egy kritikus olajexport-terminált is le kellett zárni, és ez azon nyomban érezte hatását a globális olajpiacon, ugyanis áremelkedés következett be a zárást követően (HORNER 2023). A Török Áramlat gázvezeték azonban nem sérült meg. A tranzitvonal mostanra Magyarország legfontosabb gázellátási útvonala, a Fekete-tenger alatt futó vezetékek épsége így magyar szempontból is kiemelten fontos. Éppen ezért a jövőben is fokozottan kell figyelni a törökországi földrengésekre, mert ha valamelyik kulcsfontosságú gázvezeték sérülés éri, akkor az nagy veszélybe sodorhatja Magyarországot és Európa jó részének gázellátását. A gazdasági hatásokkal kapcsolatban továbbá még elmondható, hogy rövid távon a fizetési mérleget valószínűleg a katasztrófaelhárítás és -helyreállítás támogatására irányuló segélyáramlások fogják fellendíteni. Az Erdoğan-kormányzat reméli, hogy ezek a nagylelkű segélyek biztosítják a líra stabilitását a választások előtt, és horgonyt jelentenek az infláció csökkentésében. A katasztrófa-helyreállítással járó valószínűsíthető növekedési fellendülés csak növeli a folyó fizetési mérleg hiányát, és sokkal sürgetőbbé teszi a választások utáni devizakiigazítást (ASH 2023). Ami a geopolitikát illeti, a regionális szereplőktől érkező anyagi és minden egyéb támogatás a kapcsolatok javítását és a geopolitikai feszültségek enyhítését szolgálhatja. Így valójában most a regionális geopolitikai nézeteltérések kockázata alacsonyabb lehet.

### **Törökország viszonyulása az orosz–ukrán háborúhoz**

A Kreml Ukrajna elleni háborújának első napjaiban Törökország elismerést kapott Ukrajnától és nyugati szövetségeseitől is, amiért támogatta az előbbi szuverenitását és területi integritását, emellett fegyveres drónokat biztosított, és lezárta a Török-szorosokat az orosz hadihajók előtt. A közelmúltban a fekete-tengeri gabonablokád enyhítésére irányuló diplomáciai erőfeszítéseit is sokan méltatták. Recep Tayyip

Erdoğan török elnök vezetése alatt Törökország az összeköttetés mindkét formáját kihasználta, hogy megerősítse regionális hatalmi pozícióját, amely nem illeszkedik jól sem a Nyugat-barát, sem az oroszbarát táborba. Ankara jelentős mennyiségű fegyvert biztosít Ukrajnának, köztük a Bayraktar TB2 drónokat, amelyekről bebizonyosodott, hogy hozzájárultak az ukrán erők orosz állások elleni támadásához (CHAUSOVSKY 2022). Ankara ugyanakkor kettős politikát folytat, ugyanis nem csatlakozott a Nyugat Oroszország elleni szankcióihoz, válaszul az ukrain invázióra, és Erdoğan augusztus 5-én az oroszországi Szocsimban Vlagyimir Putyin orosz elnökkel tartott találkozóján tárgyalta a török–orosz energiaügyi együttműködés bővítéséről (GABER 2022). Törökország még így is a déli gázfolyosón keresztül az Európába irányuló nem orosz energiaellátás csatornájaként szolgál, amelyet az Európai Unió az orosz földgáztól való eltávolodás érdekében ki akar terjeszteni. Emellett Törökország vezetése mindvégig arra törekedett, hogy kamatoztassa a gabonaüzletben elért korábbi diplomáciai sikereit azáltal, hogy a megállapodást csak az első lépésként mutatja be a tartós béke felé vezető úton. Egyes török tisztviselők még azt is javasolták, hogy az Isztambulban létrehozott Közös Koordinációs Központ bizalomépítő intézkedésként működhetne az ukránok és az oroszok között.

Amíg a béke létre nem jön, Törökországnak még bőven van lehetősége, hogy konstruktív szerepet játsszon a konfliktusban, Ukrajna és saját érdekeit is szolgálva. Ezt a következő módokon teheti meg (GABER 2022):

- fokozza a katonai segítségnyújtást Ukrajnának;
- biztosítja a montreux-i egyezmény szigorú betartását;
- megpróbálja visszaszorítani a szankciók elkerülését;
- segíti az ukrán export kiterjesztését;
- együttműködik Ukrajnával a nukleáris biztonság és védelem terén;
- közvetít humanitárius kérdésekben;
- részt vesz a háború utáni újjáépítésben;
- segíti a regionális energiabiztonság biztosítását.

Oroszország (Oroszország globális helyéről és szerepéről lásd RÁCZ 2024) inváziója súlyos, civileket sem kímélő népiirtó háborúvá vált. Ankara mindent elkövetett annak érdekében, hogy semleges közvetítői szerepet töltsön be a két fél között, ám ez csalódást okozott számos szövetségesében. A kritikusok szerint Törökország orosz cégekkel való egyre intenzívebb gazdasági együttműködése, Oroszország illegális kereskedelme az eltulajdonított ukrán gabonával a török kikötőkön keresztül, valamint az, hogy Törökország állítólagosan megkönnyíti az orosz vállalkozások számára a szankciók

kikerülését, azt mutatja, hogy a törökök inkább a Moszkvával való kapcsolatuk megmentésében érdekeltek, nem pedig abban, hogy kiálljanak Ukrajna mellett (GABER 2022). Oroszország számára ez az együttműködés nyilvánvaló haszonnal jár, viszont Törökország esetében már korántsem biztos, hogy így van. A Moszkva irányába történő további gazdasági és politikai elköteleződés esetén Ankara még jobban függhet Oroszországtól, ami miatt fokozottabban elidegenedhet a Nyugattól. Ha a kritikus hangokkal szemben a valóságot nézzük, akkor világosan kitűnik, hogy Törökország megpróbál afféle mediátorként közreműködni a két háborús fél között, és egyértelműen a béke megteremtésén munkálkodik.

### **Törökország és a Közel-Kelet viszonya**

A Közel-Kelet és Észak-Afrika (a térségről lásd N. RÓZSA 2024) egyre nagyobb jelentőséggel bír a török politika Euráziával kapcsolatos geopolitikai kilátásainak tekintetében. Ez nem túl meglepő, különösen, ha figyelembe vesszük az AKP vezetőinek hagyományos érdeklődését az arab és a muszlim világ iránt, a Törökország és a térség országai közötti erős vallási és kulturális kapcsolatok miatt. 2021 elejére Törökország azonban elszigetelődött a Közel-Keleten, és gazdasági hanyatlást élt át. A kormányzó Igazság és Fejlődés Pártja (AKP) folyamatosan vádolta az országot állítólag támadó külső hatalmakat, de Ankara gazdasági problémái nem tudták megingatni a párt régóta fennálló dominanciáját a török politikában. A térségben való elszigetelődést elkerülendő, a 2022-es év folyamán Törökország kerülőutakon közeledni kezdett Izrael, Egyiptom, az Egyesült Arab Emírségek és Szaúd-Arábia felé is. Diplomáciai és hírszerzési kapcsolatokon keresztül Ankara megpróbálta mindegyikükkel enyhíteni hosszan tartó vitáit. A gyorsaság, amellyel ezt tette, sok európai döntéshozót meglepett (AYDINTAŞBAŞ 2022). A török vezetés azonban hiába változtatott a régió országaihoz való hozzáállásán, úgy tűnt, a Közel-Keleten nem mindenki várta tárt karokkal. Ankara eleinte visszafogott választ kapott, amikor megpróbálta elérni a többi közel-keleti államot. Az Öböl menti országok és Izrael nagyobb együttműködést és befektetéseket ígért, de Egyiptom vonakodott a viszony szorosabbra fűzésétől, és megelégedett a csendes intézményi kapcsolattartással a Líbiával és Afrika más részeivel kapcsolatos kérdésekben.

Törökország emellett több fronton is érintett a szíriai helyzet ügyében. Ankara részvétele a szíriai polgárháborúban diplomáciai síkon kezdődött, majd katonai részvételbe csapott át. Elítélte a szíriai kormányt a polgári zavargások 2011 tavaszán való

kitörésekor, majd nem sokkal később a török kormány szerepvállalása már a Szabad Szíriai Hadsereg katonai kiképzésére is kiterjedt (MANNA 2012). 2011-et követően határ menti összecsapások alakultak ki, majd 2016-tól kezdve rendszeres és közvetlen katonai beavatkozások történnek. A katonai műveletek eredményeként 2016 augusztusa óta a török csapatok folyamatosan jelen vannak Észak-Szíria egy részén (FRASER–MROUE 2022). Egy másik lényeges török kapcsolódási pont a szíriai polgárháborúhoz nem más, mint az arab országból származó menekültek. Továbbra is Törökország ad otthont a legtöbb szíriai menekültnek világszerte, mivel a konfliktusok, az erőszak és az üldöztetés miatt lakóhelyüket elhagyni kényszerült emberek száma folyamatosan rekordszintet ér el. Törökország jelenleg mintegy 3,5 millió regisztrált szíriai menekültet lát vendégül (UNHCR 2023; PÉNZVÁLTÓ 2022a; KOVÁCS–PÁRDUZ 2022).

Recep Tayyip Erdoğan török elnök kormányára egyre nagyobb belső nyomás nehezedett, amiért több millió szíriai és más menekült beáramlását ösztönözte Ázsiából. Mivel a gazdasági hanyatlás fokozza a menekültek iránti nyilvános haragot, a török elnök bejelentette, hogy 1 millió szíriai lakost kíván visszaküldeni egy török ellenőrzés alatt álló szíriai területre. A török kormány azt állítja, hogy katonáival be akar hatolni Szíriába, nemcsak a kurd lázadók elleni küzdelem érdekében, hanem azért is, hogy feltételeket teremtsen a menekültek önkéntes visszatéréséhez. Erre azért is szükség van, mert a török ellenzék egyre hangosabban fogalmazott a menekültkérdésben, bírálva a török kormány korábbi nyitott ajtók politikáját és a szíriai háború tágabb kezelését (AYDINTAŞBAŞ 2022). Kijelenthető, hogy az ellenzék a kormány pozícióinak gyengítése érdekében időnként afféle ütőkártyaként használja fel a szíriai menekülteket.

Ami még további konfliktusokat szülhet Törökország és a közel-keleti országok között, az nem más, mint a kurdkérdés. Körülbelül 30 millió kurd él a Közel-Keleten – elsősorban Iránban, Irakban, Szíriában és Törökországban. Törökország 85 milliós lakosságának csaknem az egyötödét a kurdok teszik ki (Knoema 2022). Az Abdullah Öcalan<sup>10</sup> által 1978-ban alapított PKK<sup>11</sup> 1984 óta lázad a török hatóságok ellen a nagyobb kulturális és politikai jogokért, elsősorban azzal a céllal, hogy független kurd államot hozzon létre. A jelenleg is zajló konfliktus eddig közel 40 ezer halálos áldozatot

<sup>10</sup> Abdullah Öcalan: a Kurdisztáni Munkáspárt alapító tagja.

<sup>11</sup> Kurdisztáni Munkáspárt (Partiya Karkerên Kurdistan, PKK): kurd militáns politikai szervezet és fegyveres gerillamozgalom, amely történelmileg Kurdisztán egész területén működött, de jelenleg elsősorban Törökország délkeleti részén és Észak-Irakban, a hegyvidéki, kurd többségű régiókban található meg. 1984 óta folytat fegyveres harcokat Törökországban, amelyek során több mint 40 ezer ember vesztette életét. Lásd Britannica 2022; PÉNZVÁLTÓ 2022b.

követelt (Center for Preventive Action 2023). Ezzel kapcsolatban fontos fejlemény volt az elmúlt 10 évben, hogy 2015 júliusában összeomlott a kétéves tűzszünetről kötött megállapodás a török kormány és a PKK között. A 2016. júliusi puccskísérletet<sup>12</sup> követően Erdoğan lecsapott a puccsgyanús összeesküvőkre, becslések szerint 50 ezer embert tartóztatott le, és fokozta a PKK fegyveresei elleni légi csapásokat Törökország délkeleti részén. Szíriában is katonai műveleteket kezdett a YPG<sup>13</sup> és a magát Iszlám Államnak kikiáltó szervezet ellen. Miután a YPG és a Szíriai Demokratikus Erők (SDF)<sup>14</sup> megszilárdították az ellenőrzést az Iszlám Államtól elfoglalt területek felett Észak-Szíriában, a törökök által támogatott szíriai milíciák, köztük a Szabad Szíriai Hadsereg (FSA),<sup>15</sup> a városok visszafoglalását és a kurdok kiűzését tűzték ki célul. A török csapatok és az FSA 2018 januárjában támadást indított Afrin városa ellen, végül 2018 márciusában elfoglalta a várost (Center for Preventive Action 2023). Törökország továbbra is támadásokkal fenyeget Szírián belül más kurd területeket, és annak ellenére, hogy közös ellenségük van, légi csapásai sokszor nem az Iszlám Állam fegyvereseit, hanem a kurd harcosokat célozzák meg. Törökország viszont nemcsak a Szírián belüli kurdokat célozza meg időnként offenzívákkal, hanem az iraki kurdokat is. Ezzel kapcsolatban a legproblematisabb, hogy a török kormánnyal szemben álló kurd terrorszervezet, a Kurdisztáni Munkáspárt ellen indított akciók sokszor civil haláleseteket hagynak maguk után.<sup>16</sup>

<sup>12</sup> 2016. júliusi puccskísérlet: 2016. július 15-én a Török Fegyveres Erők egyik, Peace at Home Council néven működő frakciója puccsot kísérelt meg állami intézmények, köztük a kormány és Recep Tayyip Erdoğan elnök ellen. Ankarában, Isztambulban, Marmarisban és másutt több helyen is megkísérelte átvenni az irányítást, de kudarcot vallott, miután az államhoz hű erők legyőzték. Lásd Al Jazeera 2017.

<sup>13</sup> Kurd Népvédelmi Egységek (Yekîneyên Parastina Gel, YPG): főként kurdokból álló csoport Szíriában, a Szíriai Demokratikus Erők (SDF) elsődleges komponensének számít. 2011-ben alakult és az Észak- és Kelet-Szíria Autonóm Közigazgatásában (Rodzsava) tevékenykedik, különösen annak kurd régióiban. Lásd BARFI 2016.

<sup>14</sup> Szíriai Demokratikus Erők (Syrian Democratic Forces, SDF): 2015-ben alakult, kurd és arab milíciákból álló szövetség. Ami a felépítését illeti, nagyrészt YPG-harcosokból, valamint arab, türkmén és örmény harcosok kisebb csoportjaiból áll. Törökország az SDF-erők zömét alkotó YPG-t a PKK kiterjesztésének tekinti. Az SDF küldetése szerint a szekuláris, demokratikus és föderalizált Szíria megteremtéséért küzd. Lásd Al Jazeera 2019.

<sup>15</sup> Szíriai Szabad Hadsereg (Free Syrian Army, FSA): decentralizált ellenállási milíciák koalíciója a szíriai polgárháborúban. Végső célja a szíriai forradalom céljainak megvalósítása, nevezetesen az uralkodó Aszad-rezsim több évtizedes uralmának megdöntése. Lásd HOLLIDAY 2012.

<sup>16</sup> E történesekkel összefüggésben Barhám Száleh, Irak korábbi elnöke kijelentette, hogy az ilyen jellegű, idegen területről érkező támadások sértik az ország szuverenitását, biztonságát, stabilitását és a polgárok épségét egyaránt. Ezen akciók rendkívül negatív hatással vannak Törökországra és a szomszédos államok viszonyára. Lásd BBC Arabic 2022.

### **A török–afrikai kooperáció virágzása**

Törökország nem új, de egyre fontosabb szereplő Afrikában. A kontinensen való jelenléte széles körű figyelmet kapott az elmúlt időszakban. Fontos megemlíteni, hogy kapcsolata Észak-Afrikával az Oszmán Birodalom idejére nyúlik vissza, a régmúltban viszont több lehetőséget látott a kereskedelem és az üzleti élet terén a Szaharától délre fekvő országokkal. Törökország afrikai nyitása hivatalosan 1998-ban kezdődött meg, de a fokozottabb interakciók csak később, a 2005-ben kihirdetett programot, az úgynevezett Afrika évét követően bontakoztak ki. Azóta Recep Tayyip Erdoğan elnök több mint 40 alkalommal látogatott a kontinens országaiba, és három Törökország–Afrika-csúcstalálkozó is keretezte a gazdasági és politikai együttműködést (ÖZKAN–KANTÉ 2022). Miután Törökország megerősítette jelenlétét Kelet-Afrikában, valamint politikai és katonai befolyását Észak-Afrikában, kiterjeszti politikai, gazdasági és katonai befolyását az egész kontinensen.

Törökország Afrikához való közeledésének két aspektusát célszerű kiemelni: a biztonsági kooperációra való törekvéseket és a gazdasági vonatkozásokat. Ami az előbbit illeti, Ankara katonai együttműködése több nyugat-afrikai és Száhel-övezetbeli országgal azt a célt szolgálja, hogy biztosítsa támogatását a líbiai válság megoldásában. Továbbá konkrétan Szomáliában található a legnagyobb török katonai bázis Törökországon kívül. Mogadishu kikötőjében is erős jelenlétet épített ki, hogy megőrizze katonai erejét a Vörös-tenger és az Indiai-óceán kulcsfontosságú területein (ARREDONDAS 2021). Ezenfelül 2020-ban együttműködési megállapodást írt alá Nigerrel egy katonai bázis megnyitásáról. Ugyanebben az évben védelmi egyezményt írt alá Nigériával, és Erdoğan 2021. októberi nigériai állami látogatása során a két ország vezetése tárgyalásokat folytatott a kapcsolatok elmélyítéséről. Hasonlóképpen több nyugat-afrikai országgal is létezik katonai együttműködés különböző szinteken, beleértve a katonák oktatását és képzését. Erre példa, hogy Törökország 2021 augusztusában Togóval, 2022 februárjában pedig Szenegállal írt alá katonai együttműködési megállapodást. Ez új korszak kezdetét jelentheti az Ankara és Nyugat-Afrika közötti biztonsági kapcsolatokban (ARREDONDAS 2021; ÖZKAN–KANTÉ 2022).

Törökország Afrika-politikája keveri a puha (*soft power*) és a kemény hatalom elemeit. A terrorizmus elleni küzdelem segítése mellett Ankara befektet a Török Együttműködési és Koordinációs Ügynökségbe (TİKA), hogy megküzdjön a nyugat-afrikai erőszakos szélsőségek gazdasági és társadalmi következményeivel. A TİKA-nak 22 koordinációs irodája van szerte a kontinensen, és számos nyugat-afrikai országban folytat projekteket, köztük Szenegálban, Csádban, Nigerben és Togóban

(ÖZKAN–KANTÉ 2022). Emellett számos további török szervezet (İHH, Diyanet Vakfı, TUSKON, MÜSİAD, Kızılay, Hizmet) dolgozik a humanitárius segítségnyújtás és a fejlesztési segélyek területén. A kulturális és vallási közelségből igyekeznek hasznot húzni, így a helyiekkel való közvetlen kapcsolatokra támaszkodva nyugati színvonalú szolgáltatásokat közvetítenek (DUDLÁK 2018).

Az elmúlt években a gazdasági relációk sem elhanyagolhatók a különböző afrikai államok és Törökország között. Ankara aktívan keresi a lehetőségeket az afrikai piacokon, és számos beruházást hajt végre a kontinensen, beleértve az építőipart, a mezőgazdaságot, az infrastruktúrát és a turizmust. Az afrikai országok részéről is van igény a török technológiai és gazdasági tudás átvételére, amelyre szüksége is van a kontinensnek. Afrikában olyan krízisek manifesztálódnak, mint az egyre erőteljesebben jelentkező élelmiszerválság és klímaváltozás (MARSAI–TÓTH 2022), amelyek leküzdéséhez elengedhetetlen a technológiai tudás átvétele és a gondos stratégiai tervezés, amivel kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy ezen a téren nem elhanyagolható török segítség érkezik (SAHIN 2021).

Törökország 2003-ban dolgozta ki az *Afrikai országokkal fenntartott kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok fejlesztésének stratégiáját* (DEİK [é. n.]; MARSAI 2016). E stratégia fő elemei közé tartozik a kereskedelem és a közvetlen befektetések előmozdítása, a technikai segítségnyújtás, a technológiaátadás, valamint a tudás és a tapasztalat megosztása. A Törökország–Afrika-kapcsolatok jelentős lendületet vettek azóta, hogy az Afrikai Unió 2008-as 10. csúcstalálkozóján Törökországot a kontinens stratégiai partnerévé nyilvánították (DAHİR 2021). Ugyanebben az évben Isztambulban került sor az első Törökország–Afrika együttműködési csúcstalálkozóra. A 2008-as első Törökország–Afrika együttműködési csúcstalálkozón elfogadott *Isztambuli nyilatkozat a Törökország–Afrika-partnerségről* nyomon követési mechanizmust hozott létre. A második partnerségi csúcstalálkozót *A partnerség új modellje a fenntartható fejlődés és integráció erősítésére* témában tartották 2014-ben az egyenlítői-guineai Malabo városában (DEİK [é. n.]). Ugyanebben a szellemben Törökország gazdasági és kereskedelmi nyitási terve Afrika felé olyan partnerségi stratégiává fejlődött, amely elsősorban a török és az afrikai piacok integrációját célozza.

A török kormány azon prioritása, hogy kapcsolatba lépjen Afrikával, elősegítette az üzleti és kereskedelmi kapcsolatok növekedését. Különösen a török kkv-k kezdtek beruházni, mivel az afrikai piacok elérhetőbbé váltak (DEİK [é. n.]). A török vállalatok az afrikai országokban jelentős infrastrukturális projekteket hajtanak végre (utak, vasutak, repülőterek, erőművek, szállodák, lakások, konferencia-központok építése stb.), és mindent gyártanak a cementtől, a vasacéltól, a gyógyszerektől és a ruházattól kezdve

az elektronikai és a háztartási cikkekig. Ezenkívül Törökország kiemelkedő mennyiségű munkahelyet teremtett Afrikában, ellentétben néhány más partnerországgal, amely saját munkavállalóit viszi a kontinensre (DAHIR 2021).

Az afrikai országokban zajló urbanizációs folyamatok és a növekvő fogyasztói igények is lehetőséget kínálnak Ankara számára, hogy tovább erősítse gazdasági kapcsolatait ezen országokkal. A gazdasági együttműködéseknek azonban számolniuk kell az olyan kihívásokkal, mint a korrupció és a fejlett technológia hiánya, ugyanis vannak olyan afrikai országok, amelyekben a korrupció<sup>17</sup> súlyos problémát jelent, ami befolyásolhatja a gazdasági együttműködések is. Törökországnak fontos lenne olyan intézkedéseket hoznia, amelyek elősegítik az átláthatóságot és az etikus üzleti gyakorlatokat az afrikai partnerekkel való kooperáció során. Emellett a technológiai infrastruktúra fejlesztése és a digitális gazdaság kiépítése is fontos lenne ahhoz, hogy Ankara maximálisan kihasználja a gazdasági lehetőségeket az afrikai országokban.<sup>18</sup>

## Összegzés

Törökország az elmúlt időszakban inflációs problémái ellenére a világ egyik leggyorsabban növekvő országa, és jó eséllyel néhány éven belül a legnagyobb piacgazdaságok egyike lesz. A török gazdaság több hullámvölgyön ment keresztül az elmúlt évtizedekben, de mára világossá vált, hogy nemcsak a szűk régióban, hanem globálisan is meghatározó szereplő. Az ország Eurázsiaiban betöltött szerepe megkerülhetetlen az egész szuperkontinens szempontjából. Ez a múltban sem volt másképp, mivel kiváló stratégiai helyzetének köszönhetően a kereskedelmi útvonalak metszéspontján helyezkedik el, ami lehetővé tette és teszi a mai napig a gazdasági és kulturális kapcsolatok fenntartását Európa és Ázsia között.

Ami a Törökország és Kína közötti együttműködést illeti, az mindkét ország gazdaságának fejlődése szempontjából nagy jelentőséggel bír. A két ország közötti kereskedelem és gazdasági együttműködés számottevő növekedést mutat, ami egyértelműen hozzájárul gazdaságuk erősödéséhez. Emellett nemcsak a gazdasági, hanem a közöttük lévő tudományos és kulturális kooperáció is említésre méltó. Törökországnak a Közel-Kelettel való viszonyáról elmondható, hogy jelenleg alapvető fontosságú

<sup>17</sup> Az éves korrupciós indexen egyes afrikai országokat rendre a világ legkorruptabb országai között tartanak számon. Lásd Trading Economics [é. n.].

<sup>18</sup> Ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy az arab/muszlim világot megosztó kihívásokat külső hatalmak – így például Törökország – exportálják a kontinensre (TARRÓSY–MARSAI 2024).

aktornak számít a régióban, és szerepvállalása a politikai, gazdasági és biztonsági érdekek mentén szerveződik. Az ország kulcsszerepet játszik a Közel-Kelet biztonsági architektúrájának megteremtésében és az érintett felek közötti konfliktusok kezelésében (CSICSMANN 2024). Ankara folyamatosan a politikai stabilitás elérésére és fenntartására törekszik a régióban, amelynek meghatározó eleme a fegyveres konfliktusok megelőzése és a humanitárius segítségnyújtás. Az ország erős politikai és gazdasági kapcsolatokat tart fenn a közel-keleti államokkal, és folyamatosan törekszik a gazdasági együttműködés fejlesztésére. A jelenleg zajló konfliktusok miatt (lásd szíriai vagy jemeni polgárháború) a Közel-Kelet helyzete feszült, amelynek enyhítésére Törökország hol diplomáciai, hol katonai eszközöket (például szíriai konfliktus) vet be. Narratívája szerint ezen hozzáállása a régió stabilitását és biztonságának fokozódását fogja elősegíteni. Törökország Afrika-kezdemenyezési politikája fokozta a gazdasági együttműködést, ugyanakkor a politikai kapcsolatokat is magasabb szintre emelte. A török üzletemberek tapasztalata átkerült a régióba, és hozzájárult az afrikai országok fejlődéséhez.

Törökország továbbra is meghatározó szereplő marad az eurázsiai színtéren, és a jelenlegi nehéz időszak után folytatódni fog a gazdasági fejlődés az ország vezetése által tett erőfeszítéseknek és a kedvező kilátásoknak köszönhetően. Az ország hosszú távú gazdasági kilátásai szerint a turizmus még fontosabb szektorrá fog válni, de a textilipar, az élelmiszeripar és az energiaipar is alapvető fontosságú marad. Az sem elhanyagolható, hogy a török kormány a gazdasági fejlődést továbbra is elsődleges céljának tekinti, és folyamatosan új lehetőségeket teremt a növekedés fenntartása érdekében. Az ország jelenleg a régió egyik legerősebb gazdaságának számít, ami további fejlődési lehetőségeket kínál.

Mindezekon felül Törökország mint energiaközpont vezető szereppel bír a régióban, továbbá kedvező földrajzi elhelyezkedése révén rendkívül fontos gázvezetékrendszerek vonulnak keresztül rajta, ami miatt a szomszédos országok nagymértékben támaszkodnak rá, de Európa szempontjából is lényeges a Déli Gázfolyosó, amely jelentős mértékben hozzájárul az öreg kontinens energiabiztonságához.

## Felhasznált irodalom

- Al-Hurra (2022): أهداف إردوغان الخفية.. سر معارضة تركيا انضمام أعضاء جدد للناتو [Erdoğan rejtett céljai: a titka, hogy Törökország ellenzi új tagok NATO-csatlakozását]. *Al-Hurra*, 2022. május 18. Online: <https://tinyurl.com/2852f8uf>
- Al Jazeera (2017): Turkey's Failed Coup Attempt: All You Need to Know. *Al Jazeera*, 2017. július 15. Online: [www.aljazeera.com/news/2017/7/15/turkeys-failed-coup-attempt-all-you-need-to-know](http://www.aljazeera.com/news/2017/7/15/turkeys-failed-coup-attempt-all-you-need-to-know)
- Al Jazeera (2019): Who are the Syrian Democratic Forces? *Al Jazeera*, 2019. október 15. Online: [www.aljazeera.com/news/2019/10/15/who-are-the-syrian-democratic-forces](http://www.aljazeera.com/news/2019/10/15/who-are-the-syrian-democratic-forces)
- ARGÜDEN, Y. (2007): On Overview of the Turkish Economy: Outlook and Current Perspectives. *The Middle East Institute Policy Brief*, 4. Online: [http://education.mei.edu/files/publications/Arguden\\_o.pdf](http://education.mei.edu/files/publications/Arguden_o.pdf)
- ARREDONDAS, M. (2021): Turkey's Military and Economic Presence in Africa. *Atalayar*, 2021. július 31. Online: <https://atalayar.com/en/content/turkeys-military-and-economic-presence-africa>
- ASH, T. (2023): Turkey Earthquake and Economic Impact. *Bne Intellinews*, 2023. február 9. Online: <https://intellinews.com/ash-turkey-earthquake-and-economic-impact-269475>
- ASHTON, C. (2010): *Speech at the 46th Munich Security Conference*.
- AYDINTAŞBAŞ, A. (2022): Hedge Politics: Turkey's Search for Balance in the Middle East. *European Council on Foreign Relations*, 2022. július 27. Online: <https://ecfr.eu/publication/hedge-politics-turkeys-search-for-balance-in-the-middle-east>
- BARFI, B. (2016): Ascent of the PYD and the SDF. The Washington Institute for Near East Policy. *Washington Institute for Near-East Policy Research Notes*, 32. Online: [www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/ascent-pyd-and-sdf](http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/ascent-pyd-and-sdf)
- BBC Arabic (2022): هجوم دهوك: البرلمان العراقي يجتمع السبت لبحث «الاعتداء التركي»، ومراسم تشييع رسمية للضحايا [Dohuk-támadás: az iraki parlament szombaton ülésezik, hogy megvitassa a „török offenzívát”, valamint az áldozatok hivatalos temetését]. *BBC Arabic*, 2022. július 20. Online: [www.bbc.com/arabic/middleeast-62239080](http://www.bbc.com/arabic/middleeast-62239080)
- Britannica (2022): Kurdistan Workers' Party. *Encyclopedia Britannica*, 2022. december 19. Online: [www.britannica.com/topic/Kurdistan-Workers-Party](http://www.britannica.com/topic/Kurdistan-Workers-Party)
- BUYUK, H. F. (2023): Turkey's Foreign Trade Deficit Spikes, Imports from Russia Double. *Balkan Insight*, 2023. január 31. Online: <https://balkaninsight.com/2023/01/31/turkeys-foreign-trade-deficit-spikes-imports-from-russia-double>
- CHAUSOVSKY, E. (2022): Turkey is the Biggest Swing Player in the Russia–Ukraine War. *Foreign Policy*, 2022. augusztus 11. Online: <https://foreignpolicy.com/2022/08/11/turkey-russia-ukraine-war-swing-player>
- China Daily (2010): China, Turkey to Establish Strategic Cooperative Relationship. *China Daily*, 2010. október 8. Online: [www.chinadaily.com.cn/china/2010-10/08/content\\_11386689.htm](http://www.chinadaily.com.cn/china/2010-10/08/content_11386689.htm)

- Center for Preventive Action (2023): Conflict Between Turkey and Armed Kurdish Groups. *CFR*, 2023. január 6. Online: [www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/conflict-between-turkey-and-armed-kurdish-groups](http://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/conflict-between-turkey-and-armed-kurdish-groups)
- ÇEVIKÖZ, Ü. (2016): *Turkey in a Reconnecting Eurasia. Foreign Economic and Security Interests*. Washington, DC: Center for Strategic and International Studies. Online: [www.csis.org/analysis/turkey-reconnecting-eurasia](http://www.csis.org/analysis/turkey-reconnecting-eurasia)
- CSICSMANN L. (2024): Az átalakuló világrend és a Közel-Kelet. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 235–260.
- DAHİR, A. (2021): The Turkey–Africa Bromance: Key Drivers, Agency, and Prospects. *Insight Turkey*, 23(4), 27–38. Online: <https://doi.org/10.25253/99.2021234.2>
- Daily Sabah (2019): Turkey to Become 5th Largest Economy in the World by 2030, Standard Chartered Predicts. *Daily Sabah*, 2019. január 9. Online: [www.dailysabah.com/economy/2019/01/09/turkey-to-become-5th-largest-economy-in-the-world-by-2030-standard-chartered-predicts](http://www.dailysabah.com/economy/2019/01/09/turkey-to-become-5th-largest-economy-in-the-world-by-2030-standard-chartered-predicts)
- DEİK [é. n.]: *Bilateral Relations*. Online: <http://turkeyafricaforum.org/bilateral-relations.html>
- DUDLÁK T. (2018): A török déli nyitás politikája – soft power eszközök Afrikában. *Afrika Tanulmányok*, 12(1–3), 31–54. Online: <https://doi.org/10.15170/AT.2018.12.1-3.2>
- ERŞEN, E. (2014): Rise of New Centres of Power in Eurasia: Implications for Turkish Foreign Policy. *Journal of Eurasian Studies*, 5(2), 184–191. Online: <https://doi.org/10.1016/j.euras.2014.05.003>
- ERŞEN, E. – ÇELIKPALA, M. (2019): Turkey and the Changing Energy Politics of Eurasia. *Energy Policy*, 128, 584–592. Online: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.01.036>
- FIDAN, G. (2013): Sino–Turkish Relations: An Overview. *MEI*, 2013. október 4. Online: [www.mei.edu/publications/sino-turkish-relations-overview](http://www.mei.edu/publications/sino-turkish-relations-overview)
- FRASER, S. – MROUE, B. (2022): What’s at Stake in Turkey’s Military Escalation in Syria? *PBS*, 2022. december 10. Online: [www.pbs.org/newshour/world/whats-at-stake-in-turkeys-military-escalation-in-syria](http://www.pbs.org/newshour/world/whats-at-stake-in-turkeys-military-escalation-in-syria)
- GABER, Y. (2022): How Turkey Can Play a More Constructive Role in Russia’s War on Ukraine. *Atlantic Council*, 2022. szeptember 2. Online: [www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/how-turkey-can-play-a-more-constructive-role-in-russias-war-on-ukraine](http://www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/how-turkey-can-play-a-more-constructive-role-in-russias-war-on-ukraine)
- HOLLIDAY, J. (2012): Syria’s Armed Opposition. *Middle East Security Report*, 3. Online: [https://web.archive.org/web/20120512145439/http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Syrias\\_Armed\\_Opposition.pdf](https://web.archive.org/web/20120512145439/http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Syrias_Armed_Opposition.pdf)
- HORNER, W. (2023): Oil Prices Jump After Turkey–Syria Quakes Disrupt Exports. *The Wall Street Journal*, 2023. február 7. Online: [www.wsj.com/livecoverage/stock-market-news-today-02-07-2023/card/oil-prices-jump-after-turkey-syria-quakes-disrupt-oil-exports-wkOqviAlpNXXHJmSm2eh](http://www.wsj.com/livecoverage/stock-market-news-today-02-07-2023/card/oil-prices-jump-after-turkey-syria-quakes-disrupt-oil-exports-wkOqviAlpNXXHJmSm2eh)
- HORVÁTH L. (2020): A kínai geopolitikai gondolkodásmód és az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés. *Geopolitikai Szemle*, 2(1), 203–220. Online: <https://vikek.eu/wp-content/uploads/2020/07/Geopolitikai-Szemle-No42020.1.sz%C3%A1m.pdf>

- Hürriyet Daily News (2021): Turkey to Become a Top Auto Maker, Says Erdoğan. *Hürriyet Daily News*, 2021. március 16. Online: [www.hurriyetdailynews.com/turkey-to-become-a-top-auto-maker-says-erdogan-163201](http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-to-become-a-top-auto-maker-says-erdogan-163201)
- Hürriyet Daily News (2023): Türkiye Aims for Increase in Exports to Top Markets. *Hürriyet Daily News*, 2023. január 28. Online: [www.hurriyetdailynews.com/amp/turkiye-aims-for-increase-in-exports-to-top-markets-180449](http://www.hurriyetdailynews.com/amp/turkiye-aims-for-increase-in-exports-to-top-markets-180449)
- JIN, W. (2016): After the Failed Coup: A New Dawn for China–Turkey Relations? *The Diplomat*, 2016. augusztus 10. Online: <https://thediplomat.com/2016/08/after-the-failed-coup-a-new-dawn-for-china-turkey-relations>
- KINNEY, D. H. (2016): Civilian Actors in the Turkish Military Drama of July 2016. *Eastern Mediterranean Policy Note*, 10, 1–12. Online: [https://cceia.unic.ac.cy/wp-content/uploads/EMPN\\_10.pdf](https://cceia.unic.ac.cy/wp-content/uploads/EMPN_10.pdf)
- Knoema (2022): Turkey – Total Population. Online: <https://knoema.com/atlas/Turkey/Population>
- KOVÁCS B. – PÁRDU CZ Á. (2022): Régi probléma új kontösben? – A szerb migrációs politika. *Horizont*, (20). Online: [www.migraciokutato.hu/wp-content/uploads/2022/08/20220802\\_HORIZONT\\_2022\\_20\\_kovacs\\_blanka\\_parducz\\_arpad\\_regi\\_problema\\_uj\\_kontosben\\_az\\_szerb\\_migracios\\_politika.pdf](http://www.migraciokutato.hu/wp-content/uploads/2022/08/20220802_HORIZONT_2022_20_kovacs_blanka_parducz_arpad_regi_problema_uj_kontosben_az_szerb_migracios_politika.pdf)
- KUBILAY, M. M. (2022): The Turkish Economy Under the Presidential System. *MEI*, 2022. október 13. Online: [www.mei.edu/publications/turkish-economy-under-presidential-system](http://www.mei.edu/publications/turkish-economy-under-presidential-system)
- MACOVEI, M. (2009): Growth and Economic Crisis in Turkey: Leaving Behind a Turbulent Past? *EC Ecfm Economic Papers*, 386. Online: [https://ec.europa.eu/economy\\_finance/publications/pages/publication16004\\_en.pdf](https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication16004_en.pdf)
- MANNA, H. (2012): Syria's Opposition Has Been Led Astray by Violence. *The Guardian*, 2012. június 22. Online: [www.theguardian.com/commentisfree/2012/jun/22/syria-opposition-led-astray-by-violence](http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/jun/22/syria-opposition-led-astray-by-violence)
- MARSAI V. (2016): Törökország Afrika-politikája. In BARANYI T. P. – SZÁLKAI K. (szerk.): *Újhold: A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Budapest: Antall József Tudásközpont, 296–313.
- MARSAI V. – TÓTH K. (2022): „Tökéletes vihar”, eső nélkül – az afrikai élelmezési válság és migrációs következményei. *Horizont*, (14). Online: [www.migraciokutato.hu/wp-content/uploads/2022/06/20220608\\_HORIZONT\\_2022\\_14\\_marsai\\_viktor\\_toth\\_klaudia\\_tokeletes-vihar\\_eso\\_nelkul\\_az\\_afrikai\\_elelmezesi\\_valsag\\_es\\_migracios\\_kovetkezményei.pdf](http://www.migraciokutato.hu/wp-content/uploads/2022/06/20220608_HORIZONT_2022_14_marsai_viktor_toth_klaudia_tokeletes-vihar_eso_nelkul_az_afrikai_elelmezesi_valsag_es_migracios_kovetkezményei.pdf)
- N. RÓZSA E. (2024): Észak-Afrika: a Magreb, azaz „a hely, ahol a nap lenyugszik”. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 261–279.
- ÖZKAN, M. – KANTÉ, A. (2022): West Africa and Turkey Forge New Security Relations. *Institute for Security Studies*, 2022. március 31. Online: <https://issafrica.org/iss-today/west-africa-and-turkey-forge-new-security-relations>
- PÉN ZVÁLTÓ N. (2022a): Ostromlóból kapuőr? Betekintés Magyarország és Törökország kapcsolatába. *Horizont*, (15). Online: [www.migraciokutato.hu/wp-content/uploads/2022/06/20220610\\_HORI-](http://www.migraciokutato.hu/wp-content/uploads/2022/06/20220610_HORI-)

- ZONT\_2022\_15\_penzvalto\_nikolett\_ostromlobol\_kapuo\_betekintes\_magyarország\_es\_torokorszag\_kapcsolataba.pdf
- PÉNZVÁLTÓ N. (2022b): Török akadály a svéd és finn NATO-csatlakozás előtt. *SVKK Elemzések*, (10). Online: [https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKI\\_Elemzések\\_2022\\_10.pdf](https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKI_Elemzések_2022_10.pdf)
- PETILLO, K. (2022): Turkey's Open Door Closes: How Europe Can Better Support Syrian Refugees. *ECFR*, 2022. május 9. Online: <https://ecfr.eu/article/turkeys-open-door-closes-how-europe-can-better-support-syrian-refugees/#:~:text=Syrian%20refugees%20represent%20the%20vast,that%20Turkey%20hosts%206%20million>
- PRETE, G. (2022): Turkey Presents Its First Domestic Built Electric Car. *Greek Reporter*, 2022. október 29. Online: <https://greekreporter.com/2022/10/29/turkey-togg-electric-car-ev>
- RÁCZ A. (2024): Oroszország: az egykori kihívó magányossága. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 153–179.
- Reuters (2023): Turkey's Inflation Seen at 42.5% in 2023, GDP Growth at 3%. *Reuters*, 2023. január 17. Online: [www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-inflation-seen-425-2023-gdp-growth-3-2023-01-17](http://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-inflation-seen-425-2023-gdp-growth-3-2023-01-17)
- SAHIN, T. (2021): Turkish Agriculture Minister Urges African Union to Act Collectively for Food Security. *Anadolu Agency*, 2021. december 17. Online: [www.aa.com.tr/en/economy/turkish-agriculture-minister-urges-african-union-to-act-collectively-for-food-security/2450158](http://www.aa.com.tr/en/economy/turkish-agriculture-minister-urges-african-union-to-act-collectively-for-food-security/2450158)
- SZIGETVÁRI T. (2013): Törökország, új regionális hatalom a Közel-Keleten. In GRÜNHUT Z. – VÖRÖS Z. (szerk.): *Az átalakuló világrend küszöbén*. Pécs: IDResearch–Publikon, 131–152.
- TARRÓSY I. – MARSÁI V. (2024): Szubszaharai Afrika és az új világrend: perspektívák, kihívások és feladatok. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 281–303.
- TÁRIK M. (2022): Az összes arab bevándorlónak Európa az úti célja? – Jelentés az arab országokban élő menekültek és bevándorlók helyzetéről. *Horizont*, (18). Online: [www.migraciokutato.hu/wp-content/uploads/2022/06/20220627\\_HORIZONT\\_2022\\_18\\_tarik\\_meszar\\_az\\_osszes\\_arab\\_bevandorlonak\\_europa\\_az\\_uti\\_celja\\_jelentes\\_az\\_arab\\_orzagokban\\_elo\\_menekultek\\_es\\_bevandorlok\\_helyzeterol.pdf](http://www.migraciokutato.hu/wp-content/uploads/2022/06/20220627_HORIZONT_2022_18_tarik_meszar_az_osszes_arab_bevandorlonak_europa_az_uti_celja_jelentes_az_arab_orzagokban_elo_menekultek_es_bevandorlok_helyzeterol.pdf)
- TEMİZ, K. (2022): Turkey–China Relations: Ankara Must Balance Complications on Many Fronts. *MERICs*, 2022. augusztus 18. Online: <https://merics.org/en/turkey-china-relations-ankara-must-balance-complications-many-fronts>
- Time (2023): In Hyper-Inflationary Turkey, a New 64% Reading Is Good News for Erdogan. *Time*, 2023. január 3. Online: <https://time.com/6244063/hyperinflation-turkey-erdogan>
- Trading Economics [é. n.]: *Corruption Index*. Online: <https://tradingeconomics.com/country-list/corruption-index>

- TUSIAD (2023): *Report: Turkey's 2022 Macroeconomic Outlook*. Online: <https://tusiad.org/en/reports/item/10965-report-turkey-s-2022-macroeconomic-outlook>
- UNHCR (2023): *Refugees and Asylum Seekers in Turkey*. Online: [www.unhcr.org/tr/en/refugees-and-asylum-seekers-in-turkey](http://www.unhcr.org/tr/en/refugees-and-asylum-seekers-in-turkey)
- UNICEF (2016): *Statement on the Terrorist Attack in Gaziantep, Turkey*. Online: [www.unicef.org/turkiye/en/node/2186](http://www.unicef.org/turkiye/en/node/2186)
- VG (2023): Számos erős utórengés követheti a pusztító erejű törökországi földrengést. *Világgazdaság*, 2023. február 7. Online: [www.vg.hu/nemzetkozi-gazdasag/2023/02/szamos-cros-utorenges-kovetheti-a-pusztito-ereju-torokorszag-i-foldrengest](http://www.vg.hu/nemzetkozi-gazdasag/2023/02/szamos-cros-utorenges-kovetheti-a-pusztito-ereju-torokorszag-i-foldrengest)
- WAGNER P. (2024): Közép-Ázsia és Afganisztán a multipoláris világ hajnalán az Egyesült Államok, Kína és Oroszország befolyásszerzési stratégiái közepette. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 131–151.
- WELCH, B. (2013): Just Another BRIC in the Wall? A Comparison of Recent Brazilian and Turkish Economic Developments. *Insight Turkey*, 15(3), 59–76.
- WORKMAN, D. (2022): Turkey's Top 10 Exports. *World's Top Exports*, 2022. november 25. Online: [www.worldstopexports.com/turkeys-top-10-exports](http://www.worldstopexports.com/turkeys-top-10-exports)



## Az átalakuló világrend és a Közel-Kelet



### Absztrakt

*A liberális nemzetközi rendszer válsága és átalakulása a közel-keleti térséget is az amerikai–kínai geopolitikai és geoökonómiai rivalizálás szemüvegén keresztül pozicionálta. Jelen tanulmány Sorensen nyomán értelmezi a nemzetközi rendszer átalakulását az alábbi szempontok figyelembevételével: (1) a hatalmi-politikai egyensúly; (2) nemzetközi szervezetek és intézmények; (3) globális normák és értékek; (4) a gazdasági erőforrások eloszlása. A tanulmány három szempontból – a regionális rendfelülnézetből, oldalnézetből és alulnézetből – kívánja értelmezni a közel-keleti régió érintettségét a globális folyamatokban.*

*Az írás arra a megállapításra jut, hogy a posztamerikai Közel-Kelet nem az Egyesült Államok jelenléte nélküli régió, Kína jelentős térnyerése ellenére továbbra is az Egyesült Államok a legfőbb biztonságot garantáló állam. A regionális rendet inkább annak hiánya, valamint képlékeny szövetségi rendszerek jellemzik, a nemzetközi rendszer átalakulásából eredő bizonytalanság azonban 2020-tól együttműködésre készítette a regionális hatalmi szereplőket (Ábrahám-megállapodások), amely a jelenlegi normalizációs folyamatban ölt testet. Az egyes közel-keleti országokban, de különösen az arab tavasz folyamatjaként az arab országokban elindult politikai átalakulás nem ért véget, annak eredményeként új autoritáriánus rendszerek alakultak ki.*

### Elméleti alapvetések

A nemzetközi kapcsolatokkal elméleti szinten foglalkozó szakértők többnyire egyetértenek abban, hogy az elmúlt évtizedben az Egyesült Államok hegemoniájára épülő úgynevezett liberális nemzetközi rendszer a válságát éli. A liberális nemzetközi rendszer az Egyesült Államok és szövetségeseinek katonai-politikai fölényére, az ehhez kötődő nemzetközi intézményrendszerre, együttműködésre (ENSZ, NATO stb.), az azt támogató normákra (liberális demokrácia, a jog uralma, az emberi jogok szerepe), valamint a kapitalista gazdasági rendszer meghatározó szerepére épül. Az egyes kritikus vélemények szerint az „imperialista unipoláris” rendszert egy multicentrikus világ képe váltja fel, amelyben egyes ázsiai államok felemelkedése, gyors modernizációja

meghatározó szerepet tölt be. Az euroatlanti térség gazdasági szerepét a világ gazdaság súlypontjának az indopacifikus térség irányába való fokozatos eltolódása váltotta fel. Miközben a nemzetközi rendszer átalakulása a globális szinten zajlik, az indocsendes-óceáni térség a legfontosabb színtere a globális hatalmak közötti rivalizálásnak mind politikai, mind gazdasági és katonai értelemben (DOYLE–RUMLEY 2019: 10). Az Egyesült Államok hatalmának relatív csökkenése és ezzel párhuzamosan Kína felemelkedése előrevetíti azt, hogy a 21. század Ázsia évszázada lesz (KHANNA 2019).

Sørensen (SØRENSEN 2006: 344) a világrend átalakulása kapcsán négy szempont figyelembevételét javasolja, reflektálva a nemzetközi kapcsolatok nagy elméleti irányaira: (1) a katonai-politikai erőviszonyok; (2) a nemzetközi szervezetek és intézmények; (3) a globális normák és értékek; (4) a gazdasági erőforrások eloszlásának számbavétele. Az átalakuló nemzetközi rendszer egyik sajátossága, hogy mind a négy területen kézzelfogható változásokra kerül sor.

A liberális nemzetközi rendszer – Ikenberry szerint – nem a hidegháborúhoz, hanem annak megszűnéséhez köthető, és éppen az okozza válságát, hogy egyik napról a másikra alapvetően globálissá vált az amerikai–szovjet rivalizálás megszűnését követően. Ikenberry szerint a liberális nemzetközi rendszer ugyan súlyos válságát éli, ugyanakkor megmenthető bizonyos feltételek teljesülése esetén (IKENBERRY 2018). Ezzel szemben Mearsheimer szerint a liberális nemzetközi rendszer eleve „kudarca van ítélve”, hiszen – többek között – olyan célokat fogalmaz meg – például a demokrácia exportja –, amelyek kontraproduktívak. Továbbá az úgynevezett hiperglobalizáció lehetővé teszi olyan pólusok felemelkedését, mint Kína, ami önmagában aláássa az unipoláris, liberális nemzetközi rendszer működését (MEARSHEIMER 2019). A nemzetközi politikaelmélet harmadik jelentős gondolkodója, Stephen Walt pedig arról ír Dani Rodrikkal közösen, hogy az újonnan kialakuló világrendnek a nem nyugati hatalmakat szükségképpen magában kell foglalnia (RODRIK–WALT 2022), és azt javasolják, hogy négy területen az államok viselkedési normáit meg kell határozni. Ezek a következők: (1) az úgynevezett tiltott cselekedetek; (2) a külpolitikai magatartás kölcsönös megváltoztatása; (3) szabad külpolitikai cselekvés olyan területeken, ahol nem sérül a másik szuverenitása; (4) globális problémákra adott multilaterális válasz.

A formálódó nemzetközi rendszer milyenségével és létrejöttével kapcsolatban nincs biztos tudásunk (VÖRÖS–TARRÓSY 2024). Az átalakulás kapcsán azonban három forгатókönyv bontakozik ki: (1) a liberális nemzetközi rendszer kisebb módosulásokon megy keresztül, ugyanakkor annak alapvető szabályai és intézményrendszerei fennmaradnak; (2) a liberális nemzetközi rendszer egy rendszerszintű háború keretében felbomlik; (3) a liberális nemzetközi rendszert fokozatosan egy másik világrend váltja

fel közvetlen nagyhatalmi katonai konfliktus nélkül. Többen a 2022 februárjában kirobbant orosz–ukrán háborút tekintik a nagy rendszerszintű háború kezdetének, amelyben egyik oldalon a nyugati hatalmak fegyverekkel látják el Ukrajnát, ugyanakkor jelen sorok szerzője amellel érvel, hogy Oroszország nem tartozik az Egyesült Államok globális hegemoniájának közvetlen kihívói közé. A fentiekben felsorolt szerzők közül Ikenberry az első forgatókönyvet, Mearsheimer a harmadikat valószínűsíti. Kérdéses, hogy a fenti folyamatok hogyan hatnak az általunk vizsgált közel-keleti térségben.

Az úgynevezett térségszakértők (*Area Studies Experts*) hajlamosak az általuk vizsgált régió határait hagyományosan meghatározni. Egy világrégió politikai határait azonban a kulturális-történelmi kontextuson túlmenően a nemzetközi rendszer keretében zajló átalakulás vagy éppen annak stabilitása is kijelöli. Nincs ez másképpen a Közel-Kelettel sem, amelyet általában tágabb értelemben szokás definiálni, és a 25 államot felölelő, Marokkótól Iránig terjedő térséget, vagyis a Közel-Keletet és Észak-Afrikát (*Middle East and North Africa*, MENA) értik alatta. Miközben kétségtelen tény, hogy bizonyos folyamatok (például az arab tavasz) összekapcsolják a két régiót, aközben a külső tényezők Észak-Afrikát a tágabb afrikai kontinens és Európa irányába, míg a szűkebb értelemben vett – Egyiptomtól Iránig terjedő – Közel-Keletet Ázsia felé orientálják (lásd N. RÓZSA 2024).

Jelen tanulmány három jól elkülöníthető részre osztható: *A regionális rend felülnézetből* a nemzetközi rendszer átalakulásának hatásait és a külső szereplők változó dinamikáját mutatja be; *A regionális rend oldalnézetből* című rész azt elemzi, hogy a közel-keleti térség hatalmainak versengése hogyan alakítja az erőviszonyokat; *A regionális rend alulnézetből* pedig azon belső viszonyokat elemzi, amelyek számos államban az íratlan társadalmi szerződés felborulásához vezettek.

### **A regionális rend felülnézetből**

Carl Brown (2004) szerint a közel-keleti térség történelme során mindig is külső hatalmak befolyása alatt állt (*penetrated region*). A térség gazdasági, politikai és hatalmi viszonyait befolyásoló extraregionális szereplők közé az Egyesült Államokat, az Európai Uniót, Oroszországot, Kínát és manapság egyre inkább Indiát soroljuk.

Kérdéses azonban, hogy a globális folyamatok mennyiben képződnek le a közel-keleti térségben. Míg az Egyesült Államok egyértelműen a térség hegemonjának számított az 1990-es években, addig napjainkban úgynevezett posztamerikai Közel-Keletről

beszélhetünk (a változó amerikai külpolitikai felfogásról lásd MARTON 2024). A Barack Obama által 2012-ben meghirdetett Ázsia felé való fordulás (*Pivot to Asia*), illetve az újraegyensúlyozás (*rebalancing*) megkérdőjelezte a közel-keleti térség Washington külpolitikájában korábban megfigyelhető primátusát. A Donald Trump által meghirdetett kereskedelmi háború újfajta nézőpontot jelentett Washington Közel-Kelet-politikájában. Miután az Egyesült Államok a palagázipar felfutásának eredményeként a világ legnagyobb energiatermelőjévé vált, ráutaltsága a közel-keleti szénhidrogénkészletekre jelentős mértékben csökkent. Az olajimport megközelítőleg 8%-a származik a Perzsa-öböl térségéből, azon belül is főként Szaúd-Arábiából (EIA 2021).

Washington poszthidegháborús Közel-Kelet-politikáját az 1992-ben elhangzott úgynevezett Djerejian-beszéd jelöli ki, amely szerint az Egyesült Államok három célkitűzése az izraeli–palesztin kérdés rendezése, a Perzsa-öböl térsége biztonságának és az olajszállítási útvonalak szabadságának biztosítása, valamint a terrorizmussal szembeni fellépés, illetve a demokrácia és az emberi jogok előmozdítása (DJEREJIAN 1992). A három cél – hangsúlyeltolódásokkal ugyan, de – valamennyi amerikai elnöknek a régióval kapcsolatos stratégiáját meghatározta.

Kérdéses, hogy az Egyesült Államoknak a térségből fokozatosan történő visszavonulása (*disengagement*) milyen hatással van a regionális rendre. Ezzel kapcsolatban két felfogás alakult ki a szakirodalomban. Az egyiket Jonathan Fulton fogalmazta meg, aki szerint valójában Washingtonnak a térség biztonságát garantáló szerepe nem szűnt meg, hiszen továbbra is a térség meghatározó fegyverszállítója maradt, illetve bizonyos stratégiai kérdésekben (például Izrael biztonsága vagy a terrorcsoportokkal szembeni fellépés) nemcsak befolyásoló szereppel bír, hanem akár korlátozott katonai beavatkozásra is hajlandó (lásd 2020 januárjában a Kászem Szolejmani ellen indított akciót a bagdadi repülőtér közelében). Mindez egyben azt is jelenti, hogy a globális rend átalakulásának hatása, Washington hatalmának relatív csökkenése késleltetve éri el a térséget (FULTON 2022).

A másik nézőpont szerint Washingtonnak a térségből való fokozatos visszahúzódása a rend hiányát idézte elő, amely a regionális elsőbbséget folytatott versengés csapdájába sodorta a térséget. Az Egyesült Államoknak a 2021 augusztusában Afganisztánból történt kivonulásával párhuzamosan Kabulba visszatértek a tálibok, amire Washington érdemben nem reagált. Az Egyesült Államok 20 esztendő fordított a mindenkori afgán kormány pénzügyi és fegyveres támogatására, amelynek eredményeként ugyan nem sikerült működő demokráciát exportálni, ugyanakkor kiépült egy intézményrendszer, amely fennmaradásának záloga az amerikai védőernyő volt. Mindez azt vetíti előre az Egyesült Államokkal szövetséges államokban, hogy az úgynevezett amerikai biztonsági

garancia esetleges, akár a washingtoni belpolitika és gazdasági helyzet függvénye is lehet. Az Egyesült Államok visszavonulásával egy időben azonban nincsen olyan nagyhatalmi szereplő, amelyik képes és hajlandó lenne a biztonságot szavatoló hegemonként megjelenni a regionális rendszer keretében (SHAFABEE–GOLMOHAMMADI 2022).

Az Egyesült Államok fokozatos visszavonulásával egy időben a Trump-adminisztráció az úgynevezett közel-keleti biztonsági architektúra (*Middle East Security Architecture*) megvalósítását tűzte ki célként. Ez azt jelenti, hogy Washington az *offshore balancing* elvét alkalmazva kívánja szövetségeseit az Egyesült Államok nemzeti érdekei mellé állítani. Az Egyesült Államok visszavonulása mellett kulcsfontosságú a térségbeli partnerek megfelelő fegyverekkel és védelmi rendszerekkel való ellátása. Nem véletlen, hogy Washington a Trump-adminisztráció regnálása alatt is rekordmértetű fegyverüzletet kötött azzal a Szaúd-Arábiával, amely 2018-ban kivégeztette a szaúdi újságírót, Dzsamál Hasogdzsit az isztambuli konzulátuson.

A Trump-adminisztráció eltökélt volt az olyan regionális rend megteremtése mellett, amely Iránnak és szövetségeseinek, vagyis az úgynevezett ellenállás frontjának a teljes elszigetelésére épül. Az Iránra kifejtett „maximális nyomás” washingtoni politikája egybeesik az egyébként nem teljesen egységes Öböl Menti Együttműködési Tanács (*Gulf Cooperation Council, GCC*) államainak és Izraelnek az álláspontjával. Trump, mint ismeretes, 2018 augusztusában felmondta az Iránnal még az Obama-adminisztráció idejében, 2015-ben kötött úgynevezett nukleáris megállapodást, a JCPOA-t (*Joint Comprehensive Plan of Action*, közös átfogó cselekvési terv), illetve a szankciók helyreállítása és újabbak kivetése mellett döntött, a maximális nyomás politikájának jegyében (AHMADIAN 2018). Joe Biden kampányában kilátásba helyezte az Iránnal való nukleáris megállapodás új alapokra helyezését, a különféle tárgyalási fordulók után azonban ez a folyamat nem sok eredménnyel kecsegtet.

Kína „Nyugat felé fordulása” (*Pivot to the West*) nem jelenti azt, hogy teljes mértékben betöltené azt az űrt, amelyet Washington hátrahagy, különösen nem biztonsági értelemben. A kínai szárazföldi Új Selyemút (*New Silk Road*) fontos állomása a Közel-Kelet, és a régió belül Irán geostratégiai fekvése révén kiemelt súllyal bír. Emellett azonban Kínának a közel-keleti szénhidrogénekre való ráutaltsága, függése következtében kulcsfontosságú néhány arab olajmonarchia. Nem véletlen, hogy az általunk vizsgált térségben Kína Algériával, az Egyesült Arab Emírségekkel, Iránnal, Szaúd-Arábiával és Egyiptommal rendelkezik a kapcsolatok legmagasabb szintjét jelző átfogó stratégiai partnerségi megállapodással (FULTON 2019: 4). Az Övezet és Út Kezdeményezés (*Belt and Road Initiative, BRI*) keretében főként kikötők, utak és egyéb infrastrukturális beruházások valósultak meg, ugyanakkor Kína retorikájában, stratégiai dokumentumaiban

a konkrét politikai kérdésekre vagy a térség konfliktusos jellegére való utalás nem szerepel. 2016-ban látott napvilágot az első olyan dokumentum, az *Arab Policy Paper*, amely átfogóan bemutatja Kína térségbeli politikájának alapjait (Arab Policy Paper 2016). A stratégiai dokumentumban – többek között – olyan irányelvek szerepelnek, mint hogy Kína támogatja a közel-keleti békefolyamatot, az önálló palesztin állam megteremtését az 1967-es határokon belül, Kelet-Jeruzsálem fővárossal, valamint Peking pozitívan tekint a közel-keleti tömegpusztítófegyver-mentes övezet létrehozásával kapcsolatos nemzetközi törekvésekre. Ezt leszámítva azonban főként a gazdasági kapcsolatok előmozdítása a kínai törekvések célja.

Eközben Kínának az elemző számára is kézzelfogható nemzeti érdekei kijelölik a stratégiai prioritásokat a térségben: az energiaforrásokhoz való szabad hozzájutás, a globális dzsihádzizmussal szemben való fellépés, valamint a regionális versengéstől való távolmaradás említhető. A kínai gazdaság az Egyesült Államokéval ellentétben közvetlenül függ a közel-keleti szénhidrogénkészletektől, így Peking számára az olajszállítási útvonalak ellenőrzése is kulcsfontosságú. Kína és az Egyesült Államok közös érdekekkel is rendelkezik a térséggel kapcsolatban. A terrorcsoportok, így az Iszlám Állam tevékenységének felszámolása az elmúlt években azonos álláspontra terelte a két államot, ugyanakkor míg az Egyesült Államok fizikailag is beavatkozott, addig Kínáról ez nem mondható el.

Míg a nyugati országok az előző évtizedben meglehetősen naivan szemlélték a Kína által „békés felemelkedésként” leírt gazdasági és politikai befolyásszerzést, addig mára a Közel-Kelet is részesévé vált a Trump által meghirdetett „kereskedelmi háborúnak”. Továbbá ezzel összefüggésben a Közel-Kelet az indiai–kínai rivalizációnak is a terepévé vált, különösen két állam – Irán és Izrael – vonatkozásában.

India az úgynevezett Észak–Dél közlekedési útvonal megvalósításán tevékenykedik, amely Iránnál „ütközik” a kínai kelet–nyugati irányultságú BRI-projekttel. India számára kulcsfontosságú a Hormuzi-szoroshoz közel eső csabahári kikötő működtetése, amelynek érdekében India 500 millió dolláros beruházásról döntött. India számára a kikötőnek nemcsak a Perzsa-öböl, valamint a pakisztáni Gvadár kikötő közelsége (utóbbi távolsága 72 km) miatt, hanem Afganisztánnal kapcsolatban is geostratégiai jelentősége van, hiszen a kereskedelmi kapcsolatokat Pakisztán kihagyásával Iránon keresztül lehet tartani (PANT 2018). India számára azonban részben regionális, részben globális jellegű kihívások jelentkeznek: Irán nyitott a Kínával való kapcsolatokra, amelyeket a 2021-ben aláírt 25 éves kétoldalú megállapodás fémjelez, ugyanakkor az Egyesült Államok – miközben átmeneti mentességet adott Indiának az Iránnal való gazdasági kapcsolataira – nem nézi jó szemmel Delhi együttműködését Teheránnal.

Izrael – amiként valamennyi térségbeli ország – csatlakozott a kínai BRI-projektekhez, amelyek keretében az országba érkező beruházások jelenleg 10%-a kínai. A Huawei például 2004-ben kutatóközpontot létesített 500 alkalmazottal, illetve 2000-ben az Akkó–Carmel-vasútvonalon az alagút megépítését kínai munkások végezték (SAMAAAN 2023). A haifai kikötő – amelyet nem utolsósorban amerikai hadihajók is rendszeresen látogatnak – megújítására 2015-ben írt alá Izrael és Kína megállapodást, amelytől azonban Washington nyomására a Netanjáhu-kormányzat elállt, és végül 2022-ben India nyerte meg a tendert 1,2 milliárd dollár értékben. Indiának a térségben való növekvő térnyerése kapcsán az I2–U2-együttműködést – más néven QUAD 2.0 – szokás emlegetni, amely magában foglalja az Egyesült Államokat, Indiát, Izraelt és az Egyesült Arab Emírségeket. Ez utóbbit a 2020-ban aláírt úgynevezett Ábrahám-megállapodások tették lehetővé.

Az Egyesült Államok, Kína és Oroszország mellett a közel-keleti régió negyedik külső szereplője az Európai Unió, amely számára történelmileg és földrajzilag is kiemelkedő jelentőségű a térség. E helyütt nincs lehetőségünk ismertetni terjedelmileg az Európai Unió és a Közel-Kelet viszonyát, ugyanakkor érdemes megállapítani, hogy az integrációs szervezet nem kezeli egységesen a térséget, hiszen a Kelet- és Dél-Mediterráneum országai kiemelt lehetőségeket és kihívásokat tartogatnak Brüsszel számára. Az intézményes kereteket illetően a 2011-ben meghirdetett európai szomszédságpolitika (*European Neighborhood Policy*) emelhető ki, amelynek déli dimenziója 10 közel-keleti és észak-afrikai állammal való kapcsolat irányait jelöli ki. Ebben a térségben az EU fontos érdekei között emelhető ki: a migráció megfékezése, az energiabiztonság mint lehetőség, a radikális szervezetek tevékenységének visszaszorítása, továbbá az olyan stabil rezsimek fennmaradása, amelyek képesek a migrációs nyomást megállítani. Az arab tavasz egyfajta dilemma elé állította az EU-t, amely egyszerre kívánt a térségben normatív szereplőként (a demokrácia és az emberi jogok számonkérése) és reálpolitikai aktorként (biztonság és stabilitás) fellépni. A 2016-ban elfogadott globális stratégia a Mediterráneum, valamint a Közel-Kelet és az Afrika geopolitikai fogalmat használja, és azokat az EU globális újrapozicionálása szempontjából kulcsfontosságúnak tekinti (COLOMBO – SOLER I LECHA 2021). Valójában a térségben az EU érdekérvényesítő szerepe jelenleg csekély, mondhatni inkább *policy-taker*, semmint *policy-maker* szerepben van. A Trump-adminisztráció alatt számos közel-keleti kérdésben az EU és az Egyesült Államok érdekei divergáltak egymástól, ilyennek tekinthető az iráni nukleáris megállapodás 2018-as amerikai felmondása, valamint az izraeli–palesztin kérdés vonatkozásában jelentkező amerikai kezdeményezések.

*Az orosz–ukrán háború következményei*

Oroszország a 2010-es években vált – a szovjet örökséget felhasználva – ismételten aktív regionális szereplővé. Moszkva kétoldalú kapcsolatait egyes szakértők nagyobb stratégia nélkülinek (*astrategic*), *ad hoc* döntések sorozatának tartják, amelyben nagy szerepet játszik a rövid távú politikai és/vagy gazdasági jellegű befolyás/haszonszerzés. Oroszország Közel-Kelet-politikájában globális hatalmi pozíciójának megjelenítését (*power projection*) és ezzel kapcsolatban a Moszkva által irányított multilaterális tárgyalások, mediáció szerepét lehet kiemelni. Oroszország percepciója szempontjából a Közel-Kelet is része annak a világméretű hatalmi átrendeződésnek, amely lejátszódik, és mint ilyen Moszkva külpolitikáját az együttműködés és a konfrontáció együttesen jellemzi (STEPANOVA 2018).

Oroszország a térség jelentős fegyverértékesítője is, valamint a szíriai konfliktus vonatkozásában az Egyesült Államok kivonulásával a válságot jelenleg egyedül kezelő/alakító szereplő, Moszkva indította útjára a 2016-os asztanai folyamatot. Oroszország továbbá ugyan nem szorul rá a térség energiahordozóira, ugyanakkor a kitermelés, az árak szabályozása és a tranzitútvonalak feletti befolyásszerzés megemlíthető Moszkva érdekei között. Oroszország kapacitásai azonban már az orosz–ukrán háború előtt is végesek voltak. Például egyes becslések szerint 250–400 milliárd dollárra lenne szükség Szíria háború/polgárháború utáni újjáépítéséhez, amelyet Oroszország korábban sem volt képes megfinanszírozni, lényegében ráutalt lenne a nyugati hatalmakra vagy a térségbeli szereplőkre, azonban különféle okok miatt nemzetközileg senki sem elkötelezett az anyagi támogatás mellett (HINNEBUSCH 2020).

Jelen sorok írásakor éppen egy év telt el azóta, hogy 2022. február 24-én kirobbant az orosz–ukrán háború. A konfliktus következtében mintha a térségre eső nemzetközi figyelem némiképpen csökkent volna. 2020-tól kezdve úgynevezett normalizációs folyamatot figyelhetünk meg, amelynek keretében korábban feszültségekkel teli bilaterális kapcsolatok fordultak pozitív irányba, a nemzetközi rendszer változása fokozott együttműködésre készíti a régió államait.

Az orosz–ukrán háború kapcsán megfogalmazódott egyik dilemma az volt, hogy a térség államai hogyan álljanak az amerikai nyomáshoz, amellyel az USA Oroszország elítélésére és egyben a kapcsolatok leépítésére szólította fel közel-keleti szövetségeseit, különösen Izraelt és a GCC-államokat. A térség államai azonban költség-haszon elemzést végeznek, és ebből kifolyólag a nemzetközi rendszer átalakulásával kapcsolatos bizonytalanságokat próbálják meg olyan külpolitikai magatartással formálni, amely az esetleges veszteségeket minimalizálja. Az úgynevezett stratégiai

fedezés (*strategic hedging*) külpolitikai stratégiáját követik az Egyesült Államok főbb térségbeli partnerei, vagyis mind a négy külső szereplővel fenntartják a politikai és gazdasági kapcsolatokat. A térség államainak Oroszországgal kapcsolatos percepciója ugyanis az, hogy továbbra is meghatározó külső szereplő marad, amely befolyásolja a Közel-Kelet biztonsági, politikai és gazdasági viszonyait.

A stratégiai fedezés mint külpolitikai magatartás jól felfedezhető az ENSZ keretében lezajlott, Oroszország ukrajnai beavatkozását elítélő 2022. áprilisi szavazáson, ahol a hat GCC-állam mellett Egyiptom, Irak, Jordánia, Szudán, Tunézia és Jemen is tartózkodott. Izrael, Törökország és Líbia támogatta az Oroszországot elítélő határozatot, Irán és Szíria pedig ellene szavazott. A GCC-államok külpolitikai magatartását az átalakuló nemzetközi rendszer keretében gyakran megfigyelhető tranzakcionista szemlélet is magyarázhatja. Az Egyesült Arab Emírségek például azt várta cserébe Oroszországtól, hogy Moszkva támogassa a jemeni hűtöket sújtó fegyverembargo meghosszabbítását (GUZANSKY 2022).

Továbbá az olaj világpiaci árának közös szabályozása szintén napirenden van. Miközben a térségbe látogató amerikai elnök, Biden arra kérte a szaúdi trónörökös, Mohamed bin Szalmánt, hogy Rijád fokozza az olajtermelést, utóbbi Moszkvával együtt az amerikaiak nagy meglepetésére 2022 őszén a termelés csökkentését jelentette be. Miután a nyugati szankcióknak jelentős kereskedelemelterelő hatása van, így az Egyesült Államok abban gondolkodott, hogy a bevételeken keresztül gyakorol nyomást az orosz gazdaságra, amely végső soron nem sikerült.

A térség két regionális hatalma – Izrael és Törökország –, kihasználva a háború adta lehetőséget regionális pozíciója jobbítására, közvetítő kísérletekbe kezdett a szemben álló felek között. Izrael többször kifejezte abbéli szándékát, hogy helyt adna az orosz–ukrán tárgyalásoknak, végül azonban Törökország hozta tető alá a fekete-tengeri gabonaegyezményt, amely lehetővé teszi a szállításokat. Törökország, miközben több ízben hangoztatta Ukrajna szuverenitását, nem csatlakozott ahhoz a szankciós rendszerhez (TÁRIK 2024), amelyet az Európai Unió életbe léptetett. Az ország továbbá 2022-ben az Egyesült Államok kérésére jelentős mennyiségű Bayraktar drónt szállított Ukrajnának, miközben Moszkvától szerzett be védelmi eszközöket. A téma egyik szakértője Törökország „semleges” álláspontjáról értekezik, jelen sorok írója szerint azonban a mindkét irányban fenntartott kapcsolatok a stratégiai fedezés külpolitikai magatartásával azonosíthatók (KADDORAH 2022).

Izrael Állam és Oroszország kapcsolatai is átalakultak, emiatt feszültségek jelentkeznek az oroszországi Zsidó Ügynökség működésében, illetve az izraeli kormányok növekvő aggodalommal figyelik az iráni drónok oroszországi értékesítését és azok

Ukrajnában való bevetését. Izrael számára ugyanakkor az is fontos, hogy a szomszédos Szíriában, ahol 2019 óta több alkalommal volt közvetlen konfrontáció Iránnal, megmaradjon a Moszkvával való kommunikáció, egyeztetés. Izrael – Törökországhoz hasonlóan – nem csatlakozott a nyugati szankciókhoz, és úgynevezett halálos fegyvereket nem szállít Ukrajna számára. Miközben Izraelnek a nyugati államokkal való viszonyára negatív hatással vannak az orosz kapcsolatok, a Netanjáhu-kormány nem hagyhatja figyelmen kívül a szomszédságában lévő Szíria geopolitikai viszonyait, amelyeket jelenleg Moszkva nagymértékben befolyásol (RAKOV 2023).

Az orosz–ukrán háború emellett közvetlen kihívást jelent egyes államok számára az élelmiszer-biztonság szemszögéből. A Közel-Keleten több állam Ukrajnából és/vagy Oroszországból szerezte be a gabonát, egyes országokban csak hónapokra elegendő mennyiség volt a tárolókban, ami az arab tavasz következtében amúgy is kiélezett politikai helyzetet tovább fokozta. Egy empirikus adatokra alapozott kutatás alacsony, közepes és magas rizikófaktorú országokra osztja a térséget a függőség, illetve a kiélezett politikai helyzet alapján. Az élelmiszer-biztonságnak kitett államok közé sorolják Libanont, Líbiát és Szudánt. Egyiptom, Tunézia, Algéria, Jordánia és Törökország pedig közepes rizikófaktorral rendelkező állam (AL-SAIDI 2023).

Az orosz–ukrán háború az Európai Unió Oroszországtól erőteljesen függő energiaellátása szempontjából hatást gyakorol a térséggel folytatott kapcsolataira. Ebben a kelet-mediterráneumi gázfeltárások és az ennek nyomán 2019-ben kialakuló együttműködés (*energy hub*) lehetőségeket tartogat. 2022 júniusában az Európai Unió Egyiptommal és Izraellel háromoldalú megállapodást kötött a gázimport növelése érdekében. A rendelkezésre álló gáz mennyiségét tekintve azonban a kelet-mediterráneumi gáz nem fogja tudni teljesen, csak csekély (maximum 10% vagy 4–9 éven keresztül) mértékben kiváltani az orosz gázt, de csak abban az esetben, ha kiépülnek az infrastrukturális feltételek. A Kelet-Mediterráneum térsége azonban veszélyeket is rejt Brüsszel számára, ugyanis könnyen résztvevőjévé válhat a tágabb geopolitikai játszmáknak (BADARIN–SCHUMACHER 2022).

### A regionális rend oldalnézetből

A közel-keleti térségben az 1990-es években három ország rendelkezett regionális hatalmi pozícióval, méghozzá a három nem arab állam: Irán, Izrael és Törökország. A 2000-es évektől kezdődően a globális környezet átalakulása és bizonyos térségben bekövetkező geopolitikai átrendeződés eredményeként a három állam kiegészül

1. táblázat. *A közel-keleti államok a regionális erőviszonyok alapján*

| <i>A MENA-térség országai</i> | <i>Status quo államok</i>                  | <i>Revizionista államok</i>      |
|-------------------------------|--------------------------------------------|----------------------------------|
| regionális hatalmak           | Izrael, Szaúd-Arábia, Egyiptom             | Irán, Törökország                |
| regionális középhatalmak      | Bahrein, Egyesült Arab Emírségek, Jordánia | Marokkó, Algéria, Katar, Tunézia |
| gyenge államok/államvákuum    | Szíria, Líbia, Jemen, Libanon, Irak        |                                  |

*Forrás:* KAMRAVA 2018a eredeti ábrája alapján módosítva; saját szerkesztés

Szaúd-Arábiával, Egyiptommal és – attól függően, hogyan határozzuk meg a regionális hatalmiság definícióját – akár az Egyesült Arab Emírségekkel és Katarral is. Jelen tanulmány öt államot – Egyiptomot, Iránt, Izraelt, Szaúd-Arábiát és Törökországot – tekinti regionális hatalomnak. Ezen államok két csoportra oszthatók aszerint, hogy mennyiben kívánják a fennálló regionális erőviszonyokat megváltoztatni. Fontos kiemelni, hogy az alábbi táblázat nem a szövetségi rendszerekkel vagy együttműködésekkel kapcsolatos, hanem a külpolitikai magatartás szempontjából készült. A *status quo* államok az Egyesült Államok befolyásának fenntartását, míg a revizionista országok Washington közel-keleti befolyásának gyengítését tűzték ki célul (KAMRAVA 2018a). Ebből és a globális folyamatok térségre gyakorolt hatásából következik, hogy a Közel-Keletet jelenleg a regionális „rendetlenség”, a rend hiánya, illetve a regionális hegemon pozícióért folytatott versengés csapdája jellemzi (SHAFARAE–GOLMOHAMMADI 2022).

A fentiekben említett versengés főként a Perzsa-öböl térségében zajlik, ahol a legjelentősebb törésvonal a szaúdi–iráni versengésben fedezhető fel, amelyet Gause (2014) tanulmányában „új hidegháborúként” jellemez. Buzan és Wæver a regionális biztonsági architektúrákat elemző munkájában a Közel-Keletet tekintette önálló biztonsági komplexumnak, amelynek szubkomplexuma a Perzsa-öböl térsége (BUZAN–WÆVER 2003: 185–218). A regionális versengés és a folyamatban lévő globális átrendeződés eredményeként a „hatalom újraelosztása” figyelhető meg a Perzsa-öböl térségének irányába, amelyet egyes elemzések önálló biztonsági komplexumként értelmeznek. A mai közel-keleti politika napirendjét például nem az arab–izraeli kérdés, hanem olyan témák határozzák meg, amelyek a Perzsa-öböl térségének államai által fogalmazódnak meg, vagyis a térség „gulfizációjának” lehetünk szemtanúi (YOSSEF 2020).

2. táblázat. Szövetségi rendszerek a Közel-Keleten

| <i>Szövetségek</i>                    | <i>Meghatározó államok</i>            | <i>A szövetség tagjai</i>                 | <i>Külső támogatók</i> |
|---------------------------------------|---------------------------------------|-------------------------------------------|------------------------|
| Konzervatív mérsékelt országok tömbje | Szaúd-Arábia, Egyesült Arab Emírségek | Egyiptom, Bahrein stb.                    | Egyesült Államok       |
| A konzervatív „ellenállás frontja”    | Irán                                  | Hezbollah, Hamász, Szíria                 | Oroszország            |
| Mérsékelt ellenállás                  | Törökország, Katar                    | Egyiptom (2012–2013), Tunézia (2011–2014) | Oroszország/USA        |
| A mérsékelt államok szövetsége        | Izrael                                | Az első blokkban szereplő államok         | USA/Oroszország        |

*Forrás:* AMOUR 2020: 408. alapján kisebb módosításokkal; saját szerkesztés

Külön érdemes szót ejteni az úgynevezett államvákuum jelensége által érintett országokról, mint Irak, Szíria, Líbia vagy Jemen. A szakirodalom a Közel-Kelet vonatkozásában nem használja az elsősorban a szubszaharai afrikai országok bizonyos típusainak jellemzésére kitalált bukott állam (*failed state*) fogalmát, ugyanis tartalmi eltérések mutathatók ki. A Közel-Keleten ugyanis az államvákuum olyan országokra vonatkoztatható, amelyekben limitáltan, de működnek az állami funkciók, ugyanakkor a klasszikus vesztfáliai modellből ismert erőszak-monopóliummal nem rendelkeznek, ugyanis a biztonsági szektor hibridizálódott (GAUB 2017). Jellemző továbbá a nem állami szereplők politikai és katonai súlya, például a szíriai polgárháborúban a Hezbollah az Aszad-rezim oldalán avatkozott be. Számos esetben azonban nem állami szereplőket használnak fel külső hatalmak az érdekeik érvényesítése végett, amelynek talán legjobb példája az Irán által szervezett úgynevezett síita milíciák szerepe Irak területén.

A szövetségi rendszerekkel kapcsolatban kétféle megközelítés létezik a szakértők körében. Az egyik álláspont szerint léteznek többé-kevésbé állandó partnerségek, ugyanis az egyes államok érdekei nem változnak gyorsan. A másik nézőpont azonban éppen az átalakuló világrendből, a gyors változásokból kiindulva annak ad hangot, hogy a szövetségi rendszerek „cseppfolyósak”, a világpolitika rendkívül gyors adaptációt és *ad hoc* irányváltást vált ki az egyes államokból, aminek példája a török külpolitika

2022-es irányváltása lehet (SOLER I LECHA 2017). A tanulmány bevezető részében felsorolt diplomáciai események éppen az utóbbit támasztják alá, a MENA-térségben a külső környezet és a belső viszonyok gyakori változása miatt az egyes országoknak gyakori külpolitikai irányváltásra van szükségük.

Philipp O. Amour (AMOUR 2020) szerint a biztonsági tényezőket figyelembe véve négy „szövetségről” beszélhetünk a térségben az alábbiak szerint.

(1) Az úgynevezett *konzervatív mérsékelt (arab) országok* tömbjét Szaúd-Arábia vezeti, és a tömb az iráni expanziót, valamint az iráni nukleáris programot veszélyforrásnak tartja. Érdekelt abban, hogy Washington mint külső szereplőt maga mellé állítsa Irán elszigetelésének kérdésében. Az Egyesült Arab Emírségek mint regionális hatalom azért is emelkedik ki, mert az elmúlt években a szaúdiaktól is távolságot tartó önálló, aktív külpolitikát folytat. A korábbiakban említett Ábrahám-megállapodásnak Abu-Dzabi részese, szemben Szaúd-Arábiával, amely továbbra is tartja magát a palesztin kérdés elsődlegességéhez és a 2002-ben elfogadott úgynevezett arab béketervezet.

(2) Az úgynevezett *ellenállás frontja* az Izraellel szembeni közel-keleti szövetséget jelöli, amely Irán irányítása alatt áll. A szakirodalom nem egy esetben úgynevezett síita félholdként írja le Irán térségbeli expanzióját, amely elsősorban a síita kisebbségeket célozza meg, a kérdéssel azonban óvatosan kell bánni, hiszen elsősorban az első tömb retorikájában jelenik meg a kifejezés, kimondottan Irán-ellenes éllel. A síita félholdat mint veszélyt II. Abdullah jordán király a 2003-as iraki beavatkozással kapcsolatban fogalmazta meg, arra utalva, hogy Szaddám Huszein rendszerének felbomlása Teherán befolyásának növekedéséhez vezethet az arab államokban. Tegyük hozzá, hogy az uralkodó véleménye nem volt alaptalan, hiszen az iraki rendszer napjainkig nagyon erőteljes iráni hatás alatt áll. Irán azonban nemcsak síita szervezetekkel, hanem reálpolitikai alapon szunnita szervezetekkel is kapcsolatban áll. Ilyennek tekinthető a Hamász, amellyel a közös alapot az Izraellel való szembenállás adja.

(3) A térségben különösen a 2017-es szaúdi–katari diplomáciai válság/szakítás következtében *Törökország és Katar* között alakult ki szorosabb együttműködés, amely – többek között – a mérsékelt iszlamista mozgalmak támogatásában öltött testet. Katar ad otthont a Muszlim Testvériség globális hálózata vezetőinek, mint a nemrégiben elhunyt Juszuif al-Karadávi sejknek, aki az elmúlt évtizedben – különösen az arab tavasz kezdetén – jelentős véleményformáló szerepet töltött be. Törökország pedig puha hatalmiságának és térségbeli reputációjának növelése céljából az iszlamista

mozgalmak, az „iszlám ügy” támogatójává vált. A szövetségnek természetes résztvevői olyan kormányok, mint például Muhammad Morszi elnök Egyiptomban (2012–2013) vagy az al-Nahda Párt és vezetői Tunéziában. A szövetség számos gazdasági beruházást eszközölt, és olyan államokban is aktív, mint Líbia, ahol a Tripoliban működő egységkormányt támogatta (lásd Törökország 2019-es katonai beavatkozása Líbiában).

(4) A *negyedik szövetséget* Izrael és a vele egy platformra helyezkedő államok alkotják. Valójában – jelen sorok írójának véleménye szerint – ez nem alkot önálló szövetségi rendszert, ugyanis számos kérdésben az első, úgynevezett mérsékelt arab államok csoportjába sorolható. A szaúdi–izraeli kapcsolatok az Irán-ellenességen, az Egyesült Államok mint külső szereplő támogatásán és nem utolsósorban az iszlamista mozgalmak térnyeréséhez való ellenséges hozzáálláson alapulnak.

Visszatérve a regionális törésvonalakra érdemes megemlíteni, hogy a 2019-es eskalációs hullámot követően jelenleg normalizációs időszaknak vagyunk szemtanúi. 2019-ben Irán regionális térnyerése olyan méretet öltött, amelyet a Trump-adminisztráció nem volt hajlandó tolerálni. Az arab tüntetések második hullámának keretében iraki tüntetők Irán támogatásával megrohamozták az Egyesült Államok bagdadi követségét. Továbbá amerikai katonák veszítették életüket a Katáib Hezbolláh támadásai miatt. Ennek hátterében Trump elnök azon 2018-as döntése állt, hogy az Egyesült Államok visszalépett az iráni nukleáris megállapodásból, és a „maximális nyomás” politikáját hirdette meg, Teherán olajexportjának teljes lenullázása végett. 2020 januárjában az Egyesült Államok egy intervenciója során meggyilkolta az iráni Iszlám Forradalmi Gárda Kudsz Brigádjainak parancsnokát, Kászem Szolejmánit, valamint Abú Mohandiszt, a síita milíciák helyettes vezetőjét. Ugyancsak 2020 januárjában az iráni rezsim lelőtte a *Ukrainian Airlines* utasszállító polgári gépét, amelynek fedélzetén több mint 100-an veszítették életüket.

A 2019-es évtől kezdődően rendszeressé vált, hogy a regionális versengésben részt vevő államok közvetett vagy közvetlen konfrontációba kerültek egymással. 2019 szeptemberében – vélhetően iráni drónok – okoztak kárt szaúdi olajlétesítményekben. A Hormuzi-szoros térségében állandóvá vált egymás hajóinak elfoglalása, a szabad hajózás megakadályozása. Irán és Izrael között nyílt konfrontáció kezdődött Szíriában, miközben a Netanjáhu-kormányzat számos „titkos” támadást intézett iráni atomtudósok és nukleáris létesítmények ellen. A két állam között dúló úgynevezett „árnyékháború” felveti a nyílt, közvetlen izraeli fegyveres beavatkozás lehetőségét is, különösen, ha az iráni nukleáris program átlépi a nemzetközi közösség által egyébként

változóan definiált nukleáris „küszöböt”. Az Iránban 2022 szeptemberében, a kurd származású Mahsza Amini meggyilkolását követően kirobbant zavargások kiélezték Washington és Teherán viszonyát, amelyben az Oroszországnak értékesített drónok is szerepet játszottak.

A 2019-es, 2020-as év az iráni nukleáris megállapodás teljes összeomlását hozta, az a várakozás, hogy az Európai Unió az Egyesült Államok nélkül fenntartsa a megállapodást, nem sikerült. 2020-ban Irán bejelentette, hogy nem tartja magára nézve kötelezőnek a megállapodásban szereplő korlátozásokat, így – többek között – az urándúsításra vonatkozóakat. A nemzetközi rendszer átalakulásából eredően a fentiekben bemutatott regionális „biztonsági csapda” és a stratégiai erőviszonyok kiszámíthatatlanságának percepciója együttműködésre készítette a regionális szereplőket.

2021-ben az al-ulái megállapodással Szaúd-Arábia lezárta a Katar regionális ambícióinak megtörésére 2017-ben indított diplomáciai blokádot. Jelen sorok írásakor fejeződött be a Kína közvetítésével Irán és Szaúd-Arábia közötti kétoldalú párbeszéd hatodik fordulója, amelynek keretében a két állam bejelentette a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását. A közeledést nem szabad túlértékelni, ugyanis a kétoldalú törésvonalak fennmaradnak a közeljövőben is, ugyanakkor az Egyesült Államok szerepének csökkenését és Kína növekvő szerepét jól mutatja a mediáció. Mindez egyben azt is megerősíti, amit a fenti bevezető gondolatokban említett a tanulmány, hogy a Közel-Kelet „ázsianizálódik”, vagyis Kína mint globális hatalom immáron képes és hajlandó politikai jellegű konfliktusokat is kezelni (FULTON 2022). Ismételten érdemes azonban megerősíteni, hogy nem arról van szó, hogy Peking teljes egészében átvenné Washington szerepét a térségben. Talán a legjelentősebb normalizációnak az Izrael és négy arab ország viszonyában bekövetkezett változást tekinthetjük.

### *Az Ábrahám-megállapodások*

2020 szeptemberében Izrael két arab állammal – az Egyesült Arab Emírségekkel és Bahreinnel – normalizálta viszonyát. 2020 decemberében Marokkó, majd 2021 januárjában Szudán követte a sort, amivel hétre nőtt azon államok/hatóságok száma, amelyek az arab világban elismerik Izrael Állam létét. A fentiekben említett négy arab ország mellett érdemes megemlíteni a már létező két békeszerződést, amelyet Izrael Egyiptommal 1979-ben, Jordániával pedig 1994-ben írt alá. 1993-ban az oslói megállapodásokkal a Palesztin Felszabadítási Szervezet, illetve a később létrejövő Palesztin Nemzeti Hatóság is elismerte Izrael létét. Mindez azt jelenti, hogy Izrael már nem

tekinthető a térségben páriaállamnak, hanem a zsidó állam mind gazdaságilag, mind politikailag és kulturálisan egyre inkább integrálódik a Közel-Kelet mindennapjaiba.

Az úgynevezett Ábrahám-megállapodások másik mozgatórugója az Egyesült Államok törekvései mellett a térségből való amerikai kivonulással kapcsolatos bizonytalanság percepciója, narratívája Izrael és a részt vevő GCC-államok részéről. Biden elnök 2021-es döntése az Egyesült Államok afganisztáni kivonulásáról és az azt követő tálib hatalomátvétel félelemmel töltötte el a szövetségeseket, és szorosabb együttműködésre ösztönözte a feleket.

Az Izraellel kapcsolatos normalizációt továbbá az is lehetővé tette, hogy a 2000-es években a palesztinkérdés háttérbe szorult a közel-keleti térség politikai napirendjén. Az Arab Liga 1967-es kártúmi határozata – a három nem politikája (az arab államok nem ismerik el Izraelt, nem tárgyalnak és nem kötnek békeszerződést vele) – értelmében a palesztinkérdés támogatása az első számú kérdéssé vált az arab államok számára. Mindez nem jelenti azt, hogy korábban nem alakultak volna ki titkos kapcsolatok egyes GCC-államok és Izrael között – különösen az 1993-as oslói folyamat elindulásával. A közel-keleti békefolyamat kisiklása és a második intifáda kirobbanása 2000-ben azonban korlátozta a titkos kapcsolatokat is. A korábban említett iráni fenyegetés percepciója újra egy táborba terelte az érintett államokat, ugyanis azt Izrael Állam egzisztenciális fenyegetésnek tartotta, míg a GCC-államok – különösen Szaúd-Arábia – regionális szerepüket féltették az iráni expanzió kapcsán. Az iráni fenyegetés azonban nemcsak az elit, hanem az arab közvélemény szintjén is felülmúlja a palesztin államiség hiányának problémáját (GUZANSKY–MARSHALL 2020).

A palesztinkérdés vonatkozásában az is lehetőségnek mutatkozik, hogy annak kezelését a GCC-államok vegyék át, habár ez önmagában kevés sikerrel, ellenben nagy kockázattal járó politikai befektetés, amelyben tradicionálisan Egyiptom játszott vezető szerepet. A Palesztin Nemzeti Hatóság súlyos belpolitikai válsággal néz szembe, Mahmúd Abbász elnök legitimitása a mélypontra zuhan, és az újonnan felnőtt palesztin generáció reformokat követel. Abbász elnök a biztonsági kihívásokra, Izraelre és a megszállásra hivatkozva rendre elhalasztja a választásokat, ami további feszültségeket okoz. Egyes vélemények szerint a Fatáh fiatalabb szárnyának hatalomra kerülését támogatná az Egyesült Arab Emírségek, amely magához ragadhatná a kezdeményezést a palesztin belpolitikában (DAJANI–ROCK 2022).

Az Ábrahám-megállapodások kapcsán az elemzők számtalan alkalommal felvetik, hogy vajon egy újabb fegyveres konfliktus a Gázai övezetet uraló Hamással szemben mennyire korlátozza a politikai, gazdasági és kulturális jellegű kapcsolatok elmélyítését. Ennek kapcsán a 2021. májusi, Jeruzsálem kérdésében a Hamással kirobbant

fegyveres konfliktust érdemes megemlíteni. A jeruzsálemi izraeli ingatlanfoglalások jelentős tüntetéshullámot generáltak mind a nyugati parton, mind Gázában. A Hamász rakéták kilövésével reagált, ami Izrael fegyveres válaszát kényszerítette ki. Az Ábrahám-megállapodásokat aláíró arab államok részéről azonban nem tapasztalunk éles, Izraelt elítélő reakciókat, aminek elsősorban az az oka, hogy a Hamász marginalizálása – többek között – érdekében áll az Egyesült Arab Emírségeknek is. 2023 januárjában azonban az új – meglehetősen szélsőséges – Netanjáhu-kormány beiktatását követően a jeruzsálemi szent helyek vonatkozásában az arab államok élesen reagáltak a *status quo* megváltoztatásával kapcsolatos izraeli lépésekre, tervekre. Ben-Gvir izraeli nemzetbiztonsági miniszternek a Templom-hegyen tett látogatása azt váltotta ki, hogy Abu-Dzabi ideiglenesen elhalasztotta Netanjáhu miniszterelnök látogatását. A washingtoni diplomácia – Anthony Blinken külügyminiszter a térségben nemrégiben tett látogatása – nem képes jelentős nyomást kifejteni Izraelre, kérdéses, hogy az „új szövetségeseik” mennyiben fogják tudni kontrollálni az egyoldalú lépéseket. A Jeruzsálem-kérdés – tekintettel arra, hogy az iszlám harmadik szent helyéről beszélünk – messze túlmutat a palesztinkérdésen, ugyanis a regionális pozícióért versengő közel-keleti államok számára a vallási legitimitás fenntartása kulcsfontosságú törekvés.

A normalizáció keretében Izrael és Törökország kapcsolataiban is látványos közelkedésnek lehetünk szemtanúi. Mindez alapvetően a török kormányon, és nem Izraelen múlt, amiben szerepet játszott az orosz–ukrán háború kirobbanása, valamint Ankara kihagyása a kelet-mediterráneumi energia-együttműködési tervekből.

### **A regionális rend alulnézetből**

2010 decemberében – miután a tunéziai Szidi Bú Zid városában a zöldségárus, Mohammed el-Búazízi felgyújtotta magát, és a későbbiekben életét veszítette – jelentős tüntetéshullám, felkelés bontakozott ki az arab országokban, amelyet a média – az 1848-as forradalmak közkeletű elnevezése, a népek tavasza alapján – „arab tavasznak” nevezett el. A Közel-Keletet a 2010-es évekig az úgynevezett autoritárius stabilitás jellemezte, vagyis a köztársaságok a szabadságjogok széles korlátozásával járó erős elnöki rendszerként írhatók le, míg a monarchiák döntő hányada az uralkodó szinte korlátlan jogaival jellemezhető. Az arab világ számos országában korábban is voltak tömegtüntetések (például az 1977-es egyiptomi kenyérlázadások több százezer embert mozgattak meg), az úgynevezett „húzd meg, ereszd meg” politikára épülő rezsimitűrlési stratégia azonban segített a rendszer fenntartásában. Ennek értelmében

3. táblázat. Az arab politikai rezsimek tipológiája

| Államforma                             | A járadék szerepe | Olajban/földgázban gazdag államok (járadék gazdaságok)                | Olajban/földgázban szegény államok (nem járadék gazdaságok) |
|----------------------------------------|-------------------|-----------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------|
| Nem örökletes rezsimek (köztársaságok) |                   | Algéria, Líbia, Irak                                                  | Egyiptom, Jemen, Palesztin Nemzeti Hatóság, Tunézia, Szíria |
| Örökletes rezsimek (monarchiák)        |                   | Bahrein, Kuvait, Omán, Katar, Szaúd-Arábia, Egyesült Arab Emírátságok | Jordánia, Marokkó                                           |

Forrás: BROWNLEE–MASOUD–REYNOLDS 2015: 60.

a politikai liberalizáció olyan átmeneti eszköz a rezsim kezében, amelyet anélkül képes alkalmazni, hogy az érdemben veszélyeztetné fennmaradását (CSICSMANN 2020: 20).

2011 tavaszán azonban a Tunéziából demonstrációs hatásként terjedő tüntetések a térség kivételességével kapcsolatos mítoszoknak véget vetettek. A közel-keleti államokban az arab tüntetéshullám olyan politikai átalakulást indított be, amely jelenleg sem ért véget. A közös jellemzők, gyökerek, (politikai és gazdasági) okok ellenére az egyes országokat a kiinduló politikai berendezkedés függvényében az arab tavasz eltérően érintette. A 3. számú táblázat az arab államok között két szempont alapján tesz különbséget: amellett, hogy adott ország járadék gazdaság vagy sem, a köztársaságokat különbözteti meg a monarchiáktól. Az arab tüntetések első hulláma döntő mértékben a táblázat jobb felső sarkában látható, szénhidrogénkészletekben szegény köztársaságokban indított lavinaszerű változásokat. Ezzel szemben a legstabilabbnak a bal alsó sarokban található olajmonarchiák, a GCC-államok politikai rendszerei bizonyulnak (BROWNLEE–MASOUD–REYNOLDS 2015: 60).

A közel-keleti politikai rendszerek kapcsán általánosan érvényes jellegzetesség, hogy a monarchiák stabilabbak, mint a köztársaságok. A régióban lévő államokra ez különösen igaz, ugyanis vallási legitimációjuk is jelentős (például a jordán uralkodócsalád Mohamed prófétaig vezeti vissza eredetét, Szaúd-Arábia az iszlám két szent helyének, Mekkának és Medinának az őrzője stb.). A szakirodalom monarchikus kivételességnek (*monarchical exceptionalism*) hívja azt a jelenséget, amely az általunk vizsgált térségben a királyságokra jellemző (YOM–GAUSE III 2012). Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a monarchiák ne néznének szembe azokkal az általános problémákkal, amelyek

a köztársaságokban a tüntetéseket kiváltották, hanem azok kezelése úgy tartható mederben, hogy a rezsim fennállását nem veszélyezteti. Bahreinben például 2011 tavaszán súlyos, tömeges tüntetések voltak, amelyeket Manamában Szaúd-Arábiának és az Egyesült Arab Emírségeknek közösen sikerült levernie.

A táblázattal kapcsolatban megemlítendő további fogalom a járadék gazdaság (*rentier economy*), amelynek megléte kvázi függetlenné teszi az éppen hatalmon lévő vezetést az állampolgároktól, ugyanis a járadék olyan külső bevételt jelent az állam számára, amellyel nem szükséges elszámolnia az állampolgárok irányába, ugyanakkor olyan jóléti kiadások megalapozására alkalmas, amelyek íratlan társadalmi szerződést alapoznak meg. A térségben a járadék formái különfélék, főként a szénhidrogén értékesítéséből származó bevételeket soroljuk ide, de külföldi segély vagy valamilyen stratégiai jellegű pozícióból származó bevétel is lehet (például a Szezei-csatorna Egyiptom számára). A térség szinte valamennyi állama részesül bizonyos járadékban, ugyanakkor csak néhány esetben ér el olyan domináns szintet, ahol járadék gazdaságokról beszélhetünk. Ezen politikai rezsimok az arab tüntetések során reziliensebbnek bizonyultak a többinél.

Az arab tavasz első hullámában érintett politikai rezsimok átalakulásának többféle kimenetele van, amelyet nagymértékben a politikai rendszer kiinduló jellemzői határoznak meg. Összességében négyféle kimenetet láthatunk a 2011-es felkelés következményeként (HINNEBUSCH 2015):

- Egyiptom, amely a visszarendeződés példája, ugyanis 2013 után a fegyveres erők dominanciájára épülő Szízi-rezsim kialakulásának az esete;
- Tunézia, amely az egyetlen sikeres demokratikus átmenet formája;<sup>1</sup>
- az állami struktúrák meggyengülésének eredményeként államvákuum alakult ki négy államban: Irakban, Jemenben, Líbiában és Szíriában;
- az összes többi arab országban hibrid politikai rezsimet találunk, amelyek vonatkozásában történtek demokratikusnak látszó politikai reformok, ugyanakkor az alapvetően autoritárius struktúrák vonatkozásában nem történt érdemi átrendeződés (például Marokkóban VI. Mohammed „felvilágosult autoritarianizmusa”, amelynek keretében alkotmányt módosítottak 2011-ben).

2019-ben a tüntetések második hulláma 12 arab államot ért utol, négy országban – Irakban, Libanonban, Algériában és Szudánban – a vezetők elmozdítására is sor került, és átmenet vette kezdetét. Mindebből az is következik, hogy a 2010–2011

<sup>1</sup> A tunéziai demokratikus átalakulás 2021-ben olyan fordulatot vett, hogy az elnök feloszlatta a parlamentet, a rezsim ma hibrid politikai rendszerként írható le, ugyanis nem ment végbe a demokratikus konszolidáció, hanem a folyamat a visszajára fordult.

fordulóján részben külső, részben belső okokból kiinduló politikai átalakulás nem ért véget, hasonló folyamatokra számíthatunk az elkövetkező években is. Az arab tavasz két szempontból is a figyelem középpontjába került a nyugati világban: (1) a radikális dzsihadizmus megerősödése; (2) a 2015-ös migránsválság.

A nemzetközi közösség szempontjából különös figyelmet érdemelnek az úgynevezett államvákuumok (gyenge államok), ahol nem egy esetben az állami struktúrák szétesésének, polgárháborús helyzetnek vagyunk szemtanúi. Ezen államok vonatkozásában is kiemelkedik a 2014 és 2019 között Irak és Szíria bizonyos területeit elfoglaló és látszólag az állam bizonyos ismérveit is magáénak tudó globális dzsihadista szervezet, az Iszlám Állam. Az Iszlám Állam mint globális *brand* térnyerését Fawaz A. Gerges (GERGES 2014) a globális dzsihadizmus harmadik hullámaként írja le, amely az 1980-as évek afganisztáni dzsihadját, majd az 1990-es és 2000-es években az al-Káida mint nemzetközi terrorszervezet tevékenységét követte.

Az Iszlám Államnak a Közel-Keleten való megerősödése a regionális és a globális szereplők érdekeit is erőteljesen érintette. A térség külső/globális szereplői között viszonylagos egyetértés alakult ki abban, hogy a terrorszervezettel szemben fel kell lépni. 2014-ben az Egyesült Államok először augusztusban Irakban, majd szeptembertől kezdve Szíriában avatkozott be nemzetközi koalíció keretében. Oroszország Szíriában már korábban is jelen volt, ugyanakkor jelentősebb katonai aktivitása 2015-től vált látványossá. Kína, miközben az uigur harcosok miatt érdekelt volt az Iszlám Állam és más szervezetek megfékezésében, nem mutatott hajlandóságot a katonai jelenlétre. Az Iszlám Állam szunnita szervezet, amely a síitákkal általában, de különösen az Irán által képviselt elvekkel ellentétes, így előzetes feltételezések szerint Teherán ellensúlyát képezhetette volna. A globális dzsihadista szervezet gyengíti azon rezsimeket – például Irak és Szíria –, amelyek Irán pártfogoltjai. Az Iszlám Állam tevékenysége azonban a mérsékelt arab államokat, így Szaúd-Arábiát és valamennyi térségbeli államot negatívan érintette, az egyes felvállalt merényletek gyengítették a rezsimeket.

Más vélekedések szerint azonban Iránnak éppen az adta a politikai súlyát a 2010-es évek közepén, hogy az Iszlám Állammal szemben – Törökország mellett – az egyetlen olyan helyi állami szereplő, amely szárazföldi erővel képes volt felvenni a harcot. Nem véletlen, hogy az Obama-adminisztráció, illetve a P5+1 hatalmak (Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Kína, Egyesült Királyság, Oroszország és Németország) éppen 2015-ben kötötték meg az iráni nukleáris megállapodást. Irán integrálása az Iszlám Állam elleni hadműveletek miatt kulcsfontosságú volt. Teherán azonban számos vélemény szerint ezzel vissza is élt, és tudatosan hagyta, hogy Bagdad környékéig eljussanak a terrorszervezet tagjai. Ugyancsak eltérő nézőpont, hogy Teherán éppen

a nukleáris megállapodás adta kedvező nemzetközi környezetet használta ki a síita milíciák megszervezésére, amelyek az államvákuummal sújtott államokban egyre jobb helyzetbe kerültek Irakban és Szíriában (GHAREDAGHI 2018).

Miközben a nemzetközi közösség „katonai győzelmet” aratott az Iszlám Állam felett, a radikális szervezetek továbbra is jelen vannak és működnek a térségben, ami további biztonsági kockázatokat jelent. Az elkövetkező években a világméretű folyamatok begyűrűzése újabb és újabb alulról jövő nyomást, tüntetést, felkelést alapozhat meg egyes államokban, ami várhatóan ismételten terepe lesz a regionális és globális hatalmak érdekérvényesítésének, befolyásszerzésének.

### Összegzés

A világrend átalakulásával kapcsolatban Sørensen által felállított négy szempont-rendszert figyelembe véve az alábbi megállapításokat fogalmazhatjuk meg a Közel-Kelettel kapcsolatosan:

1. A kemény hatalom (*hard power*) vonatkozásában nem érzékelhetünk jelentős változást, ugyanis továbbra is meghatározó az Egyesült Államok súlya nemcsak a fegyverszállításban, hanem a katonai jelenlét és a beavatkozás képessége vonatkozásában is. Az Egyesült Államok térségből való visszahúzódása abban az értelemben megkezdődött, hogy a helyi konfliktusok megoldását nem kívánja saját kezébe venni, azt számos esetben (például szíriai konfliktus) más globális hatalmaknak (Oroszország, Kína) engedi át. Washington ugyanakkor fellép a regionális rend alakításának igényével, amely Irán elszigetelésére és partnerei – Szaúd-Arábia, Izrael és a mérsékelt arab országok – pozíciójának erősítésére törekszik. Kína érdekelt az integrált regionális rend kialakításában, amelynek Irán is a része, hiszen a közel-keleti országkulcsfontosságú a kelet–nyugati irányú építkezésben. Ráadásul az Egyesült Államokkal ellentétben erőteljesen ráutalt a térség energiahordozóira, amelyek gazdasági növekedésének alapfeltételét jelentik. Kína – Oroszországgal ellentétben – nincs jelen katonailag a térségben, ugyanakkor mind a négy-öt külső szereplő a regionális rend alakításának igényével lép fel, ami megerősíti azt a megállapítást, hogy a Közel-Kelet a nagyhatalmak által befolyásolt régió.
2. A nemzetközi szervezetek és intézmények vonatkozásában a Washington által tető alá hozott és nyíltan Kína által sem ellenzett Ábrahám-megállapodásokat érdemes megemlíteni. Peking az Ábrahám-megállapodásokban Irán marginalizálására való erőteljes törekvést lát, amelyet éppen jelen sorok írásakor azzal kísérelt meg

ellensúlyozni, hogy közvetített Irán és Szaúd-Arábia között a 2016 óta szünetelő diplomáciai kapcsolatok helyreállításában. Továbbá számos alkalommal felröppent a hír, hogy az úgynevezett BRICS laza együttműködésébe olyan közel-keleti államok felvételét is kezdeményezné Kína, mint Egyiptom, Irán, Szaúd-Arábia vagy Törökország. Mint ismeretes, 2022-ben Irán aláírta a Sanghaji Együttműködési Szervezet alapokmányát, amivel a szervezet teljes jogú tagjává vált. Fontos látni, hogy a térség államai – szemben a globális hatalmakkal – nem látnak kizárólagosságot az egyes formációkban, hiszen a stratégiai fedezés (*hedging*) nevében egyidejűleg képesek két ellentétesnek látszó szövetségi rendszerhez, intézményrendszerhez csatlakozni. Ebben a kérdésben azonban láthatóan éles rivalizálás figyelhető meg Peking és Washington között.

3. Az értékek és normák vonatkozásában sokat változott az Egyesült Államok külpolitikája George W. Bush elnöksége óta, aki éppen 20 évvel ezelőtt, 2003 márciusában indította meg a demokrácia és az emberi jogok elterjesztése végett az iraki beavatkozást. Az Obama-adminisztráció ellenben Washington hitelességének helyreállítását hangsúlyozva nem gyakorolt jelentős nyomást a térség vezetőire. A 2011-ben kezdődő arab felkelések során az Egyesült Államok a *leading from behind* politikáját, illetve számos esetben a kivárás (*wait and see approach*) taktikáját alkalmazta. Mindez azonban nem azt jelentette, hogy Washington hátat fordított volna saját értékeinek, például Szíria vonatkozásában az Egyesült Államok kitartóan ragaszkodik – az Európai Unióval együtt – az ENSZ BT által 2015-ben elfogadott 2254-es határozathoz, amely a politikai reformok szükségességét mondja ki. Washington továbbá 2013-ban elhatárolódott az egyiptomi Morszi-ellenes puccstól, és rövid időre befagyasztotta fegyverszállításait. Az Egyesült Államok hitelességén nagymértékben rontott, hogy nem állt ki 2021 augusztusában az általa támogatott afgán kormány mellett. Ellenben Kína belpolitikai kérdésekben semleges, nem kéri számon a demokratikus hagyományok meglétét. Végso soron az úgynevezett liberális nemzetközi rendszer olyan értékei, amelyek a szabad kereskedelemre, a piac szerepére helyezik a hangsúlyt, lehetővé tették Kínának a térségben való térnyerését. Összességében az értékek és normák vonatkozásában a külső szereplők két csoportba sorolhatók: (1) az Egyesült Államok és az Európai Unió – az általuk vallott demokratikus normákat csökkenő mértékben kéri számon a térségen; (2) Kína, Oroszország és India pedig egyáltalán nem kívánják a demokratikus normákat ráerőltetni a Közel-Keletre. Az utóbbi állam két szempontból is érdekes: mint Washington szövetségese olyan állam, amely érdekelt a liberális nemzetközi rendszer fennmaradásában, illetve maga is demokratikus politikai rendszerű.

4. A gazdasági erőforrások eloszlásával mint negyedik szemponttal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a Washington által szavatolt biztonságot kihasználva Kína jelentős befolyást szerzett az olyan projektek vonatkozásában, amelyek a konnektivitást szolgálják (N. RÓZSA 2020). 2010-ben Kína átvette az Egyesült Államok helyét mint a térség legfontosabb kereskedelmi partnere. 2020-ban Kína olajimportjának 47%-a származott a térségből, illetve 2021-ben a GCC-országokkal folytatott kereskedelmi forgalom elérte a 330 milliárd USD-t. A kínai gazdasági jelenlét messze felülmúlja az Egyesült Államok gazdasági szerepét, kérdéses ugyanakkor ennek tendenciája. A kínai befektetések az infrastruktúrán túl a megújuló energiát, a kommunikációt, a logisztikát és számos más területet ölelik fel (AKCAY 2023). A Közel-Kelet tehát növekvő mértékben fordul Ázsia irányába gazdasági értelemben is.

### Felhasznált irodalom

- AHMADIAN, H. (2018): Iran and Saudi Arabia in the Age of Trump. *Survival*, 60(2), 133–150. Online: <https://doi.org/10.1080/00396338.2018.1448579>
- AKCAY, N. (2023): Beyond Oil: A New Phase in China-Middle East Engagement. *The Diplomat*, 2023. január 25. Online: <https://thediplomat.com/2023/01/beyond-oil-a-new-phase-in-china-middle-east-engagement>
- AL-SAIDI, M. (2023): Caught Off Guard and Beaten: The Ukraine War and Food Security in the Middle East. *Frontiers in Nutrition*, 10. Online: <https://doi.org/10.3389/fnut.2023.983346>
- AMOUR, P. O. (2020): Regional Rivalries and Security Alliances in the Gulf Region and the Middle East. In AMOUR, P. (szerk.): *The Regional Order in the Gulf Region and the Middle East*. Cham: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-45465-4>
- Arab Policy Paper (2016): The State Council of the People's Republic of China. *Xinhua*, 2016. január 13. Online: [http://english.www.gov.cn/archive/publications/2016/01/13/content\\_281475271412746.htm](http://english.www.gov.cn/archive/publications/2016/01/13/content_281475271412746.htm)
- BADARIN, E. – SCHUMACHER, T. (2022): The Eastern Mediterranean Energy Bonanza: A Piece in the Regional and Global Geopolitical Puzzle, and the Role of the European Union. *Comparative Southeast European Studies*, 70(3), 414–438. Online: <https://doi.org/10.1515/soeu-2022-0036>
- BROWN, L. C. (2004): *Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers*. London: I.B. Tauris.
- BROWNLIE, J. – MASOUD, T. – REYNOLDS, A. (2015): *The Arab Spring. Pathways of Repression and Reform*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199660063.001.0001>

- BUZAN, B. – WÆVER, O. (2003): *Regions and Powers. The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511491252>
- COLOMBO, S. – SOLER I LECHA, E. (2021): Europe and the „New” Middle East. Geopolitical Shifts and Strategic Choices. *Journal of Balkan and Near East Studies*, 23(3), 403–422. Online: <https://doi.org/10.1080/19448953.2021.1888246>
- CSICSMANN L. (2020): *Arab tavasz – arab tél? A posztkoloniális államok a Közel-Keleten*. Budapest: NKE.
- DAJANI, R. – ROCK, B. (2022): Palestinian Politics in Crisis: An Urgent Call for Action by the International Community. *Tony Blair Institute for Global Change*, 2022. március 31. Online: <https://institute.global/sites/default/files/articles/Palestinian-Politics-in-Crisis-An-Urgent-Call-for-Action-by-the-International-Community.pdf>
- DJEREJIAN, E. P. (1992): The US and the Middle East in a Changing World. *US Department of State Dispatch*, 1992. június 8. Online: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/dsptch5&div=246&id=&page=>
- DOYLE, T. – RUMLEY, D. (2019): *The Rise and Return of the Indo-Pacific*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198739524.001.0001>
- EIA (2021): *US Energy Information Administration*. Online: [www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=727&t=6](http://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=727&t=6)
- FULTON, J. (2019): *China's Changing Role in the Middle East*. Washington, DC: Atlantic Council Rafik Hariri Center for the Middle East. Online: [www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2019/06/Chinas\\_Changing\\_Role\\_in\\_the\\_Middle\\_East.pdf](http://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2019/06/Chinas_Changing_Role_in_the_Middle_East.pdf)
- FULTON, J. (2022): Systemic Change and Regional Orders: Asian Responses to a Gulf in Transition. *The International Spectator*, 57(4), 1–19. Online: <https://doi.org/10.1080/03932729.2022.2107843>
- GAUB, F. (2017): State Vacuums and Non-State Actors in the Middle East and North Africa. In KAMEL, L. (szerk.). *The Frailty of Authority. Borders, Non-State Actors, and Power Vacuums in a Changing Middle East*. Rome: Edizioni Nuova Cultura, 51–66.
- GAUSE, F. G. (2014): Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War. *Brookings Institute*, 2014. július 22. Online: [www.brookings.edu/research/beyond-sectarianism-the-new-middle-east-cold-war](http://www.brookings.edu/research/beyond-sectarianism-the-new-middle-east-cold-war)
- GERGES, F. A. (2014): ISIS and the Third Wave of Jihadism. *Current History*, 113(767), 339–343. Online: <https://doi.org/10.1525/curh.2014.113.767.339>
- GHAREDAGHI, A. A. (2018): Iran's Strategic Depth in Post-ISIS Syria. *Journal of International and Foreign Policy*, 6(2), 22–32. Online: <https://doi.org/10.15640/jirfp.v6n2a2>
- GUZANSKY, Y. (2022): The War in Ukraine and Strategic Hedging by Arab Countries. *INSS Insight*, No. 1575. Online: [www.inss.org.il/wp-content/uploads/2022/03/no.-1575.pdf](http://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2022/03/no.-1575.pdf)

- GUZANSKY, Y. – MARSHALL, Z. A. (2020): The Abraham Accords: Immediate Significance and Long-Term Implications. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 14(3), 379–389. Online: <https://doi.org/10.1080/23739770.2020.1831861>
- HINNEBUSCH, R. (2015): Introduction: Understanding the Consequences of the Arab Uprisings – Starting Points and Divergent Trajectories. *Democratization*, 22(2), 205–217. Online: <https://doi.org/10.1080/13510347.2015.1010807>
- HINNEBUSCH, R. (2020): The Battle Over Syria's Reconstruction. *Global Policy*, 11(1), 113–123. Online: <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12779>
- IKENBERRY, J. K. (2018): The End of Liberal International Order? *International Affairs*, 94(1), 7–23. Online: <https://doi.org/10.1093/ia/iix241>
- KADDORAH, E. (2022): Türkiye and the Debate on Neutrality in the Ukraine War. *Arab Center for Research & Policy Studies Research Paper*, 2022. október 17. Online: [www.dohainstitute.org/en/Lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/turkey-and-the-debate-on-neutrality-in-the-ukraine-war.pdf](http://www.dohainstitute.org/en/Lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/turkey-and-the-debate-on-neutrality-in-the-ukraine-war.pdf)
- KAMRAVA, M. (2018a): Hierarchy and Instability in the Middle East Regional Order. *International Studies Journal*, 14(4), 1–35.
- KAMRAVA, M. (2018b): Multipolarity and Instability in the Middle East. *Orbis*, 62(4), 598–616. Online: <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2018.08.003>
- KHANNA, P. (2019): *The Future is Asian. Global Order in the Twenty-First Century*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- MARTON P. (2024): Az Egyesült Államok kilátásai: geopolitikai versengés, nem hagyományos kihívások és elbizonytalanodó identitás. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 331–348.
- MEARSHEIMER, J. J. (2019): Bound to Fail. The Rise and Fall of the Liberal International Order. *International Security*, 43(4), 7–50. Online: [https://doi.org/10.1162/isec\\_a\\_00342](https://doi.org/10.1162/isec_a_00342)
- N. RÓZSA E. (2020): Irán és az ázsiai nagyhatalmak: konnektivitás és aszimmetrikus egymásrautaltság. *Külügyi Szemle*, 20(3), 108–138.
- N. RÓZSA E. (2024): Észak-Afrika: a Magreb, azaz „a hely, ahol a nap lenyugszik”. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 261–279.
- PANT, H. V. (2018): India–Iran Cooperation at Chabahar Port. Choppy Waters. *CSIS Briefs*, 2018. március. Online: [https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/180717\\_Pant\\_IndiaIranCooperation.pdf](https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/180717_Pant_IndiaIranCooperation.pdf)
- RAKOV, D. (2023): The Netanyahu's Government Approach to Russia and Ukraine. *Fikra Forum Policy Analysis*, 2023. február 28. Online: [www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/netanyahu-governments-approach-russia-and-ukraine](http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/netanyahu-governments-approach-russia-and-ukraine)
- RODRIK, D. – WALT, S. (2022): How to Build a Better Order? Limiting Great Power Rivalry in an Anarchic World. *Foreign Affairs*, 101(5), 142–155.

- SAMAAN, J.-L. (2023): Israël et la Chine. Un teste de loyauté pour les *États-Unis*? *Notes de L'Ifri*, 2023. január. Online: [www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/samaan\\_israel-chine\\_janv2023.pdf](http://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/samaan_israel-chine_janv2023.pdf)
- SHAFEE, S. M. M. – GOLMOHAMMADI, V. (2022): The Regional-Supremacy Trap: Disorder in the Middle East. *Middle East Policy*, 29(1), 61–73. Online: <https://doi.org/10.1111/mepo.12621>
- SOLER I LECHA, E. (2017): Liquid Alliances in the Middle East. *CIDOB Notes Internacionales*, 169. Online: [www.cidob.org/en/publications/publication\\_series/notes\\_internacionales/n1\\_169/liquid\\_alliances\\_in\\_the\\_middle\\_east](http://www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionales/n1_169/liquid_alliances_in_the_middle_east)
- SØRENSEN, G. (2006): What Kind of World Order? The International System in the New Millennium. Cooperation and Conflict. *Journal of the Nordic International Studies Association*, 41(4), 343–363. Online: <https://doi.org/10.1177/0010836706069601>
- STEPANOVA, E. (2018): Russia and Conflicts in the Middle East: Regionalisation and Implication for the West. *The International Spectator*, 53(4), 35–57. Online: <https://doi.org/10.1080/03932729.2018.1507135>
- TÁRIK M. (2024): Törökország felemelkedése és szerepe a kibontakozó új világrendben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 209–233.
- VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (2024). Az átalakuló világrend és a pólusok elmélete. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 11–35.
- YOM, S. – GAUSE III, F. G. (2012): Resilient Royals: How Arab Monarchies Hang On? *Journal of Democracy*, 23(4), 74–88. Online: <https://doi.org/10.1353/jod.2012.0062>
- YOSSEF, A. (2020): Gulfization of the Middle East Security Complex: The Arab Spring's Systemic Change. In AMOUR, P. (szerk.): *The Regional Order in the Gulf Region and the Middle East*. Cham: Palgrave Macmillan. Online: [https://doi.org/10.1007/978-3-030-45465-4\\_3](https://doi.org/10.1007/978-3-030-45465-4_3)

N. Rózsa Erzsébet

## Észak-Afrika: a Magreb, azaz „a hely, ahol a nap lenyugszik”



### Absztrakt

*A Magreb térsége az arab-muszlim hódítástól kezdve az arab világ szerves, bár távoli részét képezte, amin még az európai – elsősorban francia – gyarmatosítás sem tudott változtatni. Az európai közelség okán a térség államai a hidegháborús versengés egyik színterévé váltak, majd a poszthidegháborús rendben olyan európai/transzatlanti kezdeményezések részesei lettek, mint az euromediterrán együttműködési struktúrák vagy a NATO Mediterrán Dialógusa. És bár a kulturális-érzelmi kötődés az arab világhoz változatlan, a Magreb egyre inkább elszakadni látszik, és a Szahel-övezet irányába fordul. Ennek legfőbb okai paradox módon éppen azok a fenyegetések, amelyek a térség felé irányuló európai/transzatlanti figyelmet kikényszerítik: a migráció és a terrorizmus.*

### Bevezetés: a Magreb térség

Észak-Afrika definíciója, mint általában a történelmi régióké, földrajzi, kulturális, nyelvi és etnikai jellemzők alapján adható meg, amelyet azonban a területi államok nemzetközileg elismert határainak a megrajzolása politikai értelemben felülírt vagy felülírhatott.

Az afrikai kontinens északi sávját földrajzilag a Szahara sivatagi sávja választja el a kontinens többi részétől. A 7. századi arab-muszlim hódítás etnikai és nyelvi értelemben további megkülönböztető jelleget, az arabságot és az arab nyelvet tette hozzá, miközben az iszlám a Szaharán túlnyúló kapcsolattá vált. Az észak-afrikai sáv elkülönülése azonban az iszlámon túl sem jelentett, és ma sem jelent elszigetelődést, amennyiben az elmúlt 1000 évben a szubszaharai Afrikát több karavánút is az észak-afrikai sávon keresztül kötötte a Földközi-tenger déli partjához (vagy adott esetben Nyugat-Ázsiához, sőt, azon túl is). A kereskedelmi útvonalak mentén nemcsak az áruk, hanem az emberek és az ideológiák (beleértve az iszlámot is) mozgása gyakorlatilag folyamatos volt.

Az arab történelem- és földrajzírás ugyanakkor az arab iszlám által a 7. században meghódított és arabok által belakott területet Masrekre (Kelet) és Magrebre (Nyugat) osztja. A Magreb az észak-afrikai sáv nagyobb részét foglalja magában, míg a Masrekhez, Egyiptomot is beleértve, a Földközi-tenger keleti partjától a Tigris–Eufrátesz folyamrendszerig terjedő terület, valamint az Arab-félsziget tartozik. Miközben ez a nagyrégió további kisebb régiókra osztható, a Magreb fogalma viszonylag állandónak tűnik, annak ellenére, hogy a „hagyományosnak” tekinthető választóvonalakat Líbia létrehozása kicsit „odébb tette”.

A Közel-Keleten és Észak-Afrikában pontosan megállapított határok nem alakultak ki, hiszen a jellemző politikai egység a „birodalom” volt (az ókori városállamok mellett). A Földközi-tenger déli partja a 18–19. század fordulójáig szorosabb-lazább függésben volt az Oszmán Birodalomtól, míg a kontinens nyugati vége korábban az Ibériai-félsziget mór uralkodóinak, később saját, helyi uralkodóknak volt alárendelve. Az európai gyarmatosítás az Oszmán Birodalom meggyengülése, majd első világháborút követő felszámolása után bontakozott ki. A térségre gyakorolt talán legnagyobb hatás a területi államok kijelölésében (és létrehozásában), valamint a nemzetközileg elismert államhatárok meghúzásában jelentkezett.

A már említett Líbia a történelem folyamán egyfajta „senki földje” vagy „ütköző-zóna” szerepét játszotta, 1951-ben mesterséges, ebben a formában saját történelmi, kulturális hagyományokkal nem rendelkező államalakulatként hozták létre a Magreb, a Masrek és a szubszaharai Afrika találkozásánál. Azaz az ország három nagy tartománya történelmileg három különböző, más-más fejlődési utat bejárt régióhoz tartozott: Kirenaika a Masrek, Tripolitánia a Magreb, míg Fezzán Afrika részét képezte. Így, bár a történelmi-kulturális régiós határ a mai Líbia területén fut keresztül, a nemzetközi és regionális szerveződésekben Líbiát a Magrebhez soroljuk, és a Magreb keleti határát tételezzük benne.

Bár Egyiptom földrajzilag szintén az afrikai kontinens északi sávjában helyezkedik el, az arab földrajzírás a Masrekhez, az arab Kelethez sorolja. Egyiptom azonban, miközben a többi észak-afrikai államhoz hasonlóan maga is évszázadokon keresztül kapcsolatban állt a szubszaharai Afrikával – a Nílus mentén –, nyelvileg, kulturálisan, történelmileg a Masrek részeként is külön régiót (vagy regionális biztonsági komplexumot) képez.

A Magreb térség modern politikai értelemben így a líbiai–egyiptomi határtól az Atlanti-óceánig terjed, és öt államot – Líbia, Tunézia, Algéria, Marokkó és Mauritánia –, valamint egy máig nem tisztázott státuszú területet (Nyugat-Szahara) foglal magában. A térséget közös földrajzi adottságok (nyitottság dél felé), történelmi

tapasztalatok (gyarmatosítás észak felől), társadalmi-kulturális jellemzők (sivatagi nomadizálás, viszonylag késői letelepedés) jellemzik. Mindezek alapján a Magreb egyrészt egyfajta híd és közlekedő útvonal a szubszaharai Afrika és Európa között, másrészt elválasztó sáv is, amit a Földközi-tenger és a Szahara még láthatóbbá tesz. Miközben a térség egy egységként való felfogásának tehát fontos földrajzi, történelmi és kulturális-identitásbeli tényezői vannak, kérdés, hogy mindezek elegendőek-e a közös „platform” létrehozásához és fenntartásához, valamint az egymás közötti viták felülírásához.

### **A Magreb az európai gyarmatosítók világrendjében**

A Magreb országainak közös modern kori tapasztalata az európai gyarmatosítás, amelynek keretében az addigi törzsi és/vagy birodalmi közösség szerveződési modelleket felváltotta a területi-nemzetállami modell. Az európai értelemben vett „nemzet” fogalma ugyan máig idegen a Magreb államaitól és lakosságától, hiszen itt nincsenek évezredes történelmi tapasztalatok, amelyekre hivatkozással nemzetet lehetne építeni.<sup>1</sup> Ráadásul a térséget etnikailag (arabok és berberék), kulturálisan (sivatagi életmód), vallásilag (iszlám) és nyelvileg (arab) azonos vagy hasonló közösségek lakják, akiket éppen az európai beavatkozás választott szét, amikor a területi államok határait meghúzta. Azaz éppen olyan jellemzőkben húzott választóvonalakat, amelyekre a nemzeti identitás felépült (felépülhetett) volna. Az európai modernizáció által így megszabott keretekben a kisebb közösségeket kijelölő és/vagy elválasztó – nomád – törzsiség (család-törzs-klán) és az ezzel évszázadokon át szorosan összefonódott iszlám „reális” terének szereplői léptek az európai mintára alakított politikai térbe, és váltak máig meghatározó aktorokká.<sup>2</sup>

A hasonló fejlődés ellenére az európai megjelenés kezdetétől számos különbözőség is jelentkezett: a gyarmattartók különbözősége (francia, spanyol, olasz), illetve a gyarmatosítás foka, mértéke (gyarmat, protektorátus) eltérő tapasztalatokkal szolgált. Ami ismét egyfajta közös magrebi tapasztalatnak tekinthető, az a gyarmattartók elleni

<sup>1</sup> Egyiptomban mind az állami, mind a közösségi identitás fontos eleme és hivatkozási pontja az ókori Egyiptom és az ebből származtatott „egyiptomiség”. De hasonló „nemzetállami” törekvések jellemezték a baászista Irakot és Szíriát is.

<sup>2</sup> Az immár 100 évre visszatekintő területi államokhoz ugyan kialakult egyfajta „nemzeti” identitás, de ezek tartalma, mélysége, a hagyományos identitáselemekhez képest való jelentősége országonként eltérő lehet.

felszabadító mozgalmaké és háborúké, amelyekből a helyi vezető családok (uralkodók) is kivették részüket, és amelyek a második világháborút követően elvezettek a magrebi országok függetlenségéhez. A függetlenség egyik következményeként a gyarmati adminisztrációt kiszolgálók jelentős része kivándorolt a volt gyarmattartó országba, amivel legnagyobb mértékben Franciaországban (mivel az volt a legnagyobb gyarmattartó a Magrebben), de kisebb mértékben Spanyolországban és Olaszországban is megszületett az „észak-afrikai bevándorló” fogalma, megjelentek közösségeik stb. Bár a gyarmatok felszabadulása és a volt gyarmatokról történő bevándorlás ennél általánosabb volt, és Franciaországon túl leginkább az Egyesült Királyságot és Hollandiát, a legnagyobb korábbi gyarmattartó országokat érintette, ezek a népmozgások teremtették meg (Nyugat-)Európában az Európán kívüli etnikumú és (elsősorban) muszlim vallású közösségeket. Európában ugyanis – Oroszország és a Balkán kivételével – a 20. század elején nem voltak jelentős Európán kívülről érkező és/vagy muszlim közösségek.

A függetlenség egy másik, meglepő következménye az volt, hogy miközben az észak-afrikai országok saját identitásukat keresték, érdekeiket fogalmazták meg, és ebben egymással is összetűzésbe keveredhettek – minden pánarab elképzelés és kezdeményezés ellenére<sup>3</sup> –, kapcsolataik volt gyarmattartójukkal megmaradtak, sőt, akár meg is erősödtek. Ez alól még azok az országok sem kivételek, amelyek hosszú véres háborút vívtak függetlenségükért, mint Algéria vagy Líbia.

A gyarmattartókkal való kapcsolat, illetve Európa földrajzi közelsége a hidegháborúban is meghatározta a Magreb országainak helyét a nemzetközi rendben. Európa mellett a Földközi-tenger medencéje, így a Magreb országai is a bipoláris világ küzdelmeinek közvetlen színtereivé váltak. Miközben Marokkó és Tunézia a nyugati táborhoz kapcsolódott, Algéria és Líbia egyfajta arab szocialista utat járva a Szovjetunió szövetségi köréhez tartozott. Paradox módon a hidegháborús rendszer különböző pólusaihoz való kötődés az arab és a magrebi arab országok egymás közötti kapcsolatait érdemben nem befolyásolta. A magrebi országok ellentétei saját érdekeik és érdekütközéseik mentén alakultak, miközben az „összarab” ügyek – akár az ellentéteken felülemelkedve is – ideig-óráig összekapcsolták őket. A Magrebben Algéria és Marokkó konfliktusa a korábbi spanyol gyarmati terület, a Nyugat-Szahara hovatartozása fölött máig nem jutott nyugvópontra, míg al-Kaddáfi Líbiája a térség minden állama számára kihívást jelentett.

<sup>3</sup> 1945-ben létrehozták az arab államok közösségét, az Arab Államok Ligáját (Arab Liga), amely egyfajta arab ENSZ-ként hivatott működni.

## **A Magreb az ezredfordulás világrendben/ a hidegháború után**

A hidegháborús enyhülés meghatározó tényezője az 1975-ös helsinki Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet volt, amelyen – mintegy a hidegháború végét előrevetítve – megfogalmazódott, hogy a biztonság fogalma immár nem merül ki a két szuperhatalom által támasztott katonai fenyegetésben, hanem a politikai és a katonai dimenzió mellett szociális, gazdasági, környezeti, kulturális stb. elemeket is tartalmaz. Európa számára pedig – a földrajzi közelség okán – elsődleges a Földközi-tenger térsége. A helsinki értekezlet záródokumentumában először szerepel a térség egy egységként való felfogásának gondolata,<sup>4</sup> amelyre később az Európai Unió regionális, úgynevezett euromediterrán együttműködési épültek.

A hidegháborút követően a Magreb térsége – a Mediterráneum részeként – kétirányú és két különböző tartalmú nagyhatalmi politika keresztützésében kapcsolódott a globalizálódó világba: az Egyesült Államok a Földközi-tenger medencéjében kelet–nyugati irányban stratégiai megfontolások alapján választotta meg partnereit; míg a bővülő Európai Unió – a földrajzi fekvésből fakadóan is – észak–déli irányban az egész térséget és komplex módon közelítette meg. A Szovjetunió felbomlásával nemcsak a hidegháború ért véglegesen véget, és nemcsak a „baráti szocialista” arab országok veszítették el ideológiai platformjukat és fő támogatójukat, hanem a regionális rend is átalakult. Az Egyesült Államok, ha csak rövid időre is, az egyedüli globális hatalom maradt (*the unipolar moment of the US*) jól megfogalmazott stratégiai érdekekkel, amelyek egy részét a NATO-n és a NATO Mediterrán Dialógusán (NATO 2022) keresztül érvényesítette. Ezzel párhuzamosan a bővülő Európai Unió nemcsak példát mutatott a Magreb térségének regionalizmusban, hanem háromszorosan intézményesített euromediterrán együttműködésével a Földközi-tenger medencéjében globális hatalom maradt (vagy annak látszatát keltette).

1989-ben részben az európai mintát követve, részben egyfajta megfelelési kényszer alatt létrejött az Arab Magreb Unió (AMU),<sup>5</sup> amely immár politikai értelemben – nemzetközileg elismert államhatárok mentén – kijelölte a Magreb térségét. Bár az AMU működésével kapcsolatban számos kérdés felmerült – politikai viták,

<sup>4</sup> „Convinced that security in Europe is to be considered in the broader context of world security and is closely linked with security in the Mediterranean area as a whole.” (OSCE 1975)

<sup>5</sup> A magrebi államok politikai-gazdasági egységének megteremtése először 1958-ban merült fel, egy háromoldalú – algériai, marokkói, tunéziai – találkozón Tangerben. A függetlenségi harcok azonban akkor ezt nem tették lehetővé.

elsősorban Marokkó és Algéria között, a Nyugat-Szahara státusza, Líbia helyzete –, úgy tűnt, a gazdasági együttműködés lehet az a terület, ahol a magrebi országok „találkoznak”. Az utolsó magas szintű találkozóra azonban 2008-ban került sor,<sup>6</sup> így az AMU-t mára általában halottnak tekintik.

Ugyanakkor az euromediterrán együttműködések bilaterális (EU és egyes partnerországok) és regionális (EU és a déli/keleti part országai) rendszerében, miközben a magrebi országok újabb szálakkal kapcsolódtak az Európai Unióhoz, a poszt-hidegháborús világrendben a Magreb mint régió nem jelent és nem jelenik meg. Egy szubregionális együttműködés (4+4, majd 5+5)<sup>7</sup> a Földközi-tenger nyugati medencéjének országai között ugyan többé-kevésbé lefedi a Magreb régiót, ám ebben az együttműködési keretben is az egyes országok beszélnek egymással.

A hidegháború utáni világrendben, azt mondhatjuk, a Magreb inkább a történetek tárgya, mintsem az alanya volt. Az arab tavaszig úgy tűnt, ez a helyzet nem sokat változik, azonban előbb az arab tavasz első, 2011-es, majd a második, 2018-as hullámaiban a magrebi országok is a nemzetközi figyelem középpontjába kerültek (Tunézia 2010–2011, Líbia 2011, Algéria 2019) (CSICSMANN – N. RÓZSA 2022; UGRÓSDY 2024). Ebben a szakaszban sem beszélhetünk azonban arról, hogy a Magreb mint térség vált volna láthatóvá, vagy mint térség cselekedett volna.

### *A NATO Mediterrán Dialógusa*

A NATO Mediterrán Dialógusát az Európai Unió barcelonai folyamatával tulajdonképpen párhuzamosan indították, 1994 végén. Az első öt együttműködő partner Egyiptom, Izrael, Marokkó, Mauritánia és Tunézia volt, majd Jordánia és Algéria is csatlakozott. A Dialógus a politikai párbeszédre és a gyakorlati együttműködésre alapul, célja a Földközi-tenger térségének biztonsága és stabilitása. Líbia kivételével tehát a Magreb minden országa részese a párbeszédnek (NATO 2022), de a kapcsolatrendszer itt is bilaterális formában valósul meg.

<sup>6</sup> Az energia- és bányászati miniszterek 8. találkozására 2008. július 1–3. között került sor.

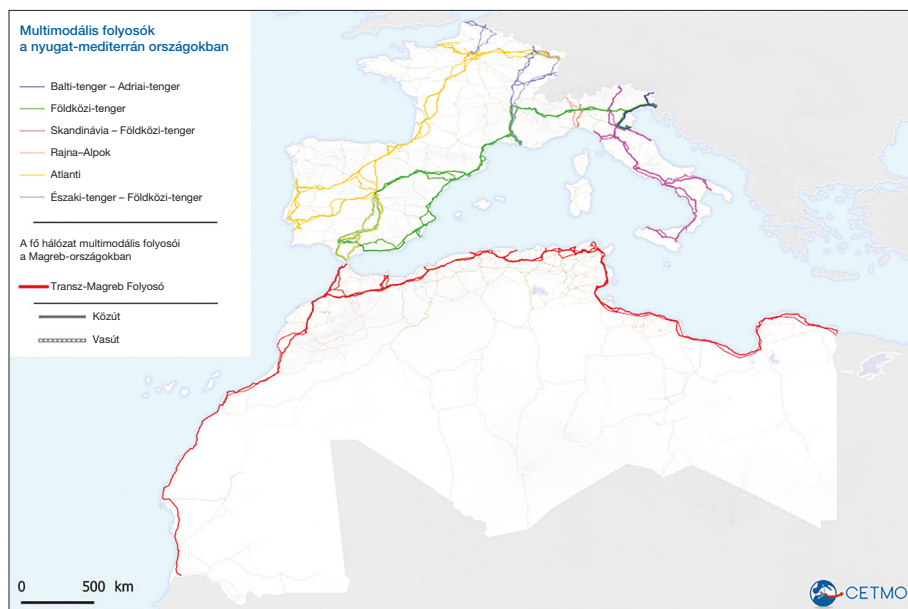
<sup>7</sup> Az együttműködés keretében miniszteri szinten számtalan találkozót tartottak, a kül- és belügyek mellett a védelempolitika, a közlekedés, a migráció, az energia, a felsőoktatás stb. kérdéseiben. Bővebben lásd Medthink [é. n.].

*Az euromediterrán együttműködések rendszere*

Az Európai Unió által kezdeményezett euromediterrán együttműködések (REMEK 2017a; 2017b) a Földközi-tenger déli/keleti parti országaival kívántak bilaterális és multilaterális keretben kapcsolatokat építeni, komplex, minden területre kiterjedő módon. A barcelonai folyamat/euromediterrán partnerség (EMP) úgynevezett háromkosaras keretet alakított ki, pontosabban emelt át a már említett és tulajdonképpen mintának tekintett Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletből: a politikai és biztonságpolitikai kosárban a cél a béke és stabilitás övezetének megteremtése, így a fő téma a terrorizmus elleni küzdelem, az alapvető szabadság- és emberi jogok, a demokrácia, a pluralizmus, a tolerancia, illetve az unió közös biztonsági és védelmi politikáját érintő párbeszéd volt. A részt vevő államok külügyminisztériumában létrehozták a vezető tisztviselői és a nemzeti koordinátori pozíciót, amelyek betöltői havonta találkoztak. Megalakult az Euromediterrán Parlament és az EuroMeSCo hálózat (EuroMeSCo [é. n.]), a részt vevő országok kül- és biztonságpolitikai kutatóintézeteinek hálózata. A gazdasági-pénzügyi kosárban az együttműködés célja a 2010-re előirányzott euromediterrán szabad kereskedelmi övezet létrehozása volt. A MEDA<sup>8</sup> programon belül 9 milliárd ECU-t különítettek el a közös gazdasági programok megvalósítására. A kulturális-társadalmi kosárban pedig a kulturális örökség védelme, az ifjúságpolitika, az emberi erőforrások fejlesztése, igazságszolgáltatási, egészségügyi, migrációs, esélyegyenlőségi és a kultúrák közti jobb megértést segítő programokat indítottak. A 2005-től működő Anna Lindh Alapítvány a civil szervezetek „hálózatának hálózata” lett.

A 2003-ban útjára indított, majd 2004-re továbbgondolt európai szomszédságpolitika (European Neighbourhood Policy, ENP) (EEAS 2021) az Európai Unió közép-európai bővítésének következménye volt: miközben a bővítéssel kitolódtak az unió határai, kifejezett célként fogalmazódott meg, hogy ezek a határok ne újabb elválasztóvonalak legyenek, hanem inkább egyfajta összekötterést biztosítsanak az unió és szomszédságai között. Miközben a szomszédságpolitika keleti és déli irányba fogalmazódott meg, eredetileg bilaterális kapcsolatrendszert tételezett, azaz az unió és az egyes déli/keleti szomszédos országok közöttit. Bár ez egyfajta visszalépésnek tűnt az EMP bilaterális és regionális szintjei mellett, mégis a keleti szomszédságban egy

<sup>8</sup> Azóta a program már átalakult, a MEDA helyét átvette a finanszírozásban az európai szomszédságpolitikát finanszírozó közösségi eszköz, az ENPI. Sőt, már az is ENI néven él jelenleg. Említést érdemelnek a szakminiszteri találkozók, például a kereskedelem, az energia, a mezőgazdaság és az ipar terén.



1. ábra. A Földközi-tenger nyugati medencéjéhez kapcsolódó  
szállítási útvonalak, infrastrukturális beruházások

Forrás: CETMO [é. n.]

regionális dimenzió kifejlesztését, az úgynevezett keleti partnerséget eredményezte. A 2008-ban Nicolas Sarkozy kezdeményezésére elindított Unió a Mediterráneumért (Union for the Mediterranean, UfM) (UfM [é. n.]) azonban földrajzilag és politikailag olyan nagy átfedést mutatott az EMP-vel, hogy bár hat nagy gyakorlati projektet hozott be, a kettőt összeolvasztották. Így az eredetileg háromkosaras, majd az uniós narratívák szerint immár hárompilléres szerkezet egy negyedikkel, a nagy projektek pillérével bővült.

Miközben a Magreb tagadhatatlanul ezeken a bilaterális és regionális kapcsolatokon keresztül egyre több szállal kapcsolódott az Európai Unióhoz, a Dél–Dél kapcsolatok messze elmaradtak az eredeti – uniós – várankozásoktól. Az UfM által kitűzött projekt-irányokban tehát a Dél–Dél kapcsolat erősítése is hangsúlyos szerepet játszott. Ennek az egyik leglátványosabb projektje a Trans-Maghreb Highway volt, amelynek középső szakaszát éppen ebben az uniós együttműködésben kívánták megvalósítani. Később azonban úgy tűnt, a projektet átveszi az Afrikai Unió AUDA-NEPAD (African Union Development Agency – New Partnership for Africa's Development) ügynöksége

és programja (PIDA 2017). A Trans-Maghreb Highway, mára Folyosó (Corridor) projekt keretében egyrészt autópálya, másrészt vasútvonal épült, és a cél – a magrebi országok egymással való összekapcsolása mellett – a szubszaharai Afrika (Mauritániaán keresztül), az Európai Unió (a Gibraltári-szoroson keresztül) és Egyiptom felé olyan infrastrukturális kapcsolat kiépítése, amelyen keresztül zavartalan lehet az áruk és az emberek mozgása.

Miközben tehát a Magreb regionális együttműködése, a Dél–Dél kapcsolatok fejlesztése továbbra is lassan halad, bizonyos infrastrukturális beruházások mégis összekapcsolják a térség országait és bekapcsolják őket a környező térségek infrastrukturális hálózataiba.

### A posztamerikai rend Észak-Afrikában

A tágabb értelemben vett Közel-Kelet, így Észak-Afrika is a posztamerikai rendben változatlanul bizonyos fokig külső szereplők jelenléte által is determinált térség (*penetrated region*) maradt (SOLER et al. 2016). A Magreb kapcsolatait illetően mind a NATO Mediterrán Dialógusa, mind az Európai Unió euromediterrán együttműködései a helyükön maradtak, bár az Egyesült Államok figyelme fokozatosan a világ más térségei, elsősorban Kelet-Ázsia és Kína felé terelődött. A többször is bejelentett amerikai szándékok (*pivot to Asia*) ellenére azonban az Egyesült Államok nem tud és nem is akar teljesen kivonulni a Közel-Kelet és Észak-Afrika térségéből (a tágabb értelemben vett Közel-Kelet szerepéről az amerikai külpolitikában lásd CSICSMANN 2024). Igaz, ezen belül a maradék/töredék amerikai figyelem a Perzsa-öbölre és Izrael közvetlen környezetére irányul, miközben a Magreb gyakorlatilag láthatatlan marad. Így azt mondhatjuk, hogy a posztamerikai rend jellemzője nem az amerikai kivonulás, hanem az Egyesült Államok szándékának és szerepvállalásának csökkenése következtében az, hogy az USA globális hegemon helyett egy lett a többi regionális szereplő közül.

Az Európai Unió ezzel szemben a közvetlen szomszédság okán nemcsak hogy nem vonhatja ki magát a térséggel való kapcsolatokból, hanem – a globalizáció és az amerikai figyelem elterelődése miatt – még szorosabban kapcsolódik ahhoz. Bár a Mediterráneum és ezen belül a Magreb – társadalmi, politikai, biztonságpolitikai, gazdasági stb. – folyamatai által támasztott kihívások felismerése (helsinkai záródokumentum) állt az euromediterrán térség koncepciójának és az euromediterrán együttműködés kereteinek kidolgozása mögött, a posztamerikai rendben mindez

új értelmet nyert. Ennek egyik mutatójaként az Európai Unió a térségen belüli eseményekre reagálva kétszer is módosította szomszédságpolitikáját (ENP 2012, 2015) (EC [é. n.]), illetve 2016-ban meghirdette globális stratégiáját (GS) (EEAS 2019), amely már a Magrebben zajló folyamatokra is reagálni kívánt. A GS-ben felvetett „együttműködő régiók” koncepció tulajdonképpen olyan tendenciát ragadott meg, amely immár konkrétan tükrözi azt a korábban is sokat hangoztatott állítást, hogy az egyes régiók biztonsága nem választható el egymástól.

Az arab tavasz következményeként a Magreb – saját – regionális rendje is megváltozott, amennyiben a térség saját problémái és kihívásai egy korábban – legalábbis politikai, kulturális és identitásbeli szempontok mentén – állandónak tekintett nagyobb egység, az úgynevezett arab világ immár láthatóvá váló felbomlását, szét szakadását mutatták meg. A 2020-as évekre nyilvánvalóvá vált, vagy legalábbis úgy tűnt, hogy az arab országok keleti csoportjának biztonságpolitikai fenyegetései nem, vagy csak kevésbé érdeklik a magrebi országokat és lakosságukat. Az izraeli nukleáris képesség, ha csökkenő mértékben is, a Levante fő fenyegetése maradt, míg az iráni nukleáris program fölötti vita Izraelt és a Perzsa-öböl (egyres) arab államait hozta közelebb. A magrebi országokat viszont ezek közvetlenül, talán a palesztinok, különösen a Jeruzsálemben élő palesztinok sorsát kivéve, kevésbé érintették.

A 2020-as évekre azonban az arab államok további regionalizációja, kisebb, a történelmi és hagyományos alapokat nem nélkülöző alrégiókra szakadása következett be. Egyrészt állandósult az az arab tehetetlenség és sikertelenség, amely éppen két (fentebb említett) összetartozó kérdésben nyilvánult meg: minden arab törekvés – háborúk, palesztin intifádák, arab–izraeli békefolyamat, a 2002-es szaúdi/arab béketervezet – ellenére a palesztinok ma sem kerültek közelebb a független palesztin állam létrehozásához. Az izraeli nukleáris kérdésben sem sikerült egyetlen nemzetközi fórumon sem elérni semmit, még Izrael Állam nevesítését sem mint a térség egyik országát, amely nem csatlakozott az atomszorompó-szerződéshez. (Mára minden arab ország csatlakozott a szerződéshez.) Másrészt, különösen az arab tavaszos események sorában, úgy tűnt, hogy a perzsa-öbölbeli arab országok („az Öböl”) egyfajta gyarmatosítóként lépnek fel éppen Észak-Afrikában, amikor fegyveres összecsapásokban vesznek részt, elsősorban a levegőből (Líbiában Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek és Katar), illetve jelentős anyagi támogatást nyújtottak/ajánlottak fel az egyes észak-afrikai államoknak. A Muhammad Morszi vezette Egyiptomot (2012–2013) Katar mintegy 8 milliárd dollárral támogatta (FT 2013), míg a 2015-ös Sarm es-Sejk-i donorkonferencián az öbölbeli arab államok hatalmas összegeket ajánlottak fel az immár Abdel-Fattáh esz-Szíszi vezette Egyiptom

támogatására.<sup>9</sup> Mohamed bin Szalmán szaúdi trónörökös 2016-os kairói látogatása pedig olyan szempontból is látványos volt, hogy az éppen zajló egyiptomi elnök-választási kampányban a szaúdi trónörökös hatalmas fotói eltakarták, mintegy „felülírták” Abdel-Fattáh esz-Szíszi kampányposzttereit.

### **Régi-új kihívások a posztamerikai rendben**

Az amerikai figyelem elfordulása és az Európai Unió messzebbre való kitekintése (globális stratégia) a Magreb számára is egyfajta átalakulással járt: éppen azon okok mentén, amelyek az uniót látókörének szélesítésére készítették – migráció és terrorizmus –, hiszen a magrebi államok maguk is ugyanazoknak a fenyegetéseknek voltak kitéve. A Magreb térségében a migráció nem új jelenség: a térségen – a mai Mauritánián és Marokkón, illetve Líbián – két nagy, 1000 éves karavánút vezet keresztül, amelyek évszázadokon keresztül biztosították az áruk és az emberek mozgását. A területi/nemzetállami határok meghúzásával ezek az utak ugyan állami ellenőrzés alá kerültek, az arab tavasz eseményeinek következtében azonban több magrebi állam képessége is meggyengült területe és határai ellenőrzésére. (Emlékeztet, hogy 2011-ben, a líbiai arab tavasz kezdetén Muammer al-Kaddáfi líbiai vezető azzal fenyegetőzött, hogy „megnyílnak a pokol kapui”).

Amint a Földközi-tenger egész medencéje, úgy Észak-Afrika is migrációs kibocsátó, tranzit- és befogadó térség is egyben. Az ellenőrizetlen népmozgás, népvándorlás azonban a magrebi országok számára is nagy belső és külső biztonsági kihívást jelent. Az európai 2015-ös migrációs válságban tapasztalt problémák a Magrebben is jelentkeznek: egyrészt szervezeti, logisztikai, pénzügyi kérdések formájában, hiszen az úton lévőek ellátásának, minimális életfeltételeinek biztosítása az adott ország belső rendjének, biztonságának feltétele. A COVID-19-járvány ehhez további dimenziót tett hozzá. Szintén fontos a többségi társadalom viszonyulása a migrációhoz általában, valamint a migránsok csoportjaihoz viszonyítva, ami nemcsak Európában, de a Magrebben is okozott/okozhatott feszültségeket a többségi arab és a migráló szubszaharai afrikai csoportok között.

Miközben a Magrebből Európába vándorlók súlyos veszteséget jelenthetnek a származási országoknak, hiszen többnyire a művelt és/vagy jól képzett munkaerő talál(hat) befogadásra Európában, a magrebi országoknak azzal is szembesülniük kellett és kell,

<sup>9</sup> Kuvait, Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírségek 4 milliárd dollárt, Omán további 500 millió dollárt ajánlott fel segély és befektetés formájában (DW 2015).

1. táblázat. *Terrortámadások az Európai Unióban*

|          | <i>A támadások száma</i> | <i>Dzsihádistá/vallási indíttatású</i> |
|----------|--------------------------|----------------------------------------|
| 2010     | 249                      | 3                                      |
| 2011     | 174                      |                                        |
| 2012     | 219                      | 6                                      |
| 2013     | 152                      |                                        |
| 2014     | 199                      | 2                                      |
| 2015     | 211                      | 17                                     |
| 2016     | 142                      | 13                                     |
| 2017     | 205                      | 33                                     |
| 2018     | 129                      | 24                                     |
| 2019     | 119                      | 21                                     |
| 2020     | 57                       |                                        |
| 2021     | 15                       | 11                                     |
| Összesen | 1871                     | 130                                    |
| %        | 100%                     | 6,94%                                  |

*Forrás:* CotEU [é. n.]; saját szerkesztés

hogyan az Európa felé irányuló hullám „megakadhat” a tranzitban, további terheket róva az adott államra. A térség történelminek mondható tapasztalata az, hogy az átmenetinek vélt tranzithelyzet állandósulhat, és gyakran már a tizededik generáció nő fel a tranzitban rekedt migránsok számára felállított táborokban.

Migrációs szempontból a marokkói területbe beékelődő két város, Ceuta és Melilla jogilag Spanyolországhoz tartozik, így az afrikai kontinensen az Európai Unió része, különleges esetként említendő (Bridge 2021). A két várost védő kerítésrendszer ellenére az esetleg mégis sikeresen bejutókat kitoloncolják, és így marokkói területen maradnak, és a marokkói kormány feladata ellátásuk vagy hazaszállításuk.

A migráció azonban, ahogy évszázadokon keresztül mindig, most szintén katonai fenyegetéssel is párosulhat, amikor ellenőrizetlen személyek, terroristák vagy más fegyveresek is megbújhatnak a menekülők/vándorlók között. A Magrebtől délre fekvő és a térség felé nyitott terület egy részét az elmúlt évtizedekben a magrebi al-Káida (Al-Qaeda in the Islamic Magreb, AQIM) (bővebben lásd LAUB–MASTERS 2015) és a Boko Haram (bővebben lásd CFR [é. n.]) uralta (a térség biztonságpolitikai kérdéseiről bővebben lásd MARSÁI 2022; MARSÁI–TARRÓSY 2022). A terrortámadások

és a beszivárgás minden magrebi állam számára kiemelt fenyegetés, amelyben a tény, hogy Muammar al-Kaddáfi bukása előtt felfegyverezte a líbiai lakosságot, további nehezítő körülmény. Bár az ENSZ támogatása mellett működő tripoli kormány – gyenge – kísérletet tett a fegyverek begyűjtésére, ezek gyakorlatilag a teljes Magreb–Száhél régióban szétszóródtak, és szép számban kerültek fegyveres/terrorcsoportok kezébe (a szubszaharai Afrikáról bővebben lásd TARRÓSY–MARSAI 2024).

Bár az utóbbi évtizedben – 2010–2021 között – Európában elkövetett terrorcselekmények mindössze 7%-át (6,94%), azaz 130-at követtek el „dzsihádistá/vallási okokból” (CotEU [é. n.]), a magrebi, illetve a Száhél-övezetben működő terrrorszervezetek, továbbá a migrációs csatornák és az Európában élő közösségek között rejtőzködő, akár úgynevezett alvó sejtek és terroristák fokozott veszélyt jelentenek. Nem véletlen, hogy a közvélemény egy ilyen esemény bekövetkeztekor először magrebieket vagy afrikaiakat vagy másként, leegyszerűsítve muszlimokat sejt a merényletek mögött.

*Az európai kapcsolat sajátos eleme:  
a magrebi szénhidrogénkészletek*

Az Európai Unió délnyugati államai számára Algéria és Líbia régóta ismert, aktív és potenciális energiaforrás a maga kőolaj- és földgázkészletével. Ugyanakkor a 2011-es líbiai arab tavasz és a polgárháborús következmények a líbiai képességekre, a 2018-as algériai tüntetések és belpolitikai válság az algériai képességekre voltak negatív hatással. Az orosz–ukrán háború és az ahhoz kapcsolódó szankciók azonban Európa és az unió számára további források biztosítását tették szükségessé, így a közvetlen szomszédságban fejleszthető és bővíthető magrebi források különös jelentőségre tettek szert.

Algéria a világ 10. legnagyobb földgázkészletével rendelkezik és a világ 4. legnagyobb földgázexportőre. Olajkészletét tekintve a 16., olajkitermelésének mintegy 60%-át exportálja. Algéria az Európai Unió 3. legnagyobb földgázszállítója, gáz-exportjának mintegy 83%-a Európába, ennek mintegy kétharmada Olaszországba és Spanyolországba irányul. A Transmed vezeték – Tunézián keresztül – Olaszországba, míg a Medgaz Spanyolországba gázt szállít. Bár a Medgaz kapacitását bővíteni tervezték, miután Marokkó és Algéria nem tudott megállapodni a Magreb–Európa-gázvezeték tranzitfeltételeiről, ez a bővítés 2022 elejéig nem realizálódott. (A Magreb–Európa-gázvezeték 2021 októbere óta nem működik. Korábban Marokkót, Spanyolországot és Portugáliát látta el algériai gázzal.) Az Európai Unió felől növekvő igény/kereslet Algériát kitermelésének növelésére, szénhidrogéntermékeinek diverzifikálására

ösztönzi (IDM [é. n.]): 2020-ban 38,2 bcm (*billion cubic meter*) gázt szállított, míg 2021-ben 55,2 bcm mennyiséget (FAKIR 2022).

Líbia az afrikai kontinensen a legnagyobb ismert kőolajkészlettel rendelkezik, ezzel a világ 8. olajban leggazdagabb országa. Olajkitermelésének mintegy 85%-át Európába exportálja, ám előbb az al-Kaddáfi-rezsim elleni nemzetközi szankciók, majd az arab tavaszt követő polgárháborús évek a líbiai olajszektor műszaki-technológiai fejlesztését és magát az olajkitermelést is jelentősen korlátozták (Temehu [é. n.]).

A líbiai földgázkészletek ugyan az algériainál kisebb mennyiséget jelentenek, de a becslések szerint még így is elérik, talán meg is haladják azt a mennyiséget, amely a Földközi-tenger keleti medencéjében az elmúlt években felfedezett földgázmezőkből együttesen kinyerhető. A líbiai gázt a 2004-ben megnyitott úgynevezett Zöld Áramlat vezeték (Greenstream) szállítja Szicíliába.<sup>10</sup>

Líbia azonban a Földközi-tenger keleti medencéjének gázkészleteivel kapcsolatos vitákba is belesodródott. A 2000-es évek első évtizedében a parti államokhoz tartozó tengerparti sávban több gázmezőt fedeztek fel (KACZIBA 2013; 2023). Görögország, Ciprus, Izrael és Egyiptom megállapodásokat kötött kizárólagos gazdasági övezeteik kijelöléséről, majd 2019 januárjában Jordániával, Olaszországgal és a palesztin területekkel megalakította az úgynevezett Kelet-Mediterrán Gázforumot, amely többek között egy mintegy 1900 km hosszú tengerfenéken fektetett gázvezeték, az úgynevezett EastMed vezetékét kívánta európai uniós támogatással megépíteni. Miközben mára úgy tűnik, az izraeli–libanoni tengeri határ kijelölése megtörtént, Törökország különböző, Görögországgal és Ciprussal folytatott viták miatt kimaradt a kezdeményezésből. Válaszul, líbiai jelenlétét felhasználva, a török kormány bejelentette a török–líbiai tengeri megállapodást, amely szerint a török és a líbiai, nemzetközi jog által garantált kizárólagos gazdasági övezetek összekapcsolódnak, így mintegy elvágják a Földközi-tenger keleti medencéjéből az Európát elérni tervezett vezeték útját. A vezeték sorsát azonban olyan tényezők is befolyásolják, mint a gazdasági megfontolások, lesz-e elegendő gáz egy ilyen vezeték ellátásához; vagy a tény, hogy mára a kitermelendő készletek évekre le vannak kötve, elsősorban Ázsia felé (TSAFOS 2019). Bár ebben a vitában nem Líbia a legfontosabb szereplő, Törökország líbiai katonai szerepvállalása mellett a gázvita mégis egyfajta „visszakapcsolódást” jelenthet a Magreb (vagy egy magrebi állam) és a Masrek között.

<sup>10</sup> A vezetékét Silvio Berlusconi olasz miniszterelnök és Muammar al-Kaddáfi líbiai vezető nyitotta meg. A név, „zöld”, mint al-Kaddáfi idejében sok minden más, az 1969-es forradalom jelképére, a zöld színre utal. Az al-Kaddáfi vezette Líbia zászlója is zöld színű volt.

*Észak-Afrika: a Magreb, azaz „a hely, ahol a nap lenyugszik”*



2. ábra. A régió gázvezetékei

Forrás: WikiMedia 2009

### Fordulat a regionális rendben?

A fentiek alapján a Magreb vonatkozásában alapvetően két tendencia látszik. Először, miközben az identitásbeli, kulturális és érzelmi kapcsolat továbbra is erős, politikai és biztonságpolitikai szempontból leszakadva az arab Közel-Keletről a Magreb a Száhel felé fordul. Az ok egyértelműen a terrorizmus és a migráció, amelyek sokkal nagyobb közvetlen fenyegetést jelentenek a Magreb országai számára, mint akár Izrael, akár Irán. A két fenyegetés, úgy tűnik, elég jelentős ahhoz, hogy új regionális biztonsági komplexumot (Magreb–Száhel) generáljon, bár kérdés, hogy esetleges újabb fenyegetések (például a klímaváltozás vagy a demográfiai robbanás) milyen további következményekkel járnak majd (N. RÓZSA – MARSÁI 2022). Másodszor, 2020 decemberében, tulajdonképpen váratlanul – az Egyesült Arab Emírségek és Bahrein után – Marokkó is úgynevezett Ábrahám-megállapodást kötött Izraellel (GEHRKE 2020). Bár Marokkó számára a lényeg az volt, hogy a Donald Trump vezette amerikai adminisztráció elismerte Marokkó szuverenitását a vitatott státuszú Nyugat-Szahara fölött, a megállapodás tulajdonképpen „visszakapcsolta” Marokkót, ha nem is az egész Magrebet, a Levantéhez. Paradox módon azonban nem a térség arab országaihoz, hanem Izraelhez. Az Ábrahám-megállapodásban a marokkói közvélemény a Nyugat-Szahara feletti marokkói szuverenitás elismerését látta, miközben az izraeli kapcsolatot a marokkói társadalom nagy része nem támogatta/fogadta el – annak ellenére sem, hogy a királyi udvar retorikájában változatlanul támogatja a palesztinok ügyét (ABOUZZOHOOR 2020).

### Összegzés

Észak-Afrika – földrajzi fekvése okán – történetileg az európai (Római Birodalom, európai gyarmatosítás, posztvilágháborús rend), illetve az (arab-)muszlim világ (beleértve a muszlim Afrikát is) által meghatározott világrendbe ágyazódott. A hidegháborúban, majd az azt követő, átmenetileg unipoláris (*the unipolar moment of the US*), mára egyre inkább multipolárisrá váló rendben helye és szerepe, jelentősége ismét elsősorban ezekben a keretekben mérhető. A 20. század második felétől egy újabb keret, a kontinentális Afrika is meghatározó a térség helyzetében.

A 21. század átalakuló világrendjében azonban a Közel-Kelet és Észak-Afrika, ezen belül is a Magreb relatív veszteséget könyvelhet el. A térség *penetrated* jellege, azaz a külső szereplők állandó jelenléte ellenére nem játszik meghatározó szerepet, nem prioritás

egyik külső szereplő számára sem, kivéve az Európai Uniót. Paradox módon Európa számára a Magreb az utóbbi évtizedekben relatíve felértékelődött, elsősorban a térségből Európa felé irányuló fenyegetések és kihívások – terrorizmus, migráció – miatt.

Ugyanezen okokból a közel-keleti és észak-afrikai regionális rendben Észak-Afrika, pontosabban a Magreb térsége mindinkább elszakadni/elfordulni látszik az arab országok talán soha nem is létezett politikai-biztonságpolitikai egységétől, és a Száhel-lel látszik összekapcsolódni. Bár biztonságpolitikai értelemben tehát a térségi összetartozás új tartalommal telik meg, valamint a kulturális, nyelvi, történelmi összetartozás továbbra is az arabságban értelmeződik, a kapcsolattartás formája továbbra is inkább a bilaterális, két állam közötti viszonylatban zajlik. Ezzel szoros összefüggésben a térség országaiban egyre inkább egyfajta területiállam-alapú nemzeti identitás is kialakult, aminek egyik következménye, hogy máig igen kevés a valós összefogás, annak ellenére is, hogy a térség országai gyakran azonos irányból érkező azonos fenyegetéseknek vannak kitéve.

A 21. század második évtizede két további – a korábbiakhoz képest teljesen új – fejleményt mutat: az arab tavasz folyamatában és annak következményeként a Perzsa-öböl arab államai mind katonailag, mind gazdaságilag részt vesznek a Magreb belső történéseiben. Cserébe, nyíltan vagy a háttérből, saját érdekeiknek kívánnak érvényt szerezni, ami időnként egyfajta modern gyarmatosításhoz hasonlítható. Másrészt, egyes magrebi országok egyes kifelé irányuló kapcsolatait – Izrael és Marokkó Ábrahám-megállapodása, a török–líbiai tengeri megállapodás – tartalmában és formájában is új kötődést hoznak létre a Magreb és a Földközi-tenger keleti medencéje, továbbá az Arab-félsziget országai, azaz a Masrek között.

Miközben tehát a globális rendben a Magreb relatív súlycsökkenése tapasztalható, a regionális rendben, a Közel-Keleten és Észak-Afrikában, de tágabb értelemben a kontinentális Afrikában is – a térségkapcsolatainak dinamikus átalakulása, új kapcsolatok születése okán – a Magreb szorosabb integrációja, relatív felértékelődése látható.

## Felhasznált irodalom

- ABOUZZOHOOR, Y. (2020): Morocco's Partial Normalization with Israel Comes with Risks and Gains. *Brookings*, 2020. december 14. Online: [www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/12/14/morocco-partial-normalization-with-israel-comes-with-risks-and-gains](http://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/12/14/morocco-partial-normalization-with-israel-comes-with-risks-and-gains)
- Bridge (2021): *Factsheet: Ceuta and Melilla – Two Muslim Cities in Spain*. Online: <https://bridge.georgetown.edu/research/factsheet-ceuta-and-melilla-two-muslim-cities-in-spain>

- CETMO [é. n.]: *Infrastructure Transport Networks and Multimodal Corridors in Western Mediterranean*.  
Online: [www.cetmo.org/network-transport-infrastructure-western-mediterranean](http://www.cetmo.org/network-transport-infrastructure-western-mediterranean)
- CFR [é. n.]: *Global Conflict Tracker*. Online: [www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/boko-haram-nigeria](http://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/boko-haram-nigeria)
- CotEU [é. n.]: *Infographic – Terrorism in the EU: Facts and Figures*. Online: [www.consilium.europa.eu/en/infographics/terrorism-eu-facts-figures](http://www.consilium.europa.eu/en/infographics/terrorism-eu-facts-figures)
- CSICSMANN L. (2024): Az átalakuló világrend és a Közel-Kelet. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 235–260.
- CSICSMANN L. – N. RÓZSA E. (2022): Authoritarian Resilience and Political Transformation in the Arab World: Lessons from the Arab Spring 2.0. *International Journal of Euro-Mediterranean Studies*, 15(1), 3–30.
- DW (2015): Sharm el-Sheikh Hosting Egypt's Economic Conference. *Deutsche Welle*, 2015. március 13.  
Online: [www.dw.com/en/egypt-conference-seeks-investments-for-battered-economy/a-18315313](http://www.dw.com/en/egypt-conference-seeks-investments-for-battered-economy/a-18315313)
- EC [é. n.]: *European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR)*. Online: [https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/european-neighbourhood-policy\\_en](https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/european-neighbourhood-policy_en)
- EEAS (2019): *A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy*. Online: [www.eeas.europa.eu/eeas/global-strategy-european-unions-foreign-and-security-policy\\_en](http://www.eeas.europa.eu/eeas/global-strategy-european-unions-foreign-and-security-policy_en)
- EEAS (2021): *European Neighbourhood Policy*. Online: [www.eeas.europa.eu/eeas/european-neighbourhood-policy\\_en](http://www.eeas.europa.eu/eeas/european-neighbourhood-policy_en)
- EuroMeSCo [é. n.]: *The Euro-Mediterranean Study Commission*. Online: [www.euromesco.net/index.php?option=com\\_content&view=article&id=14&Itemid=35&lang=fr](http://www.euromesco.net/index.php?option=com_content&view=article&id=14&Itemid=35&lang=fr)
- FAKIR, I. (2022): Given Capacity Constraints, Algeria is No Quick Fix for Europe's Russian Gas Concerns. *Middle East Institute*, 2022. március 8. Online: [www.mei.edu/publications/given-capacity-constraints-algeria-no-quick-fix-europes-russian-gas-concerns](http://www.mei.edu/publications/given-capacity-constraints-algeria-no-quick-fix-europes-russian-gas-concerns)
- FT (2013): Fall of Egypt's Mohamed Morsi is Blow to Qatari Leadership. *Financial Times*, 2013. július 3. Online: [www.ft.com/content/af5do68a-e3ef-11e2-b35b-00144feabdco](http://www.ft.com/content/af5do68a-e3ef-11e2-b35b-00144feabdco)
- GEHRKE, J. (2020): Morocco Joins Abraham Accords in Deal with Israel. *Washington Examiner*, 2020. december 10. Online: [www.washingtonexaminer.com/policy/defense-national-security/morocco-joins-abraham-accords-in-deal-with-israel](http://www.washingtonexaminer.com/policy/defense-national-security/morocco-joins-abraham-accords-in-deal-with-israel)
- IDM [é. n.]: *Oil and Gas – Hydrocarbons, Algeria. International Trade Administration*. Online: [www.trade.gov/country-commercial-guides/algeria-oil-and-gas-hydrocarbons](http://www.trade.gov/country-commercial-guides/algeria-oil-and-gas-hydrocarbons)
- KACZIBA P. (2013): A ciprusi földgázkincs feltárásának bel- és külpolitikai sajátosságai. *Külügyi Szemle*, 12(4), 149–171.
- KACZIBA P. (2023): *A ciprusi konfliktus geostratégiai összetevői*. Budapest: L'Harmattan.
- LAUB, Z. – MASTERS, J. (2015): Al-Qaeda in the Islamic Magreb. *Cfr*, 2015. március 27. Online: [www.cfr.org/backgrounder/al-qaeda-islamic-magreb#chapter-title-0-4](http://www.cfr.org/backgrounder/al-qaeda-islamic-magreb#chapter-title-0-4)

- Maps on the Web (2019): *Turkey–Libya Agreement on Maritime Boundaries*. Online: <https://mapsontheweb.zoom-maps.com/post/189681275939/turkey-libya-agreement-on-maritime-boundaries>
- MARSAI V. (2022): Mali. In DEMKÓ A. (szerk.): *A világ 2022-ben*. Budapest: MCC Press, 326–331.
- MARSAI V. – TARRÓSY I. (2022): The Potential for Violent Extremist Organizations in Africa to Take Advantage of the COVID-19 Pandemic Crisis in Ungoverned Spaces: The Cases of Al-Shabaab and Boko Haram. *African Security*, 15(2), 1–23. Online: <https://doi.org/10.1080/19392206.2022.2077682>
- Medthink [é. n.]: 5+5 *Dialogue*. Online: <https://medthink5plus5.org/en/the-dialogue-55/#dialogue>
- N. RÓZSA E. – MARSAI V. (2022): From a Fragmented Cooperation to an Integrated Approach – The Emergence of the Maghreb and Sahel Region and Its Consequences for the European Union. *EuroMeSCo Paper*, 53.
- NATO (2022): *Mediterranean Dialogue*. Online: [www.nato.int/cps/en/natohq/topics\\_52927.htm](http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52927.htm)
- OSCE (1975): *Conference on Security and Co-Operation in Europe Final Act*. Online: [www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf](http://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf)
- PIDA (2017): *Trans-Maghreb Highway: Facilitating the Movement of People, Vehicles and Goods*. Online: [www.au-pida.org/news/trans-maghreb-highway-facilitating-the-movement-of-people-vehicles-and-goods](http://www.au-pida.org/news/trans-maghreb-highway-facilitating-the-movement-of-people-vehicles-and-goods)
- REMEK É. (2017a): Az Európai Unió és a Közel-Kelet I. *Nemzet és Biztonság*, 10(5), 4–30.
- REMEK É. (2017b): Az Európai Unió és a Közel-Kelet II. *Nemzet és Biztonság*, 10(6), 3–27.
- SOLER, E. et al. (2016): Re-Conceptualizing Orders in the MENA Region. The Analytical Framework of the MENARA Project. *MENARA Methodology and Concept Papers*, 1. Online: [www.cidob.org/en/publications/publication\\_series/project\\_papers/menara\\_papers/methodology\\_and\\_concept\\_papers/re\\_conceptualizing\\_orders\\_in\\_the\\_mena\\_region\\_the\\_analytical\\_framework\\_of\\_the\\_menara\\_project/\(language\)/eng-US](http://www.cidob.org/en/publications/publication_series/project_papers/menara_papers/methodology_and_concept_papers/re_conceptualizing_orders_in_the_mena_region_the_analytical_framework_of_the_menara_project/(language)/eng-US)
- TARRÓSY I. – MARSAI V. (2024): Szubszaharai Afrika és az új világrend: perspektívák, kihívások és feladatok. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 281–303.
- TSAFOS, N. (2019): Can the East Med Pipeline Work? *CSIS*, 2019. január 22. Online: [www.csis.org/analysis/can-east-med-pipeline-work](http://www.csis.org/analysis/can-east-med-pipeline-work)
- Temehu [é. n.]: *Oil & Natural Gas*. Online: [www.temehu.com/oil-gas.htm](http://www.temehu.com/oil-gas.htm)
- UfM [é. n.]: *Who We Are*. Online: <https://ufmsecretariat.org/who-we-are>
- UGRÓSDY M. (2024): Nyugaton a helyzet változatlan: Európa, az Európai Unió és a világrend átalakulása. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 181–207.
- WikiMedia (2009): *Location of Trans-Saharan Gas Pipeline*. Online: <https://w.wiki/9NcL>



Tarrósy István – Marsai Viktor

## Szubszaharai Afrika és az új világrend: perspektívák, kihívások és feladatok



### Absztrakt

*A tanulmány célja, hogy a megannyi kontraszttal jellemezhető afrikai kontinenst, azon belül a szubszaharai makrotértséget úgy vegye górcső alá, hogy az elmúlt 10 év komplex politikai, gazdasági és társadalmi folyamatainak keretrendszerében a térség globális pozicionálásának pontosabb értelmezéséhez nyújtson segítséget. Miközben megállapítjuk az e régióban is tetten érhető sokszereplős politikai mező létét, valójában az aktorok közötti interakciókon keresztül vizsgáljuk az átalakulóban lévő viszonyokat, foglalkozva az afrikai államiség, a „kormányzat nélküli térségek”, a fejlődés, a konnektivitás és a geostratégia kérdéseivel, méghozzá afrorealista szemüvegen keresztül.*

### Bevezetés –

#### A szubszaharai Afrika a 21. század első két évtizedében

Ahogy az e tanulmánygyűjtemény életre hívójaként értelmezhető, 2013-ban publikált *Az átalakuló világrend küszöbén* című kötetben jeleztük, 1960 óta valójában az egész afrikai kontinens a nemzetközi folyamatok fókuszába került (TARRÓSY 2013). Ezt a földrész alapvetően nem azzal érdemelte ki, hogy a mai napig szűnni nem akaró vagy éppenséggel újból és újból fellángoló fegyveres konfliktusok – például a 2023. április közepén kirobbant, a kötet szerkesztésekor polgárháborúvá fajuló szudáni krízis – nehezítik fejlődését, hanem mert a 21. század első két évtizedében jelentős, egyúttal stabil gazdasági növekedést jegyez számos térségében, különösen a szubszaharai Afrikában. E mostani helyzetelemzés az afrikai kontinens Szaharától délre elterülő makrorégiójával foglalkozik.

A 2022–2023-as időszakban a világpolitika figyelmét felkeltő észak-etióp (tigráji) polgárháború, a Burkina Fasóban évek óta húzóódó, iszlamista milíciák által kirobbantott fegyveres küzdelem vagy a Mozambik északi részén eszkalálódott dzsihádisták felkelés

mellett – néhány kurrens esetet említve – a hírek sokkal inkább szólnak a földrész további fejlődéséről. Kilábalva a koronavírus-járvány és az élelmiszer-infláció okozta sokkból az Afrikai Fejlesztési Bank kalkulációja szerint a földrész összesített éves növekedése 2023-ban és 2024-ben várhatóan 4%-os lesz (AfDB 2023). Ez felülmúlja az előzetes várakozásokat, illetve világviszonylatban is a legjelentősebb. Az előrejelzések szerint a COVID–19-pandémia előtti Afrika öt legjobban teljesítő gazdasága 2023–2024-ben átlagosan több mint 5,5%-kal fog növekedni, és visszaszerzi helyét a világ 10 leggyorsabban növekvő gazdasága között. Ezek az országok mind a szubszaharai térségből kerülnek ki: Ruanda (7,9%), Elefántcsontpart (7,1%), Benin (6,4%), Etiópia (6,0%) és Tanzánia (5,6%). További szubszaharai országok bővülnek több mint 5,5%-kal ebben az időszakban: a Kongói Demokratikus Köztársaság (6,8%), Gambia (6,4%), Mozambik (6,5%), Niger (9,6%), Szenegál (9,4%) és Togo (6,3%). Kevin Urama, az Afrikai Fejlesztési Bank megbízott vezető közgazdász és alelnöke szerint Afrika még mindig kedvező célpont a humán tőkébe, az infrastruktúrába, a magánszektor fejlesztésébe és a természeti erőforrásokba történő befektetések számára. Véleménye szerint: „Afrikának jelentős szerepet kell játszania az inkluzív növekedés és a fenntartható fejlődés globális előmozdításában. Számos intelligens befektetési lehetőség kínálkozik az olyan kulcsfontosságú ágazatokban, mint a mezőgazdaság, az energiaiparok, az ásványkincsek kitermelése, az egészségügyi infrastruktúra és a gyógyszeripar, a könnyűipar, a szállítás és a logisztika, illetve például a digitális gazdaság. A kontinens továbbra is kincsesbánya az intelligens befektetők számára világszerte.” (AfDB 2023)

2000-től világosan érzékelhető volt, hogy az átalakulóban lévő, egyre inkább „interpoláris”<sup>1</sup> (GREVI 2009) globális világ több meghatározó aktorának keltette fel érdeklődését az ásványkincsekben máig dúsgazdag, még mindig végeláthatatlan piaci lehetőségekkel rendelkező, valamint a legfiatalabb korfával, tehát hatalmas humánerőforrás-potenciállal jellemezhető kontinens, annak valamennyi régiójával. A volt európai gyarmatosítók és az amerikaiak mellett a feltörekvő gazdaságok, a regionális hatalmi ambíciókkal és pozíciókkal rendelkező entitások, amelyek Wallerstein (WALLERSTEIN 2010) szerint már a világrendszer félperifériáján találhatók, szinte valamennyien fokozottan vállalnak szerepet a szubszaharai régióban: ennek a megállapításnak az érvényessége csak tovább erősödött az elmúlt 10 évben. Felfokozott érdeklődésük egyúttal az afrikai államok számára is lehetőséget kínál kapcsolataik diverzifikálására, az afrikai ágensszerep erősítésére, valamint összességében a nemzetközi térben megfogalmazható pozícióik újragondolására.

<sup>1</sup> Grevi definíciója szerint ez az *interdependenciák* (kölsönös függőségek) korában értelmezhető *mutipolaritást* (többpólusú rendszert) takarja.

Azáltal, hogy „Afrika köztudottan aluliparosodott, hiányoznak azok a transznacionális vállalatokon keresztül közvetített »modern« gazdasági-társadalmi viszonyok, osztályok és rétegek, amelyek a világ fejlettebb felét jellemzik” (ARTNER 2006: 128). Ennek ellenére léteznek kritikai véleményeket, olykor ellenállást artikulálni képes formák és formációk, valamint Afrika egyre több pontján hallatja hangját az úgynevezett afrikai középosztály (*middle class*). Az, hogy egyáltalán a középosztály<sup>2</sup> megjelenéséről beszélhetünk, összefüggésben van az említett stabilan regisztrálható gazdasági növekedéssel. Az e kategóriába tartozók ugyanis annyi rendszeres bevétellel<sup>3</sup> rendelkeznek, amennyi képessé teszi tagjaikat gyermekeik megfelelő iskoláztatására (akár külföldön), a tágabb értelemben vett családi-rokoni körök támogatására, a rendszeres fogyasztásra és mindenekelőtt az olyan kritikus tömegképzésére, amely igényt formálhat a politikai döntésekbe való beleszólás jogára. Ez a folyamat az elmúlt évtized során több szubszaharai afrikai országban érhető tetten, miközben a kontinens egy része gyakran az extrém szegénység ellen és az életben maradásért küzd. Azt is meg kell jegyeznünk viszont, hogy bár a középosztály növekszik, Afrikában még mindig széles körű a jövedelmi egyenlőtlenség, és a középosztály sok úgynevezett lebegő osztálytagból áll, aki gazdasági sokkok miatt bármikor elszegényedhet. A COVID-19 időszaka sokakat közülük éppen így érintett.

Tim Murithi dél-afrikai afrikanisztikaprofesszornak a *Foreign Affairs* 2023. május-júniusi számában közölt cikke az új világrenddel kapcsolatos afrikai vízió viszonylatában kiemeli az Afrikai Unió (AU) szerepét, amely már 2005-ben konkrét javaslattal állt elő a világszervezet reformját illetően. Az AU egyik érve az volt, hogy a 21. századra Afrika képessé vált arra, hogy egyfelől megvalósítsa, másfelől befolyásolja, tematizálja az ENSZ reformagendáját. Ugyanakkor, ahogy azt az International Peace Institute (IPI) is folyamatosan jelzi elemzéseiben, bár „a Biztonsági Tanács üléseinek több mint fele és a Biztonsági Tanács VII. fejezet (Chapter VII) szerinti mandátummal rendelkező – a békefenntartókat fegyveres erő/kényszerintézkedés alkalmazására felhatalmazó – határozatainak 70%-a afrikai biztonsági kérdéseket érint”, ez még mindig nem elegendő ahhoz, hogy az állandó tagok közé bekerüljön Afrika képviselte (MURITHI 2023: 27). Pedig maga az AU a 21. század harmadik

<sup>2</sup> Az Afrikai Fejlesztési Bank 2011-es tanulmányában elemzett kategória. Ez volt az első részletes elemző jelentés az „afrikai középrétegről”. 2011-ben az egész kontinens teljes lakosságának 34%-át (akkor közel 350 millió főt) jelzett az AfDB-tanulmány. Vita zajlik a pontos(abb) statisztikákról (lásd például MELBER 2022), illetve az, hogy mit értünk e fogalom/címke alatt, máig „ködös”, egyúttal igény mutatkozik kvalitatív terepi kutatásokra, amelyek segíthetnek a valós kép megrajzolásában.

<sup>3</sup> A 2005-ben az Afrikai Fejlesztési Bank által meghatározott kategória napi 2–20 dollár közé teszi a középréteg fogyasztását.

évtizedére a kontinens államainak egyértelműen elfogadott pánafrikai képviselője. Általában elmondható, hogy az afrikai államok vezetőinek is fontos Afrika mint politikai entitás, viszonyítási keret, amely értelmet nyert a transznacionális hálózatokkal átszőtt világban, hiszen a kontinens egészét „képviseelő” Afrikai Uniót a nemzetközi szervezetek és bármely kétoldalú partnerségben érintett állam elfogadja.

Annak ellenére, hogy a regionális kooperációk a 2000-es évektől virágkorukat élik – ezt szorgalmazza maga az Afrikai Unió is –, és Afrika az a kontinens, ahol a legtöbb regionális gazdasági integráció kiépítése folyik párhuzamosan, a kétoldalú kapcsolatok, azaz az államközi együttműködések továbbra is meghatározónak bizonyulnak az afrikai és nem afrikai aktorok között. Ugyanakkor a külföldi befektetők mára a bilaterális kontextuson túl néznek, és a regionális gazdasági közösségeket is számításba veszik. Afrikának pedig éppen minél több közvetlen külföldi tőkebefektetésre van szüksége: túlélése és fejlődése nagyban függ attól, valóban sikeresek lesznek-e az indított befektetések, méghozzá nem csupán (nemzet)állami keretek, hanem – köszönhetően például a határokon átívelő infrastrukturális projekteknek – fokozatosan egy-egy regionális együttműködés kontextusában. Ma egyébként az Afrikába irányuló befektetők kedv újabb felívelő tendenciát mutat. Az Ernst & Young tanácsadó cég már 2011-es felmérésében aláhúzta, hogy a lehetséges befektetők közül a feltörekvő gazdaságokból érkezők valamivel bizakodóbbak a növekedést, ezáltal investícióik megtérülését illetően (lásd további részletek végett TARRÓSY 2012b). Az UNCTAD 2022-es befektetési világlelőjárásában (WIR) olvasható, hogy az Afrikába irányuló közvetlen külföldi tőkebefektetések (FDI) a 2020-as 39 milliárd dollárt követően 83 milliárd dollárt – rekordot – értek el, így a globális FDI 5,2%-át tették ki. A legtöbb FDI-t fogadó országnál a 2020-as, világiárvány okozta visszaesés után mérsékelt emelkedés volt tapasztalható. Dél-Afrikában, Kelet-Afrikában és Nyugat-Afrikában nőttek a tranzakciók; Közép-Afrikában stagnáltak, Észak-Afrikában pedig csökkenő tendencia volt tapasztalható (UNCTAD 2022). A tőkebefektetések növelése az AU által zászlóira tűzött Agenda 2063 stratégiai keretrendszer<sup>4</sup> egyik sarokpontja.

### **A változások térsége: államiság, radikalizmus, integráció**

Az elmúlt kicsit több mint egy évtized több strukturális változást is hozott az afrikai kontinensen, amelyek feszegetik a korábban fennálló kereteket. Ezek között mind

<sup>4</sup> Lásd: <https://au.int/en/agenda2063/overview>.

pozitív, mind negatív folyamatokat láthatunk. Közülük a legfontosabb a földrész belső integrációjának további mélyülése – a fent említett Afrikai Unió vezetésével és kerekei között –, az államiség további erősödése, illetve ezek ellenpontjaként a radikális csoportok előretörése és a szintén fentebb jelzett globális hatalmi versengés feléledése Afrikában (*new scramble for Africa*). Utóbbival később foglalkozunk, itt most röviden az első három témára térünk ki részletesebben.

Afrika számára a dekolonizáció óta központi téma, hogy miként képes úrrá lenni a részben a gyarmati örökségben, részben a prekolonális időkben gyökerező megosztottságon és széttagoltságon. Ebben a kérdésben világosan kell látnunk: a pánafricanizmus alapvetően politikai-ideológiai alapokon álló mozgalom volt (több irányzattal, így például a garveyizmussal, illetve a négritude-del), amelynek gazdasági és történeti alapjait jórészt a 20–21. század során kellett felépíteni, és amely folyamat még most is tart. Az, hogy a pánaafrikai eszmék minél inkább testet öltsenek például a kereskedelmi kapcsolatokban, kulcsfontosságú a kontinens fejlődése és sikerei szempontjából – nemcsak azért, mert Afrika így növelni tudja gazdasági teljesítményét, de azért is, mert jobban ellen tud állni a külső érdekeknek, és jobban érvényesíteni tudja saját akarátát a nemzetközi rendszerben –, ez igazából az afrikai ágensszerep erősödése. A történelmi folyamatok egyértelműen ebbe az irányba mutatnak, és az elmúlt évtizedben fontos eredmények születtek. Ezek közül a legfontosabb az Afrikai Kontinentális Szabadkereskedelmi Övezet (AfCFTA) létrehozása volt, amely 2019 májusától kezdte meg működését, miután 24 tagállam letétbe helyezte a ratifikációs okmányokat (AfCFTA 2023a). A remények szerint a megállapodás, amelynek az Afrikai Unió mind az 55 tagja, illetve a kontinensen levő nyolc, AU által akkreditált regionális integráció is részese, csaknem 450 milliárd USD-nyi többletet jelent majd a földrész számára 2035-ig. 2023 márciusáig 54 ország írta alá az AfCFTA-megállapodást (AfCFTA 2023b), ezzel a világ legnagyobb szabad kereskedelmi térségét létrehozva, már ami az együttműködő országok számát illeti. Az új kerettel áhított változásra szüksége van a kontinens egészének: 2017-ben az afrikai országok exportjának alig 17%-a zajlott a kontinensen belül, amely jelentős növekedés az 1995-ös 10%-hoz képest, de messze elmaradt a hasonló európai (69%), ázsiai (59%) és észak-amerikai (31%) adatoktól (SONGWE 2019).

Az elmúlt évtized másik fontos változása az államiség további erősödése a kontinensen, hangsúlyosan a szubszaharai Afrikában. Ez korántsem jelenti azt, hogy az itteni afrikai országok már túlléptek volna gyermekbetegségeiken, vagy hogy ne gyökereznének az államok gyengeségében nagy strukturális kihívások. A diskurzus átalakulása a „bukottról” a „törékeny” államiségra azonban (MESSNER et al. 2014: 8)

nem csupán szépirodalmi beavatkozás. Összehasonlítva az egy évtizeddel korábbi állapotokkal olyan, a kormányzat alapvető ismérveivel is alig rendelkező entitások, mint Szomália, a Kongói Demokratikus Köztársaság vagy Dél-Szudán – legalábbis területük egyes részein –, képesek voltak a minimális közigazgatási és szolgáltatási rendszer kiépítésére. Nagyon sokan tekintenek szkepszissel erre a folyamatra, amellet érvelve, hogy ezek csak felszínes változások. Mégis, évtizedes perspektívában vizsgálva az eseményeket ez a nézőpont nehezen tartható. A mogadishui nemzetközi repülőtér ma olyan légitársaságoktól fogad rendszeres járatokat, mint a Turkish Airlines, az Ethiopian Airlines vagy a Qatar Airways (Flightconnections 2023). A Fragile States Index (FSI) alapján pedig nemzetközi összehasonlításban a nyugat-afrikai régió országai – Libéria, Sierra Leone – mentek keresztül a legjelentősebb fejlődésen az államiság terén a 2000-es évek eleje óta (MESSNER et al. 2014: 9).

Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy nem maradtak problémák. A központi hatalom sok esetben messze nem fedi le bizonyos országok egész területét, és éppen ezért továbbra sem képes minden elemében eleget tenni az államiság montevideói egyezményben lefektetett alapelveinek (Montevideo Convention 1933). Ugyanakkor az afrikai államok már korántsem csak egyszerű elszenvedői a külső hatalmak játékaiknak: ahogy azt majd a geopolitikai versengés kapcsán is bemutatjuk, a kontinens politikai elitje felismerte, hogy a multipolárisra váló globális térben jóval nagyobb lehetőségeik nyílnak a manőverezésre. Ennek talán az egyik legkésebb példája Dzsibuti, amely a világon egyedüli szereplőként egyszerre ad otthont kínai és amerikai katonai bázisoknak (YIMER 2021). De – paradox módon – ennek a jele a Száhelben Franciaország kárára történő orosz térnyerés is, amely elképzelhetetlen lenne a helyi elit tevéleges hozzájárulása nélkül. Szintén az államiság megerősödése felé mutat, hogy az egykori bukott államok egyre több esetben válnak a regionális integrációk részévé, ahogy történik az a Kelet-afrikai Közösség (EAC) esetében, amelynek a földrész „beteg emberei” közül ketten is a tagjává váltak (Dél-Szudán és a Kongói Demokratikus Köztársaság), és 2023. május végén az EAC vezetői validálták Szomália csatlakozási kérelmét és utasították a közösség titkárságát, hogy kezdje meg a csatlakozási tárgyalásokat (EAC 2023; OKOTH 2023). Szomália egyébként már 10 éve várja, hogy az EAC komolyan és érdemben foglalkozzon csatlakozási kérelmével.

Ugyanakkor kétségtelen tény, hogy a kontinensen továbbra is bőven találunk „kormányzat nélküli” térségeket (*ungoverned spaces*), amelyek a különféle problémák melegágyai. Ez azonban abban mutat fejlődést az 1990-es évekhez, illetve a 2000-es évek elejéhez képest, hogy immár nem teljes országokat sorolhatunk ebbe a kategóriába, hanem azok bizonyos térségeit: Szomália esetében például a Dzsúba folyó

felső völgyét, Mali esetében a Belső Niger-delta vidékét vagy Nigériában a Csád-tó medencéjét. Ezek – szemben a városi központokkal – sokszor valóban a senki földjeként működnek, ami lehetővé teszi a központi kormányzattal párhuzamos, a hatalmi űrt kitöltő struktúrák megszületését (MARSÁI–TARRÓSY 2022). Sajnálatos módon a folyamat összefonódó szálait az 1990–2000-es évek hadurai, etnikai és klánalapon szerveződő felkelőcsoportjai után egyre inkább a szélsőséges iszlamista csoportok mozgatják a kontinensen. Míg a 2010-es évek elején a kiterjedt együttműködés még csak lehetőség volt (MARSÁI–SZIJJ 2011), mára valósággá vált. A dzsihádisták szervezetei korábban soha nem látott tempóban építették ki hálózataikat és vetették meg a lábukat másfél tucatnyi országban. Kihasználva a központi hatalom gyengeségét, illetve a már meglévő csoportosulásokat a szélsőségesek a marginalizált – vagy magukat annak tartó – etnikai és vallási közösségek egyfajta partrónusaként jelentek meg, ráerősítve a már meglévő ellentétekre és tovább destabilizálva az egyes kormányok befolyását (UNDP 2023: 23). Nem ritka, hogy a központoktól távol fekvő kormányzat nélküli térségek lakói először a dzsihádistákon keresztül találkoznak érdemi közszolgáltatásokkal, ideértve egyfajta minimális egészségügyi ellátást vagy az oktatás megszervezését Korán-iskolák formájában (ICG 2019: 8–22). Bár ez általában együtt jár a saríja rendkívül szigorú interpretációjával, a közrend brutális fenntartásával és esetenként a fiatalok kényszersorozásával, a szélsőségesek számos helyen mégis jelentős társadalmi támogatottságra tudtak szert tenni. Miközben Szomáliában és a Csád-tó medencéjében sikerült gátat szabni a dzsihádisták terjeszkedésének, sőt sok esetben számos területet visszaszerezni tőlük, a radikálisok földcsuszamlásszerű előretörést értek el a Száhelben, olyan, a szélsőséges tanoktól korábban nem érintett országokat destabilizálva, mint Mali, Burkina Faso és Niger. Ráadásul világosan látszik, hogy a dzsihádisták fő törekvése a Guineai-öböl part menti országainak elérése, amelyek szintén nincsenek felkészülve erre a fenyegetésre. Erre utalnak az elmúlt két év támadásai Beninben, Togóban, Ghánában és Elefántcsontparton. Az Iszlám Államhoz és az al-Káidához köthető csoportok megvetették a lábukat Észak-Mozambikban, Tanzánia déli határán, a Kongói Demokratikus Köztársaságban és Ugandában is. 2019 óta a duplájára nőtt a merényletek és a rajtaütések száma a kontinensen, miközben 2022-ben a halálos áldozatok száma minden korábbi csúcstól megdöntve elérte a 19 109 főt – ráadásul úgy, hogy 2021-ben ez még „csak” 12 920 fő volt (ACSS 2023a).

Az ördög azonban éppen a fentebbi számok mögött megbúvó részletekben rejlik. Bármilyen tragikus is ugyanis a csaknem 20 ezer halálos áldozat, amely magában foglalja a civileket, a katonákat és a felkelőket is, ez messze elmarad az 1990–2000-es évek nagy népiirtásaitól és polgárháborúitól, amelyekben milliók veszítették életüket,

és egy teljes generáció Afrika-percepcióját határozták meg. Ezek közül a 2020-as évekre csak egy maradt: a bevezetőben említett, 2020–2022 közötti tigráji polgárháború, amelyben akár 600 ezer ember is életét veszthette, de amelynek – úgy tűnik – sikerült véget vetni a 2022. novemberi tűzszünettel (The National 2023). Bár Dél-Szudánban, Szudánban és a Kongói Demokratikus Köztársaságban továbbra is tartanak azok a konfliktusok, amelyek gyökerei az 1990-es évekre, illetve még régebbre nyúlnak vissza, azok intenzitása messze elmarad a pár évtizeddel korábbitól.

Mindez nem csupán a harcok okozta elsődleges emberi szenvedés miatt fontos: a stabilabb biztonsági környezet lehetővé tette a külföldi tőke nagyobb arányú beáramlását, és napjainkban megfigyelhető, hogy a vállalatok még azokba az országokba is szívesen fektetnek be, amelyek rendszeresen szerepelnek a híradásokban, mint Mozambik. Sőt, több olyan kritika is megfogalmazódott, hogy a helyi és a külföldi erők sokkal jobban koncentrálnak a gazdasági érdekeltségek védelmére, mint a lakosság megóvására (NHAMIRRE 2023).

### **Percepciók és az „érzelmek geopolitikája” 2023-ban**

A nemzetközi kapcsolatok „szupraterritoriális terében” Dominique Moïsi (Moïsi 2009) szerint érdemes geopolitikai szemléletünket bővíteni, és a globális világot érzelmi oldalról, az érzelmek – elsősorban a félelem, a megalázottság/megalázás és a remény (*fear, humiliation and hope*) – egymáshoz viszonyítottságában, rendszerében komplexen vizsgálni (TARRÓSY 2012a). Moïsi gondolatmenete legelején megállapítja, hogy az érzelmek oldaláról indított geopolitikai elmélkedést megnehezíti, hogy az érzelmek csoportja, kategóriája természeténél fogva szubjektív, ezáltal „puha” és nehezen meghatározható mint az értekezés számára kijelölt keret. Releváns azonban az a felvetés, hogy a globális nemzetközi viszonyok, konfliktusok megértéséhez az érzelmek viszonyrendszere is alapot szolgáltathat. Maguk az érzelmek ugyanis annak a(z ön)bizalomnak, magabiztosságnak a fokát jelezhetik, amely az adott társadalom önmagába és önmaga fejlődésébe vetett hitét takarja. Ez olvasatunkban kapcsolódhat a már többször említett „ágensszerephez”, azaz ahhoz a döntési képességhez, amely alapjául éppen e magabiztosság szükséges. Ahogyan Moïsi megfogalmazza, „az ön-bizalom (önbizonyosság) szintje határozza meg az adott társadalom azon képességét, hogy egy krízist követően hogyan tud új erőre kapni, hogyan tud adott kihívásra választ találni, hogyan tud a változó körülményekhez igazodni” (Moïsi 2009: 29). Vannak, akik e „puha” megközelítést kritizálják, és elsősorban a számokkal, mérésekkel

megerősített argumentumokat hiányolják, magát a mérhetőséget kifogásolják. Azt leszögezhetjük, hogy ez utóbbi felvetés kapcsán egyfelől a meglévő statisztikák és mérőszámok rendszere is kritika alá vonható, másfelől éppen a rendszer és a folyamatok komplexitása vezetett ahhoz, hogy az 1990-es évektől fokozatosan jelentek meg újabb és újabb indikátorok – az egyik mérvadónak tekinthető, mára az ENSZ szakosodott szervei és más nemzetközi szervezetek által is alapindexként a HDI (humán fejlettségi index) említendő –, amelyek igyekeztek „követni” és pontosabban leírni a világban végbemenő változásokat.

2022 májusában a Leideni Egyetemen tartott székfoglalójában Moïsi megerősítette: nyilvánvaló, hogy az érzelmek fontosabbak lettek, mint valaha. Az érzelmekről mint a geopolitika megértésének eszközeiről szól Moïsi, és főként az orosz–ukrán háború kapcsán a negatív érzelmek elterjedését emeli ki. Okfejtésében aláhúzza: a negatív érzelmek, mint például a harag és a gyűlölet, most a félelmet és a megaláztatást erősítik fel globalizált világunkban (MOÏSI 2022).

Moïsi hipotetikus érzelmi geopolitikai térképének segítségével megkíséreljük elhelyezni a szubszaharai afrikai térséget. Volt időszak, amikor optimisták voltak maguk az afrikaiak is saját pozícióikat, jövőjüket tekintve. Ez elsősorban az 1960-as évtől kezdődő és a dekolonizációval érkező, majd azt követő időszak folyamatait jelenti. 1960 mint „Afrika éve” 17 volt gyarmati terület függetlenedését hozta el, és mindenki euforikusan optimista hangulatban volt. Az afrikánizációval a szubszaharaiak a kezükbe vették sorsuk irányítását. A fehér rabigától szabadulva azt gondolták, megcsinálhatják saját gazdaságpolitikáikat, hiszen a pánafrikanizmus jegyében már régóta erről beszéltek. Fontos célkitűzés volt, hogy visszaszerezzék földjeiket, és valós módon maguk hozzák meg saját döntéseiket. Ez az afrooptimizmus azonban elfogyott az 1980-as és 1990-es évek végére, mert kiderült, hogy a gazdaságpolitikák zöme – részben a külső tényezők, mint az olajárrobbanás, hatására – nem nagyon működik. Nem szabad megfélemlenünk arról sem, hogy strukturális gyengeségeket, esetenként pedig függőségeket örökölték a gyarmati időszakból, és számos kihívással kell megküzdeniük, többek között azzal, hogy nincs elegendő számú jól képzett afrikai, aki az új kormányzatokat megfelelően működtetné. Sajnos többen nem tudtak megküzdeni terveik végrehajtásával, hitelek felvételére kényszerültek, adósságspirálok alakultak ki, és a multilaterális szintektől érkező strukturális kiigazítási elvárások sem segítettek. A kontinens – és a világ – afropesszimista állapotba került. A 21. század harmadik évtizedében ismét olyan fejlődési ívet érzékelhetünk, amelyben szerepet játszanak a már említett szubszaharai afrikai gazdaságok, belső és külső aktorok, figyelemre méltó politikai változások, gazdasági beruházások valósulnak meg a térség különböző pontjain. Valós demokratizálódás is zajlik

Nyugat-Afrika és Kelet-Afrika több országában, és vannak példaértékű teljesítmények, így például Ruandában, amelyekkel az újabb, ismét optimistább felhang is megjelenik. A szudáni–brit üzletember Mo Ibrahim által is jelzettek alapján azonban – akinek az alapítványa az afrikai kormányzással kapcsolatban egy mára sokak által figyelembe vett indexálást is bevezetett – azt emeljük ki, hogy a folyamatok jobb értelmezéséhez egyfajta „afrorealista” szemüvegre van szükség (TARRÓSY 2023). Az afrikai kétarcú fejlődés elemzésében nem vitathatók el tehát a kétségtelen eredmények, ugyanakkor a továbbra is meglevő strukturális kihívások, illetve az az állapot, hogy a fejlődés sok esetben csak mennyiségi, nem pedig minőségi (TAYLOR 2014), higgadt, afrorealista megközelítést kíván meg. Minderre – a dzsihádisták korábban említett előretörése mellett – különösen élesen mutatott rá a koronavírus-járvány, az azt követő gazdasági nehézségek, majd az ukrajnai orosz agressziót követő élelmezési válság, amely különösen súlyosan érintette a kontinenst (MARSAI-TÓTH 2022). Éppen ezért az elmúlt évek mérvadó hangjai egyre többször beszélnek az afrorealizmus éveiről: arról, hogy az afrikai ellentmondásokat egyben kell látni és vizsgálni, mert csak így van esély azok kiegyensúlyozására és a mennyiségi mellett az egyre több területen jelen levő minőségi fejlődés előmozdítására (BIEDERMANN-KISS 2017).

### **Geostratégia és kormányzás**

Afrika geostratégiai, politikai és gazdasági jelentősége az elmúlt évtizedben jelentősen felértékelődött. Ez jórészt visszavezethető az egyre inkább sokpólusú világ kialakulásával már korábban is megfigyelhető trendekre, amelyeket azonban új minőségre emeltek olyan tényezők, mint az ukrajnai konfliktusban kicsúcsosodó „új hidegháború” kialakulása, a fokozódó nagyhatalmi versengés, az afrikai terrorizmus és irreguláris migráció kontinensen túli következményei, a kínai Övezet és Út Kezdeményezés (Belt and Road Initiative, BRI) vagy az autópárházban végbemenő elektronikai forradalom fokozott nyersanyagigénye. Mindezek kapcsán ugyan látszik, hogy ezek gyökerei zömmel a nemzetközi rendszerhez, nem pedig magához Afrikához kapcsolódnak, úgy tűnik, a földrész országainak többsége tudatosan igyekszik kihasználni az új keretek nyújtotta lehetőségeket és azt, hogy a versengés közepette sokkal jobban tudja érvényesíteni saját egyéni érdekeit és nézőpontját. A globális térbe való bekötöttség javítása, az országok hathatósabb pozicionálása számos szubszaharai afrikai ország asszertívabb fellépését eredményezte. A térség aktoraival való együttműködések intenzifikálásáért is verseny zajlik a külső szereplők között. Terjedelmi korlátok miatt

nincs lehetőségünk a legújabb versenyfutás részletes elemzésére Etiópiától kezdve Szudánon át Tanzániáig, egy területet azonban mindenképp érdemes kiemelni, amely jól mutatja a versenyfutás eredményességét: ez az ENSZ-ben történő szavazások állása az ukrajnai orosz agresszió vonatkozásában.

Az ENSZ Közgyűlésében, illetve az Emberi Jogi Tanácsban 2022. február 24-e óta négy szavazás történt az ukrajnai háború vonatkozásában. A 2022. március 2-i közgyűlési nyilatkozat elítélte a két szeparatista régió bekebelezését Oroszország részéről és az orosz katonai agressziót. Ezt az 54 afrikai tagállamból egy, Eritrea utasította el, 17 viszont tartózkodott, 8 pedig nem vett részt az ülésen. Vagyis összesen 26 ország, csaknem a földrész fele nem támogatta az invázió elítélését (UN 2022a). Az április 7-i szavazás az orosz tagság felfüggesztéséről az ENSZ Emberi Jogi Tanácsában még siralmasabb eredményt hozott: Eritrea mellett Algéria, Burundi, a Közép-afrikai Köztársaság, a Kongói Köztársaság, Etiópia, Gabon, Mali és Zimbabwe is a határozat ellen szavazott, miközben további 24 afrikai ország tartózkodott, újabb 11 pedig nem vett részt a szavazáson – vagyis mindössze 10 állam támogatta a javaslatot (UN 2022b). A helyzet kicsit jobb lett őszre, amikor október 12-én, az orosz megszállást elítélő közgyűlési határozat szavazásán 19 afrikai ország tartózkodott, 5 pedig hiányzott, és nem volt elutasítás (UN News 2022). 2023 februárjában, az agresszió első évfordulóján tartott szavazáson aztán ismét két afrikai ország, Eritrea és Mali szavazott a közgyűlési határozat ellen, 15 tartózkodás és 7 hiányzás mellett (UN 2023). Figyelembe véve, hogy a 2022. február 24-i orosz támadás teljes egyértelműséggel szegte meg az ENSZ Alapokmányát és alapelveit, az afrikai országok ilyen mértékű „megértése” Moszkva felé igen nagy súlyponteltolódást jelent. Ugyanakkor az új globális versenyben kiváló alapot nyújt Oroszország számára a párhuzamos narratíva és valóság kiépítésére, hiszen a Kreml bármikor felmutathatja azt a széles körű, legalábbis hallgatólagos támogatást, amelyet az afrikai fővárosok szavazatai biztosítottak számára. Nem véletlen tehát, hogy az elmúlt egy évben a különféle nagyhatalmak magas szintű delegációinak sora látogatta végig a kontinenst annak érdekében, hogy megnyerje maga számára a földrész államait. Ebben a helyzetben az afrikai vezetők jelentős része kényelmesen hátradőlve versenyezteti egymással a rivális hatalmakat, a lehető legtöbb engedményt kicsikarva a külföldi szereplőkből. Jól példázza ezt Etiópia esete: miközben a tigráji konfliktus kapcsán Addisz-Abeba rendszeresen megvádolta a nyugati szereplőket a felkelők iránti elfogultsággal (KEBEDE 2021), és a kormányzat túlélését nagyban segítették a Nyugattal rivális hatalmak (Kína, Oroszország, Irán és bizonyos mértékig Törökország) fegyverszállítmányai (Hiiraan 2021), ez nem akadályozta meg abban az etióp vezetést – és Washington –, hogy 2022-ben a USAID-en keresztül 1,8 milliárd dollárnyi

fejlesztési és humanitárius segítségnyújtással támogassa a kelet-afrikai államot, amely a reálértéken vett etióp GDP csaknem 2%-a (Hiiraan 2023).

Ami a kontinensen folyó és azon túlmutató biztonsági kihívásokat illeti, ezek elsősorban Európa, az Öböl-térség és érdekes módon az Egyesült Államok figyelmét irányították rá a kontinensre. Európa számára egészen 2011-ig az észak-afrikai autoriter rezsimek egyfajta *cordon sanitaire*-ként működtek, gátat szabva a Földközi-tenger északi partjai felé irányuló irreguláris migrációnak<sup>5</sup> és – esetenként brutális elnyomás árán – fenntartva a regionális stabilitást, gátat szabva a radikális iszlamista csoportok térnyerésének. Az arab tavasz azonban az összeomlás szélére sodorta Líbiát, amely mind a mai napig a végletekig megosztott a különféle, zömében keleti (Kireneika) és nyugati (Tripolitánia) térséghez kapcsolódóan szerveződő politikai és fegyveres csoportok között. Emellett nem volt képes érdemi válaszokat adni a felkelést jórészt okozó gazdasági kihívásokra, mint a középosztály elszegényedése (N. RÓZSA 2015), amelyek különösen az elmúlt években ismét súlyos politikai válságokhoz vezettek Tunéziában. Ráadásul az arab tavasz „második hulláma” 2019-ben Algériát is elérte, ami szintén nem tett jót a regionális stabilitásnak. Ez jól megmutatkozott a 2013 óta felfutó irreguláris migrációs adatokban, amelyek nyomán a Földközi-tengeren keresztül nagy számban érkező afrikai – és részben más kontinensekről való – bevándorlók ügye EU-s (szak)politikai kérdéssé vált (Frontex 2023). Európa számára szintén előtérbe került a terrorizmus problémája, mivel – bár a vártnál jóval kisebb mértékben – a kinyíló észak-afrikai kapuk megkönnyítették a radikálisok bejutását a kontinensre, amint az a 2017-es manchesteri merénylet kapcsán is megmutatkozott, amelynek szálai Líbiába vezettek (PARVEEN–STEPHEN 2019). Mindezek következtében a gazdasági és humanitárius dimenzió mellett az európai hatalmak kapcsán az elmúlt évtizedben fokozottabban került bele a diskurzusba a biztonság kérdése. Az Egyesült Államok számára szintén az erőszakos szélsőséges szervezetek megfékezése maradt az egyik prioritás, különös tekintettel a radikális csoportok fokozott térnyerésére, miközben az Arab-öböl államai – Európához hasonlóan – küzdenek az irreguláris bevándorlás ügyével. Igaz, a tömeges deportálások formájában ők jóval pragmatikusabban – és esetenként jogi normákat megsértve – közelítenek a kérdéshez (ADUGNA 2022).

A kontinens jelentőségének felértékelődése kapcsán végül, de nem utolsósorban beszélnünk kell a nyersanyagok kérdéséről. Az elmúlt évtizedekben (századokban?) a földrész kapcsán mindig előtérbe kerültek a különféle természeti javak, amelyekre a külvilág – meglehetősen korlátozott hozzáállással – Afrika legfontosabb

<sup>5</sup> Miközben „[a]z ellenőrizetlen népmozgás, népvándorlás azonban a magrebi országok számára is komoly belső és külső biztonsági kihívást jelent” (N. RÓZSA 2024).

kincseként tekintett. A 2010-es évekre aztán számos tényező miatt – mint például az amerikai palaolaj- és palagáz-forradalom – még ezek kapcsán is visszaesett az érdeklődés. A 2020-as évek elektromosautó-forradalma és az ahhoz elengedhetetlen jelentőségű afrikai kobalt- és lítiumkészletek miatt azonban mára a földrész ismét megkerülhetetlen szereplővé vált. Ezt mi sem mutatja jobban, mint hogy a 2023 elején a Dél-afrikai Köztársaságban megrendezett bányászati expón Kína és az Egyesült Államok egymást felüllicitálva igyekezett bizonyítani elkötelezettségét Afrika és nyersanyagai irányában (BARTLETT 2023). A nyersanyagokért folyó nagyhatalmak közti versengés egyszerre jelent lehetőséget és kihívást a térség államainak. Lehetőséget, mert megfelelő politikai vezetés mellett az afrikai államok maximalizálhatják bevételeiket, és a növekvő igények miatt nekik kedvező feltételekkel köthetnek üzletet a külvilággal; valamint kihívást, mert a kontinens ismét visszacsúszhat a nyersanyagátok csapdájába, és a külföldi ügyletek a felvirágzás helyett a korrupciót és a nepotizmust erősíthetik.

Egy lehetséges reményteli afrikai felemelkedés táplálásához legalább három nagyobb tételt szükséges megneveznünk: (1) a természeti erőforrások, nyersanyagok megfelelő kiaknázása; (2) a humán erőforrás, oktatás és képzés fejlesztése; (3) az új, önbizalommal felvértezett, hosszú távon értelmet nyerő stratégiai gondolkodás igényének kialakítása (TARRÓSY 2013). Mind elsősorban a nemzetgazdasági érdek alá rendelt, de már a regionális szintű együttműködés érdekrendszerét figyelembe vevő politikai kérdés. Vitán felül áll az a megállapítás, miszerint a sikeres erőforrás-menedzsment megfelelő kormányzást igényel, Afrikának pedig általában szüksége van a stratégiákban gondolkodó, a helyi erőforrásokat ismerő és azokra építő, a helyi igényeket kielégíteni igyekvő kormányzásra. Paul Collier azonban figyelmeztet, hogy nem szabad túlmisztifikálni a „jó kormányzást” sem. A jó kormányzás és a jó politika segít egy országnak abban, hogy kiaknázza, és megvalósítsa lehetőségeit, de nem tud ott lehetőségeket teremteni, ahol nincsenek, és nem tud dacolni a gravitációval. „Még a legjobb kormányzás és politika sem fogja Malawit gazdag országgá tenni – egyszerűen nincsenek meg a lehetőségek ehhez.” (COLLIER 2008: 64.)

### **A Dél–Dél- és Észak–Dél-kapcsolatok erőtereiben**

A transznacionális bizonytalanságok és aggodalmak korszakában<sup>6</sup> a globális dél, azaz a Dél–Dél-kapcsolatok kontextusa felerősödő erőter a nemzetközi arénában,

<sup>6</sup> Szilágyi is azt jelzi, hogy „a hidegháború befejeződése után [...] a világ a várakozások ellenére nem lett biztonságosabb. [...] Színre léptek [...] a kialakulóban lévő nemzetközi rend működését

amelyben az afrikai térségek is megkérdőjelezhetetlenül felértékelődtek – a nagy(obb) hatalmak/szereplők szemszögéből minden bizonnyal. Ez újabb versenyfutást jelent „Afrika kegyeiért” (és persze kincseiért), amely valódi új (fejlődési) korszakot hozhat Afrika számára. Ha nem is lehetünk abban bizonyosak, hogy az „ázsiai évszázad” (és annak vége, ahogyan Auslin [AUSLIN 2017] könyvének címe jelezte, vagy éppen folytatása?) a 21. század harmadik évtizedétől átvált vagy kiegészül az afrikaival is, azt dokumentáltan nyomon követhetjük, hogy az afroázsiai Dél–Dél-interakciók minden bizonnyal globális mértékben válnak meghatározóvá szerte a nemzetközi porondon. Miközben elfogadjuk, hogy „megnőtt az eurázsiai magtériség és szélesebb értelemben véve az Európát és Ázsiát magában foglaló eurázsiai szuperkontinens katonai, gazdasági, politikai és biztonságpolitikai súlya és jelentősége” (SZILÁGYI 2021: 4), rögzíthetjük a globális dél aktorainak sűrűsödő és súlyosbodó lábnyomait, jelenlétét, valamint hallhatjuk erősödő hangját (TARRÓSY 2022).

Hyden (HYDEN 2011) nyomán az olyan feltörekvő hatalmak, mint Kína, India és Brazília – de ugyanakkor az Öböl menti államok –, más megközelítésben érdeklődnek az afrikai kontinens nyersanyagai iránt, mint a volt gyarmatosító európaiak vagy a nemzetközi intézmények sorát még mindig meghatározó módon befolyásoló amerikaiak. Már a megközelítés is fontos, bár önmagában nem elégséges a baráti közelségből (akár egy régi közös platform, az el nem kötelezettek mozgalma összekötő szálai okán) folytatott kommunikáció. Az eddig megműveletlen földek mezőgazdasági beruházásokat vonzanak, mégpedig a „feltörekvő szemüvegen keresztül” olyan formában, hogy azok képesek legyenek az afrikai közösségeket és a befektető államokat egyaránt ellátni – élelemmel és jövedelemmel, egyszerre. Maguk az afrikai államok továbbra is küzdenek saját maguk megfelelő politikai vezetését illetően, és ha a látványos és még középtávon is stabilnak tűnő makrogazdasági növekedést már az új „afrikai korszak” jelének tekintjük, akkor még relevánsabb lehet a kérdés: elképzelhető-e (és milyen formában) a belülről hajtott és meghatározott fejlődés. Továbbá elérheti-e a külső szereplők (befektetők, donorok, általában a nemzetközi közösség különböző hatalmi entitásai) szerepvállalása az egyének és közösségek szintjét annak érdekében, hogy a helyi szinteken következzenek be a várt hatások. Tehát – Hyden (HYDEN 1989) nyomán – a helyi társadalmak érezzék az előremozdulás, a fejlődés eredményezte jobb életet, életminőséget.

---

veszélyeztető destabilizáló erőszak globálissá váló olyan új tényezői, mint a terrorizmus, [...] a migrációs mozgások, a drogkereskedelem, a járványok elterjedése, [...] az államkudarok, az emberiség létét fenyegető környezeti károsodások.” (SZILÁGYI 2013: 113–114.)

Akárki legyen is donor, befektető vagy úgy általában „szerepet vállaló” Afrika-szerte, elsődlegesen nemzeti érdekei szerint fog cselekedni – legyen az Kína, India, Brazília, az EU bármely tagja vagy az Amerikai Egyesült Államok. Az EU esetében e kérdés még égetőbb, hiszen a határozottan erősödő déli szereplőkkel csakis az egységesebb, erősebb Európa lehet képes felvenni a versenyt (UGRÓSDY 2024). Az „afrikai kapcsolat” revitalizálása érdekében 2022 februárjában Brüsszelben rendezték meg a hatodik EU–AU-csúcstalálkozót. A Von der Leyen-bizottság már 2020-ban közleményt tett közzé *Átfogó stratégia Afrikával* címmel (az angol nyelvű teljes cím: *Towards a Comprehensive Strategy with Africa*), amely lefektette az új megközelítés alapjait, és itt az „Afrikával” (együtt) szónak jelentősége van, mivel ez mutatja az európai fél megértését és hajlandóságát arra, hogy az afrikai partnert egyenrangú módon kezelje – ami az afrikaiak alapvető elvárása. A tervek szerint Afrikával közösen öt kulcsfontosságú stratégiai területen (prioritások, vagy ahogy a dokumentum fogalmaz, „partnerségek”) fognak közös intézkedéseket hozni:

- zöld átmenet és az energiához való hozzáférés;
- digitális átalakulás;
- fenntartható növekedés és foglalkoztatás;
- béke és kormányzás;
- migráció és mobilitás.

Az USA–Kína–EU „stratégiai háromszög-erőtérben” vizsgálódva, a Dél–Dél-együttműködések új dinamikáit szem előtt tartva többek között „Afrikáért” is folyik tehát a nemzetközi verseny, amelyben érezhetően a kínai afrikai jelenlét és szerepvállalás lehetséges alternatívát képes kínálni az afrikaiaknak a létező és (ez idáig) teret hódított északi fejlődési modellekre (LIU 2011). Az EU Tanácsának soros elnökségét 2011 első felében reprezentáló Magyarország Külügyminisztériuma az elnökséget követően külpolitikai stratégiát adott közre (*Magyar külpolitika az uniós elnökség után, 2011* címmel), amelyben a rendszerváltás óta először valóban a mindennapokat körbehálózó globális kontextushoz képest fogalmazott meg álláspontokat. Ebben első ízben relatíve jelentős tételként helyet kapott Magyarország afrikai szerepvállalása is. 2019 áprilisában megszületett a magyar kormány „Afrika-stratégiája” [A Kormány 1177/2019. (IV. 2.) Korm. határozata az Afrika stratégiáról] – az eddigi sokszereplős játszma további pragmatikus külpolitikát folytató szereplőkkel bővült.

Az Egyesült Államok számára, ahogy arról a korábbiakban is beszéltünk, Afrika egyszerre jelenik meg kereskedelmi partnerként, biztonsági fenyegetésként, illetve az újjáéledt nagyhatalmi versengés terepeként. Washington számára a kontinens sokáig

elsősorban nyersanyagtermelőként bírt jelentőséggel, nem véletlen tehát, hogy az amerikai palaolaj- és palagáz-forradalom után az USA és a kontinens közti kereskedelem jelentősen visszaesett: a 2013-at megelőző, 85–120 milliárd USD között ingadozó külkereskedelmi volumen 2016-ra 50 milliárd dollárra esett vissza, és csak 2022-re sikerült visszatornáznai 72,6 milliárd USD-re (US Census Bureau 2023). Az Egyesült Államok politikai szinten is „elaludt”: miközben szövetségesei és riválisai évtizedek óta tartottak csúcstalálkozókat az afrikai szereplőkkel, Washington ezt 2014-ben szervezte meg először. 2015-től kezdve azonban – elsősorban a fokozódó kínai és orosz térnyerésre válaszul – az USA is egyre jobban igyekezett megvetni a lábát a kontinensen, és fokozta diplomáciai jelenlétét. Mindezekkel párhuzamosan az afrikai katonai jelenlét lényegében 2001 óta töretlen, és az Egyesült Államok oroszlánrészt vállal a kontinensen működő szélsőséges szervezetek elleni harcban.

Kína globális felemelkedése kapcsán leszögezhetjük (TARRÓSY 2019), hogy az 1990-es évek végére a távol-keleti ország egyre aktívabb és határozottabb szerepvállalással tűnt fel a nemzetközi színtéren az úgynevezett Going Global nyitási stratégia által, amely megágyazott az Övezet és Út Kezdeményezésnek. A kínai kormányzat nyíltan arra buzdította az állami és a magántulajdonban lévő vállalkozásokat, hogy váljanak minél több helyi piac aktív szereplőjévé, előnyt kovácsolva a világkerkedelem új, dinamikus szakaszának sajátosságaiából és a fejlődő régiók infrastrukturális beruházások iránti éhségéből. Az ősi selyemút, a Han-dinasztia által létrehozott kereskedelmi úthálózat mintájára kialakított BRI révén Hszi Csin-ping elnök vezetésével Kína geopolitikai helyzetének javítására és pozíciójának megerősítésére törekszik, saját régiójában és világszinten is. A BRI gondosan kidolgozott hatalmi-stratégiai vízió – Vörös (VÖRÖS 2022: 17) szerint „sorsfordító vízió” –, amely nem csupán Euráziát és Afrikát öleli fel, hanem az egész világot igyekszik behálózni a kínai külpolitika fő prioritása mentén (BRÎNZĂ 2018).

Afrika felértékelődése kapcsán korábban már többször is foglalkoztunk Európával. Azt, hogy Brüsszel és a tagállamok figyelme megnövekedett a kontinens iránt, jól jelzi mind a 2016-ban elfogadott globális stratégia (EEAS 2016), amelyben a szubszaharai térség és Észak-Afrika is külön szerepel, mind az egyes afrikai régiókra koncentráló stratégiai dokumentumok (Száhel-stratégia, Afrika sarva-stratégia) (European Council 2021a; 2021b). Ezt a sort egészíti ki az Egyesült Királyság, amely a brexit után szintén nagyobb figyelmet fordít a kontinensre. Ugyanakkor Európa „lemaradni” látszik ebben a versenyben: bár az EU volt a földrész legnagyobb kereskedelmi partnere 2021-ben 295 milliárd USD értékben (SIEGLER 2023), politikai súlya nincs arányban ezzel a számmal. Az európai hatalmak egyelőre nem képesek érdemi választ adni

az orosz és kínai előretörésre, amelyet az ENSZ-szavazások mellett jól mutat például, hogy az elmúlt években a Közép-afrikai Köztársaság mellett Maliból és Burkina Fasóból is kiszorult Franciaország, Németország pedig részben ebből kiindulva csökkentette szerepvállalását (ACSS 2023b).

Az általános percepciók ellenére Oroszország gazdasági súlya – más szereplőkkel összehasonlítva – jóval korlátozottabb Afrikában: a felek közti kereskedelmi forgalom 2021-ben 14 milliárd USD-t tett ki, ráadásul ennek 70%-a is négy országban koncentrálódott, zömében Észak-Afrikában: Algériában, Marokkóban, Egyiptomban és a Dél-afrikai Köztársaságban (SIEGLER 2023). Moszkva elsősorban különféle fegyverrendszerek, nyersanyagok és gépek kereskedelmében fontos partner a kontinens számára. Ugyanakkor, ahogy az ukrajnai háború kapcsán is láttuk, Oroszország – remek propagandával – az elmúlt években sikeresen pozicionálta magát Afrikában mint az „elnyomó”, „imperialista”, „neokolonialista” nyugati világ kihívója és alternatívája. Ebben a köntösben Moszkva valós gazdasági és kereskedelmi súlyánál jóval jelentősebb pozíciókat foglalt el a földrész egyes részein. Ugyanakkor sajnos az is világosan látszik, hogy Oroszország számára fontos a zavarkeltés, a rivális Európa érdekszférájának destabilizálása, ami az érintett régió mellett az EU, nem pedig Oroszország számára jelent kihívást (CZEREPE–NOWACKA 2023). Jól illeszkedik ebbe a Wagner-csoport tevékenysége, amely eddig jóval nagyobb kárral, mint haszonnal járt például Mali számára (ACSS 2023b).

Az elmúlt évtized során az Öböl-államok és Törökország részéről (bővebben lásd TÁRIK 2024) is markáns terjeszkedésnek lehettünk tanúi mind politikai, mind gazdasági téren. Mindez különösen Észak-Afrikában, Kelet-Afrikában és a Száhelben volt látványos. Ezek a befektetések és kereskedelmi kapcsolatok több százezer embernek jelentettek munkát, miközben Ankara élen járt például a 2011-es somáliai éhínség következményeinek enyhítésében. Ugyanakkor mindez nem kockázatok nélküli barátság: az arab/muszlim világot megosztó, az arab tavasszal felerősödő törésvonalat a Muszlim Testvéreket támogató, illetve az őket elutasító kormányzatok között a külső szereplők jórészt importálták Afrikába is, ami nemcsak a líbiai, de a somáliai politikai válság elmélyítéséhez is hozzájárult (MARSAI–SZALAI 2021). Bár a feszültségek az elmúlt évben csökkentek, Afrikának nincs szüksége arra, hogy saját kihívásai mellett továbbiakat importáljon külső partnerei révén.

Összességében úgy vélekedhetünk, hogy egyfelől minden szereplő saját kezdeményezéssel igyekszik megtalálni és kimozgatni a kapcsolatokban rejlő kölcsönösen hasznos lehetőségeket, másfelől azonban nagyon hasonló eszközrendszerrel (például csúcstalálkozók, üzleti fórumok, ösztöndíjprogramok stb.) építik tovább

az afrikai kapcsolati rendszert. Az egyes szereplők Afrika-politikájának vizsgálatakor a nemzeti érdekek jól kimutathatóak. Afrika fejlődése oldaláról elemezve a fejlődés lehetőségeit azonban az afrikai szempontokról kell szólnunk. Találkozik-e a két oldal? Kinek hogyan kell terveznie annak érdekében, hogy a nemzeti érdek kiszolgálásával egy időben az afrikai elképzelések (amelyeket az afrikaiak fogalmaztak meg, nem pedig helyettük a fejlett északiak vagy a fejlettségi ugrásban lévő feltörekvő déliek) is megvalósuljanak? 2023-ban is valid a kérdés: érdek lehet-e az afrikai érdek, vagy inkább szempont, stratégia a nemzetközi versenypozíciók megtartása, megszerzése végett?

### Összegzés

Mindezek tükrében az elkövetkező időszak egyik legfontosabb vizsgálati terepe éppen az „afrikai ágenszerep” változása, kifejezetten erősödésének esélye és feltételrendszere lesz. Ennek pontosabb megértése, illetve feltérképezése további kapcsolódó dimenziók összefüggéseit tárhatja fel, valamint a fejezetben elemzett interakciók, dinamikák, változások hátterét bonthatja ki részletesebben. Maga az ágens az afrikai kontextusokból szemlélve hosszú távon az egyes országok és szereplők régióban és a globális térben elfoglalt pozícióit határozza meg, ezért geopolitikailag (is) fontos. Az afrikai kormányok megfontolt, ismételten geopolitikai vonatkozásokban is értelmezhető hosszú távú stratégiaalkotó és azt szakszerűen és következetesen megvalósító kapacitása kritikus jelentőségű marad az előremutató afrikai perspektívák kiteljesítésénél a formálódó új világrendben. Mellettük azonban az afrikai nem állami szereplők és általában a civil társadalom jövőt formáló aktív szerepvállalása kell hogy az afrikai és nemzetközi figyelem fókuszába kerüljön.

### Felhasznált irodalom

- ACSS (2023a): Fatalities from Militant Islamist Violence in Africa Surge by Nearly 50 Percent. *Africa Center for Strategic Studies*, 2023. február 6. Online: <https://africacenter.org/spotlight/fatalities-from-militant-islamist-violence-in-africa-surge-by-nearly-50-percent>
- ACSS (2023b): Malian Military Junta Scuttles Security Partnerships while Militant Violence Surges. *Africa Center for Strategic Studies*, 2023. február 27. Online: <https://africacenter.org/spotlight/mali-military-junta-scuttles-security-partnerships-while-militant-violence-surges>

- ADUGNA, G. (2022): Half a Million Ethiopian Migrants Have been Deported from Saudi Arabia in 5 Years – What They Go Through. *The Conversation*, 2022. december 4. Online: <https://theconversation.com/half-a-million-ethiopian-migrants-have-been-deported-from-saudi-arabia-in-5-years-what-they-go-through-195378>
- AfDB (2023): Africa's Economic Growth to Outpace Global Forecast in 2023–2024. *African Development Bank Biannual Report*, 2023. január 19. Online: [www.afdb.org/en/news-and-events/press-releases/africas-economic-growth-outpace-global-forecast-2023-2024-african-development-bank-biannual-report-58293](http://www.afdb.org/en/news-and-events/press-releases/africas-economic-growth-outpace-global-forecast-2023-2024-african-development-bank-biannual-report-58293)
- AfCFTA (2023a): *Brief Overview*. Online: <https://au-afcfta.org/about>
- AfCFTA (2023b): *The AfCFTA Updates*. Online: <https://au-afcfta.org>
- ARTNER, A. (2006): *Globalizáció alulnézetben. Elnyomott csoportok – lázadó mozgalmak*. Budapest: Napvilág.
- AUSLIN, M. R. (2017): *The End of the Asian Century: War, Stagnation, and the Risks to the World's Most Dynamic Region*. New Haven, CT: Yale University Press.
- BARTLETT, K. (2023): US, China Compete for Africa's Rare Earth Minerals. *VOANews*, 2023. február 10. Online: [www.voanews.com/amp/us-china-compete-for-africa-s-rare-earth-minerals-/6957617.html](http://www.voanews.com/amp/us-china-compete-for-africa-s-rare-earth-minerals-/6957617.html)
- BIEDERMANN Zs. – KISS J. szerk. (2017): *Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században*. Budapest: Akadémiai. Online: <https://doi.org/10.1556/9789634540298>
- BRÎNZĂ, A. (2018): Redefining the Belt and Road Initiative. *The Diplomat*, 2018. március 20. Online: <https://thediplomat.com/2018/03/redefining-the-belt-and-road-initiative>
- COLLIER, P. (2008): *The Bottom Billion. Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It*. Oxford: Oxford University Press.
- CZEREP, J. – NOWACKA, S. (2023): Fertile Ground: How Africa and the Arab World Found Common Language with Russia on Ukraine. *PISM*, 2023. január 17. Online: [www.pism.pl/publications/fertile-ground-how-africa-and-the-arab-world-found-common-language-with-russia-on-ukraine](http://www.pism.pl/publications/fertile-ground-how-africa-and-the-arab-world-found-common-language-with-russia-on-ukraine)
- EAC (2023): EAC Officially Launches the Verification Mission to Assess Somalia's Readiness to Join the Community. *EAC*, 2023. január 25. Online: [www.eac.int/press-releases/2711-eac-officially-launches-the-verification-mission-to-assess-somalia-s-readiness-to-join-the-community](http://www.eac.int/press-releases/2711-eac-officially-launches-the-verification-mission-to-assess-somalia-s-readiness-to-join-the-community)
- EEAS (2016): *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy*. Online: [https://eeas.europa.eu/archives/docs/top\\_stories/pdf/eugs\\_review\\_web.pdf](https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf)
- European Council (2021a): *The European Union's Integrated Strategy in the Sahel – Council Conclusions*. Online: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7723-2021-INIT/en/pdf>
- European Council (2021b): *The Horn of Africa: A Geo-Strategic Priority for the EU – Council Conclusions*. Online: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8135-2021-INIT/en/pdf>

- Flightconnections (2023): *Direct Flights from Mogadishu*. Online: [www.flightconnections.com/flights-from-mogadishu-mgq](http://www.flightconnections.com/flights-from-mogadishu-mgq)
- Frontex (2023): *Migratory Routes – Central Mediterranean Route*. Online: <https://frontex.europa.eu/we-know/migratory-routes/central-mediterranean-route>
- GREVI, G. (2009): The Interpolar World: A New Scenario. *ISS Occasional Papers*, 79. Online: [www.iss.europa.eu](http://www.iss.europa.eu)
- Hiiraan (2021): Ethiopia's Tigray Conflict: Lalibela Retaken – Government. *Hiiraan*, 2021. december 1. Online: [https://hiiraan.com/news4/2021/Dec/184710/ethiopia\\_s\\_tigray\\_conflict\\_lalibela\\_retaken\\_government.aspx?utm\\_source=hiiraan&utm\\_medium=SomaliNewsUpdateFront](https://hiiraan.com/news4/2021/Dec/184710/ethiopia_s_tigray_conflict_lalibela_retaken_government.aspx?utm_source=hiiraan&utm_medium=SomaliNewsUpdateFront)
- Hiiraan (2023): USAID Concludes the Largest Maternal Health Project in Afar, Benishangul Gumuz, Gambella, and Somali Regions. *Hiiraan*, 2023. március 7. Online: [https://hiiraan.com/news4/2023/Mar/190214/usaids\\_concludes\\_the\\_largest\\_maternal\\_health\\_project\\_in\\_afar\\_benishangul\\_gumuz\\_gambella\\_and\\_somali\\_regions.aspx?utm\\_source=hiiraan&utm\\_medium=SomaliNewsUpdateFront](https://hiiraan.com/news4/2023/Mar/190214/usaids_concludes_the_largest_maternal_health_project_in_afar_benishangul_gumuz_gambella_and_somali_regions.aspx?utm_source=hiiraan&utm_medium=SomaliNewsUpdateFront)
- HYDEN, G. (1989): Local Governance and Economic-Demographic Transition in Rural Africa. *Population and Development Review*, 15, 193–211. Online: <https://doi.org/10.2307/2807927>
- HYDEN, G. (2011): Introduction: The African State in a Changing Global Context. In TARRÓSY, I. – SZABÓ, L. – HYDEN, G. (szerk.): *The African State in a Changing Global Context. Breakdowns and Transformations*. Berlin: LIT, 7–15.
- ICG (2019): *Facing the Challenge of the Islamic State in West Africa Province*. Online: [www.crisisgroup.org/africa/west-africa/nigeria/273-facing-challenge-islamic-state-west-africa-province](http://www.crisisgroup.org/africa/west-africa/nigeria/273-facing-challenge-islamic-state-west-africa-province)
- KEBEDE, M. (2021): The Enigma of the Western Crusade against Ethiopia and the Insidious Face of Racism. *Ethiopia Observer*, 2021. július 16. Online: [www.ethiopiaobserver.com/2021/07/16/the-enigma-of-the-western-crusade-against-ethiopia-and-the-insidious-face-of-racism](http://www.ethiopiaobserver.com/2021/07/16/the-enigma-of-the-western-crusade-against-ethiopia-and-the-insidious-face-of-racism)
- Külgyminisztérium (2011): *Magyar külpolitika az uniós elnökség után. Stratégiai dokumentum*. Online: [http://eu.kormany.hu/download/4/c6/20000/kulpolitikai\\_strategia\\_20111219.pdf](http://eu.kormany.hu/download/4/c6/20000/kulpolitikai_strategia_20111219.pdf)
- LIU, L. (2011): The EU and China's Engagement in Africa: The Dilemma of Socialisation. *ISS Occasional Papers*, 93. Online: [www.iss.europa.eu](http://www.iss.europa.eu)
- MARSAI V. – SZALAI M. (2021): The „Borderlandization” of the Horn of Africa in Relation to the Gulf Region, and the Effects on Somalia. *Journal of Borderlands Studies*, 38(3), 341–360. Online: <https://doi.org/10.1080/08865655.2021.1884118>
- MARSAI V. – SZIJJ D. (2011): Afrika és a terrorizmus – Az Al-Kaida jelenség a fekete kontinensen. *Afrika Tanulmányok*, 5(1), 41–66.
- MARSAI V. – TARRÓSY I. (2022): The Potential for Violent Extremist Organizations in Africa to Take Advantage of the COVID-19 Pandemic Crisis in Ungoverned Spaces: The Cases of al-Shabaab and Boko Haram. *African Security*, 15(2), 163–185.

- MARSAI V. – TÓTH K. (2022): „Tökéletes vihar”, eső nélkül – az afrikai élelmezési válság és migrációs következményei. *Horizont*, (14). Online: [www.migraciokutato.hu/2022/06/08/horizont-2022-14-to-keletes-vihar-eso-nelkul-az-afrikai-elelmezesi-valsag-es-migracios-kovetkezményei](http://www.migraciokutato.hu/2022/06/08/horizont-2022-14-to-keletes-vihar-eso-nelkul-az-afrikai-elelmezesi-valsag-es-migracios-kovetkezményei)
- MELBER, H. (2022): Africa's Middle Classes. *Africa Spectrum*, 57(2), 204–219. Online: <https://doi.org/10.1177/00020397221089352>
- MESSNER, J. J. et al. (2014): *Fragile States Index 2014: The Book*. Washington, DC: The Fund for Peace. Online: <https://fundforpeace.org/2014/06/24/failed-states-index-2014-the-book>
- MOÏSI, D. (2009): *The Geopolitics of Emotion. How Cultures of Fear, Humiliation, and Hope Are Reshaping the World*. New York: Anchor Books.
- MOÏSI, D. (2022): *Emotions in International Politics. Owada Chair Inaugural Lecture*. Online: [www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/algemeen/oraties/speech-moisi\\_v2.pdf](http://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/algemeen/oraties/speech-moisi_v2.pdf)
- Montevideo Convention (1933): *Montevideo Convention on the Rights and Duties of States*. Online: [www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.xml](http://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.xml)
- MURITHI, T. (2023): Order of Oppression. Africa's Quest for a New International System. *Foreign Affairs*, 102(3), 24–30.
- N. RÓZSA E. (2015): *Az arab tavasz*. Budapest: Osiris.
- N. RÓZSA E. (2024): Észak-Afrika: a Magreb, azaz „a hely, ahol a nap lenyugszik”. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 261–279.
- NHAMIRRE, B. (2023): Rwanda Expands Its Protection of Mozambique's Natural Resources. *ISS Today*, 2023. február 1. Online: [https://issafrica.org/iss-today/rwanda-expands-its-protection-of-mozambiques-natural-resources?utm\\_source=BenchmarkEmail&utm\\_campaign=ISS\\_Weekly&utm\\_medium=email](https://issafrica.org/iss-today/rwanda-expands-its-protection-of-mozambiques-natural-resources?utm_source=BenchmarkEmail&utm_campaign=ISS_Weekly&utm_medium=email)
- OKOTH, B. (2023): EAC to Consider Somalia's Application for Membership. *TRT Afrika*, 2023. június 1. Online: [www.trtafrika.com/africa/eac-to-consider-somalias-application-for-membership-13457647](http://www.trtafrika.com/africa/eac-to-consider-somalias-application-for-membership-13457647)
- PARVEEN, N. – STEPHEN, C. (2017): Manchester Arena Bomber's Brother Held in UK after Extradition. *The Guardian*, 2017. július 17. Online: [www.theguardian.com/uk-news/2019/jul/17/hashem-abedi-brother-of-manchester-arena-bomber-being-extradited-to-uk](http://www.theguardian.com/uk-news/2019/jul/17/hashem-abedi-brother-of-manchester-arena-bomber-being-extradited-to-uk)
- SIEGLE, J. (2023): Decoding Russia's Economic Engagements in Africa. *Africa Center for Strategic Studies*, 2023. január 6. Online: <https://africacenter.org/spotlight/decoding-russia-economic-engagements-africa>
- SONGWE, V. (2019): Intra-African Trade: A Path to Economic Diversification and Inclusion. *Brookings*, 2019. január 11. Online: [www.brookings.edu/research/intra-african-trade-a-path-to-economic-diversification-and-inclusion](http://www.brookings.edu/research/intra-african-trade-a-path-to-economic-diversification-and-inclusion)
- SZILÁGYI I. (2013): *Geopolitika*. Pécs. Publikon.
- SZILÁGYI I. (2021): Bevezető. *Eurázsia Szemle*, 1(1), 4–6.

- TARRÓSY I. (2012a): Érzelmek geopolitikája. Civilizációk – identitások – érzelmek. In BRETTTER Z. – GLIED V. – VÖRÖS Z. (szerk.): *Az elkötelezett tanító. Tiszteletkötet Csizmadia Sándor 65. születésnapjára*. Pécs: Publikon, 143–151.
- TARRÓSY I. (2012b): A térségi együttműködés jelentősége és jellegzetességei Kelet-Afrikában. *Valóság*, 55(12), 69–83.
- TARRÓSY I. (2013): Afrikai perspektívák egy új világrendben. In GRÜNHUT Z. – VÖRÖS Z. (szerk.): *Az átalakuló világrend küszöbén*. Pécs: Publikon, 275–298.
- TARRÓSY I. (2019): A kínai „Övezet és Út Kezdeményezés” és Kelet-Afrika: geopolitikai térnyerés, infrastruktúra, függőség. *Területi Statisztika*, 59(6), 669–692.
- TARRÓSY I. (2022): Kína árnyékában? Dél- és délkelet-ázsiai aktorok szerepvállalásainak lehetőségei a 21. században. *Eurázsia Szemle*, 2(3), 66–83.
- TARRÓSY I. (2023): A szereplők nem gondolkodhatnak úgy, mint a volt gyarmatosítók – beszélgetés Afrika gazdasági fejlődéséről. *Világpolitika és Közgazdaságtan*, 2(1), 28–37. Online: <https://doi.org/10.14267/VILPOL2023.01.04>
- TAYLOR, I. (2014): *Africa Rising? BRICS – Diversifying Dependency*. Oxford: James Currey. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctvc16pxw>
- TÁRIK M. (2024): Törökország felemelkedése és szerepe a kibontakozó új világrendben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 209–233.
- The National (2023): Tigray Death Toll Could be as High as 600,000, African Union Envoy Says. *The National*, 2023. január 16. Online: [www.thenationalnews.com/world/africa/2023/01/16/tigray-death-toll-could-be-as-high-as-600000-african-union-envoy-says](http://www.thenationalnews.com/world/africa/2023/01/16/tigray-death-toll-could-be-as-high-as-600000-african-union-envoy-says)
- UGRÓSDY M. (2024): Nyugaton a helyzet változatlan: Európa, az Európai Unió és a világrend átalakulása. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 181–207.
- UN (2022a): *Aggression Against Ukraine: Resolution/Adopted by the General Assembly*. Online: <https://digitallibrary.un.org/record/3959039>
- UN (2022b): *UN General Assembly Votes to Suspend Russia from the Human Rights Council*. Online: <https://news.un.org/en/story/2022/04/1115782>
- UN (2023): *UN General Assembly Calls for Immediate end to War in Ukraine*. Online: <https://news.un.org/en/story/2023/02/1133847>
- UNNews [@UN\_News\_Centre] (2022): The UN General Assembly Adopted a Resolution that Condemns Russia's „Illegal So-Called Referendums” in Regions Within Ukraine's Internationally-Recognized Borders. *Twitter*, 2022. október 12. Online: [https://twitter.com/UN\\_News\\_Centre/status/1580290964165341185?ref\\_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwtterm%5E1580290964165341185%7Ctwgr%5Ef2bdofefce655fc3e7428a7b05174be9d6fa494%7Ctwtcon%5Esi\\_&ref\\_url=https%3A%2F%2Fnews.un.org%2Fen%2Fstory%2F2022%2F10%2F1129492](https://twitter.com/UN_News_Centre/status/1580290964165341185?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwtterm%5E1580290964165341185%7Ctwgr%5Ef2bdofefce655fc3e7428a7b05174be9d6fa494%7Ctwtcon%5Esi_&ref_url=https%3A%2F%2Fnews.un.org%2Fen%2Fstory%2F2022%2F10%2F1129492)

- UNCTAD (2022): *World Investment Report (WIR)*. Online: [https://unctad.org/system/files/non-official-document/WIR2022-Regional\\_trends\\_Africa\\_en.pdf](https://unctad.org/system/files/non-official-document/WIR2022-Regional_trends_Africa_en.pdf)
- UNDP (2023): *Journey to Extremism in Africa: Pathways to Recruitment and Disengagement*. Online: [www.undp.org/publications/journey-extremism-africa-pathways-recruitment-and-disengagement](http://www.undp.org/publications/journey-extremism-africa-pathways-recruitment-and-disengagement)
- US Census Bureau (2023): *Trade in Goods with Africa*. Online: [www.census.gov/foreign-trade/balance/00013.html](http://www.census.gov/foreign-trade/balance/00013.html)
- VÖRÖS Z. (2022): Kínai geopolitika a 21. században – A globális világrend megkérdőjelezése? *Eurázsia Szemle*, 2(1), 8–28.
- WALLERSTEIN, I. (2010): *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. Ford. Koltai Mihály Bence. Budapest: L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány.
- YIMER, N. A. (2021): How Djibouti Surrounded Itself by Military Bases. *Politics Today*, 2021. március 17. Online: <https://politicstoday.org/djibouti-surrounded-by-military-bases-of-china-us-france-uk-germany-others>



Lehocski Bernadett

## Latin-Amerika nemzetközi pozíciókeresése: globális észak/nyugat és globális dél/kelet között



### Absztrakt

*A tanulmány Latin-Amerika nemzetközi pozíciókeresését vizsgálja, a nemzetközi rendszer jelenlegi átalakulása és a Kína meg az Egyesült Államok közötti verseny összefüggésében. A hidegháborút követően Latin-Amerika mint régió ígéretes fejlődést mutatott politikai stabilitás, gazdasági növekedés és regionális összefogás tekintetében, következésképpen úgy tűnt, hogy végre aktívabb szereplővé válhat a világban, a kialakulóban lévő többpólusú nemzetközi rend egyik potenciális pólusaként tekintettek rá. Brazília felemelkedése és BRICS-tagsága támogatta Latin-Amerika megerősödött szerepét a nemzetközi ügyekben.*

*A régió köztes helyzete Észak és Dél, valamint a nyugati és a nem nyugati világ között fontos lehetőséget kínál arra, hogy hídként szolgáljon e csoportok között. Latin-Amerika diplomáciai kapcsolatok és multilaterális fórumok terén szerzett 200 éves tapasztalata kiváló eszköztárat biztosít a szerep betöltéséhez. Kína (és általában Ázsia) politikai és gazdasági terjeszkedése Latin-Amerikában a 2000-es években jól illeszkedett ehhez a lehetőséghez.*

*Am ahogy látni fogjuk, ezek a lehetőségek az elmúlt évtizedben nem látszanak megvalósulni. A venezuelai gazdasági és humanitárius katasztrófa, Brazília politikai és gazdasági válsága, a szervezett bűnözés terjedése Mexikóban és Közép-Amerikában a latin-amerikai országokban passzívabb, befelé forduló hozzáállást alakított ki a nemzetközi kapcsolatok tekintetében. Eközben a kialakulóban lévő amerikai–kínai rivalizálás a jelek szerint inkább szűkíti a latin-amerikai országok külpolitikai diverzifikációs lehetőségeit, és arra kényszeríti őket, hogy oldalt válasszanak.*

### A 2000-es évek hagyatéka: neopopulizmus és külpolitikai aktivitás

A világ régiói közül Latin-Amerikában bontakozott ki elsőként a neoliberális gazdaságpolitikát és az annak jegyében megfogalmazott „IMF-receptet” erősen kritizáló, strukturált politikai irányzat. A 2000-es évek elején a latin-amerikai politikusok

és közgazdászok körében mind elterjedtebbé vált a nézet, miszerint helytelen lenne a neoliberális gazdaságpolitikát alternatíva nélkülűnek tekinteni, és a legkevésbé sem egyértelmű, hogy az IMF diktálta lépések követése jelenti a hosszú távú gazdasági megoldást a régió gazdasága számára.

Mindezek eredményeként a 2000-es évek elejétől a dél-amerikai szubkontinens egyre több országában kerültek hatalomra a neoliberális gazdaságpolitika alternatíváját kereső, a neoliberális receptet követő strukturális reformok veszteseinek érdekeit képviselő vagy legalábbis az ő nevükben felszólaló baloldali elnökök, akiket a szakirodalom és a nemzetközi sajtó (neo)baloldali/(neo)populista vezetőkként definiált, az egész jelenséget pedig rózsaszín dagályként/hullámként (*pink tide*) aposztrofálta.

A demokratikusan megválasztott populista baloldali elnökök ugyan távolról sem alkottak homogén egységet, ami mégis közös volt bennük, hogy belpolitikájukban határozottan jelent meg a szociális dimenzió; a szegénység felszámolását, a lakhatási problémák megoldását, az egészségügy és az oktatás fejlesztését, széles társadalmi csoportok számára elérhetővé tételét célzó kezdeményezéseket karoltak fel; külpolitikájukban pedig egyfelől a regionális összefogás erősítését szorgalmazták, másfelől a külső tradicionális partnerektől – elsősorban az Egyesült Államoktól – való függőség felszámolását, kiegyensúlyozottabb kapcsolatok építését hangsúlyozták új partnerek keresése (külpolitikai diverzifikáció) során, és elkötelezettek voltak a multipoláris világrend építése mellett.

Latin-Amerika nemzetközi rendszerben betöltött helyét alapvetően meghatározza az Egyesült Államok földrajzi közelsége és ezen szereplők egy kontinensre zártsága. A 2000-es évek Amerika-közi kapcsolatait számos külső és belső körülmény tette konfliktusossá. Fontos tényező volt a fentebb bemutatott latin-amerikai neobaloldali fordulat, mivel az új vezetők retorikájukban egyértelműen az Egyesült Államokat és a Nemzetközi Valutaalapot (IMF) nevezték meg a neoliberális reformok kudarcának felelőseként. Emellett a 2001. szeptember 11-ei terrortámadás, majd azt követően a nemzetközi terrorizmus ellen indított amerikai háború (*War on Terror*) sok energiát vont el az USA déli szomszédjaival való kapcsolatától. A 2003-ban megindított iraki háború egyértelműen negatív reakciókat váltott ki a latin-amerikai országokban; az unilaterális amerikai külpolitika elítélése a legkevésbé sem új keletű a régióban, alapját az Egyesült Államok 20. századi latin-amerikai intervenciói adják. Az Irak ellen 2003-ban indított háborút mindössze hét latin-amerikai ország támogatta, közülük hat közép-amerikai és karib-térségbeli állam volt – amelyek ekkortájt éppen kereskedelmi tárgyalásokat folytattak az USA-val –, a hetedik pedig Kolumbia, amelynek központi kormánya a 2000-ben indított Kolumbia Terv (*Plan Colombia*) keretében évente jelentős pénzügyi és katonai segítséget kap Washingtontól a baloldali gerillák felszámolása és a kokainkereskedelem

visszaszorítása céljából. Mexikó és Chile – két jelentős, az USA-val hagyományosan jó kapcsolatokat ápoló latin-amerikai ország – 2003-ban az ENSZ Biztonsági Tanácsának nem állandó tagjaként az iraki háború ellen foglalt állást (HAKIM 2006: 42), ami jelezte az Amerika-közi rendszer megváltozott dinamikáját.

Összességében a 2000-es években az Egyesült Államok által meghirdetett terrorizmus elleni háború eltávolította Latin-Amerikát Washingtontól, gyengítve az Amerika-közi rendszer 1990-es években kiépített intézményi struktúráját. A nyugati típusú demokrácia terjesztését célzó amerikai kísérletek visszatetszést váltottak ki Latin-Amerikában, nem utolsósorban azért, mert a dél-amerikai populista fordulat több szereplőjével (mindenekelőtt Venezuelával és Bolíviával) kapcsolatban megfogalmazott amerikai kritikákat a latin-amerikai neobaloldali vezetők többsége úgy értékelte, hogy Washington „kettős mércét” alkalmaz, vagyis az USA-hoz fűződő politikai kapcsolatok fényében ítéli meg az egyes államok politikai berendezkedését – kritizálja autoriter voltukat, vagy éppen szemet huny a demokrácia teljes hiánya felett.

Mindezzel párhuzamosan a Kínai Népköztársaság egyre fontosabb külső szereplővé, politikai és gazdasági partnerré vált Latin-Amerika számára. Az ezredfordulót követően a neopopulista vezetők külpolitikai diverzifikációs igénye találkozott a kínai gazdaság növekvő nyersanyag- és élelmiszerigényével a világpiacon. A kínai–latin-amerikai kapcsolatok dinamikus fejlődése elsősorban ezen kereskedelmi lehetőségeken alapult, de jól rímelt a dél-amerikai országok alternatívakeresésére is: Kína gazdasági nagyhatalommá válása azt igazolta a latin-amerikai országok számára, hogy lehetséges kiemelkedő gazdasági fejlődés a nyugati minták követésén túl. A 2000-es évek környékén a kínai gazdasági fejlődés eredményei már szociális téren is jól láthatóak voltak: Kínában az 1980-as évtizedben a szegények száma 542 millióról 375 millióra csökkent, amelyet az 1990-es évtized folyamán 260 millió főre sikerült mérsékelni – amivel a kínai teljesítmény jelentős hozzájárulást jelentett a globális szegénységi adatok javulásához (ANGANG–LINLIN–ZHIXIAO 2005: 62). Mindez Latin-Amerika számára, ha nem is követendő modellt, de reményteli perspektívát hordozott annak ígéretével, hogy lehetséges a „fejlődő” kategória elhagyása és a globális szerepvállalás az egykori harmadik világ tagjai számára is.

Kína számára Latin-Amerika stabil nyersanyagforrást és piacot jelentett, politikailag pedig két tényező is segítette a közeledést: egyfelől Latin-Amerika potenciális partnerként jelent meg az épülő multipoláris világrendben, illetve a 90-es években egyedüli szuperhatalomként fennmaradt USA diktálta nemzetközi rendezőelvek és intézmények lebontásában vagy legalábbis gyengítésében. Másfelől Latin-Amerika Tajvan kapcsán volt érdekes Peking számára – jelenleg a Kínai Köztársaságot

elismerő 12 állam közül 2 helyezkedik el Közép-Amerikában (Belize és Guatemala), 4 a Karib-térségben (Haiti, Saint Kitts és Nevis, Saint Lucia és Saint Vincent és a Grenadines) és 1 Dél-Amerikában (Paraguay), vagyis a világ térségei közül egyértelműen itt a legkoncentráltabb Tajvan diplomáciai elismerése; igaz, itt is csökkenő tendenciát mutat a Tajvant elismerő országok köre.

A gazdasági kapcsolatok felfutását rendszeres magas szintű politikai találkozók, illetve biregionális intézményi kapcsolatfejlesztés kísérte: 2004-ben indult a Kína–Latin-Amerika Együttműködési Fórum, majd 2008-ban jelent meg a kínai fehér könyv Peking latin-amerikai célkitűzéseivel kapcsolatban, 2014-ben pedig – a Kína–Afrika Együttműködési Fórum mintájára – jött létre a Kína–CELAC-fórum, amelynek Kína mellett 33 latin-amerikai ország a tagja (VADELL 2018: 10).

A baloldali neopopulista elnökök külpolitikájának homlokterében a külpolitikai diverzifikáció mellett a regionális kapcsolatok erősítése állt. A 2000-es évek – aktív brazil és venez szerezpvállalással kibontakozó – regionális intézményi összefogását a szakirodalom poszthegemón regionalizmusnak nevezi, arra utalva, hogy a MERCOSUR ekkor kibontakozó mélyülése és az újonnan létrehozott intézmények (ALBA, UNASUR, CELAC) elsősorban a latin-amerikai külpolitikai autonómia és saját útkeresés szimbólumaként értelmezhetőek az úgynevezett poszt-washingtonikonszenzus érában.

A 2000-es évek első évtizede rendkívül – a térség történelme során kiemelkedő módon – dinamikus és intenzív változásokat hozott Latin-Amerikában. A régiót a kibontakozó multipoláris világrend egyik pólusaként kezdték emlegetni, emellett a latin-amerikai térség egyre több szereplőjét – elsősorban Brazíliát, illetve Mexikót, Argentínát és Chilét – a reményteli feltörekvő piacok között tartották számon, míg a kedvező világ gazdasági környezet adta lehetőségeket értékelve a nemzetközi sajtó egyenesen latin-amerikai évtizedről kezdett írni a 2010-es évek kapcsán (MORENO 2010).

### **A neopopulista fordulat visszaszorulása, külpolitikai passzivitás a 2010-es években**

#### *A konzervatív fordulat és okai*

A fentiekben vázolt intenzív és Latin-Amerika nemzetközi pozícióját tekintve sikeres 2000-es éveket követően a 2010-es évek elejétől mind egyértelműbbé váltak azon politikai és gazdasági kihívások, amelyekre a 2000-es években előtérbe került politikai szereplők nem tudtak hatékony választ adni, és amelyek kikezdték a *pink tide* jelenség

újító erejét, háttérbe szorították korábbi hazai (elsősorban szociális) és nemzetközi (önálló regionális tömbként való feltűnés) eredményeit. Következésképp a 2000-es évek meghatározó neobaloldali szereplői a 2010-es évek közepétől gyors ütemben távoztak a hatalomból, helyüket – több helyen – konzervatív, jobboldali politikusok vették át. Utóbbiak közül a legjelentősebb Mauricio Macri Argentínában (2015), Jair Bolsonaro Brazíliában (2019) és Sebastián Piñera Chilében (2018), amely elnökök választási győzelme úgy tűnt, új, konzervatív fordulatot hoz a *pink tide* másfél évtizede után.

Mely tényezők vezettek a felvázolt politikai változáshoz, a *pink tide* elnökök baloldali alternatívájának erodálódásához? Az okokat politikai, gazdasági és szociális jelenségekre oszthatjuk, ezek összeadódása vezetett el a fordulathoz – természetesen az egyes országokban más és más súllyal estek latba az egyes tényezők, így a következőkben felsorolt okok a régióbeli politikai változás általános hátterét mutatják be, de nem térnek ki az egyes országspecifikus tényezőkre.

Az okok között a legfontosabb politikai tényező a korrupció volt, amelynek felszámolására – a 90-es évek keserű tapasztalatait követően – a legtöbb neobaloldali vezető ígéretet tett a 2000-es évek elején. A brazil és argentin korrupciós botrányok a 2010-es években súlyos társadalmi csatlódottsághoz vezettek, a baloldali erők elvesztették „tisztaságukat”, amely hatalomra jutásukkor erősítette hitelességüket és támogatta népszerűségüket. Kiemelendő a Brazíliában 2014-ben indított ügynevezett Autómosó-művelet (*Operação Lava Jato*) keretében indított vizsgálatsorozat, amely végül hihetetlenül kiterjedt és jól szervezett, Brazílián kívül számos további latin-amerikai országot elérő korrupciós hálózatot derített fel, amelyben több brazil politikai párt politikusain kívül a Petrobras és az Odebrecht óriásvállalat is érintett volt (NUNES–MELO 2017: 282). A korrupciós botrány (és Brazília gazdasági kihívásai) erőteljesen megtépázták a Brazil Munkáspárt hitelét, népszerűségét, széles körű tüntetésekhez, majd végül a Dilma Rousseff (2011–2016) elleni alkotmányos vádemelési eljáráshoz (*impeachment*) és az elnöknő politikai bukásához vezettek 2016-ban. A brazil eset egyfelől azért fontos, mert a 2000-es években Brazília központi szerepet játszott a neobaloldali fordulatban, BRICS-tagállamként és G20-tagként „képviselte” Dél-Amerikát a nemzetközi szinten. A brazil gazdasági sikerek nyomán úgy tűnt, Latin-Amerika legnépesebb és legnagyobb állama a térség „motorjává” válhat, és megvalósulhat a „brazil álom”, vagyis Brazília elnyerheti a méretének megfelelő befolyást a nemzetközi kapcsolatokban. Mindezen túl a Brazil Munkáspárt kudarca, Lula da Silva egykori elnök börtönbüntetése a neobaloldali alternatíva korruptségének szimbólumává vált a térségben, és hatással volt a környező államok politikai hangulatára is. A szakirodalom az Autómosó-művelet kettős eredményére

hívja fel a figyelmet: egyfelől bizonyítja a politikai szereplők feletti kontroll megfelelő működését, másfelől viszont rávilágít a politikusok, a politikai pártok és az üzleti élet szereplői közötti kapcsolati mintákra és azok rendkívül mély, a gyakorlatban nehezen kikerülhető beágyazottságára (NUNES–MELO 2017: 298–299) – ami a demokrácia egyik alapvető strukturális kihívása a térségben.

Gazdaságilag a 2003–2004-től induló világpiaci *nyersanyagboom* fontos alapját adta a neobaloldali vezetők szociális reformjainak, a növekvő exportbevételek biztosították a szociális kiadások finanszírozását – amelyek eredményei egyébként a szegénység és a társadalmi egyenlőtlenség visszaszorításában vitathatatlanok. A világgazdasági lehetőségek szűkülése 2012–2013-tól azonban – mint már oly sokszor a latin-amerikai történelemben – véget vetett a gazdasági fellendülés ciklusának, és megakasztotta a fejlődést, rámutatott Latin-Amerika gazdasági kitettségére. Az előző évtized növekvő exportbevételeinek kevéssé hatékony felhasználása, a gazdasági modernizációba fektetés elmaradása és az állami redistribúció eszközével véghez vitt széles körű szociális támogatás nyomán elveszett a hosszabb távon fenntartható fejlődés lehetősége, a latin-amerikai országok nem tudtak élni a *nyersanyagexportboom* adta lehetőségekkel. A baloldali rezsimek fenntarthatóságával kapcsolatos korábbi kritikák beigazolódni látszottak, a dél-amerikai neopopulisták nem tudtak reagálni a változó világgazdasági környezetre, ami kikezdte hitelüket, hiszen azt a függőséget bizonyította, amelynek felszámolását ígérték.

A politikai instabilitás és a gazdasági kihívások mentén megjelenő – főként Brazíliára és Venezuelára jellemző – romló közbiztonság a legfőbb társadalmi ok, amelynek mentén erősödött a rend és a stabilitás iránti vágy a latin-amerikai társadalmakban. A neobaloldali rezsimek fennállása, politikai retorikájuk, az igazságtalannak bélyegzett társadalmi rend átalakítását célzó törekvések a legtöbb esetben mélyítették a szembenállást a *pink tide* hívei és az ellenzék között. Az erősödő politikai polarizáció és annak nyomán a nemegyszer véres összecsapásokba torkolló tüntetések több latin-amerikai országban is társadalmi bizonytalanságot hoztak, és ellehetetlenítették az előremutató politikai párbeszédet. Összességében a neobaloldali fordulat nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, nem hozta el a latin-amerikai fejlődés saját, alternatív receptjét, a poszthegemon törekvések képtelenek voltak fenntartani kezdeti hitelüket és sikereiket. Az alternatívakeresés kudarca egyes országokban demokratikus úton megválasztott új vezetőket hozott, akik a válságból való kilábalást ígérték, mint Argentínában, Brazíliában vagy Chilében (lásd a 2.1-es alpont első bekezdését), máshol autoriter eszközökhöz nyúltak a hatalom megtartása érdekében, mint Venezuelában és Nicaraguában.

*A baloldali alternatívát megőrzők*

A konzervatív fordulatot hozó választások mellett fontos megemlíteni azokat a példákat, ahol a *pink tide* vezetői vagy azok pártja/mozgalma hatalomban tudott maradni. Hugo Chávez 2013-ban bekövetkezett halálát követően Venezuelában a chávista Nicolás Maduro elnök diktatúrába fordította az ország politikai rendszerét, amit súlyos gazdasági és humanitárius válság kísért. Nicaragua közép-amerikai országgént 2007-ben csatlakozott a *pink tide* jelenséghez. Az egykori sandinista vezető, Daniel Ortega támogatottsága egy évtized után csökkent, 2018 áprilisában tüntetések indultak a távozását követelve, ami politikai válsághoz és további autoriter lépésekhez vezetett. 2021-ben Ortega politikai ellenfeleinek bebörtönzésével tudta megnyerni a választásokat, az elnyomás elől külföldre menekülők száma az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) szerint meghaladja a 200 ezret (2022).

A *pink tide* éra egyik leghosszabban az elnöki székhelyben maradó politikusa, Evo Morales (2006–2019) távozni kényszerült Bolívia elnöki székéből, sőt az országból is a 2019. októberi elnökválasztás körül kirobbanó botrány eredményeként. Az eset érdekessége, hogy bár kétségtelenül történtek választási visszaélések, Morales az első fordulót nagy valószínűséggel megnyerte – ha a szavazatok több mint 50%-át nem is tudta megszerezni. Az általa alapított mozgalom (Movimiento al Socialismo, MAS) népszerűségét bizonyítja, hogy a Morales távozása után egy évvel megrendezett választásokon a MAS jelöltje, Luis Arce győzedelmeskedett, a szavazatok 55%-át szerezte meg az első fordulóban.

A fentiek közül külön kiemelendő Venezuela esete, egyfelől mert az országban kibontakozó válságnak máig ható regionális és nemzetközi következményei vannak, másrészt mert a mai napig nagyban befolyásolja a *pink tide* regionális és nemzetközi megítélését; a társadalmi felzárkóztatást és szélesebb politikai reprezentációt ígérő reformkísérletek kudarcának mementójaként. A 2015 óta kibontakozó venéz válság nagy nemzetközi figyelmet hozott Latin-Amerika számára, vitákat generálva a nemzetközi sajtóban és a világ vezető államai között. A venéz válság okaival kapcsolatban kibontakozó vita résztvevői a Chávez-rezsim politikai megítélése mentén eltérő jelentőséget tulajdonítanak a külső és belső tényezőknek. Elsősorban a chávez-i alternatívával szimpatizálók hangsúlyozzák a kedvezőtlen világ gazdasági körülményeket és az Egyesült Államok beavatkozását, különösen a Donald Trump elnöksége idején bevezetett gazdasági szankciókat mint a humanitárius válságot kirobbantó/súlyosbító tényezőket. Venezuela gazdasági kitettsége a kőolajexportnak tagadhatatlan és több évtizedre nyúlik vissza, aminek következtében a kőolajárak 2008-as, majd 2014-es

visszaesése egyértelmű gazdasági nehézségeket hozott; inflációval és áruhiánnyal már Hugo Cháveznek is szembe kellett néznie elnöksége végén. Az amerikai szankciók bevezetése szintén korábban, 2005-ben indult a Chávez-kormány autoriter lépéseire válaszul, és folyamatosan, több lépcsőben szigorodott, de Juan Guaidó ideiglenes elnök 2019-es „beiktatása” után terjedt ki komolyabban a kőolajszektorra, és hozott katasztrofális eredményeket (CRS 2020: 1–2). A chávisták olvasatában Washington gazdasági háborút indított Venezuela ellen; Maduro egyenesen az Egyesült Államok imperialista agressziójának bélyegezte a Trump-szankciókat.

A Chávezzel szemben kritikus, a belső okokat előtérbe helyező magyarázatok a Chávez- és Maduro-érán áthúzódó inkompetens, felelőtlen vezetést, a fenntarthatatlan szociális politikát és a vezetői inkompetenciát (főként Maduro részéről) róják fel okként. Mindez sokszor találkozik azzal a narratívával, hogy a szocializmus nem működik, nem lehet alapja fenntartható politikai-gazdasági berendezkedésnek (ELLNER 2019). Összességében a kedvezőtlen külső és belső folyamatok időbeli párhuzamossága mért súlyos csapást a gazdaságra, és elmélyítette a humanitárius válságot 2015-től. Mindezek mellett fontos hangsúlyozni, hogy a rendkívül mély politikai és társadalmi megosztottság Venezuelában mára alapvető akadálya a kormánypárt és az ellenzék párbeszédének, a megkövesedett álláspontok a válság okairól, annak szereplőiről ellehetetlenítik a közeledést és az érdemi párbeszédet – ami egyértelműen hozzájárul a válság konzerválódásához.

A chávista–antichávista ellentét a 2018-as venéz választás vitatott eredményeit, majd Guaidó színre lépését követően „nemzetköziesedett”, amikor külső szereplők, a világ nagyhatalmai is állást foglaltak a társadalmat szétszakító konfliktusban. A választások elcsalására hivatkozva a venezuelai Nemzetgyűlés Juan Guaidót (a Nemzetgyűlés elnökét) kiáltotta ki ideiglenes elnökké Venezuelában. Guaidó retorikájában arra az alkotmány adta lehetőségre hivatkozott, miszerint a Nemzetgyűlés elnöke magához ragadhatja a végrehajtói hatalmat, ha az ország elnök nélkül marad. A következő hónapokban Guaidó nyíltan a szerinte illegitim Maduro-rezim megdöntését célozta, regionális szinten Kolumbia, Paraguay és Chile volt a legfőbb szövetségese. Donald Trump amerikai elnök számára jó lehetőséget hozott Guaidó színre lépése, amennyiben megcsillant az esély, hogy az ő elnöksége alatt kerülhet ki a hatalomból Nicolás Maduro Venezuelában. 2019 áprilisában a világ feszülten figyelte a venezuelai eseményeket, és bár Donald Trump agresszív retorikával hangoztatta, hogy „minden lehetőség az asztalon van”, végül amerikai katonai beavatkozásra nem került sor, a venezuelai katonaság hű maradt Maduróhoz. A „maximális nyomás” stratégiája és Guaidó kísérlete a változásra elbukott; az „ideiglenes elnök” további ellenállásra szólította fel híveit

2019 májusában, de immár egyértelművé vált, hogy Maduro megbuktatása nem reális a közeljövőben. A Maduro-kormány az Egyesült Államok vezette puccskísérletnek titulálta az eseményeket, amelyeknek célja volt, hogy az USA átvegye az ellenőrzést a venezuelai kőolajtartalékok fölött.

Az eset nemzetközi szintre emelte az autoriter rendszerek elismerésével kapcsolatos vitát, mélyítve a demokratikus és az autoriter berendezkedésű országok közötti globális szembenállást, belobbantva a belügyekbe való külső beavatkozással kapcsolatos kritikákat. Az Egyesült Államok, a nyugat-európai országok és a *pink tide*-ről letért latin-amerikai államok (mindösszesen valamivel több mint 50 állam) deklarálták, hogy Juan Guaidót fogadják el Venezuela elnökeként, míg Kína, Oroszország, Kuba és a világ államainak többsége továbbra is Madurót ismerte el államfőnek, vagy a kérdésben nem nyilatkozott. Utóbbi csoport számára fontos motiváció volt, hogy a demokratikus intézmények lebontása, a Nyugat számára alapvető polgári és politikai jogok megsértése nem szolgálhat politikai rezsimváltás alapjául. A válság megoldását, a nemzetközi mediáció lehetőségeit erősen korlátozza, hogy ezen álláspontok módosulása nem várható, így a nemzetközi sajtóban jól dokumentált humanitárius katasztrófa és elvándorlás (2022 végére az UNHCR adatai alapján 7,1 millió ember hagyta el az országot) ellenére a nemzetközi közösség részéről komolyabb fellépés Venezuelában nem valószínű a közeljövőben. 2019 nyara óta több tárgyalási kísérlet is zajlott a kormány és az ellenzék között Norvégia, Kuba és Mexikó közvetítésével, de ezek rendre megghiúsultak a felek távol eső álláspontjai miatt. Míg a Maduro-kormány követelése rendre az volt, hogy az ellenzék érje el a szankciók azonnali felfüggesztését, az ellenzék a demokratikus választások kiírását tekintette kiindulási pontnak (RAMSEY et al. 2021: 29–35; DANIELS 2022).

Mindezek ellenére Venezuelában a 2022-es év reményt hozott a katasztrofális gazdasági és szociális tendenciák visszafordítását illetően. A 2015-től kibontakozó gazdasági és humanitárius válság hiperinflációt, áruhiányt, mérhetetlen szegénységet, éhezést, növekvő alultápláltságot és gyermekhalandóságot, gyógyszerhiányt hozott. Mindez a 2020-as évek elején az ortodox szocialista gazdaságpolitika módosítására kényszerítette a kormányt, óvatos gazdasági liberalizáció (importvámcsökkentés, dollarizáció, az árstopok felfüggesztése) indult. Nyolc év után 2022 gazdasági növekedést hozott, és javultak a szociális mutatók – a szegénység aránya a 2021-es 90,9%-ról 81,5%-ra csökkent. A másik oldalon a közel egy évtizedes válság eredményeként Venezuela a világ egyik leegyenlőtlenebb állama: a leggazdagabb 10%-nak hetvenszer magasabb a jövedelme, mint a legszegényebb 10%-nak, ráadásul az egyenlőtlenség földrajzi értelemben is erősödött Caracas és a fővároson kívüli területek között (FRANGLE-MAWAD 2023).

A neobaloldali fordulat visszaszorulásával összhangban a 2010-es évek Latin-Amerika külkapcsolataiban óvatos visszarendeződést hoztak az előző évtized turbulens, ugyanakkor a latin-amerikai szintéren egységes változásaihoz képest. Az Egyesült Államok részéről az Obama-korszak (2009–2017) új attitűdöt jelentett és kedvező latin-amerikai fogadtatásban részesült, amelynek eredményeként sikerült a két Bush-ciklus alatti „mélyrepülést” visszafordítani. A demokrata párti Obama egyenlő partnerséget ajánlott a térség államainak – közös célok és értékek mentén –, ami gyógyír volt Washington hagyományosan paternalista, lekezelő attitűdjének évtizedei után. Ugyanakkor Obama elkötelezettsége a latin-amerikai kapcsolatok javítása irányába, egyfajta új kezdet csak részben sikerült, mivel az Egyesült Államok külpolitikája – a 2000-es évekhez hasonlóan – erősen koncentrált a Közel-Kelet konfliktusaira, míg próbálta ellensúlyozni Kína (és Ázsia) globális felemelkedését (a változó amerikai külpolitikáról lásd MARTON 2024). Mindemelllett az Obama-éra két elvitathatatlan külpolitikai eredménye a térségben egyfelől az Amerikai kontinens 2009-es energetikai és klímapartnersége (Energy and Climate Partnership of the Americas, ECPA), illetve az USA nyitása Kuba irányába. Előbbi legfőbb célja a hatékonyabb és tisztább energiafelhasználást célzó regionális együttműködés támogatása, a fenntartható fejlődés szélesebb keretrendszerében (CREUTZFELDT 2016: 33), ami a regionális együttműködés új dimenzióját nyitotta meg az amerikai kontinens szereplői számára. A Kubához közeledés mögött számos tényező állt, többek között az, hogy az USA a latin-amerikai térség egészéhez közelebb kerüljön, és a kubai ügy rendezése kivegye a „radikálisabbnak” tekintett latin-amerikai neopopulista vezetők (mint Hugo Chávez és utódja, Nicolás Maduro Venezuelában vagy Evo Morales Bolíviában) és Washington kapcsolatainak méregfogát. A kubai–amerikai közeledés fontos fóruma volt az összamerikai csúcstalálkozók rendszere, mivel a 2012-es kolumbiai Cartagenában rendezett csúcson több latin-amerikai elnök is követelte Kuba részvételét a fórumon, aminek háttérében az állt, hogy a neobaloldali fordulat jelentős regionális következménye volt Kuba több évtizedes izolációját követően a szigetország latin-amerikai reintegrációja. A 2015-ös panamai összamerikai csúcstalálkozóra Panama már hivatalos meghívót küldött Kubának, és az ALBA (Venezuela vezette regionális szervezet) tagállamai egyöntetűen jelezték, hogy kubai részvétel nélkül nem mennek el a találkozóra – így végül itt kerülhetett sor 2015 áprilisában a Barack Obama és Raúl Castro közötti történelmi találkozóra, amelyet 2015 júliusában a két ország közötti diplomáciai kapcsolatfelvétel követett (NAGY–DREXLER 2017: 75). Washington részéről a Kubához való közeledés egyértelmű gesztus volt a *pink tide* vezetői számára,

az Obama-adminisztráció próbálta megelőzni az USA-kritikusabb szereplők (Chávez, Morales, Correa) elidegenedését. Emellett a nyitás Kína latin-amerikai térnyerése kapcsán is fontos üzenetet hordozott – Obama igyekezett elmozdulni az amerikai Kuba-politika hagyományaitól, hogy a térség államait az amerikai érdekszférán belül tartsa, és ne „taszítsa” őket Kína felé.

Donald Trump republikánus elnökjelölt megválasztása 2016-ban azonban drasztikusan új retorikát és attitűdöt hozott, és a kereskedelmi kapcsolatok mellett a biztonságot helyezte az USA–Latin-Amerika viszony középpontjába. A latin-amerikai térség számára súlyos történelmi sérelmeket felidéző paternalista hangvétel mellett a Trump-éra az Amerika-közi kapcsolatokat tematikusan (a migrációra és a kereskedelemre koncentrálva) és regionálisan (a földrajzilag közel eső területekre összpontosítva) egyaránt leszűkítette, összességében háttérbe szorítva Latin-Amerikát az Egyesült Államok külpolitikai agendáján.

A 2010-es években Európa és Latin-Amerika kapcsolatainak akadályá volt, hogy a 2008-as világgazdasági válság nehéz helyzetbe hozta az európai gazdaságokat (és különösen súlyosan érintette a spanyol gazdaságot), a kereskedelmi kapcsolatokat nem sikerült dinamizálni, a migráció kérdése pedig politikai konfliktust generált (lásd erről részletesebben SOLTÉSZ 2014): a latin-amerikai államok erősen sérelmezték és történelmi igazságtalanságként értelmezték a szigorodó európai bevándorláspolitikát, hangsúlyozva, hogy amikor az európai gyarmatosítók hódították meg a világot, semmilyen bevándorlási korlátozással nem kellett szembesülniük, míg a posztkoloniális modernizációs kihívások előtt menekülők előtt az európai országok bezárják kapuikat. Ennek mentén erősen kritizálták az unió 2008-ban elfogadott visszatérési irányelvét (*Return Directive*) (ACOSTA ARCARAZO 2009: 3–4), majd a 2015-ben kibontakozó menekültválság kapcsán számos latin-amerikai ország (Venezuela, Brazília, Chile, Argentína, Uruguay stb.) indított szíriai menekültbefogadó programot. Az Európai Unió jelenlegi többszörös válsága nehezíti az EU–Latin-Amerika kapcsolatok mélyítését, a kölcsönös érdektelenség jele, hogy 2015–2022 között nem került sor EU–CELAC-csúcstalálkozóra, ami precedens nélküli az 1999 óta rendszeresen (kétévente) megrendezett fórumok sorában. A 2023 júliusában, Brüsszelben megrendezett találkozó újraindíthatja a biregionális kapcsolatokat.

A 2010-es évtized megmutatta a kínai–latin-amerikai kapcsolatok határait is, a rendkívül dinamikus 2000-es éveket megtorpanás követte: a közeledés ígéretes eredményei az elmúlt évtizedben lassulni látszanak, emellett megjelentek a kínai jelenléttel kapcsolatos latin-amerikai kritikák. Mindezek hátterében több tényezőt kell látnunk. Egyfelől a Kínába exportált latin-amerikai nyersanyagok világpiaci ára

csökkenésnek indult, világossá vált, hogy a kínai kapcsolat nem hozott strukturális változást; sőt, az érintett latin-amerikai államokat a nyersanyag-kitermelő pozíció irányába vitte. Másfelől a kereskedelmi kapcsolatok felfutását nem követték olyan mértékű kínai befektetések, ahogyan azt a latin-amerikai államok várták, inkább a kínai kölcsönök szaporodtak el, erősítve a térség függőségét Pekingtől. Az érkező kínai befektetések terén további kihívás azok koncentráltága (célország és gazdasági szektor mentén), a munkahelyteremtés elmaradása a várakozásoktól, illetve a környezetvédelmi kihívások (WIGELL 2016: 7), amely kritikák egy része egyébként ismerős Latin-Amerika számára a 90-es évek amerikai és európai befektetései mentén. A kínai jelenléttel kapcsolatos kritikák Latin-Amerikában 2013–2014 után hangosodtak fel, miután a 2000-es évek kereskedelmi *boomja* tetőzött, és a csökkenő nyersanyagáraknak köszönhetően csökkent a lelkesedés a Kína adta lehetőségekkel kapcsolatban. Az exportjövadalmak fékeződése mellett fontos – és máig meghatározó – kritika, hogy a latin-amerikai államokat a késztermék-előállítás felé tolja (JENKINS–PETERS 2009: 12), ami megtorpanást hozott a latin-amerikai iparosodás fejlődésében. A kínai nyersanyagkereslet túl könnyű lehetőségnek bizonyult a latin-amerikai országok számára, különösen a *pink tide* vezetők álltak nehezen ellen a lehetőségnek, mivel az exportjövadalmak növekedése kedvező körülményeket teremtett a szociális programoknak, az elesettek felemelésének, amely fontos kampányígéretük volt.

Politikai oldalról érdemes hangsúlyozni, hogy a *pink tide* hanyatlása, illetve Venezuela válsága új megvilágításba helyezte Kína szerepét Latin-Amerikában; ezen politikai folyamatok polarizálták a kínai jelenlét megítélését, és az új, konzervatív szereplők számára Peking kevésbé tűnt vonzó partnernek. 2017-ben Kína megítélése nem sokkal, de pozitívabb volt a térségben az Egyesült Államokénál: míg a latin-amerikaiak 51%-a látta kedvezőnek a kínai befolyást, az Egyesült Államokét 47% (NAYLOR 2017).

Ugyanakkor a 2010-es években erősödött meg Peking pénzügyi befolyása a térségben, elsősorban kölcsönök és hitelek formájában, a Kínai Fejlesztési Bank (China Development Bank) közreműködésével. A kínai kölcsönök a közszférát, illetve – ismét – a nyersanyag-kitermelést célozzák, fontos kedvezményezettjük a venezuelai (PDVSA) és a brazil (Petrobras) állami kőolajvállalat (RAY–GALLAGHER 2017: 7). Ezzel összefüggésben az elmúlt években Latin-Amerika adósi pozíciója kapott még nagyobb figyelmet, főleg miután Donald Trump elnöksége idején az amerikai külpolitika megfogalmazta a kínai adósságcsapda-diplomácia fogalmát (SINGH 2021: 240; VÖRÖS–HORVÁTH 2024), mintegy figyelmeztetve a latin-amerikai államokat arra a főként Venezuelában és Ecuadorban tapasztalt jelenségre, miszerint a feltétel nélküli kínai kölcsönöket és hiteleket az érintett országok a stratégiaiilag fontos nyersanyagok

(kőolaj, földgáz) exportjából való részesedéssel fizetik vissza Kínának, erősítve azt a szerkezeti függőséget, amelytől Latin-Amerika évtizedek óta igyekszik szabadulni.

Összességében az elmúlt évtizedben a külső szereplők (USA, Európa, Kína) kormány- és stratégiaváltásai, illetve a legtöbb latin-amerikai országban megmutatkozó belpolitikai instabilitás és gazdasági nehézségek általánosságban fékeztek a latin-amerikai államok külpolitikájának dinamikáját a 2000-es évtizedhez képest. Az új, *pink tide* utáni szereplők befelé fordulását magyarázza a külső partnerek változó megítélése is: a nyugati országok relatív érdektelensége Latin-Amerika irányába és a kínai jelenlét negatív következményeinek (is) a meg tapasztalása általános csalódottsághoz vezetett, míg a politikai és gazdasági kihívások érezhetően kevésbé vonzó partnerré tették Latin-Amerikát; a „latin-amerikai évtized” jóslata a 2010-es évekre nem tudott beteljesedni, a térséggel kapcsolatos korábbi sztereotípiák felerősödtek, Latin-Amerika visszaszorult a globális erőterben.

Érdemes ezeket a folyamatokat a legfontosabb dél-amerikai szereplő, Brazília példáján keresztül közelebről is megvizsgálni. Ahogy fentebb már volt szó róla, az Obama-adminisztráció nyitása Kuba felé a szélesebb Amerika-közi kapcsolatokat javítását is célozta, de egyfelől megvalósulása időben egybeesett a *pink tide* háttérbe szorulásával, másfelől a Trump-adminisztráció nagyrészt lebontotta a közeledés eredményeit. Jair Bolsonaro brazil elnök hatalomra jutása (2019) azonban újabb esélyt adott a szorosabb amerikai–brazil kapcsolatoknak és annak nyomán az USA–Dél-Amerika közeledésnek. A két vezető, Trump és Bolsonaro közötti hasonlóság konfrontatív populista retorikájukban, a koronavírus-járvány kezelésében és társadalmi konzervatívizmusukban partnerséget hozott a két ország között. Bolsonaro 2019-es washingtoni látogatása után Trump fontos NATO-n kívüli, tehát nem NATO-tag szövetségesnek (*Major Non-NATO Ally*, MNNA) nevezte Brazíliát, de a retorikai szólamokon túl kevés kézzelfogható eredményt hozott Bolsonaro megválasztása a bilaterális viszonyban. Igaz, erre kevés idő is maradt, mivel 2021 novemberében Donald Trump elveszítette az amerikai elnökválasztást. Miután az ezt követő események kapcsán Bolsonaro a végsőig kitartott amerikai szövetségese mellett, a Biden-adminisztrációval – érthető módon – csak kimért kapcsolatokat vitt. Annak ellenére, hogy az új amerikai elnök megválasztása után rendezett demokráciacsúcsra (Summit for Democracy) meghívta Brazíliát, Joe Biden egyértelműen Lula mellett állt ki a 2022-es brazil elnökválasztáson – amely egyébként az egy évvel korábbi amerikai elnökválasztáshoz hasonlóan érzelmektől túlfűtötten zajlott, és szoros eredményt hozott.

Trump vereségét követően – erős külső szövetséges híján – mind láthatóbbá vált a Bolsonaro vezette Brazília elszigetelődése regionális és globális szinten egyaránt.

Szakítva a korábbi évtizedek gyakorlatával Bolsonaro nem érdeklődött a regionális (dél-amerikai) vezetői szerep iránt, és általában nem mutatott különösebb érdeklődést a multilateralizmus irányába; 2018-as kampányában egyenesen az ENSZ-ből való kilépést szorgalmazta. Mindeközben megválasztását követően az Európához fűződő kapcsolatokban egyre súlyosabb konfliktusok mutatkoztak meg. A nyugat-európai vezetők számára olyan alapvető jelentőségű ügyek, mint a demokrácia, a kisebbségek jogai, a környezetvédelem vagy akár a multilateralizmus erősítése, mind ellentétesek voltak a brazil elnök megnyilvánulásaival és törekvéseivel. Az Amazonas-kérdés kapcsán kiütközött az úgynevezett globális problémák kezelésének egyik alapvető dilemmája: kinek a felelőssége a globális kihívások elleni fellépés, hogyan lehetséges, lehetséges-e az állami érdekek követése a globális kormányzás keretrendszerében, és legfőképpen hogyan érintik a globális kihívások az állami szuverenitást és annak részeként a terület feletti állami kontrollt. Bolsonaro Brazília modernizációhoz és gazdasági fejlődéshez való jogát hangsúlyozó harcias retorikája hamar elidegenítette a nyugat-európai vezetőket (Emmanuel Macron francia elnökkel személyeskedő vádaskodásba csapott át a konfliktus a nemzetközi sajtó élénk figyelme mellett), amit tetézett Bolsonaro moszkvai látogatása 2022 februárjában. Bolsonarónak elnöksége végére nem maradt szövetségese Európában a „nyugati civilizáció” megmentésére – Magyarországon kívül.

Érdemes röviden kitérni a Bolsonaro-adminisztráció Kína-politikájára, már csak azért is, mert Brazília első számú kereskedelmi partnere a Kínai Népköztársaság, aminek a jelentőségét az elmúlt két évtized folyamán Braziliát célzó kínai befektetések is kiemelik. Bolsonaro 2018-as kampányában kifejezetten Kína-ellenes retorikával támadta a Brazil Munkáspárt korábbi külpolitikáját, és az USA-hoz való brazil visszatérést ígért megválasztása esetén. Hatalomra jutását követően azonban felülkerekedtek a pragmatikus gazdasági érdekek, a brazil üzleti elit „követelései” (különösen a mezőgazdasági szektorban) és a BRICS-tagságból remélt előnyök, aminek következtében Bolsonaro kritikus hangvétele tompult Pekinggel szemben. Elnöksége idején a kínai–brazil kereskedelmi kapcsolatok tovább bővültek, míg Brazília maradt a kínai befektetések első számú dél-amerikai célpontja (MARDELL 2022). Igaz, a gazdasági kapcsolatok erősítésén túl további közeledés nem történt, a Dél–Dél együttműködésben Brazília ezekben az években háttérbe szorult.

Ugyanakkor a baloldali alternatívát továbbvivő, fentebb már említett három ország (Venezuela, Nicaragua és Kuba) egymás fontos regionális szövetségese maradt, de Latin-Amerikán belül – legalábbis a kibontakozó konzervatív fordulat idején – elszigetelődni látszottak, a latin-amerikai választási kampányokban többször is elrettentő példaként utaltak rájuk. A *pink tide* hagyományos Kelet és Nyugat között egyensúlyozó

külpolitikáját nem tudták fenntartani, az Egyesült Államokkal és a nyugati országokkal – nem utolsósorban autoriter lépéseik miatt – tovább romlott a viszonyuk. 2022 nyarán a Biden-adminisztráció nem hívta meg őket a Los Angelesben rendezett összamerikai csúcstalálkozóra, ennek a lépésnek a legfőbb üzenete az volt, hogy a latin-amerikai országok az USA izolációjával számolhatnak, ha politikai berendezkedésükben „követik” őket. Az USA-val romló viszony nyomán Kínával, Oroszországgal, Törökországgal és Iránnal viszont szorosabbá vált a három ország kapcsolata. Ennek az elmozdulásnak a politikai alapja a nyugati imperializmus és az Egyesült Államok dominálta világrend meghaladásának igénye volt, ugyanakkor gazdasági kényszerből is fakadt, főként Venezuela esetében. Mindez – legalábbis a 2000-es évekhez képest és Kubát kivéve – szűkítette külpolitikai mozgásterüket és világgazdasági lehetőségeiket.

Összességében a 2010-es évtized végére a latin-amerikai térséggel kapcsolatban erősödtek a negatív percepciók: szélsőséges politikai megnyilvánulások (Venezuela, Brazília), politikai és gazdasági válságok (Venezuela, Bolívia), tüntetéshullámok és zavargások (Bolívia, Chile, Peru), politikai gyilkosságok (Mexikó), valamint állandósulni látszó korrupciós botrányok nehezítették Latin-Amerika globális pozíciókeresését politikai és gazdasági értelemben egyaránt. A regionális összefogás lehetőségeinek kimerülése gyengítette a reménybeli dél-amerikai pólus felemelkedésének lehetőségeit, és marginalizációval fenyegetett.

#### **2020 után:**

#### **Merre tovább, Latin-Amerika?**

#### *Második pink tide vagy politikai fragmentáció?*

A legtöbb érintett országban a *pink tide* vége – értsd: az adott politikai párt vagy vezető hatalomból való kikerülése – nem hozott stabil, hosszabb távú konzervatív berendezkedést. Valójában komolyabb elemzések sem születhettek a *pink tide* végét sejtető konzervatív fordulatról, olyan hamar vége szakadt – Dél-Amerika vezető államaiban egyetlen elnöki ciklus után. Ennek első példája volt, hogy 2019-ben Argentínában a peronista párt négy év után vissza tudott kerülni a hatalomba, ami fontos kérdést vetett fel a halottnak hitt *pink tide* jövőjét illetően még akkor is, ha Argentína esete kivételes, tekintettel arra, hogy a peronista párt működése a 20. század közepéig nyúlik vissza.

Mindeközben szakértők a *pink tide* földrajzi terjeszkedését látták a 2018-as mexikói választási eredményben: a dél-amerikai neobaloldali fordulat leáldozásakor, két elvesztett

választást (2006, 2012) követően ugyanis Andrés Manuel López Obradort választották elnöknek. López Obrador baloldali populista politikusként nagyon hasonló jelszavakkal kampányolt, mint a 2000-es évek elején a *pink tide* dél-amerikai vezetői, ám elnöksége eddigi tapasztalatai alapján inkább külön utasként, semmint a dél-amerikai nebaloldali fordulat továbbvivőjeként értékelhető. A külpolitikájában a 2010-es évek második felének latin-amerikai passzivitásához illeszkedő mexikói vezető ellentmondásos figura: négy év után 60%-os támogatottságot tudhat magáénak, míg kritikusai a demokrácia lebontásával vádolják, illetve hogy szemet huny a szervezett bűnözés politikai szerepvállalása felett; a 2021-es időszaki választás az eddigi legvéresebb volt az ország történetében, több tucat jelöltet gyilkoltak meg (BARRERA DIAZ 2021).

A 2020 után megrendezett választások eredményei folytatják az argentin és mexikói mintát, amennyiben demokratikus választások útján több baloldali elnökjelölt is hatalomra került Dél-Amerikában. Chilében a diáktüntetésekkel kiemelkedett Gabriel Boric győzött 2021-ben, ugyanabban az évben Peruban a politikai *mainstream* körén kívülről érkező, tanár végzettségű Pedro Castillo nyerte meg a választást. 2022-ben Gustavo Petro aratott történelmi győzelmet Kolumbiában, illetve az a Luiz Inácio Lula da Silva ünnepelhette visszatérését Brazíliában, aki a *pink tide* egyik kiemelkedő képviselője volt 2003–2011 között, és globális szereplővé tette Brazíliát.

Bár a nemzetközi sajtó előszeretettel értékeli ezeket az eredményeket a *pink tide* visszatéréseként Latin-Amerikába, új vagy második *pink tide*-ként utalva rájuk, közelebbről vizsgálva az eseményeket a kép ennél összetettebb. Hasonlóságként írhatjuk le, hogy az újonnan megválasztott baloldali vezetők számára még mindig feladat – és retorikájukban is gyakran megjelenik – az alternatívakeresés, a gazdasági és politikai stabilitás feltételeinek megteremtése, a politikai reprezentáció szélesítésének ambíciója és a korrupció elleni küzdelem. Szintén hasonlóság, hogy a társadalmi egyenlőség és a társadalmi inkluzivitás irányába történő elmozdulás – retorikai szinten legalábbis – fontos prioritás számukra.

Ugyanakkor több megkülönböztető jegyet is érdemes figyelembe venni. Már a *pink tide* felemelkedése idején is számos szakértő hívta fel a figyelmet a megválasztott vezetők heterogenitására, de a mostani „fordulat” még sokszínűbb. Jorge G. Castañeda volt mexikói külügyminiszter, aki jelenleg a New York Egyetem professzora, a „második” fordulat kapcsán a latin-amerikai baloldali vezetők három csoportját különbözteti meg. Az első csoport a túlélő autoriter baloldali vezetők köre, akiket fentebb már mi is egységként kezeltünk: Kuba, Venezuela és Nicaragua. Bár ezen országok fontos szereplői és/vagy támogatói voltak a 2000-es évek nebaloldali fordulatának, mára a latin-amerikai baloldal külön blokkjaként érdemes rájuk tekinteni az ellenzék

elnyomása és az Egyesült Államokkal elmérgesedett külkapcsolatok miatt. A második csoportba a „szociáldemokrata” elnököket sorolja, mindenekelőtt a chilei Boricot, de a brazil Lulát és az argentin Fernandezt is e csoport részeként írja le. Tagadhatatlan, hogy mindhárman a centrumhoz húznak, és prioritásként kezelik a demokratikus intézmények megőrzését, de fontos hozzátenni, hogy a csoport messze nem egységes: a mindössze 37 éves Boric pártja 2018-ban alakult, jóval a *pink tide* éra után, így ő új generációt képvisel a másik két politikussal szemben. Castañeda szerint a harmadik csoporthoz tartozik López Obrador (Mexikó), Gustavo Petro (Kolumbia), Pedro Castillo (Peru, aki egyébként 2022 decemberében kikerült a hatalomból) és Luis Arce (Bolívia), akik osztják az eredeti, 2000-es évekbeli neobaloldali fordulat nacionalista-populista retorikáját, és az állam erősebb jelenlétét támogatják a politikában meg a gazdaságban egyaránt (CASTAÑEDA 2022).

Ez a sokféle retorika, eltérő felfogás az állam szerepéről, a külkapcsolatokról és a fejlődéshez vezető útról nehezíti a regionális összefogást, a szorosabb együttműködést, és inkább fragmentációnak hat, semmint a *pink tide* kiújulásának vagy megújulásának. Fontos hangsúlyozni, hogy a vezetők szembeütnő heterogenitása mellett a külső környezet is alapjaiban változott meg a 2000-es évekhez képest. Ezzel kapcsolatban a legfontosabbak a világgazdasági körülmények: míg a 2000-es évek elején a latin-amerikai országoknak óriási lökést adott a nyersanyagárak globális emelkedése, az új, ázsiai kereskedelmi partnerek megjelenése és ezek folyományaként a növekvő export-bevételek, ma a COVID–19 utóhatásaival, inflációval és energiaválsággal küzdenek a térség államai. Ezek a körülmények egyértelműen nehezítik a választási kampányokban megjelenő populista ígéretek teljesítését és a szociális reformok, társadalmi felzárkóztatás megvalósítását. A másik fontos tényező, amely meghatározhatja ezen pártok és vezetők jövőjét, az a társadalmi polarizáció. Több országban is rendkívül szoros választási eredményekkel kerültek hatalomra a régi/új baloldali vezetők, ami – legalábbis a *pink tide* vezetőihez képest – korlátozza legitimitásukat, és láthatóbbá teszi a kritikusokat, erősebbé az ellenzéket. Egyre láthatóbb, hogy a demokratikus választásokon győzedelmeskedő szereplők nem mindig tudnak társadalmi megnyugvást hozni az egyes latin-amerikai országokban, mivel az ellenzéket támogató politikusok és szavazók ellenségként tekintenek a győztesre, programját elutasítják.

A fentiek kapcsán két példát érdemes kiemelni. Brazíliában nagy nemzetközi figyelem övezte a 2022. novemberi elnökválasztást, ahol egy jobboldali (Jair Bolsonaro) és egy baloldali (Lula da Silva) populista vezető csapott össze. A végül győzedelmeskedő Lula, ahogy fentebb szó volt róla, már szolgált elnökként Brazíliában 2003 és 2011 között, és az első *pink tide* meghatározó szereplője volt. Ezekben az években nagy sikereket ért

el a belpolitikában és a külpolitikában egyaránt; Brazília az egyik legmeghatározóbb feltörekvő állammá vált, a 2008-as világgazdasági válságot követően fontos szerepet töltött be a G20-ban, az akkor formálódó BRICS-csoportban Dél-Amerikát képviselte, míg a globális környezeti kormányzás megkerülhetetlen szereplőjévé vált, aktív multilateralizmusával nagy presztízt szerzett a Dél–Dél együttműködésen belül, de kiegyensúlyozott kapcsolatokat ápolt a nyugati államokkal is. 2022-es kampányában alapvetően az ezen sikerekhez való visszatérést ígérte, míg kevés szó esett a „hogyan”-ról, pedig a megváltozott környezetben ez kiemelkedő jelentőségű. A Bolsonaroval való párharc tétjeként a demokrácia megőrzését nevezte meg, kampányában élvezte az ekkor már Biden vezette Egyesült Államok és a Nyugat támogatását. A váratlanul szoros eredmény és a mögötte húzódó társadalmi polarizáció azonban nehézségeket jelenthet a következő évek kormányzásában, vagyis Lula visszatérése a legkevesbé sem garancia arra, hogy Brazíliába visszatér a politikai és gazdasági stabilitás, és az ország a 2000-es évekhez hasonló sikereket produkál nemzetközi szinten.

A populizmust kísérő társadalmi megosztottság kapcsán Peru is fontos példa. 2022 decemberében a 2020-ban megválasztott Pedro Castillo elnök megkísérelte felosztatni a kongresszust, és rendeleti úton kormányozni, arra hivatkozva, hogy politikai ellenfelei ellehetlenítik kormányzását. Ennek eredményeként szövetségesei is ellene fordultak, és eltávolították az elnöki székből, amit véres összecsapások követtek az országban Castillo követői és az új kormány között. Kérdéses, hogy a következő választás hoz-e a társadalom egésze számára elfogadható, legitim vezetőt, véget vetve az elmúlt évek permanens politikai válságának: Peruban az elnöki ciklusok ötévesek, ennek ellenére 2016 óta a Castillót váltó Dina Boluarte a hatodik elnök.

A demokratizálódás 1970-es évektől kibontakozó, harmadik hullámának kiemelkedő szereplői a latin-amerikai államok, ám a kezdeti ígéretes eredmények ellenére mára visszatérő problémát jelent a demokratikus úton megválasztott vezetők legitimitásának megkérdőjelezése, több ízben is véres összecsapások, politikai gyilkosságok vagy arra tett kísérletek kísérik a politikai választásokat, ami erodálja a demokrácia intézményét és a demokrácia mint kívánatos politikai rendszer társadalmi megítélését.

### *Külpolitikai kérdőjelek*

A 2000-es években a multipoláris világrend épülése nagy várakozásokat hozott Latin-Amerikában, és valóban úgy tűnt, a térség vagy legalábbis Brazília mögött Dél-Amerika az új világrend egyik pólusává válhat. Ez egyfelől kiegyensúlyozottabb

Amerika-közi kapcsolatokat ígért, másfelől Dél-Amerika látszólag jó úton haladt, hogy a nemzetközi rendszer elismert, autonóm szereplőjévé, egyben Brazília vezetésével a Dél–Dél együttműködés aktív résztvevőjévé, sőt alakítójává váljon. Ennek fontos belső feltétele volt, hogy a *pink tide* vezetői hasonló külpolitikai attitűdöt képviseltek, csatlakoztak a 2001. szeptember 11. után formálódó, az USA unilateralizmusával szemben kritikus tömbhöz, és a létrehozott új regionális szervezetek révén jól látható aktorokká váltak a nemzetközi szintén. Külső feltételként pedig a globális dél több szereplője is, úgy tűnt, pólust képes formálni a kibontakozó multipoláris világrendben.

A 2010-es évek közepétől kibontakozó változó belső és külső feltételek azonban új koordináta-rendszerbe helyezték a térség államait. A *pink tide* utáni éraban kibontakozó, fentebb vázolt politikai fragmentáció, az erősödő politikai és gazdasági instabilitás, a humanitárius válság Venezuelában és az onnan Dél-Amerikába áramló menekültek milliói nagy kihívás elé állították a térség több államát, mindenekelőtt Kolumbiát, Chilét és Ecuadorot. Mindezek nyomán Latin-Amerika országai kevésbé képesek külpolitikai érdekeiket definiálni és érvényre juttatni a világban. A mélyülő társadalmi ellentétek, a nemzetközi sajtóban megjelenő véres zavargások, tüntetések a másik oldalon rontják Latin-Amerika külső percepcióját, erősítik a térséggel kapcsolatos régi sztereotípiákat, nevezetesen, hogy a latin-amerikai államok folyamatosan válságokkal küzdenek. Mindezek következtében félő, hogy a térség államai kevésbé vonzó partnerként tűnnek fel, politikai aktorként és befektetési célpontként egyaránt. Mindemelllett az elmúlt évtized politikai folyamatai, a több országot érintő gyakori rezsim- és politikai irányváltások rendkívül megnehezítették a regionális szintű kooperációt. A regionális szervezetek mélyítésének alapvető akadályja volt, hogy Brazília önként, Venezuela kényszerből fordult el a korábban ambicionált dél-amerikai/latin-amerikai vezetői szereptől, immár nem volt, aki az együttműködés irányát meghatározta és költségeit megfizette volna. Az egymást tagságban átfedő regionális szervezetek (1. ábra) kiüresedése az elmúlt évtizedben egyértelmű akadályt jelentett a dél-amerikai külpolitikai együttműködésben, de abban is, hogy ezen szervezeteken keresztül a térség államai egységes szereplőként lépjenek fel a nemzetközi szintén.

Latin-Amerika jövőjének külső feltételeként fontos megemlíteni a globális szinten kibontakozó amerikai–kínai vetélkedést, amelynek kapcsán egyes elemzők már egyenesen az új hidegháború eljövételét vizionálják, ahol a Nyugat vezetője még mindig az Egyesült Államok, Keleté azonban már Kína. Az új világrend kontúrjai egyelőre bizonytalanok, az azonban körvonalazódik, hogy a kínai–amerikai rivalizálás szűkíti a félperiféria államai számára a külpolitikai egyensúlyozás gyakorlatát, és erőteljesebb nyomást gyakorol a világ államaira, hogy a nemzetközi ügyekben, mindenekelőtt



1. ábra. Regionális szervezetek Latin-Amerikában

Forrás: RIBEIRO 2022

a fegyveres konfliktusokban és a globális kihívások kapcsán állást foglaljanak és elköteleződjenek. Ez a tendencia Latin-Amerika számára egyfelől megnehezíti, hogy önálló szereplőként tűnjön fel, másfelől, hogy továbbvigye a hidegháború vége óta követett stratégiát, miszerint politikailag és gazdaságilag egyaránt kötődik a fejlett államokhoz és a globális dél szereplőihöz, és ezen diverzifikáció mentén lehetővé válik a függőség elkerülése, kiegyensúlyozottabban tud reagálni a gazdasági válsághelyzetekre. Ezen a téren alapvető jelentőségű Brazília külpolitikája.

Ahogy már volt róla szó, a harmadik Lula-kormány jelentős hazai és nemzetközi várakozásokkal néz szembe, míg Lula beiktatási ígérete szerint elnökségével „Brazília visszatér”, vagyis „mindenkivel kapcsolatot épít” (ADLER–LONG 2023). Az új brazil elnök számára a globális rend párbeszédre és multilateralizmuson alapul, ami erősíti a multipoláris világrend építését. Az Egyesült Államok részéről azonban

Lula megválasztása azért öröndetes, mert Brazília „visszatér” a szabad világ (értsd: a demokráciák) közösségébe. Lula politikája, retorikája kétségkívül közelebb áll Biden demokráciafelfogásához, mint Bolsonaroé, csak hogy ez távolról sem jelent külpolitikai közösséget: az új brazil elnök várhatóan elődjéhez képest kevésbé lesz kritikus a Maduro-rezsimmel szemben, továbbra is megszavazza majd az ENSZ-ben a Kuba elleni amerikai szankciók elítélését, és eddigi megnyilatkozásai alapján a legkevesbé sem fogja támogatni az Oroszország elleni nyugati szankciókat. Lula első két ciklusában fontos alakítója volt az akkor felívelő kínai–brazil kapcsolatoknak; Pekingben a gazdasági kapcsolatokon túl azért látott lehetőséget, mert hitte, hogy Kína és Brazília a globális dél két egyenlő szereplője, partnerségük segítheti a multipoláris világrend kiépülését. Mára Kína globális pozíciója nem összevethető Brazíliáéval, emellett a kínai kölcsönök – nem utolsósorban a venezuelai tapasztalatok nyomán – elapadni látszanak, erősek a kérdőjelek azzal kapcsolatban, hogy Kína lesz-e a jövőbeli latin-amerikai fejlődés finanszírozója, ami a 2000-es években még valószínűnek látszott. A BRICS-szel kapcsolatban Lula megválasztását követően a tagság szélesítését javasolta, aminek célja vélhetően az, hogy erősítse pozícióit a blokkon belül, és mélyítse a Dél–Dél együttműködés szövetét. Kérdés, hogy a globális dél országai részéről milyen lesz Lula Brazíliájának megítélése, képes lesz-e megerősíteni korábbi befolyását és presztízsét, lehet-e még modell a fejlődők számára.

### **Latin-amerikai kilátások a kínai–amerikai vetélkedés koordináta-rendszerében**

Latin-Amerika történelmileg sajátos helyet tölt be a nemzetközi rendszerben: míg kulturálisan (mindenekelőtt nyelv és vallás tekintetében) szorosan kötődik a nyugati világhoz, a függetlenedést követően nyersanyagexportőrként integrálódott a világ-gazdaság rendszerébe, majd a 20. század második felétől gazdasági szerkezetét, illetve gazdasági-szociális mutatóit tekintve is a fejlődő világ részeként tartották számon. Ez a kettősség még komplexebbé vált, amikor az 1980-as évektől kezdve a latin-amerikai országok sorra indultak el a demokratizálódás és a piaci nyitás útján, követve a fejlődés USA diktálta receptjét. A gyarmati múltból is fakadó beidegződések, a latin-amerikai társadalmak hierarchizáltsága, a gazdasági szerkezetváltás nehézségei, az intézményesített korrupció, illetve külső tényezők egyaránt szerepet játszottak abban, hogy a 2000-es években a térség államainak jelentős része elfordult a nyugati modelltől, saját alternatívát és új partnereket keresett.

A latin-amerikai térség máig fontos lehetősége, puha hatalmi forrása, hogy „köztes” pozícióját kihasználva hídként szolgáljon Észak és Dél, fejlett és fejlődők, a nyugati és nem nyugati világ között. Ehhez a hídszerephez kitűnő eszköztárat nyújt a diplomáciai kapcsolatokban és multilaterális fórumokon szerzett 200 éves tapasztalat, amely jóval régebbi és mélyebb, mint a fejlődő világ afrikai és ázsiai tagjaié. A Kínai Népköztársaság (és általában Ázsia) politikai és gazdasági térnyerése Latin-Amerikában jól rímelt erre a lehetőségre, olyan forгатókönyv látszott körvonalazódni, miszerint a hidegháborús évtizedek „elzártága” után Latin-Amerika végre szélesedő nemzetközi kapcsolatrendszerrel önálló szereplőként, saját külpolitikai célkitűzések megfogalmazásával (és nemcsak az USA „hátsó udvaraként”) kiléphet a nemzetközi porondra, aktorrá válhat az épülő multipoláris világrendben.

Latin-Amerika alternatívakeresése a washingtoni konszenzust követően, illetve szociális programjai és eredményei a szegénység csökkentése tekintetében hiteles szereplővé tették a fejlődő világon belül, míg a térség államainak képviselete a G20-ban támogatta Latin-Amerika aktívabb nemzetközi szerepvállalását. Mindemelllett a latin-amerikai térség a nemzetközi környezetvédelmi rezsim kiemelkedő szereplője, Brazília földrajzi elhelyezkedése adta megkerülhetetlen pozíciójával megtámogatva, a jövőben ez egyébként továbbra is fontos lehetőség a térség számára – a világ régiói közül Latin-Amerikában a legmagasabb a megújuló energiaforrások használatának aránya (CEPAL 2018: 4). A nyugati világ – mindenekelőtt az Egyesült Államok és a nyugat-európai országok – szemében pedig Latin-Amerika a fejlődő világ régiói közül politikailag és kulturálisan is a legközelebb álló, régi, jól ismert szövetséges. Mindezek következtében a hidegháborút követően Latin-Amerikának lehetősége nyílt kapcsolatait szélesíteni a globális dél és a globális észak államaival egyaránt, hogy a változó nemzetközi rendszerben jelentőségét növelve egyfajta hídszerepet töltsön be, elfogadott szereplőként segítse a párbeszédet fejlettek és fejlődők között.

A fenti lehetőségek azonban nem látszanak beérni a 2020-as évtizedben; a brazil politikai és gazdasági válságot követően Jair Bolsonaro populista jobboldali politikus elnökké választása inkább elszigetelődést, mintsem aktív beágyazódást hozott a nemzetközi politikában, a venezuelai válság pedig ugyan folyamatos nemzetközi figyelmet garantál a térség irányába, de a Latin-Amerikával kapcsolatos negatív sztereotípiákhoz visszatérve. Latin-Amerika számára Donald Trump amerikai elnök külpolitikája nagy visszalépést jelentett az Obama-érához képest, retorikában és tettekben egyaránt a tradicionális, erősen paternalista amerikai attitűdöt hozta vissza az USA részéről. Joe Biden szemlélete pedig, miszerint a világ mind jobban a demokráciák és a tekintélyelvű rezsimek csoportjára oszlik, amelyek között szűkülnek az együttműködés lehetőségei,

nehezíti ennek a korábban ígéretes hídszerepnek a kibontakozását, mivel a két tömb közötti választás felé tolja a latin-amerikai országokat.

Mindezekén túl, nem utolsósorban Európa belső kihívásai miatt, a latin-amerikai kapcsolatok leépülőben vannak, a kínai reláció felfutását pedig megtorpanás követte, ráadásul a függőség új szálait jelentve Latin-Amerika számára. Kína globális felemelkedése nyomán politikai és gazdasági érdekei földrajzilag szélesednek, de a latin-amerikai térség – már csak a földrajzi távolság miatt is – nem lehet prioritás Peking számára olyan térségek mellett, mint a Közel-Kelet vagy akár Afrika (Afrika szerepéről és a kínai jelenlétről lásd TARRÓSY–MARSAI 2024). A latin-amerikai országok perspektívájából tekintve a legfőbb kérdés az, mit tesznek a következő évtizedekben a függőség elkerüléséért, az oly jól ismert centrum–periféria viszony negatív hozadékainak kivédéséért, hogy tudják érdekeiket képviselni és pozíciójukat erősíteni Kínával szemben. Milyen lehetőségeik vannak a romló kereskedelmi cserearányok és az eladósodottság fékezésére, megállításaára?

A fentiekkel kapcsolatban is jelentős korlát a latin-amerikai országok ideológiai irányváltásainak sora az elmúlt évtizedben, vagyis a politikai és gazdasági kontinuitás hiánya. Ahogyan fentebb láthattuk, az elmúlt 30 évben igen turbulens folyamatok zajlottak a térségben, de fennmaradni látszik a 20. század egészére jellemző gyakori modellváltás, a teljes politikai és gazdasági irányváltás. A latin-amerikai térség államai előtt álló fontos kihívás, hogy megtalálják azt az utat, a politikai és gazdasági stabilitás azon keretrendszerét, amely hosszabb távon is képes fenntartani a fejlődést és a növekedést. Latin-Amerika jelenének legfontosabb kérdése, hogy a jelenleg több országban tapasztalható politikai instabilitás milyen irányba fordul, a térség államai képesek lesznek-e a konszolidációra, tud-e erősödni a politikai pártokba és a demokrácia intézményébe vetett társadalmi bizalom. Ennek tétje, hogy a térség államai bent tudnak-e (kívánnak-e) maradni a demokratikus államok rendszerében, sikerül-e a latin-amerikai társadalmak többsége számára elfogadható víziót építeni az egyes országokban.

A pólusként való megerősödés másik fontos kihívása a térség heterogenitása. Míg a területileg vagy nemzetközi jelentőségükben nagyobb latin-amerikai szereplők, mint Brazília, Mexikó és Kuba, nemzetközileg meghatározó államok, velük szemben az Andok államai az elmaradottság és a kábítószerek kereskedelem, Közép-Amerika pedig a szegénység és a szervezett bűnözés kihívásai mentén kerül a nemzetközi figyelem középpontjába. Az egységes fellépés intézményi keretei (mindenekelőtt a 2010-es években formálódó, Latin-Amerika egészét lefedő Latin-amerikai Államok Közössége, a CELAC [Comunidad de Estados Latinoamericanos y Caribeños]) ugyan megvannak, de ettől még a belső törésvonalak tovább erősödnek.

A multipoláris világrend koncepciója és formálódása új lehetőséget hozott a latin-amerikai térség számára; úgy tűnt, kitörhet a hidegháború idején rögzült „az USA hátsó udvara” pozícióból, és önálló szereplőként léphet fel a világpolitikában. Az elmúlt évtized azonban inkább lassította Latin-Amerika tömbbé formálódását, míg a multipolaritás mellett megjelent a versengő koncepció, miszerint a kínai–amerikai vetélkedés mentén meghatározott jövő akár ismét a bipolaritás felé indíthatja a változó világrendet. Ez a szcenárió Latin-Amerika számára egyértelműen kedvezőtlenebb, mivel ismét az igazodás és a betagozódás lehetőségeit erősíti, amelyek a hidegháború időszakát is meghatározták.

### Felhasznált irodalom

- ACOSTA ARCARAZO, D. (2009): Latin American Reactions to the Adoption of the Returns Directive. *CEPS*, 2009. november. Online: [www.ceps.eu/wp-content/uploads/2009/11/latin-american-reactions-adoption-returns-directive.pdf](http://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2009/11/latin-american-reactions-adoption-returns-directive.pdf)
- ADLER, D. – LONG, G. (2023): Lula's Foreign Policy? Encouraging a Multipolar World. *The Guardian*, 2023. január 1. Online: [www.theguardian.com/commentisfree/2023/jan/01/brazil-lula-foreign-policy-multipolar-world](http://www.theguardian.com/commentisfree/2023/jan/01/brazil-lula-foreign-policy-multipolar-world)
- ANGANG, H. – LINLIN, H. – ZHIXIAO, C. (2005): China's Economic Growth and Poverty Reduction (1978–2002). In TSENG, W. – COWEN, D. (szerk.): *India's and China's Recent Experience with Reform and Growth*. London: Palgrave Macmillan, 59–90.
- BARRERA DIAZ, C. A. (2021): Candidates Shot, Kidnapped, Tied With Noose as Mexico Vote Nears. *Bloomberg*, 2021. május 22. Online: [www.bloomberg.com/news/articles/2021-05-22/candidates-shot-kidnapped-tied-with-noose-as-mexico-vote-nears?sref=hF44HboC](http://www.bloomberg.com/news/articles/2021-05-22/candidates-shot-kidnapped-tied-with-noose-as-mexico-vote-nears?sref=hF44HboC)
- CASTAÑEDA, J. (2022): Latin America's New Pink Tide? *Project Syndicate*, 2022. április 8. Online: [www.project-syndicate.org/commentary/latin-america-no-new-pink-tide-by-jorge-g-castaneda-2022-04](http://www.project-syndicate.org/commentary/latin-america-no-new-pink-tide-by-jorge-g-castaneda-2022-04)
- CEPAL (2018): *Social Panorama of Latin America*. Online: [www.cepal.org/en/publications/44396-social-panorama-latin-america-2018](http://www.cepal.org/en/publications/44396-social-panorama-latin-america-2018)
- CREUTZFELDT, B. (2016): China y EE. UU. en Latinoamérica. *Revista Científica General José María Córdova*, 14(17), 5–6. Online: <https://doi.org/10.21830/19006586.1>
- DANIELS, J. P. (2022): Talks to Resume between Venezuela Government and Opposition. *Financial Times*, 2022. november 24. Online: [www.ft.com/content/f12163f2-705e-4ef5-bf09-34da40be8cco](http://www.ft.com/content/f12163f2-705e-4ef5-bf09-34da40be8cco)
- ELLNER, S. (2019): Different Perspectives on Twenty-First-Century Latin America. Book Review. *Latin American Perspectives*, 46(1), 282–284. Online: <https://doi.org/10.1177/0094582X18808772>

- FRANGLE-MAWAD, T. (2023): Venezuela's Modest Economic Liberalization Has Created a „Hellscape of Inequality”. *Foreign Policy*, 2023. január 19. Online: <https://foreignpolicy.com/2023/01/19/venezuela-economy-liberalization-poverty-growth-inequality-maduro>
- HAKIM, P. (2006): Is Washington Losing Latin America? *Foreign Affairs*, 85(1), 39–53. Online: <https://doi.org/10.2307/20031841>
- JENKINS, R. – PETERS, E. D. szerk. (2009): *China and Latin America. Economic Relations in the Twenty-First Century*. Bonn – Mexico City: DIE–CECHIMEX. Online: <https://doi.org/10.22201/cechimex.9783889854858p.2009>
- MARDELL, J. (2022): Bolsonaro vs. Lula: What's at Stake for China in Brazil Election? *The China Project*, 2022. október 26. Online: <https://thechinaproject.com/2022/10/26/bolsonaro-vs-lula-whats-at-stake-for-china-in-brazil-election>
- MARTON P. (2024): Az Egyesült Államok kilátásai: geopolitikai versengés, nem hagyományos kihívások és elbizonytalanodó identitás. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 331–348.
- MORENO, L. A. (2010): Welcome to the Latin American Decade. *Financial Times*, 2010. július 6. Online: [www.ft.com/content/28446610-8930-11df-8ecd-00144feab49a](http://www.ft.com/content/28446610-8930-11df-8ecd-00144feab49a)
- NAGY S. Gy. – DREXLER A. (2017): Kuba–amerikai kapcsolatok az Obama-adminisztráció alatt. *Külggyi Szemle*, 16(ksz.), 69–90.
- NAYLOR, W. (2017): Democracies Beware? Is China Working to Expand Its Influence in Latin America? *Global Americans*, 2017. december 7. Online: <https://theglobalamericans.org/2017/12/democracies-beware-china-working-expand-influence-latin-america>
- NUNES, F., – MELO, C. R. (2017): Impeachment, Political Crisis and Democracy in Brazil. *Revista de Ciencia Política*, 37(2), 281–304. Online: <https://doi.org/10.4067/s0718-090x2017000200281>
- RAMSEY, G. et al. (2021): Negotiating a Return to Democracy in Venezuela: Insights from the Participants in the 2019 Oslo–Barbados Talks. *WOLA Research Report*, 2021. július 19. Online: [www.wola.org/analysis/negotiating-a-return-to-democracy-in-venezuela-insights-from-the-participants-in-the-2019-oslo-barbados-talks](http://www.wola.org/analysis/negotiating-a-return-to-democracy-in-venezuela-insights-from-the-participants-in-the-2019-oslo-barbados-talks)
- RAY, R. et al. szerk. (2017): *China and Sustainable Development in Latin America: The Social and Environmental Dimension*. London – New York – Melbourne – Delhi: Anthem. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1jktqpm>
- RIBEIRO, C. C. N. (2022): Regionalism in the Global South: Institutional Mapping of the Scenarios of Overlapping. In RIBEIRO, C. C. N.: *Overlapping Regional Organizations in South America and Africa*. Cham: Springer. Online: [https://doi.org/10.1007/978-3-030-98900-2\\_2](https://doi.org/10.1007/978-3-030-98900-2_2)
- SINGH, A. (2021): The Myth of „Debt-Trap Diplomacy” and Realities of Chinese Development Finance. *Third World Quarterly*, 42(2), 239–253. Online: <https://doi.org/10.1080/01436597.2020.1807318>

- SOLTÉSZ B. (2014): Latin-amerikai migrációs körkép. In TARRÓSY I. – GLIED V. – VÖRÖS Z. (szerk.): *Migrációs tendenciák napjainkban*. Pécs: Publikon, 177–192.
- TARRÓSY I. – MARSAI V. (2024): Szubszaharai Afrika és az új világrend: perspektívák, kihívások és feladatok. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 281–303.
- VADELL, J. A. (2018): El Foro China-CELAC y el nuevo regionalismo para un mundo multipolar: desafíos para la Cooperación Sur-Sur. *Carta Internacional*, 13(1), 6–37. Online: <https://doi.org/10.21530/ci.v13n1.2018.733>
- VÖRÖS Z. – HORVÁTH L. (2024): Dominancia és függés? – Kína az átalakuló nemzetközi térben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 37–60.
- WIGELL, M. (2016): *China's Advance in Latin America: Geostrategic Implications for Europe, the US, and the Region Itself*. Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs.

Marton Péter

## Az Egyesült Államok kilátásai: geopolitikai versengés, nem hagyományos kihívások és elbizonytalanodó identitás



### Absztrakt

*A tanulmány a kötet címében megfogalmazott alapvető kérdésre tekintettel először is gyors helyzetértékelést ad az Egyesült Államok jelenlegi relatív hatalmi és biztonsági helyzetét illetően. Ezt követően szemügyre veszi egyes szakirodalmi források mellett az Egyesült Államok és néhány más szereplő stratégiai jelentőségű biztonságpolitikai dokumentumait, hogy megítélhetővé váljon, milyen változásokra számítanak mérvado források a jövő nemzetközi rendjét és azon belül az Egyesült Államok pozícióját, szerepét és lehetőségeit illetően. Miután ez alapján megbizonyosodhatunk arról, hogy az érintettek a globális hatalmi egyensúlyt tekintve még a jelenlegi kiélezett versengés közegében is, továbbra is fennmaradó amerikai fölényrel számolnak, a tanulmány azt az időszerűnek tűnő kérdést járja körül spekulatív jelleggel, hogy lehet-e belülről fenyegetett az Egyesült Államok pozíciója a világpolitikában.*

### Bevezetés – Rövid helyzetértékelés

Ennek a kötetnek a 2013-as előzményében a pragmatikus önkorlátozás szükségességéről írtam, mint ami a jólét, a biztonság és a relatív hatalom megőrzésének kihívására adható kézenfekvő stratégiai válasz az Amerikai Egyesült Államok számára. Vezető szerepének fennmaradását jósltam, jelentős, akár tovább is növelhető katonai és technológiai fölényére, valamint erős gazdaságára tekintettel (MARTON 2013).

Amit azóta bizonyosan revideálni szükséges, az a kínai–amerikai viszony alakulásával kapcsolatban tett akkori prognózis. Akkoriban elfogadhatónak tűnt mélyen összefonódott gazdasági partnerek közötti *frenemyship*ként – azaz rivalizálástól áthatott gazdasági együttműködésként – ábrázolni ezt a viszonyt, amelyet a gazdasági interdependencia kényszerít ki, és kölcsönös előnyök ösztönöznek a politikai nézetkülönbségek dacára is.

Mára egyértelműen átalakulóban van ez a kapcsolatrendszer, és az együttműködés hagyatékának közegében végbemenő rivalizálásként ábrázolható.

A Kínai Népköztársaság (a továbbiakban: Kína) magatartása konfrontatívvá vált a számára közvetlenül fontos térségekben (ilyen például Tajvan, a Dél-kínai-tenger vagy az Akszai Csin régió a Himalája-hegységben), és eközben az ország Hszi Csinping irányítása alatt még inkább autoriter vezetésűvé lett (VÖRÖS–HORVÁTH 2024). Nyilvánvalóvá vált, hogy a kapitalista pártállam nem a politikai liberalizálódás irányába mozdul el, ahogyan azt egyesek az 1990-es évek közepén várták, és így sem az érdekek, sem az értékek szempontjából nem válik hosszú távon elfogadható partnerre az Egyesült Államok számára. Washington ennek figyelembevételével ártértékelte a viszonyból származó gazdasági előnyöket, beleértve ezek megoszlását is a maga és Peking oldalán. Nem kíván a továbbiakban Kína erősödéséhez hozzájárulni, mert ennek nyomán nem számíthat demokratikusabb berendezkedésre és békés, konfliktuskerülő külpolitikára Pekingtől. John Mearsheimer és más szerzők régóta az amerikai külpolitika hibájaként rótták fel, hogy a döntéshozók nem látták ennek a váltásnak a szerintük jóval korábban is egyértelmű szükségességét (MEARSHEIMER 2021). A fordulat végül a Trump-adminisztráció alatt következett be, és folytatódott a Biden-adminisztráció vezetésével.

A megváltozott politika lényeges eleme, hogy az Egyesült Államok egyoldalúan és partnerein keresztül is korlátozza a szenzitív technológiák kereskedelmét, hogy ezek piaci elérhetőségét és kínai lemásolásuk, elsajátításuk és hasznosításuk lehetőségét csökkentse. A félvezetők sarkalatos kérdést jelentenek ebből a szempontból. A legfőbb értékesítők a csipdizájn területén amerikai és tajvani cégek, az amerikai Broadcom, a Qualcomm, az Nvidia, az Apple és az AMD az egyik oldalról és a tajvani MediaTek a másik oldalról. A gyártásban a top 10 vállalat között például az alábbi, jelentősebb részesedéssel bíró öntödéket (*foundries*), illetve az ezeket tulajdonló cégeket találjuk: Taiwan Semiconductor Manufacturing Company (TSMC, Tajvan), Samsung Electronics (dél-koreai *chaebol*), Global Foundries (az AMD kiszervezett divíziója), United Microelectronics Corporation (UMC, Tajvan). Az egyetlen kínai vállalatként a Semiconductor Manufacturing International Corporation (SMIC) szerepel közöttük (AYAZ 2020). Viszonyításképpen: csipöntödeként a SMIC globális piaci részesedése 2019 és 2021 első negyedéve között végig 5% körül mozgott, míg a TSMC részesedése meghaladta az 55%-ot. A legfejlettebb, úgynevezett *bleeding edge* és *cutting edge* vagy *high-end* csipek előállításához az extrém ibolyántúli sugarakat használó litográfiai (Extreme Ultraviolet/EUV Lithography) áramkörnyomtatás jelenti a kritikus technológiát, és az ehhez használatos berendezések specialista – gyakorlatilag versenytárs nélküli – gyártója a holland ASML vállalat. A litográfiai eljárás során használt fotomaszkok beszállítói között

van jelentős amerikai cég (Photronics Inc., Applied Materials), az export-piacvezetők pedig a japán vállalatok (közülük jelentős például a Nippon Filcon, a Toppan és a Hoya [LAPEDUS 2018]). A félvezetőipar tehát olyan tőke- és tudásintenzív iparág, amelynek kritikus értékláncai a Távol-Keleten koncentrálódnak, de nagyrészt Kínán kívül. Kína részleges elzárása a csúcstechnikától így nem kivitelezhetetlen, de emellett szükséges az iparág fizikailag sebezhető távol-keleti elemeinek határozott védelme is, vagy annak ténylegesen jobb alternatívájaként egy részük áttelepítése biztonságos távolságba (lásd ezzel kapcsolatban a tajvani TSMC és az Intel arizonai beruházásait).

Tajvan kapcsán az Egyesült Államok minimalizálta megközelítése hagyományos „stratégiai kétértelműségét”, ami a sziget megvédésével kapcsolatos amerikai elköteleződést illeti egy kínai invázió esetén. Joe Biden elnök több releváns nyilatkozatot is tett ezzel kapcsolatban (idézi: NI 2022). A Dél-kínai-tengeren az Egyesült Államok mára rendszeres haditengerészeti járőrtevékenységet folytat a hajózás szabadságának védelmében, erejét és – szükség esetére – az esetleges kihívásokkal szembeni konfrontációs készségét demonstrálva. A *Center for Strategic and International Studies* (CSIS) a közelmúltban figyelmeztetett ennek szükségességére egy részletes modellezésen alapuló forgatókönyv-tanulmányban is, amely Tajvan megvédését csak abban az esetben találta kivitelezhetőnek, ha ehhez Tajvan számára minden helyben szükséges eszközt még az esetleges népköztársasági blokád és invázió előtt biztosítanak, és a sziget védelmére gyorsan mozgósítanak és cselekednek. Az „ukrajnai megközelítés” (értsd: a nagyrészt csak utólagosan megkezdett felfegyverzés az elnyúló háború megvívásához) itt nem működik, hangsúlyozták, amellett, hogy az Egyesült Államok a jelzett feltételek teljesülése esetén nagyon is képes lehet hatékonyan szembeszállni egy kínai inváziós kísérlettel (CANCIAN–CANCIAN–HEGINBOTHAM 2023).

Kína bizonyos katonai képességeiről olvasván egyes hozzászólók az utóbbi időben olyan következtetéseket vonnak le, miszerint az amerikai katonai fölény már jelenünk idejére is alapvetően megkérdőjelezhető, ám ezek a nem minden népszerűséget nélkülöző nézetek egyelőre tévesek. A gyakran emlegetett kínai DF-21-es hajó elleni ballisztikus rakéták például egyáltalán nem biztosítanak automatikusan képességet Kína számára a „térsgélzárásra” (*Area Denial/Anti-Access, A2AD*), vagyis az amerikai csapásmérő flottakötelékek, köztük a repülőgép-hordozók távoltartására a kínai partoktól, ahogyan azt például többek között Niall Ferguson brit történész vagy Charles Glaser amerikai politikatudós hangoztatta az elmúlt években (FERGUSON 2021: 366; GLASER 2021). Röviden megragadva a lényegét: a haderők komplex rendszerek, vagy másképpen „rendszerek rendszerei”, amikor pedig harcba lépnek egymással, magatartásuk kölcsönös alkalmazkodáson keresztül formálódik. Interakciójukat nem lehet

egyetlen fegyver brosrákban feltüntetett képességei alapján megítélni, előre jelezni. Ez pontosan ugyanolyan tévedés lenne, mintha – megfordítva a dolgot – az alacsony észlelhetőségű amerikai B-21-es Raider bombázó repülőgépek képességét a kínai A2AD képességek semlegesítésére papíron előre jóváírnánk. Háborúban nincsenek efféle garanciák, ellenben mindig akadnak meglepetések. A Kínai Népköztársaság 2022 folyamán végig óvatos magatartása az ukrajnai háborúval összefüggésben éppen ezt a felismerést látszott tükrözni, vagyis a pekingi oldalon is beláthatták az említett bizonytalansági tényező jelentőségét a papíron óriásinak és ellenállhatatlannak tűnő orosz haderő harctéri viszontagságai láttán.

A Kínai Népköztársasággal elképzelhető összecsapás kilátásai mellett fontos változásként említendő ugyanakkor Oroszország fellépésének minőségi átalakulása is, a katonai erő 2014-től kezdődő *letagadott*, majd utóbb, 2022-től kezdődően már *nyílt* alkalmazása a nemzetközi jog és együttélés alapvető szabályait figyelmen kívül hagyva, kizárólagos saját érdekek érvényesítésére. Ez az orosz katonai képességek jelentős bővülésének hiányában is fenyegetés, tekintve, hogy a világ egyik legnagyobb haderejéről van szó, és hozzá olyan birodalmi jellegű és autoriter vezetésű államalakulatról, amely a maga periferiáján-szomszédságában élőkkel szemben mindig talál konfliktusra okot, ha éppen akar (RÁCZ 2024). Ennek kapcsán elengedhetetlenné vált az Észak-atlanti Szerződés Szervezetén (NATO) belül az európai szövetségesek és különösen a keleti periféria megerősítése, majd 2022-től kezdődően a konfliktus jóval közvetlenebb felvállalása az Ukrajna elleni agresszió feltartóztatásán és az ukrán haderő felfegyverzésén keresztül.

Oroszország és Kína együttesen jelentkező fenyegetőbbé válása a NATO 2022-es stratégiai elgondolásában (Strategic Concept) is említést kap, mint amely alapvetően a szabályokon alapuló nemzetközi rend stabilitása ellen hat (NATO 2022: 5). A formális „sárkánymedve” összefogás nélkül is a szövetségesi politika szorosabbra fűzését diktálják ezek a fejlemények, így a Távol-Keleten is, ahol ez új együttműködési keretek létrehozásához is elvezetett (így jött létre az AUKUS formáció, az Ausztrália, az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok közötti trilaterális biztonsági megállapodás nyomán). Eközben a NATO-n belül és attól függetlenül is határozottabb elvárásként jelenik meg amerikai részről – nem minden európai készség és érdekelttség nélkül – a nyugat-európai szövetségesek bevonása Kína feltartóztatásába.

Mindez további ösztönzést ad az ellátási láncok sebezhetőségének csökkentéséhez. Amikor a COVID-19-világjárvány még csak kibontakozóban volt, a hivatalban lévő Trump-adminisztráció részéről Wilbur Ross kereskedelmi miniszter azon reménynek adott hangot, miszerint Kína lezárások miatti kiesése újabb lökést adhat

az *on-shoringnak*, vagyis az amerikai vállalatok által korábban tengeren túlra kihelyezett termelés hazatelepítésének (idézi: BREUNINGER 2020). Azóta számos egyéb fejlemény világított rá, hogy a legkülönbébb vállalatok értékláncainak elemeit a glóbusz körül elhelyezni és az ezzel kapcsolatos kiszolgáltatottságot minden felkészülés nélkül elfogadni nem józan magatartás. A világjárvány Indiában, Vietnámban és Malajziában éppen olyan zavaró hatása volt, mint 2020 elején a kínai kikötők megbénulása és az ottani gyárak leállása. Mi több, a probléma természete kumulatívnak bizonyult, ahogyan ez a tengeri szállítókonténerek globálisan egyenetlen eloszlásában idővel megmutatkozott, számos egyéb probléma mellett. Az autóipar világszerte nagyon gyorsan megérezte a pandémia és az azt követő keresletnövekedés által súlyosbított félvezető- vagy mikrocsiphiányt. A Szezei-csatorna eltorlaszolása az Ever Given hajó elakadása következtében 2021 tavaszán újabb csepp volt a pohárban.

Ezt tetézte a nemzetközi feszültségek növekedése. A Biden-adminisztráció folytatta a Trump-adminisztráció által megkezdett gazdasági elválást Kínától (*strategic decoupling*), és ezek után az Ukrajna elleni orosz agresszióra válaszul szükségessé vált szankciók is alapvető felfordulást keltettek a beszállítói láncokban. A globalizáció jövőjét kérdőjelezi meg – nem kevesebbet – az, ha a Nyugat egyszerre halad előre az Oroszországtól és a Kínától történő tartós stratégiai elszakadás irányában, és ez végül biztosan átalakítja majd a világ rendjét, egyelőre nehezen megítélhető összhatással a világ gazdaság és a nemzetközi hatalmi egyensúly szempontjából.

A geopolitikai és a klímaadaptáció sokszor ellentmondásos lépéseket ösztönöz, ami további stratégiai bizonytalanság forrása. Az orosz földgáz kiváltása érdekében a szénalapú energiatermelésre is jobban kellhet hagyatkozni rövid távon, miközben a klímaadaptációt elősegítő állami beavatkozás a gazdaságban konfliktusos folyamatokat indíthat el a geopolitikai logika szerint máskülönben együttműködésre utalt nyugati országok között. Eklátáns példája ennek az Egyesült Államok esetében a 2022-es *Inflation Reduction Act*, amely úgy irányul az infláció csökkentésére, nevének és rendeltetésének megfelelően, hogy az átállást is igyekszik ösztönözni, és ezért óriási zöldberuházás-ösztönzési programot is magában foglal (Senate Democrats 2022). Mivel az ilyen beruházásösztönzés révén nagy mennyiségű állami támogatás válik elérhetővé a Nyugaton belül dinamikusan mozgó transznacionális tőke és tulajdonosai számára, az Európai Unió egyfajta válaszkényszerbe kerül, hogy az intézkedés hatásaival felvegye a versenyt.

Mindeközben az Egyesült Államok jelentősen profitál az európai gázpiac átrendeződéséből, és Katarral, Algériával meg másokkal együtt az orosz gázbeszállítást váltja ki a cseppfolyós földgáz exportjával. Az ukrajnai háborúban sikeresen szereplő

amerikai fegyverek révén az USA a világ fegyverpiacán is növelheti részesedését, részben az európai védelmi ipar rovására.

A trendek itt vázolt alapvető értékelésének nyomában a fejezet az alábbiakban szemügyre veszi az Egyesült Államok és néhány más szereplő stratégiai jelentőségű biztonságpolitikai dokumentumait, hogy megítélhetővé váljon, milyen változásokra számítanak a kifejtett átalakulás közegében az érintettek a jövő nemzetközi rendjét és azon belül az Egyesült Államok pozícióját, szerepét, lehetőségeit és relatív hatalmi helyzetét illetően.

### **Stratégiai alapfeltételezések**

Az Egyesült Államok jövőbeli globális szerepével foglalkozó, széles körben idézett szerzők munkáiból alapvető konszenzus olvasható ki abban az értelemben, hogy az Egyesült Államok valamiféle abszolút hanyatlására nem készülnek, sőt számos tekintetben az amerikai fölény fennmaradásával számolnak. Emellett tartják elképzelhetőnek más hatalmak felemelkedését, felzárkózását és annak eredményeként a multipoláris világ eljövételét, ahol az amerikai politikának jobban meg kell válogatnia, mikor adódik lehetősége közvetlen céljai elérésére és a liberális nemzetközi rend normáinak érvényesítésére (például ZAKARIA 2009; KAGAN 2012).

John J. Mearsheimer politikatudós 2019-es *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities* (magyarul: *A nagy téveszme*) című könyvében (MEARSHEIMER 2019a), amelyet Amerika-kritikus hozzászólók előszeretettel említenek (és ritkábban idéznek), lényegében pontosan ugyanerre figyelmeztet maga is: hogy a liberális értékeket követő és továbbra is vezető hatalom Egyesült Államok ne hagyja figyelmen kívül se a realista megfontolásokat, se a nacionalizmus történelemformáló erejét, mert ez nem feltétlenül fenntartható és nem kompatibilis saját nemzeti érdekeivel. Az ebből adódóan szükséges önkorlátozás Mearsheimer szerint persze kevésbé liberális nemzetközi rendhez vezet, már ha liberális maradhat az egyáltalán (MEARSHEIMER 2019b).

Mindez válságok sorozatának a lehetőségét is előrevetíti. A liberálisnak nevezett nemzetközi rend lényeges elemei ugyanis politikai filozófiai értelemben nem liberális természetűek. Ilyen volt hagyományosan az Egyesült Államok hegemoniájának egyértelműsége, amelynek révén számos konfliktus a felek józan belátása nélkül is elfojtható volt, a kisebb hatalmak részéről jelentkező elhajló politikák feladása pedig ösztönözhető és kikényszeríthető. Nem liberális elem ironikus módon a nemzetközi kapcsolatok 1945 utáni formális szabályrendszere is, amely magában foglalja a nemzetközi agresszió

tilalma mellett az ENSZ Biztonsági Tanácsában helyet foglaló autokráciák effektív vétőjogát az erő nemzetközi használatával kapcsolatban. Ezt a szabályrendszert a mai nemzetközi rend ténylegesen liberális elemei – különösen az ENSZ Biztonsági Tanácsát megkerülő humanitárius (vagy ilyen érveken alapuló) beavatkozások és az ezek által teremtett kivételek mint precedensek – sokszor annak ellenére gyengítették, hogy az agresszió előfordulásának ritkulása egyébként hozzájárult a gazdasági és politikai liberalizáció világléptékű terjedéséhez az így teremtett nagyobb stabilitás révén. Ha az új közegben az Egyesült Államok hegemoniáját a potenciális kihívók kevesebben ismerik el könnyen érvényesíthetőnek, és eközben saját képességeiket és lehetőségeiket jelentősebbnek ítélik meg, úgy több feszültségre, a *status quo* megváltoztatására irányuló kísérletekre és az amerikai meg a társult nyugati törekvések aktívabb szabotálására kellhet készülni. Tekintettel a legfőbb kihívók nem liberális természetére, az agresszió tilalmának betartására is kevésbé lehet számítani. Egyaránt nő a feszültségek és a kockázatok kiélezésére irányuló „próbálgató” lépések (*brinksmanship*), a katonai eszközökkel élő kényszerítő nyomásgyakorlás, valamint a nyílt, agresszió útján megvalósuló revízió lehetősége – ezekkel együtt a „szabályokon alapuló nemzetközi rend” gyengülése és az általános kiszámíthatatlanság fokozódása várható.

Ha vetünk egy pillantást két fontos stratégiai dokumentumra, amely az Egyesült Államok részéről a kilátásokkal és a kockázatokkal kapcsolatban fogalmaz meg alapvető megállapításokat, ezekben lényegében a fenti, itt vázolt helyzetértékeléssel találkozhatunk. Mint látható lesz, alapvetően ugyanez az értékelés jelenik meg más szereplők stratégiai dokumentumaiban is.

Az Egyesült Államok 2022-es *Nemzetbiztonsági stratégiája* a „versengés érájáról” beszél, javarészt a demokráciák és az autokráciák közötti versengésre utalva így. Oroszországot és a Kínai Népköztársaságot említi elsődlegesen riválisként és fenyegetésként, miközben egy sor nem nemzetközi jellegű kihívás kezelésének szükségességére is figyelmeztet, a klímaváltozástól a közegészségügyi fenyegetéseken keresztül az energiatranzíció kihívásaiig (White House 2022: 6–7). A stratégia kijelenti (White House 2022: 7, saját fordításban): „Habár a nemzetközi környezet versengéstől terhelt, az Egyesült Államok továbbra is a világ vezető hatalma. Gazdaságunk, népességünk, újító szellemünk és katonai hatalmunk tovább gyarapodik, többnyire a más jelentős országokét meghaladó mértékben. Nemzetünket erősségei – az amerikai nép rátermettsége, kreativitása, alkalmazkodókészsége és eltökéltsége; az értékeink, a sokféleségünk, a demokratikus intézményeink; a technológiai fejlődésben játszott vezető szerepünk és gazdasági dinamizmusunk; hivatásos diplomataink, fejlesztési szakembereink, hírszerzőink és katonaságunk kiválósága – egyedülállóvá teszik.”

Ugyancsak figyelemre méltó dokumentum amerikai részről az amerikai hírszerző közösség által az Egyesült Államok által fenyegetésként kezelt kérdésekről készített éves jelentés, az országos hírszerzési igazgató, a Director of National Intelligence által ellenjegyzett *Annual Threat Assessment*. A 2022-es áttekintés a nemzetbiztonsági stratégiával átfedésben álló alapfeltételezésekre épül. A globális biztonsági környezetet „növekvő mértékben összetettnek és összekapcsolódónak” írja le, amelyben a „nagyhatalmi versengés és konfliktus” erősödik, miközben olyan fontos kihívásokat kellhet más államokkal közösen kezelni, mint „a klímaváltozás, az egyre jelentékenyebb nem állami szereplők és a rohamosan fejlődő technológiák következményei” (ODNI 2022: 4). A dokumentum Kínát „közel egy súlycsoportban lévő riválisként” (*near-peer competitor*), Iránt pedig „regionális fenyegetésként” írja le. Oroszországgal kapcsolatban a katonai erő használatára irányuló orosz készség korlátlanabbá válását említi.

Az Egyesült Államokon kívülre tekintve az Egyesült Királyság részéről fontos vonatkoztatási pont lehet például a 2015-ben elfogadott *Nemzetbiztonsági stratégia és stratégiai védelmi és biztonsági mérlegjelentés*, amely az Egyesült Államok helyzetét így értékelte: „Az Amerikai Egyesült Államok a vezető globális gazdasági és védelmi hatalom. A világ továbbra is tőle várja a globális stabilitás feltételeinek megteremtését és a különféle válságokra adott nemzetközi válasz vezetését.” (HM Government 2015: 51.)

A meghatározó német és francia értékelések sem térnek el ettől jelentős mértékben. A Német Szövetségi Köztársaság 2016-os *White Paper*e szerint, amely máskülönben sokszor Európa szemszögéből fogalmaz, és Európa helyzetének javítására igyekszik stratégiát formálni: „multipoláris világunkban az Amerikai Egyesült Államok a jövőben is a nemzetközi biztonságpolitikát alapvetően formáló szereplő [...] Az Amerikai Egyesült Államok garantálja Európa biztonságát és stabilitását 1945 óta.” (ISSAT 2016: 31.)

A külön érdekek mindenkori jelentőségét hangsúlyozó friss francia *Nemzeti stratégiai mérlegjelentés* valamivel többet foglalkozik a részletekkel, és így szól: „Az Egyesült Államok számára a Kínai Népköztársaság jelenti a hosszú távú stratégiai prioritást, alapvetően 2007-ig [az akkori gazdasági és pénzügyi válságig] visszavezethető okokból következően. Washington, úgy tűnik, megoldást keres arra, hogyan csökkenthetné szerepvállalását egyes regionális színtereken, amelyeket immár másodlagosnak tekint (Afrika, Közel-Kelet), oly módon, hogy azzal megerősítse partnerei biztonságát. [...] Az ukrajnai háború következtében, a szövetségesek védelmének megerősítésére tett lépéseit és az Ukrajnának nyújtott katonai támogatása léptékét tekintve az Egyesült Államok ismét az európai biztonság legfőbb letéteményese.” (NSR 2022: 14.)

Azt természetesen fontos megjegyezni a fentiek fényében, hogy a relatív hatalomról szóló efféle helyzetmegállapítások és prognózisok nem adhatnak tökéletes alapot

konkrét helyzetek előzetes, spekulatív megítéléséhez. Az Egyesült Államok hadereje jóval korszerűbb és globálisan ütközésképesebb Oroszországnál, a nukleáris fegyverek esetében azonban tovább él a kölcsönös megsemmisítés lehetősége – és ilyen értelemben a paritás a két fél között. Miközben az Ukrajnának nyújtott nyugati katonai segítség hatékonynak bizonyult a 2022-es orosz invázió feltartóztatására, sőt egyes helyeken a visszaszorítására is, nem teljesen egyértelmű, mi lesz ennek a háborúnak a kimenetele, ha Oroszország az emberi és anyagi költségekkel nem törődve haditermelésre és tartós háborúra rendezkedik be. Egy Kínával vívott háború pedig még a megkezdett stratégiai szétválás (*decoupling*) és az amerikai és nyugati befektetések geopolitikailag kedvezőbb közegbe terelése (*friend-shoring*) közepette is kölcsönösen pusztító lenne gazdasági értelemben, tekintettel a továbbra is fennálló erős gazdasági interdependenciára.

Mindeközben adottak nem hagyományos biztonsági kihívások is, amelyek kockázatot hordoznak az Egyesült Államok számára – némelyek ezek közül kifejezetten az amerikaihoz hasonló fejlett gazdaságok, nyitott társadalmak és a liberális nyílvanosságon alapuló demokráciák közegében jelentkeznek elsődlegesen. Ezek példáulért érdemes szemezgetni a *Bulletin of Atomic Scientists* (a továbbiakban: a *Bulletin*) két friss publikációjából (GOUDARZI 2022; MECKLIN 2023).

A „zavart keltő technológiákra” (*disruptive technologies*) fókuszál egy 2022-es elemzés (GOUDARZI 2022), amely egytől egyig az Egyesült Államok szempontjából is releváns problémákra mutat rá. Szóba kerül itt például, hogy egyre népszerűbb a konspiratív gondolkodás, ami a közbizalom és a demokratikus intézmények megrendüléséhez vezet – ennek nyilvánvaló példája lehet a 2017 óta folyamatosan erősödő *QAnon* mozgalom. Az emberi magatartás különféle aspektusait szabályozni vágyó politikai erők a teljes kikényszeríthetőség állapotához kerülhetnek közelebb a megfigyelés technológiai révén, ahogyan ezt illusztrálhatja többek közt a világ autokráciáinak fejlődése ebben az irányban – a digitális információk felhasználása még az abortusztilalom betartatására is új lehetőségeket ad az ebbe bevont bűnüldöző szervek kezébe az Egyesült Államokban (NEWMAN 2022). Kína, Oroszország és mások rendkívül hatékony propagandát fejthetnek ki politikai marketingjük részeként a társadalmimédia-platformok által biztosított, mikrotargetálható elérésen keresztül, sokszor kifejezetten a nyitott társadalmak tagjai közé éket verni képes viták felfűtése révén. További kritikus innovációt képez a *Bulletin* felsorolásában – egyben éppen az emberi képzelőerőt és újítókészséget áthatja végül alá – a mesterséges intelligencia terjedése és fejlődése, amely válsághoz vezethet a művészet világától a felsőoktatásig – ahogyan ezt már a ChatGPT (Chat Generative Pre-trained Transformer) 2022 végi megjelenésének rövid távú hatásai is megmutatták.

A *Bulletin*nek a tudomány és a biztonság kérdéseivel foglalkozó testülete a „végítélet órájának” (*Doomsday Clock*) átállításáról döntött 2023 januárjában, közelebb lépítve annak metaforikus mutatóját az éjfélhez. Ennek kapcsán a kommentátorok nagy része főként az ukrajnai háborúra és Oroszország nukleáris fegyverek bevetésére vonatkozó burkolt és kevésbé burkolt fenyegetéseire asszociált. Válaszul a *Bulletin* testülete közleményben hangsúlyozta a döntésében szerepet játszott egyéb tényezőket (MECKLIN 2023). Felsorolta például a geopolitikai feszültségek által akadályozott multilaterális együttműködést, amely egyebek mellett a *most már különösen sürgető* klímaügyi és a *még mindig aktuális* pandémiás válaszádat nehezíti meg. Kiemelten említették továbbá a zavart keltő technológiai változásokat, így például a biotechnológiai forradalom kiszámíthatatlan hatásait.

### Belülről fenyegetett vezető hatalom?

Az „igazságon túli” politika fogalmát ma népszerű emlegetni különféle válságként megélt jelenségekre gondolva. Eredete némiképp homályba vész, de az első felhasználók közös vonása, hogy a mediatisált információs környezetben megvalósuló megtévesztés tömeges hatása érdekelte őket. Az eredet felfejtését ugyanakkor bonyolítja, hogy az igazság megismerhetőségével és az objektivitás kérdésével kapcsolatos posztmodernista, posztpozitivisták érvek és megfontolások is hozzájárultak a fogalom meggyökeresedéséhez (CALCUTT 2016).

A kritikus szemlélet jegyében megjegyzendő lehet, hogy a középkori vagy az azt megelőző világ korlátozott információs médiumai nem voltak megbízhatóbbak a maiaknál. A feudális udvari intrikák eredményéről az alattvalókban kialakuló kép inkább tükrözhetett permanens megtévesztettséget, mint az ellentétét. Az alattvalóknak elég volt annyit „tudniuk” – ha hittek ebben, ha nem –, hogy „bölc” vagy „bátor” királyuk van; vagy éppen azt, hogy akitől már ideje volt megszabadulni, hitvány volt, gyáva, gyenge vagy félkegyelmű, és az utókornak csakis így érdemes rá visszagondolnia.

Az „igazságotúltság” fogalma feltételezi azt is, hogy a kiegyensúlyozott és objektív újságírás elvárásainak (valahogyan, nehezen) egyszerre megfelelő független tömegmédia valamikor a nem túl távoli múltban pontosabban közvetítette az emberek felé az igazságot, mint ahogyan ezt a mai médiarendszerek teszik. Bár ez időszakonként és helyenként így lehetett, a jelenség földrajzi kiterjedése és időbeli határai egyáltalán nem maguktól értetődőek. Van olyan régió is, ahol ilyen időszak, meglehet, soha nem következett el. Körülbelül erre hívja fel a figyelmet a posztszovjet térséggel kapcsolatban

Andrew Wilson *Virtual Politics* című klasszikusa (WILSON 2010), amely bemutatja, hogyan alakították tömegek percepcióit a posztszovjet térség pártpolitikai és hatalmi játszmáit illetően különféle, többnyire az illetékes helyi Kremlhez kötődő „politikai technológisták” az 1990-es évek folyamán.

A kifejezés ennek tudatában arra próbál tehát rávilágítani, hogy valahol, valami-kor, valamiért érzékelhető romlás következett be az igazság érvényesülésének vagy akár egyenesen a megismerhetőségének a tekintetében. Az ebben szerepet játszó tényezők között említhető a média-ökoszisztéma, azaz a tágabb információs környezet átalakulása – például a társadalmimédia-platformokon végbemenő, puskaporos vitákban leképeződő polarizálódás, amely a buborékkeresletek kielégítésére szakosodó pártos médiaorgánumok felemelkedését ösztönzi. De említhető a politikai kultúra átalakulása is, a leginkább „látható” személyek és virtuális perszónájuk köré szerveződő, ilyen értelemben elszemélyesedő pártpolitika jelenségvilága vagy éppen a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése mellett megvalósuló vagyoni koncentráció, amely a gazdaság oligarchizálódásával jár együtt – és azzal együtt nagyobb töke-koncentrációval a médiapiacra.

Mindez nem automatikusan vet véget a demokráciának abban az értelemben, hogy megszűnne a versengő pártpolitizálás – hazudni minden politikai szereplő számára lehetőség, és ezt leleplezni sem teljesen lehetetlen, legfeljebb az egyre határozottabban szekértáborba tömörülő, elkötelezett szavazók előtt nem lehetséges egykönnyen a szívük választottjával kapcsolatban. Az oligarcha jellegű szereplők egy részének a világnézete vagy éppen a közvetlen üzleti érdekei diktálhatják az egyik vagy a másik – vagyis végeredményben több különböző, egymással versengő – politikai párt támogatását. A harvardi jogász, Lawrence Lessig *Republic Lost* című könyvében (2011) éppen innen indítja érvelését, a vagyonos *tweetekre*, Bueno de Mesquita és társai parafrázisával (2003) a „valódi szelektorátusra” irányítva a figyelmet, mint akik az amerikai nép választásának lehetséges spektrumát még az elnökjelölt-állítás során leszűkítik, amikor eldöntik, kinek a kampányába készek befektetni (és kinek a kampányába nem).

Az ilyen módon kiegyensúlyozódó versengésből győztesen kikerülő vezetők nem feltétlenül hoznak igazán nagy változást a szakpolitikai kérdésekben, így a külpolitikában sem – ezeken a területeken sokszor erős kényszerek határolják be a résztvevők mozgásterét. A belső szakpolitikákban a meggyökeresedett érdekek, a külpolitika területén más országok és a nemzetközi interakció alapvető szabályai szűkíthetik a „lehetséges” tartományát.

Mégis kérdésként vetődhet fel, milyen kilátásokat vetítenek előre a fentebb tárgyalt folyamatok az Egyesült Államok esetében, ahol a nemzetközi kényszerek kevésbé

„zárják be” a mindenkori vezetőt, már ha a belpolitikai természetű korlátokat sikerül semlegesítenie. Ha Mearsheimert kérdeznénk erről, ő alighanem az amerikai külpolitika bürokratikus gépezetére és a külpolitikai vitákat meghatározó washingtoni szellemi műhelyek világára, együttesen a „külpolitikai *establishmentre*” utalna makacsul korlátozó tényezőként – ez informális amerikai szóhasználatban, amelyet ő is átvesz, a *blob* (lásd például Russian American Daily 2022). Mearsheimer számára Donald Trump első elnöksége sem jelenthetett igazi eltérést az amerikai külpolitikai hagyományoktól, mivel szerinte a *blob* ezt bármikor megakadályozta volna, sőt közbe is lépett, amikor úgy volt szükséges. Csakhogy, tekintettel a *blob* bizonytalan kiterjedésére, már-már konspirációs elméletbe illően megfoghatatlan voltára, empirikusan nehezen tesztelhető tézis ez – következésképpen nem is vehető egészen komolyan. Trump éppen elég változást hozott az alatt a négy év alatt, amelyet hivatalban töltött, és minden bizonnyal jelentősebb változások is következhetek volna, ha hatalomban marad egy újabb terminus erejéig (vagy annál is tovább) – ami talán alkotmányellenes módon sem lett volna az ellenére.

Erősen figyelemre méltó ebből a szempontból, hogy Trump kész volt megkezdni a kilépést az Egészségügyi Világszervezetből (WHO) éppen egy világjárvány idején, és hogy egyáltalán nem kereste a lehetőséget a pandémiás válaszadás nemzetközi koordinálására, elzárkózva például a vakcinasegélyezéstől a méltányosabb globális vakcinaelosztás előmozdításának érdekében. Az „America First” ezen a ponton nem üres kampányszlogen volt csupán: minden hamisságával együtt az Egyesült Államok politikájának vezérelvévé lett egy évszázados szinten egyedülálló, világméretű kihívással kapcsolatban.

Trump már ezt megelőzően is jelentősen erodálta az Egyesült Államok hitelét a multilateralizmus, az emberi jogok és a demokrácia előmozdítójaként. Retorikáján keresztül a republikánus szavazótábor egy része szemében normalizálta az ellenfelekre tett erőszakos természetű, olykor kifejezetten erőszakra szólító utalásokat, és hasonlóképpen nyilvánult meg újságírókkal meg a független vagy vele személy szerint nem rokonszenvező médiával kapcsolatban is. Miután a 2020. novemberi választások lezajlottak, és ezeken vereséget szenvedett, megkérdőjelezte az eredményeket és tisztaságukat. 2021 januárjában több mint kétértelmű nyilatkozatokat tett a vele szimpatizáló csöcselék kongresszusi betörésével kapcsolatban, és elképzelhetőnek tartotta valamilyen módon a választási eredmények ellenére megtartani a hatalmat. Vereséget szenvedett, leköszönő elnökként az Irán ellen indított háború gondolatával is eljátszott (SCHMITT et al. 2020). Különösen az utóbbi mozzanat fényében elgondolkodtató, hogy menesztett nemzetbiztonsági tanácsadója, John Bolton szerint a NATO-ból is kiléptette volna az Egyesült Államokat, ha valahogyan hivatalban

marad az első terminusán túl (idézi: VAKIL 2022). Így nem lehet elbagatellizálni a kérdést: mi történne, ha Trump visszatérne az elnöki hivatalba egy újabb választási győzelem felhatalmazásával a birtokában – azok után, hogy az előző választás eredményét és azzal együtt demokrata ellenfeleinek és az amerikai demokrácia alapvető intézményeinek a legitimitását is megkérdőjelezte.

Kívülállóként pártos megfontolás nélkül kijelenthetjük, és kívülállóként felelősségünk is kijelenteni a teljes körű elemzés érdekében, elsődlegesen Trump személyére vonatkozóan, hogy egy ilyen fejlemény a politikai rendszer egyéb szereplőinek határozott ellenállása híján tényleges veszélyt jelenthet az amerikai demokráciára nézve. Az „America First” elv valamifajta következetes érvényesítése, a hagyományosan előmozdítani igyekezett értékek feladása, a multilateralizmus kerülése, a bilaterális alkukon alapuló „tranzakcionista” politika bevezetése önmagában ugyanakkor egyáltalán nem vezet szükségszerűen az Egyesült Államok kemény hatalmi képességeinek elvesztéséhez, katonai fölényének meggyengüléséhez. Bizonyos esetekben még előnyösebb is lehet amerikai nézőpontból. A NATO-n belül vagy éppen az ENSZ-együttműködésben kialakult nemzetközi tehermegosztás rendszere az Egyesült Államok számos partnerének tette lehetővé a potyautas-magatartást azáltal, hogy azok az Egyesült Államok átlagon felüli cselekvőkészségére, erőfölényére és az általa arányon felül biztosított forrásokra többnyire biztosan számíthattak. Ha ez megváltozik, az nagyobb hozzájárulást válthat ki a partnerekből, és méltányosabb tehermegosztást eredményezhet.

Az újabb Trump-elnökség azonban bizonyosan ártana az Egyesült Államok mintaadó, intézményi és normatív példát nyújtó vonzerejének, és alapvetően rendítené meg a nyomokban még liberális nemzetközi rendet. Abban az esetben pedig, ha Trump könnyelműen belevág a katonai konfrontációba Kínával vagy akár csak Iránnal, egy nem megfelelően időzített, nem kellően előkészített összecsapásból az Egyesült Államok meglévő fölénye ellenére is olyan érzékeny veszteségekkel kerülhet ki, amelyeket nem heverne ki egykönnyen – és hozzá számos, a *status quo* revíziójára csak az alkalmat leső szereplőt hozna helyzetbe ezáltal. Ugyanezen okból az is aggodalom forrása lehet, ha egy kihívásra Trump valamilyen irracionális okból, egy jövőbeli fenyegetést vagy agressziót a percepciók szintjén minimalizáló érvek alapján nem reagál, például Oroszországgal szemben.

Ahogy Michael Beschloss írja *Presidents at War* című könyvének (2018) előszavában (saját fordításban): „Ha az alapító atyák visszatérnének közénk, alighanem megdöbbennének és elborzadnának, ha látnák, hogy minden ezzel ellentétes, állhatatos erőfeszítésük dacára az emberiség léte és boldogulása a ma látható mértékben egyetlen ember jellemétől függ, aki történetesen az Amerikai Egyesült Államok elnöke.”

Vagyis: „elnöke lehet újra” – parafrázálhatjuk az iménti kijelentést a naprakészség érdekében, ami még akkor is érdekes, ha végül az újrajelöltségig nem jut el, tekintve, hogy jelen sorok írásakor ez még nem egyértelmű – ami viszont azt is jelenti, hogy már így is közel kerültünk ehhez.

Trump bizonyos értelemben csupán tünet. Aggodalomra adhat okot az általa meg személyesített kihívás hátterében az amerikai társadalom polarizációja, és hogy az amerikai politikai rendszer strukturális stabilitása van megrendülőben az annak kötőanyagát képező normák eróziója miatt. A kialakult politikai táborok között, az identitásokra visszaható módon, egyfajta esszenciális különbség is kialakulóban van azáltal, hogy a demokraták határozottan a multikulturalizmus (és azzal együtt a kongresszusi tagságuk multikulturalitása) irányába mozdulnak el, miközben a republikánus párt – kongresszusi tagságán keresztül is – a „fehér férfi” hangjának közvetítője elsődlegesen (bár választási stratégiája részeként természetesen tesz gesztusokat más populációszegek felé). Ezek a táboridentitások a jövő Amerikájának víziójával is összefonódnak, a jövő meghatározásáért folyó harc részeként pedig a „másik” tábor biztonságiasításának (értsd: fenyegetéssé nyilvánításának) jelei is mutatkoznak a közbeszédben.

Mindez úgy megy végbe, hogy a folyamat paradox módon számos kritikus jelentőségű szereplő érdekeinek rövid távon kedvez. A nem hagyományos kereskedelmi média és a társadalmimédia-platformok profitálnak a társadalom polarizálódásából, amely számukra piacteremtő és -bővítő hatású. Profitál a folyamatból a társadalom vagyonos elitrétege is, a „tweedek”, mivel amíg a társadalmi nem (*gender*) és a személyes névmások viszonyáról vagy például a rabszolgaság történetének revíziójáról folynak heves viták, sokkal kevésbé valószínű, hogy az egészségbiztosítás átalakítása vagy éppen az adórendszer alapvető méltánytalanságait kiküszöbölő adóreform kerül terítékre.

Így történhetett meg, hogy az elméletileg „baloldali” (amerikai szóhasználatban: „liberális”) Biden-adminisztráció a még mindig jelentős többlethalálozás és a „hosszú COVID”-ról, illetve poszt-COVID-problémák miatt tartósan fennmaradó betegségteher ellenére is feloldotta a COVID-veszélyhelyzetet, mondván a pandémiának „vége”, és tette ezt úgy, hogy ennek következményeként megszűnhet a COVID-betegek számára a szövetségi állam által biztosított ingyenes tesztelés és kezelés lehetősége. A meghatározó elitcsoportok nem gondolkodnak eltérően erről a kérdésről, és nem is szorulnak támogatásra saját egészségbiztosításuk terén.

Így eshet meg az is, hogy miközben az Egyesült Államokban 2009 és 2020 között 1363-an haltak meg löfőfegyverrel gyilkoló álmokfutók áldozataként (Everytown [é. n.]), és a legkülönbébb társadalmi törésvonalak mentén jelentkező feszültségek növekvőben vannak, a fegyverek hozzáférhetőségének lényegi újraszabályozására nem kerül sor.

Itt a táborok világosan elhatárolódó álláspontja mellett kialakuló patthelyzet jelenti a változás akadályát.

Megemlíthető továbbá a mélyebb problémák megoldatlanságának példájaként az is, hogy az USA délnyugati államai egyre élesebb vízfelhasználási vitákba bonyolódnak a túlhasznált és a klímaváltozás miatt kiszáradó folyók csapásának hatása alatt, amelyekbe a mindenkori szövetségi kormány félve, mindig a közelgő országos kongresszusi vagy elnökválasztásra gondolva, azok pártos logikája szerint kész csak beavatkozni. Ezeknek a kérdéseknek a nem kielégítő kezelése további belülről gyengítő tényező lehet a jövőben.

Hasonló folyamatok természetesen nemcsak az Egyesült Államokban mennek végbe napjainkban, de – ahogyan másutt – itt sem kedveznek az intézmények demokratikus működésének, és azok egyéb okokból is jelentkező válságával hatnak közre.

## Összegzés

Míg ennek a tanulmánykötetnek a 2013-as előzménye idején azt lehetett mondani, hogy az Egyesült Államok fölényére az elköteleződéseiből és rendszerformáló erőfeszítéseiből következő túlerhelődés jelentheti a legfőbb veszélyt, mára ez utóbbi fejlemény valószínűsége csökkent. Az Obama- és a Trump-adminisztráció idején végbement szerepkorlátozó lépések és újragondolások nyomán ma jóval kevésbé valószínű, hogy az Egyesült Államok vezetésével például humanitárius intervenció történjen Mianmarban, Szudánban vagy Jemenben, azaz olyan helyeken, ahol előfordul tömeges szenvedés és az emberi jogok megsértése is, ám a nemzeti érdek valamiért a közvetlen beavatkozás ellenében hat. A terrorizmus elleni globális műveletek folytatódnak (WAGNER 2024), ám nem a korábbi intenzitással, kisebb műveleti tempó mellett, amit a körülmények összességében kedvező alakulása is támogat, még ha az Iszlám Állam reziduális fenyegetése a Közel-Kelet térségében továbbra is adott (CSICSMANN 2024), és az afganisztáni tálib hatalomátvétel – amelyet éppen az amerikai visszahúzódás tett lehetővé – következményeit tekintve figyelemmel kísérendő. A liberális hegemon önkorlátozásának hatására a liberális nemzetközi rend természetesen gyengül, de ugyanez elmondható lenne abban az esetben is, ha a globális közvéleményt megosztó és nehezen fenntartható vállalások történnének folyamatosan, valamiféle világszendőri szerepfelfogás részeként, a liberális rend „főadminisztrátora” által.

Még akkor is így lehet ez, ha a Biden-adminisztráció részéről a határozott szembezállás Oroszországgal és Kínával – az Európa és Tajvan védelme iránti elköteleződés

mellett – látszólag szembemegy ezzel. A Kínával kiéleződő versengés ugyanis valójában nem választás kérdése ma már. Oroszországgal szembeszállni pedig hasonlóképpen szükséges, méghozzá egyáltalán nem csak Ukrajna és népessége védelmében, miközben ez a szerepvállalás még jelentős előnyöket is generálhat az Egyesült Államok számára (lásd gáz- és fegyverexport, a NATO kohéziójának és védelmi felkészültségének megerősítése stb.). A konfrontáció ezekben az esetekben közvetlenül a liberális, szabályokon alapuló nemzetközi rend védelmében történik.

Újabb kockázatként felsorolhatjuk viszont a kiéleződő geopolitikai versengés veszélyeit és elkerülhetetlenül jelentős költségeit, a diszruptív technológiai változásokat, a klímaváltozás hatásait – és mindemellett a belső strukturális stabilitás megrendülését. Utóbbi nem csak egyes politikai szereplők jelleméből vagy stratégiájából következik. A megengedő feltételek között említhetjük paradox módon a társadalmi média által elhozott „konnektivitás” közegében véleménybuborékokra aprózódó társadalmat, a hagyományos és a társadalmi média által is fűtött polarizálódást és mindennek háttérben a jelentős vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenségek kontextusában érvényesülő üzleti érdekeket, amelyek számára a kultúrharcos baloldal és a kultúrharcos jobboldal összecsapásai egyszerre tökéjüket mozgósító hatásúak és ugyanakkor figyelemelterelők – például az adórendszer igazságtalanságaival vagy az egyenlőtlenségeknek az egyének és a különféle demográfiai csoportok egészségében is kifejeződő alapvető méltánytalanságával kapcsolatban.

## Felhasznált irodalom

- AYAZ, A. (2020): Top 10 Semiconductor Foundries of The World in 2020. *TechnoSports*, 2020. december 18. Online: <https://technosports.co.in/2020/12/18/top-10-semiconductor-foundries-of-the-world>
- BESCHLOSS, M. (2018): *Presidents at War: The Epic Story, from 1807 to Modern Times*. New York: Crown.
- BREUNINGER, K. (2020): China's Deadly Coronavirus Could be Good for US Jobs, Manufacturing, Says Trump Commerce Secretary Wilbur Ross. *CNBC*, 2020. január 30. Online: [www.cnbc.com/2020/01/30/wilbur-ross-coronavirus-could-bring-jobs-manufacturing-back-to-us.html](http://www.cnbc.com/2020/01/30/wilbur-ross-coronavirus-could-bring-jobs-manufacturing-back-to-us.html)
- CALCUTT, A. (2016): The Surprising Origins of „Post-Truth” – And How It Was Spawned by the Liberal Left. *The Conversation*, 2016. november 18. Online: <https://theconversation.com/the-surprising-origins-of-post-truth-and-how-it-was-spawned-by-the-liberal-left-68929>
- CANCIAN, M. F. – CANCIAN, M. – HEGINBOTHAM, E. (2023): The First Battle of the Next War: Wargaming a Chinese Invasion of Taiwan. *CSIS*, 2023. január 9. Online: [www.csis.org/analysis/first-battle-next-war-wargaming-chinese-invasion-taiwan](http://www.csis.org/analysis/first-battle-next-war-wargaming-chinese-invasion-taiwan)

- CSICSMANN L. (2024): Az átalakuló világrend és a Közel-Kelet. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 235–260.
- DE MESQUITA, B. et al. (2003): *The Logic of Political Survival*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Everytown [é. n.]: *Mass Shootings*. Online: <https://everytownresearch.org/issue/mass-shootings>
- FERGUSON, N. (2021): *Doom: The Politics of Catastrophe*. London: Penguin.
- GLASER, C. L. (2021): Washington is Avoiding the Tough Questions on Taiwan and China. *Foreign Affairs*, 2021. április 28. Online: [www.foreignaffairs.com/articles/asia/2021-04-28/washington-avoiding-tough-questions-taiwan-and-china](http://www.foreignaffairs.com/articles/asia/2021-04-28/washington-avoiding-tough-questions-taiwan-and-china)
- GOUDARZI, S. (2022): Disruptive Technologies in 2022. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 2022. december 29. Online: <https://thebulletin.org/2022/12/disruptive-technologies-in-2022/#post-heading>
- HM Government (2015): *National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015*. Online: [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment\\_data/file/478933/52309\\_Cm\\_9161\\_NSS\\_SD\\_Review\\_web\\_only.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/478933/52309_Cm_9161_NSS_SD_Review_web_only.pdf)
- ISSAT (2016): *White Paper on German Security Policy and the Future of the Bundeswehr*. Online: <https://issat.dcaf.ch/download/111704/2027268/2016%20White%20Paper.pdf>
- KAGAN, R. (2012): *The World America Made*. New York: Vintage.
- LAPEDUS, M. (2018): EUV Mask Blank Battle Brewing. *Semiconductor Engineering*, 2018. november 15. Online: <https://semiengineering.com/euv-mask-blank-biz-heats-up>
- LESSIG, L. (2011): *Republic Lost: The Corruption of Equality and the Steps to End It*. New York: Hachette.
- MARTON P. (2013): Az Egyesült Államok: az önmagát korlátozva felülmaradni képes, vezető hatalom. In GRÜNHUT Z. – VÖRÖS Z. (szerk.): *Az átalakuló világrend küszöbén*. Pécs: Publikon, 11–30.
- MEARSHEIMER, J. J. (2019a): *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*. New Haven, CT – London: Yale University Press. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctv5cgb1w>
- MEARSHEIMER, J. J. (2019b): Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order. *International Security*, 43(4), 7–50. Online: [https://doi.org/10.1162/isec\\_a\\_00342](https://doi.org/10.1162/isec_a_00342)
- MEARSHEIMER, J. J. (2021): The Inevitable Rivalry: America, China, and the Tragedy of Great-Power Politics. *Foreign Affairs*, 100(6), 48–58.
- MECKLIN, J. szerk. (2023): A Time of Unprecedented Danger: It is 90 Seconds to Midnight 2023 Doomsday Clock Statement. Science and Security Board. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 2023. január 24. Online: <https://thebulletin.org/doomsday-clock/current-time>
- NATO (2022): *NATO's 2022 Strategic Concept*. Online: [www.nato.int/nato\\_static\\_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf](http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf)
- NEWMAN, L. H. (2022): The Surveillance State is Primed for Criminalized Abortion. *Wired*, 2022. május 24. Online: [www.wired.com/story/surveillance-police-roe-v-wade-abortion](http://www.wired.com/story/surveillance-police-roe-v-wade-abortion)

- NI, V. (2022): Joe Biden Again Says US Forces Would Defend Taiwan from Chinese Attack. *The Guardian*, 2022. szeptember 19. Online: [www.theguardian.com/world/2022/sep/19/joe-biden-repeats-claim-that-us-forces-would-defend-taiwan-if-china-attacked](http://www.theguardian.com/world/2022/sep/19/joe-biden-repeats-claim-that-us-forces-would-defend-taiwan-if-china-attacked)
- NSR (2022): *National Strategic Review*. *La République Française*. Online: [www.sgdsn.gouv.fr/uploads/2022/12/rns-uk-20221202.pdf](http://www.sgdsn.gouv.fr/uploads/2022/12/rns-uk-20221202.pdf)
- ODNI (2022): *Annual Threat Assessment of the US Intelligence Community*. Online: [www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/ATA-2022-Unclassified-Report.pdf](http://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/ATA-2022-Unclassified-Report.pdf)
- RÁCZ A. (2024): Oroszország: az egykori kihívó magányossága. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 153–179.
- Russian American Daily [@RusAmDaily] (2022): John Mearsheimer: The US Foreign Policy „Blob” is Behind the Ukraine War. *YouTube*, 2022. augusztus 13. Online: [www.youtube.com/watch?v=7x\\_37HsqdXQ](https://www.youtube.com/watch?v=7x_37HsqdXQ)
- SCHMITT, E. et al. (2020): Trump Sought Options for Attacking Iran to Stop Its Growing Nuclear Program. *The New York Times*, 2020. november 16. Online: [www.nytimes.com/2020/11/16/us/politics/trump-iran-nuclear.html](http://www.nytimes.com/2020/11/16/us/politics/trump-iran-nuclear.html)
- Senate Democrats (2022): *Summary: The Inflation Reduction Act of 2022*. Online: [www.democrats.senate.gov/imo/media/doc/inflation\\_reduction\\_act\\_one\\_page\\_summary.pdf](http://www.democrats.senate.gov/imo/media/doc/inflation_reduction_act_one_page_summary.pdf)
- VAKIL, C. (2022): John Bolton: Putin Was „Waiting” for Possible US Withdrawal from NATO. *The Hill*, 2022. március 5. Online: <https://thehill.com/homenews/administration/596985-john-bolton-putin-was-waiting-for-possible-us-withdrawal-from-nato>
- VÖRÖS Z. – HORVÁTH L. (2024): Dominancia és függés? – Kína az átalakuló nemzetközi térben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 37–60.
- WAGNER P. (2024): Közép-Ázsia és Afganisztán a multipoláris világ hajnalán az Egyesült Államok, Kína és Oroszország befolyásszerzési stratégiái közepette. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 131–151.
- White House (2022): *National Security Strategy (of the United States of America)*. Online: [www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf](http://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf)
- WILSON, A. (2010): *Virtual Politics: Faking Democracy in the Post-Soviet World*. New Haven, CT – London: Yale University Press.
- ZAKARIA, F. (2009): *The Post-American World*. New York: W. W. Norton & Company.

Zoltai Alexandra

## Az Északi-sarkvidék felértékelődése



### Absztrakt

*Az Északi-sarkvidék újonnan kialakuló geopolitikai térként egyre fontosabb geopolitikai szerepet tölt be a nagyhatalmak között. Az éghajlatváltozás miatt a jégsapkák olvadnak, aminek hatására nagy mennyiségű nyersanyag válik hozzáférhetőbbé, és új ellátási útvonalak is megnyílnak a térségben, időt megtakarítva minden érintett szereplő számára. Ezek a gyors változások jelentős biztonsági következményekkel járnak, és nyomást gyakorolnak a régióra meg az északi-sarkvidéki államok, közösségek és népek azon képességére, hogy kezeljék a többek között a környezeti és gazdasági kihívásokból eredő további és meglévő biztonsági kihívásokat. A növekvő geopolitikai feszültségek, valamint az Északi-sarkvidékre a régión kívülről irányuló fokozott figyelem miatt azonban fennáll a veszélye a probléma kiszélesedésének. A kérdés tehát az, hogy az északi-sarkvidéki együttműködés képes-e ellenállni a külső sokkhatásoknak, hogy továbbra is kezelni tudja a jelenlegi és a kialakulóban lévő biztonsági kihívások széles körét. A tanulmány ezeket a kérdéseket járja körül, és mutatja be.*

### Az Északi-sarkvidék

Az Északi-sarkvidék vagy más néven Arktisz a bolygónk legészakibb pontján, az északi sarkkörön helyezkedik el. Ez a terület félig zárt óceán,<sup>1</sup> amelyet a Jeges-tenger borít, és szinte teljes egészében szárazföld vesz körül. Az Északi-sark jegének mérete folyamatosan változik, tehát fizikai határai is mindig mozgásban vannak (National Snow & Ice Data Center 2020). Az Északi-sarkvidék területének körülbelül 1/3-át szárazföld teszi ki, további 1/3-a tengeri kontinentális talapzatokból áll, a fennmaradó 1/3-át pedig óceán borítja (LEPAN 2020). A térség lényegében jég borította óceán, amely rohamos olvadásnak indult, és ahol most verseny kezdődött a halászati javakért, az ásványkincsekért, a kiterjedt kontinentális talapzatokért, valamint az új, napjainkban megnyíló tengeri útvonalakért. Az Északi-sarkvidék új tengeri útvonalai a kontinensek közötti menetidő drámai csökkentésével kecsegtetnek, ami új korszakot nyithat a világ

<sup>1</sup> A magyar terminológiában Jeges-tenger néven ismert, hivatalosan azonban óceánnak számít.

árakereskedelmében. Az Északi-sarkvidék külön intézménnyel is rendelkezik, amelyet a térség országai 1996-ban hoztak létre Északi-sarkvidéki Tanács (Arctic Council) néven. A tanács létrehozásának legfőbb célja az volt, hogy platformot biztosítson a jelenleg nyolc teljes jogú tagsággal rendelkező tagállam közötti párbeszédre (WISHNICK 2017: 15).

A klímaváltozás és a globális felmelegedés következtében az Északi-sarkvidék egyre nagyobb figyelmet kap nemcsak a környezetvédelem szempontjából, de immár a nagyhatalmi viszonyokban is, mivel az olvadó jégtakaró alatt potenciális kereskedelmi útvonalak húzódnak, valamint bolygónk még fel nem tárt erőforrásainak jelentős része itt található (ZOLTAI 2022c). Elhelyezkedése is kulcsfontosságú a globális világ szempontjából, hiszen a Jeges-tenger összeköttetést jelent Ázsia, Európa és Észak-Amerika számára, amely kontinensek között a nemzetközi kereskedelem közel 90%-át bonyolítja le (GUDJONSSON–NIELSSON 2017). Ezért érdemes megvizsgálni magát az Északi-sarkvidéket és azon okokat, amelyek miatt egyre fontosabbá válik mind a geopolitikában, mind a mindennapi életünkben. Így szükséges megismerni intézményrendszerét, az északi-sarkvidéki országokat és a megfigyelői státuszú tagokat, valamint nem elhanyagolhatóan a három nagyhatalom (Egyesült Államok, Kína és Oroszország) viszonyát is a térségben.

### *Elhelyezkedés*

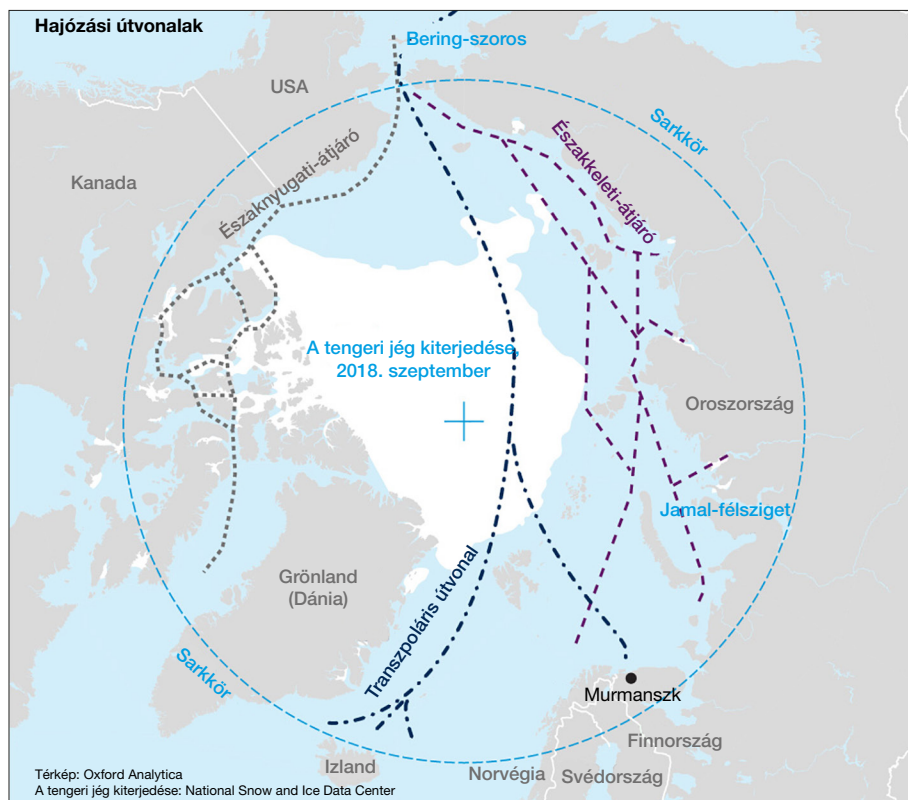
Az Arktisz helyének pontos meghatározása nehézségekbe ütközik, hiszen az azt borító jégtakaró mérete szinte egyfolytában változik, tehát fizikai határai folyamatosan mozognak. A Föld legészakibb régióját, az Északi-sarkvidéket óceán borítja szárazföldekkel körülvéve, ellentétben a Déli-sarkkal, amely jéggel borított szárazföld óceánnal körülvéve (ACIA 2004: 4). A globális felmelegedés egyre nagyobb kihívást jelent bolygónk számára, ami fokozottan igaz a föld legészakibb és legdélibb részére (ACIA 2004: 2). Az Északi- és a Déli-sarkvidéken is egyre gyorsuló fizikai változásokat hoz a klímaváltozás (DODDS–NUTTALL 2016: 50), ezek a változások kifejezetten intenzívek északon, ahol az átlaghőmérséklet a világ többi részéhez képest kétszer olyan gyorsan emelkedett az utóbbi két évtizedben (KLIMENKO 2019). A klímaváltozás egyes hatásai már jól érzékelhetők a térségben, akár az olvadó gleccserek, jégtakarók révén, bizonyos hatásai pedig még nem látszódnak (ACIA 2004: 8). A jégtakaró nagysága 2007-ben és 2012-ben érte el eddigi legkisebb kiterjedését, ami már nemcsak a tudósok, de a törvényhozók figyelmét is felkeltette. Szakértők szerint már néhány év múlva lehetnek olyan nyarak, amikor az Északi-sarkvidék jége teljesen elolvad, és jégmentessé válik a terület (CRS 2018).

*Jelentősége*

Új kereskedelmi útvonalak

Az Északi-sarkvidék új tengeri útvonalai a kontinensek között jelentős mértékben csökkenthetik az utazási időt, ami új korszakot nyithat meg a világ árukereskedelmében, amely okok legfőképp felértékelik a térséget geopolitikai szempontból. A klímaváltozás következtében egyre több szakértő véli úgy, hogy belátható időn belül a Jeges-tengeren új tengeri kereskedelmi útvonalak válnak folyamatosan vagy időszakosan járhatóvá. A sarkvidéki jég olvadásával a tengeri útvonalak hosszabb ideig maradnak hajózhatóak, és ez drasztikusan megváltoztathatja a nemzetközi kereskedelmet és a hajózást. A szeptemberi jégborítottság több mint 25%-kal csökkent 1979 óta, bár az Északi-sarkvidéken belüli területet még mindig szinte teljes egészében jég borítja novembertől júliusig. Ám ahhoz, hogy ezeken az újonnan megnyíló útvonalakon hatékonyan folyhasson a közlekedés, a szállítás és a kereskedelem, jelentős beruházásokra és fejlesztésekre van szükség, hogy biztosított legyen a szükséges infrastruktúra (GUDJONSSON–NIELSSON 2017).

Az Észak-Európából Kelet-Ázsiába történő szállítás általában a Szezi-csatornán keresztül történik, ami körülbelül 30 napot vesz igénybe, míg a New Yorkból a Panama-csatornán keresztül Kelet-Ázsiába történő szállítás körülbelül 25 napot. Ugyanakkor Európa–Kelet-Ázsia viszonylatban az északi-tengeri útvonalat használva Oroszország északi partja mentén az út 18 napig tartana, és a távolság körülbelül 11 500 tengeri mérföldről (21 298 km) körülbelül 6900 tengeri mérföldre (12 780 km) csökkenne, az Egyesült Államok és Ázsia közötti út az Északnyugati-átjárón keresztül pedig 25 helyett 21 napot venne igénybe (LEPAN 2020). Az Északi-sarkon jelenleg három útvonalat különböztethetünk meg (lásd 1. ábra): az Északnyugati-átjárót (North-West Passage, NWP), amely Kanada északi partjai mentén, a Jeges-tengeren át köti össze az Atlanti- és a Csendes-óceánt; az Északkeleti-átjárót (Northern Sea Route, NSR), amely Oroszország partjai mellett fut, és része az északi-tengeri út (HUMPERT–RASPOŦNIK 2012: 282); végül pedig a transzpoláris útvonalat (Transpolar Sea Route, TSR), amely a Jeges-tenger közepén halad át, szakértők ugyanis nem tartják kizártnak, hogy a közeljövőben lesznek olyan időszakok, amikor az Északi-sarkvidék teljesen jégmentes lesz (SIGMOND–FYFE–SWART 2018). A transzpoláris útvonal a sarkvidék part menti államainak kizárólagos gazdasági övezetein kívül halad, ami különleges geopolitikai jelentőségűvé teszi. Míg az Északnyugati-átjáró és az Északkeleti-átjáró útvonalán számos nemzetközi jogi nézeteltérés és bizonytalanság fordul elő, a transzpoláris út



1. ábra. Az Északi-sarkvidék tengeri útvonalai

Forrás: Oxford Analytica 2018

nem tartozik egyik állam területi joghatósága alá sem (HUMPERT–RASPOŦNIK 2012: 284). Ezen alternatív útvonalak használata tehát jelentős előnyökkel járhat a versenylőnyt kereső országok és vállalatok számára (LEPAN 2020).

## Nyersanyagok

A másik jelentős tény, amelyért az Északi-sarkvidék egyre nagyobb figyelmet kap a geopolitikában, az ott rejlő fosszilis energia. Kutatások szerint ugyanis az Északi-sarkvidéket borító jég alatt hatalmas olaj- és földgázlelőhelyek találhatóak, a Föld még fel nem tárt tartalékainak több mint 20%-át rejtve. A US Geological Survey (USGS)

(BIRD et al. 2008) szerint a szárazföld mintegy 6%-át kitevő Arktisz rejt a világ legnagyobb még felfedezetlen olaj- és gáztartalékát. Feltételezések szerint 90 milliárd hordónyi kőolaj, 1669 ezer millió köbláb mennyiségű földgáz és 44 milliárd hordónyi folyékony földgáz található az Északi-sarkon (BIRD et al. 2008). Ez a világ még fel nem tárt olajforrásainak a 13%-át, a földgáz 30%-át és a folyékony földgáz 20%-át jelenti (WISHNICK 2017: 3). Mindezek mellett jelentős mennyiségű nemesfém is fellelhető, úgymint arany, platina, vas, uránium, ólom és cink (WISHNICK 2017: 3). Nem utolsósorban pedig mintegy 1000 milliárd dollár értékű ritkaföldfém<sup>2</sup> található a sarkvidéki jégben, ami geopolitikai szempontból különösen jelentősnek bizonyulhat. A sarki jég olvadásának következtében egyre több esély van arra, hogy ezek az energiaforrások és nemesfémek a közeljövőben kitermelhetőek lesznek, amennyiben az infrastruktúrális és a technológiai háttér is biztosított lesz hozzá.

### Halászat

Az Északi-sarkvidéket borító jég kiterjedésének csökkenésével új lehetőségek adódhatnak a nyílt tengeri halászat számára is. A terület jelentős halpopulációval rendelkezik, amely kutatások szerint a világ legtermékenyebbjei közé tartozik (NOEP 2017). Az Északi-sarkvidék területének egyre nagyobb méreteket öltő jégmentességének ténye a halászati terület növekedésével, valamint a víz hőmérsékletének és az óceáni áramlatoknak a változásai következtében a halpopuláció térbeli eloszlásának változásával is járhat. A vándorlási és elterjedési minták valószínűleg megváltoznak, ami hatással lesz a halászatra bizonyos régiókban (NOEP 2017). Ennek a ténye több, nem északi-sarkvidéki ország, így például Kína, Japán vagy Dél-Korea figyelmét is felkeltette, de a délkelet-ázsiai országokét is, hiszen mindegyikük a túlhalászat problémájával küzd, miközben a kereslet egyre nagyobb a halászati termékek iránt. 2018-ban az északi-sarkvidéki ötök (Kanada, Dánia, Norvégia, Oroszország és az Egyesült Államok), valamint Kína, az Európai Unió, Izland, Dél-Korea és Japán aláírta a szabályozatlan nyílt tengeri halászat megakadályozásáról szóló megállapodást a Jeges-tenger közepső részén, amely 2021 júniusában lépett hatályba (Arctic Institute 2023).

<sup>2</sup> A ritkaföldfémek egyre nagyobb stratégiai jelentőséggel kezdtek el bírni az elmúlt években. Ezeknek a fémeknek számos polgári felhasználása van, többek között a távközlésben és a megújuló energiaforrásokban, de a rakéták, a hiperszonikus fegyverek és más katonai technológiák gyártásában is alapvető fontosságúak (FRIEDMAN 2021).

## Nagyhatalmi versengés

Bár léteznek különféle testületek, például az Északi-sarkvidéki Tanács, és jogi eszközök is, például az ENSZ tengerjogi egyezménye<sup>3</sup> (UNCLOS), a központi szabályozó nemzetközi szerződés hiánya miatt a régió mégis tele van irányítási hiányosságokkal: korlátozott párbeszéd és hiányzó átláthatóság a katonai kérdéseket illetően, korlátozott képesség a kormányzati megállapodások végrehajtására, valamint feszültség húzódik az integráció iránti növekvő igény és a sarkvidéki államok érdekei között. Jelenleg nyolc ország tart igényt az északi sarkkörön belüli területekre: Kanada, Dánia (Grönland közigazgatása révén), Finnország, Izland, Norvégia, Oroszország, Svédország és az Egyesült Államok. Továbbá nincs következetes egyetértés ezen nemzetek között a Jeges-tenger alatti olaj- és gáztartalékokkal kapcsolatban sem. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének tengerjogi egyezménye (UNCLOS) ugyan minden országnak kizárólagos gazdasági övezetet biztosít, amely a partvontaltól 200 mérföldre, bizonyos geológiai feltételek mellett pedig legfeljebb 350 mérföldre terjed ki. A terület bizonytalan geológiai és politikai helyzete területi vitákhoz vezetett, mivel az egyes nemzetek saját érdekeik mentén határozták meg, és térképezték fel követeléseiket a kontinentális peremek mentén. Például Oroszország álláspontja szerint a kontinentális perem a Lomonoszov-hátságot követi egészen az Északi-sarkig. Egy másikban az Egyesült Államok és Kanada is igényt tart a Beaufort-tenger egy részére, amely feltételezések szerint jelentős olaj- és földgázkészleteket rejt (LEPAN 2020).

Szakértők szerint azzal, hogy a nyugati gazdasági érdekek visszahúzódtak az utóbbi időben a területről, Oroszországra és Kínára, a kevésbé szigorú környezetvédelmi előírásokkal rendelkező országokra maradhat a térség (LEPAN 2020). Emellett a nyugati média részéről megjelent az a retorika is, hogy Oroszország ambiciózus tervet indított az Északi-sark remilitarizálására, továbbá bizonyítékokat keres az Északi-sark további részeire vonatkozó területi igényeinek biztosítására, hogy északabbra tudja mozgatni sarkvidéki határvonalát – amely jelenleg is több mint 14 ezer mérföld hosszú (LEPAN 2020). Így az Északi-sark a geopolitikai feszültségek újabb színhelyévé válhat. A felvázolt okok miatt a nagyhatalmi versengés is egyre jobban kiterjed erre a területre is, ami elsősorban az Amerikai Egyesült Államok, Oroszország és Kína szerepvállalásában nyilvánul meg a legjobban. Az Egyesült Államok és Oroszország nagyhatalmi mivolta a térségben egyértelmű, északi-sarki országokként, Kína nagyhatalmisága viszont e tekintetben megkérdőjelezhető. Emellett az Északi-sarkon érezhető a nézeteltérés

<sup>3</sup> Érdemes megjegyezni, hogy ezt az egyezményt az Egyesült Államok nem ratifikálta.

az öt sarkvidéki állam és az Északi-sarkvidéki Tanács fennmaradó tagjai között is. De feszültség húzódik egyrészt a hagyományos sarkvidéki államok, másrészt a magukat „sarkvidék-közei” államként definiáló országok, mint például Kína, valamint minden más érdekelt fél között.

### **Az Északi-sarkvidék intézményrendszere és szabályozása**

Az Északi-sarkvidéki Tanács az egyetlen kormányközi fórum, amelynek tagja az összes északi-sarkvidéki állam. Az Északi-sarkvidéki Tanács az északi-sarkvidéki államok, a sarkvidéki őslakosok és más sarkvidéki lakosok közötti együttműködést, koordinációt és interakciót támogatja a közös sarkvidéki, különösen az északi-sarkvidéki fenntartható fejlődéssel és környezetvédelemmel kapcsolatos kérdésekben (Arctic Council 2023). Az 1996-ban alapított intézmény fő feladatát tekintve a környezetre, a tudományra és a gazdasági együttműködésre koncentrál, nem lát el azonban biztonsági feladatokat (WISHNICK 2017: 15). A tanács minden határozatához és nyilatkozatához az ottawai nyilatkozatban (Arctic Council 2023) meghatározott nyolc sarkvidéki állam konszenzusára van szükség. A nyolc, tagsággal rendelkező államnak területei vannak az Északi-sarkvidéken, nemzeti joghatóságuk és nemzetközi joguk szabályozza a Jeges-tengert és az annak vizeit körülvevő területeket (Arctic Council 2023). A tanács munkacsoportjain keresztül rendszeresen készít átfogó, környezeti, ökológiai és társadalmi értékeléseket, emellett fórumot biztosít a nyolc sarkvidéki állam közötti három fontos, jogilag kötelező erejű megállapodás megtárgyalásához:

- megállapodás az északi-sarkvidéki légi és tengeri kutatással és mentéssel kapcsolatos együttműködésről (2011);
- megállapodás az Északi-sarkvidéken a tengeri olajszenyezésre való felkészültségről és reagálásról szóló együttműködésről (2013);
- megállapodás a nemzetközi sarkvidéki tudományos együttműködés fokozásáról (2017).

Az Északi-sarkvidéki Tanács elnöksége két évente váltakozik az északi-sarkvidéki államok között. Minden sarkvidéki állam kinevez egy magas rangú sarkvidéki tisztviselőt (Senior Arctic Official, SAO), aki képviseli a tanácsban fennálló érdekeit. Minden SAO tehát egy állam képviselője, akit általában az adott sarkvidéki állam külügyminisztériumából delegálnak. Az SAO a sarkvidéki államok külügyminisztereinek

határozataival és utasításaival összhangban irányítja és ellenőrzi az Északi-sarkvidéki Tanács tevékenységét. A SAO-k és az állandó résztvevők<sup>4</sup> legalább évente kétszer ülnak össze, míg az összes többi partner a két évente megrendezett miniszteri értekezleten találkozik. Ezeket az üléseket jellemzően abban a sarkvidéki államban tartják, amelyik az ülés időpontjában éppen betölti az elnökséget (Arctic Council 2023).

A nyolc sarkvidéki állam mellett az Északi-sarkvidéki Tanács megfigyelői státuszt is kínál a nem tagok számára, amely nyitva áll a nem sarkvidéki államok, valamint kormányközi, parlamentközi, globális, regionális és nem kormányzati szervezetek előtt is, amelyek felvételéről a tanács állandó tagjai döntenek. Az Északi-sarkvidéki Tanács minden szintjén a döntések meghozatala a nyolc sarkvidéki állam kizárólagos joga és felelőssége, az állandó résztvevők bevonásával. A megfigyelőket meg kell hívni a tanács üléseire, miután megfigyelői státuszt kaptak. Noha a megfigyelők elsődleges feladata a munka megfigyelése, mindemellett hozzá kell járulniuk az Északi-sarkvidéki Tanácsban való részvételükhöz, elsősorban munkacsoportok szintjén. A megfigyelők javaslatot tehetnek projektekre sarkvidéki államon vagy állandó résztvevőn keresztül, de a megfigyelők pénzügyi hozzájárulása egyetlen projekthez sem haladhatja meg az északi-sarkvidéki államok finanszírozásának nagyságát, hacsak arról másként nem határoz a tanács (Arctic Council 2023). Az Északi-sarkvidéki Tanácsnak jelenleg 13 megfigyelői státuszban lévő tagországa van: Németország, Egyesült Királyság, Lengyelország, Hollandia, Franciaország, Spanyolország, Szingapúr, Dél-Korea, Kína, India, Japán, Olaszország, Svájc. A megfigyelő országok mellett további megfigyelői státuszuk van még kormányközi és parlamentközi szervezeteknek, illetve nem kormányzati szervezeteknek is.

Az Északi-sarkvidéki Tanács fórum, vagyis nincs saját költségvetése. Minden projektet vagy kezdeményezést egy vagy több sarkvidéki állam támogat. Egyes projektek más szervezetektől is kapnak támogatást. A tanács nem hajtja végre és nem tudja végrehajtatni vagy érvényesíteni iránymutatásait vagy ajánlásait. Ez a felelősség az egyes sarkvidéki államokat vagy nemzetközi testületeket terheli (Arctic Council 2023). Az ottawai nyilatkozatban megfogalmazottak szerint az Északi-sarkvidéki Tanács mandátuma kifejezetten kizárja a katonai biztonságot (Arctic Council 1996).

<sup>4</sup> Az állandó résztvevők kategóriája az Északi-sarkvidéki Tanács egyedi jellemzője. A sarkvidéki őslakosokat képviselő hat szervezet állandó résztvevői státusszal rendelkezik. Ezt a kategóriát azért hozták létre, hogy lehetőséget biztosítson a sarkvidéki őslakosok aktív részvételére a tanácsban. Az állandó résztvevők teljes körű konzultációs joggal rendelkeznek a tanács tárgyalásaival és döntéseivel kapcsolatban, és értékes hozzájárulást nyújtanak a tanács tevékenységéhez minden területen.

Az Északi-sarkvidék szabályozása jelenleg még kialakulóban van, amelybe a legtöbb ország be szeretne kapcsolódni. Míg a földünk legdélebbi részét, a Déli-sarkvidéket egy, csak arra a pólusra vonatkozó szerződés szabályozza, északon nincsen ehhez fogható szabályozás. Az 1959-es Antarktisz-szerződés demilitarizálta a kontinenst, és azzal együtt a békének és a tudományos kutatásnak szentelte a térséget. Ezenkívül 1991-ben a szerződést környezetvédelmi jegyzőkönyvvvel bővítették, amely megvédi az Antarktisz vadonját, és betilt minden bányászati tevékenységet a kontinensen. Az Antarktisz-szerződést ezért gyakran úgy emlegetik mint az Északi-sarkvidéken hiányzó kormányzási megállapodást, ahol a fő alkalmazandó jogi eszköz az UNCLOS, és ahol az Északi-sarkvidéki Tanács csak laza fórumként működik a sarkvidéki államok közötti konzultációkhoz. Ez rendkívül sok kérdést vet fel, hiszen az Antarktisz-szerződéstől eltérően az UNCLOS nincs kifejezetten a Jeges-tengerre szabva, ami konfliktusforrás az egyes országok között (WEBER 2020).

### *Az orosz–ukrán háború*

Az orosz–ukrán háború kirobbanása (bővebben lásd RÁCZ 2024) után 2022. március 3-án Kanada, Dánia, Finnország, Izland, Norvégia, Svédország és az Egyesült Államok közös nyilatkozatot adott ki az Oroszország ukrajnai invázióját követő együttműködésről. Ezen országok képviselői egyetértettek abban, hogy átmenetileg felfüggesztik részvételüket az Északi-sarkvidéki Tanácsban és annak alárendelt szervei ülésein az orosz invázió miatt, mivel a jelenlegi soros elnök Oroszország (US Department of State 2022). Ez a döntés nagy akadályokat gördített a nemzetközi együttműködés elé az Északi-sarkon. A hidegháború után az Északi-sark következetesen igyekezett kimaradni a világ többi részének politikai vetélkedéseiből és konfliktusaiból. Sokan az Északi-sarkvidéket a béke övezetének tekintették, elszigetelve a külső politikai vitáktól. A biztonsági kérdésekre való összpontosítás helyett inkább a fejlesztést, az oktatást, az egészségügyet és a kommunikációt, valamint az éghajlatváltozás környezeti hatásait és az északi-sarki jégsapkák olvadását helyezte előtérbe a régió (ZOLTAI 2022b).

Az orosz–ukrán háború hatására az északi területet is elérte a változás, és az Északi-sarkvidék semlegességének is leáldozott. Az Oroszország ellen bevezetett nyugati gazdasági szankciók nagy hatással vannak az északi régióra is, egyes nyugati országok szervezetei gyorsan lépéseket tettek az ottani orosz projektek finanszírozásának és erőforrás-ellátásának megszakítása érdekében, de nagy hatással

vannak az északi-sarki kormányzási, fejlesztési és tudományos együttműködésekre is. Bár az Északi-sarkvidéki Tanács alkalmazkodhat a változó geopolitikai áramlatokhoz, az Északi-sarkvidék kormányzása szempontjából létfontosságú, hogy a tanács megőrizze mind a nyolc állandó tagját, és teljesítse a fenntartható fejlődés és a környezetvédelem alapvető küldetéseiről kötelezettségvállalásait. Továbbra is szükség van egy fórumra a határokon átnyúló regionális kérdések kezelésére, amelyeket az egyes államok nem tudnak hatékonyan felvállalni, de túlságosan lokalizáltak ahhoz, hogy globális fórum foglalkozzon velük. Az Északi-sarkvidéki Tanács hétagú bojkottja után felmerültek a találgatások, hogy a Nyugat alapjaiban alakítja át az Északi-sarkvidék kormányzását az Oroszország nélküli új nemzetközi testület megalakításával, amely Nordic Plus néven ismert. Elméletileg ezen a fórumon a hét tiltakozó állam és a sarkvidéki őslakosok (beleértve az oroszországiakat is) szerepelnének. Míg a Nordic Plusnak közös értékei és kormányzati normái lennének, ez elveszítené az intézményi legitimitást és az Északi-sarkvidéki Tanács által támogatott előrehaladást. A háború azzal fenyeget, hogy megsemmisíti a sarkvidéki együttműködés és intézményépítés 30 éves előrehaladását, amely a hidegháború utáni nemzetközi rend központi vívmánya volt (GREAVES 2022). Ráadásul egy ilyen szervezetnek Moszkva nélkül nem sok haszna lenne (MCVICAR 2022). Oroszország adja ugyanis az Északi-sarkvidék lakosságának közel felét, az Északi-sarkvidék partvonalának több mint felét és az Északi-sarkvidék ipari kapacitásának többségét.<sup>5</sup> Emellett Moszkva nagymértékben birtokolja a sarkvidéki energiahordozók kitermelési, valamint az Északi-sarkvidék vizeinek halászati és hajózási jogait is. Ezenkívül az orosz sarkvidék továbbra is kritikus fontosságú a globális környezeti problémák megoldásában. Ha Oroszország kimarad az északi intézményrendszerből, akkor többek között a tudósok sem tudnak majd hozzáférni fontos időjárás-megfigyeléssel kapcsolatos adatokhoz, és nem tudják nyomon követni a szibériai permafroszt<sup>6</sup> olvadását. Ezen okok miatt az Északi-sarkvidéki Tanács struktúrája valószínűleg érintetlen marad, bár működése minden bizonnyal változni fog.

Az Északi-sarkvidéki Tanács elnökségét 2023 tavaszán ugyan átvette Norvégia, a munka első körben írásos együttműködésen alapult, és csak 2024 tavaszán indult újra a párbeszéd online formában – ismét életet lehelve a szervezetbe.

<sup>5</sup> Oroszország a Jeges-tenger partvonalának több mint 53%-án húzódik. Oroszország lakosságából hozzávetőleg 2,5 millióan élnek az Északi-sarkvidéken, amely a világ sarkvidéki lakosságának csaknem felét teszi ki.

<sup>6</sup> Olyan talaj, amely legalább két éven keresztül fagyott állapotban van.

## **Északi-sarkvidéki országok**

### *Amerikai Egyesült Államok*

Az Egyesült Államok 1867-ben Alaszka megvásárlásával sarkvidéki nemzetté vált (Office of the Historian [é. n.]). Alaszka az Egyesült Államok legnagyobb és leg-ritkábban lakott állama, mindössze 50 ezer fő észak-sarkvidéki lakossággal. A kőolajtermelés és a bányászat mellett a további kiemelkedő iparágak közé tartozik a halászat és a turizmus, amelyek egyre nagyobb jelentőségűek, és egyre növekszik irántuk a kereslet. Az Egyesült Államoknak változatos érdekei vannak az Észak-sarkvidéken, beleértve a nemzeti és belbiztonságot, a környezetvédelmet, a fenntartható fejlődést, az együttműködés előmozdítását a többi sarkvidéki nemzettel, az őslakosok bevonását az őket érintő döntésekbe, valamint a tudományos kutatás támogatását és előmozdítását az egész régióban. Az ország célja a biztonságos és stabil, konfliktusoktól mentes térség megeremlése, ahol a sarkvidéki államok együttműködnek a közös kihívások kezelésében (Arctic Council 2023). Az Egyesült Államok leg-utóbb 2022. október 7-én bocsátotta ki nemzeti stratégiáját az Észak-sarkvidékkel kapcsolatban. Az elmúlt években Washington nem fordított különösebb figyelmet az Észak-sarkvidékre, 2013 óta csak most frissítette a régióval kapcsolatos stratégiáját. A mostani frissítést az éghajlati válságnak és a fenntartható fejlődés sürgetésének, illetve az Észak-sarkvidéken fokozódó stratégiai versenynek tulajdonítja, amelyet súlyosított Oroszország ukrajnai háborúja, valamint Kína fokozott erőfeszítései a befolyás megszerzésére a térségben, és az új stratégia arra törekszik, hogy az Egyesült Államok hatékony szereplőként kezelje a térségbeli feszültségeket (White House 2022).

### *Dánia*

A Dán Királyság magában foglalja Dániát, Grönlandot és a Feröer-szigeteket, ezek a területek számos értéket és érdeket képviselnek az Észak-sarkvidéken (Arctic Info [é. n.]). A három terület között egyenlő partnerség van, és a Dán Királyság egységesen szólal fel az Észak-sarkvidéki Tanácsban. Grönland a világ legnagyobb nem kontinentális szigete, földrajzilag az észak-amerikai kontinensen található, geopolitikailag azonban Európa része. Grönland területének 81%-át jégsapkák borítják, így a partvonalának mindössze 15%-a lakható. A népsűrűség itt a legalacsonyabb a világon (Arctic Council 2023). A Dán Királyságnak a sarkvidéki stratégiáját 2020 végén

meg kellett volna újítania, ez azonban több ok miatt is késik (COVID–19, a 2021-es grönlandi általános választások). 2022 telén Dánia kormánya megerősítette, hogy az Északi-sarkvidék továbbra is Dánia egyik legfontosabb kül- és biztonságpolitikai prioritása (Arctic Institute 2023), az ország határozottan kiáll a nemzetközi együttműködés fontossága mellett, miközben elismeri a konfliktusok kockázatát.

### *Finnország*

Finnország 2013-as sarkvidéki stratégiájában az egész országot a sarkvidék részeként határozza meg, de az ország szárazföldi tömegének egyharmada fekszik csak az északi sarkkör felett. Finnország szakértelemmel és modern technológiával járult hozzá az olyan iparágakhoz, mint az északi-sarkvidéki építkezés, a sarkvidéki környezettechnológia és az északi-sarkvidéki infrastruktúra fejlesztése, valamint a szállítás és a hajózás a jéggel borított vizeken. Különbféle sarkvidéki kutatási és oktatási programoknak és intézményeknek ad otthont. Lappföldön több biológiai kutatóállomás található, ahol a sarkvidéki ökológiát tanulmányozzák (Arctic Council 2023). Finnország érdekei az Északi-sarkvidéken elsősorban a fenntartható fejlődésre, az üzleti lehetőségekre, a bennszülöttek problémáira, valamint az Európai Uniónak az Északi-sarkvidéken érdekelt félként való megjelenésére összpontosulnak. Finnország északi-sarkvidéki politikájának fő célkitűzése a többoldalú sarkvidéki együttműködés erősítése, az EU sarkvidéki politikájának formálása, valamint Finnország Északi-sarkvidékkel kapcsolatos ismereteinek bővítése (Prime Minister's Office [é. n.]).

### *Izland*

Izland szintén sarkvidéki állam, körülbelül 365 ezer lakossal. Izland kulcsfontosságú iparágai nagyrészt a természetes energiaforrások fenntartható hasznosításán alapulnak. Az ország teljes energiaellátásában a megújuló energia aránya a legmagasabb, a teljes primerenergia-ellátás mintegy 85%-a hazai termelésű megújuló energiaforrásokból származik, és geotermikus vizet használnak az izlandi otthonok mintegy 90%-ának fűtésére (Iceland Renewable Energy Cluster [é. n.]). Az elmúlt években a turizmus az izlandi gazdaság kulcsfontosságú pillérévé vált, és egyre nagyobb hangsúlyt kapott az innováció és a kreatív szektor. Izland elkötelezett a fenntartható fejlődés elve mellett, és elismeri a szoros együttműködés szükségességét a régió államai és népei

között (Arctic Council 2023). Általában nem tekintik a Jeges-tenger partján fekvő államnak, mivel kizárólagos gazdasági övezete (EEZ) nem szomszédos a Jeges-tenger közép-ső részének nyílt tengeri részével. Az északi-sarkvidéki politikát illetően Izland parlamentje kiadta az Izland sarkvidéki politikájáról szóló állásfoglalását, amelyet 2011 márciusában hagytak jóvá (Arctic Institute 2023).

### *Kanada*

Kanada szárazföldi tömegének közel 40%-a északi-sarkvidéki terület, amely az északnyugati területekből, Nunavutból, Yukonból és több tartomány északi részéből áll. Kanada sarkvidéke körülbelül 150 ezer lakosnak ad otthont, akiknek több mint fele őslakos. Bár Kanada északi-sarkvidéki területe hatalmas, Kanada lakosságának kevesebb mint 1%-a él ott (Arctic Institute 2023). Az ország 2019 szeptemberében adta ki északi-sarkvidéki politikai irányvonalát, amely átfogó iránymutatást ad a kanadai kormány prioritásaihoz, tevékenységeihez és befektetéseihez az Északi-sarkvidéken 2030-ig és azt követően (Government of Canada 2022). Kanada jogi értelmezése szerint az Északnyugati-átjárót saját vizeinek tekinti, nem pedig nemzetközi vizeknek, ami több évtizedes súrlódási pont közte és az Egyesült Államok között. Míg a Beaufort-tengeren továbbra is vita van a két ország között, 2022 júniusában Kanada és másik szomszédja, Grönland (Dánia) megállapodást írt alá a Hans-szigettel kapcsolatos fél évszázados vita rendezésére (POPE 2022).

### *Norvégia*

Norvégia szárazföldi részének csaknem fele sarkvidéki terület, ahol körülbelül 490 ezer ember él, a norvég lakosság tizede. Az ország északi-sarkvidéki tengeri területe körülbelül 1,5 millió km<sup>2</sup>. A Svalbard sarkvidéki szigetcsoport félúton található Norvégia szárazföldi része és az Északi-sarkvidék között. A szigetcsoport legnagyobb szigetét Spitzbergának hívják, és 1925-ig ezt a nevet használták az egész szigetcsoporra (Arctic Council 2023). Norvégia az 1920-ban Párizsban aláírt svalbardi szerződéssel kapta meg a Svalbard-szigetcsoport szuverenitását. A szerződés feljogosítja az aláíró országok állampolgárait arra, hogy a szigeteken éljenek és dolgozzanak, és korlátozza Norvégia azon képességét, hogy megadóztassa, és katonai célokra használja Svalbardot (University of Oslo [é. n.]). Eltérő vélemények vannak a szerződés alkalmazhatóságát

illetően a szigetcsoportot körülvevő 200 tengeri mérföldes tengeri övezetre, amely jelenleg halászati védelmi övezet (Arctic Institute 2023). Norvégia 2021 januárjában adta ki az Északi-sarkvidékkel kapcsolatos legfrissebb politikai álláspontját, amelyben a biztonság, a stabilitás és az érdekalapú nemzetközi együttműködés kap kiemelt szerepet (Norwegian Government 2021).

### *Oroszország*

Oroszország a Jeges-tenger partvonalának több mint 53%-át birtokolja, lakosságából hozzávetőleg 2,5 millióan élnek az Északi-sarkvidéken, ami a világ sarkvidéki lakosságának csaknem felét jelenti. Ezért az Északi-sarkvidék hatékony és fenntartható fejlődése az ország egyik kulcsfontosságú nemzeti prioritása. Egyéb kulcsfontosságú nemzeti érdekek az Északi-sarkvidéken:

- az Északi-sarkvidék felhasználása Oroszország stratégiai erőforrásbázisaként, megoldást nyújtva az ország társadalmi-gazdasági fejlesztésének feladatára;
- az Északi-sarkvidék megőrzése a béke és az együttműködés térségeként;
- az Északi-sarkvidék egyedülálló ökoszisztémáinak megőrzése;
- az északi-tengeri útvonal használata Oroszország nemzeti egységes közlekedési vonalaként az Északi-sarkvidéken (LAGUTINA 2021).

A természeti erőforrások, elsősorban az olaj és a földgáz kitermelése Oroszország elsődleges sarkvidéki iparága. Az ország a világ harmadik legnagyobb szénhidrogén-termelője. Egy másik kiemelt terület az Északi-sarkvidék társadalmi-gazdasági fejlesztése az Oroszországi Föderációban, ideértve az őslakos lakosság életminőségének és az Északi-sarkvidéken folytatott gazdasági tevékenység szociális feltételeinek javítását. A tudomány és a technológia fejlesztése, valamint a korszerű információs és telekommunikációs infrastruktúra kialakítása a fő szempont. Az Oroszországi Föderáció további kiemelt területe a környezetbiztonság és a nemzetközi együttműködés az Északi-sarkvidéken (Arctic Council 2023). Oroszország 2020-ban frissítette hivatalos sarkvidéki stratégiáját a következő 15 évre az *Oroszország állampolitikájának alapelvei az Északi-sarkvidéken 2035-ig* című dokumentummal. A stratégia sok hasonlóságot mutat a korábbi dokumentumokkal. Az Északi-sarkvidék „békerégióként” tartása továbbra is kulcsfontosságú nemzeti érdek, akárcsak az együttműködés és a kölcsönösen előnyös partnerségek előmozdítása az északi-sarkvidéki és nem sarkvidéki szereplőkkel (KLIMENKO 2020).

### *Svédország*

A két legészakibb megye, Västerbotten és Norrbotten Svédország sarkvidéki területeként van meghatározva. Ez a régió Svédország területének körülbelül az egyharmadát teszi ki. Az ország nagy hangsúlyt fektet az éghajlattal kapcsolatos kutatásokra az Északi-sarkvidéken. A hosszú, esetenként akár 100 évig tartó mérési sorozatok eredményeként hozzájárult az éghajlatváltozás jobb megértéséhez: közel 100 éve folyik a hőmérsékletre, a csapadékra, a jégolvadásra, valamint a helyi növény- és állatvilágra kiterjedő környezeti *monitoringprogram*. Svédország vezető szakértelemmel rendelkezik az északi-sarkvidéki viszonyok között történő hajózás terén, ahol gyakran speciális hajózási viszonyok vannak, amelyek speciális megoldásokat kívánnak. A svéd jégtörő hajók támogatni tudják a növekvő kereskedelmi hajózást az Északi-sarkvidéken, valamint segítséget nyújtanak mind a sérülékeny tengeri környezet megfigyelésében, mind a sarkvidéki kutatásban (Arctic Council 2023). Általánosságban elmondható, hogy a svéd sarkvidéki stratégia egyértelmű és nem túl ellentmondásos, és a többoldalú együttműködésre meg a környezetvédelemre összpontosít. Svédországot erős történelmi és kulturális szálak fűzik a régióhoz, amelyekhez biztonsági és gazdasági érdekek is kapcsolódnak, mint például a bányászat és a repülőgépipar. A 2011-es stratégia Svédországot sarkvidéki nemzetként határozta meg, és megerősítette a svéd elkötelezettséget a régió iránt. 2016 elején a svéd sarkvidéki stratégiát kiegészítette az új svéd sarkvidéki környezetvédelmi politikáról szóló memorandum (Arctic Institute 2023). Svédország legújabb, 2020-tól kezdődő sarkvidéki stratégiai dokumentuma azonban az előző változattól élesen eltérve és az ország megváltozott stratégiai környezetére reagálva kiemeli a régió geopolitikai és/vagy stratégiai fontosságát, amellyel úgy tűnik, hogy Stockholm véleménye az Északi-sarkvidékről elmozdult az emberi biztonságra összpontosító erős fókuszról egy olyanra, amely nyíltabban keveredik a hagyományos, kemény biztonsági nyelvvel (BYE 2020).

### **Az Északi-sarkvidéki Tanács megfigyelő államai**

Ebben a fejezetben azokat a megfigyelő államokat érintjük, amelyeknek van saját északi-sarkvidéki stratégiájuk, illetve jelentős szerepet játszanak a térség és a világ geopolitikai szempontjából, mivel a tanulmány terjedelmi korlátai miatt nincs módunk kitérni mind a 13 országra.

A térség egyik legvitatottabb és egyik legjelentősebb megfigyelő állama Kína, az országnak határozott stratégiai céljai vannak az Északi-sark kapcsán, ezek

megvalósításához viszont elengedhetetlen, hogy szerepet vállaljon a nagyhatalmi versengésben a térséget illetően. Ahhoz, hogy meghatározható legyen Kína pozíciója az Északi-sarkon, fontos tisztázni stratégiai céljait, amelyek a következőképpen körvonalazhatóak: hozzáférés biztosítása az ott található energiaforrásokhoz, nemesfémekhez, újonnan nyíló kereskedelmi útvonalakhoz és halászati javakhoz; annak megértése, hogy a klímaváltozás mit jelent a térségre és Kínára nézve; tudományos érdeklődés (BeiDou szatellitrendszer, űrkutatás, időjárás-előrejelzés); részvétel az Északi-sarkot érintő kormányzásban; a régió elérhetősége jogának fenntartása a nem északi-sarki államok számára is, hogy az északi-sarki államok ne tudják teljes szuverenitásuk alá vonni azt (WISHNICK 2017: 27–28). Ezek elérése érdekében az ország vezetése már évekkel ezelőtt megkezdte térséggel kapcsolatos politikájának kialakítását. Egyes kínai szakértők egészen 1925-re datálják az ország Északi-sark iránti elköteleződését, amikor az ország aláírta a svalbardi egyezményt (WISHNICK 2017: 30). Kína azonban sokáig nem rendelkezett nyilvános stratégiával az Északi-sarkot illetően, erre csak 2018 januárjában került sor, amikor is kiadták Kína első északi-sarki fehér könyvét, amely pótolta ezt a hiányt (SCIO PRC 2018).

Kína mellett Japán és Dél-Korea is határozott stratégiai célokkal rendelkezik az Északi-sarkot illetően. Mind a két ország Kínával egy időben, 2013-ban kapott megfigyelői státuszt az Északi-sarkvidéki Tanácsban, és azóta aktívan részt vesznek a gazdasági tevékenységekben, a politikai döntéshozatalban és a kutatásokban. A Koreai Köztársaság (a továbbiakban Dél-Korea) az 1990-es években kezdte meg tevékenységét az Északi-sarkvidéken tudományos kutatások révén. A 2000-es évek eleje óta Dél-Korea érdeklődése a régió iránt fokozatosan nőtt, főleg a sarkvidéki tengeri útvonalak ígéretével. 2002-ben az ország megkezdte nemzetközi kötelezettségvállalásait is a régióban azzal, hogy tagja lett a Nemzetközi Sarkvidéki Tudományos Bizottságnak, és felavatta első kutatóállomását Svalbardon, az Arctic Dasan állomást, majd 2009-ben elkészült Dél-Korea első kutató jégűrhajója (KIM–STENPORT 2021). 2013-ban Dél-Korea bemutatta északi-sarkvidéki politikai főtervét. A tervet kormányzati együttműködéssel és az Északi-sarkvidékre összpontosító, kormányhoz kapcsolódó intézmények, köztük a Koreai Tengerészeti Intézet és a Koreai Sarkkutató Intézet támogatásával dolgozták ki. A terv átfogó jövőképe az, hogy Dél-Korea az Északi-sarkvidék fenntartható jövőjéért dolgozzon azáltal, hogy (1) sarkvidéki partnerségeket épít a nemzetközi közösséghez való hozzájárulás érdekében; (2) fokozza a tudományos kutatást az emberiség közös problémáinak megoldása érdekében; (3) új ipart fejleszt az Északi-sarkvidéken gazdasági tevékenységekben való részvétellel (KIM–STENPORT 2021).

Japán jelenléte az Északi-sarkvidéken 1990-ben kezdődött, amikor megalapították az Arctic Environment Research Centert. 2015-ben saját sarkvidéki politikát hirdetett, amelynek célja, hogy Japánt az Északi-sarkvidék fontos szereplőjévé tegye, és így proaktívan hozzájárulhasson a térség békéjéhez. Japán számára különösen érdekesekek a sarkvidéki éghajlatváltozások hatásai a szélsőséges időjárási eseményekre saját területén. Kétoldalúan Japán aktívan együttműködik az összes sarkvidéki állammal, bár a kapcsolatok Oroszországgal, az Egyesült Államokkal és Norvégiával a legerősebbek (KANEKO 2021).

A három ország nagyon proaktív álláspontot képvisel az úgynevezett Ázsiai Sarkvidéki Klubban is, amely Dél-Koreából, Kínából és Japánból áll (MFA RK 2020). Ezzel úgy tűnik, hogy egyrészt képviselik az északi-sarkvidéki ügyekkel kapcsolatos külön ázsiai nézetet, amely tiszteletben tartja a nyolc sarkvidéki ország aggodalmait és érdekeit, de egyben ellenzi a földrajzi közelségen alapuló kizárólagosságra való hozzáállásukat.

2013-ban még egy másik jelentős ázsiai ország, India is megfigyelői státuszt kapott. India kapcsolata az Északi-sarkvidékkel 1920 februárjában kezdődött, amikor aláírta a svalbardi szerződést. 2007-ben elindította éghajlatváltozásra összpontosító sarkvidéki kutatási programját, majd 2008-ban sarkvidéki kutatóbázist nyitott Norvégiában. Indiai vállalatok befektetéseket kezdtek az északi-sarkvidéki energiaforrásokba és ásványkincsekbe, majd 2018 márciusában India már LNG-t szállított az orosz sarkvidékről (Times of India 2018). 2022 márciusában kiadott sarkvidéki stratégiai dokumentuma új korszakot hirdet Újdelhinek a régióval való kapcsolatában és jelenlétében. Míg a tudományos törekvések és a környezeti kutatások továbbra is nagy jelentőséggel bírnak az ország északi-sarkvidéki nézetében, India ma már vonzó energia-, ásvány- és befektetési forrásnak, valamint a nagyhatalmi verseny lehetséges színterének tekinti a régiót (India szerepéről a többpólusúvá váló nemzetközi térben lásd HÁDA 2024). India északi-sarkvidéki politikája jól kidolgozott dokumentum, és holisztikus megközelítést alkalmaz a gyorsan változó sarkvidéki régióban felmerülő problémák kezelésére (SURYANARAYANAN 2022).

Európa két jelentős orszagaként még megemlítsre érdemes Franciaország és az Egyesült Királyság, amelyek szintén megfigyelői státusszal rendelkeznek a térségben. Franciaország hosszú, több évszázados múltra tekint vissza az Északi-sarkvidékkel kapcsolatban. A francia halász- és bálnavadászflokkok már a 17. században aktívak voltak az Atlanti-óceán északi részén, és a francia felfedezők és utazók már átutazták a mai Kanada északi részeit (Arctic Institute 2023). 2022 áprilisában Franciaország kiadta új, 2030-ig szóló sarki stratégiáját. A stratégia különösen olyan biztonsági és geopolitikai elemeket

tartalmaz, amelyek egyértelművé teszik Franciaországnak az Északi-sarkvidékkel kapcsolatos stratégiai megközelítését (LSE 2022). Az Egyesült Királyság az egyik legrégebbi múlttal és tevékenységgel rendelkezik az Északi-sarkvidéken. Kereskedők, vadászok, tengerészek és tudósok jártak az Északi-sarkra a Brit-szigetektől legalább a 15. század óta. Szigetországgént, amely nagymértékben függ a globális kereskedelemtől, egy új óceán hajózhatóvá válásának geostratégiai jelentősége is felkelti az érdeklődést. Az Egyesült Királyság északi-sarkvidéki politikáját a fehér könyv ismertette, amely először 2013-ban jelent meg (DEPLEDGE 2013). A dokumentum rögzíti, hogy az Egyesült Királyság megközelítése az Északi-sarkvidéken folytatott nemzetközi együttműködéssel kapcsolatban három pillérre épül: az északi-sarkvidéki államok szuverén jogainak, valamint az Északi-sarkvidéken élő és dolgozó emberek nézeteinek és érdekeinek a tiszteletben tartása; vezető szerep olyan kérdésekben, mint az éghajlatváltozás és a nemzetközi tudományos együttműködés; és együttműködés az összes többi sarkvidéki érdekelt féllel.

### **Viszonyrendszer**

Egészen a közelmúltig az északi-sarkvidéki politikát az „egy sarkvidék” elv vezérelte (FABBI et al. 2017), amelyet a hasonló társadalmi, gazdasági és ökológiai alapokon nyugvó békés együttműködés jellemezett. A Szovjetunió összeomlása óta ugyanis minden sarkvidéki állam elkötelezte magát annak a szabályokon alapuló régióknak a megteremtése és fenntartása mellett, amely a többoldalú együttműködésen, a konszenzusos döntéshozatalon és az erőszakmentes vitarendezésen alapul. Ez azonban nagyon törekeny egyensúly, amelyet több szinten is meg kell őrizni. Egyfelől az egyes északi-sarkvidéki országok között, az arktiszi ötök és a többi sarkvidéki ország között, tehát regionális szinten, másfelől globális szinten az Északi-sarkvidéki Tanács tagországai és a megfigyelői státuszú országok, intézmények között (EU, NATO), valamint a nagyhatalmi versengés szintjén is.

Területi viták nehezítik ugyanis az együttműködést az egyes északi-sarkvidéki országok között (DU et al. 2020). Többek között Dánia, Oroszország és Kanada mind azt állítja, hogy a Lomonoszov-hátság saját kontinentális háta kiterjesztése. A terület erősen vitatott, mert a hátságra vonatkozó jogok hozzáférést biztosítanak a terület tengerfenekén található természeti erőforrásokhoz. A hegygerinc jogairól szóló megállapodás továbbra is megoldatlan és vitatott a három állam között. Továbbá Kanada és az Egyesült Államok vitatja, hogy melyik államnak van joga ellenőrizni,

hogy mely hajók léphetnek be az Északnyugati-átjáróba. Az Egyesült Államok szerint az átjáró nemzetközi vizeknek minősül, Kanada viszont sajátjaként tekint rá, és ellenőrzése alatt kívánja tartani. Az Egyesült Államok és Kanada 2004 óta vitatja a Beaufort-tenger területi jogait is (WALLACE 2020).

Az EU is rendszeres megfigyelője az Északi-sarkvidéki Tanács üléseinek, azonban megfigyelőistátusz-kérelméről még nem született egyhangú döntés.<sup>7</sup> Kína északi-sarkvidéki érdekei és ambíciói különös figyelmet kaptak, és némi aggodalmat váltottak ki az északi-sarkvidéki államok részéről. Hasonlóképpen a NATO kiterjesztett sarkvidéki szerepvállalása mellett és ellen is aktív viták folynak 2007 óta. Egyesek támogatták, mint például Norvégia, míg mások, például Kanada, szkeptikusabbak voltak. A NATO a hidegháború óta nem látott mértékű rendszeres többnemzetiségű hadgyakorlatokat végzett az európai sarkvidéki térségben, de összességében sarkvidéki szerepe korlátozott maradt. Az Ukrajnával vívott háborúja miatt szankcionált és a nyugati befektetési tőkéhez, illetve technológiai erőforrásokhoz való hozzáféréstől elzárt Oroszország még inkább függővé vált Kínával fennálló kapcsolataitól (bővebben lásd VÖRÖS–HORVÁTH 2024), és minél tovább van elzárva Oroszország a nyugati tőkétől, annál inkább támaszkodik Kínára. Mindez azt jelenti, hogy miközben Kína sarkvidéki befolyását és tevékenységét növeli sarkvidéki stratégiájával, Finnország és Svédország csatlakozása a NATO-hoz nemcsak kiterjesztené a szövetség határát kelet felé, és megkétszerezné annak hosszát Oroszországgal, hanem elmélyítené a regionális stratégiai átrendeződést is az Északi-sarkvidéken (KOIVUROVA–LANTEIGEN 2022). Nyolc északi-sarkvidéki államból így hét a NATO tagországa lenne (hét szövetséges, demokratikus és kapitalista társadalom), a geopolitikailag elszigetelt, stratégiaiilag meggyengült és Kínától nagyban függő Oroszország mellett (GREAVES 2022).

Azzal, hogy Kína sarkközeli államnak kezdte el titulálni magát, és Oroszország mintegy hallgatólagos elfogadással és szoros együttműködéssel támogatja Kína északi-sarki jelenlétét, úgy tűnik, hogy a nagyhatalmi erőegyensúly Kína és Oroszország felé kezd billenni. A két ország együttműködése jól kiegészíti egymást a legtöbb területen – politikai, katonai, gazdasági, technológiai, infrastrukturális és logisztikai –, ami

<sup>7</sup> Az EU célja, hogy nemzetközileg geopolitikai szereplőnek tekintsék az Északi-sarkvidéken, de geopolitikailag és jogi értelemben gyenge a régióban. Az EU sarkvidéki tagországainak – Dániának (Grönland nem tagja az EU-nak), Finnországnak és Svédországnak – nincs partja a Jeges-tengeren, ami csökkenti geopolitikai jelentőségüket a térségben az öt part menti államhoz, az úgynevezett arktiszi ötökhöz képest (Kanada, Grönland, Norvégia, Oroszország és az Egyesült Államok). Emellett az EU se nem teljes jogú, se nem megfigyelő tagja az Északi-sarkvidéki Tanácsnak. Kanada és Oroszország (ugyan eltérő okokból) is ellenezte az EU megfigyelői státusz iránti kérelmet az Északi-sarkvidéki Tanácsban (MELCHIORRE 2022).

mellett az Egyesült Államok már nem mehet el szó nélkül, hiszen stratégiai érdekeire nézve nagy kihívást jelent a két ország együttműködése, ráadásul olyan területen, amelyet az amerikai adminisztráció meglehetősen elhanyagolt az utóbbi időben. Jelenleg tehát az Egyesült Államok azon dolgozik, hogy visszabilentse az erőegyensúlyt a saját javára. Legnagyobb célja az lesz, hogy megelőzze a régió militarizációját, főleg orosz szempontból, ugyanis úgy véli, hogy a nagyhatalmi versengés ezt a régiót sem fogja elkerülni, és ami a Krím félszigeten történt, megtörténhet az Északi-sarkon is. A két ország közötti viszony valószínűleg romlani fog, mivel mind a két fél kemény retorikával vádolja a másikat a militarizáció kapcsán. Az Egyesült Államok vezetése Biden alatt várhatóan ebben a régióban is igyekszik helyreállítani szövetségi rendszerét, hogy ezzel is megakadályozza az agresszív orosz magatartást, és garantálja a biztonsági egyensúlyt. Kína visszaszorítása érdekében a regionális fórumokon és a döntéshozatalban az Egyesült Államoknak aktív kapcsolatot kell ápolnia szövetségeseivel, és ahol Kína valóban a régió preferált struktúráin keresztül dolgozik, az Egyesült Államoknak törekednie kell arra, hogy ezeket a tevékenységeket legitimnek fogadja el. A kormányzás még elősegítheti a sarkvidéki kínai beruházások kialakulóban lévő, de kiemelt kérdésének tárgyalását. Az átlátható, együttműködő sarkvidéki folyamat kialakítása a kínai közvetlen külföldi befektetések nyomon követése érdekében és csak azon beruházások blokkolása, amelyek teljesítik a regionális biztonságra vonatkozó következetes kockázati küszöböt, hozzájárulhat az egyensúly fenntartásához. Szakértői vélemények szerint az Egyesült Államoknak közelednie kellene az egyik félhez – a vélemények abban megoszlanak, hogy Oroszországhoz vagy Kínához –, hogy a másik nagyhatalom pozícióját gyengíteni tudja, ám az is kérdéses, hogy melyik fél lesz nyitott az Egyesült Államokkal való együttműködésre. Az Északi-sarkon tehát úgy tűnik, erős rivalizálás kezdődik a három ország között (ZOLTAI 2022a).

### **Összegzés**

Az Északi-sarkvidék kétségkívül felértékelődött az utóbbi években geopolitikai értelemben. Az egyes aktorok közötti hatalmi egyensúly megőrzése azonban közös cél kell hogy legyen minden érintett számára, hiszen ez meghatározza a jövőbeli politikai, gazdasági és környezeti eredményeket immár nemcsak regionálisan, de globálisan is. Napjainkban a feszültségek egyre fokozódnak az északi-sarkvidéki régióban, immár nem tud elzárkózni a terület a nemzetközi eseményektől, és az egyes országok sem leplezik többé politikai és gazdasági ambícióikat. A napjainkban zajló

világrendi átalakulások (VÖRÖS–TARRÓSY 2024) drámai eltéréseket jelentenek az északi póluson korábban megszokottaktól, ahol a diplomácia, a tudományos együttműködés és a környezetvédelem volt a fő cél. Egy olyan világban, amelyet néhány éve már a kiszámíthatatlanság jellemez, amelyben addig szoros kapcsolatok roppannak meg, a multilateralizmus pedig kihívásokkal szembesül, valószínűleg áttérjed a sarki régiókra is, és kiszámíthatatlanabbá teszi azok jövőjét. A világ közös érdeke, hogy fokozódjon a pólusok jövőjéről szóló politikai párbeszéd, és megerősödjenek a többoldalú megközelítések. Azáltal tehát, hogy az Északi-sarkvidék szerepe egyre fokozódik a geopolitikai szintén, és a klímaváltozás kezelése is egyre sürgetőbbé válik, elengedhetetlen a specifikusan a régió adottságait és körülményeit figyelembe vevő szabályozás megalkotása. A legtöbben abban reménykednek, hogy az Északi-sarkvidék lehet az a terület, ahol a nagyhatalmak a „nagyobb jó” érdekében (klímaváltozás) képesek lehetnek együttműködni, félretéve a nézeteltéréseket, ami igen törekény egyensúlyon nyugszik.

### Felhasznált irodalom

- Arctic Council (1996). *Declaration on the Establishment of the Arctic Council*. Online: [http://library.arcticportal.org/1270/1/ottawa\\_decl\\_1996-3..pdf](http://library.arcticportal.org/1270/1/ottawa_decl_1996-3..pdf)
- Arctic Council (2023): *Arctic Council*. Online: [www.arctic-council.org](http://www.arctic-council.org)
- Arctic Info [é. n.]: *National Arctic Strategy of Denmark*. Online: [www.arcticinfo.eu/en/kingdom-of-denmark](http://www.arcticinfo.eu/en/kingdom-of-denmark)
- Arctic Institute (2023): *Kingdom of Denmark*. Online: [www.thearcticinstitute.org/country-backgrounds/denmark](http://www.thearcticinstitute.org/country-backgrounds/denmark)
- BIRD, K. J. et al. (2008): Circum-Arctic Resource Appraisal: Estimates of Undiscovered Oil and Gas North of the Arctic Circle. *US Geological Survey Fact Sheet*, 2008–3049. Online: <https://pubs.usgs.gov/fs/2008/3049>
- BYE, H. (2020): Sweden Launches New Arctic Strategy. *High North News*, 2020. október 2. Online: [www.highnorthnews.com/en/sweden-launches-new-arctic-strategy](http://www.highnorthnews.com/en/sweden-launches-new-arctic-strategy)
- CRS (2018): *Changes in the Arctic: Background and Issues for Congress*. Washington, DC: Congressional Research Service.
- DEPLEDGE, D. (2013): Emerging UK Arctic Policy. *International Affairs*, 89(6), 1445–1457.
- DODDS, K. – NUTTALL, M. (2016): *The Scramble for the Poles*. Cambridge: Polity.
- DU, D. [杜德斌] et al. (2020): 冰冻圈地缘政治时代的到来 [A geopolitika hamarosan eléri a krioszférát is]. *科技与社会 [S & T and Society]*, 35(4), 514–522.

- FABBI, N. C. – YOUNG, J. C. – FINKE, E. W. (2017): Ukiuqta'qtumi Hivuniptingnun – One Arctic, One Future. In LACKENBAUER, P. W. – NICOL, H. – GREAVES, W. (szerk.): *One Arctic*. Ottawa: Canadian Arctic Resources Committee.
- FRIEDMAN, I. B. (2021): China's Arctic Ambitions Could Make or Break US–Russian Relations in the Region. *Russia Matters*, 2021. december 1. Online: [www.russiamatters.org/blog/chinas-arctic-ambitions-could-make-or-break-us-russian-relations-region](http://www.russiamatters.org/blog/chinas-arctic-ambitions-could-make-or-break-us-russian-relations-region)
- Government of Canada (2022): *Canada and the Circumpolar Regions*. Online: [www.international.gc.ca/world-monde/international\\_relations-relations\\_internationales/arctic-arctique/index.aspx?lang=eng](http://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/arctic-arctique/index.aspx?lang=eng)
- GREAVES, W. (2022): The New Arctic Geopolitics. *Rusi*, 2022. május 5. Online: <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/new-arctic-geopolitics>
- GUDJONSSON, H. – NIELSSON, E. T. (2017): China's Belt and Road Enters the Arctic. *The Diplomat*, 2017. március 31. Online: <https://thediplomat.com/2017/03/chinas-belt-and-road-enters-the-arctic>
- HÁDA B. (2024): India hatalmi politikája a 21. század harmadik évtizedében – kihívások és lehetőségek. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világtrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 81–102.
- HUMPERT, M. – RASPOJNIK, A. (2012): The Future of Arctic Shipping Along the Transpolar Sea Route. *Arctic Yearbook*, 2012, 281–307.
- Iceland Renewable Energy Cluster [é. n.]: *Iceland Geothermal*. Online: <https://energycluster.is/geothermal>
- KANEKO, N. (2021): Japan's Arctic Policy and the Northern Sea Route: Conflict between „Energy Security” and „Freedom of Navigation”. *Discuss Japan*, 2021. augusztus 31. Online: [www.japan-policyforum.jp/diplomacy/pt2021083115072811438.html](http://www.japan-policyforum.jp/diplomacy/pt2021083115072811438.html)
- KIM, E. – STENPORT, A. (2021): South Korea's Arctic Policy: Political Motivations for 21st Century Global Engagements. *The Polar Journal*, 11(1), 11–29.
- KLIMENKO, E. (2019): The Geopolitics of Changing Arctic. *SIPRI Background Paper*, 2019. december. Online: [www.sipri.org/sites/default/files/2019-12/sipribp1912\\_geopolitics\\_in\\_the\\_arctic.pdf](http://www.sipri.org/sites/default/files/2019-12/sipribp1912_geopolitics_in_the_arctic.pdf)
- KLIMENKO, E. (2020): Russia's New Arctic Policy Document Signals Continuity Rather than Change. *SIPRI*, 2020. április 6. Online: [www.sipri.org/commentary/essay/2020/russias-new-arctic-policy-document-signals-continuity-rather-change](http://www.sipri.org/commentary/essay/2020/russias-new-arctic-policy-document-signals-continuity-rather-change)
- KOIVUROVA, T. – LANTEIGNE, M. (2022): One Arctic or Two? Polar Geopolitics in the Wake of the Ukraine Conflict. *The Polar Connection*, 2022. május 11. Online: <https://polarconnection.org/one-arctic>
- LAGUTINA, M. (2021): Russia's Arctic policies: Concepts, Domestic and International Priorities. *The Polar Journal*, 11(1), 118–135.

- LEPAN, N. (2020): The Final Frontier: How Arctic Ice Melting is Opening Up Trade Opportunities. *World Economic Forum*, 2020. február 13. Online: [www.weforum.org/agenda/2020/02/ice-melting-arctic-transport-route-industry](http://www.weforum.org/agenda/2020/02/ice-melting-arctic-transport-route-industry)
- LSE (2022): Polar Strategy of France on the Horizon 2030. Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment. *Climate Change Laws*, 2022. Online: [www.climate-laws.org/geographies/france/policies/polar-strategy-of-france-on-the-horizon-2030](http://www.climate-laws.org/geographies/france/policies/polar-strategy-of-france-on-the-horizon-2030)
- McVICAR, D. (2022): How the Russia–Ukraine War Challenges Arctic Governance. *CFR*, 2022. május 10. Online: [www.cfr.org/blog/how-russia-ukraine-war-challenges-arctic-governance](http://www.cfr.org/blog/how-russia-ukraine-war-challenges-arctic-governance)
- MELCHIORRE, T. (2022): The European Union and the Arctic: An Inextricable Connubium? *High North News*, 2022. május 31. Online: [www.highnorthnews.com/en/european-union-and-arctic-inextricable-connubium](http://www.highnorthnews.com/en/european-union-and-arctic-inextricable-connubium)
- MFA RK (2020): *Ministry of Foreign Affairs Forms Arctic Club in Korea with Embassies in ROK*. Online: [www.mofa.go.kr/eng/brd/m\\_5676/view.do?seq=320942&srchFr=&srchTo=&srchWord=&srchTp=&multi\\_itm\\_seq=0&itm\\_seq\\_1=0&itm\\_seq\\_2=0&company\\_cd=&company\\_nm=](http://www.mofa.go.kr/eng/brd/m_5676/view.do?seq=320942&srchFr=&srchTo=&srchWord=&srchTp=&multi_itm_seq=0&itm_seq_1=0&itm_seq_2=0&company_cd=&company_nm=)
- National Snow & Ice Data Center (2020): *Arctic vs. Antarctic*. Online: <https://nsidc.org/cryosphere/seaice/characteristics/difference.html>
- Norwegian Government (2021): The Norwegian Government's Arctic Policy. *Government.no*, 2021. január 26. Online: [www.regjeringen.no/en/dokumenter/arctic\\_policy/id2830120](http://www.regjeringen.no/en/dokumenter/arctic_policy/id2830120)
- NOEP (2017): *Arctic Fisheries, National Ocean Economics Program*. Online: [www.oceanoeconomics.org/NOEP/Arctic/fisheries](http://www.oceanoeconomics.org/NOEP/Arctic/fisheries)
- Office of the Historian [é. n.]: *Purchase of Alaska, 1867*. Online: <https://history.state.gov/milestones/1866-1898/alaska-purchase>
- Oxford Analytica (2018): Polar Silk Road Will Reshape Trade and Geopolitics. *Oxford Analytica Daily Brief*, 2018. szeptember 18. Online: <https://dailybrief.oxan.com/Analysis/DB238508/Polar-Silk-Road-will-reshape-trade-and-geopolitics>
- POPE, A. (2022): Canada, Denmark End 50-Year „Whiskey War” over Hans Island. *Canadian Geographic*, 2022. június 14. Online: <https://canadiangeographic.ca/articles/canada-denmark-end-50-year-whiskey-war-over-hans-island>
- Prime Minister's Office [é. n.]: *Finland's Strategy for Arctic Policy*. Online: <https://vnk.fi/en/arctic-issues/finland-s-strategy-for-arctic-policy>
- RÁCZ A. (2024): Oroszország: az egykori kihívó magányossága. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 153–179.
- SCIO PRC (2018): 中华人民共和国国务院新闻办公室《中国的北极政策》白皮书 [A Kínai Népköztársaság Államtanács Információs Irodája: Kína északi-sarki fehér könyve]. Online: [www.scio.gov.cn/zfbps/32832/document/1618203/1618203.htm](http://www.scio.gov.cn/zfbps/32832/document/1618203/1618203.htm)

- SIGMOND, M. – FYFE, J. C. – SWART, N. C. (2018): Ice-Free Arctic Projections under the Paris Agreement. *Nature Climate Change*, 8(5), 404–408.
- SURYANARAYANAN, K. (2022): Third Pole's View on the North Pole – India's Arctic Policy. *The Polar Connection*, 2022. április 12. Online: <https://polarconnection.org/third-pole-india-arctic-policy>
- Times of India (2018): India Gets Cheapest LNG as Russia's Gazprom Begins Supplies. *The Times of India*, 2018. június 4. Online: <https://timesofindia.indiatimes.com/business/india-business/india-gets-cheapest-lng-as-russias-gazprom-begins-supplies/articleshow/64450442.cms>
- University of Oslo [é. n.]: *The Svalbard Treaty*. Online: [www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-11/svalbard-treaty.xml](http://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-11/svalbard-treaty.xml)
- US Department of State (2022): *Joint Statement on Arctic Council Cooperation Following Russia's Invasion of Ukraine*. Online: [www.state.gov/joint-statement-on-arctic-council-cooperation-following-russias-invasion-of-ukraine](http://www.state.gov/joint-statement-on-arctic-council-cooperation-following-russias-invasion-of-ukraine)
- VÖRÖS Z. – HORVÁTH L. (2024): Dominancia és függés? – Kína az átalakuló nemzetközi térben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 37–60.
- VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (2024): Az átalakuló világrend és a pólusok elmélete. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 11–35.
- WALLACE, I. (2020): Territorial Claims in the Arctic Circle: An Explainer. *The Observer*, 2020. szeptember 25. Online: <https://theobserver-qiaa.org/territorial-claims-in-the-arctic-circle-an-explainer>
- WEBER, J. szerk. (2020): *Handbook on Geopolitics and Security in the Arctic*. Cham: Springer.
- White House (2022): *National Strategy for the Arctic Region*. Online: [www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/National-Strategy-for-the-Arctic-Region.pdf](http://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/National-Strategy-for-the-Arctic-Region.pdf)
- WISHNICK, E. (2017): *China's Interests and Goals in the Arctic: Implications for the United States*. Carlisle, PA: USAWC Press.
- ZOLTAI A. (2022a): Hogyan érinti Japánt az orosz–ukrán háború? *Eurázsia Központ Elemzések*, (36). Online: <https://eurasiacenter.hu/2022/10/13/euraszia-kozpont-elemzesek-2022-36-hogyan-erinti-japant-az-orosz-ukran-haboru>
- ZOLTAI A. (2022b): Kína helyzete az Északi-sarkon az orosz–ukrán háború kapcsán. *Eurázsia Központ Elemzések*, (21). Online: <https://eurasiacenter.hu/2022/07/11/euraszia-kozpont-elemzesek-2022-21-kina-helyzete-az-eszaki-sarkon-az-orosz-ukran-haboru-kapcsan>
- ZOLTAI A. (2022c): Az Északi-sark mint a geopolitika új színtere – Kína helye a nagyhatalmi erőegyensúly alakulásában. *Eurázsia Szemle*, 2(1), 80–97.

## A kötet szerzői



CSICSMANN LÁSZLÓ egyetemi tanár, 2023 novembere óta a Corvinus Center for Contemporary Asia Studies kutatócsoport vezetője a Budapesti Corvinus Egyetemen. 2022 és 2023 között a Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karának dékánja, a Nemzetközi és Alkalmazott Gazdaságtan Tanszék oktatója. 2002 és 2022 között a Budapesti Corvinus Egyetemen dolgozott oktatóként, dékánként (2013–2020), rektorhelyettesként (2020–2021), majd rektori biztосként (2021–2022). Főbb szakterülete a Közel-Kelet és Észak-Afrika, valamint Dél-Ázsia politikai, gazdasági és társadalmi fejlődése. Tanulmányai – többek között – a *South African Journal of International Relations*, a *Journal of the Middle East and Africa*, illetve az *International Journal of Euro-Mediterranean Studies* folyóiratban jelentek meg. 2007-ben és 2010-ben a Mellon Fellowship keretében a jordániai The American Center of Research keretében végezte kutatásait.

CSOMA MÓZES a Koreai-félsziget történelmének és politikai viszonyainak kutatója. 2007–2017 között az ELTE Koreai Tanszék oktatója, annak első kinevezett vezetője, habilitált egyetemi docens. 2018-tól a Nemzeti Köszolgáltatati Egyetem tudományos főmunkatársa, valamint 2018–2022 között Magyarország rendkívüli és meghatalmazott nagykövete a Koreai Köztársaságban és a KNDK-ban. 2022-ben a koreai Dankook University rektorától díszdoktori címet vehetett át a politikatudományok területén, valamint Szöul város polgármestere „Szöul díszpolgárának” választotta. Számos magyar és idegen nyelvű monográfia szerzője a koreai történelem és politika tárgykörében. 2023-ban megalapította a Károli Gáspár Református Egyetem Koreai Tanszékét, amelynek azóta vezetőjeként tevékenykedik.

HÁDA BÉLA történész-politológus, a történelemtudományok doktora. A Nemzeti Köszolgáltatati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutatóintézetének kutatója. Szakterülete Dél- és Délkelet-Ázsia jelenkori történelme, valamint kül- és biztonságpolitikai folyamatai.

HORVÁTH LEVENTE a Neumann János Egyetem Eurázsia Központ igazgatója, az *Eurasia* online magazin főszerkesztője, az *Eurázsia Szemle* tudományos folyóirat felelős szerkesztője. Korábban sanghaji főkonzulként, majd a Magyar Nemzeti Bank elnöki

főtanácsadójaként támogatta a magyar–kínai kapcsolatokat, amiért Sanghaj város vezetése a külföldieknek járó legmagasabb díjjal, az Ezüst Magnólia-díjjal tüntette ki. A sanghaji Fudan Egyetemen végezte felsőfokú tanulmányait, majd a Pécsi Tudományegyetemen doktorált. Fő kutatási területe Kína, az eurázsiai koncepció és a világrendi átalakulás. *A kínai geopolitikai gondolkodás* című könyve 2022-ben jelent meg.

KLEMENSITS PÉTER történész, a Neumann János Egyetem Eurázsia Központjának tudományos főmunkatársa, 2022-től kutatásvezetője. A hadtudomány (2007) és a földtudományok (2021) doktora. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara Nemzetközi és Politikatudományi Intézetének óraadó oktatója. Fő kutatási területei: Délkelet-Ázsia nemzetközi kapcsolatai, Kína 21. századi Új Tengeri Selyemút kezdeményezése, valamint a klasszikus geopolitikai elméletek; amely témákban számos publikációja látott napvilágot, miközben rendszeres résztvevője a hazai és nemzetközi konferenciáknak.

LEHOCZKI BERNADETT 2009-ben védte meg PhD-disszertációját a Budapesti Corvinus Egyetemen, amelyet Latin-Amerika és Kína kapcsolatairól írt. 2015 óta docensként dolgozik a BCE Nemzetközi Tanulmányok tanszékén, 2021 óta az angol nyelvű International Relations mesterszak szakfelelőse. Rendszeresen publikál magyar és angol nyelven a latin-amerikai országok regionális törekvéseiről és külkapcsolatairól. Az elmúlt időszakban érdeklődése a populizmus és a külpolitika összefüggéseire irányult, a latin-amerikai térség és Kelet-Közép-Európa viszonylatában.

MARSAI VIKTOR 2008-ban diplomázott az ELTE BTK történelem–esztétika szakpárján, majd 2010-ben másoddiplomát szerzett a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen biztonság- és védelempolitikából. A somáliai államépítéssel foglalkozó disszertációját 2014 tavaszán védte meg. 2010–2011 között a Honvédelmi Minisztérium munkatársa. 2012-től a Nemzeti Közsolgálati Egyetem főállású munkatársa először tanársegédként, majd 2016-tól egyetemi adjunktusként, 2020-tól pedig habilitált egyetemi docensként. 2017 szeptemberétől a Migrációkutató Intézet rész-munkaidős munkatársa, 2019 októberétől kutatási igazgatója, 2022-től igazgatója. Marsai Viktor fő kutatási területe az afrikai migrációs folyamatok vizsgálata, illetve az afrikai dzsihádisták csoportok tevékenysége.

MARTON PÉTER a Budapesti Corvinus Egyetem Globális Tanulmányok Intézetének oktatója és kutatója, a *Society and Economy* folyóirat szerkesztője és a Corvinus

Egyetem Nemzetközi és Biztonsági Tanulmányok doktori programjának igazgatója. Kutatási területei közé tartozik a külpolitikai döntéshozatal tanulmányozása, különös tekintettel az Amerikai Egyesült Államokra. Közelmúltbeli publikációi között említhető a társszerkesztőként jegyzett *Palgrave Encyclopaedia of Global Security Studies* (Palgrave Macmillan, 2022).

N. RÓZSA ERZSÉBET a Nemzeti Közsolgálati Egyetem egyetemi tanára, az MTA doktora, a KRTK Világgazdasági Intézetének tudományos tanácsadója. Kutatási területe: a Közel-Kelet és Észak-Afrika társadalmi, politikai és biztonságpolitikai folyamatai. Számos hazai és külföldi egyetem oktatója, megbízott előadója. Publikációi között több könyv és könyvfejezet is szerepel, például *Az arab tavasz. A Közel-Kelet átalakulása* (Osiris, 2015); *Az Iszlám Állam kalifátusa. Az átalakuló Közel-Kelet* (szerzőtársakkal – Osiris, 2016); *Hagyomány és modernitás. Az iráni külpolitika kihívásai a 21. század elején* (Ludovika, 2020).

RÁCZ ANDRÁS történész, politológus, a Német Külpolitikai Társaság (DGAP) kutatója és a Budapesti Corvinus Egyetem oktatója. A szerző nem azonos a *Magyar Nemzet* című lap azonos nevű munkatársával.

TARRÓSY ISTVÁN a politikatudomány habilitált doktora, egyetemi tanár a Pécsi Tudományegyetem Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszéken, a PTE Afrika Kutatóközpont vezetője, az egyetem nemzetközi igazgatója. Az International Politics doktori program vezetője. A krakkói Jagelló Egyetem ISAD mesterprogramjának oktatója, valamint „*courtesy affiliated professor*” a University of Florida Center for Arts, Migration and Entrepreneurship központban. 2010 év végén a Japán Alapítvány ösztöndíjas kutatója a kiotoi Ryukoku Egyetemen. 2013–2014-ben Fulbright-kutató a University of Florida Afrika Tanulmányok Központjában. 2018–2021 között MTA Bolyai-ösztöndíjas. Az MTA Afrika Albizottság alelnöke. Az *Afrika Tanulmányok* folyóirat társszerkesztője.

TÁRIK MESZÁR az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola arabisztika oktatási programjának végzős PhD-hallgatója. 2021 márciusától a Neumann János Egyetem Eurázsia Központjának kutatója, majd 2021 szeptemberétől a Mathias Corvinus Collegium PhD-programjának résztvevője, amelynek keretein belül a Migrációkutató Intézetben kutatja a Közel-Keleten, elsősorban Irakban és Egyiptomban élő etnikai és vallási kisebbségek helyzetét. Ezenfelül az arab nyelvvel és annak dialektusaival,

valamint az arab világ nemzetközi kapcsolataival és a világgazdaságban betöltött szerepével is foglalkozik.

UGRÓSDY MÁRTON a Miniszterelnöki Kabinetiroda Politikai Igazgatói Irodát vezető helyettes államtitkára. 2015–2022 között a Külügyi és Külgazdasági Intézet (KKI) munkatársa, először kutatóként, majd stratégiai igazgatóhelyettesként, 2018-tól pedig négy éven át igazgatóként dolgozott a KKI kötelékében. 2009–2016 között a *Kitekintő.hu* vezető szerkesztője, 2009-ben ösztöndíjasként dolgozott a washingtoni Center for Strategic & International Studiesban. Politikatudományi diplomáját 2009-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, doktori fokozatát 2021-ben a Budapesti Corvinus Egyetemen szerezte meg.

VÖRÖS ZOLTÁN a politikatudomány habilitált doktora, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Karának egyetemi docense és a PTE Digitális Oktatás- és Tanulástámogató Központ igazgatója. Oktatóként és kutatóként a nemzetközi kapcsolatokkal, a biztonságstudományok szakértőjeként Kína kül- és biztonságpolitikájával, valamint gazdasági felemelkedésének világméretű következményeivel foglalkozik.

WAGNER PÉTER a Károli Gáspár Református Egyetem docense. Az elmúlt évtizedekben főleg a Közel-Kelet és Közép-Ázsia kül- és biztonságpolitikai kérdéseivel foglalkozott, doktori disszertációját az iszlám fundamentalizmus megjelenéséről írta Üzbegisztánban és Tádzsikisztánban, jelenleg az USA, a NATO és Magyarország afganisztáni szerepvállalásáról (2001–2021) ír könyvet. Az elmúlt években ezek mellett a transzatlanti biztonság és védelempolitika kérdéseivel is foglalkozott.

ZOLTAI ALEXANDRA a Szegedi Tudományegyetem Konfuciusz Intézetének igazgatója és a Neumann János Egyetem Eurázsia Központ Kína-elemzője. Doktori tanulmányait a Pécsi Tudományegyetem geopolitikai PhD-programján végzi. Fő kutatási területei: Kína kül-, biztonság- és geopolitikája.

# Név- és tárgymutató



- 9/11 (2001. szeptember 11.) 11, 16
- A2AD képesség 333, 334
- Ábrahám-megállapodás 28, 235, 241, 247, 249–251, 255, 276, 277
- Abu-Dzabi 247, 251
- adósságcsapda-diplomácia 41, 58, 316
- Afganisztán 55, 82, 85, 88, 93, 131–137, 140, 141, 143, 146, 147, 179, 238, 240, 250, 254, 345, 376
- Afrikai Fejlesztési Bank 282, 283
- Afrikai Unió 54, 226, 268, 283–285
- Afroeurázsia 40, 212
- Algéria 239, 244, 245, 252, 253, 261, 264–266, 273, 274, 291, 292, 297, 335
- al-Káida 254, 272, 287
- államadósság 196, 215
- „America First” elv 342, 343
- Amerikai Egyesült Államok (USA) 7, 8, 11, 12, 15, 16, 19, 21–28, 30, 32, 33, 38, 39, 42, 45–51, 54–57, 61–64, 68–76, 81–88, 90, 94, 96, 97, 103, 104, 106, 108–116, 118, 119, 121–124, 131–137, 139–144, 146–148, 154, 157, 158, 163, 171, 181, 182, 185–188, 191, 195–200, 210, 213, 217, 218, 235–243, 245, 246, 248–250, 254–257, 265, 269, 291–293, 295, 296, 305–307, 311–319, 321–326, 328, 331–346, 350, 351, 353, 354, 357, 359, 361, 365–368, 375, 376
- Ankara 209, 210, 212, 214, 216, 217, 221, 222, 224–228, 251, 297
- Arab-öböl 218, 292
- Argentína 308–310, 315, 319–321
- Arktisz 349, 350, 353, 366, 367
- ASEAN 13, 49, 51, 52, 103, 105–110, 112, 114, 116, 119–124
- Aszad, Bassár el- 224
- Asztana 145, 162, 168, 242
- Átfogó Regionális Gazdasági Partnerség (RCEP) 51
- Atlanti-óceán 186, 262, 365
- AUKUS 28, 50, 109, 334
- Ausztrália 9, 49–51, 63, 66, 94, 95, 104, 109, 123, 124, 160, 334
- Azerbajdzsán 164, 165, 167, 219
- Ázsiai Fejlesztési Bank 106
- Bahrein 245, 246, 249, 252, 253, 276
- Balkán 187, 213, 214, 264
- balti államok 156, 189
- Bandung 21
- Banglades 83, 89
- bányászat 138, 293, 357, 359, 363
- Bayraktar 164, 221, 243
- be nem avatkozás elve 52, 54
- befolyás 7, 8, 13–15, 17–19, 21, 22, 26, 28, 33, 37–39, 52, 54, 64, 76, 86, 88, 93, 96, 104, 109, 114, 119, 120, 124, 131, 133, 134, 136–138, 141, 142, 146, 147, 173, 188, 211, 212, 219, 225, 237, 240, 242, 245, 247, 255, 257, 287, 309, 316, 325, 359, 367
- Belarusz (Fehéroroszország) 163–166, 168, 173
- Berlin 189, 190
- Bhután 88, 89
- Biden, Joe 63, 71, 76, 113, 115, 119, 144, 181, 239, 243, 250, 317, 319, 322, 325, 326, 332, 333, 335, 344, 345, 368

- póláris (kétpólusú) 11, 14–17, 21, 23–25, 27, 28,
- 
- 32, 51, 56, 77, 264
- 
- Biztonsági Tanács (ENSZ BT) 12, 53–54, 87,
- 
- 173, 256, 283, 307, 337
- 
- Boko Haram 272
- 
- Bolsonaro, Jair 309, 317, 318, 321, 322, 325, 326
- 
- Borrell, Josep 182, 193, 200
- 
- Brazília 25, 97, 211, 294, 295, 305, 308–310, 315,
- 
- 317–327
- 
- brexit 185, 296
- 
- BRICS 51, 211, 256, 305, 309, 318, 322, 325
- 
- Bush, George W. 85, 256, 314
- 
- Buzan, Barry 14–16, 20, 21, 28, 245
- 
- 
- CELAC 308, 315, 327
- 
- Ceuta 272
- 
- Chávez, Hugo 311, 312, 314, 315
- 
- Chile 307–310, 312, 315, 319–321, 323
- 
- Ciprus 274
- 
- Clinton, Bill 186
- 
- Collier, Paul 293
- 
- Csendes-óceán 46, 49, 50, 65, 95, 103, 106, 108,
- 
- 109, 351
- 
- 
- Dél-Afrika 284
- 
- Dél-Afrikai Köztársaság 25, 211, 283, 293
- 
- Dél-Ázsia 8, 12, 82–93, 97–99, 373
- 
- Dél-Dél-kapcsolatok 31, 268, 269, 293–295, 318,
- 
- 322, 323, 325
- 
- Dél-kínai tenger 13, 46, 55, 62, 87, 109–111, 113,
- 
- 116, 332, 333
- 
- Dél-Korea (Koreai Köztársaság) 8, 28, 48, 50,
- 
- 51, 61–64, 66, 68–76, 105, 195, 212, 332, 353,
- 
- 356, 364, 365, 373
- 
- Dél-Szudán 53, 54, 286, 288
- 
- 
- Délkelet-Ázsia 8, 38, 46, 50, 87, 88, 103–110, 112–
- 
- 115, 117–120, 123, 124, 197, 353, 373, 374
- 
- diplomácia 7, 18, 23, 25, 28, 31, 41–43, 46, 49–51,
- 
- 53, 54, 63, 68, 69, 108, 109, 134, 140, 166, 182,
- 
- 209, 211, 220–222, 228, 247, 249, 251, 256, 296,
- 
- 305, 308, 314, 316, 326, 369
- 
- disengagement*
- 238
- 
- Donyeck-i Népköztársaság 67, 145, 159
- 
- Duterte, Rodrigo 110, 111
- 
- Dzsibuti 55, 136, 286
- 
- dzsihadisták 254, 272, 273, 281, 287, 290, 374
- 
- 
- EastMed vezeték 274
- 
- Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet
- 
- (EBESZ) 163
- 
- Egyesült Arab Emírségek 51, 222, 239, 241, 243,
- 
- 245–247, 249–251, 253, 270, 271, 276
- 
- Egyesült Királyság 50, 109, 157, 193, 217, 218, 254,
- 
- 264, 296, 334, 338, 356, 365, 366
- 
- Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) 9, 12,
- 
- 47, 51–54, 87, 90, 106, 145, 173, 235, 243, 256,
- 
- 264, 273, 283, 289, 291, 297, 307, 311, 318, 325,
- 
- 337, 343, 354
- 
- Egyiptom 51, 215, 222, 237, 239, 243–246, 248,
- 
- 250, 252, 253, 256, 262, 263, 266, 269, 270, 274,
- 
- 297, 375
- 
- el nem kötelezettek mozgalma 21, 49, 294
- 
- energiaforrás 219, 240, 273, 326, 353, 360, 364,
- 
- 365
- 
- energiahordozó 97, 115, 139, 242, 255, 358
- 
- ENSZ tengerjogi egyezménye (UNCLOS) 354,
- 
- 357
- 
- Erdoğan, Recep Tayyip 210, 214, 220, 221, 223–225
- 
- Észak-Afrika 8, 185, 211, 213, 222, 225, 237, 241,
- 
- 261, 262, 264, 269–271, 276, 277, 284, 292, 296,
- 
- 297, 373, 375

- Északi Áramlat 156, 159, 189  
 Északi-sarkvidék 8, 9, 27, 349–369  
 Északi-sarkvidéki Tanács 350, 354–359, 363, 364, 366, 367  
 Észak-Korea (Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, KNDK) 61–64, 66–68, 70–76, 373  
 Eurázsia 103, 104, 209, 211, 212, 214, 219, 222, 227, 296, 373–376  
 Eurázsiai Gazdasági Unió 162, 163, 168  
 Európai Bizottság 182, 192  
 Európai Parlament 182, 183  
 európai szomszédságpolitika 241, 267  
 Európai Tanács 182, 187, 199  
 Európai Unió (EU) 8, 16, 30, 31, 50, 70, 119, 144, 153–160, 162, 167, 168, 172, 173, 181–189, 191–196, 198–202, 210, 213, 219, 221, 237, 241, 243, 244, 249, 256, 265–274, 277, 292, 295–297, 315, 335, 353, 360, 366, 367  
 Europol 158  
  
 FDI 147, 248  
 fegyverexport 155, 346  
 Fehér Ház 186  
 Fekete-tenger 168, 220, 243  
 földgáz 123, 132, 139, 140, 159, 219, 221, 252, 273, 274, 317, 335, 352–354, 362  
 Földközi-tenger 261–268, 271, 274, 277, 292  
 Franciaország 18, 50, 163, 184, 189–191, 198, 254, 264, 286, 297, 356, 365, 366  
 Független Államok Közössége (FÁK) 145  
 függőség 8, 37, 41, 42, 55–57, 144, 188, 200, 219, 244, 282, 289, 306, 310, 316, 317, 324, 327  
 Fülöp-szigetek 46, 49, 105, 109–111  
  
 G7 44, 66  
 G20 90, 107–109, 157, 309, 322, 326  
 Gazprom 156, 169, 194  
 GCC-államok 239, 242, 243, 250, 252, 257  
 GDP 26, 29, 30, 40, 42, 47, 48, 66, 88–91, 97, 104, 105, 107, 110, 112, 114, 115, 117, 119–121, 123, 214, 215, 292  
 geoökonómia 103, 104, 131, 138, 235  
 geostratégia 8, 41, 55, 103, 104, 112, 115, 116, 118, 121, 124, 239, 240, 281, 290, 366  
 geopolitika 33, 37–39, 41, 42, 49, 56, 57, 103, 104, 111, 114, 115, 121, 124, 182, 189, 192, 209, 211, 212, 219, 220, 222, 235, 241, 244, 286, 288, 289, 296, 298, 331, 335, 339, 340, 346, 349–354, 358, 359, 363, 365, 367–369, 374, 376  
 Global War on Terror 132  
 globális dél 31, 53, 293, 294, 305, 323–326  
 globalizáció 9, 12, 23, 25, 26, 31, 33, 37, 44, 45, 55, 188, 197, 236, 269, 335  
 Grúzia 13, 162, 167, 170, 184, 218  
 Gvadár 240  
  
 Habsburg Birodalom (Monarchia) 18  
 Hamász 246, 247, 250, 251  
 harmadik világ 21, 121, 172, 307  
 HDI 289  
 hegemon 7, 8, 12, 16–18, 22, 24, 26, 32, 39, 47, 56, 81, 161, 198, 237, 239, 245, 269, 345  
 Hegyi-Karabah 145, 164–167  
 Hezbollah 246, 248  
 hidegháború 20, 28, 50, 75, 82–85, 87, 89, 93, 96, 106, 110, 113, 142, 181, 211, 212, 236, 245, 261, 264–266, 276, 290, 293, 305, 323, 324, 326, 328, 357, 358, 367  
 hiperhatalom (*hyper power*) 21  
 Hollandia 183, 264, 356  
 Hongkong 38, 62, 105, 136, 171, 195  
 Hormuzi-szoros 55, 240, 248

- Hszi Csin-ping 38, 39, 45, 49, 52, 68, 71, 111, 115,  
116, 169, 170, 296, 332
- Huawei 38, 48, 63, 197, 241
- Huntington, Samuel P. 17, 24, 26
- IMF (Nemzetközi Valutaalap) 121, 305, 306
- India 7, 8, 12, 25, 28, 43, 50, 51, 63, 81–99, 104,  
109, 159, 161, 211, 237, 240, 241, 256, 294, 295,  
335, 356, 365
- Indiai-óceán 55, 86, 93–96, 99, 108, 116, 225
- indo-csendes-óceáni térség 73, 82, 198
- Indonézia 25, 49, 105, 107–110, 114, 123
- innováció 40, 105, 115, 117, 339, 360
- interdependencia 17, 21, 23, 282, 331, 339
- Irak 113, 132, 134, 141, 198, 217, 218, 223, 224,  
243, 245–248, 252–256, 263, 306, 307, 375
- Irán 49, 51, 54, 85, 132, 144, 162, 211, 218, 223,  
237, 239–241, 243–250, 254–256, 270, 276, 291,  
319, 338, 342, 343, 375
- Islám Állam 224, 240, 254, 255, 287, 345, 375
- Isztambul 214, 221, 224, 226, 239
- Izrael 132, 222, 238–251, 255, 266, 269, 270, 274,  
276, 277
- Japán 8, 16, 19, 24, 28, 48, 50, 51, 57, 61, 63–66,  
68–73, 76, 93–95, 109, 119, 160, 195, 333, 353,  
356, 364, 365, 375
- Jeges-tenger 47, 349–351, 353–355, 357, 358, 361,  
362, 367
- Jelcin, Borisz 87
- Jemen 228, 243, 245, 246, 252, 253, 345
- Jordánia 243–245, 249, 252, 266, 274, 373
- Kabul 82, 238
- Kaddáfi, Muammar al- 264, 271, 273, 274
- Kambodzsa 105, 118, 119
- Kanada 50, 157, 351, 353, 354, 357, 361, 365–367
- Karib-térség 306, 308
- Kasmír 84, 87, 88, 92
- Katar 245–247, 249, 252, 270, 335
- Kaukázus 145, 147, 212, 213
- Kazahsztán 132, 134, 137–140, 142–144, 147,  
162, 168
- Kelet-Afrika 225, 284, 290, 292, 297
- Kelet-afrikai Közösség 286
- Kelet-Ázsia 12, 38, 47, 64, 65, 68–70, 90, 195,  
269, 351
- Kelet-Európa 19, 52, 113, 120, 132
- Kelet-kínai-tenger 64, 65
- Kelet-Timor 105, 123, 124
- kemény erő (*hard power*) 31, 255
- Kennedy, Paul 16, 20
- kereskedelmi mérleg 39, 139
- Kereskedelmi Világszervezet (WTO) 12, 39,  
120, 197
- kikötő 41, 47, 123, 209, 221, 225, 239–241, 335
- Kim Dzsong Un 61, 67, 68, 71, 75
- Kínai Fejlesztési Bank 316
- Kínai Kommunista Párt 71, 72, 192
- Kínai Népköztársaság 12, 37, 43, 46, 52, 61, 68,  
69, 71, 73, 76, 81, 91, 94, 96, 168, 307, 318, 326,  
332, 334, 337, 338
- Kirgizisztán 132, 134, 135, 137–140, 142, 143, 145
- Kissinger, Henry 43, 48, 182
- Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete  
(KBSZSZ) 134, 137, 138, 146, 162, 165, 167,  
173
- Kolumbia 306, 312, 314, 320, 321, 323
- konnectivitás 31, 41, 106, 122, 199, 257, 281, 346
- koronavírus 61, 67, 90, 92, 96, 97, 107, 110, 112,  
114, 115, 124, 183, 201, 282, 290, 317
- Koszovó 186

- kőolaj 25, 123, 132, 139, 218, 273, 274, 311–313,  
316, 317, 353, 359
- Közel-Kelet 8, 49, 54, 88, 116, 132, 133, 141, 210,  
211, 213, 214, 222, 223, 227, 228, 235, 237–247,  
249–252, 254–257, 262, 269, 276, 277, 314, 327,  
338, 345, 373, 375, 376
- Közép-Afrika 284, 291, 297
- Közép-Amerika 305, 306, 308, 311, 327
- Közép-Ázsia 8, 51, 52, 62, 131–147, 212, 214,  
218, 376
- Középső Birodalom 42
- Krauthammer, Charles 13, 15, 18, 20, 23, 26, 32
- Kreml 138, 220, 291, 341
- Krím félsziget (Krím) 153–157, 161, 169, 184,  
186, 193, 368
- Kuba 313–315, 317–320, 325, 327
- kurdok 210, 211, 223, 224, 249
- landlocked* 134
- Laosz 105, 115, 119, 120
- Latin-Amerika 7, 8, 13, 16, 52, 305–311, 313–328,  
374
- Lengyelország 66, 156, 160, 189, 190, 356
- Libanon 215, 244, 245, 253, 274
- Líbia 184, 222, 225, 243–246, 248, 253, 262, 264,  
266, 270, 271, 273, 274, 277, 292, 297
- Luhanszki Népköztársaság 67, 145, 159
- Lukasenka, Aljakszandr Rihoravics 163, 164, 166
- Lula Da Silva, Luiz Inácio 309, 317, 320–322,  
324, 325
- Macron, Emmanuel 181, 182, 185, 190, 200, 318
- Maduro, Nicolás 311–314, 325
- Magreb 8, 261–266, 268–274, 276, 277, 292
- Magyarország 19, 61, 81, 159, 181, 191, 220, 295,  
318, 373, 376
- Malajzia 105, 117, 118, 121, 122, 335
- Manila 110
- Marcos, Ferdinand 111
- Marokkó 160, 237, 245, 249, 252, 253, 262, 264–  
266, 271–273, 276, 277, 297
- Masrek 262, 274, 277
- maximális nyomás 239, 248, 312
- Mearsheimer, John J. 32, 236, 237, 332, 336, 342
- Medgaz vezeték 273
- Mediterráneum 184, 241, 244, 251, 265, 268, 269
- Melilla 272
- MENA régió (MENA-országok) 211, 237, 245,  
247
- menekültek 146, 210, 223, 323
- Mexikó 305, 307, 308, 313, 319–321, 327
- Mianmar 47, 105, 109, 115–117, 345
- Michel, Charles 182, 191
- migráció 142, 184, 187, 210, 241, 261, 266, 267,  
271–273, 276, 277, 290, 292, 294, 295, 315, 374
- Modi, Narendra 91, 92, 97
- Moisi, Dominique 288, 289
- Moldova 162, 168
- Moszkva 15, 75, 84, 87, 97, 98, 108, 133, 134, 137,  
138, 141, 142, 144–148, 153–155, 157, 159–166,  
168–170, 172, 173, 209, 222, 242–244, 291, 297,  
318, 358
- multilateralizmus 23, 53, 56, 318, 322, 324, 342,  
343, 369
- multipoláris (többpólusú) 8, 12–14, 16–20, 24,  
27, 28, 32, 44, 45, 51, 52, 56, 57, 82, 86, 98, 103,  
104, 113, 124, 131, 201, 276, 286, 306–308, 322–  
326, 328, 336, 338
- muszlim 88, 92, 210, 211, 222, 227, 261, 264, 273,  
276, 297
- Muszlim Testvériség 247, 297

- p>
nagyhatalom 8, 14, 15–22, 24, 26–28, 31–33, 37, 38, 41, 46, 47, 49, 52, 55, 56, 62, 63, 67, 68, 75–77, 81, 83, 85, 86, 89, 93, 95, 98, 103, 104, 106, 108, 112, 114, 116–119, 122, 124, 131–133, 135, 136, 138, 140–142, 147, 173, 185, 190, 192, 200, 218, 237, 239, 255, 265, 290, 291, 293, 295, 307, 312, 338, 349, 350, 354, 364–369
NATO 50, 55, 63, 75, 135, 137, 153, 156, 157, 159–161, 163, 173, 181, 182, 184, 185, 189, 191, 199, 210, 213, 235, 261, 265, 266, 269, 317, 334, 342, 343, 346, 366, 367, 376
Németország 18, 19, 24, 157, 163, 189, 191, 217, 218, 254, 297, 356
Nepál 89
Netanjáhu, Benjámin 241, 244, 248, 251
Nigéria 159, 225, 287
Nílus 262
nonprolifерáció 85, 132
Norvégia 183, 194, 313, 353, 354, 357, 358, 361, 362, 365, 367
nukleáris fegyver 50, 76, 84, 85, 88, 166, 339, 340
Nye, Joseph 48
nyersanyag 9, 38, 39, 41, 42, 47, 51, 53, 87, 116, 117, 133, 141, 181, 183, 188, 193–195, 215, 219, 290, 292–294, 296, 297, 307, 310, 315, 316, 321, 325, 349, 352
Nyugat-Afrika 184, 225, 284, 286, 290
Nyugat-Szahara 262, 264, 266, 276
Olaszország 19, 184, 217, 218, 264, 273, 274, 356
OPEC 139
orosz–ukrán háború 7, 13, 25, 28, 45, 49, 51, 53, 61, 63, 65–68, 82, 97, 108, 113, 115, 120, 124, 144, 146, 147, 154, 156, 209, 220, 237, 242–244, 251, 273, 289, 357, 358
Oroszország 8, 11, 16, 18, 19, 24, 26, 28, 29, 32, 48, 49, 51, 54, 62, 64, 65, 67, 68, 86, 87, 89, 97, 98, 108, 113, 116, 131–135, 137–142, 144–147, 153–173, 183–185, 188–190, 192–196, 198–200, 209–213, 215, 217, 221, 222, 237, 241–244, 246, 249, 254–256, 264, 291, 297, 313, 319, 325, 334, 335, 337–340, 343, 345, 346, 350, 351, 353, 354, 357–359, 362, 365–368
Oszmán Birodalom 19, 43, 225, 262
Örményország 163, 165–167
Övezet és Út Kezdeményezés 40, 41, 44, 45, 52, 106, 110, 113, 115, 120, 133, 140, 239, 290, 296
Pakisztán 47, 51, 82–84, 86, 88, 89, 92, 134, 136, 140, 215, 240
pánafrikanizmus 285, 289
pandémia 13, 25, 96, 97, 105, 112, 282, 335, 340, 342, 344
Peking 25, 26, 28, 37, 39–42, 44, 45, 47, 50, 51, 53–57, 64, 65, 75, 87–89, 91, 98, 106, 111, 115, 116, 118–120, 133, 136, 142, 147, 169–173, 196–198, 200, 212, 240, 249, 255, 256, 307, 308, 316, 318, 325, 327, 332, 334
Pelosi, Nancy 28, 38, 49, 51, 68
Pentagon 73, 135
Perzsa-öböl 238, 240, 245, 269, 270, 277
- pink tide*
- (rózsaszín hullám/dagály) 306, 308–311, 313, 314, 316–321, 323
- Pivot to Asia*
- 49, 184, 238, 269
pólusok 8, 9, 11, 13–16, 20, 21, 236, 369
Poroszország 18
posztamerikai 32, 235, 237, 269, 271
poszthegemoniális világrend 11, 24, 81
posztszovjet 138, 153, 161, 162, 165, 168, 173, 340, 341

- proxyháború 15, 46
- puha erő (*soft power*) 14, 21, 31, 38, 43, 46–49, 225
- Putyin, Vlagyimir 49, 67, 68, 144, 145, 158, 162, 169, 170, 221
- QUAD 50, 63, 94, 95, 109, 241
- rebalance* (újraegyensúlyozás) 118
- regionális nagyhatalom 17, 21, 24, 26, 27, 32, 55
- Rijád 243
- Rousseff, Dilma 309
- Sanghaji Együttműködési Szervezet (SCO) 51, 140, 145, 256
- sárga veszedelem 48
- Sarkozy, Nicolas 268
- Scholz, Olaf 172, 189, 190, 200
- selyemút 43, 108, 219, 239, 296, 374
- siíta 246–248, 254, 255
- Spanyolország 264, 272, 273, 356
- Srí Lanka 41, 89, 215
- strategic decoupling* 335
- Szahara 225, 261, 281
- Száhel-övezet 225, 261, 273, 276, 277, 286, 287, 296, 297
- szankció 45, 53, 56, 67, 84, 98, 116, 117, 144, 153, 155, 157–159, 168–172, 183–185, 188, 190–195, 198, 200, 201, 217, 221, 239, 243, 244, 273, 274, 311–313, 325, 335, 357, 367
- Szaúd-Arábia 25, 49, 51, 54, 211, 222, 238, 239, 245–247, 249, 250, 252–256, 270, 271
- Szibéria Ereve 169, 172
- Szingapúr 105, 121–123, 356
- Szíria 141, 184, 210, 218, 219, 222–224, 228, 242–246, 248, 252–256, 263, 315
- Szocsi 157, 221
- Szomália 225, 286, 287, 297, 374
- Szovjetunió 12, 15, 20, 21, 28, 76, 82, 86, 93, 113, 132–134, 138, 142, 212, 264, 265, 366
- Szubszaharai Afrika 8, 9, 246, 261–263, 269, 271, 273, 281–298
- Szudán 53, 54, 243, 244, 249, 253, 281, 286, 288, 290, 291, 345
- szunnita 247, 254
- szuperhatalom 15, 16, 20, 21, 24, 32, 39, 56, 82, 85–87, 93, 265, 307
- Tádzsikisztán 134–139, 141–143, 145, 376
- Tajvan 28, 38, 46, 49, 51, 62, 64, 65, 68, 69, 105, 115, 148, 169, 171, 212, 218, 307, 308, 332, 333, 345
- Talibán (tálíb mozgalom) 134, 135, 136, 238, 250, 345
- Taskent 134, 135
- Teherán 97, 240, 247–249, 254
- Teng Hsziao-ping 38, 43, 44, 212
- terrorszervezet 214, 224, 254, 273
- Thaiföld 105, 110, 114, 115, 118
- Tienanmen tér 39, 132
- Tibet 38, 62
- Török Áramlat 156, 220
- Törökország 8, 12, 25, 137, 159, 162, 164, 165, 209–228, 243–248, 251, 254, 256, 274, 291, 297, 319
- Transmed vezetékek 273
- Trump, Donald J. 25, 61, 67, 113–115, 118, 119, 136, 185, 186, 238–241, 248, 276, 311, 312, 315–317, 326, 332, 334, 335, 342–345
- Tunézia 243–246, 248, 251–253, 262, 264–266, 273, 292
- Türk Államok Szervezete 147
- Türkmenisztán 132, 133, 137–139, 142, 143, 145, 147

*Átalakuló világrend*

- Újdelhi 82, 83, 85–89, 93–99, 365  
ujgur 38, 46, 133, 136, 140, 142, 254  
Új-Zéland 50, 51  
Ukrajna 11, 28, 42, 64, 65, 97, 108, 116, 131, 137,  
144–148, 153–166, 168, 169, 171, 172, 181–184,  
186, 188–192, 200–202, 209, 215, 217, 220–222,  
237, 243, 244, 290, 291, 297, 333–335, 338–340,  
346, 357, 359, 367  
unipoláris (egypólusú) 7, 11, 14–17, 21, 23, 24,  
26–28, 38, 56, 235, 236, 276  
unipoláris pillanat 11, 12, 16, 27, 82  
USAID 291  
Üzbegisztán 132, 134, 135, 137–139, 143, 147, 376  
valutatartalék 39, 41  
Venezuela 305, 307, 310–316, 318–320, 323, 325  
vesztfáliai egyezmény 13, 17, 18, 246  
vezeték 47, 116, 132, 156, 159, 169, 172, 220, 228,  
235, 273, 274  
Vietnám 26, 46, 49, 105, 112, 113, 118, 120, 197, 335  
Világbank (World Bank) 107  
világ gazdasági válság 315, 322  
Von der Leyen, Ursula 182, 187, 190–192, 295  
Wagner-csoport 297  
Wallerstein, Immanuel 81, 282  
Waltz, Kenneth N. 14–18, 20, 27  
Washington 7, 12, 15, 16, 23, 24, 26–28, 32, 48,  
51, 82, 84–86, 88, 93, 94, 109, 113, 133, 134, 141,  
146, 196–198, 238, 239, 241, 245, 247, 249, 251,  
255–257, 291, 295, 296, 306–308, 312, 314, 317,  
326, 332, 338, 342, 359, 376  
Zakaria, Fareed 32  
Zöld Áramlat 274

Globalizált, bizonytalanra váló világunkban az egypólusú világrendtől történő elmozdulás számos kihívást tartogat. A 2020-as évekre még világosabbá vált a globális világrend átalakulása és annak a struktúrájának a megváltozása, amelyet az Amerikai Egyesült Államok hegemoniája határozott meg. Ezt az időszakot – napjaink történéseit – a megváltozó dinamikák és a régióként, térségként eltérő mértékben megjelenő bizonytalanság jellemzi, amelyek következménye és tünete például az orosz–ukrán háború, a venezuelai kiújuló határviták, de idesorolhatjuk a hosszú ideje a szemünk előtt zajló eseményeket is, mint például a kínai katonai kiadások növekedését, az indiai haditengerészeti fejlesztést, vagy a török külpolitikai manőverezést.

A jelenleg tapasztalható folyamatok során az Egyesült Államok mellett megnő a feltörekvő gazdaságok, regionális államok szerepe, miközben a kétpólusú világrend emlékei és hatásai is tetten érhetők a jelenlegi dinamikákban – nyitva hagyva a kaput a multi- és a bipolaritás előtt is.

A hazai geopolitika kiemelkedő kutatóinak legfrissebb, országokra és régiókra fókuszáló elemzéseinek segítségével megérthetjük, milyen következményekkel jár az átalakuló világrend a nemzetközi kapcsolatokat meghatározó főbb állami szereplők számára Pekingtől Washingtonig, Euráziától Latin-Amerikáig, a Csendes-óceánon át az Északi-sarkvidékig.

A kötetet egyetemi hallgatóknak és a nemzetközi kapcsolatok iránt érdeklődőknek ajánljuk.

ISBN 978-963-653-086-0



9 789636 530860